॥ अथ श्रीवाल्मीकिरामायणे उत्तरकांड प्रारंभः ॥

उत्तरकांडम्.

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ श्रीरामायनमोनमः ॥ उत्तरेतूत्तरंकार्यंकृत्वायोध्यांनिजेपदे स्थापयित्वास्वयंरेजेरामोनःकुलदैवतम् ॥१॥ अथरावणस्यब्रह्मानुग्रहजबलवैभवप्रतिपादनद्वा
रातज्जेतृत्वेनभगवतिपराक्रमातिशयंप्रतिपादयितुंत्वदृत्तवैभवंत्वयैवोपसंहृतमितिभगवन्महिमानंचस्तोतुमृषयआगताइत्याह प्राप्तेति राक्षसानांवधेकृतेअनंतरंप्राप्तराज्यस्यप्राप्त
राज्याभिषेकस्यसमीपंमुनयआजग्मुः किमर्थं राघवंप्रतिनंदितुं तद्वैभवमभिष्टोतुमित्यर्थः ॥ १ ॥ पूर्वस्यांदिशियेश्रिताःपूर्वदिशिप्रधानतयायेस्थिताइत्यर्थः ॥ २ ॥ स्वस्तिकर
आत्रेयःस्वस्त्यात्रेयः ॥ ३ ॥४ ॥ ५ ॥ तेपिउक्तवासिष्ठादिरूपाःसप्तर्षयोप्यागताइत्यर्थःतेषांस्वरूपकथनमुदीच्यांदिशीत्यादि ननुपुरोहितोवसिष्ठोनित्यंसमीपएववर्तते कोनामासौ

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ प्राप्तराज्यस्यरामस्यराक्षसानांवधेकृते॥आजग्मुर्मुनयःसर्वेराघवंप्रतिनंदितुम् ॥१॥ कौशिकोथयवक्रीतोगार्ग्योगा
लवएवच ॥ कण्वोमेधातिथेःपुत्रःपूर्वस्यांदिशियेश्रिताः ॥ २ ॥ स्वस्त्यात्रेयश्चभगवान्नमुचिःप्रमुचिस्तथा ॥ अगस्त्योऽत्रिश्चभगवान्सुमु
खोविमुखस्तथा ॥३॥ आजग्मुस्तेसहागस्त्यायेश्रितादक्षिणांदिशम्॥नृषङ्गुःकवषीधौम्यःकौषेयश्चमहानृषिः ॥४॥ तेप्याजग्मुःसशिष्यावै
येश्रिताःपश्चिमांदिशम् ॥ वसिष्ठःकश्यपोथात्रिर्विश्वामित्रःसगौतमः ॥५॥ जमदग्निर्भरद्वाजस्तेपिसप्तर्षयस्तथा ॥ उदीच्यांदिशिसप्तैतेनित्यमे
वनिवासिनः ॥६॥ संप्राप्यैतेमहात्मानोराघवस्यनिवेशनम् ॥ विष्ठिताःप्रतिहारार्थंहुताशनसमप्रभाः ॥७॥ वेदवेदांगविदुषोनानाशास्त्रविशा
रदाः ॥ द्वाःस्थंप्रोवाचधर्मात्माअगस्त्योमुनिसत्तमः ॥१७॥ निवेद्यतांदाशरथेर्ऋषयोवयमागताः ॥ प्रतीहारस्ततस्तूर्णमगस्त्यवचनाद्द्रुतम् ॥
॥९॥ समीपंराघवस्याशुप्रविवेशमहात्मनः ॥ नयेंगितज्ञःसद्वृत्तोदक्षोधैर्यसमन्वितः ॥१०॥ सरामंदृश्यसहसापूर्णचंद्रसमद्युतिम् ॥ अगस्त्यं
कथयामाससंप्राप्तमृषिसत्तमम् ॥११॥ श्रुत्वाप्राप्तान्मुनींस्तांस्तुबालसूर्यसमप्रभान् ॥ प्रत्युवाचततोद्वाःस्थंप्रवेशययथासुखम् ॥१२॥ दृष्ट्वा
प्राप्तान्मुनींस्तांस्तुप्रत्युत्थायकृतांजलिः ॥ पाद्यार्घ्यादिभिरानर्चगांनिवेद्यचसादरम् ॥ १३ ॥ रामोऽभिवाद्यप्रयतआसनान्यादिदेशह ॥
तेषुकांचनचित्रेषुमहत्सुचवरेषुच ॥ १४ ॥ कुशांतर्धानदत्तेषुमृगचर्मयुतेषुच ॥ यथार्हमुपविष्टास्तेआसनेष्वृषिपुंगवाः ॥ १५ ॥

वासिष्ठोयउत्तरादिशःकश्यपादिभिःसहागतइतिचेच्छृणु यथागस्त्यस्तेजोमंडलेनक्षत्रमयेनित्यस्थितोपियोगवैभवाद्भूलोकेस्वाश्रमस्थोपि तथावासिष्ठोपिज्योतिर्मंडलेसप्तर्षिमध्यगो
प्यस्तिभूलोकेच तत्रसप्तर्षिमंडलस्थस्तैःसहागतइत्युच्यतेइतिवदंति ॥ ६ ॥ प्रतिहारोद्वाःस्थस्तदर्थंतन्मुखेनरायस्वागमनानिवेदनार्थं विष्ठिताद्वारिस्थिताइत्यर्थः ॥ ७ ॥ अवस्था
नानंतरंसर्वानुमत्याऽगस्त्योद्वाःस्थमुवाच ॥८॥ किमुवाचतदाह निवेद्यतामिति तूर्णमितिमानसीत्वराद्रुतमितिकायिकीउक्ता ॥ ९ ॥ आश्वित्यनेनराजावसरपरीक्षाभावोविवक्षितः
॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ निवेद्यप्रत्येकमितिशेषः ॥ १३ ॥ वरेषुबहुमूल्येषु ॥ १४ ॥ कुशांतर्धानदत्तेषुकुशैरंतर्धानंदत्तंकृतंयेषु कुशास्तृतेष्वित्यर्थः ॥ १५ ॥

सपुरोगमाः पुरोगमैः प्रधानैः सहिताः ॥ १६ ॥ हतशात्रवंहतशत्रुसमूहंत्वांभाग्येनकुशलिनंपश्यामस्तेननःकुशलमेव यत्त्वयाशत्रुर्हतस्तेनैवास्माकंकुशलमित्यर्थः ॥ १७ ॥ दिष्ट्यात्वया हतइत्युक्त्वापुनर्विचार्याहुः नहीति पुत्रपौत्रवानपिरावणस्तेनभारःतद्वधस्तवेषत्करइत्यर्थः तदेवदर्शयति सधनुरिति विजयेथाः विपराभ्यांजेरितितङ् ॥ १८ ॥ १९ ॥ लक्ष्मणेनचेति अस्यार्धस्यदिष्ट्याराक्षसाहताइतिशेषः मातृभिरित्यस्यदिष्ट्येत्यादिःयुक्तमितिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ यस्यप्रमाणादाकारप्रमाणात् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ दश्यरावणवधेनतवभारास्तिरोहितरा

रामेणकुशलंपृष्टाःसशिष्याःसपुरोगमाः ॥ महर्षयोवेदविदोरामंवचनमब्रुवन् ॥ कुशलंनोमहाबाहोसर्वत्ररघुनंदन ॥ १६ ॥ त्वांतुदिष्ट्या कुशलिनंपश्यामोहतशात्रवम् ॥ दिष्ट्यात्वयाहतोराजन्रावणोलोकरावणः ॥ १७ ॥ नहिभारःसतेरामरावणःपुत्रपौत्रवान् ॥ सधनुस्त्वंहि लोकांस्त्रीन्विजयेथानसंशयः ॥ १८ ॥ दिष्ट्यात्वयाहतोरामरावणःपुत्रपौत्रवान् ॥ दिष्ट्याविजयिनंत्वाद्यपश्यामःसहसीतया ॥ १९ ॥ लक्ष्मणेनचधर्मात्मन्भ्रात्रात्वद्धितकारिणा ॥ मातृभिर्भ्रातृसहितंपश्यामोऽद्यवयंनृप ॥ २० ॥ दिष्ट्याप्रहस्तोविकटोविरूपाक्षोमहोदरः ॥ अकंपनश्चदुर्धर्षोनिहतास्तेनिशाचराः ॥ २१ ॥ यस्यप्रमाणाद्विपुलंप्रमाणंनेहविद्यते ॥ दिष्ट्यातेसमरेरामकुंभकर्णोनिपातितः ॥ २२ ॥ त्रिशिराश्चातिकायश्चदेवांतकनरांतकौ ॥ दिष्ट्यातेनिहताराममहावीर्यानिशाचराः ॥ २३ ॥ दिष्ट्यात्वंराक्षसेंद्रेणद्वंद्वयुद्धमुपागतः ॥ देवतानामवध्येन विजयंप्राप्तवानसि ॥ २४ ॥ संख्येतस्यनकिंचित्तुरावणस्यपराभवः ॥ द्वंद्वयुद्धमनुप्राप्तोदिष्ट्यातेरावणिर्हतः ॥ २५ ॥ दिष्ट्यातस्यमहाबाहो कालस्येवाभिधावतः ॥ मुक्तःसुररिपोर्वीरप्राप्तश्चविजयस्त्वया ॥ २६ ॥ अभिनंदामतेसर्वेसंश्रुत्येंद्रजितोवधम् ॥ अवध्यःसर्वभूतानांमहामायाधरोयुधि ॥ २७ ॥ विस्मयस्त्वेषचास्माकंतंश्रुत्वेंद्रजितंहतम् ॥ दत्त्वापुण्यामिमांवीरसौम्यामभयदक्षिणाम् ॥ दिष्ट्यावर्धसिकाकुत्स्थजयेनामित्रकर्शन ॥ २८ ॥ श्रुत्वातुवचनंतेषांमुनीनांभावितात्मनाम् ॥ विस्मयंपरमंगत्वारामःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ २९ ॥ भगवंतःकुंभकर्णंरावणंचनिशाचरम् ॥ अतिक्रम्यमहावीर्यौकिंप्रशंसथरावणिम् ॥ ३० ॥ महोदरंप्रहस्तंचविरूपाक्षंचराक्षसम् ॥ मत्तोन्मत्तौचदुर्धर्षौदेवांतकनरांतकौ ॥ अतिक्रम्यमहावीरान्किंप्रशंसथरावणिम् ॥ ३१ ॥

वणिवधएवतुदुष्करइत्याहुः संख्येतस्येति संख्येतस्यरावणस्यत्वत्कर्तृकःपराभवआक्रमणमितियत्तन्नकिंचिदपितु दिष्ट्यातिरोधानसाधनयागभंगेनद्वंद्वयुद्धमनुप्राप्तोऽतएवहतोरावणिरितियदिदमेवबह्वितिशेषः ॥ २५ ॥ कालस्येवालक्ष्यमभिधावतस्तस्यमुक्तःशरबंधादिकृतपरमकृच्छ्रादितिशेषः ॥ २६ ॥ विस्मयहेतुरवध्यइति यतःसोवध्यत्वादिगुणोऽतएषचएषएवइंद्राजिद्वधोस्माकांविस्मयोविस्मयकरइत्यन्वयः तत्तस्मादिंद्रजितंश्रुत्वावयंतुष्टाइतिशेषः ॥ २७ ॥ अभयदक्षिणांअभयदानंदत्वा ऋषिभ्यइतिशेषः वर्धसिवर्धसे ॥ २८ ॥ विस्मयंगत्वा रावणिवधविषयवाक्येनेतिशेषः ॥ २९ ॥ तदेवाह भगवंतइति संबोधनम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥३ २॥ कीदृशोस्यप्रभावादिः यतोयुष्माभिःप्रशस्यतइतिशेषः प्रभावस्तपःप्रभावः बलंशारीरम् ॥३ ३॥ शक्यमिति यदिगुह्यंनभवतियदियुष्माभिर्वक्तुंशक्यंयदिचमयाश्रोतुंशक्यंत
दाकथ्यतां श्रोतुमिच्छामिकेवलंनखलुवक्तुमाज्ञापयामि ॥३ ४॥ पितारावणोनबलवान्पुत्रापेक्षयेतिचकथम्॥३ ५॥३ ६॥ ॥ इतिश्रीरा०रा०वा०आ०उ० प्रथमःसर्गः ॥१॥ अथरा
वणाद्युत्पत्तिशेषतयातत्कूटस्थपौलस्त्योत्पत्तिमाह तस्यतद्वचनमिति॥१॥तस्यतेजआद्युद्दिश्यतथावृत्तंवृत्तकथांब्रवीमित्वंशृणु असौरावणिर्येनकारणेनशत्रून्जघानसचशत्रुभिर्नवध्य

अतिकायंत्रिशिरसंधूम्राक्षंचनिशाचरम् ॥ अतिक्रम्यमहावीर्यान्किंप्रशंसथरावणिम् ॥ ३२ ॥ कीदृशोवैप्रभावोऽस्यकिंबलंकःपराक्रमः ॥
केनवाकारणेनैषरावणादतिरिच्यते ॥ ३३ ॥ शक्यंयदिमयाश्रोतुंनखल्वाज्ञापयामिवः ॥ यदिगुह्यंनचेद्वक्तुंश्रोतुमिच्छामिकथ्यताम्
॥ ३४ ॥ शक्रोपिविजितस्तेनकथंलब्धवरश्चसः ॥ कथंचबलवान्पुत्रोनपितातस्यरावणः ॥ ३५ ॥ कथंपितुश्चाप्यधिकोमहाहवेशक्रस्यजे
ताहिकथंसराक्षसः ॥ वराश्चलब्धाःकथयस्वमेद्यपाप्रच्छतश्चास्यमुनींद्रसर्वम् ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेप्रथमःसर्गः
॥१॥ ॥छ॥ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवस्यमहात्मनः ॥ कुंभयोनिर्महातेजावाक्यमेतदुवाचह ॥१॥ शृणुरामतथावृत्तंतस्यतेजोबलंमहत्
॥ जघानशत्रून्येनासौनचवध्यःसशत्रुभिः ॥२॥ तावत्तेरावणस्येदंकुलंजन्मचराघव ॥ वरप्रदानंचतथातस्मैदत्तंब्रवीमिते ॥३॥ पुराकृतयुगे
रामप्रजापतिसुतःप्रभुः ॥ पुलस्त्योनामब्रह्मर्षिःसाक्षादिवपितामहः ॥४॥ नानुकीर्त्यागुणास्तस्यधर्मतःशीलतस्तथा ॥ प्रजापतेःपुत्रइतिवक्तुं
शक्यंहिनामतः ॥५॥प्रजापतिसुतत्वेनदेवानांवल्लभोहिसः ॥इष्टःसर्वस्यलोकस्यगुणैःशुभ्रैर्महामतिः ॥६॥सतुधर्मप्रसंगेनमेरोःपार्श्वेमहागिरेः ॥
तृणबिंद्वाश्रमंगत्वाप्यवसन्मुनिपुंगवः ॥ ७ ॥ तपस्तेपेसधर्मात्मास्वाध्यायनियतेंद्रियः ॥ गत्वाश्रमपदंतस्यविघ्नंकुर्वंतिकन्यकाः ॥ ८ ॥
ऋषिपन्नगकन्याश्चराजर्षितनयाश्चयाः ॥ क्रीडंत्योऽप्सरसश्चैवतंदेशमुपपेदिरे ॥ ९ ॥ सर्वर्तुषूपभोग्यत्वाद्रम्यत्वात्काननस्यच ॥ नित्यश
स्तास्तुतंदेशंगत्वाक्रीडंतिकन्यकाः ॥ १० ॥ देशस्यरमणीयत्वात्पुलस्त्योयत्रसद्विजः ॥ गायंत्योवादयंत्यश्चलासयंत्यस्तथैवच ॥ ११ ॥

स्तत्कारणंशृणु॥ २ ॥तावत्प्रथमंरावणस्यकुलादिब्रवीमिपश्चाद्रावणेश्चवक्ष्यामीतिशेषः तावत्तेरावणस्येतिपाठः ॥३॥ तत्रकुलमाह पुरेति पुलस्त्योदशप्रजापतिष्वेकःपितामहइव तपो
वैभवजनितनिग्रहानुग्रहसामर्थ्यैरितिभावः ॥४॥ तदेवाह नानुकीर्त्याइति विविच्यवर्णयितुमशक्यत्वादित्यर्थः धर्मतःशीलतश्चोत्पन्नागुणाइत्यन्वयः अथप्रकारांतरेणतद्वैभवंबोधय
ति प्रजापतेरिति प्रजापतेःपुत्रइतिनामतएवतत्संकीर्तनतएवतद्गुणाधिक्यंवक्तुंशक्यं प्रजापतिपुत्रत्वोक्त्यातस्यैवास्याप्यनंतकल्याणगुणत्वमुक्तंभवतीत्यर्थः ॥५॥६॥धर्मप्रसंगेनतपःसं
पादनेच्छया॥७॥विघ्नंकुर्वंतितृणाग्निन्यायेननतुबुद्धिपूर्वम् ॥८॥९॥तदेवाह सर्वर्तुष्विति तंदेशमाश्रमदेशम् ॥ १० ॥ वादयंत्योवीणादिकमितिशेषः लासयंत्योनृत्यंत्यः ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ तादिति शापवाक्यमित्यर्थः नशृणोतिनशुश्राव ॥ १४॥१५॥ स्वाध्यायवेदाध्ययनम् ॥१६॥ वेदश्रुतिंवेदध्वनिंश्रुत्वाकोऽधीतइतिगत्वातपसोनिधिंदृष्ट्वाचपां
डुदेहागर्भोत्पत्त्यासुव्यंजितशरीरजाशरीराज्जायतइतिशरीरजोगर्भःसुप्रकाशितोयस्याःसा ॥ १७॥ तद्दोषंगर्भसंभवरूपदोषंदृष्ट्वोद्विग्नाबभूव किंन्विति दोषस्वरूपमितिज्ञात्वेत्य
र्थः ॥ १८ ॥ असदृशंकन्यात्वस्यायुक्तम् ॥ १९ ॥ २० ॥ पूर्वंगताप्रथमंगता ॥२१॥२२॥ तच्चापि गर्भकारणमित्यर्थः ॥२३॥ तनयांगृहीत्वापुलस्त्यंगत्वा ॥२४॥इमांभि

मुनेस्तपस्विनस्तस्यविघ्नंचक्रुरनिंदिताः ॥ अथरुष्टोमहातेजाव्याजहारमहामुनिः ॥१२॥ यामेदर्शनमागच्छेत्सागर्भंधारयिष्यति ॥तास्तुस
र्वाःप्रतिश्रुत्यतस्यवाक्यंमहात्मनः१३॥ब्रह्मशापभयाद्भीतास्तंदेशंनोपचक्रमुः॥तृणबिंदोस्तुराजर्षेस्तनयानशृणोतितत्॥१४॥ गत्वाश्रमपदं
तत्रविचचारसुनिर्भया॥नचापश्यच्चसातत्रकांचिदभ्यागतांसखीम्॥१५॥ तस्मिन्कालेमहातेजाःप्राजापत्योमहानृषिः ॥ स्वाध्यायमकरोत्तत्र
तपसाभावितःस्वयम् ॥ १६ ॥ सातुवेदश्रुतिंश्रुत्वादृष्ट्वावैतपसोनिधिम् ॥ अभवत्पांडुदेहासासुव्यंजितशरीरजा॥१७॥ बभूवचसमुद्विग्नादृ
ष्ट्वातद्दोषमात्मनः ॥ इदंमेकिंन्विति ज्ञात्वापितुर्गत्वाश्रमेस्थिता ॥१८॥तांतुदृष्ट्वातथाभूतांतृणबिंदुरथाब्रवीत् ॥ किंत्वमेतत्त्वसदृशंधारयस्या
त्मनोवपुः ॥१९॥ सातुकृत्वांजलिंदीनाकन्योवाचतपोधनम् ॥ नजानेकारणंतातयेनमेरूपमीदृशम् ॥२०॥ किंतुपूर्वंगतास्म्येकामहर्षेर्भावि
तात्मनः ॥ पुलस्त्यस्याश्रमंदिव्यमन्वेष्टुंस्वसखीजनम् ॥२१॥ नचपश्याम्यहंतत्रकांचिदभ्यागतांसखीम् ॥ रूपस्यतुविपर्यासंदृष्ट्वात्रासा
दिहागता ॥ २२॥ तृणबिंदुस्तुराजर्षिस्तपसाद्योतितप्रभः ॥ ध्यानंविवेशतच्चापिअपश्यदृषिकर्मजम् ॥ २३ ॥ सतुविज्ञायतंशापंमहर्षेर्भावि
तात्मनः ॥ गृहीत्वातनयांगत्वापुलस्त्यमिदमब्रवीत्॥२४॥भगवंस्तनयांमेत्वंगुणैःस्वैरेवभूषिताम् ॥ भिक्षांप्रतिगृहाणेमांमहर्षेस्वयमुद्यताम्॥
॥२५॥तपश्चरणयुक्तस्यश्राम्यमाणेंद्रियस्यते॥ शुश्रूषणपरानित्यंभविष्यतिनसंशयः॥२६॥ तंब्रुवाणंतुतद्वाक्यंराजर्षिंधार्मिकंतदा॥जिघृक्षुर
ब्रवीत्कन्यांबाढमित्येवसद्विजः ॥२७ ॥ दत्त्वातुतनयांराजास्वमाश्रमपदंगतः॥सापितत्रावसत्कन्यातोषयंतीपतिंगुणैः॥२८॥ तस्यास्तुशील
वृत्ताभ्यांतुतोषमुनिपुंगवः ॥ प्रीतःसतुमहातेजावाक्यमेतदुवाचह ॥ २९ ॥ परितुष्टोस्मिसुश्रोणिगुणानांसंपदाभृशम् ॥ तस्माद्देविद
दाम्यद्यपुत्रमात्मसमंतव ॥ उभयोर्वंशकर्तारंपौलस्त्यइतिविश्रुतम् ॥ ३० ॥

क्षांप्रतिगृहाणभिक्षात्वेनस्वीकुर्वित्यब्रवीत् ननूर्ध्वरेतसोममनान
यात्प्रयोजनंतत्राह स्वयमुद्यतामिति उद्यतामाहृतांभिक्षांपुरस्तादप्रवेदितां भोज्यांमेनेप्रजानाथोअपिदुष्कृतकर्मणइत्युक्तेः स्वयमुद्यतेयंग्राह्यैवेत्यर्थः ॥ २५ ॥ तत्प्रतिग्रहफलमा
ह शुश्रूषणपरेति ॥ २६ ॥ जिघृक्षुः यथान्यायंपाणिग्रहणपूर्वकमितिशेषः ॥ २७ ॥ तदेवोक्तं तोषयंतीपातिमिति ॥ २८ ॥ २९ ॥ उभयोःमातुःपितुश्चेत्यर्थः ॥ ३० ॥

अध्ययतः अधीयानस्य वेदोविश्रुतोगर्भहेतुरितिशेषः ॥३१॥३२॥३३॥ ॥ इतिश्रीरा० रा० श्रीरा० रा० वा० आ० उत्तरकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥छ॥ ॥ अथपौलस्त्याद्वि श्रवसः कुबेरोत्पत्तिः अथेति ॥१॥२॥तस्यतद्वृत्तं विश्रवसस्तादृशंचरित्रमित्यर्थः देववर्णिनींदेवसमानरूपांतन्नाम्नींच ॥ ३ ॥ प्रजान्वीक्षिकयाप्रजानांशुभाशुभवीक्षणरूपयाबुद्ध्या ज्योतिःशास्त्रसिद्धया अस्योत्पादयिष्यमाणपुत्रस्यश्रेयोगुणांचिंतयन् ॥ ४ ॥ तस्यांभार्यायाम् ॥ ५ ॥ सर्वैर्ब्रह्मगुणैःशमतपःशौचादिगुणैर्युक्तमपत्यंजनयामास पितामहःवैश्रवणपितामहः पुलस्त्यइत्यर्थः अत्रस्थानेप्रजान्वेषिकयेत्यर्थमितिकतकस्वरसः प्रजामन्विच्छतिप्रजान्वेषिकातद्गुणपर्यालोचिकाज्योतिःशास्त्रविषयाबुद्धिस्तयाअस्यवैश्रवणस्य

यस्मात्तुविश्रुतोवेदस्त्वयेहाध्ययतोमम॥तस्मात्सविश्रवानामभविष्यतिनसंशयः ॥ ३१॥ एवमुक्तातुसादेवीप्रहृष्टेनांतरात्मना॥अचिरेणैवकालेनासूतविश्रवसंसुतम् ॥ त्रिषुलोकेषुविख्यातंयशोधर्मसमन्वितम् ॥३२॥ श्रुतिमान्समदर्शीचव्रताचाररतस्तथा ॥ पितेवतपसायुक्तोअभवद्विश्रवामुनिः ॥३३॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकियेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्वितीयःसर्गः॥२॥ ॥छ॥ ॥अथपुत्रःपुलस्त्यस्यविश्रवामुनिपुंगवः ॥ अचिरेणैवकालेनपितेवतपसिस्थितः ॥१॥ सत्यवान्शीलवान्दांतःस्वाध्यायनिरतःशुचिः॥सर्वभोगेष्वसंसक्तोनित्यंधर्मपरायणः ॥२ ॥ ज्ञात्वातस्यतुतद्वृत्तंभरद्वाजोमहामुनिः ॥ददौविश्रवसेभार्यांस्वसुतांदेववर्णिनीम् ॥ ३ ॥ प्रतिगृह्यतुधर्मेणभरद्वाजसुतांतदा ॥ प्रजान्वीक्षिकयाबुद्ध्याश्रेयोह्यस्यविचिंतयन् ॥४ ॥ मुदापरमयायुक्तोविश्रवामुनिपुंगवः ॥ सतस्यांवीर्यसंपन्नमपत्यंपरमाद्भुतम् ॥ ५ ॥ जनयामासधर्मज्ञःसर्वैर्ब्रह्मगुणैर्वृतम् ॥ तस्मिञ्जातेतुसंहृष्टःसबभूवपितामहः ॥ ६ ॥ दृष्ट्वाश्रेयस्करींबुद्धिंधनाध्यक्षोभविष्यति ॥ नामचास्याकरोत्प्रीतःसार्धंदेवर्षिभिस्तदा ॥७॥ यस्माद्विश्रवसोपत्यंसादृश्याद्विश्रवाइव॥तस्माद्वैश्रवणोनामभविष्यत्येषविश्रुतः ॥८॥सतुवैश्रवणस्तत्रतपोवनगतस्तदा ॥ अवर्धताहुतिहुतोमहातेजायथाऽनलः ॥ ९ ॥ तस्याश्रमपदस्थस्यबुद्धिर्जज्ञेमहात्मनः ॥ चरिष्येपरमंधर्मंधर्मोहिपरमागतिः ॥१०॥ सतुवर्षसहस्राणितपस्तप्त्वामहावने ॥ यंत्रितोनियमैरुग्रैश्चकारसुमहत्तपः ॥११॥ पूर्णेवर्षसहस्रांतेतंतंविधिमकल्पयत्॥जलाशीमारुताहारोनिराहारस्तथैवच ॥ एवंवर्षसहस्राणिजग्मुस्तान्येकवर्षवत् ॥१२॥

श्रेयोविचिंतयन्पुलस्त्यस्तस्मिन्विश्रवसःपुत्रेजातेतुष्टोबभूवेतितेन व्याख्यानात् ॥ ६ ॥ श्रेयस्करींधनेशत्वरूपश्रेयःप्राप्तिहेतुभूतांतपोविषयांतस्यबुद्धिंदृष्ट्वाजन्मलग्नपर्यालोचनयेतिशेषः धनाध्यक्षोभविष्यतिकालांतरेएवंनामाभविष्यतिइतिसंहृष्टोबभूवेत्यन्वयः ॥ ७ ॥ यतोविश्रवसोपत्यंरूपसादृश्याद्विश्रवाइवसइवेतिव्यवहारविषयस्तस्माद्वैश्रवणइतिविश्रुतःप्रसिद्धोभविष्यतिनाम अपत्यप्रत्ययसन्नियोगेनविश्रवसोबिश्रवणादेशः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तपस्तप्त्वाआलोच्यनियमैर्यंत्रितः संजातनियमइत्यर्थः ॥ ११ ॥ तंतंविधिंवक्ष्यमाणजलाशित्वादिविधिमित्यर्थः ॥ १२ ॥

अथभगवत्प्रसादवैभवमाह अथप्रीतइति ॥ १३॥१४॥ लोकपालत्वंवित्तरक्षणंवैराजनिधिनाथत्वम् ॥१५॥ १६ ॥ चतुर्थंचतुर्णांपूरणं यमादित्रयस्ययत्पदंलोकपालपदं यत्तवे
प्सितंत्वंतद्गच्छनिधीशत्वंचाप्नुहि एवंसतित्वंशक्रादीनांचतुर्थोभविष्यसीतिसंबंधः ॥१७॥ १८॥ त्रिदशैःसमतांव्रज नत्वपिपुत्रत्वेनैवातिष्ठेत्यर्थः ॥१९ ॥ वरद्वयंनिधीशत्वपुष्पकदान

अथप्रीतोमहातेजाःसेंद्रैःसुरगणैःसह ॥ गत्वातस्याश्रमपदंब्रह्मेदंवाक्यमब्रवीत् ॥१३॥ परितुष्टोस्मितेवत्सकर्मणानेनसुव्रत ॥ वरंवृणीष्व भद्रंतेवरार्हस्त्वंमहामते ॥१४॥ अथाब्रवीद्वैश्रवणःपितामहमुपस्थितम् ॥ भगवन्लोकपालत्वमिच्छेहंलोकरक्षणम् ॥१५ ॥ अथाब्रवद्वैश्रवणं परितुष्टेनचेतसा ॥ ब्रह्मासुरगणैःसार्धंबाढमित्येवहृष्टवत् ॥१६॥ अहंवैलोकपालानांचतुर्थंस्रष्टुमुद्यतः ॥ यमेंद्रवरुणानांचपदंयत्तवचेप्सितम् ॥ १७॥ तद्गच्छबतधर्मज्ञनिधीशत्वमवाप्नुहि ॥शक्रांबुपयमानांचचतुर्थस्त्वंभविष्यसि ॥ १८॥एतच्चपुष्पकंनामविमानंसूर्यसन्निभम् ॥ प्रतिगृह्णीष्वयानार्थंत्रिदशैःसमतांव्रज ॥ १९ ॥ स्वस्तितेस्तुगमिष्यामःसर्वएवयथागतम् ॥ कृतकृत्यावयंतातदत्वातववरद्वयम् ॥ २० ॥ इत्युक्त्वासगतोब्रह्मास्वस्थानंत्रिदशैःसह ॥ गतेषुब्रह्मपूर्वेषुदेवेष्वथनभस्तलम् ॥ २१ ॥ धनेशःपितरंप्राहप्रांजलिःप्रयतात्मवान् ॥ भगवल्लँब्धवानस्मिवरमिष्टंपितामहात् ॥ २२ ॥ निवासनंनमेदेवोविदधेसप्रजापतिः ॥ तंपश्यभगवन्कंचिन्निवासंसाधुमेप्रभो ॥ नचपीडाभवेद्यत्रप्राणिनोयस्यकस्यचित् ॥२३ ॥ एवमुक्तस्तुपुत्रेणविश्रवामुनिपुंगवः ॥ वचनंप्राहधर्मज्ञश्रूयतामितिसत्तम ॥ २४॥ दक्षिणस्योदधेस्तीरेत्रिकूटोनामपर्वतः ॥ तस्याग्रेतुविशालासामहेंद्रस्यपुरीयथा ॥ २५ ॥ लंकानामपुरीरम्यानिर्मिताविश्वकर्मणा ॥ राक्षसानांनिवासार्थंयथेंद्रस्यामरावती ॥ २६ ॥ तत्रत्वंवसभद्रंतेलंकायांनात्रसंशयः ॥ हेमप्राकारपरिखायंत्रशस्त्रसमावृता ॥ २७ ॥ रमणीयापुरीसाहिरुक्मवैदूर्यतोरणा ॥ राक्षसैःसापरित्यक्तापुराविष्णुभयार्दितैः ॥२८॥ शून्यारक्षोगणैःसर्वैरसातलतलंगतैः ॥ शून्यासंप्रतिलंकासाप्रभुस्तस्यानविद्यते ॥२९॥ सत्वंतत्रनिवासायगच्छपुत्रयथासुखम् ॥ निर्दोषस्तत्रतेवासोनबाधस्तत्रकस्यचित् ॥ ३० ॥ एतच्छ्रुत्वासधर्मात्माधर्मिष्ठंवचनंपितुः ॥ निवासयामासतदालंकांपर्वतमूर्धनि ॥ ३१ ॥ नैर्ऋतानांसहस्रैस्तुहृष्टैःप्रमुदितैःसदा ॥ अचिरेणैवकालेनसंपूर्णातस्यशासनात् ॥ ३२ ॥ सतुतत्रावसत्प्रीतोधर्मात्मानैर्ऋतर्षभः ॥ समुद्रपरिखायांसलंकायांविश्रवात्मजः ॥ ३३ ॥

रूपम् ॥२० ॥ २१ ॥ २२ ॥निवासनं निवासमित्यर्थः ॥२३॥२४ ॥२५ ॥२६ ॥ यंत्ररूपैःशस्त्रैःसमावृता ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ निवासयामास निवासमकरो
दित्यर्थः ॥ ३१ ॥ प्रमुदितैर्नैर्ऋतानांसहस्रैःसहनिवासयामासेतिसंबंधः संपूर्णाधनधान्यादिसर्वैश्वर्यपूर्णा शासनात्पालनात् ॥ ३२ ॥ ३३॥

॥३४॥ अवभासन्शोभमानः अप्सरोनृत्यैर्विभूषितमालयंपुष्पकंयस्यसः ॥३५॥ इतिश्रीरा० श्री० रा० वा० आ० उ० तृतीयःसर्गः ॥३॥ लंकायांपूर्वमपिरक्षःस्थितिंश्रुत्वाविस्मितेनरा
मेणतेषामुत्पत्त्यादिप्रश्नेअगस्त्येनतत्प्रतिपादनंश्रुत्वेतिविस्मयमागतइत्युक्तंतत्रकिंविषयकश्रवणाद्विस्मयप्राप्तिस्तत्राह कथमितिपुराधनदावास्थितेःपूर्वमपिरक्षसांसंभवोवस्थानादि
संभवइतियदुक्तंतत्तुकथमासीदितिविस्मयमागतः ॥१॥ ततोविस्मयप्राप्त्यनंतरं मुहुःस्मयमानोविस्मयंकुर्वन् ॥२॥ तदेवाह भगवन्निति पूर्वमपिविश्रवःपुत्रवैश्रवणरावणयोःपूर्व
मपिलंकापिशिताशिनामावासआसीदितिभगवद्वाक्यमन्यतोऽपिरक्षःसंभवपरंश्रुत्वामेविस्मयोजातः ॥३॥ तदेवाह पुलस्त्येति नोस्माकं अन्यतश्चापिसंभवःकीर्तितःलंकाराक्षसा
नांनिवासार्थंनिर्मितेतिविश्रवोवाक्यानुवादेनेत्यर्थः ॥४॥ रावणपुत्राइंद्रजिदतिकायादयः तेभ्यस्तेबलवत्तराःकिंनु यतोविष्णुनातद्विद्रावणेयतितमितिभावः ॥५॥ पूर्वकःकूटस्थः

कालेकालेतुधर्मात्मापुष्पकेणधनेश्वरः ॥ अभ्यागच्छद्विनीतात्मापितरंमातरंचहि ॥ ३४ ॥ सदेवगंधर्वगणैरभिष्टुतस्तथाप्सरोनृत्यविभूषि
तालयः ॥ गभस्तिभिःसूर्यइवावभासन्पितुःसमीपंप्रययौसवित्तपः ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्री० वा० आ० उत्तरकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥
श्रुत्वागस्त्येरितंवाक्यंरामोविस्मयमागतः ॥ कथमासीत्तुलंकायांसंभवोरक्षसांपुरा ॥ १ ॥ ततःशिरःकंपयित्वात्रेताग्निसमविग्रहम् ॥ तम
गस्त्यंमुहुर्दृष्ट्वास्मयमानोभ्यभाषत ॥ २ ॥ भगवन्पूर्वमप्येषालंकासीत्पिशिताशिनाम् ॥ श्रुत्वेदंभगवद्वाक्यंजातोमेविस्मयःपरः॥ ३ ॥
पुलस्त्यवंशादुद्भूताराक्षसाइतिनःश्रुतम् ॥ इदानीमन्यतश्चापिसंभवःकीर्तितस्त्वया ॥ ४ ॥ रावणात्कुंभकर्णाच्चप्रहस्ताद्विकटादपि ॥ राव
णस्यचपुत्रेभ्यःकिंनुतेबलवत्तराः ॥ ५ ॥ कएषांपूर्वकोब्रह्मन्किंनामाचबलोत्कटः ॥ अपराधंचकंप्राप्यविष्णुनाद्राविताःकथम् ॥ ६ ॥ एत
द्विस्तरतःसर्वंकथयस्वममानघ॥कुतूहलमिदंमह्यंनुदभानुर्यथातमः ॥७॥राघवस्यवचःश्रुत्वासंस्कारालंकृतंशुभम् ॥अथविस्मयमानस्तमग
स्त्यःप्राहराघवम्॥८॥प्रजापतिःपुरासृष्ट्वाअपःसलिलसंभवः॥तासांगोपायनेसत्वानसृजत्पद्मसंभवः॥९॥तेसत्वाःसत्वकर्तारंविनीतवदुपस्थि
ताः॥किंकुर्मइतिभाषंतःक्षुत्पिपासाभयार्दिताः॥१०॥प्रजापतिस्तुतान्सर्वान्प्रत्याहप्रहसन्निव ॥आभाष्यवाचायत्नेनरक्षध्वमितिमानवाः॥११॥

तद्वंश्याश्चराक्षसाःकमपराधंप्राप्यविष्णुनाद्राविताःकथंचद्राविताः ॥ ६ ॥ प्रावीनरक्षःकथनेनमह्यंकृतमिदंकुतूहलंभानुर्यथातमोनुदतितथानुद ॥ ७ ॥ संस्कारालंकृतंपदवाक्या
र्थसंस्कारयुतं विस्मयमानः सर्वज्ञोप्येवंनाटयतीतिविस्मयः ॥८॥ अपःसृष्ट्वा भूमेरधोभागवर्तिनीरपःसृष्ट्वेत्यर्थः तत्रसलिलसंभवःप्रजापतिरभूदित्यन्वयः अपएवससर्जादौ
तासुवीर्यमवासृजत् तदंडमभवद्धैमंसहस्रांशुसमप्रभं तस्मिन्जज्ञेस्वयंब्रह्मासर्वलोकपितामहइतिमनूक्तेः आपोवाइदमग्रआसन् सप्रजापतिःपुष्करपर्णेसमभवत् तथा आपोवाइ
दमग्रेसलिलमासीत्तस्मिन्प्रजापतिर्वायुर्भूत्वाचरत्सइमामपश्यत्तांवराहोभूत्वाहरदितिश्रुतेश्च तदेवपद्मसंभवइत्यनेनदर्शितं तासांस्वसृष्टानामपांगोपायनेरक्षणनिमित्तंसत्वान्भूता
निजंतूनित्यर्थः ॥९॥ विनीतवत्पितरिविनीताःसंतःक्षुत्पिपासाजनितभयेनार्दिताः ॥१०॥ प्रहसन्निव उक्तभयाखिद्यमानस्वप्रजाविषयकदयावशात्प्रहासः मानवाइत्यनेनते

षामुभयवृत्त्यनुग्रहः सूचितः वाचाहेसत्वानीतिवाचा आभाष्यसंबोध्य यत्नेनेमाअपोरक्षध्वमितितानिसत्वान्याह ॥ ११ ॥ तत्रतेषुभगवन्नियुक्तभूतेषुमध्ये भगवत्प्रयुक्तरक्षध्व
मितिपदस्याविनाशेनावस्थापनमर्थइतिकेचनप्रपन्नाउत्तरोत्तराभिवर्धनरूपपूजनमर्थइतिपरेप्रपन्नाः तत्राद्यारक्षामेतिप्रतिवचनंदत्तवंतः परेयक्षामोति यक्षपूजायां उभयमापिलोडुत्त
मबहुवचनं बुभुक्षिताबुभुक्षितैरित्यस्यस्थानेभुंक्षिताभुंक्षितैरित्यार्षमभ्यासलोपानुस्वाराभ्यां अबुबुक्षिताःपिपासिताः ॥ १२ ॥ वोयुष्माकंमध्ये ॥ १३ ॥ तत्रभवत्सृष्टभगवद्भिभ

रक्षामइतितत्रान्यैर्यक्षामइतिचापरैः॥ भुंक्षिताभुंक्षितैरुक्तस्ततस्तानाहभूतकृत् ॥१२॥ रक्षामइतियैरुक्तंराक्षसास्तेभवंतुवः ॥ यक्षामइतियैरु
क्तंयक्षाएवभवंतुवः ॥१३॥ तत्रहेतिःप्रहेतिश्चभ्रातरौराक्षसाधिपौ ॥ मधुकैटभसंकाशौबभूवतुरारिंदमौ ॥१४॥ प्रहेतिर्धार्मिकस्तत्रतपोवनग
तस्तदा ॥ हेतिर्दारक्रियार्थंतुपरंयत्नमथाकरोत् ॥१५॥ सकालभगिनींकन्यांभयांनाममहाभयाम् ॥ उदावहदमेयात्मास्वयमेवमहामतिः ॥
॥१६॥ सतस्यांजनयामासहेतीराक्षसपुंगवः ॥ पुत्रंपुत्रवतांश्रेष्ठोविद्युत्केशमितिश्रुतम् ॥१७॥ विद्युत्केशोहेतिपुत्रःसदीप्तार्कसमप्रभः ॥ व्य
वर्धतमहातेजास्तोयमध्यइवांबुजम्॥१८॥सयदायौवनंभद्रमनुप्राप्तोनिशाचरः॥ततोदारक्रियांतस्यकर्तुंव्यवसितःपिता॥१९॥ संध्यादुहितरं
सोथसंध्यातुल्यांप्रभावतः ॥वरयामासपुत्रार्थंहेतीराक्षसपुंगवः॥२० ॥अवश्यमेवदातव्यापरस्मैसेतिसंध्यया ॥ चिंतयित्वासुतादत्ताविद्युत्के
शायराघव ॥२१॥ संध्यायास्तनयांलब्ध्वाविद्युत्केशोनिशाचरः ॥ रमतेसतयासार्धंपौलोम्यामघवानिव॥ केनचित्त्वथकालेनरामसालकटंक
टा॥विद्युत्केशाद्गर्भमापघनराजिरिवार्णवात्॥२३॥ततःसाराक्षसीगर्भंघनगर्भसमप्रभम्॥प्रसूतामंदरंगत्वागंगागर्भमिवाग्निजम्॥समुत्सृज्यतु
सागर्भंविद्युत्केशरतार्थिनी ॥२४॥ रेमेतुसार्धंपतिनाविसृज्यसुतमात्मजम् ॥ उत्सृष्टस्तुतदागर्भोघनशब्दसमस्वनः ॥२५ ॥ तयोत्सृष्टःसतु
शिशुःशरदर्कसमद्युतिः ॥ निधायास्येस्वयंमुष्टिंरुरोदशनकैस्तदा ॥ २६ ॥ ततोवृषभमास्थायपार्वत्यासहितःशिवः ॥वायुमार्गेणगच्छन्वै
शुश्रावरुदितस्वनम् ॥ २७ ॥ अपश्यदुमयासार्धंरुदंतंराक्षसात्मजम् ॥ कारुण्यभावात्पार्वत्याभवस्त्रिपुरसूदनः ॥ २८ ॥

क्तजातिभेदरक्षोमध्ये मधुकैटभावसुरौ ॥ १४ ॥ तपोवनगतःविरक्तःसान्नितिशेषः ॥ १५ ॥ परंयत्नमेवदर्शयति सइति कालोवैवस्वतः स्वयमेवेति गत्वाप्रार्थनांकृत्वेतिशेषः
॥ १६ ॥ १७॥१८॥ पिताहेतिः ॥१९॥प्रभावतःसंध्यातुल्यामितिसंबंधः संध्यादुहितासालकटंकटाख्या इयंचरक्षाप्रधान्येनभगवत्सृष्टत्वाद्राक्षसी॥२०॥२१॥२२॥२३॥घनग
र्भसमप्रभंजलगर्भमेघसमकांतिं प्रसूताप्रसूतवती अग्निजंगर्भंअग्निविसृष्टंमाहेश्वरंगर्भमित्यर्थः विद्युत्केशरतार्थिनीविद्युत्केशेनसहरतंक्रीडामर्थयतितादृशीबभूवेतिशेषः ॥ २४ ॥
ततआत्मनःसकाशाज्जातंसुतंविसृज्यपतिनारेमे ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ कारुण्यभावात्कारुण्ययुक्तोभावश्चित्तंतस्मात्पार्वत्याप्रेरितइतिशेषः ॥ २८ ॥

मातुरेववयःसमंमातृवयस्कमित्यर्थः ॥ २९ ॥ तदाह पार्वत्याःप्रियकाम्ययेति ॥३०॥ सद्योपलब्धिरित्यार्षःसंधिः ॥ ३१ ॥ सुकेशइत्यनुवादात्तन्नामकत्वमस्यबोध्यं खगमाकाशगम् ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीरा० श्रीरा० वा० आ० उ० चतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ वरलब्धंलब्धवरम् ॥ १॥२ ॥ वरदानेनकृतमैश्वर्यंयस्यतम् ॥३॥४ ॥ अंजनादंजनाख्यदिग्गजात् अभि

तंराक्षसात्मजंचक्रेमातुरेववयःसमम् ॥ अमरंचैवतंकृत्वामहादेवोऽक्षरोऽव्ययः ॥२९॥पुरमाकाशगंप्रादात्पार्वत्याःप्रियकाम्यया ॥ उमयापिव
रोदत्तोराक्षसीनांनृपात्मज ॥३०॥सद्योपलब्धिगर्भस्यप्रसूतिःसद्यएवच ॥ सद्यएववयःप्राप्तिंमातुरेववयःसमम् ॥३१॥ ततःसुकेशोवरदानग
र्वितःश्रियंप्रभोःप्राप्यहरस्यपार्श्वतः ॥ चचारसर्वत्रमहान्महामतिःखगंपुरंप्राप्यपुरंदरोयथा ॥ ३२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० उ० चतु
र्थःसर्गः ॥४॥ ॥४॥ ॥ सुकेशंधार्मिकंदृष्ट्वावरलब्धंचराक्षसम् ॥ ग्रामणीर्नामगंधर्वोविश्वावसुसमप्रभः ॥१ ॥ तस्यदेववतीनामद्वितीयाश्री
रिवात्मजा ॥ त्रिषुलोकेषुविख्यातारूपयौवनशालिनी ॥ २ ॥ तांसुकेशायधर्मात्माददौरक्षःश्रियंयथा ॥ वरदानकृतैश्वर्यंसातंप्राप्यपतिंप्रि
यम् ॥ ३॥ आसीद्देववतीतुष्टाधनंप्राप्येवनिर्धनः ॥ सतयासहसंयुक्तोरराजरजनीचरः ॥४॥ अंजनादभिनिष्क्रांतःकरेण्वेवमहागजः ॥ ततः
कालेसुकेशस्तुजनयामासराघव ॥ त्रीन्पुत्राञ्जनयामासत्रेताग्निसमविग्रहान् ॥ ५ ॥ माल्यवंतंसुमालिंचमालिंचबलिनांवरम् ॥ त्रींस्त्रिनेत्र
समान्पुत्रान्राक्षसान्राक्षसाधिपः ॥ त्रयोलोकाइवाव्यग्राःस्थितास्त्रयइवाग्नयः ॥ त्रयोमंत्राइवात्युग्रास्त्रयोघोराइवामयाः ॥ ७ ॥ त्रयःसुके
शस्यसुतास्त्रेताग्निसमतेजसः ॥ विवृद्धिमगमंस्तत्रव्याधयोपेक्षिताइव ॥८॥ वरप्राप्तिंपितुस्तेतुज्ञात्वैश्वर्यंतपोबलात् ॥ तपस्तप्तुंगतामेरुंभ्रा
तरःकृतनिश्चयाः ॥ ९ ॥ प्रगृह्यनियमान्घोरान्राक्षसानृपसत्तम ॥ विचेरुस्तेतपोघोरंसर्वभूतभयावहम् ॥ १० ॥ सत्यार्जवशमोपेतैस्त
पोभिर्भुविदुर्लभैः ॥ संतापयंतस्त्रीँल्लोकान्सदेवासुरमानुषान् ॥ ११ ॥ ततोविभुश्चतुर्वक्त्रोविमानवरमाश्रितः ॥ सुकेशपुत्रानामंत्र्यवरदो
स्मीत्यभाषत ॥ १२ ॥ ब्रह्माणंवरदंज्ञात्वासेंद्रैर्देवगणैर्वृतम् ॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेवेपमानाइवद्रुमाः ॥ १३ ॥ तपसाराधितोदेवयदिनोदि
शसेवरम् ॥ अजेयाःशत्रुहंतारस्तथैवचिरजीविनः ॥ प्रभविष्णवोभवामेतिपरस्परमनुव्रताः ॥ १४ ॥

निष्क्रांतउत्पन्नःकिंजनयामासेत्यत्राह त्रीन्पुत्रान्जनयामासेति तान्पुत्रानितिपाठांतरं तान्प्रसिद्धान्वक्ष्यमाणान्वेत्यर्थः॥५॥६ ॥ मंत्राइवउत्साहप्रभुमंत्रशक्तिमयास्त्रिमंत्रास्त्रिवेदाश्च आमयत्रयंवातपित्तश्लेष्मरूपं अत्रोपमाचतुष्टयेस्थिरत्वतेजस्वित्वापरिमितसामर्थ्यहिंसकत्वानिसाधारणधर्माः ॥७ ॥ व्याधयोपेक्षिताइवउपेक्षिताअचिकित्सिताव्याधयइवेत्यर्थः संधिरार्षः॥ ८॥९ ॥१०॥ ११ ॥१२॥ १३ ॥ दिशसेददासि अजेयाजेतुमनर्हाः प्रभविष्णवःयणार्षः प्रभवइतियावत् परस्परमनुव्रताः अनुरक्ताश्चभवामेत्यनुकर्षः ॥ १४ ॥

ब्रह्मलोकायतंप्राप्तुं ब्राह्मणवत्सलः तेषांस्वमुखजत्वाज्ज्येष्ठत्वाच्चतेषुवात्सल्यम् ॥ १५ ॥ १६ ॥१७ ॥ अथतेमाल्यवदादयःअव्ययंचिरजीविनम् ॥ १८॥ ओजस्तेजोबलवता
मतएवमहतांदेवानां भवानेवात्मतेजसाआत्मसामर्थ्येनगृहकर्तासत्वमस्माकमपिहृदयेप्सितंगृहंकुर्वितिसंबंधः ॥ १९॥२०॥२१॥२२॥ द्वितीयस्ततस्तदशइत्यर्थः मध्यमेशिखरइ

एवंभविष्यथेत्युक्त्वासुकेशतनयान्विभुः ॥ सययौब्रह्मलोकायब्रह्माब्राह्मणवत्सलः ॥ १५ ॥ वरंलब्ध्वातुतेसर्वेरामरात्रिंचरास्तदा ॥
सुरासुरान्प्रबाधंतेवरदानसुनिर्भयाः ॥ १६ ॥ तैर्बाध्यमानास्त्रिदशाःसर्षिसंघाःसचारणाः ॥ त्रातारंनाधिगच्छंतिनिरयस्थायथानराः ॥
॥ १७ ॥ अथतेविश्वकर्माणंशिल्पिनांवरमव्ययम् ॥ ऊचुःसमेत्यसंहृष्टाराक्षसारघुसत्तम ॥ १८ ॥ ओजस्तेजोबलवतांमहतामात्म
तेजसा ॥ गृहकर्ताभवानेवदेवानांहृदयेप्सितम् ॥ १९ ॥ अस्माकमपितावत्त्वंगृहंकुरुमहामते ॥ हिमवंतमुपाश्रित्यमेरुंमंदरमेव
वा ॥ २० ॥ महेश्वरगृहप्रख्यंगृहंनःक्रियतांमहत् ॥ विश्वकर्माततस्तेषांराक्षसानांमहाभुजः ॥ २१ ॥ निवासंकथयामासशक्र
स्येवामरावतीम् ॥ दक्षिणस्योदधेस्तीरेत्रिकूटोनामपर्वतः ॥२२॥ सुवेलइतिचाप्यन्योद्वितीयोराक्षसेश्वराः ॥ शिखरेतस्यशैलस्यमध्यमेऽ
बुदसन्निभे ॥ २३ ॥ शकुनैरपिदुष्प्रापेटंकच्छिन्नचतुर्दिशि ॥ त्रिंशद्योजनविस्तीर्णाशतयोजनमायता ॥ २४ ॥ स्वर्णप्राकारसंवीताहेमतो
रणसंवृता ॥ मयालंकेतिनगरीशक्राज्ञप्तेननिर्मिता ॥ २५ ॥ तस्यांवसतदुर्धर्षायूयंराक्षसपुंगवाः ॥ अमरावतींसमासाद्यसेंद्राइवदिवौक
सः ॥२६॥ लंकादुर्गंसमासाद्यराक्षसैर्बहुभिर्वृताः ॥ भविष्यथदुराधर्षाःशत्रूणांशत्रुसूदनाः ॥ २७ ॥ विश्वकर्मवचःश्रुत्वाततस्तेराक्षसोत्त
माः ॥ सहस्रानुचराभूत्वागत्वातामवसन्पुरीम् ॥२८॥ दृढप्राकारपरिखांहैमैर्गृहशतैर्वृताम् ॥लंकामवाप्यतेहृष्टान्यवसन्रजनीचराः ॥२९॥
एतस्मिन्नेवकालेतुयथाकामंचराघव ॥ नर्मदानामगंधर्वीबभूवरघुनंदन ॥३०॥ तस्याःकन्यात्रयंह्यासीत्ह्रीश्रीकीर्तिसमद्युति ॥ ज्येष्ठक्रमेण
सातेषांराक्षसानामराक्षसी ॥ ३१ ॥ कन्यास्ताःप्रददौहृष्टापूर्णचंद्रनिभाननाः ॥ त्रयाणांराक्षसेंद्राणांतिस्रोगंधर्वकन्यकाः ॥३२॥ दत्तामा
त्रामहाभागानक्षत्रेभगदैवते ॥ कृतदारास्तुतेरामसुकेशतनयास्तदा ॥ ३३ ॥ चिक्रीडुःसहभार्याभिरप्सरोभिरिवामराः ॥ ततोमाल्यवतो
भार्यासुंदरीनामसुंदरी ॥ ३४ ॥ सतस्यांजनयामासयदपत्यंनिबोधतत् ॥ वज्रमुष्टिर्विरूपाक्षोदुर्मुखश्चैवराक्षसः ॥ ३५ ॥

तिसंबंधः ॥२३॥ शकुनैरपिदुष्प्रापेइत्यत्रहेतुष्टंकच्छिन्नचतुर्दिशि ॥२४॥२५॥ अमरावतींसमासाद्येतिनवाक्षरपादतार्षी ॥२६॥२७॥ सहस्रमनेकेऽनुचरायेषांतेसहस्रानुचराः
॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ अराक्षसीराक्षसजातिभिन्ना ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ मात्रादत्ताःमात्रानर्मदयेच्छयादत्ताइत्यर्थः भगदैवतंनक्षत्रमुत्तराफाल्गुनी ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ स्वक्षीमधुरदृग्युताक्षी यक्षीवरायक्षीश्रेष्ठातयोपमीयतेसायक्षीवरोपमा ॥ ४१॥४२॥ मालेयाः इतश्चानित्रइतिढक् ॥४३॥४४॥प्रशमं कराइत्यार्षश्चच्॥४५॥ ॥ इतिश्रीरा० श्रीरा०रा०वा०आ० उत्तरकांडेपंचमःसर्गः॥५॥अथमाल्यवदापीडितदेवगणस्यविष्णुनाऽभयदानंकुत्वानारायणप्रेरकदेवगणवधेतेषांप्रवृत्तिः

सुप्तघ्नोयज्ञकोपश्चमत्तोन्मत्तौतथैवच॥ अनलाचाभवत्कन्यासुंदर्यांरामसुंदरी ॥ ३६ ॥ सुमालिनोऽपिभार्यासीत्पूर्णचंद्रनिभानना ॥ नाम्नाकेतुमतीरामप्राणेभ्योऽपिगरीयसी ॥३७॥ सुमालीजनयामासयदपत्यंनिशाचरः॥ केतुमत्यांमहाराजतन्निबोधानुपूर्वशः ॥३८॥ प्रहस्तोऽकंपनश्चैवविकटःकालिकामुखः॥ धूम्राक्षश्चैवदंडश्चसुपार्श्वश्चमहाबलः॥३९॥ संह्रादिःप्रघसश्चैवभासकर्णश्चराक्षसः ॥ राकापुष्पोत्कटाचैवकैकसीचशुचिस्मिताः॥ कुंभीनसीचइत्येतेसुमालेःप्रसवाःस्मृताः ॥४०॥ मालेस्तुवसुदानामगंधर्वीरूपशालिनी॥भार्यासीत्पद्मपत्राक्षीस्वक्षीयक्षीवरोपमा ॥४१॥ सुमालेरनुजस्तस्यांजनयामासयत्प्रभो ॥ अपत्यंकथ्यमानंतुमयात्वंशृणुराघव ॥ ४२ ॥ अनलश्चानिलश्चैवहरःसंपातिरेवच ॥ एतेविभीषणामात्यामालेयास्तेनिशाचराः॥ ४३ ॥ ततस्तुतेराक्षसपुंगवास्त्रयोनिशाचरैःपुत्रशतैश्चसंवृताः ॥ सुरान्सहेंद्रानृषिनागयक्षान्बबाधिरेतान्बहुवीर्यदर्पिताः ॥ ४४॥ जगद्भ्रमंतोऽनिलवद्दुरासदारणेषुमृत्युप्रतिमानतेजसः ॥ वरप्रदानादपिगर्विताभृशंक्रतुक्रियाणांप्रशमंकराःसदा ॥४५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उ०पंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ५॥ ॥ तैर्वध्यमानादेवाश्चऋषयश्चतपोधनाः ॥ भयार्ताःशरणंजग्मुर्देवदेवंमहेश्वरम् ॥१॥ जगत्सृष्ट्यंतकर्तारमजमव्यक्तरूपिणम् ॥ आधारंसर्वलोकानामाराध्यंपरमंगुरुम् ॥२॥ तेसमेत्यतुकामारिंत्रिपुरारिंत्रिलोचनम् ॥ ऊचुःप्रांजलयोदेवाभयगद्गदभाषिणः ॥ ३ ॥ सुकेशपुत्रैर्भगवन्पितामहवरोद्धतैः॥ प्रजाध्यक्षप्रजाःसर्वाबाध्यंतेरिपुबाधनैः ॥४॥ शरणान्यशरण्यानिआश्रमाणिकृतानिनः ॥ स्वर्गाच्चदेवान्प्रच्याव्यस्वर्गेक्रीडंतिदेववत् ॥ ५ ॥ अहंविष्णुरहंरुद्रोब्रह्माहंदेवराडहम् ॥ अहंयमश्चवरुणश्चंद्रोहंरविरप्यहम् ॥ ६ ॥ इतिमालीसुमालीचमाल्यवांश्चैवराक्षसाः ॥ बाधंतेसमरोद्धर्षायेचतेषांपुरःसराः ॥ ७ ॥ तन्नोदेवभयार्तानामभयंदातुमर्हसि ॥ अशिवंवपुरास्थायजहिवैदेवकंटकान् ॥ ८ ॥ इत्युक्तस्तुसुरैःसर्वैःकपर्दीनीललोहितः ॥ सुकेशंप्रतिसापेक्षःप्राहदेवगणान्प्रभुः ॥ ९ ॥

तैर्वध्यमानाइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रजाध्यक्षस्यभगवतःप्रजापतेःप्रजादेवनरतिर्यगादिरूपाःरिपुबाधनैःरिपूणांबाधनंबाधस्तैर्हेतुभिरित्यर्थः ॥४॥ शरणानिशरणार्हाणिदेवपितृतिथिपशुपक्ष्यादिरक्षणार्हाणि देवान्प्रच्याव्ययेसर्वेस्वर्गेदेववत्क्रीडंति ॥५॥ ६ ॥ समरेसंग्रामेउद्धर्षउत्साहोयेषांते॥७॥अशिवमसौम्यंरौद्रमितियावत् रुद्रोवाएषयदग्निस्तस्यैतेतनुवौघोरान्याशिवान्येतिश्रुतेः ॥ ८ ॥ सुकेशंप्रतिसापेक्षःसुकेशस्यस्वेनोज्जीवितत्वान्माल्यवदादीनांतत्पुत्रत्वात्स्व

कर्तृकतत्संहारस्यानौचित्यंमन्वानइत्यर्थः ॥ ९ ॥ मयाऽवध्याःउक्तहेतोर्वधानर्हाः मंत्रमुपायम् ॥ १० ॥ एतमेवसमुद्योगंनतुकालांतरीयमित्यर्थः ॥ ११॥ १२ ॥ संभ्रांतवत्सं

भ्रांताई सुकेशतनयान्प्रतितानुद्दिश्येत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ सानुबंधान्सानुचरान्राक्षसान्जहीतिशेषः नोभयंचनुद ॥१८॥१९ ॥ २० ॥ अतिक्रांत

अहंतान्नहनिष्यामिममावध्याहितेसुराः ॥ किंतुमंत्रंप्रदास्यामियोवैतान्निहनिष्यति ॥ १० ॥ एतमेवसमुद्योगंपुरस्कृत्यमहर्षयः ॥ गच्छध्वं
शरणंविष्णुंहनिष्यतिसतान्प्रभुः ॥११॥ ततस्तुजयशब्देनप्रतिनंद्यमहेश्वरम्॥विष्णोःसमीपमाजग्मुर्निशाचरभयार्दिताः॥१२॥शंखचक्रधरं
देवंप्रणम्यबहुमान्यच ॥ ऊचुःसंभ्रांतवद्वाक्यंसुकेशतनयान्प्रति॥१३॥सुकेशतनयैर्देवत्रिभिस्त्रेताग्निसन्निभैः ॥ आक्रम्यवरदानेनस्थानान्य
पहृतानिनः॥ १४ ॥ लंकानामपुरीदुर्गात्रिकूटशिखरेस्थिता ॥ तत्रस्थिताःप्रबाधंतेसर्वान्नःक्षणदाचराः ॥ १५ ॥ सत्वमस्मद्धितार्थायजहि
तान्मधुसूदन ॥ शरणंत्वांवयंप्राप्तागतिर्भवसुरेश्वर ॥ १६ ॥ चक्रकृत्तास्यकमलान्निवेदययमायवै ॥ भयेष्वभयदोस्माकंनान्योस्तिभवता
विना ॥१७॥ राक्षसान्समरेहृष्टान्सानुबंधान्मदोद्धतान्॥नुदत्वंनोभयंदेवनीहारमिवभास्करः ॥ १८ ॥ इत्येवंदैवतैरुक्तोदेवदेवोजनार्दनः ॥
अभयंभयदोऽरीणांदत्त्वादेवानुवाचह ॥ १९ ॥ सुकेशंराक्षसंजानेईशानवरदर्पितम् ॥तांश्चास्यतनयान्जानेयेषांज्येष्ठःसमाल्यवान्॥२०॥
तानहंसमतिक्रांतमर्यादान्राक्षसाधमान् ॥ निहनिष्यामिसंक्रुद्धःसुराभवतविज्वराः ॥ २१ ॥ इत्युक्तास्तेसुराःसर्वेविष्णुनाप्रभविष्णुना ॥
यथावासंययुर्हृष्टाःप्रशंसंतोजनार्दनम् ॥२२॥ विबुधानांसमुद्योगंमाल्यवांस्तुनिशाचरः ॥ श्रुत्वातौभ्रातरौवीराविदंवचनमब्रवीत् ॥२३॥ अ
मराऋषयश्चैवसंगम्यकिलशंकरम् ॥ अस्मद्वधंपरीप्संतइदंवचनमब्रुवन्॥२४॥सुकेशतनयादेववरदानबलोद्धताः ॥ बाधंतेऽस्मान्समुद्दप्ता
घोररूपाःपदेपदे ॥२५॥ राक्षसैरभिभूताःस्मोनशक्ताःस्मप्रजापते ॥ स्वेषुसद्मसुसंस्थातुंभयात्तेषांदुरात्मनाम् ॥२६॥ तदस्माकंहितार्थाय
जहितांश्चत्रिलोचन ॥ राक्षसान्हुंकृतेनैवदहप्रदहतांवर ॥२७॥ इत्येवंत्रिदशैरुक्तोनिशम्यांधकसूदनः ॥ शिरःकरंचधुन्वानइदंवचनमब्रवी
त् ॥२८॥ अवध्याममतेदेवाःसुकेशतनयारणे ॥ मंत्रंतुवःप्रदास्यामियस्तान्वैनिहनिष्यति ॥ २९ ॥ योसौचक्रगदापाणिःपीतवासाजना
र्दनः ॥ हरिर्नारायणःश्रीमान्शरणंतंप्रपद्यथ ॥३०॥ हरादवाप्यतेमंत्रंकामारिमभिवाद्यच ॥ नारायणलयंप्राप्यतस्मैसर्वंन्यवेदयन्॥ ३१॥

मर्यादान्मर्यादावध्यावध्यव्यवस्था ॥२१॥२२॥ तौभ्रातरौसुमालिमालिनौ ॥२३॥ परीप्संतःइच्छंतः ॥२४॥पदेपदेप्रतिक्षणम् ॥२५॥ प्रजापतेदुष्टनिग्रहद्वाराप्रजारक्षक॥२६॥
॥ २७ ॥ शिरःकरंचधुन्वानः विषवृक्षोपीतिन्यायेनस्ववधानर्हाइत्याशयेनेतिभावः॥२८॥तदेवाह अवध्याइति ॥ २९ ॥ ३० ॥ तेदेवाःमंत्रमवाप्येत्यन्वयः ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ चिंतार्हत्वंदर्शयति हिरण्येत्यादि ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अपराजिताइतिच्छेदः ॥३६॥३७॥३८॥ अश्विनाविववासवमिति भगांशाविवेतिपाठेभगस्तदंशोऽर्यमा ताविवेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ निरामयंनीरोगं सुधर्मःशोभनोधर्मः पथिस्थापितःप्राक्सम्यगनुष्ठितैरध्ययनादिभिारीतिशेषः यतोद्विषोदेवाजितास्तत्तस्मादस्माकंमृत्युकृतंभयंनास्तीत्यर्थः कर्तव्यावशेषाभावान्मृत्यावापिनक्षतिरिभावः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ विष्णोर्द्वेषस्यकारणंनास्ति अस्माभिस्तदपराधाकरणादितिभावः विष्णोर्दोषश्चनास्त्यत्रकारणंरा

ततोनारायणेनोक्तादेवाइंद्रपुरोगमाः ॥ सुरारींस्तान्हनिष्यामिसुराभवतनिर्भयाः ॥३२॥ देवानांभयभीतानांहरिणाराक्षसर्षभौ ॥ प्रतिज्ञातो वधोऽस्माकंचिंत्यतांयदिहक्षमम् ॥३३॥ हिरण्यकशिपोर्मृत्युरन्येषांचसुरद्विषाम् ॥ नमुचिःकालनेमिश्चसंह्रादोवीरसत्तमः ॥ ३४॥ राधेयोबहुमायीचलोकपालोऽथधार्मिकः ॥ यमलार्जुनौचहार्दिक्यःशुंभश्चैवनिशुंभकः ॥ ३५ ॥ असुरादानवाश्चैवसत्ववंतोमहाबलाः ॥ सर्वेसमरमासाद्यन श्रूयंतेऽपराजिताः ॥३६॥ सर्वैःक्रतुशतैरिष्टंसर्वेमायाविदस्तथा ॥ सर्वेसर्वास्त्रकुशलाःसर्वेशत्रुभयंकराः ॥ ३७ ॥ नारायणेननिहताःशतशोथ सहस्रशः ॥ एतज्ज्ञात्वातुसर्वेषांक्षमंकर्तुमिहार्हथ ॥ दुःखंनारायणंजेतुंयोनोहंतुमिहेच्छति ॥३८॥ ततःसुमालीमालीचश्रुत्वामाल्यवतोवचः ॥ ऊचतुर्भ्रातरंज्येष्ठमाश्विनाविववासवम् ॥ ३९ ॥ स्वधीतंदत्तमिष्टंचऐश्वर्यंपरिपालितम् ॥ आयुर्निरामयंप्राप्तंसुधर्मःस्थापितःपथि ॥४० ॥ देवसागरमक्षोभ्यंशस्त्रैःसमवगाह्यच ॥ जिताद्विषोह्यप्रतिमास्तन्नोमृत्युकृतंभयम् ॥ ४१ ॥ नारायणश्चरुद्रश्चशक्रश्चापियमस्तथा ॥ अस्माकंप्रमुखेस्थातुंसर्वेबिभ्यतिसर्वदा ॥ ४२ ॥ विष्णोर्द्वेषस्यनास्त्येवकारणंराक्षसेश्वर ॥ देवानामेवदोषेणविष्णोःप्रचलितंमनः ॥ ४३ ॥ तस्माद्द्यैवसहिताःसर्वेऽन्योन्यसमावृताः ॥ देवानेवजिघांसामोयेभ्योदोषःसमुत्थितः ॥४४॥ एवंसंमंत्र्यबलिनःसर्वसैन्यमुपासिताः ॥ उद्योगंघोषयित्वातुसर्वेनैर्ऋतपुंगवाः ॥४५॥ युद्धायनिर्ययुःक्रुद्धाजंभवृत्रादयोयथा ॥ इतितेरामसंमंत्र्यसर्वोद्योगेनराक्षसाः ॥४६ ॥ युद्धायनिर्ययुः सर्वेमहाकायामहाबलाः ॥ स्यंदनैर्वारणैश्चैवहयैश्चकरिसन्निभैः ॥४७॥ खरैर्गोभिरथोष्ट्रैश्चशिशुमारैर्भुजंगमैः ॥ मकरैःकच्छपैर्मीनैर्विहंगैर्गरुडोपमैः ॥४८॥ सिंहैर्व्याघ्रैर्वराहैश्चसृमरैश्चमरैरपि ॥ त्यक्त्वालंकांगताःसर्वेराक्षसाबलगर्विताः ॥ ४९ ॥ प्रयातादेवलोकाययोद्धुंदैवतशत्रवः ॥ लंकाविपर्ययंदृष्ट्वायानिलंकालयान्यथ ॥५० ॥

क्षसेश्वरेतिपाठेविष्णोरस्मद्वधप्रतिज्ञायांयःकारणंस्यात्तादृशोविष्णोःसहजोदोषोनास्तीत्यर्थःकथंतर्हींदानीमस्मासुद्वेषौविष्णोरतआह देवानामिति दोषेणोपजापेन ॥ ४३ ॥ जिघांसामः स्वार्थेसनार्षः हन्मइत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ खरादयोवाहनानि ॥ ४८ ॥ सृमरोगवयः सृमरचमरयोर्नीलश्वेतपुच्छयोगाद्भेदइतितीर्थः ॥४९॥ लंकाविपर्ययंलंकानाशं लंकालयानिभूतानितत्रत्यानिदैवतानिविमनस्कान्यासन् ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ रक्षसामेवमार्गेणतद्यात्रयासहैवापचक्रमुरपगताः ॥ ५२ ॥ कालाज्ञप्ताःकालप्रेरिताभौमादयउत्पाताः ॥५३॥५४॥ घननादेनमेघस्वनेनसमःस्वनोयेषांतोविमुंचंतइ
त्यस्यजाताइतिशेषः एवंवाशंत्यइत्यस्यापि ॥ ५५ ॥ गृध्रचक्रंगृध्रसमूहः ॥५६॥५७॥५८॥ मृत्युपाशैरवपाशिताःसंजातबंधनाः॥५९॥ माल्यवंतमचलंमाल्यवदाख्यकुलपर्वत

भूतानिभयदर्शीनिविमनस्कानिसर्वशः ॥ रथोत्तमैरुह्यमानाःशतशोथसहस्रशः ॥ ५१ ॥ प्रयाताराक्षसास्तूर्णंदेवलोकंप्रयत्नतः ॥ रक्षसामेव
मार्गेणदैवतान्यपचक्रमुः ॥५२॥ भौमाश्चैवांतरिक्षाश्चकालाज्ञप्ताभयावहाः ॥ उत्पाताराक्षसेंद्राणामभावायसमुत्थिताः ॥ ५३॥ अस्थीनिमे
घावव्रृषुरुष्णंशोणितमेवच ॥ वेलांसमुद्राश्चोत्क्रांताश्चेलुश्चाप्यथभूधराः ॥५४ ॥ अट्टहासान्विमुंचतोघननादसमस्वनाः ॥ वाश्यंत्यश्चशि
वास्तत्रदारुणंघोरदर्शनाः ॥५५॥ संपतंत्यथभूतानिदृश्यंतेचयथाक्रमम् ॥ गृध्रचक्रंमहच्चात्रप्रज्वालोद्गारिभिर्मुखैः ॥५६॥ रक्षोगणस्योपरि
ष्टात्परिभ्रमतिकालवत् ॥ कपोतारक्तपादाश्चसारिकाविद्रुतापयुः ॥५७॥ काकावाश्यंतितत्रैवबिडालायद्विपादिकाः ॥ उत्पातांस्ताननादृत्य
राक्षसाबलदर्पिताः ॥५८॥ यांत्येवननिवर्तंतेमृत्युपाशावपाशिताः ॥ माल्यावांश्चसुमालीचमालीचसुमहाबलः॥५९॥ पुरस्सराराक्षसानांज्व
लिताइवपावकाः ॥ माल्यवंतंतुतेसर्वेमाल्यवंतमिवाचलम् ॥६०॥ निशाचराआश्रयंतिधातारमिवदेवताः॥ तद्बलंराक्षसेंद्राणांमहाभ्रघननादि
तम् ॥६१॥ जयेप्सयादेवलोकंययौमालिवशेस्थितम् ॥ राक्षसानांसमुद्योगंतंतुनारायणःप्रभुः ॥ ६२ ॥देवदूतादुपश्रुत्यचक्रेयुद्धेतदामनः
ससज्जायुधतूणीरोवैनतेयोपरिस्थितः ॥ ६३ ॥ आसाद्यकवचंदिव्यंसहस्रार्कसमद्युति ॥ आबध्यशरसंपूर्णेइषुधीविमलेतदा ॥ ६४॥ श्रोणि
सूत्रंचखड्गंचविमलंकमलेक्षणः ॥ शंखचक्रगदाशार्ङ्गखड्गांश्चैववरायुधान् ॥६५॥ संपूर्णगिरिसंकाशंवैनतेयमथास्थितः॥ राक्षसानामभावाय
यौतूर्णतरंप्रभुः ॥६६॥ सुपर्णपृष्ठेसबभौश्यामःपीतांबरोहरिः ॥ कांचनस्यगिरेःशृंगेसतडित्तोयदोयथा ॥६७॥ ससिद्धदेवर्षिमहोरगैश्चगंधर्व
यक्षैरुपगीयमानः॥ समाससादासुरसैन्यशत्रुश्चक्रासिशार्ङ्गायुधशंखपाणिः ॥ ६८ ॥ सुपर्णपक्षानिलनुन्नपक्षंभ्रमत्पताकंप्रविकीर्णशस्त्रम् ॥
चचालतद्राक्षसराजसैन्यंचलोपलंनीलमिवाचलाग्रम् ॥ ६९ ॥ ततःशितैःशोणितमांसरूषितैर्युगांतवैश्वानरतुल्यविग्रहैः ॥ निशाचराः
संपरिवार्यमाधवंवरायुधैर्निर्बिभिदुःसहस्रशः ॥ ७० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥

म् ॥ ६० ॥ महाभ्रघननादितंमहामेघसमूहवन्नादितंसंजातनादम् ॥ ६२ ॥ ६३॥६४॥ श्रोणिसूत्रंखड्गबंधनभूतम् ॥६५॥६६॥६७॥६८ ॥ सुपर्णपक्षानिलेननुन्नपक्षंक्षोभित
बलं चलोपलंचलाउपलायस्यतत् ॥६९॥ विग्रहआकारः ॥ ७० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषष्ठःसर्गः ॥६॥ ॥ ७ ॥

अथराक्षसोपरुद्धेनहरिणातद्विद्रावणं नारायणगिरिमिति रूपकमिदम् ॥ १ ॥ श्यामःसन्नवदातोनिर्मलः अंजनगिरीवेतिविभक्तिलोपआर्षस्ततःसंधिः ॥ २ ॥ अमृतघटंक्षौद्रघटं दंशावनमक्षिकाइत्यर्थः ॥३ ॥ वज्रानिलमनोजवाःवज्रसाराअनिलमनोवत्जवोवेगोयेषांते विपर्ययेप्रलयकालेलोकायथाहरिंविशंतितद्वत् ॥४ ॥ स्यंदनादिभिःसह अंबरे स्थितास्तद्गताः ॥ ५ ॥ हरिंनिरुच्छ्वासंचक्रुः ॥ ६ ॥ ७ पूर्णायतोत्सृष्टैःपूर्णाकृष्टतयोत्सृष्टैः वज्रकल्पैर्वज्रवदकुंठैः ॥ ८ ॥ ९ ॥ अंबुजःशंखः सर्वप्राणेनसर्वबलेन शंखरा

नारायणगिरिंतेतुगर्जंतोराक्षसांबुदाः ॥ अर्दयंतोस्त्रवर्षेणवर्षेणेवाद्रिमंबुदाः ॥१॥ श्यामावदातस्तैर्विष्णुर्नीलैर्नक्तंचरोत्तमैः ॥वृतोंऽजनगिरीवायंवर्षमाणैःपयोधरैः ॥ २ ॥ शलभाइवकेदारंमशकाइवपावकम् ॥ यथामृतघटंदंशामकराइवचार्णवम् ॥ ३ ॥ तथारक्षोधनुर्मुक्तावज्रानिलमनोजवाः ॥ हरिंविशंतिस्मशरालोकाइवविपर्यये ॥ ४ ॥ स्यंदनैःस्यंदनगतागजैश्चगजमूर्धगाः ॥ अश्वारोहास्तथाश्वैश्चपादाताश्चांबरे स्थिताः ॥५॥ राक्षसेंद्रागिरिनिभाःशरैःशक्त्यृष्टितोमरैः ॥ निरुच्छ्वासंहरिंचक्रुःप्राणायामाइवद्विजम् ॥६॥ निशाचरैस्ताड्यमानोमीनैरिवमहोदधिः ॥ शार्ङ्गमायम्यदुर्धर्षोराक्षसेभ्योऽसृजच्छरान् ॥७॥ शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैर्वज्रकल्पैर्मनोजवैः ॥ चिच्छेदविष्णुर्निशितैःशतशोथसहस्रशः ॥ ८ ॥ विद्राव्यशरवर्षेणवर्षंवायुरिवोत्थितम् ॥ पांचजन्यंमहाशंखंप्रदध्मौपुरुषोत्तमः ॥९॥ सोंबुजोहरिणाध्मातःसर्वप्राणेनशंखराट् ॥ ररासभीमनिर्ह्रादस्त्रैलोक्यंव्यथयन्निव ॥१०॥ शंखराजरवःसोथत्रासयामासराक्षसान् ॥ मृगराजइवारण्येसमदानिवकुंजरान् ॥ ११ ॥ नशेकुरश्वाःसंस्थातुंविमदाःकुंजराभवन् ॥ स्यंदनेभ्यश्च्युतावीराःशंखरावितदुर्बलाः ॥१२॥ शार्ङ्गचापविनिर्मुक्तावज्रतुल्याननाःशराः ॥ विदार्यतानिरक्षांसिसुपुंखाविविशुःक्षितिम् ॥१३॥ भिद्यमानाःशरैःसंख्येनारायणकरच्युतैः ॥निपेतूराक्षसाभूमौशैलावज्रहताइव ॥१४॥ व्रणानिपरगात्रेभ्योविष्णुचक्रकृतानिहि ॥ असृक्क्षरंतिधाराभिःस्वर्णधाराइवाचलाः ॥१५॥ शंखराजरवश्चापिशार्ङ्गचापरवस्तथा ॥ राक्षसानांरवांश्चापिग्रसतेवैष्णवोरवः ॥ १६ ॥ तेषांशिरोधरान्धूतान्छरध्वजधनूंषिच ॥ रथान्पताकास्तूणीरांश्चिच्छेदसहरिःशरैः ॥ १७ ॥ सूर्यादिवकराघोरावार्योघाइवसागरात् ॥ पर्वतादिवनागेंद्राधारौघाइवचांबुदात् ॥ १८ ॥ तथाशार्ङ्गविनिर्मुक्ताःशरानारायणेरितात् ॥ निर्धावंतीषवस्तूर्णं शतशोथसहस्रशः ॥१९ ॥

डितिविशेषणं ध्मातोवादितः ॥ १० ॥ ११ ॥ भवन्अभवन् शंखरावितेनशंखशब्देनदुर्बलाः क्षीणबलाःस्वार्थेणिः ॥ १२ ॥१३॥१४॥ स्वर्णधाराःगैरिकधाराःगैरिकेपिसुवर्णस्यात् ॥ १५ ॥ रवांश्चापिअपिनाप्राणांश्च वैष्णवोविष्णूत्पादितः ॥१६॥ शिरोधरान्कंठान्धूतान्कंपितान् ॥ १७ ॥ १८ ॥ विनिर्मुक्ताःविनिर्मोक्तुंप्रक्रांताःशराआसन्नितिपृथग्योज्यं अथनारायणेरितात्नारायणव्यापारतइषवोनिर्धावंति सहस्रशःशतशः ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ द्वीपीक्षुद्रव्याघ्रः आखवोमूषिकाः ॥ २१ ॥ महीतलेशायिताः अनुद्रुत्येतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ राक्षसंरक्षःसंबंधि ॥ २४ ॥ निववारवारयामास ॥ २५ ॥
॥ २६ ॥ २७ ॥ लंबाभरणंलंबमानमाभरणंउत्क्षिप्यविमुच्य द्विपःकरमिवशुंडादंडमिव ॥२८॥ यंतुःशिरश्चिच्छेद ततस्तस्याश्वानष्टसारथित्वादनवस्थितगतिकाआसन्नित्यर्थः

शरभेणयथासिंहाःसिंहेनद्विरदायथा ॥ द्विरदेनयथाव्याघ्राव्याघ्रेणद्वीपिनोयथा ॥२०॥ द्वीपिनेवयथाश्वानःशुनामार्जारकायथा ॥ मार्जारेणय
थासर्पाःसर्पेणचयथाखवः ॥२१॥ तथातेराक्षसाःसर्वेविष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ द्रवंतिद्राविताश्चान्येशायिताश्चमहीतले ॥२२॥ राक्षसानांसह
स्राणिनिहत्यमधुसूदनः॥वारिजंपूरयामासतोयदंसुरराडिव ॥२३॥ नारायणशरत्रस्तंशंखनादसुविह्वलम् ॥ ययौलंकामभिमुखंप्रभग्नंराक्षसं
बलम् ॥२४॥ प्रभग्नेराक्षसबलेनारायणशराहते ॥ सुमालीशरवर्षेणनिववाररणेहरिम् ॥ २५ ॥ सतुतंछादयामासनीहारइवभास्करम् ॥ रा
क्षसाःसत्वसंपन्नाःपुनर्धैर्यंसमादधुः ॥ २६॥ अथसोऽभ्यपतद्रोषाद्राक्षसोबलदर्पितः ॥ महानादंप्रकुर्वाणोराक्षसाञ्जीवयन्निव ॥ २७ ॥ उ
त्क्षिप्यलंबाभरणंधुन्वन्करमिवद्विपः ॥ ररासराक्षसोहर्षात्सतडित्तोयदोयथा ॥२८॥ सुमालेर्नर्दतस्तस्यशिरोज्वलितकुंडलम्॥चिच्छेदयंतुर
श्वाश्चभ्रांतास्तस्यतुरक्षसः ॥२९॥ तैरश्वैर्भ्राम्यतेभ्रांतैःसुमालीराक्षसेश्वरः ॥ इंद्रियाश्वैःपरिभ्रांतैर्धृतिहीनोयथानरः ॥३०॥ ततोविष्णुंमहा
बाहुंप्रपतंतंरणाजिरे ॥ हतेसुमालेरश्वैश्चरथेविष्णुरथंप्रति ॥ मालीचाभ्यद्रवद्युक्तःप्रगृह्यसशरासनम् ॥ ३१ ॥ मालेर्धनुश्च्युताबाणाःकार्तस्वर
विभूषिताः ॥ विविशुर्हरिमासाद्यक्रौंचंपत्ररथाइव ॥ ३२ ॥ अर्द्यमानःशरैःसोथमालिमुक्तैःसहस्रशः ॥ चुक्षुभेनरणेविष्णुर्जितेंद्रियइवाधि
भिः ॥३३॥ अथमौर्वीस्वनंकृत्वाभगवान्भूतभावनः ॥ मालिनंप्रतिबाणौघान्ससर्जासिगदाधरः ॥ ३४ ॥ तेमालिदेहमासाद्यवज्रविद्युत्प्र
भाःशराः ॥ पिबंतिरुधिरंतस्यनागाइवसुधारसम् ॥३५॥ मालिनंविमुखंकृत्वाशंखचक्रगदाधरः ॥ मालिमौलिंध्वजंचापंवाजिनश्चाप्यपात
यत् ॥३६॥ विरथस्तुगदांगृह्यमालीनक्तंचरोत्तमः ॥ आपुप्लुवेगदापाणिर्गिर्यग्रादिवकेसरी ॥३७॥ गदयागरुडेशानमीशानमिवचांतकः ॥
ललाटदेशेऽभ्यहनद्वज्रेणेंद्रोयथाचलम् ॥ ३८ ॥ गदयाभिहतस्तेनमालिनागरुडोभृशम् ॥ रणात्पराङ्मुखंदेवंकृतवान्वेदनातुरः ॥ ३९ ॥

॥ २९ ॥ भ्राम्यतेभ्राम्यतेस्म ॥ ३० ॥ सुमालेरथेऽश्वैर्हृतेइतस्ततोऽपकृष्यमाणेसातिरथादवप्लुत्यविष्णुरथंप्रतिधनुःप्रगृह्ययुक्तोऽभ्यद्रवत् ॥ ३१ ॥ क्रौंचंक्रौंचाद्रिं पत्ररथाःप
क्षिणः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ नागाःसर्पाः ॥ ३५ ॥ मालिमौलिंमालिमुकुटम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ गरुडानांपक्षिणामीशानंगरुडं ईशानमंतकइव श्वेतारण्येमार्कंडेयरक्ष
णार्थंकस्यचिद्राज्ञोरक्षणार्थंचईशानांतकयोर्युद्धमभूत्तदांतकेनरुद्रोपरिआयुधप्रक्षेपःकृतइतिपुराणप्रसिद्धेयंकथा ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

मालिनागरुडेनमालिताडनपराङ्मुखगरुडेनदेवेपराङ्मुखेकृतइत्यन्वयः॥ ४० ॥ हरिहयानुजइंद्रानुजः तिर्यगितिविमुखेपक्षीशेतिर्यग्वलितग्रीवमास्थायस्थित्वा ॥४१॥ माले जिंघांसयाचक्रमुत्ससर्ज कालचक्रनिभंदिनमासादिरूपेणपरिवर्तमानकालचक्रसदृशं तेनाप्रतिघात्यत्वमुक्तम् ॥४२॥४३॥ सर्वप्राणसमीरितःसर्वबलेनप्रवर्तितः ॥३४ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ लांगलेनहलेनग्लपिताल्हताग्रीवायेषांते ॥ ४७॥४८॥ अशनीभिरितिदीर्घआर्षः मुक्तविधूतकेशान्मुक्तकेशान्विधूतकेशांश्च ॥४९ ॥ शरैरपध्वस्तोदूरीकृतोविनीतवेषः

पराङ्मुखेकृतेदेवेमालिनागरुडेनवै ॥ उदतिष्ठन्महाञ्शब्दोरक्षसामभिनर्दताम् ॥ ४० ॥ रक्षसांरुवतांरावंश्रुत्वाहरिहयानुजः ॥ तिर्यगास्थायसंक्रुद्धःपक्षीशेभगवान्हरिः ॥४१॥ पराङ्मुखोप्युत्ससर्जमालेश्चक्रंजिघांसया ॥ तत्सूर्यमंडलाभासंस्वभासाभासयन्नभः ॥४२॥ कालचक्रनिभंचक्रंमालेःशीर्षमपातयत् ॥तच्छिरोराक्षसेंद्रस्यचक्रोत्कृत्तंविभीषणम् ॥ पपातरुधिरोद्गारिपुराराहुशिरोयथा ॥ ४३॥ ततःसुरैःसंप्रहृष्टैःसर्वप्राणसमीरितः ॥ सिंहनादरवोमुक्तःसाधुदेवेतिवादिभिः ॥ ४४ ॥ मालिनंनिहतंदृष्ट्वासुमालीमाल्यवानपि ॥ सबलौशोकसंतप्तौलंकामेवप्रधावितौ ॥४५॥ गरुडस्तुसमाश्वस्तःसन्निवृत्त्ययथापुरा ॥ राक्षसान्द्रावयामासपक्षवातेनकोपितः ॥ ४६ ॥ चक्रकृत्तास्यकमलागदासंचूर्णितोरसः ॥ लांगलग्लपितग्रीवामुसलैर्भिन्नमस्तकाः ॥४७॥ केचिच्चैवासिनाच्छिन्नास्तथान्येशरताडिताः ॥निपेतुरंबरात्तूर्णंराक्षसाःसागरांभसि ॥४८॥ नारायणोपीषुवराशनीभिर्विदारयामासधनुर्विमुक्तैः ॥ नक्तंचरान्धूतविमुक्तकेशान्यथाशनीभिःसतडिन्महाभ्रः ॥ ४९ ॥ भिन्नातपत्रंपतमानशस्त्रंशरैरपध्वस्तविनीतवेषम् ॥ विनिःसृतांत्रंभयलोलनेत्रंबलंतदुन्मत्ततरंबभूव ॥५० ॥ सिंहार्दितानामिवकुंजराणांनिशाचराणांसहकुंजराणाम् ॥ रवाश्चवेगाश्चसमंबभूवुःपुराणसिंहेनविमर्दितानाम् ॥ ५१ ॥ तेवार्यमाणाहरिबाणजालैःस्वबाणजालानिसमुत्सृजंतः ॥ धावंतिनक्तंचरकालमेघावायुप्रणुन्नाइवकालमेघाः ॥५२॥ चक्रप्रहारैर्विनिकृत्तशीर्षाःसंचूर्णितांगाश्चगदाप्रहारैः ॥ असिप्रहारैर्द्विविधाविभिन्नाःपतंतिशैलाइवराक्षसेंद्राः ॥५३॥विलंबमानैर्मणिहारकुंडलैर्निशाचरैर्नीलबलाहकोपमैः॥ निपात्यमानैर्ददृशेनिरंतरंनिपात्यमानैरिवनीलपर्वतैः ॥ ५४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उ०सप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ध ॥ ॥ हन्यमानेबलेतस्मिन्पद्मनाभेनपृष्ठतः ॥ माल्यवान्सन्निवृत्तोथवेलामेत्यइवार्णवः ॥१॥

सोस्यवेषोयस्यतत् उन्मत्ततरंअतिशयेनविस्मृतस्वपरविवेकम् ॥ ५० ॥ पुराणसिंहेननृसिंहेन ॥ ५१ ॥ समुत्सृजंतस्त्यक्तवंतः ॥ ५२ ॥ द्विविधाविभिन्नाःद्विविधयाप्रकारद्वयेनविभिन्नाःखंडिताः ॥ ५३ ॥ भूमंडलमितिशेषः तन्निरंतरंव्याप्तंददृशे ॥ ५४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामे श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ध ॥ ॥ अथसुमालिमाल्यवतोःपराजितयोर्लंकांविहायपातालप्रवेशः

हन्यमानेइति पृष्ठतइति अनुद्रुत्येतिशेषः एत्यइवेत्यसंधिरार्षः अर्णवोवेलामेत्ययथानिवर्ततेतथानिवृत्तइत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ योस्मान्हंसिसत्वंनजानीषेइत्यन्वयः यथेतरःप्राकृत जनइव ॥ ३ ॥ पराङ्मुखवधरूपंपापं सहंताइतोदेहाद्गतःसन्स्वर्गंनलभते सहंतानहतइतिपाठेहतोदैवहतइत्यर्थः ॥ ४ ॥ तत्तवबलमहंयथापश्यामितथादर्शयेत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ ९ ॥ संरक्तनयनःक्रोधाच्चलन्मौलिर्निशाचरः ॥ पद्मनाभमिदंप्राहवचनंपुरुषोत्तमम् ॥ २ ॥ नारायणनजानीषेक्षात्रधर्मंपुरातनम् ॥ अयुद्धमन
सोभीतानस्मान्हंसियथेतरः ॥ ३ ॥ पराङ्मुखवधंपापंयःकरोतिसुरेश्वर ॥सहंतानगतःस्वर्गंलभतेपुण्यकर्मणाम् ॥ ४ ॥ युद्धश्रद्धाथवातेऽ
स्तिशंखचक्रगदाधर ॥ अहंस्थितोस्मिपश्यामिबलंदर्शययत्तव ॥ ५ ॥ माल्यवंतंस्थितंदृष्ट्वामाल्यवंतमिवाचलम् ॥ उवाचराक्षसेंद्रंतंदेवरा
जानुजोबली ॥ ६ ॥ युष्मत्तोभयभीतानांदेवानांवैमयाऽभयम् ॥ राक्षसोत्सादनंदत्तंतदेतदनुपाल्यते ॥ ७ ॥ प्राणैरपिप्रियंकार्यंदेवानांहि
सदामया ॥ सोहंवोनिहनिष्यामिरसातलगतानपि ॥ ८ ॥ देवदेवंब्रुवाणंतंरक्तांबुरुहलोचनम् ॥ शक्त्याबिभेदसंक्रुद्धोराक्षसेंद्रोभुजांतरे ॥
॥९॥ माल्यवद्भुजनिर्मुक्ताशक्तिर्घंटाकृतस्वना ॥ हरेरुरसिबभ्राजमेघस्थेवशतह्रदा ॥१०॥ ततस्तामेवचोत्कृष्यशक्तिंशक्तिधरप्रियः ॥ माल्यवं
तंसमुद्दिश्यचिक्षेपांबुरुहेक्षणः ॥ ११ ॥ स्कंदोत्सृष्टेवसाशक्तिर्गोविंदकरनिःसृता ॥ कांक्षंतीराक्षसंप्रायान्महोल्केवांजनाचलम् ॥ १२ ॥ सात
स्योरसिविस्तीर्णेहारभारावभासिते ॥ आपतद्राक्षसेंद्रस्यगिरिकूटइवाशनिः ॥१३॥ तयाभिन्नतनुत्राणःप्राविशद्विपुलंतमः ॥ माल्यवान्पुनरा
श्वस्तस्तस्थौगिरिरिवाचलः ॥१४॥ ततःकालायसंशूलंकंटकैर्बहुभिश्चितम् ॥ प्रगृह्याभ्यहनद्देवंस्तनयोरंतरेदृढम्॥१५॥तथैवरणरक्तस्तुमुष्टि
नावासवानुजम् ॥ ताडयित्वाधनुर्मात्रमपक्रांतोनिशाचरः ॥ १६ ॥ ततोंबरेमहाञ्छब्दःसाधुसाध्वितिचोत्थितः ॥ आहत्यराक्षसोविष्णुंगरुडं
चाप्यताडयत् ॥ १७ ॥ वैनतेयस्ततःक्रुद्धःपक्षवातेनराक्षसम्॥व्यपोहद्बलवान्वायुःशुष्कपर्णचयंयथा ॥ १८ ॥ द्विजेंद्रपक्षवातेनद्रावितंदृश्यपू
र्वजम् ॥ सुमालीस्वबलैःसार्धंलंकामभिमुखोययौ ॥ १९ ॥ पक्षवातबलोद्धूतोमाल्यवानपिराक्षसः ॥ स्वबलेनसमागम्थययौलंकांह्रियावृतः
॥ २० ॥ एवंतेराक्षसारामहरिणाकमलेक्षण ॥ बहुशःसंयुगेभग्नाहतप्रवरनायकाः ॥ २१ ॥

अथपराङ्मुखवधदोषःस्वप्रतिज्ञापालनप्रवृत्तस्यनास्तीत्याह उवाचेत्यादि ॥६॥ मयाभयभीतानांदेवानामभयंवैदत्तंतदेतदभयदानंराक्षसोत्सादनंकुर्वतामयाऽनुपाल्यते ॥७॥८॥ ॥ ९ ॥
॥ ९ ॥ १० ॥ शक्तिधरोगुहःसप्रियोयस्यतस्यप्रियोवा ॥११॥१२॥ हारभारोहारसमूहस्तेनावभासिते गिरिकूटेगिरिशृंगे ॥ १३ ॥ तमःमोहम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ रणरक्तो
रणप्रियः अपक्रांतःपृष्ठतःपरावृत्तः ॥ १६ ॥ १७ ॥ वायुःशुष्कपर्णचयंयथाव्यपोहातितथाराक्षसंपक्षवातेनव्यपोहयत् ॥ १८ ॥ दृश्यदृष्ट्वा ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

सहपत्नयःसस्त्रीकाः ॥२२॥ सालकटंकटेसालकटंकटामाल्यवदादेःपितामहीविद्युत्केशपत्नीतदीयेवंशे वृद्धाच्छाभावआर्षः सुमालिनंसमासाद्याश्रित्यराक्षसाःस्थिताः ॥२३॥ पौलस्त्याःपुलस्त्यवंश्याः त्वयायेकुंभकर्णादयोहतास्तेभ्यस्तथारावणाच्चमाल्यवदादयोबलवत्तराः॥२४॥तर्हिंकिंमेप्राशस्त्यंभवद्भिरुच्यतेतत्राह नचान्यइतितदपिप्राशस्त्यंतवैवेतिभावः राक्षसान्हंता तृन् नलोकेतिषष्ठीनिषेधः देवकंटकान्देवपीडाकरान्देवशत्रून् यस्त्वंहंतासनारायणमृतेनारायणंविनान्योनकेवलमनुष्योन॥२५॥उक्तमेवार्थमन्वयमुखेनाह भवानि

अशक्नुवंतस्तेविष्णुंप्रतियोद्धुंबलार्दिताः ॥ त्यक्त्वालंकांगतावस्तुंपातालंसहपत्नयः ॥ २२ ॥ सुमालिनंसमासाद्यराक्षसंरघुसत्तम ॥ स्थिताःप्रख्यातवीर्यास्तेवंशेसालकटंकटे ॥२३॥ येत्वयानिहतास्तेतुपौलस्त्यानामराक्षसाः ॥ सुमालीमाल्यवान्मालीयेचतेषांपुरःसराः ॥ सर्वएतेमहाभागारावणाद्बलवत्तराः॥२४॥ नचान्योराक्षसान्हंतासुरारीन्देवकंटकान् ॥ ऋतेनारायणंदेवंशंखचक्रगदाधरम् ॥२५ ॥ भवान्नारायणोदेवश्चतुर्बाहुःसनातनः ॥ राक्षसान्हंतुमुत्पन्नोह्यजय्यःप्रभुरव्ययः ॥ २६ ॥ नष्टधर्मव्यवस्थानांकालेकालेप्रजाकरः ॥ उत्पद्यतेदस्युवधेशरणागतवत्सलः ॥ २७ ॥ एषामयातवनराधिपराक्षसानामुत्पत्तिरद्यकथितासकलायथावत् ॥ भूयोनिबोधरघुसत्तमरावणस्यजन्मप्रभावमतुलंससुतस्यसर्वम् ॥ २८ ॥ चिरात्सुमालीव्यचरद्रसातलंसराक्षसोविष्णुभयार्दितस्तदा ॥ पुत्रैश्चपौत्रैश्चसमान्वितोबलीततस्तुलंकामवसद्धनेश्वरः ॥ २९ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥छ॥ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्य सुमालीनामराक्षसः ॥ रसातलान्मर्त्यलोकंसर्वंवैविचचारह ॥ १ ॥ नीलजीमूतसंकाशस्तप्तकांचनकुंडलः ॥ कन्यांदुहितरंगृह्यविनापद्ममिवश्रियम् ॥ २ ॥ राक्षसेंद्रःसतुतदाविचरन्वैमहीतले ॥ तदापश्यत्सगच्छंतंपुष्पकेणधनेश्वरम् ॥ ३ ॥ गच्छंतंपितरंद्रष्टुंपुलस्त्यतनयंविभुम् ॥ तंदृष्ट्वामरसंकाशंगच्छंतंपावकोपमम् ॥ ४ ॥ रसातलंप्रविष्टःसन्मर्त्यलोकात्सविस्मयः ॥ इत्येवंचिंतयामासराक्षसानांमहामतिः ॥ ॥ ५ ॥ किंकृत्वाश्रेयइत्येवंवर्धेमहिकथंवयम् ॥ नीलजीमूतसंकाशस्तप्तकांचनकुंडलः ॥ ६ ॥ राक्षसेंद्रःसतुतदाचिंतयत्सुमहामतिः ॥ अथाब्रवीत्सुतांरक्षःकैकसींनामनामतः ॥ ७ ॥ पुत्रिप्रदानकालोऽयंयौवनंव्यतिवर्तते ॥ प्रत्याख्यानाच्चभीतैस्त्वंनवरैःपरिगृह्यसे ॥ ८ ॥

तिउत्पन्नोमाययागृहीतदेहः॥२६॥२७॥२८॥२९॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०अष्टमःसर्गः॥८॥रसातलादिति निःसृत्येतिशेषः॥१॥कन्यांअविवाहितां विनापद्मंपद्मंत्यक्त्वास्थिताम् ॥२॥३॥ अमरसंकाशंऋषिपुत्रत्वेपिप्राप्तदेवस्वरूपम् ॥ ४॥ तंदृष्ट्वापुनःरसातलंप्रविष्टइत्यर्थः रसातलात्प्रविष्टःसन्मर्त्यलोकमितिपाठेउक्तानुवादएवायं इत्येवंचिंतयामासेत्यन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥७॥ प्रत्याख्यानाद्भीतैःप्रत्याख्यानशंकयाभीतैर्नवरैःपरिगृह्यसेयाच्यसे यद्वाप्रत्याख्यानभीतैरस्माभिस्त्वंवरैर्नप्रतिगृह्यसेप्रतिग्रहंनकार्यसे ॥ ८ ॥

त्वत्कृते तव विशिष्टवरलाभार्थं यंत्रिताः कृतप्रयासाः धर्मबुद्धयः विवाहधर्मसिद्धिनिमित्तं विचारवंतः ॥ ९ ॥ कन्यापितृत्वस्य दुःखत्वमेवाह नज्ञायत इति को वरयेदिति न ज्ञायते इति दुःखम् ॥ १० ॥ वरणानंतरमपि दुःखमेवेत्याह मातुःकुलमिति संशये स्थाप्य तिष्ठति कथमस्याश्चारित्रभ्रंशो न भविष्यतीत्येवं कुलत्रयं चिंताक्रांतं भवतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ सा त्वं विश्रवसं भजि सेवस्व सेवनेन च भर्तृत्वेन वरय ॥ १२ ॥ कीदृशास्तत्राह यादृशोयं धनेश्वर इति ॥ १३ ॥ १४ ॥ उपातिष्ठत्प्रदोषेऽग्निहोत्रं कृतवानित्यर्थः ॥ १५ ॥ दारुणां तां वेलां प्रदोषकाल

त्वत्कृते च वयं सर्वे यंत्रिता धर्मबुद्धयः ॥ त्वं हि सर्वगुणोपेता श्रीः साक्षादिव पुत्रिके ॥९॥ कन्यापितृत्वं दुःखं हि सर्वेषां मानकांक्षिणाम् ॥ न ज्ञायते च कः कन्यां वरयेदिति कन्यके ॥१०॥ मातुःकुलं पितृकुलं यत्र चैव च दीयते ॥ कुलत्रयं सदा कन्या संशये स्थाप्य तिष्ठति ॥ ११ ॥ सा त्वं मुनिवरं श्रेष्ठं प्रजापतिकुलोद्भवम् ॥ भज विश्रवसं पुत्रि पौलस्त्यं वरय स्वयम् ॥१२॥ ईदृशास्ते भविष्यंति पुत्राः पुत्रि न संशयः ॥ तेजसा भास्करसमो यादृशोयं धनेश्वरः ॥१३॥ सा तु तद्वचनं श्रुत्वा कन्यका पितृगौरवात् ॥ तत्र गत्वा च सा तस्थौ विश्रवा यत्र तप्यते॥१४॥ एतस्मिन्नंतरे राम पुलस्त्यतनयो द्विजः॥ अग्निहोत्रमुपातिष्ठच्चतुर्थ इव पावकः ॥१५॥ अविचिंत्य तु तां वेलां दारुणां पितृगौरवात् ॥ उपसृत्याग्रतस्तस्य चरणाधोमुखी स्थिता ॥ १६ ॥ विलिखंती मुहुर्भूमिमंगुष्ठाग्रेण भामिनी ॥ स तु तां वीक्ष्य सुश्रोणीं पूर्णचंद्रनिभाननाम् ॥१७॥ अब्रवीत्परमोदारो दीप्यमानां स्वतेजसा ॥ भद्रे कस्यासि दुहिता कुतो वा त्वमिहागता ॥ किं कार्यं कस्य वा हेतोस्तत्त्वतो ब्रूहि शोभने ॥ १८ ॥ एवमुक्ता तु सा कन्या कृतांजलिरथाब्रवीत् ॥ आत्मप्रभावेण मुने ज्ञातुमर्हसि मे मतम् ॥१९॥ किंतु मां विद्धि ब्रह्मर्षे शासनात्पितुरागताम् ॥ कैकसी नाम नाम्नाहं शेषं त्वं ज्ञातुमर्हसि ॥ २० ॥ स तु गत्वा मुनिर्ध्यानं वाक्यमेतदुवाच ह ॥ विज्ञातं ते मया भद्रे कारणं यन्मनोगतम् ॥ २१ ॥ सुताभिलाषो मत्तस्ते मत्तमातंगगामिनि ॥ दारुणायां तु वेलायां यस्मात्त्वं मामुपस्थिता ॥२२॥ शृणु तस्मात्सुतान्भद्रे यादृशाञ्जनयिष्यसि ॥ दारुणान्दारुणाकारान्दारुणाभिजनप्रियान् ॥ २३ ॥ प्रसविष्यसि सुश्रोणि राक्षसान्क्रूरकर्मणः ॥ सा तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रणिपत्याब्रवीद्वचः ॥२४॥ भगवन्नीदृशान्पुत्रांस्त्वत्तोहं ब्रह्मवादिनः ॥ नेच्छामि सुदुराचारान्प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ २५ ॥

मित्यर्थः पितृगौरवादुपसृत्य महाबलपराक्रमत्वेन ख्यातस्य सुमालिनः पुत्री अहमतो न प्राकृतेनर्षिणाऽनादरणीयेत्याशयेनेत्यर्थः चरणमवलोकयदधः प्रवर्तितं मुखं यस्याः सा चरणाधोमुखी स्थिता ॥ १६ ॥ अंगुष्ठाग्रेण मुहुर्भूमिं लिखंती अधोमुखी स्थितेति संबंधः ॥ १७ ॥ किं कार्यमस्माभिरनुष्ठेयं त्वं कस्य हेतोः किंनिमित्तमिहागता ॥ १८ ॥ मे मतं अभिमतं भर्त्रपेक्षालक्षणं तस्य लज्जावशात्स्ववाचाकथनमनुचितमिति भावः ॥ १९ ॥ स्ववक्तव्यांशमाह किंत्विति ॥२०॥ कारणमागमनकारणम् ॥ २१ ॥ तदेवाह सुतेति ॥ २२ ॥ दारुणान्क्रूरस्वभावान्दारुणाभिजनाः क्रूरबंधवो राक्षसरूपाः प्रिया येषां तान् ॥ २३ ॥ २४ ॥ भगवन्ब्रह्मवादिनस्त्वत्त ईदृ

शान्पुत्रान्नेच्छामि अतउत्तमपुत्रार्थंप्रसादंकर्तुमर्हसीत्यन्वयः ॥२५॥ २६ ॥ पश्चिमःकनिष्ठःसममवंशानुरूपोधर्मात्मा चेतिनसंशयः ॥२७॥२८॥२९॥ सज्वालकवलाःज्वाला रूपस्यांतर्गतकवलसहिताः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ दशग्रीवइति कामरूपत्वाच्चांतःपुरादौ एकवक्रत्वंद्विभुजत्वंचास्येतिबोध्यम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अंतरिक्षेसाधुसा

कन्ययात्वेवमुक्तस्तुविश्रवामुनिपुंगवः ॥ उवाचकैकसींभूयःपूर्णेंदुरिवरोहिणीम् ॥२६॥ पश्चिमोयस्तवसुतोभविष्यतिशुभानने ॥ ममवंशानु
रूपःसधर्मात्माचनसंशयः ॥२७॥ एवमुक्तातुसाकन्यारामकालेनकेनचित् ॥ जनयामासबीभत्संरक्षोरूपंसुदारुणम् ॥२८॥ दशग्रीवंमहादंष्ट्रं
नीलांजनचयोपमम् ॥ ताम्रोष्ठंविंशतिभुजंमहास्यंदीप्तमूर्धजम् ॥ २९ ॥ तस्मिञ्जातेततस्तस्मिन्सज्वालकवलाःशिवाः ॥ क्रव्यादाश्चापस
व्यानिमंडलानिप्रचक्रमुः ॥३०॥ ववर्षरुधिरंदेवोमेघाश्चखरनिःस्वनाः ॥ प्रबभौनचसूर्योवैमहोल्काश्चापतन्भुवि ॥ ३१ ॥ चकंपेजगतीचैवव
वुर्वाताःसुदारुणाः ॥ अक्षोभ्यःक्षुभितश्चैवसमुद्रःसरितांपतिः ॥३२॥ अथनामाकरोत्तस्यपितामहसमःपिता ॥ दशग्रीवःप्रसूतोऽयंदशग्रीवो
भविष्यति ॥३३॥ तस्यत्वनंतरंजातःकुंभकर्णोमहाबलः ॥ प्रमाणाद्यस्यविपुलंप्रमाणंनेहविद्यते ॥३४ ॥ततःशूर्पणखानामसंजज्ञेविकृतानना
॥ विभीषणश्चधर्मात्माकैकस्याःपश्चिमःसुतः ॥३५॥ तस्मिञ्जातेमहासत्वेपुष्पवर्षंपपातह ॥ नभःस्थानेदुंदुभयोदेवानांप्राणदंस्तथा ॥वाक्यं
चैवांतरिक्षेचसाधुसाध्वितितत्तदा ॥३६॥ तौतुतत्रमहारण्येववृधातेमहौजसौ ॥कुंभकर्णदशग्रीवौलोकोद्वेगकरौतदा ॥३७॥कुंभकर्णःप्रमत्तस्तु
महर्षीन्धर्मवत्सलान् ॥ त्रैलोक्येनित्यासंतुष्टोभक्षयन्विचचारह ॥३८॥ विभीषणस्तुधर्मात्मानित्यंधर्मव्यवस्थितः ॥ स्वाध्यायनियताहारउ
वासविजितेंद्रियः ॥३९॥ अथवैश्रवणोदेवस्तत्रकालेनकेनचित् ॥ आगतःपितरंद्रष्टुंपुष्पकेणधनेश्वरः ॥ ४० ॥ तंदृष्ट्वाकैकसीतत्रज्वलंतमि
वतेजसा ॥ आगम्यराक्षसीतत्रदशग्रीवमुवाचह ॥४१॥ पुत्रवैश्रवणंपश्यभ्रातरंतेजसावृतम् ॥ भ्रातृभावेसमेचापिपश्यात्मानंत्वमीदृशम् ॥
दशग्रीवतथायत्नंकुरुष्वामितविक्रम ॥ यथात्वमपिमेपुत्रभवेर्वैश्रवणोपमः ॥४३॥ मातुस्तद्वचनंश्रुत्वादशग्रीवःप्रतापवान् ॥ अमर्षमतुलंलेभे
प्रतिज्ञांचाकरोत्तदा ॥४४॥ सत्यंतेप्रतिजानामिभ्रातृतुल्योऽधिकोऽपिवा ॥ भविष्याम्योजसाचैवसंतापंत्यजहृद्गतम् ॥४५ ॥ ततःक्रोधनतेनै
वदशग्रीवःसहानुजः ॥ चिकीर्षुर्दुष्करंकर्मतपसेधृतमानसः ॥ ४६ ॥

ध्वितिवाक्यंतदासीदितिशेषः ॥ ३६ ॥ तत्रमहारण्येपितुर्विश्रवसआश्रमा रण्ये ॥ ३७ ॥ नित्यासंतुष्टःकियदपिभक्षणेनकदाचिदपिसंतुष्टः ॥ ३८ ॥ स्वाध्यायनियताहारःस्वाध्यायनियतोनियताहारश्चेत्यर्थः ॥३९॥४०॥४१ ॥ आत्मानमीदृशंपश्य कुबेरवद्दिव्यवैभवरहितंप्राकृतरक्षोरूपमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ तस्माद्दशग्रीवेति ॥ ४३ ॥४४॥ ४५ ॥ तपसेतपोर्थं धृतमानसःनिश्चितांतःकरणः ॥ ४६ ॥

इतिकृत्वाइतिबुद्धिंकृत्वा अध्यवस्यतथानिश्चित्य च ॥४७॥४८॥इतिश्रीरा० श्रीरा० रा० वा० आ० उ० नवमःसर्गः ॥९॥ ॥ भ्रातरोरावणकुंभकर्णविभीषणाः ॥१॥ तांस्तान्धर्मविधीन्ध
र्मानुष्ठानानि ॥२॥ संक्षेपेणोक्तंप्रपंचयति कुंभकर्णइत्यादि वह्निभिःसूर्यपंचमैरितिपाठेसूर्यःपंचमोयेषांतैर्वह्निभिरित्यर्थःपंचाग्नीन्परितःस्थितइतिपाठेपिसूर्यसहिताएवपंचाग्नयः ॥३॥

॥११॥ प्राप्स्यामितपसाकाममितिकृत्वाऽध्यवस्यच ॥ आगच्छदात्मसिद्ध्यर्थंगोकर्णस्याश्रमंशुभम् ॥४७॥ सराक्षसस्तत्रसहानुजस्तदातपश्चचारा ७
तुलमुग्रविक्रमः ॥ अतोषयच्चापिपितामहंविभुंददौसतुष्टश्चवरान्जयावहान् ॥ ४८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० उत्तरकांडेनवमःसर्गः
॥९॥ ॥छ॥ ॥ अथाब्रवीन्मुनिंरामःकथंतेभ्रातरोवने ॥ कीदृशंतुतदाब्रह्मंस्तपस्तेपुर्महाबलाः ॥१॥ अगस्त्यस्त्वब्रवीत्तत्ररामंसुप्रीतमानसम् ॥
तांस्तान्धर्मविधींस्तत्रभ्रातरस्तेसमाविशन् ॥२॥ कुंभकर्णस्ततोयत्तोनित्यंधर्मपथेस्थितः ॥ ततापग्रीष्मकालेतुपंचाग्नीन्परितःस्थितः ॥ ३॥ मे
घांबुसिक्तोवर्षासुवीरासनमसेवत॥ नित्यंचशिशिरेकालेजलमध्यप्रतिश्रयः ॥४॥ एवंवर्षसहस्राणिदशतस्यापचक्रमुः ॥ धर्मेप्रयतमानस्यस
त्पथेनिष्ठितस्यच ॥५॥ विभीषणस्तुधर्मात्मानित्यंधर्मपरःशुचिः ॥ पंचवर्षसहस्राणिपादेनैकेनतस्थिवान् ॥६ ॥ समाप्तेनियमेतस्यननृतुश्चा
प्सरोगणाः ॥ पपातपुष्पवर्षंचतुष्टुवुश्चापिदेवताः ॥७॥ पंचवर्षसहस्राणिसूर्यंचैवान्ववर्तत ॥ तस्थौचोर्ध्वशिरोबाहुःस्वाध्यायेधृतमानसः ॥८॥
एवंविभीषणस्यापिस्वर्गस्थस्येवनंदने ॥ दशवर्षसहस्राणिगतानिनियतात्मनः ॥९॥ दशवर्षसहस्रंतुनिराहारोदशाननः॥ पूर्णेवर्षसहस्रेतुशि
रश्चाग्नौजुहावसः ॥१०॥ एवंवर्षसहस्राणिनवतस्यातिचक्रमुः ॥ शिरांसिनवचाप्यस्यप्रविष्टानिहुताशनम् ॥११॥ अथवर्षसहस्रेतुदशमेदश
मंशिरः ॥ छेत्तुकामेदशग्रीवेप्राप्तस्तत्रपितामहः ॥१२॥ पितामहस्तुसुप्रीतःसार्धंदेवैरुपस्थितः॥तववतावद्दशग्रीवप्रीतोस्मीत्यभ्यभाषत ॥१३॥
शीघ्रंवरयधर्मज्ञवरोयस्तेभिकांक्षितः ॥ कंतेकामंकरोम्यद्यनवृथातेपरिश्रमः ॥१४॥ अथाब्रवीद्दशग्रीवःप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ प्रणम्यशिरसा
देवंहर्षगद्गदयागिरा ॥१५॥ भगवन्प्राणिनांनित्यंनान्यत्रमरणाद्भयम् ॥ नास्तिमृत्युसमःशत्रुरमरत्वमहंवृणे ॥१६ ॥ एवमुक्तस्तदाब्रह्मादश
ग्रीवमुवाचह ॥ नास्तिसर्वामरत्वंतेवरमन्यंवृणीष्वमे ॥ १७ ॥ एवमुक्तेतदारामब्रह्मणालोककर्तृणा ॥ दशग्रीवउवाचेदंकृतांजलिरथाग्रतः ॥
॥ १८ ॥ सुपर्णनागयक्षाणांदैत्यदानवरक्षसाम् ॥ अवध्योहंप्रजाध्यक्षदेवतानांचशाश्वत ॥१९ ॥ ॥११॥

वामोरूपरिदक्षिणजंघांप्रतिष्ठाप्यस्थितिर्वीरासनं जलमध्यंप्रतिश्रयआवासोयस्यसः ॥४॥५॥६॥७॥ सूर्यानुवृत्तिमाहऊर्ध्वशिरोबाहुरिति॥८॥स्वर्गस्थस्यदेवस्यनंदनइवेत्यनेनतपः
प्रवृत्तिसंतोषोदर्शितः ॥९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥१३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ मेमत्तः ॥ १७ ॥ १८ ॥ उक्तमेववरंसापेक्षमाह सुपर्णेति ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ भूयोन्यःशुभोवरोदीयतेतच्छृणु ॥ २३ ॥ २४॥ अन्यंवरंचवितरामीत्युक्तंतमेवाह छंदतइति मनसायद्यथेप्सितंरूपंतत्तच्छंदतइच्छामात्रेणभविष्य
ति ॥२५॥२६॥२७॥२८॥ हेभगवन्लोकगुरुःउत्पत्तिज्ञप्तिदाताभवान्यन्मह्यंप्रीतएतेनैवाहंकृतकृत्योस्मि सर्वगुणैःपुरुषार्थैर्वृतश्चास्मि त्वत्प्रीतेरेवसर्वपुरुषार्थसाधनत्वात्॥२९॥
अथापियदिप्रसन्नेनत्वयावश्यंकश्चिद्वरोदातव्यस्तदातंवरंशृणु परमापद्गतस्यसांसारिकव्यवहारतःपरमामापदंप्राप्तस्यापिममधर्मेनारायणेमतिर्भवेत् रामोविग्रहवान्धर्मइत्युक्तेर

नहिंचिंतामममान्येषुप्राणिष्वमरपूजित ॥ तृणभूताहितेमन्येप्राणिनोमानुषादयः ॥ २० ॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्मादशग्रीवेणरक्षसा॥उवाचवच
नंदेवःसहदेवैःपितामहः ॥२१॥ भविष्यत्येवमेतत्तेवचोराक्षसपुंगव॥ एवमुक्कातुतंरामदशग्रीवंपितामहः ॥२२॥शृणुचापिवरोभूयःप्रीतस्येहशुभोमम ॥ हुतानियानिशीर्षाणिपूर्वमग्नौत्वयानघ ॥ २३ ॥ पुनस्तानिभविष्यंतितथैवतवराक्षस ॥ वितरामीहितेसौम्यवरंदान्यंदुरासदम् ॥२४॥ छंदतस्तवरूपंचमनसायद्यथेप्सितम् ॥ एवंपितामहोक्तंचदशग्रीवस्यरक्षसः ॥२५॥ अग्नौहुतानिशीर्षाणिपुनस्तान्युत्थितानिवै ॥ एवमुक्कातुतंरामदशग्रीवंपितामहः ॥ २६ ॥ विभीषणमथोवाचवाक्यंलोकपितामहः ॥ विभीषणत्वयावत्सधर्मसंहितबुद्धिना ॥२७॥ परितुष्टोस्मिधर्मात्मन्वरंवरयसुव्रत ॥ विभीषणस्तुधर्मात्मावचनंप्राहसांजलिः ॥ २८ ॥ वृतःसर्वगुणैर्नित्यंचंद्रमारश्मिभिर्यथा॥भगवन्कृतकृत्योहंयन्मेलोकगुरुःस्वयम् ॥ २९ ॥ प्रीतेनयदिदातव्योवरोमेशृणुसुव्रत ॥ परमापद्गतस्यापिधर्मेममतिर्भवेत् ॥ ३० ॥ अशिक्षितंचब्रह्मास्त्रंभगवन्प्रतिभातुमे ॥ यायामेजायतेबुद्धिर्येषुयेष्वाश्रमेषुच ॥३१॥ सासाभवतुधर्मिष्ठातंतंधर्मंचपालये ॥ एषमेपरमोदारवरःपरमकोमतः ॥ ३२ ॥ नहिधर्माभिरक्तानांलोकेकिंचनदुर्लभम् ॥ पुनःप्रजापतिःप्रीतोविभीषणमुवाचह ॥ ३३ ॥ धर्मिष्ठत्वंयथावत्सतथाचैतद्भविष्यति ॥ यस्माद्राक्षसयोनौतेजातस्यामित्रनाशन ॥३४॥ नाधर्मेजायतेबुद्धिरमरत्वंददामिते ॥ इत्युक्त्वाकुंभकर्णायवरंदातुमवस्थितम् ॥ ३५ ॥ प्रजापतिंसुराःसर्वेवाक्यंप्रांजलयोऽब्रुवन् ॥ नतावत्कुंभकर्णायप्रदातव्योवरस्त्वया ॥ ३६ ॥ जानीषेहियथालोकांस्त्रासयत्येषदुर्मतिः ॥ नंदनेऽप्सरसःसप्तमहेंद्रानुचरादश ॥ ३७ ॥

त्रधर्मपदेननारायणः अन्यथासासाभवतुधर्मिष्ठेत्यनेनपौनरुक्त्यंस्यात् ॥ ३० ॥ अशि
क्षितं सद्गुरूपदेशंविनापीत्यर्थः ब्रह्मास्त्रंब्रह्मविद्या येति एतद्वरणमशेषब्रह्मविद्यासिद्धिप्रतिबंधकानिवृत्तये ॥३१॥ एतल्लाभायतत्तद्धर्मंचपालयेपालयेयं परमोदारपरमदातः॥३२॥
ईदृशस्यवरस्यपरमकत्वंस्वयमेवाह नहीति ॥ ३३ ॥ राक्षसयोनौजातस्यापियतोऽधर्मेबुद्धिर्नजायतेततःप्रीतोहममरत्वंतेददामि एवमप्रार्थितममरत्वंब्रह्मणःसकाशाद्धर्मबलाल्लब्धं
विभीषणेनेतिनिष्कामतयादेवोपासनंसर्वार्थसाधनमितिबोध्यम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ एषदुर्मतिस्त्रीँल्लोकांस्त्रासयतीतिजानीषे तदेवदर्शयति नंदनेइति ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ मोहोऽज्ञानम् ॥ ३९ ॥ एवंमोहदानेनैवलोकानांस्वस्तिस्यात् अस्यसंमतिःसंमाननंचस्यात् अचिंतयद्देवीमितिशेषः॥४०॥४१॥४२॥अस्यास्येदेवतेप्सितादेवानामिष्टा
वाग्भव याचतःकुंभकर्णस्यवदनादेवानुकूलानिस्सरेत्यर्थः अथाब्रवीत्सरस्वतीप्रवेशानंतरमित्यर्थः ॥४३॥ तद्वाक्यंब्रह्मवाक्यम् ॥४४ ॥ एवमित्यत्रषण्मासादर्वाग्जागरणंनेतिनि
यमः तदधिकानिद्रातुभवत्येवेतिवरस्वरूपंबोध्यं अतएवषण्मासान्स्वपितीतिपूर्वंविभीषणोक्त्यावर्षाण्यनेकानीतिकुंभकर्णोक्त्याचनपूर्वोक्तस्यविरोधः ॥४५ ॥४६॥ स्वांसंज्ञांयथा

अनेनभक्षिताब्रह्मन्नृषयोमानुषास्तथा ॥ अलब्धवरपूर्णेनयत्कृतंराक्षसेनतु ॥३८॥यद्येषवरलब्धःस्याद्भक्षयेद्भुवनत्रयम्॥वरव्याजेनमोहोऽ
स्मैदीयताममितप्रभ ॥३९॥ लोकानांस्वस्तिचैवंस्याद्भवेदस्यचसंमतिः॥एवमुक्तःसुरैर्ब्रह्माचिंतयत्पद्मसंभवः॥४०॥ चिंतिताचोपतस्थेऽस्य
पार्श्वेदेवीसरस्वती ॥ प्रांजलिःसातुपार्श्वस्थाप्राहवाक्यंसरस्वती ॥४१॥ इयमस्म्यागतादेवकिंकार्यंकरवाण्यहम्॥प्रजापतिस्तुतांप्राप्तांप्राह
वाक्यंसरस्वतीम् ॥४२॥ वाणित्वंराक्षसेंद्रस्यभववाग्देवतेप्सिता ॥ तथेत्युक्त्वाप्रविष्टासाप्रजापतिरथाब्रवीत्॥४३॥कुंभकर्णमहाबाहोवरंवर
ययोमतः॥कुंभकर्णस्तुतद्वाक्यंश्रुत्वावचनमब्रवीत्॥४४॥स्वप्तुंवर्षाण्यनेकानिदेवदेवममेप्सितम् ॥एवमस्त्वितितंचोक्त्वाप्रायाद्ब्रह्मासुरैःसमम्
॥४५॥देवीसरस्वतीचैवराक्षसंतंजहौपुनः॥ब्रह्मणासहदेवेषुगतेषुचनभःस्थलम्॥४६॥विमुक्तोसौसरस्वत्यास्वांसंज्ञांचततोगतः॥कुंभकर्णस्तु
दुष्टात्माचिंतयामासदुःखितः॥४७॥ईदृशंकिमिदंवाक्यंममाद्यवदनाच्च्युतम् ॥ अहंव्यामोहितोदेवैरितिमन्येतदागतैः॥४८॥एवंलब्धवराःस
र्वेभ्रातरोदीप्ततेजसः ॥ श्लेष्मातकवनंगत्वातत्रतेन्यवसन्सुखम् ॥ ४९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेदशमःसर्गः॥१०॥ ॥ छ ॥
सुमालीवरलब्धांस्तुज्ञात्वाचैतान्निशाचरान् ॥ उदतिष्ठद्भयंत्यक्त्वासानुगःसरसातलात् ॥१॥मारीचश्चप्रहस्तश्चविरूपाक्षोमहोदरः॥उदति
ष्ठन्सुसंरब्धाःसचिवास्तस्यरक्षसः ॥२॥ सुमालीसचिवैःसार्धंवृतोराक्षसपुंगवैः॥अभिगम्यदशग्रीवंपरिष्वज्येदमब्रवीत् ॥३॥ दिष्ट्यातेवत्स
संप्राप्तश्चिंतितोयंमनोरथः ॥ यस्त्वंत्रिभुवनश्रेष्ठाल्लब्धवान्वरमुत्तमम्॥४॥ यत्कृतेचवयंलंकांत्यक्त्वायातारसातलम् ॥ तद्गतंनोमहाबाहोमह
द्विष्णुकृतंभयम् ॥५॥असकृत्तद्भयाद्भग्नाःपरित्यज्यस्वमालयम्॥विद्रुताःसहिताःसर्वेप्रविष्टाःस्मरसातलम्॥६॥अस्मदीयाचलंकेयंनगरीरा
क्षसोषिता ॥ निवेशितातवभ्रात्राधनाध्यक्षेणधीमता ॥ ७ ॥

प्राप्तस्वबुद्धिंगतःप्राप्तः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ श्लेष्मातकवनंतत्प्रचुरंपितुस्तपोवनम् ॥४९॥
॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकियेआदिकाव्येउत्तरकांडेदशमःसर्गः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ अथधनदमपसार्यरावणस्यलंकाप्रवेशः सुमालीति ॥ १ ॥ त
स्यसचिवाःसुमालिनःसचिवाः ॥ २ ॥ ३॥ ४ ॥ यत्कृतेयद्विष्णुभयनिमित्ततः तद्भयंनोऽस्माकंगतम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ निवेशिताअधिष्ठिता ॥ ७ ॥

सामादिनालंकांप्रत्यानेतुंयदिनामशक्यंस्यात्तदानःकार्यंकृतंभवेत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ नार्हसे ज्येष्ठनिरसनंवक्तुंनार्हसीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अदितिदितीभिन्नोदरभगिन्यौते सहितेहितेपरस्परानुरक्तेभूत्वाकश्यपस्यभार्येऽभूतामितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ तेदैत्याःपुराप्रभविष्णवोऽभवन्पश्चाद्विष्णुनातान्दैत्यान्निहत्य ॥ १७ ॥ विपर्ययंभ्रातृद्रोहरूप

यदिनामात्रशक्यंस्यात्साम्नादानेनवानघ ॥ तरसावामहाबाहोप्रत्यानेतुंकृतंभवेत् ॥८॥ त्वंचलंकेश्वरस्तातभविष्यसिनसंशयः॥ त्वयाराक्षसवं शोयंनिमग्नोपिसमुद्धृतः ॥९॥ सर्वेषांनःप्रभुश्चैवभविष्यसिमहाबल ॥ अथाब्रवीद्दशग्रीवोमातामहमुपस्थितम् ॥ १० ॥ वित्तेशोगुरुरस्माकंना र्हसेवक्तुमीदृशम् ॥ साम्नाहिराक्षसेंद्रेणप्रत्याख्यातोगरीयसा ॥११॥ किंचिन्नाहतदारक्षोज्ञात्वातस्यचिकीर्षितम्॥ कस्यचित्त्वथकालस्यवसंतं रावणंततः ॥१२॥ प्रहस्तःप्रश्रितंवाक्यमिदमाहसरावणम्॥ दशग्रीवमहाबाहोनार्हसेवक्तुमीदृशम् ॥१३॥ सौभ्रात्रंनास्तिशूराणांशृणुचेदंव चोमम ॥ अदितिश्चदितिश्चैवभगिन्यौसहितेहिते॥ १४॥ भार्येपरमरूपिण्यौकश्यपस्यप्रजापतेः॥ अदितिर्जनयामासदेवांस्त्रिभुवनेश्वरान्॥ १५॥ दितिस्त्वजनयद्दैत्यान्कश्यपस्यात्मसंभवान् ॥दैत्यानांकिलधर्मज्ञपुरेयंवसनार्णवा॥ १६॥ सपर्वतामहीवीरतेऽभवन्प्रभविष्णवः॥ निहत्यतांस्तु समरेविष्णुनाप्रभविष्णुना ॥१७॥ देवानांवशमानीतंत्रैलोक्यमिदमव्ययम्॥ नैतदेकोभवानेवकरिष्यतिविपर्ययम् ॥ १८ ॥ सुरासुरैराचरितं तत्कुरुष्ववचोमम ॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ १९ ॥ चिंतयित्वामुहूर्तंवैबाढमित्येवसोब्रवीत्॥ सतुतेनैवहर्षेणतस्मिन्नहनिवीर्यवान् ॥२०॥ वनंगतोदशग्रीवःसहतैःक्षणदाचरैः॥ त्रिकूटस्थःसतुतदादशग्रीवोनिशाचरः॥ २१॥ प्रेषयामासदौत्येनप्रहस्तंवाक्यकोविदः॥ प्रहस्तशी घ्रंगच्छत्वंब्रूहिनैर्ऋतपुंगवम् ॥२२॥ वचसाममवित्तेशंसामपूर्वमिदंवचः ॥ इयंलंकापुरीराजन्राक्षसानांमहात्मनाम् ॥ २३ ॥ त्वयानिवेशिता सौम्यनैतद्युक्तंतवानघ ॥ तद्भवान्यदिनोह्यद्यदद्यादतुलविक्रम ॥ २४॥ कृताभवेन्ममप्रीतिर्धर्मश्चैवानुपालितः॥ सतुगत्वापुरींलंकांधनदेनसुर क्षिताम् ॥ २५ ॥ अब्रवीत्परमोदारंवित्तपालमिदंवचः ॥ प्रेषितोहंतवभ्रात्रादशग्रीवेणसुव्रत ॥ २६ ॥ त्वत्समीपंमहाबाहोसर्वशस्त्रभृतांवर वचनंममवित्तेशयद्ब्रवीतिदशाननः ॥ २७ ॥ इयंकिलपुरीरम्यासुमालिप्रमुखैःपुरा ॥ भुक्तपूर्वाविशालाक्षराक्षसैर्भीमविक्रमैः ॥ २८॥ तेनवि ज्ञाप्यतेसोयंसांप्रतंविश्रवात्मज ॥ तदेषादीयतांतातयाचतस्तस्यसामतः ॥ २९ ॥

म् ॥ १८ ॥ १९ ॥ तस्मिन्नहनिप्रहस्तोपदेशादिनएव ॥ २० ॥ वनंलंकासमीपवनंगतस्त्रिकूटस्थोभूत्वाप्रहस्तंदौत्येनप्रेषयामास ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ त्वयानिवेशिताऽधिष्ठिता तांयदिभवान्नोदद्यात्तर्हिममप्रीतिःकृताभवेत् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ दशाननोयद्ब्रवीतितद्वचनंममुखाच्छृण्वितिशेषः ॥ २७ ॥ २८ ॥ तेनेति येनपूर्वंराक्षसैर्भुक्तातेनहेतुनासांप्रतंदीयतां सोयमर्थोविज्ञाप्यते ॥ २९ ॥

 ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ममराज्यंवसुचत्वयाऽविभक्तमस्त्वितिशेषः एवंत्वदीयमपिमयेति ॥ ३३ ॥ ३४॥३५ ॥३६॥ बहुशोक्तइतिसंधिरार्षः ॥३७॥ ध्वंससेध्वस्तधर्मन्याय
मर्यादोजायसेइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ममशापात्तन्मातृदर्शनकालकृतात् ॥ ३९ ॥ निवासार्थंनिवेशय पुरमितिशेषः ॥४०॥ सूर्यसंकाशैःसूर्यवदुज्ज्वलैः ॥४१ ॥४२॥४३॥४४ ॥

॥१३॥ प्रहस्तादपिसंश्रुत्यदेवोवैश्रवणोवचः ॥ प्रत्युवाचप्रहस्तंतंवाक्यंवाक्यविदांवरः ॥ ३० ॥ दत्ताममेयंपित्रातुलंकाशून्यानिशाचरैः ॥ निवेशि
ताचमेरक्षोदानमानादिभिर्गुणैः ३१॥ ब्रूहिगच्छदशग्रीवंपुरीराज्यंचयन्मम ॥ तवाप्येतन्महाबाहोभुंक्ष्वराज्यमकंटकम् ॥ ३२॥ अविभक्तं
त्वयासार्धंराज्यंयच्चापिमेवसु ॥ एवमुक्त्वाधनाध्यक्षोजगामपितुरंतिकम् ॥३३॥ अभिवाद्यगुरुंप्राहरावणस्ययदीप्सितम् ॥ एषतातदशग्री
वोदूतंप्रेषितवान्मम ॥ ३४ ॥ दीयतांनगरीलंकापूर्वंरक्षोगणोषिता ॥ मयात्रयदनुष्ठेयंतन्ममाचक्ष्वसुव्रत ॥ ३५ ॥ ब्रह्मर्षिस्त्वेवमुक्तोसौ
विश्रवामुनिपुंगवः ॥ प्रांजलिंधनदंप्राहशृणुपुत्रवचोमम ॥ ३६ ॥ दशग्रीवोमहाबाहुरुक्तवान्ममसन्निधौ ॥ मयानिर्भर्त्सितश्चासीद्बहुशो
क्तःसुदुर्मतिः ॥३७॥ सक्रोधेनमयाचोक्तोध्वंससेचपुनःपुनः ॥ श्रेयोभियुक्तंधर्म्यंचशृणुपुत्रवचोमम ॥३८॥ वरप्रदानसंमूढोमान्यामान्यंसु
दुर्मतिः ॥ नवेत्तिममशापाच्चप्रकृतिंदारुणांगतः ॥ ३९ ॥ तस्माद्गच्छमहाबाहोकैलासंधरणीधरम् ॥ निवेशयनिवासार्थंत्यक्त्वालंकांसहा
नुगः ॥ ४० ॥ तत्रमंदाकिनीरम्यानदीनामुत्तमानदी ॥ कांचनैःसूर्यसंकाशैःपंकजैःसंवृतोदका ॥ ४१ ॥ कुमुदैरुत्पलैश्चैवअन्यैश्चैवसुगं
धिभिः ॥ तत्रदेवाःसगंधर्वाःसाप्सरोरगकिन्नराः ॥४२ ॥ विहारशीलाःसततंरमंतेसर्वदाश्रिताः ॥ नहिक्षमंतवानेनवैरंधनदरक्षसा ॥जा
नीषेहियथानेनलब्धःपरमकोवरः ॥ ४३ ॥ एवमुक्तोगृहीत्वातुतद्वचःपितृगौरवात् ॥ सदारपुत्रःसामात्यःसवाहनधनोगतः ॥ ४४ ॥ प्रह
स्तोऽथदशग्रीवंगत्वावचनमब्रवीत् ॥ प्रहृष्टात्मामहात्मानंसहामात्यंसहानुजम् ॥ ४५॥शून्यासागनरीलंकात्यक्त्वैनांधनदोगतः ॥ प्रविश्य
तांसहास्माभिःस्वधर्मंतत्रपालय ॥ ४६ ॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रहस्तेनमहाबलः ॥ विवेशनगरींलंकांभ्रातृभिःसबलानुगैः ॥४७॥ धनदेन
परित्यक्तांसुविभक्तमहापथाम् ॥ आरुरोहसदेवारिःस्वर्गंदेवाधिपोयथा ॥४८॥ सचाभिषिक्तःक्षणदाचरैस्तदानिवेशयामासपुरींदशाननः॥
निकामपूर्णांचबभूवसापुरीनिशाचरैर्नीलबलाहकोपमैः ॥ ४९ ॥ धनेश्वरस्त्वथपितृवाक्यगौरवान्न्यवेशयच्छशिविमलेगिरौपुरीम् ॥ स्वलंकृ
तैर्भवनवरैर्विभूषितांपुरंदरःस्वरिवयथामरावतीम् ॥ ५० ॥

एवंप्रहस्तवचःश्रुत्वारावणःप्रहृष्टात्माऽभवदितिशेषः ॥ ४५ ॥ यतस्त्यक्त्वै
नांगतस्ततोस्माभिःसहसातांप्रविश्यधर्मंप्रतिपालयेतिप्रहस्तेनोक्तोरावणस्तांप्रविवेश ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ निकामपूर्णाअत्यंतपूर्णा ॥ ४९ ॥ शशिविमलेगिरौकैलासे

पुरंदरस्येवतदामरावतीमितिपाठोऽयुक्तश्छंदोभंगाभावाय ॥ ५० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकादशःसर्गः ॥ ११ ॥
॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथइंद्रजिदुत्पत्तिः राक्षसेंद्रइति ॥ १ ॥ २ ॥ रामेतिसंबुद्धिः ॥३॥४॥५॥ ६॥ ७ ॥ गतादेवलोकमितिशेषः ततस्त्रयोदशसमाः वर्षाणिगतागतानि

इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेएकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ राक्षसेंद्रोऽभिषिक्तस्तुभ्रातृभिःसहितस्तदा ॥ ततःप्रदानं
राक्षस्याभगिन्याःसमचिंतयत् ॥१॥ ददौतांकालकेंद्रायदानवेंद्रायराक्षसीम् ॥ स्वसांशूर्पणखांनामविद्युज्जिह्वायराक्षसः॥२॥ अथदत्त्वास्व
यंरक्षोमृगयामटतेस्मतत् ॥ तत्रापश्यत्ततोराममयंनामदितेःसुतम् ॥३ ॥ कन्यासहायंतंदृष्ट्वादशग्रीवोनिशाचरः ॥ अपृच्छत्कोभवानेको
निर्मनुष्यमृगेवने ॥४॥ अनयामृगशावाक्ष्याकिमर्थंसहतिष्ठसि ॥ मयस्तदाब्रवीद्रामपृच्छंतंतंनिशाचरम् ॥५॥ श्रूयतांसर्वमाख्यास्येयथा
वृत्तमिदंतव ॥ हेमानामाप्सरास्तत्रश्रुतपूर्वायदित्वया ॥ ६ ॥ दैवतैर्ममसादत्तापौलोमीवशतक्रतोः ॥ तस्यांसक्तमनाह्यासंदशवर्षशतान्य
हम् ॥७ ॥ साचदैवतकार्येणत्रयोदशसमागताः ॥ वर्षंचतुर्दशंचैवततोहेममयंपुरम् ॥ ८ ॥ वज्रवैदूर्यचित्रंचमाययानिर्मितंमया ॥ तत्रा
हमवसंदीनस्तयाहीनःसुदुःखितः ॥ ९ ॥ तस्मात्पुराद्दुहितरंगृहीत्वावनमागतः ॥ इयंममात्मजाराजंस्तस्याःकुक्षौविवर्धिता ॥ १० ॥ भ
र्तारमनयासार्धमस्याःप्राप्तोस्मिमार्गितुम् ॥ कन्यापितृत्वंदुःखंहिसर्वेषांमानकांक्षिणाम् ॥ ११ ॥ कन्याहिद्वेकुलेनित्यंसंशयेस्थाप्यतिष्ठति
॥ पुत्रद्वयंममाप्यस्यांभार्यायांसंबभूवह ॥ १२ ॥ मायावीप्रथमस्तातदुंदुभिस्तदनंतरः ॥ एवंतेसर्वमाख्यातंयाथातथ्येनपृच्छतः ॥ १३ ॥
त्वामिदानींकथंतातजानीयांकोभवानिति ॥ एवमुक्तंतुतद्रक्षोविनीतमिदमब्रवीत् ॥ १४॥ अहंपौलस्त्यतनयोदशग्रीवश्चनामतः ॥ मुनेर्वि
श्रवसोयस्तुतृतीयोब्रह्मणोभवत् ॥ १५ ॥ एवमुक्तस्तदारामराक्षसेंद्रेणदानवः ॥ महर्षेस्तनयंज्ञात्वामयोदानवपुंगवः ॥ १६ ॥ दातुंदुहि
तरंतस्मैरोचयामासतत्रवै ॥ करेणतुकरंतस्याग्राहयित्वामयस्तदा ॥ १७ ॥ प्रहसन्प्राहदैत्येंद्रोराक्षसेंद्रमिदंवचः ॥ इयंममात्मजाराजन्हे
मयाऽप्सरसाधृता ॥१८॥ कन्यामंदोदरीनामपत्न्यर्थंप्रतिगृह्यताम्॥बाढमित्येवतंरामदशग्रीवोभ्यभाषत ॥१९॥

चतुर्दशं वतद्विरहितस्यगतमित्य
नुकर्षः हेममयंसुवर्णप्रचुरम् ॥८॥ माययाविचित्रनिर्माणशक्त्यानिर्मितम् ॥ ९॥ तस्याःकुक्षौ हेमायागर्भेइत्यर्थः॥१०॥मार्गितुंप्राप्तोस्मिमानकांक्षिणांअभिमानेच्छूनांदुःखंअभि
माननिवर्तकत्वात् ॥११॥ अस्यांहेमायाम् ॥१२॥ मायावीतन्नामकः ॥ १३॥१४॥ पौलस्त्यतनयइत्युक्तमेवार्थंस्पष्टमाह मुनेरिति योमुनिर्विश्रवाब्रह्मणस्तृतीयापत्यंतस्यभगवतोवि
श्रवसोहंतनयइत्यर्थः॥ १५॥ तंमहर्षेस्तनयंज्ञात्वादुहितरंतस्मैदातुंरोचयामास तत्रवैमहाकुलप्रसूतत्वज्ञानकाले ॥ १६ ॥ १७ ॥ धृताधृतगर्भा प्रसूतेत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥

तपोधनाज्ज्ञातशापाभिज्ञःदारुणप्रकृतिर्भविष्यतीतिश्रुतशापवृत्तांतइत्यर्थः ॥२०॥तेनहेतुना यद्यस्मैइयंकन्यानदीयतेतदादारुणप्रकृतित्वान्मांनिगृह्यबलादपिग्रहीष्यतीतिज्ञानेनम
हाकुलप्रसूतत्वज्ञानेनचेत्यर्थः ॥२१॥ लब्धामयेनेतिशेषः ॥ २२ ॥ भ्रातृभ्यांसहसमुपाहरतूढवान् उदवाहयदितिपाठांतरम् ॥ २३ ॥ २४॥ सरमायाविभीषणपत्न्यानामानिर्व
क्ति तीरेत्विति ॥२५ ॥ तदास्यामानससरस्तीरउत्पत्तिकाले मानसंसरोजलदागमनिमित्ततस्ताच्छिशुपर्यंतंववृधेततोभीतायाःकन्यायाआक्रांदितंश्रुत्वातस्यामात्राकन्यास्नेहेनसरोमा

प्रज्वाल्यतत्रचैवाग्निमकरोत्पाणिसंग्रहम् ॥ सहितस्यमयोरामशापाभिज्ञस्तपोधनात् ॥२०॥ विदित्वातेनसादत्तातस्यपैतामहंकुलम् ॥ अमो
घांतस्यशक्तिंचप्रददौपरमाद्भुताम् ॥२१॥ परेणतपसालब्धांजघ्निवाँल्लक्ष्मणंयया ॥ एवंसकृत्वादारान्वैलंकायाईश्वरःप्रभुः ॥ २२ ॥ गत्वातुनग
रींभार्येभ्रातृभ्यांसमुपाहरत् ॥ वैरोचनस्यदौहित्रींवज्रज्वालेतिनामतः ॥२३॥ तांभार्यांकुंभकर्णस्यरावणःसमकल्पयत् ॥ गंधर्वराजस्यसुतां
शैलूषस्यमहात्मनः ॥२४॥ सरमांनामधर्मज्ञांलेभेभार्यांविभीषणः ॥ तीरेतुसरसोवैतुसंजज्ञेमानसस्यहि ॥ २५॥ सरस्तदामानसंतुववृधेजल
दागमे ॥ मात्रातुतस्याःकन्यायाःस्नेहेनाक्रंदितंवचः ॥२६॥ सरोमावर्धतेत्युक्तंततःसासरमाऽभवत् ॥एवंतेकृतदारावैरेमिरेतत्रराक्षसाः॥२७॥
स्वांस्वांभार्यामुपादायगंधर्वाइवनंदने ॥ ततोमंदोदरीपुत्रंमेघनादमजीजनत् ॥२८॥ सएषइंद्रजिन्नामयुष्माभिरभिधीयते ॥ जातमात्रेणहिपु
रातेनरावणसूनुना ॥२९॥ रुदतासुमहान्मुक्तोनादोजलधरोपमः ॥ जडीकृताचसालंकातस्यनादेनराघव ॥३० ॥ पितातस्याकरोन्नाममेघना
दइतिस्वयम् ॥ सोवर्धततदारामरावणांतःपुरेशुभे ॥३१॥रक्ष्यमाणोवरस्त्रीभिश्छन्नःकाष्ठैरिवानलः ॥ मातापित्रोर्महाहर्षंजनयन्रावणात्मजः
॥३२॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेद्वादशःसर्गः ॥१२॥ ॥७॥ अथलोकेश्वरोत्सृष्टातत्रकालेनकेनचित् ॥ निद्रासमभवत्तीव्राकुंभक
र्णस्यरूपिणी ॥१॥ ततोभ्रातरमासीनंकुंभकर्णोब्रवीद्वचः ॥ निद्रामांबाधतेराजन्कारयस्वममालयम् ॥२ ॥ विनियुक्तास्ततोराज्ञाशिल्पिनोवि
श्वकर्मवत् ॥ विस्तीर्णंयोजनंस्निग्धंततोद्विगुणमायतम् ॥ ३ ॥ दर्शनीयंनिराबाधंकुंभकर्णस्यचक्रिरे ॥ स्फाटिकैःकांचनैश्चित्रैःस्तंभैः
सर्वत्रशोभितम् ॥ ४ ॥ वैदूर्यकृतसोपानंकिंकिणीजालकंतथा ॥ दांततोरणविन्यस्तंवज्रस्फटिकवेदिकम् ॥५॥

वर्धतेत्युक्तं ततःसाकन्यासरमाऽभवत् पृषोदरादित्वात्साधुः ॥२६॥ २७ ॥ २८॥ २९॥ जलधरोपमःजलधरनादोपमः ॥३० ॥३१॥३२ ॥ ॥ इतिश्रीरा०रा०वा०आ०उ
त्तरकांडेद्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ लोकेश्वरेणब्रह्मणाउत्सृष्टाप्रेषिता रूपिणीजृंभादिरूपेणरूपवती समभवत्प्राप्ता ॥ १ ॥ २ ॥ विश्वकर्मवत्तत्सदृशः विस्ती
र्णंयोजनं तिर्यङ्मानेनेतिशेषः ततस्तिर्यङ्मानात् एवंचयुद्धकांडेयद्योजनायतामित्युक्तंतद्द्विगुणयोजनायतामित्यर्थकंबोध्यम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ किंकिणीजाल

कंकिंकिणीनांजालानियस्मिंस्तत् दांततोरणंदंतविकारतोरणंतस्यविन्यस्तंविन्यासोयत्रतत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ आत्मनःकुलानुरूपंवृत्तंसंस्मृत्येति बोधनीयत्वेनेतिशेषः ॥ ११ ॥ सौभ्रात्रदर्शनार्थंतद्दर्शयितुं हितमिति वक्तुमितिशेषः ॥ १२ ॥ आगमनंप्रतिकार्यमितिशेषः ॥ १३ ॥ राज्ञःधनदस्य तंकुबेरदूतम् ॥ १४ ॥ तूष्णींसमभिवर्तते क्षणमात्रमितिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ उभयोर्मातापित्रोःकुलस्यतयोर्वृत्तस्यचसदृशम् ॥ १७ ॥ साधुसम्यक् एतावत्पर्याप्तंएतावदेवपापमलं इतःपरंचारित्रसंग्रहःकृत्यःकार्यः तदेवदार्ढ्यायपुनराह साध्वि

मनोहरंसर्वसुखंकारयामासराक्षसः ॥ सर्वत्रसुखदंनित्यंमेरोःपुण्यांगुहामिव ॥ ६ ॥ तत्रनिद्रांसमाविष्टःकुंभकर्णोमहाबलः ॥ बहून्यब्दसहस्राणिशयानोनचबुध्यते ॥ ७ ॥ निद्राभिभूतेतुतदाकुंभकर्णेदशाननः ॥ देवर्षियक्षगंधर्वान्संजघ्नेहिनिरंकुशः ॥ ८ ॥ उद्यानानिविचित्राणि नंदनादीनियानिच ॥ तानिगत्वासुसंक्रुद्धोभिनत्तिस्मदशाननः ॥ ९ ॥ नदींगजइवक्रीडन्वृक्षान्वायुरिवक्षिपन् ॥ नगान्वज्रइवोत्सृष्टोविध्वंसयतिराक्षसः ॥ १० ॥ यथावृत्तंतुविज्ञायदशग्रीवंधनेश्वरः ॥ कुलानुरूपंधर्मज्ञोवृत्तंसंस्मृत्यचात्मनः ॥ ११ ॥ सौभ्रात्रदर्शनार्थंतुदूतंवैश्रवणस्तदा ॥ लंकांसंप्रेषयामासदशग्रीवस्यवैहितम् ॥ १२ ॥ सगत्वानगरींलंकामाससादविभीषणम् ॥ मानितस्तेनधर्मेणपृष्टश्चागमनंप्रति ॥ ॥ १३ ॥ पृष्ट्वाचकुशलंराज्ञोज्ञातीनांचविभीषणः ॥ सभायांदर्शयामासतमासीनंदशाननम् ॥ १४ ॥ सदृष्ट्वातत्रराजानंदीप्यमानंस्वतेजसा ॥ जयेतिवाचासंपूज्यतूष्णींसमभिवर्तते ॥ १५ ॥ सतत्रोत्तमपर्यंकेवरास्तरणशोभिते ॥ उपविष्टंदशग्रीवंदूतोवाक्यमथाब्रवीत् ॥ १६ ॥ राजन्वदामितेसर्वंभ्रातातवयदब्रवीत् ॥ उभयोःसदृशंवीरवृत्तस्यचकुलस्यच ॥ १७ ॥ साधुपर्याप्तमेतावत्कृत्यश्चारित्रसंग्रहः ॥ साधुधर्मेव्यवस्थानंक्रियतांयदिशक्यते ॥ १८ ॥ दृष्टंमेनंदनंभग्नमृषयोनिहताःश्रुताः ॥ देवतानांसमुद्योगस्त्वत्तोराजन्मयाश्रुतः ॥ १९ ॥ निराकृतश्चबहुशस्त्वयाहंराक्षसाधिप ॥ सापराधोपिबालोहिरक्षितव्यःस्वबांधवैः ॥ २० ॥ अहंतुहिमवत्पृष्ठंगतोधर्ममुपासितुम् ॥ रौद्रंव्रतंसमास्थायनियतोनियतेंद्रियः ॥ २१ ॥ तत्रदेवोमयादृष्टउमयासहितःप्रभुः ॥ सव्यंचक्षुर्मयादेवात्तत्रदेव्यांनिपातितम् ॥ २२ ॥ कान्वेषेतिमहाराजनखल्वन्येनहेतुना ॥ रूपंचानुपमंकृत्वारुद्राणीतत्रतिष्ठति ॥ २३ ॥

ति व्यवस्थानंव्यवस्थितिः यदिशक्यतेइत्यनेनक्रूरत्वान्नियोगबुद्धिर्व्यावर्त्यते कतकस्तुकृतश्चारित्रसंग्रहइतिपठित्वासाधुसम्यक्चारित्रसंग्रहःआचारसंग्रहःकृतःसंपादितश्चेदेतावदेवपर्याप्तमिहामुत्राभ्युदयाय अस्यैवविवरणंसाध्वित्याह ॥ १८ ॥ उपदेशप्रयोजकमसद्वृत्तंदृश्यतेश्रूयतेचेत्याहदृष्टमिति मेमयात्वत्तस्त्वन्निमित्तोदेवतानांसमुद्योगःप्रतिक्रियासंपादनाविषयइतिशेषः ॥ १९ ॥ यद्यपित्वयाहंनिराकृतोथापिममत्वंरक्ष्यएव तत्रहेतुः सापराधोपीति स्वबांधवैःपित्रादिभिः ॥ २० ॥ त्वद्रक्षणहेतोरेवाहंत्विति रौद्रंरुद्रंप्रसादकरम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ किमितिदेव्यांचक्षुर्निपातितंतत्राह कान्विति अन्येनहेतुना विकारादि

नेत्यर्थः कान्वितिसूचितविस्मयहेतुमाह रूपंचेति ॥२३॥ दग्धंनष्टं सव्येतरत्तुरेणुध्वस्तंरेणुस्पर्शकलुषीकृतं ज्योतिषातेजसापिंगलंतस्यभावस्तत्त्वं यद्वा कलुषितज्योतिरिवपिंगलं प्राप्तमित्यर्थः ॥२४॥ समधारंसमधारयम् ॥२५॥२६॥ एतद्व्रतंत्वदाचरितंमहाव्रतम् ॥२७॥२८॥ रोचयस्वरुचितंत्वंण्वित्यर्थः ॥२९॥ पैंगल्यमिति इतरादितिशेषः ॥३०॥ एवंतेन शिवेन ॥३१॥ निवर्तनिवर्तस्व ॥३२॥३३॥ वाक्यंविज्ञातंवाक्यतात्पर्यार्थोविज्ञातः ॥३४॥ येनभ्रात्राचोदितोसौभ्राताात्वंचनैवासिनभविष्यसि तत्रहेतुर्हितमिति एषधनरक्षकोमेहि

देव्यादिव्यप्रभावेणदग्धंसव्यंममेक्षणम् ॥ रेणुध्वस्तमिवज्योतिःपिंगलत्वमुपागतम् ॥ २४ ॥ ततोहमन्यद्विस्तीर्णंगत्वातस्यगिरेस्तटम् तूष्णींवर्षशतान्यष्टौसमधारंमहाव्रतम् ॥ २५ ॥ समाप्तेनियमेतस्मिंस्तत्रदेवोमहेश्वरः ॥ ततःप्रीतेनमनसाप्राहवाक्यमिदंप्रभुः ॥ २६ ॥ प्रीतोस्मितवधर्मज्ञतपसानेनसुव्रत ॥ मयाचैतद्व्रतंचीर्णंत्वयाचैवधनाधिप ॥ २७ ॥ तृतीयःपुरुषोनास्तियश्चरेद्व्रतमीदृशम् ॥ व्रतंसुदुष्करंह्येतन्मयैवोत्पादितंपुरा ॥२८॥ तत्सखित्वंमयासौम्यरोचयस्वधनेश्वर ॥ तपसानिर्जितश्चैवसखाभवममानघ ॥२९॥ देव्यादग्धंप्रभावेणयच्चसव्यंतवेक्षणम् ॥ पैंगल्यंयदवाप्तंहिदेव्यारूपनिरीक्षणात् ॥ ३० ॥ एकाक्षिपिंगलीत्येवनामस्थास्यतिशाश्वतम् ॥ एवंतेनसखित्वंचप्राप्यानुज्ञांचशंकरात् ॥ ३१ ॥ आगतेनमयाचैवंश्रुतस्तेपापनिश्चयः ॥ तदधर्मिष्ठसंयोगान्निवर्तकुलदूषणात् ॥ ३२ ॥ चिंत्यतेहिवधोपायःसर्षिसंघैःसुरैस्तव ॥ एवमुक्तोदशग्रीवःकोपसंरक्तलोचनः ॥ ३३ ॥ हस्तान्दंतांश्चसंपिष्यवाक्यमेतदुवाचह ॥ विज्ञातंतेमयादूतवाक्यंयत्त्वंप्रभाषसे ॥ ३४ ॥ नैवत्वमसिनैवासौभ्रात्रायेनासिचोदितः ॥ हितंनैषममैतद्धिब्रवीतिधनरक्षकः ॥ ३५ ॥ महेश्वरसखित्वंतुमूढश्रावयतेकिल ॥ नैवेदंक्षमणीयंमेयदेतद्भाषितंत्वया ॥ ३६ ॥ यदेतावन्मयाकालंदूततस्यतुमर्षितम् ॥ नहंतव्योगुरुर्ज्येष्ठोमयायमितिमन्यते ॥ ३७ ॥ तस्यत्विदानींश्रुत्वामेवाक्यमेषाकृतामतिः ॥ त्रींल्लोकानपिजेष्यामिबाहुवीर्यमुपाश्रितः ॥ ३८ ॥ एतन्मुहूर्तमेवाहंतस्यैकस्यतुवैकृते ॥ चतुरोलोकपालांस्तान्नयिष्यामियमक्षयम् ॥३९॥ एवमुक्त्वातुलंकेशोदूतंखड्गेनजघ्निवान् ॥ ददौभक्षयितुंह्येनंराक्षसानांदुरात्मनाम् ॥ ४० ॥ ततःकृतस्वस्त्ययनोरथमारुह्यरावणः ॥ त्रैलोक्यविजयाकांक्षीययौयत्रधनेश्वरः ॥ ४१ ॥

तंनैवब्रवीति॥३५॥किंतर्हिब्रवीतीत्यत्राह महेश्वरसखित्वमिति तद्रूपबलसंपदमित्यर्थः कुबेरेणस्ववृत्तांतोक्तावपिरावणःस्वदुर्मत्याविपरीतंगृहीतवान् यत्त्वयैतत्कुबेरप्राबल्यंभाषितं तन्नैवक्षमणीयंक्षमार्हम् ॥३६॥ एतावत्कालंमयातस्यमर्षितंक्षांतंतत्इतिहेतोर्यतोमदंतरात्माइतःपूर्वमयंज्येष्ठोगुरुर्नहंतव्यइतिमन्यतेमन्यतेस्म ततोहेतोरित्यर्थः ३७ ॥ एषामतिः कृता केत्यत्राह त्रीनिति ॥ ३८ ॥ एतन्मुहूर्तंअस्मिन्मुहूर्ते तस्यैकस्यतुवैकृते वधप्रसंगइत्यर्थः ॥ ३९ ॥ एनंखड्गच्छिन्नंदूतंभक्षयितुमाज्ञांकृतवानितिशेषः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ॥ १५ ॥

इतिश्रीरा॰श्रीरा॰रा॰वा॰आ॰उ॰त्रयोदशःसर्गः ॥१३॥ ॥छ॥ ॥अथादौकुबेरजयः ततइति ॥ १॥ २॥३॥ समंत्रिणंमहोदरादिषण्मंत्रिसहितम् ॥४॥ नशेकुरित्यत्रहेतुःराज्ञोभ्रातेति कुबेरस्यभ्रातेत्यर्थः ॥५॥६॥ तस्यनैर्ऋतराजस्यबलानांसंक्षोभः शैलंकैलासंचालयन्निवव्यवर्धत उदधेःक्षोभोयथा ॥७॥८॥ हर्षनादान्हर्षजान्सिंहनादान् ॥९॥ येरावणसचिवास्तेषामेकैकस्तेषांसहस्रसंख्यानांयक्षाणांसहस्रंअयोधयत् ॥१०॥११॥ धाराभिःशस्त्रसमूहैः ॥१२॥ धाराशतसमुक्षितःशस्त्रक्षतजन्यरुधिरधाराशतसमुक्षितः ॥ १३ ॥

इत्यार्षेश्री॰वा॰आ॰उत्तरकांडेत्रयोदशःसर्गः ॥१३॥ ॥छ॥ ॥ततःससचिवैःसार्धंषड्भिर्नित्यबलोद्धतः ॥ महोदरप्रहस्ताभ्यांमारीचशुकसारणैः १॥ धूम्राक्षेणचवीरेणनित्यंसमरगर्धिना ॥ वृतःसंप्रययौश्रीमान्क्रोधाल्लोकान्दहन्निव॥२॥पुराणिसनदीःशैलान्वनान्युपवनानिच॥ अतिक्रम्यमुहूर्तेनकैलासंगिरिमागमत् ॥३॥ सन्निविष्टंगिरौतस्मिन्राक्षसेंद्रंनिशम्यतु ॥ युद्धेप्सुंतंकृतोत्साहंदुरात्मानंसमंत्रिणम् ॥४॥ यक्षानशेकुःसंस्थातुंप्रमुखेतस्यरक्षसः ॥ राज्ञोभ्रातेतिविज्ञायगतायत्रधनेश्वरः ॥५॥ तेगत्वासर्वमाचख्युर्भ्रातुस्तस्यचिकीर्षितम् ॥ अनुज्ञाताययुर्हृष्टायुद्धायधनदेनते ॥६॥ ततोबलानांसंक्षोभोव्यवर्धतइवोदधेः ॥ तस्यनैर्ऋतराजस्यशैलंसंचालयन्निव ॥ ७॥ ततोयुद्धंसमभवद्यक्षराक्षससंकुलम् ॥ व्यथिताश्चाभवंस्तत्रसचिवाराक्षसस्यते ॥८ ॥ सदृष्ट्वातादृशंसैन्यंदशग्रीवोनिशाचरः ॥ हर्षनादान्बहून्कृत्वासक्रोधादभ्यभाषत ॥ ९ ॥ येतुतेराक्षसेंद्रस्यसचिवाघोरविक्रमाः ॥ तेषांसहस्रमेकैकोयक्षाणांसमयोधयत् ॥ १० ॥ ततोगदाभिर्मुसलैरसिभिःशक्तितोमरैः ॥ हन्यमानोदशग्रीवस्तत्सैन्यंसमगाहत ॥ ११ ॥ सनिरुच्छ्वासवत्तत्रवध्यमानोदशाननः ॥ वर्षद्भिरिवजीमूतैर्धाराभिरवरुध्यत ॥१२ ॥ नचकारव्यथांचैवयक्षशस्त्रैःसमाहतः ॥ महीधरइवांभोदैर्धाराशतसमुक्षितः ॥ १३ ॥ समहात्मासमुद्यम्यकालदंडोपमांगदाम् ॥ प्रविवेशततःसैन्यंनयन्यक्षान्यमक्षयम् ॥१४॥ सकक्षमिवविस्तीर्णंशुष्केंधनमिवाकुलम् ॥ वातेनाग्निरिवादीप्तोयक्षसैन्यंददाहतत् ॥१५॥ तैस्तुतत्रमहामात्यैर्महोदरशुकादिभिः ॥ अल्पावशेषास्तेयक्षाःकृतावातैरिवांबुदाः ॥१६॥ केचित्समाहताभग्नाःपतिताःसमरेक्षितौ ॥ ओष्ठांश्चदशनैस्तीक्ष्णैरदशन्कुपितारणे ॥१७॥ श्रांताश्चान्योन्यमालिंग्यभ्रष्टशस्त्रारणाजिरे ॥ सीदंतिचतदायक्षाःकूलाइवजलेनह ॥१८॥ हतानांगच्छतांस्वर्गंयुध्यतामथधावताम् ॥ प्रेक्षतामृषिसंघानांबभूवनतदांतरम् ॥१९॥

॥१४॥कक्षंतृणंतद्वद्विस्तीर्णं शुष्केंधनमिवाकुलं शुष्केंधनेआकुलत्वंचझटितिवह्निव्याप्यत्वं यक्षसैन्यंवातेनादीप्तोग्निरिवरावणोददाह ॥ १५ ॥ रावणेनसहवर्तमानैस्तैरमात्यैर्यक्षाअल्पावशेषाःकृताः ॥ १६ ॥ भग्नाभग्नगात्राः ॥ १७ ॥ कूलाइतिलिंगव्यत्ययः ॥ १८ ॥ भूतलेधावतांपरैर्हतानामथानंतरंस्वर्गंगच्छतांगत्वातत्रस्थितानांव्योम्निस्थित्वायुद्धंप्रेक्षतांप्रेक्षमाणानांऋषिसंघानांचादिविआकाशेंऽतरंस्थातुमवकाशोनबभूव ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ तेनसंयोधकंटकाख्येनयक्षेणचक्रेणहतःपीडितोमारीचःशैलात्कैलासाद्भूतलेपतितः संयोधानांसमक्षयोद्धृणांकंटकःसंहर्तेतिसंयोधकंटकः ॥ २२ ॥ सचयक्षश्च ॥ २३ ॥ मर्यादांजनप्रवेशावधिंप्रतीहाराणांतोरणांतरंद्वारमध्यमितितीर्थः आविशद्रावणइतिशेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ धातुस्रवैर्युतःशैलइव ॥ २७ ॥ तोरणेनतोर

॥१६॥ भग्नांस्तुतान्समालक्ष्ययक्षेंद्रांस्तुमहाबलान् ॥ धनाध्यक्षोमहाबाहुःप्रेषयामासयक्षकान् ॥२०॥ एतस्मिन्नंतरेरामविस्तीर्णबलवाहनः ॥ प्रेषि ७
तोन्यपतद्यक्षोनाम्नासंयोधकंटकः ॥२१॥ तेनचक्रेणमारीचोविष्णुनेवरणेहतः ॥ पतितोभूतलेशैलात्क्षीणपुण्यइवग्रहः ॥२२॥ ससंज्ञस्तुमुहू
र्तेनसविश्रम्यनिशाचरः ॥ तंयक्षंयोधयामाससचभग्नःप्रदुद्रुवे ॥२३॥ ततःकांचनचित्रांगंवैदूर्यरजतोक्षितम् ॥ मर्यादांप्रतिहाराणांतोरणांतर
माविशत् ॥ २४ ॥ तंतुराजन्दशग्रीवंप्रविशंतंनिशाचरम् ॥ सूर्यभानुरितिख्यातोद्वारपालोन्यवारयत् ॥ २५ ॥ सवार्यमाणोयक्षेणप्रविवे
शनिशाचरः ॥ यदातुवारितोरामनव्यतिष्ठत्सराक्षसः ॥२६॥ ततस्तोरणमुत्पाट्यतेनयक्षेणताडितः ॥ रुधिरंप्रस्रवन्भातिशैलोधातुस्रवैरिव
॥ २७ ॥ सशैलशिखराभेणतोरणेनसमाहतः ॥ जगामनक्षतिंवीरोवरदानात्स्वयंभुवः ॥ २८ ॥ तेनैवतोरणेनाथयक्षस्तेनाभिताडितः ॥ ना
दृश्यततदायक्षोभस्मीकृततनुस्तदा ॥२९॥ ततःप्रदुद्रुवुःसर्वेदृष्ट्वारक्षःपराक्रमम् ॥ ततोनदीर्गुहाश्चैवविविशुर्भयपीडिताः ॥ त्यक्तप्रहरणाःश्रां
ताविवर्णवदनास्तदा ॥ ३० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेचतुर्दशःसर्गः ॥ १४ ॥ ॥छ॥ ॥ ततस्तांल्लँक्ष्यवित्रस्तान्यक्षेंद्रां
श्चसहस्रशः ॥ धनाध्यक्षोमहायक्षंमाणिचारमथाब्रवीत् ॥१॥ रावणंजहियक्षेंद्रदुर्वृत्तंपापचेतसम् ॥ शरणंभववीराणांयक्षाणांयुद्धशालिनाम्
॥२॥ एवमुक्तोमहाबाहुर्माणिभद्रःसुदुर्जयः ॥ वृतोयक्षसहस्रैस्तुचतुर्भिःसमयोधयत् ॥३॥ तेगदामुसलप्रासैःशक्तितोमरमुद्गरैः ॥ अभिघ्नं
तस्तदायक्षाराक्षसान्समुपाद्रवन् ॥ ४ ॥ कुर्वंतस्तुमुलंयुद्धंचरंतःश्येनवल्लघु ॥ बाढंप्रयच्छनेच्छामिदीयतामितिभाषिणः ॥ ५ ॥ ततोदेवाः
सगंधर्वाऋषयोब्रह्मवादिनः ॥ दृष्ट्वाततुमुलंयुद्धंपरंविस्मयमागमन् ॥६॥ यक्षाणांतुप्रहस्तेनसहस्रंनिहतंरणे ॥ महोदरेणचानिंद्यंसहस्र
मपरंहतम् ॥ ७ ॥ क्रुद्धेनचतदाराजन्मारीचेनयुयुत्सुना ॥ निमेषांतरमात्रेणद्वेसहस्रेनिपातिते ॥ ८ ॥ क्वचयक्षार्जवंयुद्धंक्वचमायाबलाश्रय
म् ॥ रक्षसांपुरुषव्याघ्रतेनतेऽभ्यधिकायुधि ॥९॥ धूम्राक्षेणसमागम्यमाणिभद्रोमहारणे ॥ मुसलेनोरसिक्रोधात्ताडितोनचकंपितः ॥१०॥

णस्थदंडेन ॥ २८ ॥ भस्मीकृततनुरिति चूर्णीकृततनुरित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ०उत्तरकांडेचतुर्दशःसर्गः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥
अथपुष्पकग्रहः ततइति लक्ष्यलक्षयित्वा माणिचारोमाणिभद्रः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तेराक्षसाः ॥ ९ ॥ १० ॥

॥११॥१२॥१३॥ताडितइति तिसृभिःशक्तिभिस्ताडितोराक्षसेंद्रोगदयामाणिभद्रस्यमुकुटेमुकुटस्थलेप्राहरत्तच्चमुकुटस्थलंतेनप्रहारेणपार्श्वमेकपार्श्वमागतंप्राप्तम्॥१४॥ सन्नादो रक्षसाम् ॥१५॥ पद्मशंखसमावृतःशंखपद्मनिध्यभिमानिदेवसंवृतःशुक्रप्रौष्ठपदाभ्यांनिधिरक्षकमंत्रिभ्यांसहधनाध्यक्षःप्रददर्शभ्रातरमितिसंबंधः ॥ १६ ॥ शापाद्विश्रवसःकृताद्दारुणस्वभावोभविष्यतीतिशापात् विभ्रष्टगौरवंवंदनादिप्रयोजकश्रेष्ठत्वगौरवरहितं अकृतवंदनादिव्यवहारमितियावत् पैतामहेकुलेयुक्तंतत्कुलेउत्पत्तेर्युक्तंवचनमुवाचेत्यर्थः ॥ ॥ १७ ॥ वार्यमाणः असद्वृत्तादितिशेषः नावगच्छसिअस्यमद्वचनाकरणस्यपूज्यपूजाव्यतिक्रमादिदोषस्यचफलंपरिपाकंप्राप्यतद्वशान्निरयंगतोज्ञास्यसे अहंसाधुनकृतवान्किं

ततोगदांसमाविध्यमाणिभद्रेणराक्षसः ॥ धूम्राक्षस्ताडितोमूर्ध्निविह्वलःसपपातह ॥११॥ धूम्राक्षंताडितंदृष्ट्वापतितंशोणितोक्षितम् ॥ अभ्यधावतसंग्रामेमाणिभद्रंदशाननः ॥१२॥ संक्रुद्धमभिधावंतंमाणिभद्रोदशाननम् ॥ शक्तिभिस्ताडयामासतिसृभिर्यक्षपुंगवः॥१३॥ ताडितोमाणिभद्रस्यमुकुटेप्राहरद्रणे ॥ तस्यतेनप्रहारेणमुकुटंपार्श्वमागतम् ॥१४॥ ततःप्रभृतियक्षोसौपार्श्वमौलिरभूत्किल॥तस्मिंस्तुविमुखीभूतेमाणिभद्रेमहात्मनि ॥ सन्नादःसुमहान्राजंस्तस्मिन्शैलेव्यवर्धत ॥१५॥ ततोदूरात्प्रददृशेधनाध्यक्षोगदाधरः ॥शुक्रप्रौष्ठपदाभ्यांचपद्मशंखसमावृतः ॥१६॥ सदृष्ट्वाभ्रातरंसंख्येशापाद्विभ्रष्टगौरवम् ॥उवाचवचनंधीमान्युक्तंपैतामहेकुले ॥ १७ ॥ यन्मयावार्यमाणस्त्वंनावगच्छसिदुर्मते ॥ पश्चादस्यफलंप्राप्यज्ञास्यसेनिरयंगतः ॥ १८॥ योहिमोहाद्विषंपीत्वानावगच्छतिदुर्मतिः ॥ सतस्यपरिणामांतेजानीतेकर्मणःफलम् ॥ ॥१९॥ दैवतानिननंदंतिधर्मयुक्तेनकेनचित् ॥ येनत्वमीदृशंभावंनीतस्तच्चनबुध्यसे ॥२०॥ मातरंपितरंविप्रमाचार्यंचावमन्यवै ॥ सपश्यतिफलंतस्यप्रेतराजवशंगतः ॥२१॥ अध्रुवेहिशरीरेयोनकरोतितपोर्जनम् ॥ सपश्चात्तप्यतेमूढोमृतोगत्वात्मनोगतिम् ॥२२॥ कस्यचिन्नहिदुर्बुद्धेश्छंदतोजायतेमतिः ॥ यादृशंकुरुतेकर्मतादृशंफलमश्नुते ॥ २३ ॥ ऋद्धिंरूपंबलंपुत्रान्वित्तंशूरत्वमेवच ॥ प्राप्नुवंतिनरालोकेनिर्जितंपुण्यकर्मभिः ॥ २४ ॥ एवंनिरयगामीत्वंयस्यतेमतिरीदृशी ॥ नत्वांसमभिभाषिष्येऽसद्वृत्तेष्वेषनिर्णयः ॥ २५ ॥

तुपापमेवेतिपरितप्स्यसेइत्यर्थः ॥ १८ ॥ तत्कालानवगतदुःखसाधनस्यकालांतरेफलपाकतोज्ञानेदृष्टांतः योहीति ॥ १९॥ दैवतानिब्रह्मरुद्रादयः धर्मयुक्तेनकेनचित्प्राकृतेनव्यापारेणत्वामिदानीं नाभिनंदंतित्वयिविमुखाभवंति संप्रतित्वयिधर्माभावाद्येनदेवतानभिनंदनेनत्वमीदृशंभावंक्रूरंनीतःप्रापितःसत्वंनावबुध्यसे ॥२० ॥ तस्यामात्राद्यवमानस्य अत्रमात्रादिपदंपूज्योपलक्षणम् ॥२१ ॥ तपोर्जनंतपःसंपादनं आत्मनोगतिंआत्मनःकर्मसंपादितांगतिम् ॥२२॥ दुर्बुद्धेर्बुद्धिरहितस्यकस्यचित्कस्यापिपुरुषस्य च्छंदतः पित्रादिसेवाविनास्वेच्छामात्रेणमतिःशुभामतिर्नजायतेऽतोमात्रादिसेवाहीनोयादृशंस्वदुर्मत्यनुरूपंदुष्कर्मकुरुतेतादृशंतदनुरूपंनिरयगामित्वादिरूपंफलमश्नुतेप्राप्नोति ॥ २३ ॥२४॥ एवमिति एवंक्रूरकर्मात्वंनिरयगामीभविष्यसि यस्यतेईदृशीमतिःअतस्त्वांनसमभिभाषिष्ये एषवाऽसद्वृत्तेषुसद्वृत्तानांनिर्णयःअनुष्ठेयनिश्चयः ॥ २५ ॥

 एवमुक्ताःरावणवदेवयूयमप्यसंभाष्याइत्युक्ताःततएवंवचनानंतरंतेनधनदेनसमाहतास्ताडितामारीचप्रमुखाःसर्वेविमुखायुद्धविमुखाविप्रदुद्रुवुः॥२६ ॥ ततस्तद्विद्रावणानंतरं तेनधन
देन ॥२७॥२८॥२९॥ राक्षसेश्वरोरावणःविनाशायधनदनाशायरूपाणांशतसाहस्रंचकार ॥३०॥ रूपाण्याह व्याघ्रइति ॥३१॥ बहूनिशस्त्रवर्षाणिचकरोतिस्म तान्येवदृश्यंतेनल

 एवमुक्तस्ततस्तेनतस्यामात्याःसमाहताः ॥ मारीचप्रमुखाःसर्वेविमुखाविप्रदुद्रुवुः ॥२६॥ ततस्तेनदशग्रीवोयक्षेंद्रेणमहात्मना ॥ गदयाभि
हतोमूर्ध्निनचस्थानात्प्रकंपितः ॥२७॥ ततस्तौरामनिघ्नंतौतदान्योन्यंमहामृधे ॥ नविक्लवौनचश्रांतौतावुभौयक्षराक्षसौ ॥ २८॥ आग्नेयमस्त्रंत
स्मैसमुमोचधनदस्तदा ॥ राक्षसेंद्रोवारुणेनतदस्त्रंप्रत्यवारयत् ॥ २९ ॥ ततोमायांप्रविष्टोसौराक्षसींराक्षसेश्वरः ॥ रूपाणांशतसाहस्त्रंविनाशा
यचकारच ॥३०॥ व्याघ्रोवराहोजीमूतःपर्वतःसागरोद्रुमः ॥ यक्षोदैत्यस्वरूपीचसोऽदृश्यतदशाननः ॥ ३१ ॥ बहूनिचकरोतिस्मदृश्यंतेनत्वसौ
ततः ॥ प्रतिगृह्यततोराममहदस्त्रंदशाननः ॥ जघानमूर्ध्निधनदंव्याविध्यमहतींगदाम् ॥ ३२ ॥ एवंसतेनाभिहतोविक्लवःशोणितोक्षितः ॥ कृत्तमू
लइवाशोकोनिपपातधनाधिपः ॥३३॥ ततःपद्मादिभिस्तत्रनिधिभिःसतदावृतः ॥ धनदोच्छ्वासितस्तैस्तुवनमानीयनंदनम् ॥३४॥ निर्जित्यरा
क्षसेंद्रस्तंधनदंहृष्टमानसः ॥ पुष्पकंतस्यजग्राहविमानंजयलक्षणम् ॥३५ ॥ कांचनस्तंभसंवीतंवैदूर्यमणितोरणम् ॥ मुक्ताजालप्रतिच्छन्नंसर्व
कालफलद्रुमम् ॥३६॥ मनोजवंकामगमंकामरूपंविहंगमम् ॥ मणिकांचनसोपानंतप्तकांचनवेदिकम् ॥३७॥ देवोपवाह्यमक्षय्यंसदादृष्टिमनः
सुखम् ॥ बह्वाश्चर्यंभक्तिचित्रंब्रह्मणापरिनिर्मितम् ॥३८॥ निर्मितंसर्वकामैस्तुमनोहरमनुत्तमम् ॥ नतुशीतंनचोष्णंचसर्वर्तुसुखदंशुभम् ॥३९॥
सतंराजासमारुह्यकामगंवीर्यनिर्जितम् ॥ जितंत्रिभुवनंमेनेदर्पोत्सेकात्सुदुर्मतिः ॥ जित्वावैश्रवणंदेवंकैलासात्समवातरत् ॥४० ॥ सतेजसावि
पुलमवाप्यतंजयंप्रतापवान्विमलकिरीटहारवान् ॥रराजवैपरमविमानमास्थितोनिशाचरःसदसिगतोयथानलः॥४१॥ ॥इ० श्रीम० वा० आ०
उ० पंचदशःसर्गः ॥१५॥ सजित्वाधनदंरामभ्रातरंराक्षसाधिपः ॥ महासेनप्रसूतिंतद्ययौशरवणंमहत् ॥१ ॥ अथापश्यद्दशग्रीवोरौक्मंशरवणं
महत् ॥ गभस्तिजालसंवीतंद्वितीयमिवभास्करम् ॥२॥ सपर्वतंसमारुह्यकंचिद्रम्यवनांतरम् ॥ प्रेक्षतेपुष्पकंतत्ररामविष्टंभितंतदा ॥ ३ ॥

सौतथामायाप्रयुक्तव्याघ्रादयएवदृश्यंतेनत्वसौ ॥ ३२ ॥३३ ॥ निधिभिर्निधिदेवताभिः धनदोच्छ्वासितइतिसंधिरार्षः ॥ ३४ ॥ जयलक्षणंजयाचिह्नंख्यापयाचितिशेषः ॥ ३५॥
॥ ३६॥ ३७॥ ब्रह्मणाविश्वकर्मणा ॥ ३८ ॥३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ कतकस्तुत्रयस्त्रिंशत्श्लोकसंख्यामत्रसर्गेलिलेख ॥ ॥ इतिश्रीरा० श्रीरामीयेरा० वा० आ० उत्तरकांडे
पंचदशःसर्गः ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥ साजित्वेति महासेनस्यस्कंदस्यप्रसूतिर्यस्मिंस्तच्छरवणंययौ ॥ १ ॥ २ ॥ विष्टंभितंनिरुद्धसंचारम् ॥ ३ ॥

कामगंस्वामिचित्तानुकूलसंचारवत्कृतंनिर्मितमिदंविष्टब्धंकिं तदेवाह कस्मान्नागमदित्यचिंतयत् ॥ ४ ॥ मेममेच्छयापुष्पकंनगच्छतितदिदंकिंनिमित्तमितिविचिंत्यस्वयमेवहेतुं तर्कयति पर्वतस्येति पर्वतोपरिस्थितस्येत्यर्थः कस्यचित्पुरुषस्येदंकर्मस्तंभनकर्म भवेत् ॥५॥ मारीचोपितदुक्तमेवानुवदति ततइति पुष्पकंनगच्छतीतियन्नेदंनिष्कारणम् ॥ ६ ॥ कारणमूहयित्वाहाथवेति धनदान्नान्यवाहनंधनदादन्यस्यवाहनंनेत्यर्थः ॥७ ॥ ८ ॥ पार्श्वे रावणस्येतिशेषः अशंकितउपागम्याब्रवीदित्यन्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥ कृतईश्वरे

विष्टब्धंकिमिदंकस्मान्नागमत्कामगंकृतम् ॥ अचिंतयद्राक्षसेंद्रःसचिवैस्तैःसमावृतः ॥ ४ ॥ किंनिमित्तमिच्छयामेनेदंगच्छतिपुष्पकम् ॥ पर्वतस्योपरिष्ठस्यकर्मेदंकस्यचिद्भवेत् ॥ ५ ॥ ततोऽब्रवीत्तदारामामारीचोबुद्धिकोविदः ॥ नेदंनिष्कारणंराजन्पुष्पकंयन्नगच्छति ॥ ६ ॥ अथवापुष्पकमिदंधनदान्नान्यवाहनम् ॥ अतोनिस्पंदमभवद्धनाध्यक्षविनाकृतम् ॥७॥ इतिवाक्यांतरेतस्यकरालःकृष्णपिंगलः ॥वामनोविकटोमुंडीनंदीह्रस्वभुजोबली ॥ ८ ॥ ततःपार्श्वमुपागम्यभवस्यानुचरोब्रवीत् ॥ नंदीश्वरोवचश्चेदंराक्षसेंद्रमशंकितः ॥ ९ ॥ निवर्तस्वदशग्रीवशैलेक्रीडतिशंकरः ॥ सुपर्णनागयक्षाणांदेवगंधर्वरक्षसाम् ॥ १० ॥ सर्वेषामेवभूतानामगम्यःपर्वतःकृतः ॥ इतिनंदिवचःश्रुत्वाक्रोधात्कंपितकुंडलः ॥११॥ रोषात्तुताम्रनयनःपुष्पकादवरुह्यसः ॥कोयंशंकरइत्युक्त्वाशैलमूलमुपागतः ॥१२॥सोऽपश्यन्नंदिनंतत्रदेवस्यादूरतःस्थितम् ॥ दीप्तंशूलमवष्टभ्यद्वितीयमिवशंकरम् ॥१३॥ तंदृष्ट्वावानरमुखमवज्ञायसराक्षसः ॥ प्रहासंमुमुचेतत्रसतोयइवतोयदः ॥१४॥ तंक्रुद्धोभगवान्नंदीशंकरस्यापरातनुः ॥ अब्रवीत्तत्रतद्रक्षोदशाननमुपस्थितम् ॥१५॥यस्माद्वानररूपंमामवज्ञायदशानन॥अशनीपातसंकाशमपहासंप्रमुक्तवान् ॥१६॥ तस्मान्मद्वीर्यसंयुक्तामद्रूपसमतेजसः॥ उत्पत्स्यंतिवधार्थंहिकुलस्यतववानराः ॥१७॥ नखदंष्ट्रायुधाःक्रूरमनःसंपातरंहसः ॥ युद्धोन्मत्ताबलोद्रिक्ताःशैलाइवविसर्पिणः ॥१८॥ तेतवप्रबलंदर्पमुत्सेधंचपृथग्विधम् ॥ व्यपनेष्यंतिसंभूयसहामात्यसुतस्यच ॥१९॥ किंत्विदानींमयाशक्यंहंतुंत्वांहेनिशाचर ॥ नहंतव्योहतस्त्वंहिपूर्वमेवस्वकर्मभिः ॥२०॥ इत्युदीरितवाक्येतुदेवेतस्मिन्महात्मनि ॥ देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवृष्टिश्चखाच्च्युता ॥ २१ ॥ अचिंतयित्वासतदानंदिवाक्यंमहाबलः ॥ पर्वतंतुसमासाद्यवाक्यमाहदशाननः ॥ २२ ॥

च्छयेतिशेषः ॥ ११ ॥ शैलमूलमुपागतः अंतरिक्षात्पर्वतंप्राप्तइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ प्रहासंमुमुचेकृतवानित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ दर्पः आंतरः उत्सेधःशारीरः ॥ १९ ॥ किंत्विति हेनिशाचरत्वांहंतुंयद्यपिमयाशक्यमथापीदानींनहंतव्यः भगवद्वचनानुपालनार्थेतिशेषः किंचत्वंपूर्वमेवस्वकर्मभिःस्वदुष्कृतैर्हतएवासि कालांतरेमद्रूपैरेवहंतव्योभविष्यसीतिभावः ॥ २० ॥ तद्वाक्यसमनंतरंदेवदुंदुभ्यादिप्रवृत्तिस्तुतच्छापेनरावणवधनिश्चयजसंतोषात् ॥२१ ॥ २२ ॥

यत्कृतेयदाश्रयक्रीडानिमित्तंगच्छतोममपुष्पकस्यगतिश्छिन्नात्वयाहेगोपतेरुद्रतवेमंपर्वतमुन्मूलंकरोमि ॥२३॥२४॥ पर्वतेपर्वताधस्तात् ॥ २५ ॥ आश्लिष्टाआश्लिष्टवती कर्त
रिक्तः॥२६॥२७॥तस्यपर्वताधोभागगताभुजाःपीडिताअभवन्नितिशेषः ॥२८॥२९॥तस्यामात्यास्तदीयंशब्दंयुगक्षयेजायमानंवज्रनिष्पेषंमेनिरे तदातच्छब्दश्रवणकालेवर्त्मस्विति

॥१८॥ पुष्पकस्यगतिश्छिन्नायत्कृतेममगच्छतः ॥ तमिमंशैलमुन्मूलंकरोमितवगोपते ॥ २३ ॥ केनप्रभावेणभवोनित्यंक्रीडतिराजवत् ॥ विज्ञात ५
व्यंनजानीतेभयस्थानमुपस्थितम् ॥२४॥ एवमुक्त्वाततोरामभुजान्विक्षिप्यपर्वते ॥ तोलयामासतंशीघ्रंसशैलःसमकंपत ॥२५॥ चालनात्प
र्वतस्यैवगणादेवस्यकंपिताः ॥ चचालपार्वतीचापितदाश्लिष्टामहेश्वरम् ॥२६॥ ततोराममहादेवोदेवानांप्रवरोहरः ॥ पादांगुष्ठेनतंशैलंपीड
यामासलीलया ॥२७॥ पीडितास्तुततस्तस्यशैलस्तंभोपमाभुजाः ॥ विस्मिताश्चाभवंस्तत्रसचिवास्तस्यरक्षसः ॥२८॥ रक्षसातेनरोषाच्चभुजा
नांपीडनात्तथा ॥ मुक्तोविरावःसहसात्रैलोक्यंयेनकंपितम् ॥२९॥ मेनिरेवज्रनिष्पेषंतस्यामात्यायुगक्षये ॥ तदावर्त्मसुचलितादेवाइंद्रपुरो
गमाः ॥३०॥ समुद्राश्चापिसंक्षुब्धाश्चलिताश्चापिपर्वताः॥यक्षाविद्याधराःसिद्धाःकिमेतदितिचाब्रुवन् ॥३१॥ तोषयस्वमहादेवंनीलकंठमुमाप
तिम् ॥ तमृतेशरणंनान्यंपश्यामोत्रदशानन ॥३२॥ स्तुतिभिःप्रणतोभूत्वातमेवशरणंव्रज॥कृपालुःशंकरस्तुष्टःप्रसादंतेविधास्यति॥३३॥एव
मुक्तस्तदामात्यैस्तुष्टाववृषभध्वजम् ॥ सामभिर्विविधैःस्तोत्रैःप्रणम्यसदशाननः ॥ संवत्सरसहस्रंतुरुदतोरक्षसोगतम् ॥३४॥ ततःप्रीतोम
हादेवःशैलाग्रेविष्ठितंप्रभुः ॥ मुक्त्वाचास्यभुजान्रामप्राहवाक्यंदशाननम् ॥३५॥ प्रीतोस्मितववीरस्यशौटीर्याच्चदशानन ॥ शैलाक्रांतेन
योमुक्तस्त्वयारावःसुदारुणः ॥३६॥ यस्माल्लोकत्रयंचैतद्रावितंभयमागतम् ॥ तस्मात्त्वंरावणोनामनाम्नाराजन्भविष्यसि ॥३७॥ देवतामा
नुषायक्षाःयेचान्येजगतीतले ॥ एवंत्वामभिधास्यंतिरावणंलोकरावणम् ॥ ३८ ॥ गच्छपौलस्त्यविस्रब्धंपथायेनत्वमिच्छसि ॥ मयाचैवा
भ्यनुज्ञातोराक्षसाधिपगम्यताम् ॥ ३९ ॥ एवमुक्तस्तुलंकेशःशंभुनास्वयमब्रवीत् ॥ प्रीतोयदिमहादेववरंमेदेहियाचतः ॥ ४० ॥
अवध्यत्वंमयाप्राप्तंदेवगंधर्वदानवैः ॥ राक्षसैर्गुह्यकैर्नागैर्येचान्येबलवत्तराः ॥ ४१ ॥ मानुषान्नगणेदेवस्वल्पास्तेममसंमताः ॥ दीर्घ
मायुश्चमेप्राप्तंब्रह्मणस्त्रिपुरांतक॥ वांछितंचायुषःशेषंशस्त्रंत्वंचप्रयच्छमे ॥४२॥ वर्त्मसुस्थितादेवावर्त्मभ्यःप्रचलिताइत्यर्थः॥३०॥३१॥ अथतन्मंत्रिणआहुस्तो ॥१८॥
षयस्वेति ॥३२॥३३॥३४॥३५॥ शौटीर्यात्त्वात्स्तुतेः ॥३६॥ रावितंशब्दितम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मयाभ्यनुज्ञातः पुष्पकेणगमनायेतिशेषः असीतिच अतोगम्यताम् ॥ ३९ ॥
यदिप्रीतोयदिचवरंददासितदायाचतोमेदेहीत्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ नगणे नगणयामीत्यर्थः तत्रहेतुः स्वल्पाइति स्वल्पबलवीर्याइत्यर्थः वांछितंचायुषःशेषंभगवद्दत्तदी

र्घायुष्यायोभागोगतस्तस्माच्छेषमवाशिष्टमायुर्वांछितंतद्देतैर्दुष्कर्मभिर्यथाऽविनष्टंभवतितथाप्रयच्छ तस्मिंश्चायुषिसर्वजयायशस्त्रंचदिव्यंप्रयच्छ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आयुषश्चाव
शेषंददौशापायनाश्यत्वेनददावित्यर्थः ॥ ४४ ॥ इदंनावज्ञेयं शस्त्रस्यास्यपूजौदासीन्यंनकार्यमित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरा
मेश्रीरामीयेरामायणातिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथवेदवत्यारावणस्यशापदानकथनपूर्वकंसैवेयंजनकात्मजेतिक

एवमुक्तस्ततस्तेनरावणेनसशंकरः॥ददौखड्गंमहादीप्तंचंद्रहासमितिश्रुतम् ॥४३॥ आयुषश्चावशेषंचददौभूतपतिस्तदा ॥४४॥ दत्वोवाचततः
शंभुर्नावज्ञेयमिदंत्वया ॥ अवज्ञातंयदिहितेमामेवैष्यत्यसंशयः ॥ ४५ ॥ एवंमहेश्वरेणैवकृतनामासरावणः ॥ अभिवाद्यमहादेवमारुरोहाथपु
ष्पकम् ॥ ४६ ॥ ततोमहीतलंराममपर्यक्रामतरावणः ॥क्षत्रियान्सुमहावीर्यान्बाधमानस्ततस्ततः ॥४७॥ केचित्तेजस्विनःशूराःक्षत्रियायुद्धदुर्म
दाः ॥ तच्छासनमकुर्वंतोविनेशुःसपरिच्छदाः ॥४८॥ अपरेदुर्जयंरक्षोजानंतःप्राज्ञसंमताः ॥ जिताःस्मइत्यभाषंतराक्षसंबलदर्पितम् ॥४९॥
इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेषोडशःसर्गः ॥१६॥ ॥छ॥ ॥ अथराजन्महाबाहुर्विचरन्पृथिवीतले ॥ हिमवद्वनमासाद्यपरिचक्रामराव
णः ॥ १॥ तत्रापश्यत्सवैकन्यांकृष्णाजिनजटाधराम् ॥ आर्षेणविधिनायुक्तांदीप्यंतींदेवतामिव ॥२॥ सदृष्ट्वारूपसंपन्नांकन्यांतांसुमहाव्रता
म् ॥ काममोहपरीतात्मापप्रच्छप्रहसन्निव ॥३॥ किमिदंवर्तसेभद्रेविरुद्धंयौवनस्यते॥ नहियुक्तातवैतस्यरूपस्यैवंप्रतिक्रिया ॥४॥ रूपंतेऽनुप
मंभीरुकामोन्मादकरंनृणाम् ॥ नयुक्तंतपसिस्थातुंनिर्गतोह्येषनिर्णयः ॥५॥ कस्यासिकिमिदंभद्रेकश्चभर्तावरानने॥येनसंभुज्यसेभीरुसनरः
पुण्यभाग्भुवि ॥ ६ ॥ पृच्छतःशंसमेसर्वंकस्यहेतोःपरिश्रमः ॥एवमुक्तातुसाकन्यारावणेनयशस्विनी ॥७॥ अब्रवीद्विधिवत्कृत्वातस्यातिथ्यंतपोधना॥कुशध्वजोनामपिताब्रह्मर्षिरमितप्रभः ॥ बृहस्पतिसुतःश्रीमान्बुद्ध्यातुल्योबृहस्पतेः॥८॥तस्याहंकुर्वतोनित्यंवेदाभ्यासंमहात्मनः
॥ संभूतावाङ्मयीकन्यानाम्नावेदवतीस्मृता ॥ ९ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ॥ तेचापिगत्वापितरंवरणंरोचयंतिमे ॥ १० ॥

थनं अथराजन्निति ॥ १ ॥ आर्षेणविधिनातपोनुष्ठानेन ॥ २ ॥ प्रहसन्निवअरण्येमयाऽनाथासुकन्याप्राप्तेतिसंतोषजःप्रहासइतिकतकः ॥ ३ ॥ एवंप्रतिक्रियाइदमाचरणम्
॥ ४ ॥ निर्गतःप्रसिद्धएषनिर्णयोवृद्धानामितिशेषः ॥ ५ ॥ कस्यासि दुहितेतिशेषः किमिदंव्रतमित्यर्थः ॥ ६ ॥ कस्यहेतोःकिंफलनिमित्तम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ वेदाभ्यासंकुर्व
तोमहात्मनस्तस्यसकाशात्वाङ्मयविाङ्मयवेदमूर्तिःकन्याहंसंभूताऽतएवाहंपित्रानाम्नावेदवतीतिस्मृता भगवतःशक्तिर्लक्ष्मीरेवरावणवधायरावणंशप्तुमत्रावतीर्णा अस्यावाङ्मयी
त्वंसार्वात्म्यात् अतएववक्ष्यति पितुर्मेविष्णुर्जामाताऽभिप्रेतइति ॥ ९ ॥ तेदेवादयःवरणंरोचयंति रुचिःक्रियासामान्येवरणंकुर्वीतिस्मेत्यर्थः ॥ १० ॥

॥ ११॥ अन्यस्य अन्यस्मैइत्यर्थः ॥१२॥१३॥१४॥१५॥नारायणं नारस्यजीवसमूहस्यायनं नाराआपोयनंयस्येतिवा तंप्रतिगतंपितुर्मनोरथं सत्यंकरोमीतिइच्छया तंनारायण
मेवहृदयेनोद्वहे ॥ १६ ॥ इतिप्रतिज्ञांप्रागुक्तेच्छाविषयविषयां आरुह्यकृत्वा ॥१७॥१८ ॥ कथंविज्ञातस्तत्राह जानामीति ॥ १९ ॥ २० ॥ पुण्यसंचयःपुण्यसंग्रहणं वृद्धा

नचमांसपितातेभ्योदत्तवान्राक्षसेश्वर ॥ कारणंतद्वदिष्यामिनिशामयमहाभुज ॥ ११ ॥ पितुस्तुममजामाताविष्णुःकिलसुरेश्वरः ॥ अ
भिप्रेतस्त्रिलोकेशस्तस्मान्नान्यस्यमेपिता ॥१२॥ दातुमिच्छतितस्मैतुतच्छ्रुत्वाबलदर्पितः ॥ शंभुर्नामततोराजादैत्यानांकुपितोभवत् ॥ १३ ॥
तेनरात्रौशयानोमेपितापापेनहिंसितः ॥ १४ ॥ ततोमेजननीदीनातच्छरीरंपितुर्मम ॥ परिष्वज्यमहाभागाप्रविष्टाहव्यवाहनम् ॥ १५ ॥
ततोमनोरथंसत्यंपितुर्नारायणंप्रति ॥ करोमीतितमेवाहंहृदयेनसमुद्वहे ॥ १६ ॥ इतिप्रतिज्ञामारुह्यचरामिविपुलंतपः ॥ एतत्तेसर्वमा
ख्यातंमयाराक्षसपुंगव ॥ १७ ॥ नारायणोममपतिर्नत्वन्यःपुरुषोत्तमात् ॥ आश्रयेनियमंघोरंनारायणपरीप्सया ॥ १८ ॥ विज्ञातस्त्वंहि
मेराजन्गच्छपौलस्त्यनंदन ॥ जानामितपसासर्वंत्रैलोक्येयद्धिवर्तते ॥ १९ ॥ सोब्रवीद्रावणोभूयस्तांकन्यांसुमहाव्रताम् ॥ अवरुह्यविमा
नाग्रात्कंदर्पशरपीडितः ॥ २० ॥ अवलिप्ताऽसिसुश्रोणियस्यास्तेमतिरीदृशी ॥ वृद्धानांमृगशावाक्षिभ्राजतेपुण्यसंचयः ॥२१॥ त्वंसर्वगुण
संपन्नानार्हसेवक्तुमीदृशम् ॥ त्रैलोक्यसुंदरीभीरुयौवनंतेऽतिवर्तते ॥ २२ ॥ अहंलंकापतिर्भद्रेदशग्रीवइतिश्रुतः ॥ तस्यमेभवभार्यात्वंभुंक्ष्व
भोगान्यथासुखम् ॥ २३ ॥ कश्चतावदसौयंत्वंविष्णुरित्यभिभाषसे ॥ वीर्येणतपसाचैवभोगेनचबलेनच ॥ समयानोसमोभद्रेयंत्वंकामयसे
गने ॥२४॥ इत्युक्तवतितस्मिंस्तुवेदवत्यथसाब्रवीत् ॥ मामैवमितिसाकन्यातमुवाचनिशाचरम् ॥२५॥ त्रैलोक्याधिपतिंविष्णुंसर्वलोकनम
स्कृतम् ॥ त्वदृतेराक्षसेंद्रान्यःकोऽवमन्येतबुद्धिमान् ॥ २६ ॥ एवमुक्तस्तयातत्रवेदवत्यानिशाचरः ॥ मूर्धजेषुतदाकन्यांकराग्रेणपरामृश
त् ॥२७॥ ततोवेदवतीक्रुद्धाकेशान्हस्तेनसाच्छिनत्॥असिर्भूत्वाकरस्तस्याःकेशांश्छिन्नांस्तदाकरोत् ॥२८॥साज्वलंतीवरोषेणदहंतीवनिशा
चरम् ॥ उवाचाग्निंसमाधायमरणायकृतत्वरा ॥ २९ ॥ धर्षितायास्त्वयाऽनार्यनमेजीवितमिष्यते ॥ रक्षस्तस्मात्प्रवेक्ष्यामिपश्यतस्ते
हुताशनम् ॥ ३० ॥ यस्मात्तुधर्षिताचाहंत्वयापापात्मनावने ॥ तस्मात्तववधार्थंहिसमुत्पत्स्यत्यहंपुनः ॥ ३१ ॥

नामेवभ्राजते नतुयुवत्याइत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ कश्चेति मदपेक्षयाऽत्यल्पवीर्यादियुक्तः ॥ २४ ॥ मामैवं विष्णुविषयेवदेतिशेषः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ हस्तेन
केशच्छेदःकथंतत्राहासिर्भूत्वेति ॥ २८ ॥ २९ ॥ धर्षितायाःकेशस्पर्शेनस्त्रीभावंप्रापितायाः ॥ ३० ॥ पुनःसमुत्पत्स्यतिसमुत्पत्स्येइत्यर्थः ॥ ३१ ॥

व्ययः ब्रह्मवरदानादिदानींतवमरणाभावेनव्यथाव्ययइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ अयोनिजाभूत्वाधर्मिणोधर्मिष्ठस्यन्यायतःसुताभवेयम् ॥ ३३ ॥ अत्रापिपुष्पवर्षेरावणनाशनिश्चयजसंतो
षात् ॥३४॥ सैषाकृतरावणवधप्रतिज्ञावेदवत्येवेत्यर्थः विष्णुस्त्वमिति अनेनसीतायालक्ष्मीत्वंस्फुटमेवोक्तं तदुक्तंपराशरेण राघवत्वेभवत्सीतारुक्मिणीकृष्णजन्मनीति ॥ ३५॥
यथावेदवत्यापूर्वंतदवतारेक्रोधहतोयःशत्रुःसोसौशैलाभःपुनस्तयैवयथाप्रतिज्ञंत्वांपतिंप्राप्यपतिभूतस्यतवामानुषंवीर्यमुपाश्रयित्वोपाश्रित्यनिहतः अनेनसीतैवरावणवधेमुख्यंकारणं
रामेतुहंतृत्वमारोपितमितिसूचितम् ॥ ३६ ॥ भाविकल्पेष्वप्येवमेवातारादिकल्पेनकल्पोऽव्याख्येयइतिन्यायादित्याह एवमिति एषामहाभागाएवमेवमर्त्येषुभाविषुहलमुखोत्कृ
ष्टेक्षेत्रेपुनःपुनरुत्पत्स्यते उक्तप्रयोजनायेतिशेषः उत्पत्तिरत्राविर्भावः एतेनभगवतोपितथावतारःसूचितएव ॥ ३७ ॥ सीताविर्भावोवैशाखेशुक्लनवम्यामितिमहासुंदरीतंत्रेउक्तं वै

नहिशक्यःस्त्रियाहंतुंपुरुषःपापनिश्चयः ॥ शापेत्वयिमयोत्सृष्टेतपसश्चव्ययोभवेत् ॥३२॥ यदित्वस्तिमयाकिंचित्कृतंदत्तंहुतंतथा ॥ तस्मा
त्त्वयोनिजासाध्वीभवेयंधर्मिणःसुता॥३३॥एवमुक्त्वाप्रविष्टासाज्वलितंजातवेदसम् ॥ पपातचदिवोदिव्यापुष्पवृष्टिःसमंततः ॥३४॥ सैषाजन
कराजस्यप्रसूतातनयाप्रभो ॥ तवभार्यामहाबाहोविष्णुस्त्वंहिसनातनः ॥३५॥ पूर्वंक्रोधहतःशत्रुर्ययासौनिहतस्तया ॥ उपाश्रयित्वाशैला
भस्तववीर्यममानुषम् ॥३६॥ एवमेषामहाभागामर्त्येषूत्पत्स्यतेपुनः ॥ क्षेत्रेहलमुखोत्कृष्टेवेद्यामग्निशिखोपमा ॥३७॥ एषावेदवतीनामपू
र्वमासीत्कृतेयुगे ॥ त्रेतायुगमनुप्राप्यवधार्थंतस्यरक्षसः ॥ उत्पन्नामैथिलकुलेजनकस्यमहात्मनः ॥३८॥ ॥ इ०श्रीम०वा०आ०उत्तर
कांडेसप्तदशःसर्गः ॥१७॥ ॥छ॥ ॥ प्रविष्टायांहुताशंतुवेदवत्यांसरावणः ॥ पुष्पकंतुसमारुह्यपरिचक्राममेदिनीम् ॥१॥ ततोमरुत्तंनृप
तिंयजंतंसहदैवतैः ॥ उशीरबीजमासाद्यददर्शसतुरावणः ॥२॥ संवर्तोनामब्रह्मर्षिःसाक्षाद्भ्राताबृहस्पतेः ॥ याजयामासधर्मज्ञःसर्वैर्देवगणैर्वृ
तः ॥३॥ दृष्ट्वादेवास्तुतद्रक्षोवरदानेनदुर्जयम् ॥ तिर्यग्योनिंसमाविष्टास्तस्यधर्षणभीरवः ॥ ४ ॥ इंद्रोमयूरःसंवृत्तोधर्मराजस्तुवायसः ॥
कृकलासोधनाध्यक्षोहंसश्चवरुणोभवत् ॥ ५ ॥ अन्येष्वपिगतेष्वेवंदेवेष्वरिनिषूदन ॥ रावणःप्राविशद्यज्ञंसारमेयइवाशुचिः ॥ ६ ॥

शाखेशुक्लनवम्यामुत्पन्नासावनीसुता सीतामुखात्सासंजातापालिताजनकेनच १ रामपत्नीमहाभागासीतानामेतिविश्रुता तस्मिन्दिनेरामभक्ताःश्रद्धाभक्तिसमन्विताः २
महोत्सवपराःसर्वेवित्तशाठ्यविवर्जिताः गीतवादित्रनृत्याद्यैरामभक्तिपरायणाः ३ वैशाखसितनवम्यांपुराणपठनंतथा लक्ष्मीसूक्तंपठंस्तत्रयातिरामंसनातनम् ४ सौ
भाग्यंधनधान्यंचपुत्रसंततिविस्तृतं रामप्रसादाल्लभतेमुच्यतेसर्वपातकादिति ५ उपसंहरति एषेति आसीत्कृतेयुगेइत्यनंतरंत्रेतायुगमिति जनकस्योत्पन्ना न्यायतःपुत्री
त्वेनोत्पन्नेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि॰ श्रीरा॰वा॰आ॰ उत्तरकांडेसप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ प्रविष्टायामिति ॥ १ ॥ उशीरबीजमिति
देशनाम ॥ २ ॥ देवगणैर्वृतः अपरोक्षतयाहाविर्भागार्थमवस्थितैरितिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अन्येष्वपिदेवेष्वेवंगतेषु तिर्यग्योनिस्वरूपंगतेष्वित्यर्थः ॥ ६ ॥

मुक्त्काकृत्वा ॥८॥ अकुतूहलभावेनमांदृष्ट्वाप्यविस्मयनिर्भयानादरभावेनयोनावगच्छसितस्यतवप्रीतोस्मि ॥९॥ कोन्योऽस्तिनकोपि सर्वेपिजानंतीत्यर्थः ॥ १० ॥ अथमरुत्तोव्याजस्तुत्याह धन्यइति ॥११॥लोकेषुविद्यतइत्युत्तरमेकःश्लोकःप्राक्षिप्तः उक्तार्थत्वादितिकतकः कंत्वमिति केवलंपूज्यपूजारहितंकंधर्मंप्राक्चरित्वावरंलब्धवानसि तथाविधोपिकश्चिद्धर्मइ

॥२०॥ तंचराजानमासाद्यरावणोराक्षसाधिपः ॥ प्राहयुद्धंप्रयच्छेतिनिर्जितोस्मीतिवावद ॥७॥ ततोमरुत्तोनृपतिःकोभवानित्युवाचतम् ॥ अवहासं ७

ततोमुक्त्कारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥८॥ अकुतूहलभावेनप्रीतोस्मितवपार्थिव ॥ धनदस्यानुजंयोमांनावगच्छसिरावणम् ॥ ९ ॥ त्रिषुलोकेषुको न्योस्तियोनजानातिमेबलम् ॥ भ्रातरंयेननिर्जित्यविमानमिदमाहृतम् ॥१०॥ ततोमरुत्तःसनृपस्तंरावणमथाब्रवीत्॥धन्यःखलुभवान्येनज्ये ष्ठोभ्रातारणेजितः ॥ नत्वयासदृशःश्लाघ्यस्त्रिषुलोकेषुविद्यते ॥११॥ "नाधर्मसहितंश्लाघ्यंनलोकप्रतिसंहितम् ॥ कर्मदौरात्म्यकंकृत्वाश्लाघसे भ्रातृनिर्जयात् ॥" कंत्वंप्राक्केवलंधर्मंचरित्वालब्धवान्वरम् ॥ श्रुतपूर्वंहिनमयाभाससेयादृशंस्वयम् ॥१२॥ तिष्ठेदानींनमेजीवन्प्रतियास्यसि दुर्मते ॥ अद्यत्वांनिशितैर्बाणैःप्रेषयामियमक्षयम् ॥ १३ ॥ ततःशरासनंगृह्यसायकांश्चनराधिपः ॥ रणायनिर्ययौक्रुद्धःसंवर्तोमार्गमावृणोत् ॥१४॥ सोब्रवीत्स्नेहसंयुक्तंमरुत्तंतंमहानृषिः ॥ श्रोतव्यंयदिमद्वाक्यंसंप्रहारोनतेक्षमः ॥ १५ ॥ माहेश्वरमिदंसत्रमसमाप्तंकुलंदहेत्॥ दीक्षितस्यकुतोयुद्धंक्रोधित्वंदीक्षितेकुतः ॥१६॥ संशयश्चजयेनित्यंराक्षसश्चसुदुर्जयः ॥ सनिवृत्तोगुरोर्वाक्यान्मरुत्तःपृथिवीपतिः ॥ विसृज्य सशरंचापंस्वस्थोमखमुखोभवत् ॥१७॥ ततस्तंनिर्जितंमत्वाघोषयामासवैशुकः ॥ रावणोजयतीत्युच्चैर्हर्षान्नादंविमुक्तवान् ॥१८॥ तान्भक्षयि त्वातत्रस्थान्महर्षीन्यज्ञमागतान् ॥ वितृप्तोरुधिरैस्तेषांपुनःसंप्रययौमहीम् ॥१९॥ रावणेतुगतेदेवाःसेंद्राश्चैवदिवौकसः ॥ ततःस्वांयोनिमा साद्यतानिसत्वानिचाब्रुवन्॥२०॥हर्षात्तदाब्रवीदिंद्रोमयूरंनीलबर्हिणम्॥प्रीतोस्मितवधर्मज्ञभुजंगाद्धिनतेभयम्॥२१॥इदंनेत्रसहस्रंतुयत्तद्बर्हे भविष्यति ॥ वर्षमाणेमयिमुदंप्राप्स्यसेप्रीतिलक्षणम् ॥ २२ ॥ एवमिंद्रोवरंप्रादान्मयूरस्यसुरेश्वरः ॥ २३ ॥ नीलाःकिलपुराबर्हा मयूराणांनराधिप ॥ सुराधिपाद्वरंप्राप्यगताःसर्वेपिबर्हिणः ॥ २४ ॥ धर्मराजोब्रवीद्रामप्राग्वंशेवायसंप्रति ॥ पक्षिंस्तवास्मिसुप्रीतः प्रीतस्यवचनंशृणु ॥२५॥ तिचेन्नश्रुतपूर्वइत्याह श्रुतेतियादृशंभाषसेज्येष्ठपीडारूपंसमाचारम् ॥१२॥१३ ॥ मार्गमावृणोद्रणायागतस्यरावणस्येतिभावः ॥१४॥ महानृ षिःसंवर्तः ॥१५॥ माहेश्वरंतद्दैवत्यं सत्रंयागः ॥१६॥ मखमुखःमखसमास्युन्मुखः ॥१७॥१८ ॥ वितृप्तःविशेषेणतृप्तः ॥१९॥ स्वांयोनिंस्वस्वप्रकृतिमासाद्यतानिसत्वानिप्राकार्यवशगृ हीतमूर्तिजातीयप्राणिनः ॥२०॥२१॥ प्रीतिलक्षणंमत्प्रीतिचिन्हम् ॥२२ ॥ २३ ॥ नीलाःकिलेति नेत्ररहिताःकेवलंनीलाइत्यर्थः ॥ २४ ॥ प्राग्वंशेप्राग्घविर्गेहे ॥ २५ ॥ ॥२०॥

तेरोगास्तेतवमयिप्रीतेसतिनप्रभविष्यंति ॥ २६ ॥ मृत्योरशक्यपरिहारत्वादाह यावदिति ॥ २७ ॥ मद्विषयस्थाःयमलोकस्थाः॥२८॥२९॥३०॥ मच्छरीरंजलं जलमूर्तित्वात्त
स्य ॥ ३१ ॥ नीलेननीलवर्णेनाग्रेऽग्रदेशेसंवीताःप्राप्ताःशष्पंबालतृणंतदग्रवन्निर्मलाः कोमलश्यामवर्णाइत्यर्थः क्रोडंभुजांतरम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ शिरोनित्यंसद्रव्यंस्वर्णवर्ण

यथान्येविविधैरोगैःपीड्यंतेप्राणिनोमया ॥ तेनतेप्रभविष्यंतिमयिप्रीतेनसंशयः ॥२६॥ मृत्युतस्तेभयंनास्तिवरान्ममविहंगम ॥ यावत्त्वांन
वधिष्यंतिनरास्तावद्भविष्यसि ॥२७॥ येचमद्विषयस्थावैमानवाःक्षुधयार्दिताः ॥ त्वयिभुक्तेसुतृप्तास्तेभविष्यंतिसबांधवाः ॥२८॥ वरुणस्त्व
ब्रवीद्धंसंगंगातोयविचारिणम् ॥ श्रूयतांप्रीतिसंयुक्तंततःपत्ररथेश्वरम् ॥ २९ ॥ वर्णोमनोरमःसौम्यश्चंद्रमंडलसन्निभः ॥ भविष्यतितवोद
ग्रःशुद्धफेनसमप्रभः ॥३०॥ मच्छरीरंसमासाद्यकांतोनित्यंभविष्यसि ॥ प्राप्स्यसेचातुलांप्रीतिमेतन्मेप्रीतिलक्षणम्॥३१॥हंसानांहिपुरारा
मनवर्णःसर्वपांडुरः ॥ पक्षानीलाग्रसंवीताःक्रोडाःशष्पाग्रनिर्मलाः ॥ ३२ ॥ अथाब्रवीद्वैश्रवणःकृकलासंगिरौस्थितम् ॥ हैरण्यंसंप्रयच्छा
मिवर्णंप्रीतस्तवाप्यहम् ॥३३॥ सद्रव्यंचशिरोनित्यंभविष्यतितवाक्षयम् ॥ एषकांचनकोवर्णोमत्प्रीत्यातेभविष्यति ॥३४॥ एवंदत्वावरांस्ते
भ्यस्तस्मिन्यज्ञोत्सवेसुराः॥निवृत्तेसहराज्ञातेपुनःस्वभवनंगताः ॥३५॥ ॥ इ०श्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेऽष्टादशःसर्गः॥१८ ॥ ॥छ॥
अथजित्वामरुत्तंसप्रययौराक्षसाधिपः ॥ नगराणिनरेंद्राणांयुद्धकांक्षीदशाननः ॥ १ ॥ समासाद्यतुराजेंद्रान्महेंद्रवरुणोपमान् ॥ अब्रवीद्रा
क्षसेंद्रस्तुयुद्धंमेदीयतामिति ॥२॥ निर्जिताःस्मेतिवाब्रूतएषमेहिसुनिश्चयः ॥ अन्यथाकुर्वतामेवंमोक्षोनैवोपपद्यते ॥३॥ ततस्त्वभीरवःप्राज्ञा
पार्थिवाधर्मनिश्चयाः ॥ मंत्रयित्वाततोऽन्योन्यंराजानःसुमहाबलाः ॥ ४ ॥ निर्जिताःस्मेत्यभाषंतज्ञात्वावरबलंरिपोः ॥ दुष्कंतःसुरथो
गाधिर्गयोराजापुरूरवाः ॥ ५ ॥ एतेसर्वेऽब्रुवंस्तातनिर्जिताःस्मेतिपार्थिवाः ॥ अथायोध्यांसमासाद्यरावणोराक्षसाधिपः ॥ ६ ॥ सुगुप्ता
मनरण्येनशक्रेणेवामरावतीम् ॥ सतंपुरुषशार्दूलंपुरंदरसमंबले ॥ ७ ॥ प्राहराजानमासाद्ययुद्धंदेहीतिरावणः ॥ निर्जितोस्मीतिवाब्रूहि
त्वमेवंममशासनम् ॥ ८ ॥ अयोध्याधिपतिस्तस्यश्रुत्वापापात्मनोवचः ॥ अनरण्यस्तुसंक्रुद्धोराक्षसेंद्रमथाब्रवीत् ॥ ९॥

मित्यर्थः तदेवाह एषकांचनकइति पूर्वंहिकृकलासाअंजनवर्णाइत्याहुः ॥३४॥ राज्ञासहस्वभवनंगताः मरुत्तेनसहस्वर्गमित्यर्थः॥ ३५॥ ॥ इ०रा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०
अष्टादशःसर्गः॥१८॥ ॥छ॥ ॥ अथेति ॥१॥२॥ एवमकुर्वतांयुद्धंनिर्जिताःस्मेतिवचनंवाऽकुर्वतां अन्यथाप्रकारांतरेणमोक्षोमदुपरोधान्नास्तीत्यर्थः ॥३॥ अभीरवःसंतोऽपिराजा
नःपार्थिवाःपृथ्वीपतयोनिर्जिताःस्मेत्यभाषंत ॥४॥ तानाह दुष्कंतइति भिन्नाभिन्नकालवर्तिनोदुष्कंतादयःस्वस्वकालेरावणंप्रतिजितत्ववादंवरदानादुक्तवंतः ॥ ५॥६॥७॥८॥९॥

अहंचैवंभवामि आयत्तोभवामीत्यर्थः ॥ १० ॥ पूर्वंश्रुतार्थेनश्रुतरावणवृत्तांतेन निर्जितं भावेक्तः निर्जयंप्रतियत्सुमहद्बलंनियुक्तंतन्नरेंद्रस्यबलंरक्षोवधोद्यतंनिष्क्रामत् निरक्रामत्
॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्यमहीपतेर्बलंरावणबलं प्राप्यसुचिरंकालंयुद्धोत्तममधिकंविक्रमं चकृत्वातदासर्वंप्राणश्यत ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रज्वलंतंरावणमासाद्यक्षिप्र

॥ ६१ ॥ दीयतेद्वंद्वयुद्धंतेराक्षसाधिपतेमया ॥ संतिष्ठक्षिप्रमायत्तोभवचैवंभवाम्यहम् ॥ १० ॥ अथपूर्वंश्रुतार्थेननिर्जितंसुमहद्बलम् ॥ निष्क्रामत्तन्नरें ७
द्रस्यबलंरक्षोवधोद्यतम् ॥११॥ नागानांदशसाहस्रंवाजिनांनियुतंतथा॥रथानांबहुसाहस्रंपत्तीनांचनरोत्तम ॥१२॥ महींसंछाद्यनिष्क्रांतंस
पदातिरथंरणे ॥ ततःप्रवृत्तंसुमहद्युद्धंयुद्धविशारद ॥ १३॥ अनरण्यस्यनृपतेराक्षसेंद्रस्यचाद्भुतम् ॥ तद्रावणबलंप्राप्यबलंतस्यमहीपतेः
॥ १४ ॥ प्राणश्यततदासर्वंहव्यंहुतमिवानले ॥ युद्धाचसुचिरंकालंकृत्वाविक्रममुत्तमम् ॥ १५ ॥ प्रज्वलंतंतमासाद्यक्षिप्रमेवावशेषितम् ॥
प्राविशत्संकुलंतत्रशलभाइवपावकम् ॥ १६ ॥ सोऽपश्यत्तन्नरेंद्रस्तुनश्यमानंमहाबलम् ॥ महार्णवंसमासाद्यवनापगशतंयथा ॥१७॥ ततः
शक्रधनुःप्रख्यंधनुर्विस्फारयन्स्वयम् ॥ आससादनरेंद्रस्तंरावणंक्रोधमूर्च्छितः ॥१८॥ अनरण्येनतेऽमात्यामारीचशुकसारणाः॥ प्रहस्तसहि
ताभग्नाव्यद्रवंतमृगाइव ॥ १९ ॥ ततोबाणशतान्यष्टौपातयामासमूर्धनि ॥ तस्यराक्षसराजस्यइक्ष्वाकुकुलनंदनः ॥२०॥ तस्यबाणाःपतं
तस्तेचक्रिरेनक्षतंक्वचित् ॥ वारिधाराइवाभ्रेभ्यःपतंत्योगिरिमूर्धनि ॥ २१ ॥ ततोराक्षसराजेनक्रुद्धेननृपतिस्तदा ॥ तलेनाभिहतोमूर्ध्निस
रथान्निपपातह ॥ २२ ॥ सराजापतितोभूमौविह्वलःप्रविवेपितः ॥ वज्रदग्धइवारण्येसालोनिपतितोयथा ॥२३॥ तंप्रहस्याब्रवीद्रक्षइक्ष्वा
कुंपृथिवीपतिम् ॥ किमिदानींफलंप्राप्तंत्वयामांप्रतियुध्यता ॥२४॥ त्रैलोक्येनास्तियोद्वंद्वंममदद्यान्नराधिप ॥ शंकेप्रसक्तोभोगेषुनशृणोषिब
लंमम ॥२५॥ तस्यैवंब्रुवतोराजामंदासुर्वाक्यमब्रवीत् ॥ किंशक्यमिहकर्तुंवैकालोहिदुरतिक्रमः ॥ २६ ॥ नह्यहंनिर्जितोरक्षस्त्वयाचात्मप्रशं
सिना ॥ कालेनैवविपन्नोहंहेतुभूतस्तुमेभवान् ॥ २७ ॥ किंत्विदानींमयाशक्यंकर्तुंप्राणपरिक्षये ॥ नह्यहंविमुखोरक्षोयुध्यमानस्त्वयाहतः॥
॥२८॥ इक्ष्वाकुपरिभावित्वाद्वचोवक्ष्यामिराक्षस ॥ यदिदत्तंयदिहुतंयदिमेसुकृतंतपः ॥ यदिगुप्ताःप्रजाःसम्यक्तदासत्यंवचोस्तुमे ॥२९॥

मेवाशेषितंअल्पावशिष्टंसत्तत्ररणेपावकंप्राप्यशलभाइवसंकुलंनाशंप्राविशत्प्राप्तमभूत् ॥ १६ ॥ वनापगशतं वनेजलंतत्पूर्णनदीशतं आर्षोह्रस्वः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ २१ ॥
॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ वज्रदग्धोऽशनिहतः ॥ २३ ॥ इक्ष्वाकुंतद्वंश्यमनरण्यं किंफलंप्राप्तं निर्जितोस्मीतिवचनमनुक्तेतिशेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अहंत्वयान
निर्जितःकिंतुप्राप्तेनकालेनैवविपन्नइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ इक्ष्वाकुपरिभावित्वात् त्वदुक्तावमाननवाक्यस्यइक्ष्वाकुकुलपरिभवरूपत्वादित्यर्थःवचःशापरूपम् ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ पुष्पवृष्टिरत्रापिप्राग्वत्॥३१॥अपसर्पतअपासर्पत्॥३२॥ इ० रा० श्रीरा० रा० वा० आ० उत्त० एकोनविंशःसर्गः ॥१९ ॥छ॥ ॥आससादघनेतस्मिन्निति तस्मिन्का लेघनेघनपृष्ठेस्थितंमुनिश्रेष्ठंनारदमाससाद ॥१॥ कुशलंपृष्ट्वाआगमनस्यहेतुमब्रवीत् पप्रच्छेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ तिष्ठमद्वचःश्रोतुमितिशेषः ॥ ४ ॥ विष्णुनादैत्यघातादिभिर् हृतोषितः त्वयासमंगंधर्वोरगधर्षणैर्विमर्दैर्भाविभिःपरितोषितोभविष्यामीत्यर्थः ॥५॥ समाधिंचित्तैकाग्र्यम् ॥६॥ अयंलोकोमर्त्यलोकःदैवतैरवध्येनेत्यनेनमर्त्येभ्योभयराहित्यमुक्तम्

उत्पत्स्यतेकुलेह्यस्मिन्निक्ष्वाकूणांमहात्मनाम् ॥ रामोदाशरथिर्नामयस्तेप्राणान्हरिष्यति ॥३०॥ ततोजलधरोदग्रस्ताडितोदेवदुंदुभिः॥तस्मि न्नुदाहृतेशापेपुष्पवृष्टिश्चखाच्च्युता ॥३१॥ ततःसराजाराजेंद्रगतःस्थानंत्रिविष्टपम् ॥स्वर्गतेचनृपेतस्मिन्राक्षसःसोपसर्पत॥३२॥ ॥इत्या र्षेश्रीम० वा० आ० उत्तरकांडेएकोनविंशःसर्गः ॥१९॥ ततोवित्रासयन्मर्त्यान्पृथिव्यांराक्षसाधिपः ॥ आससादघनेतस्मिन्नारदंमुनिपुंगवम् ॥१॥ तस्याभिवादनंकृत्वादशग्रीवोनिशाचरः॥अब्रवीत्कुशलंपृष्ट्वाहेतुमागमनस्यच ॥२॥ नारदस्तुमहातेजादेवर्षिरमितप्रभः ॥ अब्रवीन्मेघ पृष्ठस्थोरावणंपुष्पकेस्थितम् ॥ ३॥ राक्षसाधिपतेसौम्यतिष्ठविश्रवसःसुत ॥प्रीतोस्म्यभिजनोपेतविक्रमैरूर्जितैस्तव॥४॥विष्णुनादैत्यघातैश्च गंधर्वोरगधर्षणैः ॥ त्वयासमंविमर्दैश्चभृशंहिपरितोषितः॥ ५॥ किंचिद्वक्ष्यामितावत्तुश्रोतव्यंश्रोष्यसेयदि ॥ तन्मेनिगदतस्तातसमाधिंश्रवणेकु रु ॥६ ॥ किमयंवध्यतेतातत्वयाऽवध्येनदैवतैः ॥ हतएवह्ययंलोकोयदामृत्युवशंगतः ॥ ७॥ देवदानवदैत्यानांयक्षगंधर्वरक्षसाम् ॥ अवध्येन त्वयालोकःक्लेष्टुंयोग्योनमानुषः ॥ ८॥ नित्यंश्रेयसिसंमूढंमहद्भिर्व्यसनैर्वृतम् ॥ हन्यात्कस्तादृशंलोकंजराव्याधिशतैर्युतम् ॥९॥ तैस्तैरनिष्टोप गमैरजस्रंयत्रकुत्रकः॥ मतिमान्मानुषेलोकेयुद्धेनप्रणयीभवेत् ॥१०॥ क्षीयमाणंदैवहतंक्षुत्पिपासाजरादिभिः ॥ विषादशोकसंमूढंलोकंत्वं क्षपयस्वमा ॥ ११ ॥ पश्यतावन्महाबाहोराक्षसेश्वरमानुषम् ॥ मूढमेवंविचित्रार्थंयस्यनज्ञायतेगतिः ॥ १२ ॥ क्वचिद्वादित्रनृत्यादिसेव्यतेमुदि तैर्जनैः॥ रुद्यतेचापरैरार्तैर्धाराश्रुनयनाननैः ॥ १३॥ मातापितृसुतस्नेहभार्याबंधुमनोरमैः ॥ मोहितोयंजनोध्वस्तःक्लेशंस्वंनावबुध्यते ॥ १४॥

॥७॥८॥ श्रेयसिसंमूढंश्रेयआचरणेबुद्धिहीनम् व्यसनान्येवजरेत्यादिनास्पष्टीकृतानि ॥ ९ ॥ नानाविधैरनिष्टोपगमैरनिष्टसंबंधैर्यत्रकुत्रापिपीडितेमानुषेलोकेकोमतिमांस्तस्य युद्धेनवधेप्रणयीभवेत्नकोपि ॥१०॥ किंचमृतमारणवद्युद्धेनतेषांवधोव्यर्थइत्याह क्षीयमाणमिति विषादोव्याध्यादिजंदुःखं शोकोबंधुवियोगादिजंदुःखम् ॥ ११ ॥ यस्यमनुष्य लोकस्यगतिर्दुःखादिभोगकालोनज्ञायते तेनलोकेनेतिशेषः एवंज्ञानराहित्येनमूढमपिविचित्रार्थंनानाविधक्षुद्रपुरुषार्थसक्तंमानुषंलोकंपश्य ॥ १२ ॥ तदेवाह क्वचिदिति धारा श्रुनयनोपेतमाननंयेषांतैः ॥ १३ ॥ मात्रादिस्नेहैर्भार्यादिमनोरमैर्भार्यादिविषयकमनोरथैरित्यर्थः मोहितोऽतएवध्वस्तोधःपतितः स्वंक्लेशंपारलौकिकम् ॥ १४ ॥

एवंप्रकारेणमोहेनाज्ञानेननिराकृतंप्रच्यावितार्थम् ॥ १५॥१६॥१७॥ देवगंधर्वविहारतल्लोकक्रीडापर समरप्रियसमरदर्शनप्रिय ॥ १८ ॥ ततःरसातलजयानंतरं रसस्यामृतरूपरस स्यालयंसमुद्रंमथिष्यामि ॥ १९ ॥ इदानींरसातलंजिगमिषुणात्वयाअन्येनमार्गेणरसातलमार्गव्यतिरिक्तमार्गेणक्वखलुगम्यते ॥ २० ॥ कस्यदेशस्यतर्हिअयंमार्गोतआह अयंख ल्विातिसुदुर्गम्यःसुदुर्गमः यदार्षः यमस्ययमपुरस्य ॥ २१ ॥ हासंमुक्त्वाकृत्वाशारदमेघाभंनारदंप्रतिकृतमितिवचोब्रवीत् यमपुरमार्गेणगमनंतज्जयश्चममासिद्धएवेत्यब्रवीदित्यर्थः

तत्किमेवंपरिक्लिश्यलोकंमोहनिराकृतम् ॥ जितएवत्वयासौम्यमर्त्यलोकोनसंशयः ॥१५॥ अवश्यमेभिःसर्वैश्चगंतव्यंयमसादनम् ॥ तन्निगृ ह्णीष्वपौलस्त्ययमंपरपुरंजय ॥१६॥ तस्मिञ्जितेजितंसर्वंभवत्येवनसंशयः ॥ एवमुक्तस्तुलंकेशोदीप्यमानंस्वतेजसा ॥१७॥ अब्रवीन्नारदं तत्रसंप्रहस्याभिवाद्यच ॥ महर्षेदेवगंधर्वविहारसमरप्रिय ॥१८॥ अहंसमुद्यतोगंतुंविजयार्थंरसातलम् ॥ ततोलोकत्रयंजित्वास्थाप्यनागा न्सुरान्वशे ॥ समुद्रममृतार्थंचमथिष्यामिरसालयम् ॥१९॥ अथाब्रवीद्दशग्रीवंनारदोभगवानृषिः ॥ क्वखल्विदानींमार्गेणत्वयेहान्येनगम्यते ॥२०॥ अयंखलुसुदुर्गम्यःप्रेतराजपुरंप्रति ॥ मार्गोगच्छतिदुर्धर्षयमस्यामित्रकर्शन ॥२१॥ सतुशारदमेघाभंहासंमुक्त्वादशाननः ॥ उवा चकृतमित्येववचनंचेदमब्रवीत् ॥२२॥ तस्मादेवंमहाब्रह्मन्वैवस्वतवधोद्यतः ॥ गच्छामिदक्षिणामाशांयत्रसूर्यात्मजोनृपः ॥२३॥ मयाहिभ गवन्क्रोधात्प्रतिज्ञातंरणार्थिना॥ अवजेष्यामिचतुरोलोकपालानितिप्रभो ॥२४॥ तदिहप्रस्थितोहंवैपितृराजपुरंप्रति ॥ प्राणिसंक्लेशकर्तारं योजयिष्यामिमृत्युना ॥२५॥ एवमुक्त्वादशग्रीवोमुनिंतमभिवाद्यच ॥ प्रययौदक्षिणामाशांप्रविष्टःसहमंत्रिभिः ॥ २६॥ नारदस्तुमहातेजा मुहूर्तंध्यानमास्थितः ॥ चिंतयामासविप्रेंद्रोविधूमइवपावकः ॥२७॥ येनलोकास्त्रयःसेंद्राःक्लिश्यंतेसचराचराः ॥क्षीणेचायुषिधर्मेणसकालोजे ष्यतेकथम् ॥२८॥ स्वदत्तकृतसाक्षीयोद्वितीयइवपावकः ॥ लब्धसंज्ञाविचेष्टंतेलोकायस्यमहात्मनः ॥२९॥ यस्यनित्यंत्रयोलोकाविद्रवंति भयार्दिताः ॥ तंकथंराक्षसेंद्रोसौस्वयमेवगमिष्यति ॥३०॥ योविधाताचधाताचसुकृतंदुष्कृतंतथा॥ त्रैलोक्यंविजितंयेनतंकथंविजयिष्यते ॥ अपरंकिंतुकृत्वैवंविधानंसंविधास्यति ॥ ३१ ॥

॥ २२ ॥ यस्मात्त्वयामार्गउपदिष्टोयतश्चतुर्दिक्पालजयोमयाप्रतिज्ञातस्तस्मादेवमनेनैवमार्गेण हेमहाब्रह्म कुमहद्भ्यामन्यतरस्यामित्यच् दक्षिणामाशांगच्छामि ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रययौनारदसमीपदेशात् ततोदक्षिणामाशांप्रविष्टः ॥ २६ ॥ २७ ॥ आयुषिक्षीणेसति धर्मेणधर्ममार्गेणत्रयोलोकायेनक्लिश्यंतेदंड्यंतेसकालःकथमनेनजेष्यते ॥२८॥ यश्चकालःप्राणिनांस्वदत्तंचस्वकृतंचस्वदत्तकृतेतयोःसाक्षी दत्तंदानंइदंविहितयागादेरप्युपलक्षणं कृतशब्देनकायक्लेशरूपंतपः सकथंजेष्यतइतिसंबंधः यस्यलब्धसंज्ञायतोलब्धसंज्ञाविचेष्टंते व्यवहरंतीत्यर्थः यद्वा यस्यमहात्मनः अनुग्रहादितिशेषः॥२९॥३०॥योलोकस्यधाताविधाता

धातासामान्यतोविशेषतश्चकर्ता यःसुकृतंदुष्कृतं तत्फलदइत्यर्थः येनकालेन विजायिष्यतेविजेष्यते अपरंकिंत्विति कालएवसर्वसाधनमयंतुकालातिरिक्तमपरंकिंनुविधानंकाल
व्यतिरिक्तसाधनसंपादनंकृत्वाकालजयंसंविधास्यति ॥३१॥ इत्येवंकौतुहलंसमुत्पन्नोहंयमसादनंद्रष्टुंयास्यामि ॥३२॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरा०रा०वा०आ०उत्तरकांडेविंशःसर्गः
॥२०॥ ॥छ॥ ॥एवमिति ॥ १ ॥ अग्निःपुरस्कृतःसर्वसाक्षितयायेनतं यस्यप्राणिनोयादृशंविधानंपुण्यपापरूपंकर्मतादृशमनुतिष्ठंतंतत्तदनुगुणफलंप्रयच्छंतं यद्वा यस्ययादृशं

कौतूहलंसमुत्पन्नोयास्यामियमसादनम्॥ विमर्दंद्रष्टुमनयोर्यमराक्षसयोःस्वयम् ॥३२॥ ॥इ०श्रीम०वा०आ०उत्तर०विंशःसर्गः ॥२०॥
एवंसंचिंत्यविप्रेंद्रोजगामलघुविक्रमः ॥ आख्यातुंतद्यथावृत्तंयमस्यसदनंप्रति ॥ १॥ अपश्यत्सयमंतत्रदेवमग्निपुरस्कृतम् ॥ विधानमनुतिष्ठं
तंप्राणिनोयस्ययादृशम् ॥२॥ सतुदृष्ट्वायमःप्राप्तंमहर्षिंतत्रनारदम् ॥अब्रवीत्सुखमासीनमर्घ्यमावेद्यधर्मतः ॥३॥ कच्चित्क्षेमंनुदेवर्षेकच्चिद्धर्मो
ननश्यति ॥ किमागमनकृत्यंतेदेवगंधर्वसेवित ॥ ४ ॥ अब्रवीत्तुतदावाक्यंनारदोभगवानृषिः ॥ श्रूयतामभिधास्यामिविधानंचविधीयताम्
॥५॥ एषनाम्नादशग्रीवःपितृराजनिशाचरः ॥ उपयातिवशंनेतुंविक्रमैस्त्वांसुदुर्जयम् ॥६॥ एतेनकारणेनाहंत्वरितोह्यागतःप्रभो ॥ दंडप्रह
रणस्याद्यतवकिंनुभविष्यति ॥७॥ एतस्मिन्नंतरेदूरादंशुमंतमिवोदितम् ॥ ददृशुर्दीप्तमायांतंविमानंतस्यरक्षसः ॥८॥ तंदेशंप्रभयातस्यपु
ष्पकस्यमहाबलः ॥ कृत्वावितिमिरंसर्वंसमीपमभ्यवर्तत ॥९॥ सोऽपश्यत्समहाबाहुर्दशग्रीवस्ततस्ततः ॥ प्राणिनःसुकृतंचैवभुंजानांश्चैवदु
ष्कृतम् ॥१०॥ अपश्यत्सैनिकांश्चास्ययमस्यानुचरैःसह ॥ यमस्यपुरुषैरुग्रैर्घोररूपैर्भयानकैः ॥११॥ ददर्शवध्यमानांश्चक्लिश्यमानांश्चदेहि
नः ॥ क्रोशतश्चमहानादंतीव्रनिष्टनतत्परान् ॥१२॥ कृमिभिर्भक्ष्यमाणांश्चसारमेयैश्चदारुणैः॥ श्रोत्रायासकरावाचोवदतश्चभयावहाः ॥१३॥
संतार्यमाणान्वैतरणींबहुशःशोणितोदकाम् ॥ वालुकासुचतप्तासुतप्यमानान्मुहुर्मुहुः ॥ १४ ॥ असिपत्रवनेचैवभिद्यमानानधार्मिकान् ॥ रौ
रवेक्षारनद्यांचक्षुरधारासुचैवहि ॥१५॥ पानीयंयाचमानांश्चतृषितान्क्षुधितानपि ॥ शवभूतान्कृशान्दीनान्विवर्णान्मुक्तमूर्धजान् ॥१६॥ म
लपंकधरान्दीनान्रूक्षांश्चपरिधावतः ॥ ददर्शरावणोमार्गेशतशोथसहस्रशः ॥ १७ ॥ कांश्चिच्चगृहमुख्येषुगीतवादित्रनिःस्वनैः ॥ प्रमोद
मानानद्राक्षीद्रावणःसुकृतैःस्वकैः ॥ १८ ॥

कर्मतस्यतादृशंविधानंनिग्रहानुग्रहरूपंकृत्यमनुतिष्ठंतमित्यर्थः ॥२॥३॥ कच्चित्क्षेमामित्यादि लोकेइतिशेषः
॥४॥ विधानंच मत्तःश्रुतायाआपदःप्रतिक्रियांचेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ दंडःकालदंडःप्रहरणंयस्यतवाकिंनुभविष्यति जयःपराजयोवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ विमानशब्दःपुल्लिंगोपि ॥८॥
॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तीव्रनिष्टनोदुःखितशब्दस्तत्परान् ॥ १२ ॥ १३ ॥ संतार्यमाणान्वैतरणीमिति अक्षराधिक्यमार्षम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

गृहदातारोगृहदातॄन् अश्नतउपभुंजानान् ॥ १९ ॥ २०॥ भिद्यमानान्पीड्यमानान् वध्यमानानितिपाठांतरम् ॥२१ ॥२२ ॥ अचिंतितामित्यतर्कितामित्यस्यैवाविवरणम् ॥
॥२३॥ प्रेतगोपाःप्रेतरक्षकाः ॥२४॥२५॥२६॥ देवनिष्ठानभूतंदेवाधिष्ठानभूतंभज्यमानमपितथैवासीत् अभग्नमासीत् ॥२७॥ तस्ययमस्य ॥२८॥२९ ॥३० ॥ आयोधनंयुद्धम्

॥ २३ ॥ गोरसंगोप्रदातारोअन्नंचैवान्नदायिनः ॥ गृहांश्चगृहदातारःस्वकर्मफलमश्नतः ॥ १९ ॥ सुवर्णमणिमुक्ताभिःप्रमदाभिरलंकृतान् ॥ धार्मि ७
कानपरांस्तत्रदीप्यमानान्स्वतेजसा ॥२०॥ ददर्शसमहाबाहूरावणोराक्षसाधिपः ॥ ततस्तान्भिद्यमानांश्चकर्मभिर्दुष्कृतैःस्वकैः ॥२१॥ राव
णोमोचयामासविक्रमेणबलाद्बली ॥ प्राणिनोमोक्षितास्तेनदशग्रीवेणरक्षसा ॥ २२ ॥ सुखमापुर्मुहूर्तंतेह्यतर्कितमचिंतितम् ॥ प्रेतेषुमुच्यमाने
षुराक्षसेनमहीयसा ॥२३ ॥ प्रेतगोपाःसुसंक्रुद्धाराक्षसेंद्रमभिद्रवन् ॥ ततोहलहलाशब्दःसर्वदिग्भ्यःसमुत्थितः ॥ धर्मराजस्ययोधानांशू
राणांसंप्रधावताम् ॥२४॥ तेप्रासैःपरिघैःशूलैर्मुसलैःशक्तितोमरैः ॥ पुष्पकंसमधर्षंतशूराःशतसहस्रशः ॥२५ ॥ तस्यासनानिप्रासादान्वे
दिकास्तोरणानिच ॥ पुष्पकस्यबभंजुस्तेशीघ्रंमधुकराइव ॥२६॥ देवनिष्ठानभूतंतद्विमानंपुष्पकंमृधे ॥ भज्यमानंतथैवासीदक्षयंब्रह्मतेज
सा ॥२७॥ असंख्यासुमहत्यासीत्तस्यसेनामहात्मनः ॥ शूराणामग्रयातॄणांसहस्राणिशतानिच ॥ २८ ॥ ततोवृक्षैश्चशैलैश्चप्रासादानांशतै
स्तथा ॥ ततस्तेसचिवास्तस्ययथाकामंयथाबलम् ॥२९ ॥ अयुध्यंतमहावीराःसचराजादशाननः ॥ तेतुशोणितदिग्धांगाःसर्वशस्त्रसमाहताः
॥३०॥ अमात्याराक्षसेंद्रस्यचक्रुरायोधनंमहत् ॥ अन्योन्यंतेमहाभागाजघ्नुःप्रहरणैर्भृशम् ॥३१॥ यमस्यचमहाबाहोरावणस्यचमंत्रिणः ॥
आमात्यांस्तांस्तुसंत्यज्ययमयोधामहाबलाः ॥ ३२ ॥ तमेवचाभ्यधावंतशूलवर्षैर्दशाननम् ॥ ततःशोणितदिग्धांगःप्रहारैर्जर्जरीकृतः ॥ फु
ल्लाशोकइवाभातिपुष्पकेराक्षसाधिपः ॥ ३३ ॥ सतुशूलगदाप्रासाञ्छक्तितोमरसायकान् ॥ मुमोचचशिलावृक्षान्मुमोचास्त्रंबलाद्बली ॥३४॥
तरूणांचशिलानांचशस्त्राणांचातिदारुणम् ॥ यमसैन्येषुतद्वर्षंपपातधरणीतले ॥ ३५ ॥ तांस्तुसर्वान्विनिर्भिद्यतदस्त्रमपहत्यच ॥ जघ्नुस्ते
राक्षसंघोरमेकंशतसहस्रशः ॥ ३६ ॥ परिवार्यचतंसर्वेशैलंमेघोत्कराइव ॥ भिंदिपालैश्चशूलैश्चनिरुच्छ्वासमपोथयन् ॥ ३७ ॥ विमुक्तक
वचःक्रुद्धःसिद्धःशोणितविस्रवैः ॥ ततःसपुष्पकंत्यक्त्वापृथिव्यामवतिष्ठत ॥ ३८ ॥ ततःसकार्मुकीबाणीसमरेचाभिवर्धत ॥ लब्धसंज्ञोमु ॥ २३ ॥
हूर्तेनक्रुद्धस्तस्थौयथांतकः ॥३९ ॥

॥३१॥३२॥३३॥ सरावणोऽस्त्रबलादस्त्रसामर्थ्याच्छूलादीन्मुमोच ॥३४॥ तद्वर्षंरावणविसृष्टशस्त्रवर्षंयमसैन्येषुपतितंसत्ध
रणीतलेपपात॥३५॥तान्शूलगदाप्रासादीन्निर्भिद्यभंक्त्वातदस्त्रंरावणप्रयुक्तंशस्त्रवर्षकरमस्त्रमपहत्यनिरस्य॥३६॥निरुच्छ्वासंयथाभवातितथारावणंशस्त्रैरपोथयन्॥३७॥३८॥३९॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ॥ इतिश्रीरामा० श्रीरा० वा० आ० उ० एकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ सतस्येति ॥ १ ॥ उपनीयतामित्यब्रवीदित्यन्वयः ॥२॥

ततःपाशुपतंदिव्यमस्त्रंसंधायकार्मुके ॥ तिष्ठतिष्ठेतितानुक्त्वातच्चापंव्यपकर्षत ॥ ४० ॥ आकर्णात्सविकृष्याथचापमिंद्रारिराहवे ॥ मुमोचतं
शरंक्रुद्धस्त्रिपुरेशंकरोयथा ॥ ४१ ॥ तस्यरूपंशरस्यासीत्सधूमज्वालमंडलम् ॥ वनंदहिष्यतोघर्मेदावाग्नेरिवमूर्च्छतः ॥४२॥ ज्वालामाली
सतुशरःक्रव्यादानुगतोरणे ॥ मुक्तोगुल्मान्द्रुमांश्चापिभस्मकृत्वाप्रधावति ॥४३ ॥ तेतस्यतेजसादग्धाःसैन्यावैवस्वतस्यतु ॥ बलेतस्मिन्नि
पतितामाहेंद्राइवकेतवः॥४४॥ततस्तुसचिवैःसार्धंराक्षसोभीमविक्रमः ॥ ननादसुमहानादंकंपयन्निवमेदिनीम् ॥४५॥ इ० श्रीम० वा० आ०
उत्तरकांडेएकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ सतस्यतुमहानादंश्रुत्वावैवस्वतःप्रभुः ॥ शत्रुंविजयिनंमेनेस्वबलस्यचसंक्षयम् ॥ १ ॥ सहियोधान्हता
न्मत्वाक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ अब्रवीत्त्वरितःसूतंरथोमेउपनीयताम् ॥२ ॥ तस्यसूतस्तदादिव्यमुपस्थाप्यमहारथम् ॥ स्थितःसचमहातेजा
अध्यारोहततंरथम् ॥ ३ ॥ प्रासमुद्गरहस्तश्चमृत्युस्तस्याग्रतःस्थितः ॥ येनसंक्षिप्यतेसर्वंत्रैलोक्यमिदमव्ययम् ॥ ४ ॥ कालदंडस्तु
पार्श्वस्थोमूर्तिवानस्यचाभवत् ॥ यमप्रहरणंदिव्यंतेजसाज्वलदग्निवत् ॥५॥ ततोलोकत्रयंक्षुब्धमकंपंतदिवौकसः ॥ कालंदृष्ट्वातथाक्रुद्धंसर्वे
लोकभयावहम् ॥६॥ ततस्त्वचोदयत्सूतस्तानश्वान्रुचिरप्रभान् ॥प्रययौभीमसन्नादोयत्ररक्षःपतिःस्थितः॥७॥ मुहूर्तेनयमंतेतुहयाहरिहयो
पमाः॥प्रापयन्मनसस्तुल्यायत्रतत्प्रस्तुतंरणम् ॥ ८ ॥ दृष्ट्वातथैवविकृतंरथंमृत्युसमन्वितम् ॥ सचिवाराक्षसेंद्रस्यसहसाविप्रदुद्रुवुः ॥ ९ ॥
लघुसत्त्वतयातेहिनष्टसंज्ञाभयार्दिताः ॥ नेहयुद्धंसमर्थाःस्मइत्युक्त्वाप्रययुर्दिशः॥ १०॥सतुतंतादृशंदृष्ट्वारथंलोकभयावहम्॥नाक्षुभ्यतदशग्री
वोनचापिभयमाविशत् ॥११॥ सतुरावणमासाद्यव्यसृजच्छक्तितोमरान् ॥ यमोमर्माणिसंक्रुद्धोरावणस्यन्यकृंतत॥१२॥ रावणस्तुततःस्वस्थः
शरवर्षंमुमोचह ॥तस्मिन्वैवस्वतरथेतोयवर्षमिवांबुदः॥१३॥ततोमहाशक्तिशतैःपात्यमानैर्महोरसि ॥ नाशक्नोत्प्रतिकर्तुंसराक्षसःस्वल्पपीडि
तः ॥ १४ ॥ एवंनानाप्रहरणैर्यमेनामित्रकर्षिणा ॥ सप्तरात्रंकृतःसंख्येविसंज्ञोविमुखोरिपुः ॥ १५ ॥ तदासीत्तुमुलंयुद्धंयमराक्षसयोर्द्व
योः ॥ जयमाकांक्षतोर्वीरसमरेष्वनिवर्तिनोः ॥१६॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः॥ प्रजापतिंपुरस्कृत्यसमेतास्तद्रणाजिरे ॥१७॥

॥ ३ ॥ तस्ययमस्य येनमृत्युनायुगांतेसर्वंजगत्संक्षिप्यते संक्षिप्यतइत्यर्थः अव्ययंप्रवाहनित्यम् ॥४॥५॥६ ॥ ७ ॥ मनसस्तुल्याःमनःसमानवेगाःप्रस्तुतंप्रारब्धम् ॥ ८ ॥
विकृतंघोरंविकृतसन्नाहंच ॥९॥ लघुसत्त्वतयाअल्पबलतया ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सप्तरात्रंयुद्धंकृत्वेतिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ समेताःप्राप्ताः ॥ १७ ॥

॥१८॥१९॥२०॥ ततःक्रुद्धस्येत्यनेनएतावत्पर्यंतंभगवान्यमोब्रह्मवरदानंस्मृत्वामारणबुद्धिंविहाययुद्धमात्रंकृतवानितिसूचितम् ॥२१॥ प्रहर्षितौयुद्धायेतिशेषः सुसंरब्धौअतिक्रुद्धौ
॥२२॥ मुंचआज्ञापयेत्यर्थः ॥२३॥ निसर्गतःस्वभावसिद्धाहिएषादृष्टामयैतद्रक्षोनभवेन्नजीवेदित्येवंरूपामर्यादाममेत्यर्थः तदेवाह हिरण्येति ॥२४॥ शंभुःकुशध्वजब्रह्मर्षिहंतादैत्यः
॥२५॥२६॥२७॥ विनिपन्नाःविनिपातंविनाशंप्राप्ताः दृष्टाःदृष्टमात्राएव ॥२८॥ यावन्निहन्मिहनिष्यामीत्यर्थः ॥२९॥ एतन्मयादृष्टोमुहूर्तमपिनजीवतीतिममवचनंबलंबलप्रकाश

संवर्तइवलोकानांयुध्यतोरभवत्तदा ॥ राक्षसानांचमुख्यस्यप्रेतानामीश्वरस्यच ॥ १८ ॥ राक्षसेंद्रोपिविस्फार्यचापमिंद्राशनिप्रभम् ॥
निरंतरमिवाकाशंकुर्वन्बाणांस्ततोऽसृजत् ॥१९॥ मृत्युंचतुर्भिर्विशिखैःसूतंसप्तभिरार्दयत् ॥ यमंशतसहस्रेणशीघ्रंमर्मस्वताडयत् ॥२०॥ ततः
क्रुद्धस्यवदनाद्यमस्यसमजायत ॥ ज्वालामालीसनिःश्वासःसधूमःकोपपावकः ॥२१॥ तदाश्चर्यमथोदृष्ट्वादेवदानवसन्निधौ ॥ प्रहर्षितौसुसं
रब्धौमृत्युकालौबभूवतुः ॥२२॥ ततोमृत्युःक्रुद्धतरोवैवस्वतमभाषत॥मुंचमांसमरेयावद्धन्मीमंपापराक्षसम् ॥२३॥ नैषारक्षोभवेदद्यमर्यादा
हिनिसर्गतः ॥ हिरण्यकशिपुःश्रीमान्नमुचिःशंबरस्तथा ॥२४॥ निसंदिर्धूमकेतुश्चबलिर्वैरोचनोपिच ॥ शंभुर्दैत्योमहाराजोवृत्रोबाणस्तथैव
च ॥२५॥ राजर्षयःशास्त्रविदोगंधर्वाःसमहोरगाः ॥ ऋषयःपन्नगादैत्यायक्षाश्चह्यप्सरोगणाः ॥ २६ ॥ युगांतपरिवर्तेचपृथिवीसमहार्णवा ॥
क्षयंनीतामहाराजसपर्वतसरिद्द्रुमा ॥२७॥ एतेचान्येचबहवोबलवंतोदुरासदाः ॥ विनिपन्नामयादृष्टाःकिमुतायंनिशाचरः ॥२८॥ मुंचमांसाधुधर्म
ज्ञयावदेनंनिहन्म्यहम् ॥ नहिकश्चिन्मयादृष्टोबलवानपिजीवति ॥२९॥ बलंममनखल्वेतन्मर्यादैषानिसर्गतः ॥ सदृष्टोनमयाकालमुहूर्तमपिजी
वति ॥३०॥ तस्यैवंवचनंश्रुत्वाधर्मराजःप्रतापवान् ॥ अब्रवीत्तत्रतंमृत्युंत्वंतिष्ठैनंनिहन्म्यहम् ॥३१॥ ततःसंरक्तनयनःक्रुद्धोवैवस्वतःप्रभुः ॥ का
लदंडममोघंतुतोलयामासपाणिना ॥३२॥ यस्यपार्श्वेषुनिहिताःकालपाशाःप्रतिष्ठिताः ॥ पावकाशनिसंकाशोमुद्गरोमूर्तिमान्स्थितः ॥३३॥ दर्श
नादेवयःप्राणान्प्राणिनामपिकर्षति ॥ किंपुनःस्पृशमानस्यपात्यमानस्यवापुनः ॥३४॥ सज्वालापरिवारस्तुनिर्दहन्निवराक्षसम् ॥ तेनस्पृष्टो
बलवतामहाप्रहरणोऽस्फुरत् ॥३५॥ ततोविदुद्रुवुःसर्वेतस्मात्त्रस्तारणाजिरे ॥ सुराश्चक्षुभिताःसर्वेदृष्ट्वादंडोद्यतंयमम् ॥३६॥ तस्मिन्प्रहर्तु
कामेतुयमेदंडेनरावणम् ॥ यमंपितामहःसाक्षाद्दर्शयित्वेदमब्रवीत् ॥३७॥

नमात्रपरंनखलु यतोनिसर्गतःअनादिसिद्धाष्टिस्वभावेनएषाममदृष्टिरेवप्रा
णिनांजीवितस्यमर्यादा यदेवमतःसदृष्टइति संहारचक्षुषादृष्टइत्यर्थः ॥ ३० ॥ तंमृत्युं एनमयमहंनिहन्मीत्यन्वयः ॥ ३१ ॥३२॥ मूर्तिमान्स्थितः यस्यपार्श्वेइत्यनुषंगः॥३३॥
॥३४॥३५॥ तस्मात्कालदंडात्त्रस्तास्तत्ररणाजिरेवर्तमानाःसर्वेप्राणिनोविदुद्रुवुः दंडोद्यतंउद्यतदंडम् ॥ ३६ ॥ पितामहोयंसाक्षाद्दर्शयित्वास्वदिव्यमूर्त्याप्रत्यक्षोभूत्वा ॥ ३७ ॥

नञ्द्वयेननहंतव्योनहंतव्यइत्यावृत्तिः ॥ ३८ ॥ वरःदेवगणाऽवध्यत्वरूपः ॥ ३९ ॥ अनृतंअनृतवचनंकुर्यान्मदाज्ञामुल्लंघ्येतिशेषः त्रैलोक्यमिति सर्वसमष्टित्वान्ममेतिभावः ॥ ४० ॥ ननुत्वद्दत्तवरतयातवप्रियोयदिरावणस्तर्हिमुक्तोपिकालदंडःकिंकुर्यात्तत्राह क्रुद्धेनेति प्रियाप्रिये समाहारद्वंद्वः मत्प्रियाप्रियप्राणिविषयेक्रुद्धेनत्वयायंविप्रमुक्तःस्वविषयभूतास्ताःसर्वाःप्रजानिर्विशेषंयाथभवतितथासंहरतएव ॥ ४१ ॥ सर्वेषांप्राणिनांब्रह्मसृष्टप्राणिमात्रस्यविनिपातनेइत्यर्थः सर्वमृत्युपुरस्कृतः तत्पुरुषोबहुव्रीहिश्च ॥ ४२ ॥

वैवस्वतमहाबाहोनखल्वमितविक्रम ॥ नहंतव्यस्त्वयैतेनदंडेनैषनिशाचरः ॥३८॥ वरःखलुमयैतस्मैदत्तस्त्रिदशपुंगव ॥ सत्वयानानृतःकार्यो यन्मयाव्याहृतंवचः ॥ ३९ ॥ योहिमामनृतंकुर्याद्देवोवामानुषोपिवा ॥ त्रैलोक्यमनृतंतेनकृतंस्यान्नात्रसंशयः ॥४०॥ क्रुद्धेनविप्रमुक्तोयंनिर्विशेषंप्रियाप्रिये ॥ प्रजाःसंहरतेरौद्रोलोकत्रयभयावहः ॥४१॥ अमोघोह्येषसर्वेषांप्राणिनाममितप्रभः ॥ कालदंडोमयासृष्टःसर्वमृत्युपुरस्कृतः ॥४२॥ तन्नखल्वेषतेसौम्यपात्योरावणमूर्धनि॥नह्यस्मिन्पतितेकश्चिन्मुहूर्तमपिजीवति॥४३॥ यदिह्यस्मिन्निपतितेनम्रियेतैषराक्षसः॥ म्रियतेवादशग्रीवस्तदाप्युभयतोऽनृतम् ॥ ४४ ॥तन्निवर्तयलंकेशाद्दंडमेतंसमुद्यतम् ॥ सत्यंचमाकुरुष्वाद्यलोकांस्त्वंयद्यवेक्षसे ॥ ४५ ॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्माप्रत्युवाचयमस्तदा ॥ एषव्यावर्तितोदंडःप्रभविष्णुर्हिनोभवान् ॥४६॥ किंत्विदानींमयाशक्यंकर्तुंरणगतेनहि ॥ नमयायद्ययंशक्योहंतुंवरपुरस्कृतः ॥४७॥ एषतस्मात्प्रणश्यामिदर्शनादस्यरक्षसः॥ इत्युक्त्वासरथःसाश्वस्तत्रैवांतरधीयत ॥४८॥ दशग्रीवस्तुतंजित्वानामविश्राव्यचात्मनः ॥ आरुह्यपुष्पकंभूयोनिष्क्रांतोयमसादनात्॥४९॥सतुवैवस्वतोदेवैःसहब्रह्मपुरोगमैः॥जगामत्रिदिवंहृष्टोनारदश्चमहामुनिः॥५०॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेद्वाविंशःसर्गः॥२२॥ ॥छ॥ ॥ततोजित्वादशग्रीवोयमंत्रिदशपुंगवम्॥रावणस्तुरणश्लाघीस्वसहायान्ददर्शह ॥१॥ ततोरुधिरसिक्तांगंप्रहारैर्जर्जरीकृतम् ॥ रावणंराक्षसादृष्ट्वाविस्मयंसमुपागमन् ॥ २ ॥ जयेनवर्धयित्वाचमारीचप्रमुखास्ततः॥पुष्पकंभेजिरेसर्वेसांत्वितारावणेनतु ॥३॥ ततोरसातलंरक्षःप्रविष्टःपयसांनिधिम्॥ दैत्योरगगणाध्युष्टंवरुणेनसुरक्षितम् ॥४॥

॥ ४३ ॥ उभयतइति दंडपातेपिरावणजीवनेदंडस्यानृतत्वंरक्षोमरणेमदुक्तवरवचनस्यानृतत्वमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ प्रभविष्णुःस्वामी ॥ ४६ ॥ यतोमयाहंतुंनशक्यस्तस्मादिदानींमयाकिंनुकर्तुंशक्यंयोग्यमितिसंचिंत्येतिशेषः ॥ ४७ ॥ अस्यरक्षसोदर्शनात् चक्षुष्पथात्प्रणश्यामिअंतर्हितोभविष्यामीत्युक्त्वा ब्रह्माणमितिशेषः ॥ ४८ ॥ तंजित्वा भगवत्कृपयेतिशेषः ॥ ४९ ॥ हृष्टःब्रह्मणःसत्यपरिपालनंसंवृत्तमितियमादीनांहर्षः ॥ ५० ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ० उत्तरकांडेद्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ ॥छ॥ ततइति ॥ १ ॥ विस्मयमिति यमादपिमुक्तइतिविस्मयः ॥ २ ॥ ३ ॥ रसातलंजिगमिषुःपयसांनिधिंप्रविष्टोमार्गवशादितिशेषः अध्युष्टंअध्युषितम् ॥ ४ ॥

भोगवतीसमुद्रादधःपाताललोकवर्तिनीनागानांपुरी तस्यांनागान्वशेकृत्वास्वीयत्वेनस्थापयित्वा॥५॥ वसन्नित्यडभावआर्षः लब्धवराःब्रह्मणःसकाशादितिभावः अतएवाग्रेभगवता
तैःसहरावणस्यसख्यकारणम् ॥६॥७॥८॥९॥१०॥ वृद्धःअनादिवृद्धःसर्वदेवासुरकूटस्थइत्यर्थः विदितार्थवत्सुस्पष्टावगताभिधेयम् ॥ ११॥१२ ॥ रोचतेकर्तव्यत्वेनममेतिशेषः सख्य
फलमाह अविभक्ताश्चेति सर्वार्थाःधनधान्यादिसमस्तभोगोपकरणपदार्थाजयाजयाद्यभिमानाश्चसुहृदामविभक्ताःसाधारणभूताः ॥१३॥ ततोभगवद्वचनानंतरम् ॥ १४॥१५॥ उप

सतुभोगवतींगत्वापुरींवासुकिपालिताम् ॥ कृत्वानागान्वशेहृष्टोययौमणिमयींपुरीम् ॥९ ॥ निवातकवचास्तत्रदैत्यालब्धवरावसन् ॥ राक्ष
सस्तान्समागम्ययुद्धायसमुपाह्वयत् ॥६॥ तेतुसर्वेसुविक्रांतादैतेयाबलशालिनः ॥ नानाप्रहरणास्तत्रप्रहृष्टायुद्धदुर्मदाः ॥७॥ शूलैस्त्रिशूलैः
कुलिशैःपट्टिशासिपरश्वधैः॥अन्योन्यंबिभिदुःक्रुद्धाराक्षसादानवास्तथा ॥८॥ तेषांतुयुध्यमानानांसाग्रःसंवत्सरोगतः ॥ नचान्यतरतस्तत्रवि
जयोवाक्षयोपिवा ॥९॥ ततःपितामहस्तत्रत्रैलोक्यगतिरव्ययः ॥ आजगामद्रुतंदेवोविमानवरमास्थितः ॥ १० ॥ निवातकवचानांतुनिवार्य
रणकर्मतत् ॥ वृद्धःपितामहोवाक्यमुवाचविदितार्थवत् ॥११ ॥ नह्ययंरावणोयुद्धेशक्योजेतुंसुरासुरैः ॥ नभवंतःक्षयंनेतुमपिसामरदानवैः
॥१२॥ राक्षसस्यसखित्वंचभवद्भिःसहरोचते ॥ अविभक्ताश्चसवर्थाःसुहृदांनात्रसंशयः ॥ १३ ॥ ततोग्निसाक्षिकंसख्यंकृतवांस्तत्ररावणः ॥ नि
वातकवचैःसार्धंप्रीतिमानभवत्तदा ॥१४॥ अर्चितस्तैर्यथान्यायंसंवत्सरमथोषितः ॥ स्वपुरान्निर्विशेषंचप्रियंप्राप्तोदशाननः ॥ १५ ॥ तत्रो
पधार्यमायानांशतमेकंसमाप्तवान् ॥ सलिलेंद्रपुरान्वेषीभ्रमतिस्मरसातलम् ॥ १६ ॥ ततोश्मनगरंनामकालकेयैरधिष्ठितम् ॥ गत्वातुका
लकेयांश्चहत्वातत्रबलोत्कटान् ॥१७॥ शूर्पणख्याश्चभर्तारमसिनाप्राच्छिनत्तदा ॥ श्यालंचबलवंतंचविद्युज्जिह्वंबलोत्कटम् ॥१८॥ जिह्वया
संलिहंतंचराक्षसंसमरेतदा ॥ तंविजित्यमुहूर्तेनजघ्नेदैत्यांश्चतुःशतम् ॥१९॥ ततःपांडुरमेघाभंकैलासमिवभास्वरम् ॥ वरुणस्यालयंदिव्यम
पश्यद्राक्षसाधिपः ॥२०॥ क्षरंतींचपयस्तत्रसुरभिंगामवस्थिताम् ॥ यस्याःपयोभिनिष्पंदात्क्षीरोदोनामसागरः ॥ २१ ॥ ददर्शरावणस्तत्र
गोवृषेंद्रवरारणिम् ॥ यस्माच्चंद्रःप्रभवतिशीतरश्मिर्निशाकरः ॥ २२ ॥ यंसमाश्रित्यजीवंतिफेनपाःपरमर्षयः ॥ अमृतंयत्रचोत्पन्नंस्वधा
चस्वधभोजिनाम् ॥२३॥

धार्यसखित्वेनानुसृत्य समाप्तवान्प्राप्तवान् ॥१६॥१७॥ श्यालत्वादिगुणकमपिविद्युज्जिह्वमच्छिनत् श्यालोत्रभगिनीपतिः ॥२५॥
॥१८॥ नृशंसत्वाद्रावणीयान्राक्षसान्जिह्वयासंलिहंतमास्वादयंतंभक्षयंतमितियावत् ॥ १९॥२० ॥ तत्रवरुणालयेस्थितांसुरभिंगांचापश्यदित्यनुकर्षः सागरइतिसमभवदितिशे
षः ॥२१॥ गोवर्षेंद्रोमहावृषस्तस्यवरारणिंसाक्षान्मातरम् यस्माच्चंद्रइति यदुत्पादितक्षीरसमुद्रादित्यर्थः ॥ २२ ॥ यंक्षीरसमुद्रम् स्वधभोजिनामित्यार्षोह्रस्वः स्वधाभोजिनांपि

तृणाम् स्वधापितृभक्ष्यंकव्यम् देवानाममृतवत् ॥२३॥२४॥ धाराशतैर्जलधाराशतैराकीर्णंव्याप्तम् प्रहृष्टंप्रहृष्टजनम् ॥ २५॥ तैर्वरुणबलाध्यक्षैस्ताडितस्तांश्चसमरेहत्वाऽभिताड्य ॥ २६॥ युद्धंवादीयतांसांजलिर्निर्जितोस्मीतिवावद एवंचेत्तेभयंनास्तीतिरावणोब्रवीदितिवोराज।निवेद्यतामित्यन्वयः २७॥ गोश्चपुष्करश्चपुत्राणांपौत्राणांचबलाध्यक्षौ ॥२८॥२९॥

यांब्रुवंतिनरालोकेसुरभिंनामनामतः ॥ प्रदक्षिणंतुतांकृत्वारावणःपरमाद्भुताम् ॥ प्रविवेशमहाघोरंगुप्तंबहुविधैर्बलैः ॥२४ ॥ ततोधाराशता कीर्णंशारदाभ्रनिभंतदा ॥ नित्यप्रहृष्टंददृशेवरुणस्यगृहोत्तमम् ॥२५ ॥ ततोहत्वाबलाध्यक्षान्समरेतैश्चताडितः ॥ अब्रवीच्चततोयोधान्राजा शीघ्रंनिवेद्यताम् ॥२६॥ युद्धार्थीरावणःप्राप्तस्तस्ययुद्धंप्रदीयताम् ॥ वदवानभयंतेऽस्तिनिर्जितोऽस्मीतिसांजलिः॥२७॥ एतस्मिन्नंतरेक्रुद्धा वरुणस्यमहात्मनः ॥ पुत्राःपौत्राश्चनिष्क्रामन्गोश्चपुष्करएवच ॥ २८॥ तेतुतत्रगुणोपेताबलैःपरिवृताःस्वकैः ॥ युक्त्वारथान्कामगमानुद्य द्भास्करवर्चसः ॥२९॥ ततोयुद्धंसमभवद्दारुणंरोमहर्षणम् ॥ सलिलेंद्रस्यपुत्राणांरावणस्यचधीमतः ॥३० ॥ अमात्यैश्चमहावीर्यैर्दशग्री वस्यरक्षसः ॥ वारुणंतद्बलंसर्वंक्षणेनविनिपातितम् ॥३१ ॥ समीक्ष्यस्वबलंसंख्येवरुणस्यसुतास्तदा ॥ अर्दिताःशरजालेननिवृत्तारणकर्म णः॥३२॥महीतलगतास्तेतुरावणंदृश्यपुष्पके ॥आकाशमाशुविविशुःस्यंदनैःशीघ्रगामिभिः॥३३॥महदासीत्ततस्तेषांतुल्यंस्थानमवाप्यतत्॥ आकाशयुद्धंतुमुलंदेवदानवयोरिव ॥ ३४ ॥ ततस्तेरावणंयुद्धेशरैःपावकसन्निभैः ॥ विमुखीकृत्यसंहृष्टाविनेदुर्विविधान्रवान् ॥३५॥ ततो महोदरःक्रुद्धोराजानंवीक्ष्यधर्षितम् ॥ त्यक्त्वामृत्युभयंक्रुद्धोयुद्धाकांक्षीव्यलोकयत् ॥३६॥ तेनतेवारुणायुद्धेकामगाःपवनोपमाः ॥ महोदरे णगदयाहतास्तेप्रययुःक्षितिम् ॥३७॥ तेषांवरुणसूनूनांहत्वायोधान्हयांश्चतान् ॥मुमोचाशुमहानादंविरथान्प्रेक्ष्यतान्स्थितान्॥३८ ॥ तेतु तेषांरथाःसाश्वाःसहसारथिभिर्वरैः ॥ महोदरेणनिहताःपतिताःपृथिवीतले ॥ ३९ ॥ तेतुत्यक्त्वारथान्पुत्रावरुणस्यमहात्मनः ॥ आकाशेवि ष्ठिताःशूराःस्वप्रभावान्नविव्यथुः ॥ ४० ॥ धनूंषिकृत्वासज्जानिविनिर्भिद्यमहोदरम् ॥ रावणंसमरेक्रुद्धाःसहिताःसमवारयन् ॥ ४१ ॥ सा यकैश्चापविभ्रष्टैर्वज्रकल्पैःसुदारुणैः ॥ दारयंतिस्मसंक्रुद्धामेघाइवमहागिरिम् ॥ ४२ ॥

वरुणपुत्राणांरावणस्यचरोमहर्षणंयुद्धंसमभवदित्यन्वयः ॥३०॥ रावणामात्यैश्चवारुणंबलंसर्वंपातितम् ॥३१ ॥ वरुणस्यसुताःप्रथमंमहीतलगताएवरावणेनयुद्धमकुर्वन् तत्ररावणा मात्यैराकाशस्थैर्निपातितंस्वबलंदृष्ट्वातादृशयुद्धस्याननुरूपतांविचार्ययुद्धान्निवृत्तामहीत्यक्त्वास्वयमप्याकाशमेवगताइत्यर्थः ॥३२॥३३॥ तुल्यंस्थानमाकाशलक्षणम् आकाशेयुद्धं आकाशयुद्धम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ आकाशेविष्ठिताःसहजदेवतात्वप्रयुक्तवैभवेनाकाशएवस्थितानविव्यथुश्चव्यथिताश्चनाभवन् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥४३॥४४॥ तेनैवरावणप्रयुक्तशरवर्षेण षष्टिहायनाःषष्टिवर्षाः॥४५॥सुतान्वरुणस्येति॥४६॥वारुणान्वरुणपुत्रान्॥४७॥४८॥वारुणःवरुणस्यायम्॥३९ ॥५०॥ तत्तस्मात्हेवीरन्नृपेत

ततःक्रुद्धोदशग्रीवःकालाग्निरिवमूर्च्छितः ॥ शरवर्षंमहाघोरंतेषांमर्मस्वपातयत् ॥ ४३ ॥ मुसलानिविचित्राणिततोभल्लशतानिच ॥ पट्टिशां
श्चैवशक्तीश्चशतघ्नीर्महतीरपि ॥ पातयामासदुर्धर्षस्तेषामुपरिविष्ठितः ॥ ४४ ॥ ततस्तेनैवसहसासीदंतिस्मपदातिनः ॥ महापंकमिवासा
द्यकुंजराःषष्टिहायनाः ॥ ४५॥ सीदमानान्सुतान्दृष्ट्वाविह्वलान्समहाबलः ॥ ननादरावणोहर्षान्महानंबुधरोयथा ॥ ४६ ॥ ततोरक्षोमहा
नादान्मुक्त्वाहंतिस्मवारुणान् ॥ नानाप्रहरणोपेतैर्धारापातैरिवांबुदः ॥ ४७ ॥ ततस्तेविमुखाःसर्वेपतिताधरणीतले ॥ रणात्स्वपुरुषैःशीघ्रं
गृहाण्येवप्रवेशिताः ॥ ४८ ॥ तानब्रवीत्ततोरक्षोवरुणायानिवेद्यताम् ॥ रावणंत्वब्रवीन्मंत्रीप्रहासोनामवारुणः ॥ ४९ ॥ गतःखलुमहाराजो
ब्रह्मलोकंजलेश्वरः ॥ गांधर्वंवरुणःश्रोतुंयंत्वमाह्वयसेयुधि ॥ ५० ॥ तत्किंतवयथावीरपरिश्रम्यगतेनृपे ॥ येतुसन्निहितावीराःकुमारास्तेप
राजिताः ॥५१॥ राक्षसेंद्रस्तुतच्छ्रुत्वानामाविश्राव्यचात्मनः ॥ हर्षान्नादंविमुंचन्वैनिष्क्रांतोवरुणालयात् ॥ ५२ ॥ आगतस्तुपथायेनतेनै
वविनिवृत्यसः ॥ लंकामभिमुखोरक्षोनभस्तलगतोययौ ॥५३॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रयोविंशःसर्गः
॥२३॥ ॥छ॥ ॥ ततोश्मनगरंभूयोविचेरुर्युद्धदुर्मदाः ॥ यत्रापश्यद्दशग्रीवोगृहंपरमभास्वरम् ॥ १ ॥ वैदूर्यतोरणाकीर्णंमुक्ताजालविभूषि
तम् ॥ सुवर्णस्तंभगहनंवेदिकाभिःसमंततः ॥ २॥ वज्रस्फटिकसोपानंकिंकिणीजालसंवृतम् ॥ बद्धासनयुतंरम्यंमहेंद्रभवनोपमम् ॥ ३॥
दृष्ट्वागृहवरंरम्यंदशग्रीवःप्रतापवान् ॥ कस्येदंभवनंरम्यंमेरुमंदरसन्निभम् ॥४ ॥ गच्छप्रहस्तशीघ्रंत्वंजानीष्वभवनोत्तमम् ॥ एवमुक्तः
प्रहस्तस्तुप्रविवेशगृहोत्तमम् ॥ ५ ॥ निःशून्यंप्रैक्षतवरंपुनःकक्ष्यांतरेययौ ॥ सप्तकक्ष्यांतरंगत्वाततोज्वालामपश्यत ॥ ६॥ ततोदृष्टःपुमां
स्तत्रहृष्टोहासंमुमोचसः ॥ श्रुत्वासतुमहाहासमूर्ध्वरोमाभवत्तदा ॥ ७ ॥ ज्वालामध्येस्थितस्तत्रहेममालीविमोहितः ॥ आदित्यइवदुष्प्रेक्ष्यः
साक्षादिवयमःस्थितः ॥ ८ ॥ तथादृष्ट्वातुवृत्तांतंत्वरमाणोविनिर्गतः ॥ विनिर्गम्याब्रवीत्सर्वंरावणायनिशाचरः ॥ ९ ॥ अथरामदशग्रीवः
पुष्पकादवरुह्यसः ॥ प्रवेष्टुमिच्छन्वेश्माथभिन्नांजनचयोपमः ॥ १० ॥ चंद्रमौलिर्वपुष्मांश्चपुरुषोस्याग्रतःस्थितः ॥ द्वारमावृत्यसहसा
ज्वालाजिह्वोभयानकः ॥ ११ ॥ रक्ताक्षश्चारुदशनोबिंबोष्ठश्चारुदर्शनः ॥ महाभीषणनासश्चकंबुग्रीवोमहाहनुः ॥ १२ ॥

थागतेइहत्वयापरिश्रम्यतवर्किंनकिमपि ॥ ५१॥५२॥५३ ॥ ॥ इ०रा०श्रीरा०वा०आ०उत्त०त्रयोविंशःसर्गः ॥२३॥ ॥ छ ॥ ॥ इतउत्तरंपंचसर्गाःप्रक्षिताबोध्याः ॥५॥

रूढश्मश्रुर्निगूढास्थिर्दंष्ट्रालोलोमहर्षणः ॥ गृहीत्वालोहमुसलंद्वारंविष्टभ्यतिष्ठति ॥१३॥ अथसंदर्शनात्तस्यऊर्ध्वरोमाबभूवसः ॥ हृदयंकंपते
चास्यवेपथुश्चाप्यजायत ॥१४॥ निमित्तान्यमनोज्ञानिदृष्ट्वारामंव्यचिंतयत् ॥अथचिंतयतस्तस्यसएवपुरुषोऽब्रवीत् ॥१५॥ किंत्वंचिंतयसेर
क्षोब्रूहिविस्रब्धमानसः ॥ युद्धातिथ्यमहंवीरकरिष्येरजनीचर ॥१६॥ एवमुक्त्वासतद्रक्षःपुनर्वचनमब्रवीत् ॥ योत्स्यसेबलिनासार्धमथवाम
न्यसेकथम् ॥१७॥ रावणोऽभिहतोभूयऊर्ध्वरोमाव्यजायत ॥ अथधैर्यंसमालंब्यरावणोवाक्यमब्रवीत् ॥१८॥ गृहेषुतिष्ठतेकोहितद्ब्रूहिवदतांव
र ॥ तेनैवसार्धंयोत्स्यामियथावामन्यतेभवान् ॥१९॥ सएनंपुनरप्याहदानवेंद्रोऽत्रतिष्ठति ॥ एषवैपरमोदारःशूरःसत्यपराक्रमः ॥२०॥ वीरो
बहुगुणोपेतःपाशहस्तइवांतकः ॥ बालार्कइवतेजस्वीसमरेष्वनिवर्तकः ॥ २१ ॥ अमर्षीदुर्जयोजेताबलवान्गुणसागरः ॥ प्रियंवदःसंविभा
गीगुरुविप्रप्रियःसदा ॥२२॥ कालाकांक्षीमहासत्त्वःसत्यवाक्सौम्यदर्शनः ॥ दक्षःसर्वगुणोपेतःशूरःस्वाध्यायतत्परः ॥२३॥ एषगच्छतिवा
त्येषज्वलतेतपतेतथा ॥ देवैश्चभूतसंघैश्चपन्नगैश्चपतत्रिभिः ॥२४॥ भयंयोनाभिजानातितेनत्वंयोद्धुमिच्छसि ॥ बलिनायदितेयोद्धुंरोचतेरा
क्षसेश्वर ॥२५॥ प्रविशत्वंमहासत्त्वसंग्रामंकुरुमाचिरम् ॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रविवेशयतोबलिः ॥ २६ ॥ सविलोक्याथलंकेशंजहासदहनो
पमः ॥ आदित्यइवदुष्प्रेक्ष्यःस्थितोदानवसत्तमः ॥२७॥ अथसंदर्शनादेवबलिर्वैविश्वरूपवान् ॥ सगृहीत्वाचतद्रक्षउत्संगेस्थाप्यचाब्रवीत्
॥२८॥ दशग्रीवमहाबाहोकंतेकामंकरोम्यहम् ॥ किमागमनकृत्यंतेब्रूहित्वंराक्षसेश्वर ॥२९॥ एवमुक्तस्तुबलिनारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ श्रुतं
मयामहाभागबद्धस्त्वंविष्णुनापुरा ॥३०॥ सोहंमोक्षयितुंशक्तोबंधनात्त्वांनसंशयः ॥ एवमुक्ततत्तोहासंबलिर्मुक्त्वैनमब्रवीत् ॥३१॥ श्रूयता
मभिधास्यामियत्त्वंपृच्छसिरावण ॥ यएषपुरुषःश्यामोद्वारेतिष्ठतिनित्यदा ॥ ३२ ॥ एतेनदानवेंद्राश्चतथान्येबलवत्तराः ॥ वशंनीताबलवता
पूर्वेपूर्वतराश्चये ॥३३॥ बद्धःसोहमनेनैवंकृतांतोदुरतिक्रमः ॥ कएनंपुरुषोलोकेवंचयिष्यतिमानवः ॥३४॥ सर्वभूतापहर्तावैयएषद्वारितिष्ठति
कर्ताकारयिताचैवधाताचभुवनेश्वरः ॥३५॥ नत्वंवेदनचैवाहंभूतभव्यभवत्प्रभुः ॥ कलिश्चैवैषकालश्चसर्वभूतापहारकः ॥३६॥ लोकत्रयस्य
सर्वस्यहर्तास्त्रष्टातथैवच ॥ संहरत्येषभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥३७॥ पुनश्चसृजतेसर्वमनाद्यंतंमहेश्वरः॥इष्टंचैवहिदत्तंचहुतंचैवनिशाचर ॥
॥३८॥ सर्वमेवहिलोकेशोधातागोप्तानसंशयः ॥ नैवंविधंमहद्भूतंविद्यतेभुवनत्रये ॥३९॥ अहंत्वंचैवपौलस्त्ययेचान्येपूर्ववत्तराः ॥ नेताह्येषां
महद्भूतंपशुंरशनयायथा ॥ ४० ॥ वृत्रोदनुःशुकःशंभुर्निशुंभःशुंभएव ॥ कालनेमिश्चप्राह्लादिःकूटोवैरोचनोमृदुः ॥ ४१ ॥

यमलार्जुनौचकंसश्चकैटभोमधुनासह॥ एतेतपंतिद्योतंतिवांतिवर्षंतिचैवहि ॥ ४२ ॥ सर्वैःक्रतुशतैरिष्टंसर्वैस्तप्तंमहत्तपः॥ सर्वेतेसुमहात्मा
नःसर्वेवैयोगधर्मिणः ॥ ४३ ॥ सर्वैरैश्वर्यमासाद्यभुक्तंभोगैर्महत्तरैः ॥ दत्तमिष्टमधीतंचप्रजाश्चपरिपालिताः ॥४४॥ स्वपक्षेष्वनुगोप्तारः
प्रहंतारःपरेष्वपि ॥ सामरेष्वपिलोकेषुनैतेषांविद्यतेसमम् ॥ ४५ ॥ शूरास्त्वभिजनोपेताःसर्वशास्त्रार्थपारगाः ॥ सर्वविद्याप्रवेत्तारःसंग्रामे
ष्वनिवर्तकाः ॥४६॥ सर्वैस्त्रिदशराज्यानिकारितानिमहात्मभिः ॥ युद्धेसुरगणाःसर्वेनिर्जिताश्चसहस्रशः ॥ ४७॥ देवानामप्रियेसक्ताःस्वप
क्षपरिपालकाः ॥ प्रमत्ताश्चोपसक्ताश्चबालार्कसमतेजसः ॥ ४८ ॥ यस्तुदेवान्प्रधर्षेततदेषांविष्णुरीश्वरः ॥ उपायपूर्वकंनाशंसवेत्ताभगवा
न्हरिः ॥४९॥ प्रादुर्भावंविकुरुतेयेनैतन्निधनंनयेत् ॥ पुनरेवात्मनात्मानमधिष्ठायसतिष्ठति ॥५०॥ एवमेतेनदेवेनदानवेंद्रामहात्मना ॥ ते
हिसर्वेक्षयंनीताबलिनःकामरूपिणः ॥ ५१ ॥ समरेचदुराधर्षाःश्रूयंतेयेऽपराजिताः ॥ तेपिनीतामहद्भूताःकृतांतबलचोदिताः ॥५२॥ एवमु
क्त्वाथप्रोवाचराक्षसंदानवेश्वरः ॥ यदेतद्दृश्यतेवीरचक्रंदीप्तानलोपमम् ॥ ५३ ॥ एतद्गृहीत्वागच्छत्वंममपार्श्वंमहाबल ॥ ततोहंतवव्याख्या
स्येमुक्तिकारणमव्ययम् ॥ ५४ ॥ तत्कुरुष्वमहाबाहोमाविलंबस्वरावण ॥एतच्छ्रुत्वागतोरक्षःप्रहसंश्चमहाबलः ॥ ५५ ॥ यत्रस्थितंमहा
दिव्यंकुंडलंरघुनंदन ॥ लीलयोत्पाटनंचक्रेरावणोबलदर्पितः ॥ ५६ ॥ नचचालयितुंशक्तोरावणोभूत्कथंचन॥ लज्जयासपुनर्भूयोयत्नंचक्रे
महाबलः॥५७॥ उत्क्षिप्तमात्रेदिव्येचपपातभुविराक्षसः ॥ छिन्नमूलोयथाशालोरुधिरौघपरिप्लुतः॥५८॥ एतस्मिन्नंतरेजज्ञेशब्दःपुष्पकसं
भवः ॥ राक्षसेंद्रस्यसचिवैर्मुक्तोहाहाकृतोमहान् ॥५९॥ ततोरक्षोमुहूर्तेनचेतनांलभ्यचोत्थितम् ॥ लज्जयावनतीभूतंबलिर्वाक्यमुवाचह ॥
॥ ६० ॥ आगच्छराक्षसश्रेष्ठवाक्यंशृणुमयोदितम् ॥ यत्त्वयाचोद्यतंवीरकुंडलंमणिभूषितम्॥ ६१ ॥ एतद्धिपूर्वजस्यासीत्कर्णाभरणमी
क्ष्यताम्॥एतत्पतितवच्चैवमत्रभूमौमहाबल ॥ ६२ ॥ अन्यत्पर्वतसानौहिपतितंकुंडलादनु ॥ मुकुटंवेदिसामीप्येपतितंयुध्यतोभुवि ॥६३॥
हिरण्यकशिपोःपूर्वंममपूर्वपितामहात् ॥ नतस्यकालोमृत्युर्वानव्याधिर्नविहिंसकाः ॥ ६४ ॥ नदिवामरणंतस्यनरात्रौसंध्ययोर्नहि ॥ न
शुष्केणनचार्द्रेणनचशस्त्रेणकेनचित् ॥ ६५ ॥ विद्यतेराक्षसश्रेष्ठतस्यनास्त्रेणकेनचित् ॥ प्रह्लादेनसमंचक्रेवादंपरमदारुणम् ॥६६॥ तस्य
वादेसमुत्पन्नेधीरोलोकभयंकरः ॥ सर्ववर्यस्यवीरस्यप्रह्लादस्यमहात्मनः ॥ ६७ ॥ उत्पन्नोराक्षसश्रेष्ठनृसिंहाकृतिरूपधृक् ॥ दृष्टंचतेन
रौद्रेणक्षुब्धंसर्वमशेषतः ॥ ६८ ॥ ततउद्धृत्यबाहुभ्यांनखैर्निन्येयमक्षयम् ॥ एषतिष्ठतिद्वारस्थोवासुदेवोनिरंजनः ॥ ६९॥

तस्यदेवाधिदेवस्यगदतोमेश्रृणुष्वह ॥ वाक्यंपरमभावेनयदितेवर्ततेहृदि ॥ ७० ॥ इंद्राणांचसहस्त्राणिसुराणामयुतानिच ॥ ऋषीणांचैव
मुरव्यानांशतान्यब्दसहस्त्रशः ॥ ७१ ॥ वशंनीतानिसर्वाणियएषद्वारितिष्ठति ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ ७२ ॥ मयाप्रेते
श्वरोदृष्टःकृतांतःसहमृत्युना ॥ पाशहस्तोमहाज्वालऊर्ध्वरोमाभयानकः ॥ ७३॥ दंष्ट्रालोविद्युज्जिव्हश्चसर्पवृश्चिकरोमवान् ॥रक्ताक्षोभीमवे
गश्चसर्वसत्त्वभयंकरः ॥७४ ॥ आदित्यइवदुष्प्रेक्ष्यःसमरेष्वनिवर्तकः ॥ पापानांशासिताचैवसमयायुधिनिर्जितः ॥७५ ॥ नचमेतत्रभीः
काचिद्यथावादानवेश्वर ॥ एनंतुनाभिजानामितद्भवान्वक्तुमर्हति ॥७६ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वाबलिर्वैरोचनोऽब्रवीत् ॥एषत्रैलोक्यधाताचहरि
र्नारायणःप्रभुः ॥७७॥ अनंतःकपिलोजिष्णुर्नरसिंहोमहाद्युतिः ॥ क्रतुधामासुधामाचपाशहस्तोभयानकः ॥७८॥ द्वादशादित्यसदृशःपुराण
पुरुषोत्तमः ॥ नीलजीमूतसंकाशःसुरनाथःसुरोत्तमः ॥७९॥ ज्वालामालीमहाबाहोयोगीभक्तजनप्रियः ॥ एषधारयतेलोकानेषवैसृजतेप्रभुः
॥८०॥ एषसंहरतेचैवकालोभूत्वामहाबलः ॥ एषयज्ञश्चयाज्यश्चचक्रायुधधरोहरिः ॥ ८१ ॥ सर्वदेवमयश्चैवसर्वभूतमयस्तथा ॥ सर्वलो
कमयश्चैवसर्वज्ञानमयस्तथा ॥८२॥ सर्वरूपीमहारूपीबलदेवोमहाभुजः ॥ वीरहावीरचक्षुष्मांस्त्रैलोक्यगुरुरव्ययः ॥८३ ॥ एनंमुनिगणाः
सर्वेचिंतयंतीहमोक्षिणः ॥ यएनंवेत्तिपुरुषंनचपापैर्विलिप्यते ॥ ८४ ॥ स्मृत्वास्तुत्वातथेष्ट्वाचसर्वमस्मादवाप्यते ॥ एतच्छ्रुत्वातुव
चनंरावणोनिर्ययौतदा ॥८५॥ क्रोधसंरक्तनयनउद्यतास्त्रोमहाबलः ॥ तथाभूतंचतंदृष्ट्वाहरिर्मुसलधृक्प्रभुः ॥ ८६ ॥ नैनंहन्म्यधुनापापं
चिंतयित्वेतिरूपधृक् ॥ अंतर्धानंगतोरामब्रह्मणःप्रियकाम्यया ॥८७॥ नचतंपुरुषंतत्रपश्यतेरजनीचरः ॥ हर्षान्नादंविमुंचन्वैनिष्क्रामन्वरु
णालयात् ॥८८॥ येनैवसंप्रविष्टःसपथातेनैवनिर्ययौ ॥८९॥ ॥ इ०श्रीम०वा०आ०उतरकांडेसर्गः ॥१॥ ॥छ॥ अथसंचिंत्यलंके
शःसूर्यलोकंजगामह ॥ मेरुशृंगेवरेरम्येउषित्वातत्रशर्वरीम् ॥१॥ पुष्पकंतत्समारुह्यरवेस्तुरगसन्निभम् ॥ नानापातगतिर्दिव्यंविहारवि
यतिस्थितम् ॥२॥ यत्रापश्यद्रविंदेवंसर्वतेजोमयंशुभम् ॥ वरकांचनकेयूररत्नांबरविभूषितम् ॥३ ॥ कुंडलाभ्यांशुभाभ्यांतुभ्राजन्मुखविका
सितम् ॥ केयूरनिष्काभरणंरक्तमालावलंबिनम् ॥४॥ रक्तचंदनदिग्धांगंसहस्त्रकिरणोज्वलम् ॥ तमादिदेवमादित्यमुच्चैःश्रवसवाहनम्
॥५॥ अनाद्यंतमवध्यंचलोकसाक्षिंजगत्पतिम् ॥ तंदृष्ट्वाप्रवरंदेवंरावणोरक्षसांवरः ॥६ ॥ सप्रहस्तमुवाचाथरवितेजोबलार्दितः ॥ गच्छा
मात्यवदस्वैनंनिदेशान्ममशासनम् ॥७॥ युद्धार्थंरावणःप्राप्तोयुद्धंतस्यप्रदीयताम् ॥ निर्जितोस्मीतिवाब्रूहिपक्षमेकतरंकुरु ॥ ८ ॥

तस्यतद्वचनाद्रक्षःसूर्यस्यांतिकमागमत् ॥ पिंगलंदंडिनंचैवपश्यतेद्वारपालकौ ॥ ९ ॥ ताभ्यामाख्यायतत्सर्वंरावणस्यविनिश्चयम् ॥ तूष्णी
मास्तेप्रहस्तस्तुतत्रतेजोंशुदीपितः ॥१०॥ दंडीगतोरवेःपार्श्वंप्रणम्याख्यातवान्रवेः ॥ श्रुत्वातुसूर्यस्तद्वृत्तंदंडिनोरावणस्यह ॥ ११॥ उवाच
वचनंधीमान्बुद्धिपूर्वंक्षपापहः ॥ गच्छदंडिन्जयस्वैनंनिर्जितोस्मीतिवावद ॥ १२ ॥ यत्तेऽभिकांक्षितंकार्षीःकंचित्कालंक्षपाचरम् ॥ सगत्वाव
चनात्तस्यराक्षसस्यमहात्मनः ॥१३॥ कथयामासतत्सर्वंसूर्योक्तवचनंतदा ॥ सश्रुत्वावचनंतस्यदंडिनोराक्षसेश्वरः॥ घोषयित्वाजगामाथस्व
जयंराक्षसाधिपः ॥ १४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसर्गः ॥ २ ॥ ॥ छ॥ ॥ अथसंचिंत्यलंकेशःसोम
लोकंजगामह॥ मेरुश्रृंगवरेरम्येरजनीमुष्यवीर्यवान् ॥१॥ अथस्यंदनमारूढोदिव्यस्त्रगनुलेपनः ॥अप्सरोगणमुख्येनसेव्यमानस्तुगच्छति
॥ २ ॥ रतिश्रांतोप्सरोंकेषुचुंबितःसविबुध्यते॥ दृष्टस्तुपुरुषस्तेनदृष्ट्वाकौतूहलान्वितः ॥३॥ अथापश्यदृर्षितत्रदृष्ट्वाचैवमुवाचतम्॥ स्वागतं
तवदेवर्षेकालेनैवागतोह्यसि ॥४ ॥ कोयंस्यंदनमारूढोह्यप्सरोगणसेवितः ॥ निर्लज्जइवसंयातिभयस्थानंनविंदति ॥ ५॥ रावणेनैवमुक्तस्तु
पर्वतोवाक्यमब्रवीत्॥ श्रृणुवत्सयथातत्त्वंवक्ष्येचाहंमहामते ॥ ६ ॥ अनेननिर्जितालोकाब्रह्माचैवाभितोषितः ॥एषगच्छतिमोक्षायसुसुखंस्था
नमुत्तमम् ॥ ७ ॥ तपसानिर्जितायद्वद्भवताराक्षसाधिप॥प्रयातिपुण्यकृत्तद्वत्सोमंपीत्वानसंशयः ॥८॥ त्वंतुराक्षसशार्दूलशूरःसत्यपराक्रमः॥
नैवेदृशेषुक्रुध्यंतिबलिनोधर्मचारिषु ॥९॥ अथापश्यद्रथवरंमहाकायंमहौजसम् ॥जाज्वल्यमानंवपुषागीतवादित्रनिःस्वनैः॥१०॥ क्वैषगच्छाति
देवर्षेभ्राजमानोमहाद्युतिः ॥ किन्नरैश्चप्रगायद्भिर्नृत्यद्भिश्चमनोरमम् ॥ ११ ॥ श्रुत्वाचैनमुवाचाथपर्वतोमुनिसत्तमः ॥ एषशूरोरणेयोद्धासं
ग्रामेष्वनिवर्तकः ॥ १२ ॥ युध्यमानस्तथैवैषप्रहारैर्जर्जरीकृतः ॥ कृतीशूरोरणेजेतास्वाम्यर्थेत्यक्तजीवितः ॥ १३ ॥ संग्रामेनिहतोऽमित्रैर्हे
त्वाचसमरेबहून् ॥ इंद्रस्यातिथिरेवैषअथवायत्रगच्छति ॥१४॥ नृत्यगीतपरैर्लोकैःसेव्यतेनरसत्तमः ॥ पप्रच्छरावणोभूयःकोयंयात्यर्कसन्नि
भः॥१५ ॥रावणस्यवचःश्रुत्वापर्वतोवाक्यमब्रवीत् ॥ यएषदृश्यतेराजन्विमानेसर्वकांचने ॥१६ ॥ अप्सरोगणसंयुक्तेपूर्णचंद्रनिभाननः ॥सु
वर्णदोमहाराजविचित्राभरणांबरः ॥ १७ ॥ एषगच्छतिशीघ्रेणयानेनतुमहाद्युतिः ॥ पर्वतस्यवचःश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ १८ ॥ एतेवै
यांतिराजानोब्रूहित्वमृषिसत्तम ॥कोह्यत्रयाचितोदद्याद्युद्धातिथ्यंममाद्यवै ॥ १९ ॥ तंममाख्याहिधर्मज्ञपितामेत्वंहिधर्मतः ॥ एवमुक्तः ॥२८॥
प्रत्युवाचरावणंपर्वतस्तदा ॥ २० ॥ स्वर्गार्थिनोमहाराजनैतेयुद्धार्थिनोनृपाः ॥ वक्ष्यामितेमहाभागयस्तेयुद्धंप्रदास्यति ॥ २१ ॥

सतुराजामहातेजाःसप्तद्वीपेश्वरोमहान् ॥ मांधातेत्यभिविख्यातःसतेयुद्धंप्रदास्यति ॥२२॥ पर्वतस्यवचःश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥कुतोसौ
तिष्ठतेराजातत्समाचक्ष्वसुव्रत ॥ २३ ॥ सोहंयास्यामितत्रैवयत्रासौनरपुंगवः ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वामुनिर्वचनमब्रवीत् ॥ २४ ॥ युवनाश्व
सुतोराजामांधाताराजसत्तमः ॥ सप्तद्वीपसमुद्रांतांजित्वेहाभ्यागमिष्यति ॥ २५ ॥ अथापश्यन्महाबाहुस्त्रैलोक्येवरदर्पितः ॥ अयोध्यायाःप
तिंवरिंमांधातारंनृपोत्तमम् ॥ २६ ॥ सप्तद्वीपाधिपंयांतंचंदनेनविराजता ॥ कांचनेनविचित्रेणमाहेंद्राभेणभास्वता ॥ २७ ॥ जाज्वल्यमानं
रूपेणदिव्यगंधानुलेपनम् ॥ तमुवाचदशग्रीवोयुद्धंमेदीयतामिति ॥ २८ ॥ एवमुक्तोदशग्रीवंप्रहस्येदमुवाचह ॥ यदितेजीवितंनेष्टंततोयु
ध्यस्वराक्षस ॥२९॥ मांधातुर्वचनंश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ वरुणस्यकुबेरस्ययमस्यापिनविव्यथे ॥३०॥ किंपुनर्मानुषात्त्वत्तोरावणोभ
यमाविशेत् ॥ एवमुक्त्वाराक्षसेंद्रःक्रोधात्संप्रज्वलन्निव ॥ ३१ ॥ आज्ञापयामासतदाराक्षसान्युद्धदुर्मदान् ॥ अथक्रुद्धास्तुसचिवारावणस्यदु
रात्मनः ॥३२॥ ववर्षुःशरजालानिक्रुद्धायुद्धविशारदाः ॥ अथराज्ञाबलवताकंकपत्रैःशिलाशितैः ॥ ३३॥ इषुभिस्ताडिताःसर्वेप्रहस्तशुकसार
णाः ॥ महोदरविरूपाक्षाद्यकंपनपुरोगमाः ॥३४॥ अथप्रहस्तस्तुनृपमिषुवर्षैरवाकिरत् ॥ अप्राप्तानेवतान्सर्वान्प्रचिच्छेदनृपोत्तमः ॥३५॥
भुशुंडीभिश्चभल्लैश्चभिंदिपालैश्चतोमरैः ॥ नरराजेनदह्यंतेतृणभाराइवाग्निना ॥३६॥ ततोनृपवरःक्रुद्धःपंचभिःप्रबिभेदतम् ॥ तोमरैश्चमहा
वेगैःपुनःक्रौंचमिवाग्निजः ॥३७॥ ततोमुहुर्भ्रामयित्वामुद्गरंयमसंनिभम् ॥प्राहरत्सोऽतिवेगेनराक्षसस्यरथंप्रति ॥३८॥ सपपातमहावेगोमु
द्गरोवज्रसन्निभः ॥ सतूर्णंपातितस्तेनरावणःशक्रकेतुवत् ॥३९॥ तदासनृपतिःप्रीत्याहर्षोद्गतबलोबभौ ॥ सकलेंदुकलाःस्पष्ट्वायथांबुलवणां
भसः ॥ ४०॥ ततोरक्षोबलंसर्वंहाहाभूतमचेतनम् ॥ परिवार्याथतंतस्थौराक्षसेंद्रंसमंततः ॥४१॥ ततश्चिरात्समाश्वस्यरावणोलोकरावणः ॥
मांधातुःपीडयामासदेहंलंकेश्वरोभृशम् ॥४२॥ मूर्च्छितंतुनृपंदृष्ट्वाप्रहृष्टास्तेनिशाचराः ॥ चुक्रुशुःसिंहनादांश्चप्रक्ष्वेलंतोमहाबलाः ॥४३॥
लब्धसंज्ञोमुहूर्तेनअयोध्याधिपतिस्तदा ॥ दृष्ट्वातंमंत्रिभिःशत्रुंपूज्यमानंनिशाचरैः ॥ ४४ ॥ जातकोपोदुराधर्षश्चंद्रार्कसदृशद्युतिः ॥ म
हताशरवर्षेणपातयद्राक्षसंबलम् ॥ ४५ ॥ चापस्यैवनिनादेनतस्यबाणरवेणच ॥ संचचालततःसैन्यमुद्धूतइवसागरः ॥ ४६ ॥ तद्युद्धमभ
वद्घोरंनरराक्षससंकुलम् ॥ अथाविष्टौमहात्मानौनरराक्षससत्तमौ ॥ ४७ ॥ कार्मुकासिधरौवीरौवीरासनगतौतदा ॥ मांधातारावणंचैवराव
णश्चैवतंनृपम् ॥ ४८ ॥ क्रोधेनमहताविष्टौशरवर्षंमुमोचतुः ॥ तौपरस्परसंक्षोभात्प्रहारैःक्षतविक्षतौ ॥ ४९ ॥

कार्मुकेऽस्त्रंसमाधायरौद्रमस्त्रममुंचत ॥ आग्नेयेनतुमांधातातदस्त्रंपर्यवारयत् ॥५० ॥ गांधर्वेणदशग्रीवोवारुणेनचराजराट् ॥ गृहीत्वासतुब्र
ह्मास्त्रंसर्वभूतभयावहम् ॥५१॥ वेदयामाससमांधाता॥दिव्यंपाशुपतंमहत् ॥ तदस्त्रंघोररूपंतुत्रैलोक्यभयवर्धनम् ॥५२॥ दृष्ट्वात्रस्तानिभूता
निस्थावराणिचराणिच ॥ वरदानात्तुरुद्रस्यतपसाराधितंमहत् ॥ ५३ ॥ ततःसंकंपतेसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥देवाःसंकंपिताःसर्वेलयंनागा
श्चसंगताः ॥५४॥ अथतौमुनिशार्दूलौध्यानयोगादपश्यताम् ॥ पुलस्त्योगालवश्चैववारयामासतंनृपम् ॥ ५५ ॥ सोपालंभैश्चविविधैर्वाक्यै
राक्षससत्तमम् ॥ तौतुकृत्वातदाप्रीतिंनरराक्षसयोस्तदा ॥ संप्रस्थितौसुसंहृष्टौपथायेनैवचागतौ ॥ ५६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तर
कांडेसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ गताभ्यामथविप्राभ्यांरावणोराक्षसाधिपः ॥ दशयोजनसाहस्त्रंप्रथमंतुमरुत्पथम् ॥ १ ॥ यत्रतिष्ठंतिनित्यंहिहं
साःसर्वगुणान्विताः ॥ अथऊर्ध्वंतुगत्वावैमरुत्पथमनुत्तमम् ॥ २ ॥ दशयोजनसाहस्त्रंतदेवपरिगण्यते ॥ तत्रसन्निहितामेघास्त्रिविधानित्यशः
स्थिताः ॥३॥ आग्नेयाःपक्षिणोब्राह्मास्त्रिविधास्तत्रतेस्थिताः ॥ अथगत्वातृतीयंतुवायोःपंथानमुत्तमम् ॥४॥ नित्यंयत्रस्थिताःसिद्धाश्चारणाश्च
मनस्विनः ॥ दशैवतुसहस्त्राणियोजनानांतथैवच ॥५ ॥ चतुर्थंवायुमार्गंतुशीघ्रंगत्वापरंतप ॥ वसंतियत्रनित्यस्थाभूताश्चसविनायकाः ॥६ ॥
अथगत्वासवैशीघ्रंपंचमंवायुगोचरम् ॥ दशैवचसहस्त्राणियोजनानांतथैवच ॥ ७॥ गंगायत्रसरिच्छ्रेष्ठानागावैकुमुदादयः ॥ कुंजरास्तत्रति
ष्ठंतियेतुमुंचंतिसीकरम् ॥८॥ गंगातोयेषुक्रीडंतिपुण्यंवर्षंतिसर्वशः ॥ ततोरविकरभ्रष्टंवायुमापेशलीकृतम् ॥ ९ ॥ जलंपुण्यंप्रपततिहिमंवर्ष
तिराघव ॥ ततोजगामषष्ठंसवायुमार्गंमहाद्युते ॥ १० ॥ योजनानांसहस्त्राणिदशैवतुसराक्षसः ॥ यत्रास्तेगरुडोनित्यंज्ञातिबांधवसत्कृतः
॥ ११ ॥ दशैवतुसहस्त्राणियोजनानांतथोपरि ॥ सप्तमेवायुमार्गेचयत्रैतेऋषयःस्मृताः ॥१२॥ अतऊर्ध्वंतुगत्वावैसहस्त्राणिदशैवतु॥अष्टमं
वायुमार्गंतुयत्रगंगाप्रतिष्ठिता ॥ १३ ॥ आकाशगंगाविख्याताआदित्यपथसंस्थिता ॥ वायुनाधार्यमाणासामहावेगामहास्वना
॥ १४ ॥ अतऊर्ध्वंप्रवक्ष्यामिचंद्रमायत्रतिष्ठति ॥ अशीतिंतुसहस्त्राणियोजनानांप्रमाणतः ॥ १५ ॥ चंद्रमास्तिष्ठतेयत्रनक्षत्रग्रहसंयुतः॥
शतंशतसहस्त्राणिरश्मयश्चंद्रमंडलात् ॥१६॥ प्रकाशयंतिलोकांस्तुसर्वसत्त्वसुखावहाः ॥ ततोदृष्ट्वादशग्रीवंचंद्रमानिर्दहन्निव ॥ १७॥ स
तुशीताग्निनाशीघ्रंप्रादहद्रावणंतदा ॥ नासहंस्तस्यसचिवाःशीताग्निभयपीडिताः ॥ १७॥ रावणंजयशब्देनप्रहस्तोऽथैनमब्रवीत् ॥ राजन्
शीतेनवध्यामोनिवर्तामइतोवयम् ॥ १९ ॥ चंद्ररश्मिप्रतापेनरक्षसांभयमाविशत् ॥ स्वभावएषराजेंद्रशीतांशोर्दहनात्मकः ॥ २० ॥

एतच्छ्रुत्वाप्रहस्तस्यरावणःक्रोधमूर्च्छितः ॥ विस्फार्यधनुरुद्यम्यनाराचैस्तमपीडयत् ॥२१॥ अथब्रह्मातदागच्छत्सोमलोकंत्वरान्वितः ॥ दश
ग्रीवमहाबाहोसाक्षाद्विश्रवसःसुत ॥ २२ ॥ गच्छशीघ्रमितःसौम्यमाचंद्रंपीडयस्ववै ॥ लोकस्यहितकामोवैद्विजराजोमहाद्युतिः ॥ २३ ॥ मंत्रं
चसंप्रदास्यामिप्राणात्ययगतिर्यदा ॥ यस्त्वेतंसंस्मरेन्मंत्रंनासौमृत्युमवाप्नुयात् ॥२४॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रांजलिर्देवमब्रवीत् ॥ यदितुष्टोसि
मेदेवलोकनाथमहाव्रत ॥२५॥ यदिमंत्रश्चमेदेयोदीयतांममधार्मिक ॥ यंजप्त्वाहंमहाभागसर्वदेवेषुनिर्भयः ॥ २६ ॥ असुरेषुचसर्वेषुदानवे
षुपतत्रिषु ॥ त्वत्प्रसादात्तुदेवेशस्यामजेयोनसंशयः ॥२७ ॥ एवमुक्तोदशग्रीवंब्रह्मावचनमब्रवीत् ॥ प्राणात्ययेषुजप्तव्योननित्यंराक्षसाधिप
॥ २८ ॥ अक्षसूत्रंगृहीत्वातुजपेन्मंत्रमिमंशुभम् ॥ जप्त्वातुराक्षसपतेत्वमजेयोभविष्यसि ॥ २९ ॥ अजप्त्वाराक्षसपतेनतेसिद्धिर्भविष्यति ॥
शृणुमंत्रंप्रवक्ष्यामियेनराक्षसपुंगव ॥३०॥ मंत्रस्यकीर्तनादेवप्राप्स्यसेसमरेजयम् ॥ नमस्तेदेवदेवेशसुरासुरनमस्कृत ॥३१॥ भूतभव्यम
हादेवहरिपिंगललोचन ॥ बालस्त्वंवृद्धरूपीचवैयाघ्रवसनच्छद ॥३२॥ अर्चनीयोसिदेवत्वंत्रैलोक्यप्रभुरीश्वरः ॥ हरोहरितनेमीचयुगांतदह
नोऽबलः ॥३३॥ गणेशोलोकशंभुश्चलोकपालोमहाभुजः ॥ महाभागोमहाशूलीमहादंष्ट्रीमहेश्वरः ॥ ३४ ॥ कालश्चबलरूपीचनीलग्रीवोम
होदरः ॥ देवांतगस्तपोंतश्चपशूनांपतिरव्ययः ॥ ३५ ॥ शूलपाणिर्वृषःकेतुर्नेतागोप्ताहरोहरिः ॥ जटीमुंडीशिखंडीचलकुटीचमहायशाः
॥३६॥ भूतेश्वरोगणाध्यक्षःसर्वात्मासर्वभावनः ॥ सर्वगःसर्वहारीचस्त्रष्टाचगुरुरव्ययः ॥३७॥ कमंडलुधरोदेवःपिनाकीधूर्जटिस्तथा ॥ मान
नीयश्चओंकारोवरिष्ठोज्येष्ठसामगः ॥ मृत्युश्चमृत्युभूतश्चपारियात्रश्चसुव्रतः ॥३८॥ ब्रह्मचारीगुहावासीवीणापणवतूणवान् ॥ अमरोदर्शनी
यश्चबालसूर्यनिभस्तथा ॥३९॥ श्मशानवासीभगवानुमापतिरनिंदितः ॥ भगस्याक्षिनिपातीचपूष्णोदशननाशनः ॥ ४०॥ ज्वरहर्तापाशह
स्तःप्रलयःकालएवच ॥ उल्कामुखोग्निकेतुश्चमुनिर्दीप्तोविशांपतिः ॥४१॥ उन्मादोवेपनकरश्चतुर्थोलोकसत्तमः॥ वामनोवामदेवश्चप्राक्प्रद
क्षिणवामनः ॥४२॥ भिक्षुश्चभिक्षुरूपीचत्रिजटीकुटिलःस्वयम् ॥ शक्रहस्तप्रतिष्टंभीवसूनांस्तंभनस्तथा ॥४३ ॥ ऋतुर्ऋतुकरःकालोमधुर्म
धुकलोचनः ॥ वानस्पत्योवाजसनोनित्यमाश्रमपूजितः ॥४४॥ जगद्धाताचकर्ताचपुरुषःशाश्वतोध्रुवः ॥ धर्माध्यक्षोविरूपाक्षस्त्रिधर्माभूतभा
वनः ॥४५॥ त्रिनेत्रोबहुरूपश्चसूर्यायुतसमप्रभः ॥ देवदेवोतिदेवश्चचंद्रांकितजटस्तथा ॥४६॥ नर्तकोलासकश्चैवपूर्णेंदुसदृशाननः ॥ ब्रह्म
ण्यश्चशरण्यश्चसर्वजीवमयस्तथा ॥ ४७ ॥ सर्वतूर्यनिनादीचसर्वबंधविमोक्षकः ॥ मोहनोबंधनश्चैवसर्वदानिधनोत्तमः ॥ ४८ ॥

वा०रा० पुष्पदंतोविभागश्चमुख्यःसर्वहरस्तथा ॥ हरिश्मश्रुर्धनुर्धारीभीमोभीमपराक्रमः ॥ ४९ ॥ मयाप्रोक्तमिदंपुण्यंनामाष्टशतमुत्तमम् ॥ सर्व उ०कां०
पापहरंपुण्यंशरण्यंशरणार्थिनाम् ॥५०॥ जप्तमेतद्दशग्रीवकुर्याच्छत्रुविनाशनम् ॥५१॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उ०सर्गः ॥४॥ ॥ध॥
॥३०॥ दत्त्वातुरावणस्यैवंवरंसकमलोद्भवः ॥ पुनरेवागमत्क्षिप्रंब्रह्मलोकंपितामहः ॥ १ ॥ रावणोपिवरंलब्ध्वापुनरेवागमत्तथा ॥ केनचित्त्वथका ७
लेनरावणोलोकरावणः ॥ २ ॥ पश्चिमार्णवमागच्छत्सचिवैःसहराक्षसः ॥ द्वीपस्थोदृश्यतेतत्रपुरुषःपावकप्रभः ॥ ३ ॥ महाजांबूनद
प्रख्यएकएवव्यवस्थितः ॥ दृश्यतेभीषणाकारोयुगांतानलसन्निभः ॥ ४ ॥ देवानामिवदेवेशोग्रहाणामिवभास्करः ॥ शरभाणांयथा
सिंहोहस्तिष्वैरावतोयथा ॥ ५ ॥ पर्वतानांयथामेरुःपारिजातश्चशाखिनाम् ॥ तथातंपुरुषंदृष्ट्वास्थितंमध्येमहाबलम् ॥ ६ ॥ अब्रवीद्द
शग्रीवोयुद्धंमेदीयतामिति ॥ अभवत्तस्यसादृष्टिर्ग्रहमालाइवाकुला ॥७ ॥ दंतान्संदशतःशब्दोयंत्रस्येवाभिभिद्यतः ॥ जगर्जोच्चैःसबलवा
न्सहामात्योदशाननः ॥ ८ ॥ सगर्जन्विविधैर्नादैर्लंबहस्तंभयानकम् ॥ दंष्ट्रालंविकटंचैवकंबुग्रीवंमहोरसम् ॥ ९ ॥ मंडूककुक्षिंसिंहास्यंकै
लासशिखरोपमम् ॥ पद्मपादतलंभीमंरक्ततालुकरांबुजम् ॥ १० ॥ महानादंमहाकायंमनोनिलसमंजवे ॥ भीममाबद्धतूणीरंसघंटाबद्ध
चामरम् ॥ ११ ॥ ज्वालामालापरिक्षिप्तंकिंकिणीजालनिःस्वनम् ॥ मालयास्वर्णपद्मानांकंठदेशेऽवलंबया ॥ १२ ॥ ऋग्वेदमिवशोभंतं
पद्ममालाविभूषितम् ॥ सोंजनाचलसंकाशंकांचनाचलसन्निभम् ॥१३॥ प्राहरद्राक्षसपतिःशूलशक्त्यृष्टिपट्टिशैः ॥ द्वीपिनाससिंहइवऋषभे
णेवकुंजरः ॥ १४ ॥ सुमेरुरिवनागेंद्रैर्नदीवेगैरिवार्णवः ॥ अकंपमानःपुरुषोराक्षसंवाक्यमब्रवीत् ॥ १५ ॥ युद्धश्रद्धांहितेरक्षोनाशयिष्या
मिदुर्मते ॥ रावणस्यचयोवेगःसर्वलोकभयंकरः ॥ १६ ॥ तथावेगसहस्त्राणिसंश्रितानितमेवहि ॥ धर्मस्तस्यतपश्चैवजगतःसिद्धिहेतुकौ
॥ १७ ॥ ऊरूह्याश्रित्यतस्थातेमन्मथःशिश्नमाश्रितः ॥ विश्वेदेवाःकटीभागेमरुतोबास्तिपार्श्वयोः ॥१८॥ मध्येष्टौवसवस्तस्यसमुद्राःकुक्षि
तःस्थिताः॥पार्श्वादिषुदिशःसर्वाःसर्वसंधिषुमारुतः ॥ १९ ॥ पृष्ठंचभगवान्रुद्रोहृदयंचपितामहः ॥ पितरश्चाश्रिताःपृष्ठंहृदयंचपितामहाः
॥ २० ॥ गोदानानिपवित्राणिभूमिदानानियानिच॥सुवर्णवरदानानिकक्षलोमानुगानि च॥२१॥हिमवान्हेमकूटश्चमंदरोमेरुरेवच ॥ नरंतुतं
समाश्रित्यअस्थिभूतान्यवस्थिताः ॥ २२ ॥ पाणिर्वज्रोभवत्तस्यशरीरेद्यौरवस्थिता ॥ कृकाटिकायांसंध्याचजलवाहाश्चयेघनाः ॥३०॥
॥ २३ ॥ बाहूधाताविधाताचतथाविद्याधरादयः ॥ शेषश्चवासुकिश्चैवविशालाक्षइरावतः ॥ २४ ॥

कंबलाश्वतरौचोभौकर्कोटकधनंजयौ ॥ सचघोरविषोनागस्तक्षकःसोपतक्षकः ॥२५॥ करजानाश्रिताश्चैवविषवीर्यमुमुक्षवः ॥ अग्निरास्य
मभूत्तस्यस्कंधौरुद्रैरधिष्ठितौ ॥२६॥ पक्षमासर्तवश्चैवदंष्ट्रयोरुभयोःस्थिताः ॥ नासेकुहूरमावास्याछिद्रेषुवायवःस्थिताः ॥२७॥ ग्रीवात
स्याभवद्देवीवीणाचापिसरस्वती ॥ नासत्यौश्रवणेचोभौनेत्रेचशशिभास्करौ ॥ २८ ॥ वेदांगानिचयज्ञाश्चताराऽरूपाणियानिच ॥ सुवृत्ता
निचवाक्यानितेजांसिचतपांसिच ॥ २९ ॥ एतानिनररूपस्यतस्यदेहाश्रितानिवै ॥ तेनवज्रप्रहारेणलब्धमात्रेणलीलया ॥३०॥ पाणिना
पीडितंरक्षोनिपपातमहीतले ॥ पतितंराक्षसंज्ञात्वाविद्राव्यसनिशाचरान् ॥ ३१ ॥ ऋग्वेदप्रतिमःसोथपद्ममालाविभूषितः ॥ प्रविवेशच
पातालंनिजंपर्वतसन्निभः ॥३२॥ उत्थायचदशग्रीवआहूयसचिवान्स्वयम् ॥क्वगतःसहसाब्रूतप्रहस्तशुकसारणाः ॥ ३३ ॥ एवमुक्तारावणे
नराक्षसास्तेतदाब्रुवन् ॥ प्रविष्टःसनरोत्रैवदेवदानवदर्पहा ॥३४॥ अथसंगृह्यवेगेनगरुत्मानिवपन्नगम् ॥ सतुशीघ्रंबिलद्वारंसंप्रविश्यचदु
र्मतिः ॥३५॥ प्रविवेशचतद्द्वारंरावणोनिर्भयस्तदा ॥ सप्रविश्यचचपश्यद्वैनीलांजनजयोपमान्॥३६॥ केयूरधारिणःशूरान्रक्तमाल्यानुलेप
नान् ॥वरहाटकरत्नाद्यैर्विविधैश्चविभूषितान् ॥३७॥ दृश्यंतेतत्रनृत्यंत्यस्तिस्त्रःकोट्योमहात्मनाम्॥नृत्योत्सवावीतभयाविमलाःपावकप्रभाः
॥३८॥ नृत्यंत्यःपश्यतेतांस्तुरावणोभीमविक्रमः ॥द्वारस्थोरावणस्तत्रतासुकोटिषुनिर्भयः ॥ ३९ ॥ यथादृष्टःसतुनरस्तुल्यांस्तानपिसर्वशः॥
एकवर्णानेकवेषानेकरूपान्महौजसः॥४०॥चतुर्भुजान्महोत्साहांस्तत्रापश्यत्सराक्षसः ॥ तांस्तुदृष्ट्वादशग्रीवऊर्ध्वरोमाबभूवह ॥४१॥ स्वयं
भुवादत्तवरस्ततःशीघ्रंविनिर्ययौ ॥ अथापश्यत्परंतत्रपुरुषंशयनेस्थितम् ॥४२॥ पांडुरेणमहार्हेणशयनासनवेश्मना ॥ शेतेसपुरुषस्तत्रपावके
नावगुंठितः ॥४३॥दिव्यस्त्रगनुलेपाचदिव्याभरणभूषिता ॥ दिव्यांबरधरासाध्वीत्रैलोक्यस्यैकभूषणम् ॥ ४४ ॥ वालव्यजनहस्ताचदेवीत
त्रव्यवस्थिता ॥ लक्ष्मीदेवीसपद्मावैभ्राजतेलोकसुंदरी ॥ ४५ ॥ प्रविष्टःसतुरक्षेंद्रोदृष्ट्वातांचारुहासिनीम् ॥ जिघृक्षुःसहसासाध्वींसिंहासन
समास्थिताम् ॥ ४६ ॥ विनापिसचिवैस्तत्ररावणोदुर्मतिस्तदा ॥ हस्तेग्रहीतुमन्विच्छन्मन्मथेनवशीकृतः ॥४७॥ सुप्तमाशीविषंयद्वद्रावणः
कालनोदितः ॥ अथसुप्तोमहाबाहुःपावकेनावगुंठितः ॥ ४८ ॥ ग्रहीतुकामंतंज्ञात्वाव्यपविद्धपटंतदा ॥ जहासोच्चैर्भृशंदेवस्तंदृष्ट्वाराक्षसाधि
पम् ॥४९ ॥ तेजसासहसादीप्तोरावणोलोकरावणः ॥ कृत्तमूलोयथाशाखीनिपपातमहीतले ॥ ५० ॥ पतितंराक्षसंज्ञात्वावचनंचेदमब्रवीत्
॥ उत्तिष्ठराक्षसश्रेष्ठमृत्युस्तेनाद्यविद्यते॥ ५१ ॥ प्रजापतिवरोरक्ष्यस्तेनजीवसिराक्षस ॥ गच्छरावणविस्रब्धोनाधुनामरणंतव ॥ ५२ ॥

 एतदंतंप्रक्षिप्तम् अथलंकागतेनहतभर्तृकायाःस्वसुराश्वासनम् निवर्तमानइति ॥ १ ॥ रक्षइतिसंबुद्धिः कन्याअनूढा स्त्रीसभर्तृका ॥ २ ॥ ३ ॥ अग्न्यर्चिषांतुल्यम्
लब्धसंज्ञोमुहूर्तेनरावणोभयमाविशत् ॥ एवमुक्तस्तदोत्थायरावणोदेवकंटकः ॥५३॥ लोमहर्षगमापन्नोह्यब्रवीत्तंमहाद्युतिम् ॥ कोभवान्वीर्य
॥३१॥ संपन्नोयुगांतानलसन्निभः ॥ ५४ ॥ ब्रूहित्वंकोभवान्देवकुतोभूत्वाव्यवस्थितः ॥ एवमुक्तस्ततोदेवोरावणेनदुरात्मना ॥ ५५ ॥ प्रत्युवाचह ७
सन्देवोमेघगंभीरयागिरा ॥ किंतेमयादशग्रीववध्योसिनचिरान्मम ॥५६॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ प्रजापतेस्तुवचनान्ना
हंमृत्युपथंगतः ॥ ५७ ॥ नसजातोजनिष्योवाममतुल्यःसुरेष्वपि ॥ प्रजापतिवरंयोहिलंघयेद्वीर्यमाश्रितः ५८ ॥ नतत्रपरिहारोस्तिप्रय
त्नश्चापिदुर्बलः ॥ त्रैलोक्येतंनपश्यामियोमेकुर्याद्वरंवृथा ॥ ५९ ॥ अमरोऽहंसुरश्रेष्ठतेनमांनाविशद्भयम् ॥ अथापिचभवेन्मृत्युस्त्वद्व
स्तान्नान्यतःप्रभो ॥६०॥ यशस्यंश्लाघनीयंचत्वद्धस्तान्मरणंमम ॥ अथास्यगात्रेसंपश्यद्रावणोभीमविक्रमः ॥ ६१ ॥ तस्यदेवस्यसकलंत्रै
लोक्यंसचराचरम् ॥ आदित्यामरुतःसाध्यावसवोथाश्विनावपि ॥ ६२ ॥ रुद्राश्चपितरश्चैवयमोवैश्रवणस्तथा ॥ समुद्रागिरयोनद्योवेदावि
द्यास्त्रयोग्नयः ॥६३॥ ग्रहास्तारागणाव्योमसिद्धागंधर्वचारणाः ॥ महर्षयोवेदविदोगरुडोथभुजंगमाः ॥६४॥ येचान्येदेवतासंघाःसंस्थिता
दैत्यराक्षसाः ॥ गात्रेषुशयनस्तस्यदृश्यंतेसूक्ष्ममूर्तयः ॥ ६५ ॥ आहरामोथधर्मात्माह्यगस्त्यंमुनिसत्तमम् ॥ द्वीपस्थःपुरुषःकोसौतिस्रः
कोट्यस्तुकाश्चताः॥ ६६॥ शयानःपुरुषःकोसौदैत्यदानवदर्पहा॥रामस्यवचनंश्रुत्वाह्यगस्त्योवाक्यमब्रवीत् ॥ ६७॥ श्रूयतामभिधास्यामि
देवदेवसनातन ॥ भगवान्कपिलोनामद्वीपस्थोनरउच्यते ॥६८॥ येतुनृत्यंतिवैतत्रस्वरास्तेतस्यधीमतः ॥ तुल्यतेजःप्रभावास्तेकपिलस्य
नरस्यवै ॥६९॥ नासौक्रुद्धेनदृष्टस्तुराक्षसःपापनिश्चयः ॥नबभूवतदातेनभस्मसाद्रामरावणः ॥७०॥ खिन्नगात्रोनगप्रख्योरावणःपतितो
भुवि ॥ वाक्शरैस्तंबिभेदाशुरहस्यंपिशुनोयथा ॥७१॥ अथदीर्घेणकालेनलब्धसंज्ञःसराक्षसः ॥ आजगाममहातेजायत्रतेसाचिवाःस्थिताः
॥७२॥ ॥इत्यार्षेश्रीम॰वा॰आ॰उत्तरकांडेसर्गः॥५॥ ॥छ॥ ॥निवर्तमानःसंहृष्टोरावणःसदुरात्मवान् ॥ जह्रेपथिनरेंद्रर्षिदे
वदानवकन्यकाः ॥ १ ॥ दर्शनीयांहियांरक्षःकन्यांस्त्रींवाथपश्यति ॥ हत्वाबंधुजनंतस्याविमानेतांरुरोधसः ॥ २ ॥ एवंपन्नगकन्याश्चरा
क्षसासुरमानुषीः ॥ यक्षदानवकन्याश्चविमानेसोध्यरोपयत् ॥३॥ ताहिसर्वाःसमंदुःखान्मुमुचुर्बाष्पजंजलम् ॥ तुल्यमग्न्यर्चिषांतत्रशोका ॥३१॥
ग्निभयसंभवम् ॥ ४ ॥
शोकाग्निनाभयेनचसंभवोयस्यतद्बाष्पजंजलंमुमुचुः ॥ ४॥

भयंशोकः अशिवाश्रुदुःखाश्रुचयासांताभिर्विमानमापूरितम् नदीभिःसागरइव ॥५ ॥ ६॥ वज्रयुतावेदिर्वज्रवेदिस्तन्मध्यसमप्रभाः मध्यभागइतिभावः यद्वावज्रतुल्यवर्णावेदिः पीतवर्णाभ्रमरिकाअतिसूक्ष्मकटिषट्पदविशेषस्तन्मध्येत्यादिरर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९॥ सन्निरुद्धाअग्नयोयस्मिंस्तादृशमग्निहोत्रमग्निकुंडमिवपुष्पकंभाति ॥१०॥ चिंतयतीचिंतयंती

ताभिःसर्वानवद्याभिर्नदीभिरिवसागरः ॥ आपूरितंविमानंतद्भयशोकाशिवाश्रुभिः ॥ ५ ॥ नागगंधर्वकन्याश्चमहर्षितनयाश्चयाः ॥ दैत्य
दानवकन्याश्चविमानेशतशोऽरुदन् ॥६॥ दीर्घकेश्यःसुचार्वंग्यःपूर्णचंद्रनिभाननाः॥पीनस्तनतटामध्येवज्रवेदिसमप्रभाः ॥७॥ रथकूबरसंका
शैःश्रोणीदेशैर्मनोहराः ॥ स्त्रियःसुरांगनाप्रख्यानिष्टप्तकनकप्रभाः ॥८॥ शोकदुःखभयत्रस्ताविह्वलाश्चसुमध्यमाः ॥ तासांनिःश्वासवातेनस
र्वतःसंप्रदीपितम् ॥९॥ अग्निहोत्रमिवाभातिसन्निरुद्धाग्निपुष्पकम्॥ दशग्रीववशंप्राप्तास्तास्तुशोकाकुलाःस्त्रियः॥ १०॥दीनवक्त्रेक्षणाःश्यामा
मृग्यःसिंहवशाइव ॥ काचिच्चिंतयतीतत्रकिंनुमांभक्षयिष्यति ॥११॥ काचिद्दध्यौसुदुःखार्ताअपिमांमारयेदयम्॥ इतिमातॄःपितॄन्स्मृत्वाभर्तॄ
न्भ्रातॄंस्तथैवच ॥ १२ ॥ दुःखशोकसमाविष्टाविलेपुःसहिताःस्त्रियः ॥ कथंनुखलुमेपुत्रोभविष्यतिमयाविना ॥१३॥ कथंमाताकथंभ्रातानि
मग्नाःशोकसागरे ॥ हाकथंनुकरिष्यामिभर्तुस्तस्मादहंविना ॥१४॥मृत्योप्रसीदयामित्वांनयमांदुःखभागिनीम्॥ किंनुतद्दुष्कृतंकर्मपुरादेहां
तरेकृतम् ॥१५॥ एवंस्मदुःखिताःसर्वाःपतिताःशोकसागरे॥ नखल्विदानींपश्यामोदुःखस्यास्यांतमात्मनः ॥१६॥ अहोधिङ्मानुषंलोकंना
स्तिखल्वधमःपरः ॥ यद्दुर्बलाबलवताभर्तारोरावणेननः ॥१७॥ सूर्येणोदयताकालेनक्षत्राणीवनाशिताः ॥ अहोसुबलवद्रक्षोवधोपायेषुरज्यते
॥१८॥ अहोदुर्वृत्तमास्थायनात्मानंवैजुगुप्सते॥सर्वथासदृशस्तावद्विक्रमोस्यदुरात्मनः॥१९॥ इदंत्वसदृशंकर्मपरदाराभिमर्शनम्॥यस्मादेष
परक्यासुरमतेराक्षसाधमः ॥२०॥ तस्माद्वैस्त्रीकृतेनैववधंप्राप्स्यतिदुर्मतिः ॥ सतीभिर्वरनारीभिरेवंवाक्येऽभ्युदीरिते ॥ २१ ॥ नेदुर्दुंदुभ
यःखस्थाःपुष्पवृष्टिःपपातच ॥ शप्तःस्त्रीभिःसतुसमंहतौजाइवनिष्प्रभः ॥२२॥ पतिव्रताभिःसाध्वीभिर्बभूवविमनाइव॥ एवंविलपितंतासां
शृण्वन्राक्षसपुंगवः ॥२३॥ प्रविवेशपुरींलंकांपूज्यमानोनिशाचरैः ॥ एतस्मिन्नंतरेघोराराक्षसीकामरूपिणी ॥ २४ ॥ सहसापतिताभूमौ
भगिनीरावणस्यसा ॥ तांस्वसारंसमुत्थाप्यरावणःपरिसांत्वयन् ॥ २५ ॥

बभूवेतिशेषः ॥ ११॥१२॥१३ ॥ तस्माद्भर्तुर्विनाकृताहंकथंनुकरिष्यामि एतदानुकूल्यमितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ नास्त्यधमःपरःमानुषाल्लोकादितिशेषः तत्रैवहेतुर्यद्दुर्बलाइति ॥ १७ ॥ वधोपायेषुवधसंपादकेषुउपायेषुशस्त्रघातादिषु ॥ १८ ॥जुगुप्सतेनिंदति अस्यविक्रमःसर्वथासदृशोयोग्यः तपःसंपादितभगवत्प्रसादस्येतिशेषः ॥ १९ ॥ परक्यासुपरकीयासु ॥ २०॥२१॥२२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥

भद्रेमेमत्स्यंकिंद्रुतंवक्तुकामासि एवंवदताविद्युज्जिह्ववधोपिविशिष्यनज्ञायतइतिसूच्यते ॥ २६ ॥२७ ॥२८ ॥ यतोमेभर्ताहतोऽतोहंबंधुनात्वयास्वयमेवहतास्मि ॥ २९ ॥ ननुइति
पृथक्पदे जामातानामसमरेष्वपिरक्ष्योनुन काकुः रक्ष्यएवेत्यर्थः ॥३० ॥३१ ॥ नभेतव्यंचसर्वशः बांधवादिभ्योपिमाभैषीः स्वैरंचरेत्यर्थइतितीर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

अब्रवीत्किमिदंभद्रेवक्तुकामासिमांद्रुतम् ॥ साबाष्पपरिरुद्धाक्षीरक्ताक्षीवाक्यमब्रवीत् ॥ २६ ॥ कृतास्मिविधवाराजंस्त्वयाबलवताबलात् ॥
एतेराजंस्त्वयावीर्याद्दैत्याविनिहतारणे ॥ २७ ॥ कालकेयाइतिख्याताःसहस्राणिचतुर्दश ॥ प्राणेभ्योपिगरीयान्मेतत्रभर्तामहाबलः ॥
॥२८॥ सोपित्वयाहतस्तातरिपुणाभ्रातृगंधिना ॥ त्वयास्मिनिहताराजन्स्वयमेवहिबंधुना ॥ २९ ॥ राजन्वैधव्यशब्दंचभोक्ष्यामित्वत्कृतंह्य
हम् ॥ ननुनामत्वयारक्ष्योजामातासमरेष्वपि ॥ ३० ॥ सत्वयानिहतोयुद्धेस्वयमेवनलज्जसे ॥ एवमुक्तोदशग्रीवोभगिन्याक्रोशमानया ॥
॥३१॥ अब्रवीत्सांत्वयित्वातांसामपूर्वमिदंवचः ॥ अलंवत्सेरुदित्वातेनभेतव्यंचसर्वशः ॥३२॥ दानमानप्रसादैस्त्वांतोषयिष्यामियत्नतः ॥
युद्धप्रमत्तोव्याक्षिप्तोजयकांक्षीक्षिपन्शरान् ॥३३॥ नाहमज्ञासिषंयुध्यन्स्वान्परान्वापिसंयुगे ॥जामातरंनजानेस्मप्रहरन्युद्धदुर्मदः ॥३४॥
तेनासौनिहतःसंख्येमयाभर्तातवस्वसः ॥ अस्मिन्कालेतुयत्प्राप्तंतत्करिष्यामितेहितम् ॥३५॥ भ्रातुरैश्वर्ययुक्तस्यखरस्यवसपार्श्वतः ॥चतुर्द
शानांभ्रातातेसहस्राणांभविष्यति ॥ ३६॥ प्रभुःप्रयाणेदानेचराक्षसानांमहाबलः ॥ तत्रमातृष्वसेयस्तेभ्रातायंवैखरःप्रभुः ॥ ३७ ॥ भवि
ष्यतितवादेशंसदाकुर्वन्निशाचरः ॥ शीघ्रंगच्छत्वयंवीरोदंडकान्परिरक्षितुम् ॥ ३८ ॥ दूषणोस्यबलाध्यक्षोभविष्यातिमहाबलः ॥ तत्रतेवच
नंशूरःकरिष्यतितदाखरः ॥३९॥ रक्षसांकामरूपाणांप्रभुरेषभविष्यति ॥ एवमुक्त्वादशग्रीवःसैन्यमस्यादिदेशह ॥४०॥ चतुर्दशसहस्राणि
रक्षसांवीर्यशालिनाम् ॥ सतैःपरिवृतःसर्वैराक्षसैर्घोरदर्शनैः॥४१॥ आगच्छतखरःशीघ्रंदंडकानकुतोभयः ॥ सतत्रकारयामासराज्यंनिहत
कंटकम् ॥ साचशूर्पणखातत्रन्यवसद्दंडकेवने ॥४२॥ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उ०चतुर्विंशःसर्गः ॥२४॥ ॥छ॥ सतुदत्त्वादशग्री
वोबलंघोरंखरस्यतत् ॥ भगिनींचसमाश्वास्यहृष्टःस्वस्थतरोभवत् ॥ १ ॥ ततोनिकुंभिलानामलंकोपवनमुत्तमम् ॥ तद्राक्षसेंद्रोबलवान्प्र
विवेशसहानुगः ॥ २ ॥

अस्मिन्कालेतुयत्प्राप्तम् कर्तव्यत्वेनेतिशेषः॥३५॥ भ्रातुर्मातृष्वसेयस्यखरस्यसमीपेपार्श्वतोवस तत्समीपेवसेत्यर्थः ममराज्यपारवश्येन
त्वत्संमाननेऽवकाशाभावइतिभावः ॥३६॥प्रयाणेप्रेषणे दानेवस्त्रादिदानेप्रभुस्तेभ्रातेत्यन्वयः ॥३७॥ तवादेशंसदाकुर्वन्भविष्यति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ॥३२॥
इतिश्रीरा•श्रीरा•रा•वा•आ•उत्तरकांडेचतुर्विंशःसर्गः ॥ २४ ॥ ॥छ॥ ॥ सत्विति ॥ १ ॥ निकुंभिलालंकापश्चिमद्वारदेशवर्तिकर्मसिद्धिहेतुभूतंकाननम् ॥२॥

चैत्यंदेवायतनम् विष्ठितंप्रवृत्तम् ॥ ३ ॥ कमंडलुःशिखाध्वजोदंडश्चयस्यतम् अर्शआद्यजंतम् दंडकमंडलुयुक्तमित्यर्थः अनेनब्रह्मचर्यंसूचितंनतुब्रह्मचर्याश्रमः अग्निष्टोमया जित्वस्यानुपदमेववक्ष्यमाणत्वात् ॥ ४ ॥ ५ ॥ उशनात्वब्रवीदिति पुत्रस्ययजमानत्वेनमौनित्वात्सोवददितिभावः यज्ञसंपत्समृद्ध्येयजमानस्यमौनात्यागेनतत्समृद्धिर्भवाति ॥ ६ ॥ तेप्रसिद्धास्तेसप्तयज्ञाः ॥ ७ ॥ तदेवाह अग्निष्टोमइति ॥ ८ ॥ पशुपतेःरुद्रात् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पुत्रोहंचत्वांदिदृक्षन्स्थितः ॥ १३ ॥ नशोभनं

ततोयूपशताकीर्णंसौम्यचैत्योपशोभितम् ॥ ददर्शविष्ठितंयज्ञंश्रियासंप्रज्वलन्निव ॥३॥ ततःकृष्णाजिनधरंकमंडलुशिखाध्वजम् ॥ ददर्शस्व
सुतंतत्रमेघनादंभयावहम् ॥४॥ तंसमासाद्यलंकेशःपरिष्वज्याथबाहुभिः ॥ अब्रवीत्किमिदंवत्सवर्तसेब्रूहितत्त्वतः ॥ ५ ॥ उशनात्वब्रवीत्तत्रय
ज्ञसंपत्समृद्धये ॥ रावणंराक्षसश्रेष्ठंद्विजश्रेष्ठोमहातपाः ॥६॥ अहमाख्यामितेराजन्श्रूयतांसर्वमेवतत् ॥ यज्ञास्तेसप्तपुत्रेणप्राप्तास्तेबहुविस्त
राः ॥७॥ अग्निष्टोमोश्वमेधश्चयज्ञोबहुसुवर्णकः ॥ राजसूयस्तथायज्ञोगोमेधोवैष्णवस्तथा ॥८॥ माहेश्वरेप्रवृत्तेतुयज्ञेपुंभिःसुदुर्लभे ॥ वरांस्ते
लब्धवान्पुत्रःसाक्षात्पशुपतेरिह ॥९॥ कामगंस्यंदनंदिव्यमंतरिक्षचरंध्रुवम् ॥ मायांचतामसींनामययासंपद्यतेतमः ॥ १० ॥ एतयाकिलसं
ग्रामेमाययाराक्षसेश्वर ॥ प्रयुक्तयागतिःशक्यानहिज्ञातुंसुरासुरैः ॥ ११ ॥ अक्षयाविषुधीबाणैश्चापंचापिसुदुर्जयम् ॥ अस्त्रंचबलवद्राजञ्छत्रुविध्वं
सनंरणे ॥१२॥ एतान्सर्वान्वराँल्लब्ध्वापुत्रस्तेऽयंदशानन ॥ अद्ययज्ञसमाप्तौचत्वांदिदृक्षन्स्थितोह्यहम् ॥ १३ ॥ ततोब्रवीद्दशग्रीवोनशोभन
मिदंकृतं ॥ पूजिताःशत्रवोयस्माद्द्रव्यैरिंद्रपुरोगमाः ॥ १४ ॥ एहीदानींकृतंयद्धिसुकृतंतन्नसंशयः ॥ आगच्छसौम्यगच्छामःस्वमेवभवनंप्रति ॥
॥१५॥ ततोगत्वादशग्रीवःसपुत्रःसविभीषणः ॥ स्त्रियोवतारयामाससर्वास्ताबाष्पगद्गदाः ॥१६॥ लक्षिण्योरत्नभूताश्चदेवदानवरक्षसाम् ॥ त
स्यतासुमतिंज्ञात्वाधर्मात्मावाक्यमब्रवीत् ॥१७॥ ईदृशैस्त्वंसमाचारैर्यशोर्थकुलनाशनैः ॥ धर्षणंप्राणिनांज्ञात्वास्वमतेनविचेष्टसे ॥१८॥ ज्ञातीं
स्तान्धर्षयित्वेमास्त्वयानीतावरांगनाः ॥ त्वामतिक्रम्यमधुनाराजन्कुंभीनसीहृता ॥ १९ ॥ रावणस्त्वब्रवीद्वाक्यंनावगच्छामिकिंत्विदम् ॥ कोयं
यस्तुत्वयाख्यातोमधुरित्येवनामतः ॥ २० ॥ विभीषणस्तुसंक्रुद्धोभ्रातरंवाक्यमब्रवीत् ॥ श्रूयतामस्यपापस्यकर्मणःफलमागतम् ॥ २१ ॥

कृतमित्यत्रहेतुः पूजिताइति तपसैवब्रह्मादयोदेवास्तोषणीयानत्विंद्रादिप्रीणनोपेतयागेनेतिभावः ॥ १४ ॥ यत्कृतंतत्कृतमेव अकर्तुमशक्यत्वादतःपरंमाकुर्वितिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ लक्षिण्यःसुलक्षणयुक्ताः रत्नभूताउत्तमवस्तुभूताः ॥ १७ ॥ ज्ञात्वातेषांपापजनकत्वंज्ञात्वापिस्वमतेनउल्लंघितधर्मन्यायमर्यादया स्वेच्छयेत्यर्थः ॥ १८ ॥ तान्ज्ञातीन्आनीतस्त्रीबंधून् ॥ १९ ॥ नावगच्छामिनेमंवृत्तांतंजानामि किंत्विदंकथंसंपन्नम् ॥ २० ॥ अस्यपापस्यकर्मणःपरदारग्रहणरूपस्यफलंस्वीयस्वसुर्मधुसुरेणबलाद्धरणरूपम् ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ आर्यकोमातामहः॥२३॥अत्रेदंबोध्यम् अस्मन्मतामहस्यसुतान्कैकसीतज्ज्येष्ठाभगिनीपुष्पोत्कटाकनिष्ठाकुंभीनसीतिपूर्वमुक्तं सुमालिभ्रातामाल्यवानस्मन्मातुर्ज्येष्ठःपि तेत्यस्माकमार्यकःसःतस्यकन्याऽनलातत्कन्याकुंभीनसिसुमाल्यपत्यभूतकुंभीनस्याअन्याइति साचकुंभीनसीअस्माकंमातृष्वसुःकन्याभवति अनलायाअस्मत्कनिष्ठमातृत्वात् अतएषाशूर्पणखावत्अनलाकन्याकुंभीनसीधर्मतोन्यायतःस्वसाभवति ॥ २४ ॥ यज्ञप्रवृत्ते तेनदीक्षावत्त्वायुद्धप्रवृत्तिनिवारणं यज्ञप्रमत्तइतिपाठेयज्ञेनप्रमत्तेस्वगृहकृत्य विस्मृतिमति अंतर्जलोषिते तपोर्थमितिशेषः॥२५॥ सहसंमतान्प्रसिद्धान्स्थितांश्चेत्यर्थः ॥२६॥ मयोःस्वसुर्हरणंश्रुत्वाप्यस्माभिःक्षांतमेवनतुसहृतः ॥ २६ ॥ कुतस्तत्राह यस्मा

मातामहस्ययोस्माकंज्येष्ठोभ्रातासुमालिनः ॥ माल्यवानितिविख्यातोवृद्धःप्राज्ञोनिशाचरः ॥ २२ ॥ पिताज्येष्ठोजनन्यानोह्यस्माकंचार्यको भवत् ॥ तस्यकुंभीनसीनामदुहितुर्दुहिताऽभवत् ॥२३॥ मातृष्वसुरथास्माकंसाचकन्यानलोद्भवा॥भवत्यस्माकमेवैषाभ्रातॄणांधर्मतःस्वसा॥ ॥ २४॥ साहृतामधुनाराजन्राक्षसेनबलीयसा ॥ यज्ञप्रवृत्तेपुत्रेतुमयिचांतर्जलोषिते ॥ २५ ॥ कुंभकर्णोमहाराजनिद्रामनुभवत्यथ ॥ नि हत्यराक्षसश्रेष्ठानमात्यानिहसंमतान् ॥२६॥ धर्षयित्वाहृताराजन्गुप्ताप्यंतःपुरेतव ॥ श्रुत्वापितन्महाराजक्षांतमेवहतोनसः ॥२७॥ यस्मा दवश्यंदातव्याकन्याभर्त्रेहिभ्रातृभिः ॥ तदेतत्कर्मणोह्यस्यफलंपापस्यदुर्मतेः ॥ २८ ॥ अस्मिन्नेवाभिसंप्राप्तंलोकेविदितमस्तुते ॥ वि भीषणवचःश्रुत्वाराक्षसेंद्रःसरावणः ॥ २९ ॥ दौरात्म्येनात्मनोद्धूतस्तप्तांभाइवसागरः ॥ ततोब्रवीद्दशग्रीवःक्रुद्धःसंरक्तलोचनः ॥ ३० ॥ कल्प्यतांमेरथःशीघ्रंशूराःसज्जीभवंतुनः ॥ भ्रातामेकुंभकर्णश्चयेचमुख्यानिशाचराः ॥३१॥ वाहनान्यधिरोहंतुनानाप्रहरणायुधाः ॥ अद्यतं समरेहत्वामधुंरावणनिर्भयम् ॥३२॥ सुरलोकंगमिष्यामियुद्धाकांक्षीसुहृद्वृतः ॥ अक्षौहिणीसहस्राणिचत्वार्यग्र्याणिरक्षसाम् ॥३३॥ नाना प्रहरणान्याशुनिर्ययुर्युद्धकांक्षिणाम् ॥ इंद्रजित्त्वग्रतःसैन्यात्सैनिकान्परिगृह्यच ॥ ३४ ॥ जगामरावणोमध्येकुंभकर्णश्चपृष्ठतः ॥ विभीष णश्चधर्मात्मालंकायांधर्ममाचरन् ॥ ३५ ॥ शेषाःसर्वेमहाभागाययुर्मधुपुरंप्रति ॥ खरैरुष्ट्रैर्हयैर्दीप्तैःशिशुमारैर्महोरगैः ॥ ३६ ॥

दिति भ्रातृभिरितिगुरुपरं तदेतत्ब्राह्मादिन्याय्यविधिंविनाबलात्कन्याहरणरूपं अस्यकर्मणःपरदारहरणरूपस्यपापस्य॥२८॥अस्मिन्नेवअस्मिन्क्षणएव अभिसंप्राप्तंफलत्वेनप्राप्तं तेइदंकर्मतत्कालंतत्फलप्रातिश्चलोकेविदितमस्तु परदारहरणस्यझटितिफलदतेतिज्ञात्वालोकस्ततोनिवर्त्स्यतइतिभावः ॥२९॥आत्मनाकृतेनदौरात्म्येनोद्धूतःपीडितः तप्तांभाःसा गरइवजातः अतितप्तोजातइत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ रावणनिर्भयंरावणान्निर्भयम् ॥ ३२ ॥ अग्र्याणिमुख्यानि ॥ ३३ ॥ सैन्यादग्रतःसर्वसैन्यस्यपुरस्तात्सेनासमवेताःसैनि कास्तान्परिगृह्यययौ ॥ ३४ ॥ कुंभकर्णस्तद्दिनेदैवाल्लब्धजागरोयुद्धायनिर्गतइतिबोध्यंलंकायांधर्ममाचरंस्तत्रैवस्थितइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३३ ॥

॥३७॥३८॥ प्रह्वांजलिःकृतनम्रत्वचिन्हांजलिः॥३९॥ तांपादपतितांस्वसारंकुंभीनसीमुत्थापयामास॥४०॥ किंचापीति अन्यदपिप्रियमित्यर्थः॥ ४१॥ ईदृशंभयंभर्तृवधसमानम्
॥४२॥॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥ अर्थायप्रयोजनाय कल्पयितुंसाहाय्यंसंपादयितुंयुक्तं स्निग्धस्यमत्प्रेक्षयात्वयिस्निग्धस्य भजमानस्यत्वयिजामातृभावंभजतः॥४९॥यथा

राक्षसाःप्रययुःसर्वेकृत्वाकाशंनिरंतरम् ॥ दैत्याश्चशतशस्तत्रकृतवैराश्चदैवतैः ॥३७॥ रावणंप्रेक्ष्यगच्छंतमन्वगच्छन्हिपृष्ठतः ॥ सतुगत्वा
मधुपुरंप्रविश्यचदशाननः ॥३८॥ नददर्शमधुंतत्रभगिनींतत्रदृष्टवान् ॥ साचप्रह्वांजलिर्भूत्वाशिरसाचरणौगता ॥ ३९॥ तस्यराक्षसराजस्य
त्रस्ताकुंभीनसीतदा ॥ तांसमुत्थापयामासनभेतव्यमितिब्रुवन् ॥४० ॥ रावणोराक्षसश्रेष्ठःकिंचापिकरवाणिते ॥ साब्रवीद्यदिमेराजन्प्रस
न्नस्त्वंमहाभुज ॥४१॥ भर्तारंनममेहाद्यहंतुमर्हसिमानद ॥ नहीदृशंभयंकिंचित्कुलस्त्रीणामिहोच्यते ॥४२ ॥ भयानामपिसर्वेषांवैधव्यंव्य
सनंमहत् ॥ सत्यवाग्भवराजेंद्रमामवेक्षस्वयाचतीम् ॥४३॥ त्वयाप्युक्तंमहाराजनभेतव्यमितिस्वयम् ॥ रावणस्त्वब्रवीद्धृष्टःस्वसारंतत्रसं
स्थिताम् ॥४४॥ क्वचासौतवभर्तावैममशीघ्रंनिवेद्यताम् ॥ सहतेनगमिष्यामिसुरलोकंजयायहि ॥४५ ॥ तवकारुण्यसौहार्दान्निवृत्तोऽस्मिमधो
र्वधात् ॥ इत्युक्तासासमुत्थाप्यप्रसुप्तंतंनिशाचरम्॥४६॥अब्रवीत्संप्रहृष्टेवराक्षसीसापतिंवचः॥एषप्राप्तोदशग्रीवोममभ्रातामहाबलः॥४७॥
सुरलोकजयाकांक्षीसाहाय्येत्वांवृणोतिच ॥ तदस्यत्वंसहायार्थंसबंधुर्गच्छराक्षस ॥४८॥ स्निग्धस्यभजमानस्ययुक्तमर्थायकल्पितुम् ॥ त
स्यास्तद्वचनंश्रुत्वातथेत्याहमधुर्वचः ॥ ४९ ॥ ददर्शराक्षसश्रेष्ठंयथान्यायमुपेत्यसः ॥ पूजयामासधर्मेणरावणंराक्षसाधिपम् ॥ ५० ॥ प्रा
प्यपूजांदशग्रीवोमधुवेश्मनिवीर्यवान् ॥ तत्रचैकांनिशामुष्यगमनायोपचक्रमे ॥ ५१ ॥ ततःकैलासमासाद्यशैलंवैश्रवणालयम् ॥ राक्षसें
द्रोमहेंद्राभःसेनामुपनिवेशयत् ॥ ५२॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उ०पंचविंशःसर्गः ॥२५॥ ॥छ॥ ॥ सतुतत्रदशग्रीवःसहसैन्येन
वीर्यवान् ॥ अस्तंप्राप्तेदिनकरेनिवासंसमरोचयत् ॥१॥ उदितेविमलेचंद्रेतुल्यपर्वतवर्चसि ॥ प्रसुप्तंसुमहत्सैन्यंनानाप्रहरणायुधम् ॥२॥
रावणस्तुमहावीर्योनिषण्णःशैलमूर्धनि ॥ सददर्शगुणांस्तत्रचंद्रपादपशोभितान् ॥३ ॥ कर्णिकारवनैर्दीप्तैःकदंबबकुलैस्तथा ॥ पद्मिनीभि
श्चफुल्लाभिर्मंदाकिन्याजलैरपि ॥ ४ ॥ चंपकाशोकपुन्नागमंदारतरुभिस्तथा ॥ चूतपाटललोध्रैश्चप्रियंग्वर्जुनकेतकैः ॥ ५ ॥

न्यायंउपचारपूर्वम् ॥५०॥५१॥५२॥ ॥इ०रा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०पंचविंशःसर्गः ॥२५॥ ॥छ॥ ॥ अथरावणस्यनलकूबरशापप्राप्तिःसतुतत्रेति ॥१॥ तुल्यपर्वतवर्चसिस्व
निविष्टकैलासपर्वततुल्यप्रभे ॥२ ॥ गुणान्कैलासपर्वतीयसकलकामभोगार्हधर्मान् ॥ ३ ॥ पद्मिन्यःसरांसि तासांफुल्लत्वंतत्कालोचितविकासवत्कल्हारादिभिर्बोध्यम् ॥४॥५॥

इहशेवनांतरेप्रजगुरित्यन्वयः॥६॥ रक्ताःरागयुक्ताः मधुरकंठिनोमधुरकंठध्वनयः समंस्वस्त्रीभिरितिशेषः यत्रकैलासे ॥७॥८॥९ ॥ वासयंतिअधिवासयंतिसुगंधंकुर्वंति मधुमाधवगंधिनःवसंतीयसर्वपुष्पसुगंधयः ॥१०॥ मधुनामकरंदेन पुष्परजसापृक्तंमिलितम्॥११॥१२॥१३॥१४ ॥ मंदारेतिमंदारैःकल्पवृक्षकुसुमैःकृताऽलंकारामूर्धजाःकचायस्याःसा दिव्योत्सवायदिव्यरतयेकृतआरंभोगमनरूपोयया ॥ १५ ॥ रतिप्राभृतंरत्युपायनभूतम् ॥ १६ ॥ विशेषकैःहरिचंदनादिकल्पितैःकपोलादिषुचित्रकैः षडर्तुकुसुमोद्भवैः

तगरैर्नारिकेरैश्चप्रियालपनसैस्तथा ॥ एतैरन्यैश्चतरुभिरुद्भासितवनांतरे ॥६॥ किन्नरामदनेनार्तारक्तामधुरकंठिनः ॥ समंसंप्रजगुर्यत्रमनस्तुष्टिविवर्धनम् ॥७॥ विद्याधरामदक्षीबामदरक्तांतलोचनाः॥योषिद्भिःसहसंक्रांताश्चिक्रीडुर्जहषुश्चवै ॥८॥ घंटानामिवसन्नादःशुश्रुवेमधुरस्वनः ॥ अप्सरोगणसघानांगायतांधनदालये ॥९॥पुष्पवर्षाणिमुंचंतोनगाःपवनताडिताः॥शैलंतंवासयंतीवमधुमाधवगंधिनः॥१०॥ मधुपुष्परजःपृक्तंगंधमादायपुष्कलम् ॥ प्रववौवर्धयन्कामंरावणस्यसुखोऽनिलः ॥ ११ ॥ गेयात्पुष्पसमृद्ध्याचशैत्याद्वायोर्गिरेर्गुणात् ॥ प्रवृत्तायांरजन्यांचचंद्रस्योदयनेनच ॥ १२ ॥ रावणःसमहावीर्यःकामस्यवशमागतः ॥ विनिःश्वस्यविनिःश्वस्यशशिनंसमवैक्षत ॥ १३ ॥ एतस्मिन्नंतरेतत्रदिव्याभरणभूषिता ॥सर्वाप्सरोवरारंभापूर्णचंद्रनिभानना॥१४॥ दिव्यचंदनलिप्तांगीमंदारकृतमूर्धजा॥ दिव्योत्सवकृतारंभादिव्यपुष्पविभूषिता॥१५॥ चक्षुर्मनोहरंपीनंमेखलादामभूषितम्॥ समुद्वहंतीजघनंरतिप्राभृतमुत्तमम्॥१६॥ कृतैर्विशेषकैरार्द्रैःषडर्तुकुसुमोद्भवैः ॥ बभावन्यतमेवश्रीःकांतिश्रीद्युतिकीर्तिभिः ॥१७॥ नीलंसतोयमेघाभंवस्त्रंसमवगुंठिता ॥ यस्यावक्त्रंशशिनिभंभ्रुवौचापनिभेशुभे ॥ ॥१८॥ ऊरूकरिकराकारौकरौपल्लवकोमलौ ॥ सैन्यमध्येनगच्छंतीरावणेनोपलक्षिता ॥१९॥ तांसमुत्थायगच्छंतींकामबाणवशंगतः ॥ करेगृहीत्वालज्जंतींस्मयमानोभ्यभाषत ॥२०॥ क्वगच्छसिवरारोहेकांसिद्धिंभजसेस्वयम् ॥ कस्याभ्युदयकालोयंयस्त्वांसमुपभोक्ष्यते ॥ २१ ॥ त्वदाननरसस्याद्यपद्मोत्पलसुगंधिनः॥ सुधामृतरसस्येवकोद्यतृप्तिंगमिष्यति ॥ २२ ॥ स्वर्णकुंभनिभौपीनौशुभौभीरुनिरंतरौ ॥ कस्योरस्थलसंस्पर्शंदास्यतस्तेकुचाविमौ ॥ २३॥ सुवर्णचक्रप्रतिमंस्वर्णदामचितंपृथु ॥ अध्यारोक्ष्यतिकस्तेऽद्यजघनंस्वर्गरूपिणम् ॥ २४ ॥

गुणआर्षः षड्ऋतुकुसुमकल्पितैरलंकारैः कांत्याप्रत्यवयवशोभारूपसौंदर्येण श्रियाआभरणसंपदा द्युत्यालावण्येनकीर्त्याच, अन्यतमा स्वार्थेतमःअन्याश्रीरिवलक्ष्मीरिवबभावित्यर्थः ॥ १७ ॥ समवगुंठिताप्रावृतवती ॥ १८ ॥ १९ ॥ गच्छंतींतांसमुत्थायकरेगृहीत्वाऽभ्यभाषतेत्यन्वयः ॥ २० ॥ कांसिद्धिंकस्यसंभोगसिद्धिम् ॥ २१ ॥ आननरसस्य अधरामृतेनेत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ स्वर्गरूपिणंस्वर्गोनिरतिशयसुखंतस्यरूपंयस्यास्ति निरतिशयसुखहेतुभूतमित्यर्थः ॥ २४ ॥

यत्त्वंयासितन्नशोभनमित्यन्वयः ॥ २५ ॥ त्रैलोक्येयःप्रभुःस्यात्समदन्योनैवेत्यर्थः तेनत्रैलोक्यप्रभोर्ममान्यार्थमुपेक्षानयुक्तेतिभावः॥२६॥त्रैलोक्यस्यभर्तुरपिभर्ताविधाताचतंमां भजस्वेत्यर्थः॥२७॥२८॥अन्येभ्योपियदिधर्षणंप्राप्नुयांतदापित्वयारक्ष्याअतएवंवक्तुंनार्हसि॥२९॥चरणाधोमुखींचरणावलोकनेनाधोमुखत्वयास्थिताम्॥३०॥सुतस्य इंद्रजितइत्य

मद्विशिष्टःपुमान्कोद्यशक्रोविष्णुरथाश्विनौ ॥ मामतीत्यहियच्चत्वंयासिभीरुनशोभनम् ॥ २५ ॥ विश्रमत्वंपृथुश्रोणिशिलातलमिदंशुभम् ॥ त्रैलोक्येयःप्रभुश्चैवमदन्योनैवविद्यते॥२६॥तदेवंप्रांजलिःप्रह्वोयाचतेत्वांदशाननः ॥ भर्तुर्भर्ताविधाताचत्रैलोक्यस्यभजस्वमाम् ॥ २७ ॥ एवमुक्ताऽब्रवीद्रंभावेपमानाकृतांजलिः ॥ प्रसीदनार्हसेवक्तुमीदृशंत्वंहिमेगुरुः ॥२८॥ अन्येभ्योपित्वयारक्ष्याप्राप्नुयांधर्षणंयदि ॥ तद्धर्मतः स्नुषातेहंतत्त्वमेतद्ब्रवीमिते ॥२९॥ अथाब्रवीद्दशग्रीवश्चरणाधोमुखींस्थिताम् ॥ रोमहर्षमनुप्राप्तांदृष्टमात्रेणतांतदा ॥ ३० ॥ सुतस्ययदिमे भार्याततस्त्वंहिस्नुषाभवेः ॥ बाढमित्येवसारंभाप्राहरावणमुत्तरम्॥३१॥ धर्मतस्तेसुतस्याहंभार्याराक्षसपुंगव॥पुत्रःप्रियतरःप्राणैर्भ्रातुर्वैश्र वणस्यते॥३२॥विख्यातस्त्रिषुलोकेषुनलकूबरइत्ययम् ॥ धर्मतोयोभवेद्विप्रःक्षत्रियोवीर्यतोभवेत् ॥३३॥क्रोधाद्यश्चभवेदग्निःक्षांत्याचवसुधास मः ॥ तस्यास्मिकृतसंकेतालोकपालसुतस्यवै ॥ ३४ ॥ तमुद्दिश्यतुमेसर्वंविभूषणमिदंकृतम् ॥ यथातस्यहिनान्यस्यभावोमांप्रति तिष्ठति ॥ ३५ ॥ तेनसत्येनमांराजन्मोक्तुमर्हस्यरिंदम ॥ सहितिष्ठतिधर्मात्मामांप्रतीक्ष्यसमुत्सुकः॥३६॥तत्रविघ्नंतुतस्येहकर्तुंनार्हसिमुंच माम् ॥ सद्भिराचरितंमार्गंगच्छराक्षसपुंगव॥३७॥ माननीयोममत्वंहिपालनीयातथास्मिते ॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रत्युवाचविनीतवत्॥३८॥ स्नुषास्मियदवोचस्त्वमेकपत्नीष्वयंक्रमः ॥ देवलोकस्थितिरियंसुराणांशाश्वतीमता ॥३९॥ पतिरप्सरसांनास्तिनचैकस्त्रीपरिग्रहः ॥ एवमु क्त्वासतांरक्षोनिवेश्यचशिलातले ॥४०॥ कामभोगाभिसंरक्तोमैथुनायोपचक्रमे ॥ साविमुक्तात्ततोरंभाभ्रष्टमाल्यविभूषणा॥४१॥ गजेंद्राक्री डमथितानदीवाकुलतांगता ॥ लुलिताकुलकेशांताकरवेपितपल्लवा ॥४२॥ पवनेनावधूतेवलताकुसुमशालिनी ॥ सावेपमानालज्जंतीभीता करकृतांजलिः ॥ ४३ ॥ नलकूबरमासाद्यपादयोर्निपपातह ॥ तदवस्थांचतांदृष्ट्वामहात्मानलकूबरः ॥ ४४ ॥

र्थः॥३१॥धर्मतःसंकेतधर्मतः॥३२॥धर्मतोधर्मानुष्ठानविषये॥३३॥कृतसंकेताकृतरतिसंकेता॥३४॥ यथातस्यभावोमांप्रतितिष्ठतितथाममापिभावस्तंप्रतितिष्ठतीतिशेषः नान्यस्यना न्यंप्रतीत्यर्थः ॥३५॥३६॥३७॥३८॥ स्नुषास्मियदितिस्नुषास्मीतियदवोचइत्यर्थः देवलोकस्थितिर्देवलोकमर्यादा ॥३९॥ इयमितीदंशब्दार्थः पतिरिति अप्सरसांनियतःपति र्नास्ति सुराणामप्येकाप्सरःपरिग्रहोभार्यात्वेननास्तीत्यर्थः॥४०॥ विमुक्तां संभोगानंतरमितिशेषः ॥ ४१ ॥ करवेपितपल्लवावेपितकरपल्लवा ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

 ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ परिणामितायापिताइहेतिशेषः ॥४७॥अत्रसर्वपदस्यद्विरुपादानंभयवशान्नदोषाय॥४८॥ ४९॥५०॥५१ ॥ ध्यानंसंप्रविवेश एतदुक्तार्थःसत्योसत्योवेतिजि
ज्ञासार्थमितिभावः ॥५२॥ सर्वमुपस्पृश्य चक्षुरादींद्रियगणंसर्वमित्यर्थः ॥५३॥५४॥५५॥ सप्तधातस्येति सप्तधातुवशात्सप्तप्रकारेण विशकलीभविता लुट् ॥५६ ॥ दुंदुभिवा

 अब्रवीत्किमिदंभद्रेपादयोःपतितासिमे ॥ सावैनिःश्वसमानातुवेपमानाकृतांजलिः ॥ ४५ ॥ तस्मैसर्वंयथातत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे॥एषदेव
दशग्रीवःप्राप्तोगंतुंत्रिविष्टपम्॥४६॥ तेनसैन्यसहायेननिशेयंपरिणामिता ॥ आयांतीतेनदृष्टास्मित्वत्सकाशमरिंदम॥४७॥गृहीतातेनपृष्टा
स्मिकस्यत्वमितिरक्षसा ॥ मयातुसर्वंयत्सत्यंतस्मैसर्वंनिवेदितम् ॥ ४८ ॥ काममोहाभिभूतात्मानाश्रौषीत्तद्वचोमम॥ याच्यमानोमयादेव
स्नुषातेहमितिप्रभो ॥४९॥ तत्सर्वंपृष्ठतःकृत्वाबलात्तेनास्मिधर्षिता ॥एवंत्वमपराधंमेक्षंतुमर्हसिसुव्रत ॥ ५० ॥ नहितुल्यंबलंसौम्यास्त्रियाश्च
पुरुषस्यहि ॥ एतच्छ्रुत्वातुसंक्रुद्धस्तदावैश्रवणात्मजः ॥५१॥ धर्षणांतांपरांश्रुत्वाध्यानंसंप्रविवेशह ॥ तस्यतत्कर्मविज्ञायतदावैश्रवणात्म
जः ॥५२॥ मुहूर्तात्क्रोधताम्राक्षस्तोयंजग्राहपाणिना ॥ गृहीत्वासलिलंसर्वमुपस्पृश्ययथाविधि ॥ ५३॥ उत्ससर्जतदाशापंराक्षसेंद्रायदारुण
म् ॥ अकामातेनयस्मात्त्वंबलाद्भद्रेप्रधर्षिता ॥ ५४ ॥ तस्मात्सयुवतीमन्यांनाकामामुपयास्यति ॥ यदाह्यकामांकामार्तोधर्षयिष्यतियोषि
तम्॥५५॥मूर्धातुसप्तधातस्यशकलीभवितातदा ॥ तस्मिन्नुदाहृतेशापेज्वलिताग्निसमप्रभे ॥५६॥ देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवृष्टिश्चखाच्च्युता॥पि
तामहमुखाश्चैवसर्वेदेवाःप्रहर्षिताः॥५७॥ज्ञात्वालोकगतिंसर्वांतस्यमृत्युंचरक्षसः॥श्रुत्वातुसदशग्रीवस्तंशापंरोमहर्षणम् ॥५८॥नारीषुमैथुनी
भावंनाकामास्वभ्यरोचयत् ॥ तेननीताःस्त्रियःप्रीतिमापुःसर्वाःपतिव्रताः॥नलकूबरनिर्मुक्तंशापंश्रुत्वामनःप्रियम् ॥५९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम॰
वा॰आ॰उत्तरकांडेषड्विंशःसर्गः ॥ २६॥ ॥ ७ ॥ ॥ कैलासंलंघयित्वातुससैन्यबलवाहनः ॥ आससादमहातेजाइंद्रलोकंदशाननः ॥ १ ॥
तस्यराक्षससैन्यस्यसमंतादुपयास्यतः ॥ देवलोकेबभौशब्दोभिद्यमानार्णवोपमः ॥ २॥ श्रुत्वातुरावणंप्राप्तमिंद्रश्चलितआसनात् ॥ देवा
नथाब्रवीत्तत्रसर्वानेवसमागतान् ॥ ३ ॥ आदित्यांश्चवसून्रुद्रान्साध्यांश्चसमरुद्गणान् ॥ सज्जाभवतयुद्धार्थंरावणस्यदुरात्मनः ॥ ४ ॥

द्यादयःसंतोषात्॥५७॥तमेवसंतोषहेतुमाह ज्ञात्वेति लोकगतिंलोकस्यतत्कृतपीडामूलदुर्दशांतस्यरक्षसोमृत्युंचज्ञात्वेत्यर्थः॥५८॥नाकामास्वभ्यरोचयत् इदंवचनंसीतादेव्याअक्षत
त्वस्यसम्यक्रामंप्रतिबोधनार्थंतेनरावणेननीताःप्राक्स्वांतःपुरंनीताःपतिव्रताःस्त्रियश्चतंस्वेष्टंशापंश्रुत्वाप्रीतिमापुः ॥ ५९ ॥ ॥ इतिश्रीरा॰ श्रीरा॰रा॰वा॰आदिकाव्येउत्तरकांडे
षड्विंशःसर्गः ॥२६॥ ॥७॥ ॥ अथयुद्धेसुमालिवधः कैलासमिति कैलासंलंघयित्वाइंद्रलोकमाससाद तस्यमेरुपरिप्रतिष्ठितत्वात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥५॥ रावणंप्रतिपरित्रस्तः भगवद्वचनस्यपरिपालनीयत्वादितिभावः ॥६॥ ७॥ बलवत्त्वेहेतुमाह वरप्रदानादिति ॥८॥ तद्बलंअपरिमितंतावकंबलमाश्रित्ययथादग्धास्तथारावण
स्यापिवधोपाययत्नंकुरुमेआख्याहि ॥ ९ ॥ देवेतिदेवेशेतिचविष्णुसंबोधनं गतिःरक्षकः परायणमाश्रयः॥ १० ॥११॥ १२॥ तत्तस्मान्ममयथाजयःस्यात्तथातत्त्वमुपायमाचक्ष्व

एवमुक्तास्तुशक्रेणदेवाःशक्रसमायुधि ॥ सन्नह्यसुमहासत्त्वायुद्धश्रद्धासमन्विताः ॥५॥ सतुदीनःपरित्रस्तोमहेंद्रोरावणंप्रति ॥ विष्णोःसमी
पमागत्यवाक्यमेतदुवाचह ॥ ६ ॥ विष्णोकथंकरिष्यामिरावणंराक्षसंप्रति ॥ अहोतिबलवद्रक्षोयुद्धार्थमभिवर्तते ॥७॥ वरप्रदानाद्बलवान्न
खल्वन्येनहेतुना ॥ तत्तुसत्यंवचःकार्यंयदुक्तंपद्मयोनिना ॥८॥ तद्यथानमुचिर्वृत्रोबलिर्नरकशंबरौ ॥ त्वद्बलंसमवष्टभ्यमयादग्धास्तथाकुरु॥
॥९॥ नह्यन्योदेवदेवेशत्वद्दतेमधुसूदन ॥ गतिःपरायणंचापित्रैलोक्येसचराचरे ॥१०॥ त्वंहिनारायणःश्रीमान्पद्मनाभःसनातनः॥त्वयेमेस्था
पितालोकाःशक्रश्चाहंसुरेश्वरः ॥ ११ ॥ त्वयासृष्टमिदंसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ त्वामेवभगवन्सर्वेप्रविशंतियुगक्षये ॥ १२॥ तदाचक्ष्वय
थातत्त्वंदेवदेवममस्वयम् ॥ असिचक्रसहायस्त्वंयोत्स्यसेरावणंप्रति ॥१३॥ एवमुक्तःसशक्रेणदेवोनारायणःप्रभुः ॥ अब्रवीन्नपरित्रासःकर्त
व्यःश्रूयतांचमे॥१४॥नतावदेषदुष्टात्माशक्योजेतुंसुरासुरैः॥हंतुंचापिसमासाद्यवरदानेनदुर्जयः॥१५॥सर्वथातुमहत्कर्मकरिष्यतिबलोत्कटः॥
राक्षसःपुत्रसहितोदृष्टमेतन्निसर्गतः ॥१६॥ यत्तुमांत्वमभाषिष्ठायुध्यस्वेतिसुरेश्वर ॥ नाहंतंप्रतियोत्स्यामिरावणंराक्षसंयुधि ॥१७॥ नाहत्वासम
रेशत्रुंविष्णुःप्रतिनिवर्तते ॥ दुर्लभश्चैवकामोद्यवरगुप्ताद्धिरावणात् ॥१८॥ प्रतिजानेचदेवेंद्रत्वत्समीपेशतक्रतो ॥ भवितास्मियथास्याहंरक्ष
सोमृत्युकारणम् ॥१९॥ अहमेवनिहंतास्मिरावणंसपुरःसरम् ॥ देवतानंदयिष्यामिज्ञात्वाकालमुपागतम् ॥२०॥ एतत्तेकथितंतत्त्वंदेवराज
शचीपते ॥ युध्यस्वविगतत्रासःसुरैःसार्धंमहाबल ॥ २१॥ ततोरुद्राःसहादित्यावसवोमरुतोऽश्विनौ ॥ सन्नद्धानिर्ययुस्तूर्णंराक्षसानभितःपु
रात् ॥२२॥ एतस्मिन्नंतरेनादःशुश्रावरजनीक्षये ॥ तस्यरावणसैन्यस्यप्रयुद्धस्यसमंततः ॥२३॥ तेप्रबुद्धामहावीर्याअन्योन्यमभिवीक्ष्यवै ॥
संग्राममेवाभिमुखाअभ्यवर्तंतहृष्टवत् ॥ २४ ॥ ततोदैवतसैन्यानांसंक्षोभःसमजायत ॥ तदक्षयंमहासैन्यंदृष्ट्वासमरमूर्धनि ॥२५॥ ततो
युद्धंसमभवद्देवदानवरक्षसाम् ॥ घोरंतुमुलनिर्ह्रादंनानाप्रहरणोद्यतम् ॥२६॥

स्वयमेववायोत्स्यसे तद्ब्रूहीतिशेषः ॥ १३ ॥ मेवचनमितिशेषः
॥ १४ ॥ वरदानेनदुर्जयएषयुधिसमासाद्यसुरासुरैर्जेतुंहंतुंचनशक्यः ॥१५ ॥ महत्कर्मयुद्धं निसर्गतःसहजज्ञानशक्त्या दृष्टमवगतम् ॥ १६ ॥ प्रतियोत्स्यामि इदानीमितिशे
षः ॥ १७ ॥ १८ ॥ यथाभवितास्मितथाप्रतिजानेइत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अभितःसंमुखे ॥ २२ ॥ प्रयुद्धस्यप्रकृष्टंयुद्धंयस्य ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

एतस्मिन्नंतरेशूराराक्षसाघोरदर्शनाः॥ युद्धार्थंसमवर्तंतसचिवारावणस्यते ॥२७॥ मारीचश्चप्रहस्तश्चमहापार्श्वमहोदरौ॥ अकंपनोनिकुंभश्च
॥३६॥ शुकःसारणएवच ॥२८॥ संह्रादोधूमकेतुश्चमहादंष्ट्रोघटोदरः ॥ जंबुमालीमहाह्रादोविरूपाक्षश्चराक्षसः ॥२९॥ सुप्तघ्नोयज्ञकोपश्चदुर्मुखोदूष ७
णःखरः ॥ त्रिशिराःकरवीराक्षःसूर्यशत्रुश्चराक्षसः ॥३०॥ महाकायोतिकायश्चदेवांतकनरांतकौ॥एतैःसर्वैःपरिवृतोमहावीर्यैर्महाबलः ॥३१॥
रावणस्यार्यकःसैन्यंसुमालीप्रविवेशह ॥ सदैवतगणान्सर्वान्नानाप्रहरणैःशितैः॥३२॥व्यध्वंसयत्समंक्रुद्धोवायुर्जलधरानिव॥ तद्दैवतबलंराम
हन्यमानंनिशाचरैः ॥३३॥ प्रणुन्नंसर्वतोदिग्भ्यःसिंहनुन्नामृगाइव ॥ एतस्मिन्नंतरेशूरोवसूनामष्टमोवसुः ॥ सावित्रइतिविख्यातःप्रविवेशर
णाजिरम् ॥३४॥ सैन्यैःपरिवृतोहृष्टैर्नानाप्रहरणोद्यतैः॥ त्रासयञ्छत्रुसैन्यानिप्रविवेशरणाजिरम् ॥३५॥ तथादित्यौमहावीर्यौत्वष्टापूषाचतौ
समम्॥ निर्भयौसहसैन्येनतदाप्राविशतांरणे ॥३६॥ ततोयुद्धंसमभवत्सुराणांसहराक्षसैः ॥ क्रुद्धानांरक्षसांकीर्तिंसमरेष्वनिवर्तिनाम् ॥३७॥
ततस्तेराक्षसाःसर्वेविबुधान्समरेस्थितान् ॥ नानाप्रहरणैर्घोरैर्जघ्नुःशतसहस्रशः ॥३८॥ देवाश्चराक्षसान्घोरान्महाबलपराक्रमान् ॥ समरेवि
मलैःशस्त्रैरुपनिन्युर्यमक्षयम् ॥३९॥ एतस्मिन्नंतरेरामसुमालीनामराक्षसः ॥ नानाप्रहरणैःक्रुद्धस्तत्सैन्यंसोभ्यवर्तत ॥४०॥ सदैवतबलंसर्वं
नानाप्रहरणैःशितैः ॥ व्यध्वंसयतसंक्रुद्धोवायुर्जलधरंयथा ॥४१॥ तेमहाबाणवर्षैश्चशूलप्रासैःसुदारुणैः ॥ हन्यमानाःसुराःसर्वेनव्यतिष्ठंतसं
हृताः ॥४२॥ ततोविद्राव्यमाणेषुदैवतेषुसुमालिना॥वसूनामष्टमःक्रुद्धःसावित्रोवैव्यवस्थितः ॥ ४३॥ संवृतःस्वैरथानीकैःप्रहरंतंनिशाचरम् ॥
विक्रमेणमहातेजावारयामाससंयुगे ॥४४॥ ततस्तयोर्महद्युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ॥सुमालिनोवसोश्चैवसमरेष्वनिवर्तिनोः ॥४५॥ ततस्तस्य
महाबाणैर्वसुनासुमहात्मना ॥ निहतःपन्नगरथःक्षणेनविनिपातितः ॥ ४६ ॥ हत्वातुसंयुगेतस्यरथंबाणशतैश्चितम् ॥ गदांतस्यवधार्था
यवसुर्जग्राहपाणिना ॥ ४७ ॥ ततःप्रगृह्यदीप्താग्रांकालदंडोपमांगदाम् ॥ तांमूर्ध्निपातयामाससावित्रोवैसुमालिनः ॥ ४८ ॥ सातस्योपरि
चोल्काभापतंतीविबभौगदा ॥ इंद्रप्रमुक्तागर्जंतीगिराविवमहाशनिः ॥ ४९ ॥ तस्यनैवास्थिनशिरोनमांसंददृशेतदा ॥ गदयाभस्मतांनीतं
निहतस्यरणाजिरे ॥ ५० ॥ ॥३६॥

॥५१॥ ॥ इ०रा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०सप्तविंशःसर्गः ॥२७॥ ॥७१॥ सुमालिनमिति ॥१॥२॥ तांसेनांदेवसेनाम् ॥३॥४॥ आविद्धवेधंप्राप्यवित्रस्तान् ॥५॥ ६ ॥ ७ ॥
॥ ८ ॥ तेषांदेवरक्षसांसदृशंबलवीर्यानुरूपंयुद्धमभवत् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥१३॥१४॥ प्रव्यथितालोकाभूरादयस्तत्प्रजाश्चतमःसंजज्ञे रावणपुत्रमाययेतिशेषः ॥ १५ ॥

तंदृष्ट्वानिहतंसंख्येराक्षसास्तेसमंततः ॥ व्यद्रवन्संहिताःसर्वेक्रोशमानाःपरस्परम् ॥ विद्राव्यमाणावसुनाराक्षसानावतस्थिरे ॥५१॥ इत्यार्षे श्रीम०वा०आ०उ०सप्तविंशःसर्गः ॥ २७ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ सुमालिनंहतंदृष्ट्वावसुनाभस्मसात्कृतम् ॥ स्वसैन्यंविद्रुतंचापिलक्षयित्वाऽर्दितं सुरैः ॥१॥ ततःस्वबलवान्क्रुद्धोरावणस्यसुतस्तदा ॥ निवर्त्यराक्षसान्सर्वान्मेघनादोव्यवस्थितः ॥ २ ॥ सरथेनमहार्हेणकामगेनमहार थः ॥ अभिदुद्रावसेनांतांवनान्यग्निरिवज्वलन् ॥ ३ ॥ ततःप्रविशतस्तस्यविविधायुधधारिणः ॥विदुद्रुवुर्दिशःसर्वादर्शनादेवदेवताः ॥ ४ ॥ नबभूवतदाकश्चिद्युयुत्सोरस्यसंमुखे ॥ सर्वानाविध्यवित्रस्तांस्ततःशक्रोब्रवीत्सुरान् ॥ ५ ॥ नभेतव्यंनगंतव्यंनिवर्तध्वंरणेसुराः ॥ एषगच्छति पुत्रोमेयुद्धार्थमपराजितः ॥६॥ ततःशक्रसुतोदेवोजयंतइतिविश्रुतः ॥ रथेनाद्भुतकल्पेनसंग्राममेसोभ्यवर्तत ॥७॥ ततस्तेत्रिदशाःसर्वेपरिवार्यश चीसुतम् ॥ रावणस्यसुतंयुद्धेसमासाद्यप्रजघ्निरे ॥८॥ तेषांयुद्धंसमभवत्सदृशंदेवरक्षसाम् ॥ महेंद्रस्यचपुत्रस्यराक्षसेंद्रसुतस्यच ॥९॥ ततोमात लिपुत्रस्यगोमुखस्यसरावणिः ॥ सारथेःपातयामासशरान्कनकभूषणान् ॥ १० ॥ शचीसुतश्चापितथाजयंतस्तस्यसारथिम् ॥ तंचापिरावणिः क्रुद्धःसमंतात्प्रत्यविध्यत ॥११॥ सहिक्रोधसमाविष्टोबलीविस्फारितेक्षणः ॥ रावणिःशक्रतनयंशरवर्षैरवाकिरत् ॥१२॥ ततोनानाप्रहरणा ञ्छितधारान्सहस्रशः ॥ पातयामाससंक्रुद्धःसुरसैन्येषुरावणिः ॥१३॥ शतघ्नीमुसलप्रासगदाखड्गपरश्वधान् ॥ महांतिगिरिशृंगाणिपातया मासरावणिः ॥ १४ ॥ ततःप्रव्यथितालोकाःसंजज्ञेचतमस्ततः ॥ तस्यरावणपुत्रस्यशत्रुसैन्यानिनिघ्नतः ॥ १५॥ ततस्तद्दैवतबलंसमंतात्तं शचीसुतम् ॥ बहुप्रकारमस्वस्थमभवच्छरपीडितम् ॥१६॥ नाभ्यजानंतचान्योन्यंरक्षोवादेवताथवा ॥ तत्रतत्रविपर्यस्तंसमंतात्परिधावत ॥ ॥१७॥ देवादेवान्निजघ्नुस्तेराक्षसान्राक्षसास्तथा ॥संमूढास्तमसाच्छन्नाव्यद्रवन्नपरेतथा ॥१८॥ एतस्मिन्नंतरेवीरःपुलोमानामवीर्यवान् ॥ दै त्येंद्रस्तेनसंगृह्यशचीपुत्रोपवाहितः ॥ १९ ॥ संगृह्यतंतुदौहित्रंप्रविष्टःसागरंतदा ॥ आर्यकःसहितस्यासीत्पुलोमायेनसाशची ॥२०॥ ज्ञा त्वाप्रणाशंतुतदाजयंतस्याथदेवताः ॥ अप्रहृष्टास्ततःसर्वाव्यथिताःसंप्रदुद्रुवुः ॥ २१ ॥

तंशचीसुतंहित्वेतिशेषः ॥ १६ ॥ विपर्यस्तंविशीर्णं परिधावतपर्यधावत ॥ १७ ॥ १८ ॥ तेनजयंतमातामहेनपुलोम्ना ॥ १९ ॥ येनसाशचीउत्पादितेतिशेषः ॥ २० ॥ प्रणाशमदर्शनं व्यथिताअतएवाप्रहृष्टाःखिन्नाः ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ विद्रुतंपलायनम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ ततइंद्रस्यतद्रथारोहणानंतरं वायुचपलावायुप्रवर्तिताः ॥ २५॥ वाद्यंतअवाद्यंत समाहिताःगगनेप्रवृत्ताः ॥२६॥२७॥२८॥२१॥
॥३०॥३१॥ युद्धात्युद्धस्थानात् समुपाविशत्तूष्णीमास्त ॥३२॥ ३३ ॥ कुंभकर्णस्त्विति अस्यजागरितस्ययुद्धादिप्रसंगेऽनेकदिनमपिजागरणमित्यतोज्ञायते नानाप्रहरणोद्यतः
॥ ३७ ॥ उद्यतनानाप्रहरणःकेनाभ्यपद्यतकेनयुद्धंकृतवानितिनाज्ञायतापितुप्राप्तेनसर्वेणाप्ययुध्यतेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ अपिचप्रहरणनियमोपिनास्तीत्याह दंतैरिति ॥ ३५ ॥ प्रयुद्धःकृतप्र

रावणिस्त्वथसंक्रुद्धोबलैःपरिवृतःस्वकैः ॥ अभ्यधावतदेवांस्तान्मुमोचचमहास्वनम् ॥२२॥ दृष्ट्वाप्रणाशंपुत्रस्यदैवतेषुचविद्रुतम् ॥ मातलिं
चाहदेवेशोरथःसमुपनीयताम् ॥२३॥ सतुदिव्योमहाभीमःसज्जएवमहारथः ॥ उपस्थितोमातलिनावाह्यमानोमहाजवः ॥ २४ ॥ ततोमेघार
थेतस्मिंस्तडित्त्वंतोमहाबलाः ॥ अग्रतोवायुचपलानेदुःपरमनिःस्वनाः ॥२५॥ नानावाद्यानिवाद्यंतगंधर्वाश्चसमाहिताः ॥ ननृतुश्चाप्सरःसं
घानिर्यातित्रिदशेश्वरे ॥२६॥ रुद्रैर्वसुभिरादित्यैरश्विभ्यांसमरुद्गणैः ॥ वृतोनानाप्रहरणैर्निर्ययौत्रिदशाधिपः ॥२७ ॥ निर्गच्छतस्तुशक्रस्यप
रुषःपवनोववौ ॥ भास्करोनिष्प्रभश्चैवमहोल्काश्चप्रपेदिरे ॥२८ ॥ एतस्मिन्नंतरेशूरोदशग्रीवःप्रतापवान् ॥ आरुरोहरथंदिव्यंनिर्मितंविश्व
कर्मणा ॥२१॥ पन्नगैःसुमहाकायैर्वेष्टितंलोमहर्षणैः ॥ येषांनिःश्वासवातेनप्रदीप्तमिवसंयुगे ॥३० ॥ दैत्यैर्निशाचरैश्चैवसरथःपरिवारितः ॥
समराभिमुखोदिव्योमहेंद्रंसोऽभ्यवर्तत ॥३१॥ पुत्रंतंवारयित्वातुस्वयमेवव्यवस्थितः ॥ सोपियुद्धाद्विनिष्क्रम्यरावणिःसमुपाविशत् ॥३२॥ त
तोयुद्धंप्रवृत्तंतुसुराणांराक्षसैःसह ॥ शस्त्राणिवर्षतांतेषांमेघानामिवसंयुगे ॥३३॥ कुंभकर्णस्तुदुष्टात्मानानाप्रहरणोद्यतः ॥ नाज्ञायतततदाराज
न्युद्धंकेनाभ्यपद्यत ॥३४॥ दंतैःपादैर्भुजैर्हस्तैःशक्तितोमरमुद्गरैः ॥ येनतेनैवसंक्रुद्धस्ताडयामासदेवताः ॥३५ ॥ सतुरुद्रैर्महाघोरैःसंगम्याथ
निशाचरः ॥ प्रयुद्धस्तैश्चसंग्रामेक्षतःशस्त्रैर्निरंतरम् ॥३६॥ ततस्तद्राक्षसंसैन्यंप्रयुद्धंसमरुद्गणैः ॥रणेविद्रावितंसर्वंनानाप्रहरणैस्तदा ॥ ३७॥
केचिद्विनिहताःकृत्ताश्चेष्टंतिस्ममहीतले॥वाहनेष्ववसक्ताश्चस्थिताएवापरेरणे ॥३८॥ रथान्नागान्खरानुष्ट्रान्पन्नगांस्तुरगांस्तथा॥शिशुमारान्व
राहांश्चपिशाचवदनानपि ॥३९॥ तान्समालिंग्यबाहुभ्यांविष्टब्धाःकेचिदुत्थिताः ॥देवैस्तुशस्त्रसंभिन्नामम्रिरेचनिशाचराः ॥४०॥ चित्रकर्म
इवाभातिसर्वेषांरणसंप्लवः ॥ निहतानांप्रसुप्तानांराक्षसानांमहीतले ॥४१॥

क्लिष्टयुद्धः ॥ ३६ ॥ समरुद्गणैर्देवैरितिशेषः ॥ ३७ ॥ कृत्ताश्छिन्नाः ॥ ३७ ॥
केचिन्मोहाद्वाहनेभ्योनिपातितदेहाअपिवाहनेष्ववसक्ताएवस्थिताइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ तदेवाह रथानिति ॥ ३९ ॥ रथादीन्बाहुभ्यांसमालिंग्यविष्टब्धाःकेचिदुत्थितामूर्च्छिताः
कालेनगतमूर्च्छाउत्थिताः मम्रिरेमृताः ॥ ४० ॥ चित्रकर्मइवेत्यसंधिरार्षः यथासिद्धमायानिर्मितंचित्रकर्मआश्चर्यकरंतथैवतेषांपरसंप्लवोरणसंमर्दआभातिस्म ॥ ४१ ॥

॥४२॥४३॥४४॥ ४५॥४६॥४७॥ सर्वंहितमसावृतं उभयशरवर्षकृतसर्वादिक्छादनेनेतिभावः ॥ ४८ ॥ ॥ इतिश्रीरा० श्री० रा० वा० आ० उ० अष्टाविंशःसर्गः ॥ २८ ॥
देवाश्चराक्षसाश्चदेवराक्षसाः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ परसैन्यस्यांतोयावत्तावन्मांमध्येनपरसेनामध्यमार्गेणनयस्व ॥ ४ ॥ ५ ॥ अथोपरि सर्वेषामुपरिष्टादित्यर्थः ॥ ६ ॥ अथदे

शोणितोदकनिष्पंदाकाकगृध्रसमाकुला ॥ प्रवृत्तासंयुगमुखेशस्त्रग्राहवतीनदी॥४२॥ एतस्मिन्नंतरेक्रुद्धोदशग्रीवःप्रतापवान्॥ निरीक्ष्यतुबलं सर्वंदैवतैर्विनिपातितम् ॥ ४३ ॥ सतंप्रतिविगाह्याशुप्रवृद्धंसैन्यसागरम् ॥ त्रिदशान्समरेनिघ्नन्शक्रमेवाभ्यवर्तत ॥ ४४ ॥ ततःशक्रोमह च्चापंविस्फार्यसुमहास्वनम्॥यस्यविस्फारनिर्घोषैःस्तनंतिस्मदिशोदश ॥४५॥ तद्विकृष्यमहच्चापमिंद्रोरावणमूर्धनि ॥ पातयामाससशरान्पा वकादित्यवर्चसः ॥४६॥ तथैवचमहाबाहुर्दशग्रीवोनिशाचरः ॥शक्रंकार्मुकविभ्रष्टैःशवरर्षैरवाकिरत् ॥ ४७॥ प्रयुध्यतोरथतयोर्बाणवर्षैःसमंत तः ॥ नाज्ञायततदाकिंचित्सर्वंहितमसावृतम् ॥ ४८ ॥ ॥इ०श्री०वा०आ०उ०अष्टाविंशःसर्गः॥२८ ॥ ॥श्री॥ ॥ ततस्तमसिसंजातेसर्वेतेदे वराक्षसाः॥आयुध्यंतबलोन्मत्ताःसूदयंतःपरस्परम्॥१॥इंद्रश्चरावणश्चैवरावणिश्चमहाबलः ॥तस्मिंस्तमोजालवृतेमोहमीयुर्नतेत्रयः ॥ २ ॥ सतुदृष्ट्वाबलंसर्वंरावणोनिहतंक्षणात् ॥ क्रोधमभ्यगमत्तीव्रंमहानादंचमुक्तवान् ॥३ ॥क्रोधात्सूतंचदुर्धर्षःस्यंदनस्थमुवाचह॥परसैन्यस्यम ध्येनयावदंतोनयस्वमाम् ॥ ४॥ अद्यैवत्रिदशान्सर्वान्विक्रमैःसमरेस्वयम्॥नानाशस्त्रमहासारैर्नयामियमसादनम् ॥५॥अहमिंद्रंवधिष्यामि धनदंवरुणंयमम्॥त्रिदशान्विनिहत्याशुस्वयंस्थास्याम्यथोपरि ॥६॥ विषादोनैवकर्तव्यःशीघ्रंवाहयमेरथम्॥ द्विःखलुत्वांब्रवीम्यद्ययावदंतंन यस्वमाम् ॥ ७ ॥ अयंसनंदनोद्देशोयत्रवर्तामहेवयम् ॥ नयमामद्यतत्रत्वमुदयोयत्रपर्वतः॥८ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वातुरगान्समनोजवान् ॥आ दिदेशाथशत्रूणांमध्येनैवचसारथिः ॥९॥ तस्यतंनिश्चयंज्ञात्वाशक्रोदेवेश्वरस्तदा ॥ रथस्थःसमरस्थस्तान्देवान्वाक्यमथाब्रवीत् ॥१०॥ सुराः शृणुतमद्वाक्यंयत्तावन्ममरोचते ॥ जीवन्नेवदशग्रीवःसाधुरक्षोनिगृह्यताम् ॥ ११ ॥ एषह्यतिबलःसैन्येरथेनपवनौजसा ॥ गमिष्यतिप्रवृद्धो र्मिःसमुद्रइवपर्वणि ॥१२॥ नह्येषहंतुंशक्योद्यवरदानात्सुनिर्भयः ॥तद्ग्रहीष्यामहेरक्षोयत्ताभवतसंयुगे ॥ १३॥ यथाबलौनिरुद्धेचत्रैलोक्यंभु ज्यतेमया ॥ एवमेतस्यपापस्यनिरोधोममरोचते ॥१४॥

वसेनामध्यप्रवेशेकथंभविष्यतीतिविषण्णंसारथिंपुनरप्याह द्विःखल्विति द्विर्द्विवारंब्रमीमि तत्कथंननयसीतिशेषः ॥ ७ ॥ अपरिमितदेवसेनायाअंतस्यदुर्ज्ञेयत्वादाह अयमिति नंदनमारभ्योदयपर्वतांतंसेनातिष्ठतीतिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ १३॥ यथाबलौबलिदैत्येनिरुद्धेकृतनिरोधेसतिमयात्रैलोक्यंभुज्यते एवमस्यपापस्यनिरोधस्त्रैलोक्यरक्षार्थममकर्तव्यत्वेनरोचतेइत्यब्रवीदितिपूर्वेणसंबंधः ॥ १४ ॥

ततोन्यंदेशंरावणावस्थितदेशादन्यंदेशं रावणंसंत्यज्येति वज्रपातादिनाप्रहर्तुमशक्यत्वात्पुरःस्थितिर्निष्प्रयोजनेत्याशयेनतंत्यक्त्वा ॥ १५ ॥ उत्तरेणप्रविवेशदेवसेनामितिशेषःअ
निवर्तकःअनिवर्तितुम् ॥ १६॥ १७॥ दशाननंन्यवर्तयदित्यत्रहेतुरसंभ्रांतःसमावृत्येति ॥ १८॥ १९॥ तत्सैन्यंदेवसैन्यम् ॥ २० ॥ पुरःस्थित्यादेवसेनाजयस्याशक्यत्वान्मा
यांश्रयते तामिति समभिद्रवत् समभ्यद्रावयदित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२॥ किंचन किमपिभयमित्यर्थः ॥२३॥२४॥२५॥२६॥ स्वसैन्यमभितोनयत् स्वसैन्यपार्श्वमनयदित्यर्थः

ततोन्यंदेशमास्थायशक्रःसंत्यज्यरावणम् ॥ अयुध्यतमहाराजराक्षसांस्त्रासयन्रणे ॥ १५ ॥ उत्तरेणदशग्रीवःप्रविवेशानिवर्तकः ॥ दक्षिणे
नतुपार्श्वेनप्रविवेशशतक्रतुः ॥ १६ ॥ ततःसयोजनशतंप्रविष्टोराक्षसाधिपः ॥ देवतानांबलंसर्वंशरवर्षैरवाकिरत् ॥ १७॥ ततःशक्रोनिरीक्ष्या
थप्रनष्टंतुस्वकंबलम्॥न्यवर्तयदसंभ्रांतःसमावृत्यदशाननम् ॥१८॥ एतस्मिन्नंतरेनादोमुक्तोदानवराक्षसैः॥हाहताःस्मइतिग्रस्तंदृष्ट्वाशक्रेण
रावणम् ॥ १९ ॥ ततोरथंसमास्थायरावणिःक्रोधमूर्छितः ॥ तत्सैन्यमतिसंक्रुद्धःप्रविवेशसुदारुणम् ॥२०॥ तांप्रविश्यमहामायांप्राप्तांपशुप
तेःपुरा ॥ प्रविवेशसुसंरब्धस्तत्सैन्यंसमभिद्रवत् ॥ २१ ॥ ससर्वादेवतास्त्यक्त्वाशक्रमेवाभ्यधावत ॥ महेंद्रश्चमहातेजानापश्यच्चसुतंरिपोः
॥२२॥ विमुक्तकवचस्तत्रवध्यमानोपिरावणिः ॥ त्रिदशैःसुमहावीर्यैर्नचकारचकिंचन ॥२३॥ समातलिंसमायांतंताडयित्वाशरोत्तमैः ॥ महेंद्रं
बाणवर्षेणभूयएवाभ्यवाकिरत् ॥२४॥ ततस्त्यक्त्वारथंशक्रोविससर्जचसारथिम् ॥ ऐरावतंसमारुह्यमृगयामासरावणिम् ॥२५॥ सतत्रमाया
बलवानदृश्योऽथांतरिक्षगः ॥ इंद्रंमायापरिक्षिप्तंकृत्वासप्राद्रवच्छरैः ॥२६॥ सतंयदापरिश्रांतमिंद्रंजज्ञेथरावणिः ॥ तदैनंमाययाबद्धास्वसैन्य
मभितोनयत् ॥२७॥ तंतुदृष्ट्वाबलात्तेननीयमानंमहारणात्॥महेंद्रममराःसर्वेकिंनुस्यादित्यचिंतयन् ॥२८॥ दृश्यतेनसमायावीशक्रजित्समि
तिंजयः ॥ विद्यावानपियेनेंद्रोमाययाऽपहृतोबलात्॥२९॥ एतस्मिन्नंतरेक्रुद्धाःसर्वेसुरगणास्तदा॥ रावणंविमुखीकृत्यशरवर्षैरवाकिरन्॥३०॥
रावणस्तुसमासाद्यआदित्यांश्चवसूंस्तदा ॥ नशशाकससंग्रामेयोद्धुंशत्रुभिरर्दितः ॥३१ ॥ सतंदृष्ट्वापरिम्लानंप्रहारैर्जर्जरीकृतम् ॥ रावणिः
पितरंयुद्धेदर्शनस्थोब्रवीदिदम् ॥ ३२ ॥ आगच्छतातगच्छामोरणकर्मनिवर्तताम् ॥ जितंनोविदितंतेऽस्तुस्वस्थोभवगतज्वरः ॥ ३३ ॥

॥ २७ ॥ महेंद्रंतेनबलान्नीयमानंदृष्ट्वाविद्यावानपिअसुरमायासंहारविद्यावानपिइंद्रोयेनरावणिनामाययानीयतेसनदृश्यतेएतत्किंन्विति चुक्रुशुः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥
॥ ३१ ॥ युद्धेदर्शनस्थइतिअदर्शनस्थइतिच्छेदः अंतर्हितएवाब्रवीदित्यर्थः दर्शनेमहेंद्रनाशभियेतिभावः ॥ ३२ ॥ हेतातआगच्छगच्छामः स्वपुरमितिशेषः रणकर्मनिवर्त
तांनिवृत्तमस्तु समाप्तमस्त्वित्यर्थः कुतोनिवृत्तिस्तत्राह नोस्माकंजितंजयःसंवृत्तः भावेनिष्ठा सजयस्तेविदितोस्तु ॥ ३३ ॥

कथंजयस्तत्राह अयंहीति देवबलाद्देवसेनायाः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ रणविगतःविगतरणः ॥३७॥३८ ॥३९ ॥ राक्षसान्विससर्ज स्वस्वभवनंप्रतीतिशेषः ॥ ४०॥ ॥ इ
तिश्रीरा० श्रीरा० रा० वा० आ० उ० एकोनत्रिंशःसर्गः ॥२९ ॥ ॥छ॥ ॥ अथब्रह्मणेंद्रमोचनमिंद्राश्वासनंच जितेइति ॥ १ ॥ २॥ अहोस्येतिसंधिरार्षः तवतुल्यः एषइतिशे

अयंहिसुरसैन्यस्यत्रैलोक्यस्यचयःप्रभुः॥सगृहीतोदेवबलाद्भग्नदर्पाःसुराःकृताः॥३४॥ यथेष्टंभुंक्ष्वलोकांस्त्रीन्निगृह्यारातिमोजसा ॥ वृथार्किं
तेश्रमेणेहयुद्धमद्यतुनिष्फलम् ॥३५॥ ततस्तेदैवतगणानिवृत्तारणकर्मणः ॥ तच्छ्रुत्वारावणेर्वाक्यंशक्रहीनाःसुरागताः ॥३६॥ अथसरणवि
गतमुत्तमौजास्त्रिदशरिपुःप्रथितोनिशाचरेंद्रः॥स्वसुतवचनमादृतःप्रियंतत्समनुनिशम्यजगादचैवसूनुम् ॥३७॥ अतिबलसदृशैःपराक्रमै
स्त्वंममकुलवंशविवर्धनःप्रभो॥यदयमतुलबलस्त्वयाद्यवैत्रिदशपतिस्त्रिदशाश्चनिर्जिताः ॥ ३८ ॥ नयरथमधिरोप्यवासवंनगरमितोव्रजसे
नयावृतस्त्वम् ॥ अहमपितवपृष्ठतोद्रुतंसहसचिवैरनुयामिहृष्टवत् ॥ ३९ ॥ अथसबलवृतःसवाहनस्त्रिदशपतिंपरिगृह्यरावणिः ॥ स्वभवन
मधिगम्यवीर्यवान्कृतसमरान्विससर्जराक्षसान्॥४०॥ ॥इ० श्री० वा० आ० उ० एकोनत्रिंशःसर्गः ॥२९॥ ॥छ॥ ॥ जितेमहेंद्रेऽ
तिबलेरावणस्यसुतेनवै॥प्रजापतिंपुरस्कृत्यययुर्लंकांसुरास्तदा॥ १ ॥ तत्ररावणमासाद्यपुत्रभ्रातृभिरावृतम् ॥ अब्रवीद्गगनेतिष्ठन्सामपूर्वंप्र
जापतिः ॥ २ ॥ वत्सरावणतुष्टोस्मिपुत्रस्यतवसंयुगे ॥ अहोस्यविक्रमौदार्यंतवतुल्योधिकोपिवा ॥ ३ ॥ जितंहिभवतासर्वंत्रैलोक्यंस्वेनते
जसा ॥ कृताप्रतिज्ञासफलाप्रीतोस्मिससुतस्यते ॥ ४ ॥ अयंचपुत्रोतिबलस्तवरावणवीर्यवान् ॥ जगतींद्रजिदित्येवपरिख्यातोभविष्यति
॥ ५ ॥बलवान्दुर्जयश्चैवभविष्यत्येवराक्षसः॥ यंसमाश्रित्यतेराजन्स्थापितास्त्रिदशावशे ॥६॥ तन्मुच्यतांमहाबाहोमहेंद्रःपाकशासनः॥ किं
चास्यमोक्षणार्थायप्रयच्छंतुदिवौकसः ॥ ७ ॥ अथाब्रवीन्महातेजाइंद्रजित्समितिंजयः ॥ अमरत्वमहंदेववृणेयद्येषमुच्यते ॥ ८ ॥ ततोब्रवीन्म
हातेजामेघनादंप्रजापतिः ॥ नास्तिसर्वामरत्वंहिकस्यचित्प्राणिनोभुवि ॥ ९ ॥ पक्षिणश्चचतुष्पदोवाभूतानांवामहौजसाम् ॥ श्रुत्वा
पितामहेनोक्तमिंद्रजित्प्रभुणाव्ययम् ॥ १० ॥ अथाब्रवीत्सतत्रस्थंमेघनादोमहाबलः॥ श्रूयतांवाभवेत्सिद्धिःशतक्रतुविमोक्षणे ॥ ११ ॥

षः ॥ ३ ॥ त्रीन्लोकान्जेष्यामीतियाप्रतिज्ञाकृतासासफलाजाता ॥४॥५ ॥६ ॥ तन्मुच्यतांत्रिदशानांवशेस्थापितत्वात्तावतएवार्थस्यत्वत्संपाद्यत्वादितिभावः अस्यमोक्षणार्था
यअन्यदप्यभीष्टंदिवौकसःकिंप्रयच्छंतुतद्वदेतिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ सर्वामरत्वंसर्वतोनिमित्तात्सर्वस्मिन्नपिकालेमरणराहित्यंमत्सृष्टप्राणिनांनास्ति ॥ ९ ॥ तान्प्राणिनआह प
क्षिणइति महौजसोभूताद्विपादाः ॥ १० ॥ श्रूयतांवेतिवाअथवासर्वामरत्वासंभवेशतक्रतुविमोक्षणेतद्रूपानिमित्तायामेसिद्धिःकांक्षितासाश्रूयताम् ॥ ११ ॥

तदेवाहममेष्टमितितदामेस्याद्विनाशनंनान्यदेत्येवंरूपंममेष्टमित्यग्रिमेणसंबंधः नित्यशोनियमेनमंत्रैस्तत्पूर्वकंहव्यैःपावकंसंपूज्यशत्रुनिर्जयकांक्षिणःसंग्राममवतर्तुंप्रवेष्टुंवांछतोममा
श्वयुक्तोरथोविभावसोस्तत्कालमुत्तिष्ठेत् तत्स्थस्यतद्रथेतिष्ठतोममामरताचस्यादेव एषमेनिश्चितोवरः॥१२॥१३ ॥ तस्मिन्सांग्रामिकयागेऽपेक्षितंयज्जप्यहोमं समाहारद्वंद्वः तस्मि
न्समाप्तेयदियुध्येयंयुद्धंकुर्यांतदामेविनाशनंस्यादितिममेष्टमित्यन्वयः ॥ १४॥ लोकविलक्षणक्रिययायंमेवरलाभइत्याह सर्वोहीति ॥ १५ ॥१६॥ भ्रष्टाअमराणांद्युतिर्यस्यसः

ममेष्टंनित्यशोहव्यैर्मंत्रैःसंपूज्यपावकम् ॥ संग्राममवतर्तुंचशत्रुनिर्जयकांक्षिणः ॥ १२ ॥ अश्वयुक्तोरथोमह्यमुत्तिष्ठेत्तुविभावसोः ॥ तत्स्थ
स्यामरतास्यान्मेएषमेनिश्चितोवरः ॥ १३॥ तस्मिन्यद्यसमाप्तेचजप्यहोमेविभावसौ ॥ युध्येयंदेवसंग्रामेतदामेस्याद्विनाशनम् ॥ १४ ॥
सर्वोहितपसादेववृणोत्यमरतांपुमान् ॥ विक्रमेणमयात्वेतदमरत्वंप्रवर्तितम् ॥ १५ ॥ एवमस्त्वितितंचाहवाक्यंदेवःपितामहः ॥ मुक्तश्चेंद्र
जिताशक्रोगताश्चत्रिदिवंसुराः ॥१६॥ एतस्मिन्नंतरेरामदीनोभ्रष्टामरद्युतिः ॥ इंद्रश्चिंतापरीतात्माध्यानतत्परतांगतः ॥ १७ ॥ तंतुदृष्ट्वा
तथाभूतंप्राहदेवःपितामहः ॥ शतक्रतोकिमुपुराकरोतिस्मसुदुष्कृतम् ॥ १८ ॥ अमरेंद्रमयाबुद्ध्याप्रजाःसृष्टास्तथाप्रभो ॥ एकवर्णाःसमा
भाषाएकरूपाश्चसर्वशः ॥१९॥ तासांनास्तिविशेषोहिदर्शनेलक्षणेपिवा ॥ ततोहमेकाग्रमनास्ताःप्रजाःसमचिंतयम् ॥ २० ॥ सोहंतासां
विशेषार्थंस्त्रियमेकांविनिर्ममे ॥ यद्यत्प्रजानांप्रत्यंगंविशिष्टंतत्तदुद्धृतम् ॥ २१ ॥ ततोमयारूपगुणैरहल्यास्त्रीविनिर्मिता ॥ हलंनामेववैरूप्यं
हल्यंतत्प्रभवंभवेत् ॥२२॥ यस्यानविद्यतेहल्यंतेनाहल्येतिविश्रुता ॥ अहल्येत्येवचमयातस्यानामप्रकीर्तितम् ॥२३॥ निर्मितायांचदेवेंद्र
तस्यांनार्यांसुरर्षभ ॥ भविष्यतीतिकस्यैषाममचिंताततोभवत् ॥२४॥ त्वंतुशक्रतदानारींजानीषेमनसाप्रभो ॥ स्थानाधिकतयापत्नीममैषे
तिपुरंदर ॥२५॥ सामयान्यासभूतातुगौतमस्यमहात्मनः ॥ न्यस्ताबहूनिवर्षाणितेननिर्यातिताचह ॥२६ ॥ ततस्तस्यपरिज्ञायमहास्थैर्यंमहा
मुनेः॥ज्ञात्वातपसिसिद्धिंचपत्न्यर्थंस्पर्शितातदा॥२७॥सतयासहधर्मात्मारमतेस्ममहामुनिः॥आसन्निराशादेवास्तुगौतमेदत्तयातया ॥२८॥

॥ १७ ॥ हेशतक्रतो एवमिदानींशोचन्नितिशेषः तादृशोभवान्पुरासुदुष्कृतंकिंमुकरोतिस्मकस्मात्कृतवानसि ॥ १८ ॥ ननुकिंमयाकृतंतत्राह अमरेंद्रेति वर्णोदेहकांतिः एक
विधदेहकांतयः समाभाषाःसमवचनाः एकरूपाःसमानवयोवस्थाः ॥ १९ ॥ दर्शनेरूपलक्षणेवर्णादौ ॥ २० ॥ तासांविशेषार्थंकिंचित्किंचिदंगवैकल्यप्रयुक्तपरस्परवैलक्षण्य
सिद्ध्यर्थम् ॥ २१ ॥ तत्प्रभवंवैरूप्यप्रभवम् हल्यंनिंद्यत्वम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ कस्यैषाभाविष्यति भार्येतिशेषः ॥ २४ ॥ स्थानाधिकतयादेवाधिपतित्वरूपाधिकस्थानप्राप्त्याहे
तुनाविनापिमदनुमतिंममैषापत्नीतिजानीषे ॥ २५ ॥ निर्यातितापुनःप्रत्यर्पिता ॥ २६ ॥ स्थैर्यंजितेंद्रियत्वंतपोविषयांसिद्धिंचज्ञात्वास्पर्शिताभार्यात्वेनदत्ता ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥३१॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ दशाभागोवस्थाभेदऐश्वर्यरूपस्तस्याविपर्ययंबंधनरूपांविपरितावस्थाम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अयंतुभावः जारभावइत्यर्थः मानुषेष्वपिशास्त्राधिकारिष्वपिभ
विष्यति राज्ञस्तवदोषादित्यर्थः ॥ ३३ ॥ तत्रार्धमिति योजारभावेनपापस्यकर्तातत्रपुरुषेपापस्यार्धंनिपातिष्यति त्वय्यर्धम्स्थावरंस्थिरम् ॥ ३४ ॥ नकेवलंतवैवास्थिरत्वमपि

त्वंक्रुद्धस्त्विहकामात्मागत्वातस्याश्रमंमुनेः॥ दृष्टवांश्चतदातांस्त्रींदीप्तामग्निशिखामिव॥२९॥ सात्वयाधर्षिताशक्रकामार्तेनसमन्युना ॥ दृष्टस्त्वं
सतदातेनआश्रमेपरमर्षिणा ॥ ३० ॥ ततःक्रुद्धेनतेनासिशप्तःपरमतेजसा ॥ गतोसियेनदेवेंद्रदशाभागविपर्ययम् ॥ ३१ ॥ यस्मान्मेधर्षिता
पत्नीत्वयावासवनिर्भयात् ॥ तस्मात्त्वंसमरेशक्रशत्रुहस्तंगमिष्यसि ॥ ३२ ॥ अयंतुभावोदुर्बुद्धेयस्त्वयेहप्रवर्तितः ॥ मानुषेष्वपिलोकेषुभवि
ष्यतिनसंशयः ॥३३॥ तत्रार्धंतस्ययःकर्तात्वय्यर्धंनिपतिष्यति ॥ नचतेस्थावरंस्थानंभविष्यतिनसंशयः॥३४॥ यश्चयश्चसुरेंद्रःस्याद्ध्रुवःसन
भविष्यति ॥ एषशापोमयामुक्तइत्यसौत्वांतदाब्रवीत् ॥ ३५ ॥ तांतुभार्यांसुनिर्भर्त्स्यसोब्रवीत्सुमहातपाः ॥ दुर्विनीतेविनिध्वंसममाश्रमस
मीपतः ॥ ३६॥ रूपयौवनसंपन्नायस्मात्त्वमनवस्थिता ॥ तस्माद्रूपवतीलोकेनत्वमेकाभविष्यति ॥ ३७ ॥ रूपंचतेप्रजाःसर्वागमिष्यतिनसं
शयः ॥ यत्तदेकंसमाश्रित्यविभ्रमोयमुपस्थितः ॥ ३८ ॥ तदाप्रभृतिभूयिष्ठंप्रजारूपसमन्विता ॥ सातंप्रसादयामासमहर्षिंगौतमंतदा
॥ ३९ ॥ अज्ञानाद्धर्षिताविप्रत्वद्रूपेणदिवौकसा ॥ नकामकाराद्विप्रर्षेप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ ४० ॥ अहल्ययात्वेवमुक्तःप्रत्युवाचसगौतमः ॥
उत्पत्स्यतिमहातेजाइक्ष्वाकूणांमहारथः ॥४१॥ रामोनामश्रुतोलोकेवनंचाप्युपयास्यति ॥ ब्राह्मणार्थेमहाबाहुर्विष्णुर्मानुषविग्रहः ॥ ४२ ॥
तंद्रक्ष्यसियदाभद्रेततःपूताभविष्यसि ॥ सहिपावयितुंशक्तस्त्वयायद्दुष्कृतंकृतम् ॥ ४३ ॥ तस्यातिथ्यंचकृत्वावैमत्समीपंगमिष्यसि ॥ व
त्स्यसित्वंमयासार्धंतदाहिवरवर्णिनि ॥ ४४ ॥ एवमुक्त्वासविप्रर्षिराजगामस्वमाश्रमम् ॥ तपश्चचारसुमहत्सापत्नीब्रह्मवादिनः ॥ ४५ ॥
शापोत्सर्गाद्धितस्येदंमुनेःसर्वमुपस्थितम् ॥ तत्स्मरत्वंमहाबाहोदुष्कृतंयत्त्वयाकृतम् ॥ ४६ ॥ तेनत्वंग्रहणंशत्रोर्यातोनान्येनवासव ॥ शी
घ्रंवैयजयज्ञंत्वंवैष्णवंसुसमाहितः ॥ ४७ ॥ पावितस्तेनयज्ञेनयास्यसेत्रिदिवंततः ॥ पुत्रश्चतवदेवेंद्रनविनष्टोमहारणे ॥ ४८ ॥

तुयश्चेत्यादि सोपिध्रुवःस्थिरोनभविष्यतिमध्येमध्येभ्रंशादितिभावः ॥ ३५ ॥ विनिध्वंसध्वस्तसौरूप्याभव ॥ ३६ ॥ यस्मात्त्वमनवस्थितातस्माद्देतावत्कालंत्वमेकैवरूपवती
तियत्स्थितंतन्नभविष्यति ॥ ३७ ॥ किंतुतावकंसुंदरंरूपंसर्वाःप्रजागमिष्यति यद्यस्मादेकमेकस्थंतद्रूपमाश्रित्यायंविभ्रमःकामविकारउपस्थितःप्रवृत्तइंद्रस्येतिशेषः ॥ ३८ ॥
॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ब्राह्मणार्थेविश्वामित्रार्थे ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ नान्येन नान्येनहेतुनेत्यर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

आर्यकेणपुलोम्ना यज्ञमिष्ट्वेति देवानांनयज्ञेष्वधिकारइतिजैमिन्युक्तंतुप्रमादादितिनिरूपितंप्राक् ॥ ४९॥५०॥५१॥५२ ॥ आश्चर्यंस्मारितोस्मीति यद्यदगस्त्येनोक्तंतत्सर्वंमया
दृष्टमितिसत्यमेवागस्त्येनोक्तमितिरामंप्रतिविभीषणेनोक्तम् श्रुतंचमेविभीषणमुखादितिशेषः ॥५३॥५४॥ ॥ इतिश्रीरा॰ श्रीरा॰रा॰वा॰आ॰ उत्तरकांडेत्रिंशःसर्गः ॥ ३० ॥
॥४०॥ अथरावणपराजयकथनम् ततइति विस्मयाद्भगवत्प्रसादवैभवश्रवणजविस्मयादिव ॥१॥ लोकाःमनुष्यलोकप्राणिनः शून्याःशूरत्वगुणशून्याः ॥२ ॥ तदेवाह राजेति राजाक्ष ७

नीतःसन्निहितश्चैवआर्यकेणमहोदधौ ॥ एतच्छ्रुत्वामहेंद्रस्तुयज्ञमिष्ट्वाचवैष्णवम् ॥४९॥ पुनस्त्रिदिवमाक्रामदन्वशासच्चदेवराट् ॥ एतादिं
द्रजितोनामबलंयत्कीर्तितंमया ॥ ५० ॥ निर्जितस्तेनदेवेंद्रःप्राणिनोन्येतुकिंपुनः ॥ आश्चर्यमितिरामश्चलक्ष्मणश्चाब्रवीत्तदा ॥५१॥ अग
स्त्यवचनंश्रुत्वावानराराक्षसास्तदा ॥ विभीषणस्तुरामस्यपार्श्वस्थोवाक्यमब्रवीत् ॥५२॥ आश्चर्यंस्मारितोस्म्यद्ययत्तद्दृष्टंपुरातनम् ॥अग
स्त्यंत्वब्रवीद्रामःसत्यमेतच्छ्रुतंचमे ॥५३॥ एवंरामसमुद्भूतोरावणोलोककंटकः ॥ सपुत्रोयेनसंग्रामेजितःशक्रःसुरेश्वरः ॥५४ ॥ ॥ इत्यार्षे
श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रिंशःसर्गः ॥३०॥ ॥छ॥ ॥ ततोरामोमहातेजाविस्मयात्पुनरेवहि ॥ उवाचप्रणतोवाक्य
मगस्त्यमृषिसत्तमम् ॥ १ ॥ भगवन्राक्षसःक्रूरोयदाप्रभृतिमेदिनीम् ॥ पर्यटत्किंतदालोकाःशून्याआसन्द्विजोत्तम ॥ २ ॥ राजावाराज
मात्रोवाकिंतदानात्रकश्चन ॥ धर्षणंयत्रनप्राप्तोरावणोराक्षसेश्वरः ॥ ३॥ उताहोहतवीर्यास्तेबभूवुःपृथिवीक्षितः ॥ बहिष्कृतावरास्त्रैश्चबह
वोनिर्जितानृपाः ॥४॥ राघवस्यवचःश्रुत्वाअगस्त्योभगवानृषिः ॥ उवाचरामंप्रहसन्पितामहइवेश्वरम् ॥५ ॥ इत्येवंबाधमानस्तुपार्थिवान्
पार्थिवर्षभ ॥ चचाररावणोरामपृथिवींपृथिवीपते ॥ ६ ॥ ततोमाहिष्मतींनामपुरींस्वर्गपुरीप्रभाम् ॥ संप्राप्तोयत्रसान्निध्यंसदासीद्वसुरेतसः
॥ ७ ॥ तुल्यआसीन्नृपस्तस्यप्रभावाद्वसुरेतसः ॥ अर्जुनोनामयत्राग्निःशरकुंडेशयःसदा ॥८॥ तमेवदिवसंसोथहैहयाधिपतिर्बली॥अर्जुनो
नर्मदांरंतुंगतःस्त्रीभिःसहेश्वरः ॥ ९ ॥ तमेवदिवसंसोथरावणस्तत्रआगतः ॥ रावणोराक्षसेंद्रस्तुतस्यामात्यानपृच्छत ॥ १० ॥

त्रियःराजमात्रःअक्षत्रियःकेवलप्रभुः ॥३॥ उताहोअथवाविद्यमानाएवहतवीर्यावीर्यरहिताः वीर्यवत्त्वेपिवरास्त्रैर्दिव्यास्त्रैर्बहिष्कृताः यद्वाइवोनृपानिर्जिताइतिवदसीतिशेषः ॥ ४ ॥
प्रहसन्केनापिक्षत्रियेणदुरात्मनःकथंपराभवोनजातइतिभगवतोरामस्यामर्षंदृष्ट्वाऽगस्त्यहासः पितामहश्चतुर्मुखोब्रह्मा ईश्वरंअग्निप्रधानंशौर्यादिक्षत्रगुणंरुद्रम् ॥ ५॥६॥ स्वर्गपुरी
अमरावती वसुरेतसःसदासान्निध्यमग्नेर्नित्यसन्निधानमित्यर्थः ॥७॥ तस्याग्नेःप्रभावात्प्रसादाद्वसुरेतसाग्नेस्तुल्यआसीत् यत्रार्जुनराज्यवेलायामग्निःशरकुंडेशयःशरास्तृतकुंडेवसति ॥४०॥
शत्रूणामभिचारार्थंशरपरिस्तृतकुंडेनित्यंसान्निहितोवर्ततइत्यर्थः ॥८॥ तमेवदिवसंयस्मिन्दिनेरावणोगतस्तस्मिन्नेवदिवसेनर्मदांरंतुंनर्मदायांक्रीडितुं ईश्वरोराजा ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ राक्षसपतिंप्रतिमहीपतेरसान्निध्यंअब्रुवन् पौराणांमुखादितिशेषः ॥१३॥ अपसृत्य पुरादितिशेषःअभ्रंमहामेघमिवाविष्टमाकाशसंबद्धंतेनात्युच्चत्वं मेदिनीमुद्धां तमिवउद्भियोद्गतमिव ॥१४॥ सहस्रशिखरोपेतंअनेकशृंगयुतम् ॥१५॥ प्रपातस्खलतटोभृगुःततःपतितैरुदकैःसाट्टहासमिव ॥१६॥ स्फटिकप्रतिमंजलंस्यंदमानाभिर्नदीभिःकृत्वाच

क्कार्जुनोनृपतिःशीघ्रंसम्यगाख्यातुमर्हथ ॥ रावणोहमनुप्राप्तोयुद्धेप्सुर्नृवरेणह ॥११॥ ममागमनमप्यग्रेयुष्माभिःसान्निवेद्यताम् ॥ इत्येवंरावणेनोक्तास्तेमात्याःसुविपश्चितः ॥१२॥ अब्रुवन्राक्षसपतिमसान्निध्यंमहीपतेः ॥ श्रुत्वाविश्रवसःपुत्रःपौराणामर्जुनंगतम् ॥१३॥ अपसृत्यागतोविंध्यंहिमवत्सन्निभंगिरिम् ॥ सतमभ्रमिवाविष्टमुद्धांतमिवमेदिनीम् ॥ १४ ॥ अपश्यद्रावणोविंध्यमालिखंतमिवांबरम् ॥ सहस्राशिखरोपेतंसिंहाध्युषितकंदरम् ॥१५॥ प्रपातपतितैःशीतैःसाट्टहासमिवांबुभिः ॥ देवदानवगंधर्वैःसाप्सरोभिःसकिन्नरैः ॥१६॥ स्वस्त्रीभिःक्रीडमानैश्चस्वर्गभूतंमहोच्छ्रयम् ॥ नदीभिःस्यंदमानाभिःस्फटिकप्रतिमंजलम् ॥१७॥ फणाभिश्चलजिह्वाभिरनंतमिवविष्ठितम् ॥ उत्क्रामंतंदरीवंतंहिमवत्सन्निभंगिरिम् ॥१८॥ पश्यमानस्ततोविंध्यंरावणोनर्मदांययौ ॥ चलोपलजलांपुण्यांपश्चिमोदधिगामिनीम् ॥ १९ ॥ महिषैःसृमरैःसिंहैःशार्दूलर्क्षगजोत्तमैः ॥ उष्णाभितप्तैस्तृषितैःसंक्षोभितजलाशयाम् ॥२०॥ चक्रवाकैःसकारंडैःसहंसजलकुक्कुटैः ॥ सारसैश्चसदामत्तैःकूजद्भिःसुसमावृताम् ॥२१॥ फुल्लद्रुमकृतोत्तंसांचक्रवाकयुगस्तनीम् ॥ विस्तीर्णपुलिनश्रोणींहंसावलिसुमेखलाम् ॥ २२ ॥ पुष्परेण्वनुलिप्तांगींजलाफेनामलांशुकाम् ॥ जलावगाहसुस्पर्शांफुल्लोत्पलशुभेक्षणाम् ॥२३॥ पुष्पकादवरुह्याशुनर्मदांसरितांवराम् ॥ इष्टामिववरांनारीमवगाह्यदशाननः ॥२४॥ सतस्याःपुलिनेरम्येनानामुनिनिषेविते ॥ उपोपविष्टःसचिवैःसार्धंराक्षसपुंगवः ॥ २५ ॥ प्रख्यायनर्मदांसोथगंगेयमितिरावणः ॥ नर्मदादर्शनेहर्षमाप्तवान्सदशाननः ॥२६॥ उवाचसचिवांस्तत्रसलीलंशुकसारणौ ॥ एषरश्मिसहस्रेणजगत्कृत्वेवकांचनम् ॥२७॥ तीक्ष्णतापकरःसूर्योनभसोमध्यमास्थितः ॥ मामासीनंविदित्वैवचंद्रायतिदिवाकरः ॥ २८ ॥ नर्मदाजलशीतश्चसुगंधिःश्रमनाशनः ॥ मद्भयादनिलोह्येषवात्यसौसुसमाहितः ॥ २९ ॥ इयंवापिसरिच्छ्रेष्ठानर्मदाशर्मवर्धिनी ॥ नक्रमीनविहंगोर्मिःसभयेवांगनास्थिता ॥ ३० ॥

लजिह्वाभिःफणाभिरुपलक्षितमनंतमिवविष्ठितं उत्क्रामंतंऊर्ध्वंव्याप्नुवानम् ॥१७॥१८॥ चलानिउपलेषुजलानियस्यास्ताम् ॥१९॥२०॥२१॥ अथनर्मदांस्त्रीत्वेनवर्णयति फुल्लेति ॥२२॥ जनानांजलावगाहेसुखस्पर्शरूपगुणोयस्यास्ताम् ॥२३॥२४॥२५॥ नर्मदांगंगेयमितिप्रख्यायप्रशस्य अनेननर्मदायास्तद्वत्पापनाशकत्वंतत्तटकृतशिवपूजादेर्महाफलत्वंगंगायाःसर्वोत्कृष्टत्वंचसूचितम् ॥२६॥ सलीलंसविलासं कांचनंतन्मयम् ॥२७॥ चंद्रायतिचंद्रइवाचरति आर्षपरस्मैपदम् ॥ २८॥२९॥ नक्रादियुताऊर्मयोयस्याःसा॥३० ॥

॥३१॥ अवगाहध्वंस्नानंकुरुत सार्वभौममुखाःसार्वभौमनामकदिग्गजादयःमहापद्मइतिपाठांतरं महापद्मोदिग्गजः॥३२॥३३ ॥३४॥ राक्षसेंद्राएवगजास्तैः॥३५॥ वामनाद्यादि ग्गजाःगंगाइवमहागजैरित्यसंधिरार्षः॥३६॥रावणस्यबल्यर्थंरावणकर्तृकशिवपूजार्थम् ॥३७॥३८॥३९॥४०॥ रावणंप्रांजलिंनियमेनेश्वरंप्रतिकृतांजलिं तद्गतीवशमित्यार्षोदीर्घः

तद्भवंतःक्षताःशस्त्रैर्नृपैरिंद्रसमैर्युधि॥चंदनस्यरसेनेवरुधिरेणसमुक्षिताः॥३१॥ तेयूयमवगाहध्वंनर्मदांशर्मदांशुभाम् ॥सार्वभौममुखामत्तागं
गामिवमहागजाः॥३२॥अस्यांस्नात्वामहानद्यांपाप्मनोविप्रमोक्ष्यथ॥अहमप्यद्यपुलिनेशरदिंदुसमप्रभे॥३३॥ पुष्पोपहारंशनकैःकरिष्यामि
कपर्दिनः॥ रावणेनैवमुक्तास्तुप्रहस्तशुकसारणाः॥ ३४॥ समहोदरधूम्राक्षानर्मदांविजगाहिरे ॥ राक्षसेंद्रगजैस्तैस्तुक्षोभितानर्मदानदी
॥ ३५ ॥ वामनांजनपद्माद्यैर्गंगाइवमहागजैः ॥ ततस्तेराक्षसाःस्नात्वानर्मदायांमहाबलाः ॥३६॥ उत्तीर्यपुष्पाण्याजह्रुर्बल्यर्थंरावणस्यतु॥
नर्मदापुलिनेहृद्येशुभ्राभ्रसदृशप्रभे ॥ ३७ ॥ राक्षसैस्तुमुहूर्तेनकृतःपुष्पमयोगिरिः ॥ पुष्पेषूपहृतेष्वेवंरावणोराक्षसेश्वरः ॥ ३८ ॥ अव
तीर्णोनदींस्नातुंगंगामिवमहागजः ॥ तत्रस्नात्वाचविधिवज्जप्त्वाजप्यमनुत्तमम् ॥ ३९ ॥ नर्मदासलिलात्तस्मादुत्ततारसरावणः ॥ ततःक्लि
न्नांबरंत्यक्त्वाशुक्लवस्त्रसमावृतः ॥ ४० ॥ रावणंप्रांजलिंयांतमन्वयुःसर्वराक्षसाः ॥ तद्गतीवशमापन्नामूर्तिमंतइवाचलाः ॥४१॥ यत्रयत्रच
यातिस्मरावणोराक्षसेश्वरः ॥ जांबूनदमयंलिंगंतत्रतत्रस्मनीयते ॥४२ ॥ वालुकावेदिमध्येतुतल्लिंगंस्थाप्यरावणः ॥ अर्चयामासगंधैश्चपु
ष्पैश्चामृतगंधिभिः ॥४३॥ ततःसतामार्तिहरंपरंवरंवरप्रदंचंद्रमयूखभूषणम् ॥ समर्चयित्वासनिशाचरोजगौप्रसार्यहस्तान्प्रणनर्तचाग्रतः
॥४४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकत्रिंशःसर्गः ॥ ३१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ नर्मदापुलिनेयत्रराक्षसेंद्रः
सदारुणः ॥ पुष्पोपहारंकुरुतेतस्माद्देशाददूरतः ॥ १ ॥अर्जुनोजयतांश्रेष्ठोमाहिष्मत्याःपतिःप्रभुः ॥ क्रीडतेसहनारीभिर्नर्मदातोयमाश्रि
तः ॥२॥ तासांमध्यगतोराजारराजचतदार्जुनः ॥ करेणूनांसहस्रस्यमध्यस्थइवकुंजरः ॥३ ॥ जिज्ञासुःसतुबाहूनांसहस्रस्योत्तमंबलम् ॥
रुरोधनर्मदावेगंबाहुभिर्बहुभिर्वृतः ॥ ४ ॥ कार्तवीर्यभुजासक्तंतज्जलंप्राप्यनिर्मलम् ॥ कूलोपहारंकुर्वाणंप्रतिस्रोतःप्रधावति ॥ ५ ॥

मूर्तिमंतःप्राण्याकारवंतोऽचलाइवराक्षसाः ॥४१॥ तत्रतत्रस्मनीयते प्रतिदिवसंपूजार्थंराक्षसैरितिशेषः ॥४२॥ तल्लिंगंजांबूनदमयंनित्यपूजालिंगं ऐश्वर्यकामनयाहितल्लिंगपूजारा
वणस्य ऐश्वर्यकामस्यसौवर्णलिंगपूजायास्तंत्रेषूक्तेः ॥४३ ॥ जगौसामानीतिशेषः ॥४४॥ ॥ इतिश्रीरा॰श्रीरा॰रा॰वा॰आ॰उत्तरकांडेएकत्रिंशःसर्गः ॥ ३१ ॥ ॥ ५ ॥
नर्मदेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥४ ॥ निर्मलंतज्जलंकार्तवीर्यभुजैरासक्तंआसंगंबंधनंप्राप्यप्रतिस्रोतःप्रतिप्रवाहंप्रतिकूलमितियावत् प्रधावति ॥ ५ ॥

कुशसंस्तरःकुशास्तरणं सतुतत्पुलिनेकर्मनिमित्तंऋषिगणकृतः ॥६॥ संप्रेषितइव रावणंप्रतीतिशेषः ॥७॥ पश्यतेपश्यतिस्म ॥ ८॥ सागरोद्गारःचंद्रोदयकालिकसमुद्रपरिवृद्धिःतेन
ह्रिसमुद्रगानद्यस्तत्समीपदेशेविपरीतप्रवाहाःक्रियंतइतिप्रसिद्धं पश्चिमेनमार्गेणपूर्वामाशांप्रविश्यवर्धंतमंभसोवेगंदृष्ट्वाप्रतिकूलांकांतांप्रियामिवनर्मदांपश्यतिस्मेत्यन्वयः पूर्वामा
शांप्रविश्यतिइतिपाठेरावणइतिशेषः तस्यकियद्दूरेवृद्धिरितिनिर्णयार्थमितिभावः तस्मात्प्रविश्यत्वित्येवपाठोयुक्तःकतकसंमतश्च ॥९॥ ततःपूर्वदिशि ॥१०॥ सव्येतरकरांगुल्यादाक्षि

समीननक्रमकरःसपुष्पकुशसंस्तरः ॥ सनर्मदांभसोवेगःप्रावृट्कालइवाबभौ ॥६॥ सवेगःकार्तवीर्येणसंप्रेषितइवांभसः ॥ पुष्पोपहारंसकलंरा
वणस्यजहारह ॥७॥ रावणोर्धसमाप्तंतमुत्सृज्यनियमंतदा ॥ नर्मदांपश्यतेकांतांप्रतिकूलांयथाप्रियाम् ॥८॥ पश्चिमेनतुतंदृष्ट्वासागरोद्गारस
न्निभम् ॥ वर्धंतमंभसोवेगंपूर्वामाशांप्रविश्यतु ॥ ९ ॥ ततोनुद्भ्रांतशकुनांस्वभावेपरमेस्थिताम् ॥ निर्विकारांगनाभासामपश्यद्रावणोन
दीम् ॥ १०॥ सव्येतरकरांगुल्याह्यशब्दास्योदशाननः ॥ वेगप्रभावमन्वेष्टुंसोदिशच्छुकसारणौ ॥११॥ तौतुरावणसंदिष्टौभ्रातरौशुकसार
णौ ॥ व्योमांतरगतौवीरौप्रस्थितौपश्चिमामुखौ ॥ १२ ॥ अर्धयोजनमात्रंतुगत्वातौरजनीचरौ ॥ पश्येतांपुरुषंतोयेक्रीडंतंसहयोषितम् ॥
॥१३॥ बृहत्सालप्रतीकाशंतोयव्याकुलमूर्धजम् ॥ मदरक्तांतनयनंमदव्याकुलचेतसम् ॥१४॥ नदींबाहुसहस्रेणरुंधंतमरिमर्दनम् ॥गिरिंपा
दसहस्रेणरुंधंतमिवमेदिनीम् ॥ १५ ॥ बालानांवरनारीणांसहस्रेणसमावृतम् ॥ समदानांकरेणूनांसहस्रेणेवकुंजरम् ॥१६ ॥ तमद्भुततरंदृ
ष्ट्वाराक्षसौशुकसारणौ ॥ सन्निवृत्तावुपागम्यरावणांतमथोचतुः ॥१७॥ बृहत्सालप्रतीकाशःकोप्यसौराक्षसेश्वर ॥ नर्मदांरोधवद्रुद्ध्वाक्रीडाप
यतियोषितः ॥१८॥ तेनबाहुसहस्रेणसन्निरुद्धजलानदी ॥ सागरोद्गारसंकाशानुद्गारान्सृजतेमुहुः ॥१९॥ इत्येवंभाषमाणौतौनिशम्यशुक
सारणौ ॥ रावणोर्जुनइत्युक्त्वासययौयुद्धलालसः ॥२०॥ अर्जुनाभिमुखेतस्मिन्रावणेराक्षसाधिपे ॥ चंडःप्रवातिपवनःसनादःसरजस्तथा ॥
॥ २१ ॥ सकृदेवकृतोरावःसरक्तपृषतोघनैः ॥ महोदरमहापार्श्वधूम्राक्षशुकसारणैः ॥ २२ ॥ संवृतोराक्षसेंद्रस्तुतत्रागाद्यत्रचार्जुनः ॥
अदीर्घेणैवकालेनसतदाराक्षसोबली ॥ २३ ॥ तंनर्मदाह्रदंभीममाजगामांजनप्रभः ॥ सतत्रस्त्रीपरिवृतंवासिताभिरिवद्विपम् ॥ २४ ॥

णहस्तांगुल्याशीघ्रान्वेषणद्योतकाभिनयंकृत्वाअन्वेष्टुमादिशत् ॥११॥ व्योमांतरगतौआकाशमार्गगौ ॥१२॥ पश्येतामपश्यताम् ॥१३॥१४॥ मेदिनींपादसहस्रेणरुंधंतंगिरिमिवसं
स्थितम् ॥१५॥१६॥१७॥ रोधवद्रुध्यतेनेनेतिरोधःसेतुस्तद्वदित्यर्थः क्रीडापयतिक्रीडयति पुगार्षः ॥१८॥१९॥ निशम्यदृष्ट्वाअर्जुनइत्युक्त्वाअन्यस्यैवंविधसामर्थ्यासंभवयुक्त्या
॥ २० ॥ २१ ॥ सरक्तपृषतोरक्तबिंदुसहितोरावःशब्दःसकृदेवरावणप्रस्थानेनसहैवैकवारंचघनैःकृतः रक्तवर्षुकमेघानांसकृद्रावोप्युत्पातइतिकतकः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

पश्यतेपश्यतिस्म ॥२५॥ इत्येवंवक्ष्यमाणप्रकारेण ॥२६॥२७॥ अर्जुनमंत्रिणोव्यंग्योक्त्यारावणंनिंदंति युद्धस्येत्यादि हेरावणत्वयासाधुसम्यग्युद्धस्यकालोविज्ञातःयस्त्वंक्षीबंमदपान
मत्तंस्त्रीगतंस्त्रीगोष्ठीगतंसाधुसम्यग्योद्धुमुत्सहसे उक्तमेवस्पष्टंपुनराह स्त्रीसमक्षगतमितियत्तत्सम्यक्कालोविज्ञातः॥२८॥२९॥स्वभावेनाद्युःक्षमस्वेति अद्यदिवसेयुद्धविलंबंक्षमस्वस
॥४२॥ हस्व उष्यताम् इहेतिशेषः युध्येतिपदम् समरेश्रद्धायद्यस्तिततदाश्वोर्जुनंयुध्ययुध्यस्व ॥३०॥ हेयुद्धतृष्णासमावृत यदिवाअथवातेत्वरायदियुद्धेतदास्मान्युद्धेनिपात्यअर्जुनेनयुद्धं ७

नरेंद्रंपश्यतेराजाराक्षसानांतदार्जुनम् ॥ सरोषाद्रक्तनयनोराक्षसेंद्रोबलोद्धतः ॥२५॥ इत्येवमर्जुनामात्यानाहगंभीरयागिरा ॥ अमात्याः
क्षिप्रमाख्यातहैहयस्यनृपस्यवै ॥२६॥ युद्धार्थंसमनुप्राप्तोरावणोनामनामतः ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वामंत्रिणोथार्जुनस्यते ॥२७॥ उत्तस्थुःसा
युधास्तंचरावणंवाक्यमब्रुवन् ॥ युद्धस्यकालोविज्ञातःसाधुभोसाधुरावण ॥२८॥ यःक्षीबंस्त्रीगतंचैवयोद्धुमुत्सहसेनृपम् ॥ स्त्रीसमक्षगतंयस्त्वं
योद्धुमुत्सहसेनृपम् ॥२९॥ क्षमस्वाद्यदशग्रीवउष्यतांरजनीत्वया ॥ युद्धश्रद्धातुयद्यस्तिश्वस्तातसमरेर्जुनम्॥३०॥यदिवापित्वरातुभ्यंयुद्धतृ
ष्णासमावृत ॥ निपात्यास्मान्रणेयुद्धमर्जुनेनोपयास्यसि ॥ ३१॥ ततस्तैरावणामात्यैरमात्यास्तेनृपस्यतु ॥ सूदिताश्चापितेयुद्धेभक्षिताश्च
बुभुक्षितैः ॥३२॥ ततोहलहलाशब्दोनर्मदातीरगोबभौ ॥ अर्जुनस्यानुयात्राणांरावणस्यचमंत्रिणाम् ॥३३॥ इषुभिस्तोमरैःप्रासैस्त्रिशूलैर्वज्र
कर्षणैः ॥ सरावणानर्दयंतःसमंतात्समभिद्रुताः ॥ ३४ ॥ हैहयाधिपयोधानांवेगआसीत्सुदारुणः॥सनक्रमीनमकरसमुद्रस्येवनिःस्वनः ॥
॥३५॥ रावणस्यतुतेमात्याःप्रहस्तशुकसारणाः ॥ कार्तवीर्यबलंकुद्धानिहंतिस्मस्वतेजसा ॥ ३६ ॥ अर्जुनायतुतत्कर्मरावणस्यसमंत्रिणः ॥
क्रीडमानायकथितंपुरुषैर्भयविह्वलैः ॥३७॥ श्रुत्वानभेतव्यमितिस्त्रीजनंसतदार्जुनः ॥ उत्ततारजलात्तस्माद्गंगातोयादिवांजनः ॥३८॥ क्रोधदू
षितनेत्रस्तुसतदार्जुनपावकः ॥ प्रजज्वालमहाघोरोयुगांतइवपावकः ॥३९॥ सतूर्णतरमादायवरहेमांगदोगदाम् ॥ अभिदुद्रावरक्षांसितमां
सीवदिवाकरः ॥४०॥ बाहुविक्षेपकरणांसमुद्यम्यमहागदाम्॥गारुडंवेगमास्थायआपपातैवसोर्जुनः॥४१॥तस्यमार्गंसमारुध्यविंध्योर्कस्येव
पर्वतः॥ स्थितोविंध्यइवाकंप्यःप्रहस्तोमुसलायुधः॥४२॥ प्राप्स्यसि ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ हलहलेतिशब्दानुकारः अनुयात्राअनुचरामंत्रिणइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ कर्ष
णमायुधविशेषः सरावणान्रावणसहितान्मंत्रिणोऽर्दयंतोर्जुनमंत्रिणोबभूवुरितिशेषः ॥ ३४॥ नक्रादिसहितसमुद्रस्येवस्वनआसीत् ॥ ३५॥३६॥ समंत्रिणोमंत्रिसहितस्यरावणस्य ॥४२॥
॥३७॥ स्त्रीजनंनभेतव्यमित्युक्त्वेतिशेषः अंजनोदिग्गजः ॥३८॥ अर्जुनरूपःपावकइतिरूपकम् युगांतेप्रलयकाले ॥३९॥ अभिदुद्रावद्रावयामास ॥ ४०॥ बाहुविक्षेपकरणां
बाहुभिर्विक्षेपकरणंश्रमसंपादनंयस्यास्ताम् गारुडंवेगंगरुडसदृशवेगम् आपपातैवनतुविलंबितवानित्यर्थः ॥४१॥ विंध्यपर्वतोऽर्कमार्गंरुद्ध्वास्थितइतिपौराणिकीकथा ॥ ४२ ॥

अस्यप्रेषयन्नस्यसंहारार्थं क्षिपन् ॥ ४३ ॥ अशोकापीडंअशोकपुष्पशिखातत्संनिभः ॥ ४४ ॥ गतविक्लवःगतभयः ॥ ४५॥ पंचबाहुशतैरुच्छ्रयउत्क्षेपोयस्यास्ताम् ॥४६॥
शैलइवस्थितोनिपपात ॥ ४७ ॥ ४८॥४९॥५०॥५१ ॥ वासितार्थेकरिणीरूपप्रयोजनाययुयुधातेइतिशेषः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ अशनिरवेभ्यःअशनिपातध्वानिभ्यःप्र

ततोस्यमुसलंघोरंलोहबद्धंमदोद्धतः॥ प्रहस्तःप्रेषयन्क्रुद्धोररासचयथांतकः॥४३॥ तस्याग्रेमुसलस्याग्निरशोकापीडसन्निभः ॥ प्रहस्तकरमु
क्तस्यबभूवप्रदहन्निव ॥४४॥ आधावमानंमुसलंकार्तवीर्यस्तदार्जुनः ॥ निपुणंवंचयामासगदयागतविक्लवः॥४५॥ ततस्तमभिदुद्रावसगदो
हैहयाधिपः॥ भ्रामयाणोगदांगुर्वींपंचबाहुशतोच्छ्रयाम् ॥ ४६ ॥ ततोहतोतिवेगेनप्रहस्तोगदयातदा ॥ निपपातस्थितःशैलोवज्रिवज्रहतो
यथा ॥ ४७ ॥ प्रहस्तंपतितंदृष्ट्वामारीचशुकसारणाः ॥ समहोदरधूम्राक्षाअपसृष्टारणाजिरात् ॥४८॥ अपक्रांतेष्वमात्येषुप्रहस्तेचनिपाति
ते॥ रावणोभ्यद्रवत्तूर्णमर्जुनंनृपसत्तमम्॥४९॥ सहस्रबाहोस्तद्युद्धंविंशद्बाहोश्चदारुणम्॥नृपराक्षसयोस्तत्रआरब्धंरोमहर्षणम्॥५०॥साग
राविवसंक्षुब्धौचलमूलाविवाचलौ ॥ तेजोयुक्ताविवादित्यौप्रदहंताविवानलौ ॥ ५१ ॥ बलोद्धतौयथानागौवासितार्थेयथावृषौ ॥ मेघाविव
विनर्दंतौसिंहाविवबलोत्कटौ ॥५२॥ रुद्रकालाविवक्रुद्धौतौतदाराक्षसार्जुनौ ॥ परस्परंगदांगृह्यताडयामासतुर्भृशम्॥५३॥ वज्रप्रहारानचला
यथाघोरान्विषेहिरे ॥ गदाप्रहारांस्तौतत्रसेहातेनरराक्षसौ ॥५४॥ यथाशनिरवेभ्यस्तुजायतेथप्रतिश्रुतिः ॥ तथातयोर्गदापोथैर्दिशःसर्वाःप्र
तिश्रुताः ॥ ५५॥ अर्जुनस्यगदासातुपात्यमानाऽहितोरसि ॥ कांचनाभंनभश्चक्रेविद्युत्सौदामनीयथा ॥५६॥ तथैवरावणेनापिपात्यमानामुहु
र्मुहुः॥ अर्जुनोरसिनिर्भातिगदोल्केवमहागिरौ ॥५७॥ नार्जुनःखेदमायातिनराक्षसगणेश्वरः ॥ सममासीत्तयोर्युद्धंयथापूर्वंबलींद्रयोः ॥५८॥
शृंगैरिववृषायुध्यन्दंताग्रैरिवकुंजरौ ॥परस्परंविनिघ्नंतौनरराक्षससत्तमौ ॥५९॥ ततोर्जुनेनक्रुद्धेनसर्वप्राणेनसागदा ॥ स्तनयोरंतरेमुक्तारा
वणस्यमहोरसि ॥६०॥ वरदानकृतत्राणेसागदारावणोरसि ॥ दुर्बलेवयथावेगंद्विधाभूतापतत्क्षितौ ॥ ६१ ॥ सत्वर्जुनप्रयुक्तेनगदाघातेनराव
णः ॥ अपासर्पद्धनुर्मात्रंनिषसादचनिष्टनन् ॥६२॥ सविक्लवंतदालक्ष्यदशग्रीवंततोऽर्जुनः ॥ सहसोत्पत्यजग्राहगरुत्मानिवपन्नगम् ॥६३॥

तिश्रुतिःप्रतिध्वनिःगदापोथैर्गदापातैः प्रतिश्रुताःप्रतिध्वनिमत्यः ॥५५॥ अहितोरसिरावणोरसि सौदामनीविद्युत्विशेषणद्योतमानानभइवरावणोरोगदाकांचनाभंकांचनवर्णंचक्रे
प्रकाशितंचक्रेइतियावत् ॥५६॥ ५७ ॥ नराक्षसगणेश्वरःखेदमायाति ॥ ५८ ॥ वृषायुध्यन्वृषावयुध्यन्नित्यर्थः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ दुर्बलेवबलरहितेव यथावेगंस्ववेगोचितंप्रह
र्तुमसमर्थास्वयमेवद्विधाभूताक्षितावपतत् तत्रहेतुर्वरदानकृतत्राणेइति ॥ ६१ ॥ अपासर्पत्अपराङ्मुखएवपृष्ठतोगच्छत् निष्टनन्रुदन् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

॥ ६४ ॥ साध्वीतिवादिनइतिदीर्घआर्षः ॥६५ ॥६६॥६७ ॥ आतपापायेवर्षाकाले ॥ ६८ ॥ सोत्ससर्जेत्यार्षं सहैवत्यक्तवंतइत्यर्थः ॥ ६९ ॥ अप्राप्तान्येवस्वसमीपमना
गतान्येवांतरिक्षस्थान्येवामरारीणांतान्यायुधानिरावणग्राहिकरव्यतिरिक्तकरैराशुजग्राह ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ॥ इतिश्रीरा॰ श्रीरा॰रा॰वा॰आ॰उत्तरकांडेद्वात्रिं

॥४३॥ सतुबाहुसहस्रेणबलाद्गृह्यदशाननम् ॥ बबंधबलवान्राजाबलिंनारायणोयथा ॥ ६४ ॥ बध्यमानेदशग्रीवेसिद्धचारणदेवताः ॥ साध्वीतिवा ७
दिनःपुष्पैःकिरंत्यर्जुनमूर्धनि ॥६५॥ व्याघ्रोमृगमिवादायमृगराडिवकुंजरम् ॥ ररासहैहयोराजाहर्षादंबुदवन्मुहुः ॥६६॥ प्रहस्तस्तुसमा
श्वस्तोदृष्ट्वाबद्धंदशाननम् ॥ सहसाराक्षसःक्रुद्धअभिदुद्रावहैहयम् ॥६७॥ नक्तंचराणांवेगस्तुतेषामापततांबभौ ॥ उद्धूतआतपापायेपयो
दानामिवांबुधौ ॥६८॥ मुंचमुंचेतिभाषंतस्तिष्ठतिष्ठेतिचासकृत् ॥ मुसलानिचशूलानिसोत्ससर्जंतदारणे ॥ ६९ ॥ अप्राप्तान्येवतान्याशुअसं
भ्रांतस्तदार्जुनः ॥ आयुधान्यमरारीणांजग्राहारिनिषूदनः ॥७० ॥ततस्तान्येवरक्षांसिदुर्धरैःप्रवरायुधैः ॥ भित्त्वाविद्रावयामासवायुरंबुधरा
निव ॥७१॥ राक्षसांस्त्रासयामासकार्तवीर्यार्जुनस्तदा ॥ रावणंगृह्यनगरंप्रविवेशसुहृद्वृतः ॥ ७२॥ सकीर्यमाणःकुसुमाक्षतोत्करैर्द्विजैःसपौरैः
पुरुहूतसन्निभः ॥ ततोर्जुनःस्वांप्रविवेशतांपुरींबलिंनिगृह्येवसहस्रलोचनः॥७३ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम॰वा॰आ॰उत्तरकांडेद्वात्रिंशःसर्गः॥३२॥
॥छ॥ ॥रावणग्रहणंतत्तुवायुग्रहणसन्निभम् ॥ ततःपुलस्त्यःशुश्रावकथितंदिविदैवतैः ॥ १ ॥ ततःपुत्रकृतस्नेहात्कंप्यमानोमहाधृतिः ॥ मा
हिष्मतीपतिंद्रष्टुमाजगाममहानृषिः ॥२॥ सवायुमार्गमास्थायवायुतुल्यगतिर्द्विजः ॥ पुरींमाहिष्मतींप्राप्तोमनःसंपातविक्रमः ॥३॥ सोमरावति
संकाशांहृष्टपुष्टजनावृताम् ॥ प्रविवेशपुरींब्रह्माइंद्रस्येवामरावतीम् ॥४॥ पादचारमिवादित्यंनिष्पतंतंसुदुर्दृशम् ॥ ततस्तेप्रत्यभिज्ञायअर्जु
नायन्यवेदयन् ॥५॥ पुलस्त्यइतिविज्ञायवचनाद्धैहयाधिपः ॥शिरस्यंजलिमाधायप्रत्युद्गच्छत्तपस्विनम् ॥६॥ पुरोहितोस्यगृह्यार्घ्यंमधुपर्कंत
थैवच ॥ पुरस्तात्प्रययौराज्ञःशक्रस्येवबृहस्पतिः॥७॥ततस्तमृषिमायांतमुद्यंतमिवभास्करम् ॥ अर्जुनोदृश्यसंभ्रांतोववंदेंद्रइवेश्वरम् ॥८॥
सतस्यमधुपर्कंगांपाद्यमर्घ्यंनिवेद्यच ॥ पुलस्त्यमाहराजेंद्रोहर्षगद्गदयागिरा ॥ ९ ॥ अद्यैवममरावत्यातुल्यामाहिष्मतीकृता ॥ अद्या
हंतुद्विजेंद्रत्वांयस्मात्पश्यामिदुर्दृशम् ॥ १० ॥ अद्यमेकुशलंदेवअद्यमेकुशलंव्रतम् ॥ अद्यमेसफलंजन्मअद्यमेसफलंतपः ॥ ११ ॥ ॥४३॥

शःसर्गः ॥३२॥ ॥छ॥ ॥ अथपुलस्त्येनरावणमोचनं रावणोति ॥१॥ कंप्यमानःअनुकंपयायुज्यमानः ॥२॥ मनःसंपातविक्रमःमनस्तुल्यगतिः ॥३ ॥ अमरावतिसंकाशां आ
र्षोह्रस्वः ॥ ४॥ सुदुर्दृशं सुदुर्दर्शमित्यर्थः प्रत्यभिज्ञायद्वाःस्थामंत्रिणोवा ॥ ५ ॥ प्रत्युद्गच्छत्प्रत्युदगच्छत् ॥ ६ ॥७ ॥ ईश्वरंब्रह्माणम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥१२॥ शिवं कुशलं पुलस्त्योवाचेतिसंधिरार्षः ॥१३॥१४॥ यस्यरावणस्य ॥१५॥ पुत्रकस्यमदीयबालस्यरावणस्ययशःपीतंनाशितंस्वीयंनामचरावणाजिदित्येवंत्रैलोक्येविश्रावि
तम् ॥१६॥ नकिंचिद्वचऊचेकिंतुक्रियाकेवलमुत्तरमितिमुमोचैव प्रहृष्टवत्ब्रह्मपुत्रोमांप्रार्थितवानितिसंतोषयुक्तःसन् ॥ १७ ॥ अहिंसकंसख्यंपरस्परहिंसाप्रवृत्तिनिवारणसाधनं
साग्निकंअग्निसाक्षित्वसाहितम् ॥१८॥ पुलस्त्येनापिसंत्यक्तोगच्छलंकामित्यनुज्ञातःअपिनाअर्जुनेनापित्यक्तोबंधनान्मुक्तः कृतातिथ्यःअर्जुनेनेतिशेषः ॥१९॥२० ॥२१ ॥ बलिभ्यो

यत्तेदेवगणैर्वंद्यौवंदेहंचरणौतव ॥ इदंराज्यमिमेपुत्राइमेदाराइमेवयम् ॥ ब्रह्मन्किंकुर्मःकिंकार्यमाज्ञापयतुनोभवान् ॥ १२ ॥ तंधर्मेंग्नि
षुपुत्रेषुशिवंपृष्ट्वाचपार्थिवम् ॥ पुलस्त्योवाचराजानंहैहयानांतथार्जुनम् ॥ १३ ॥ नरेंद्रांबुजपत्राक्षपूर्णचंद्रनिभानन ॥ अतुलंतेबलंयेनद
शग्रीवस्त्वयाजितः ॥१४॥ भयाद्यस्योपतिष्ठेतांनिष्पंदौसागरानिलौ ॥ सोयंमृधेत्वयाबद्धःपौत्रोमेरणदुर्जयः ॥१५ ॥ पुत्रकस्ययशःपीतंना
मविश्रावितंत्वया ॥ मद्वाक्याद्याच्यमानोद्यमुंचवत्सदशाननम् ॥ १६ ॥ पुलस्त्याज्ञांप्रगृह्याथनकिंचनवचोर्जुनः ॥ मुमोचैवपार्थिवेंद्रोराक्ष
सेंद्रंप्रहृष्टवत् ॥ १७ ॥ सतंप्रमुच्यत्रिदशारिमर्जुनःप्रपूज्यदिव्याभरणस्त्रगंबरैः ॥ अहिंसकंसख्यमुपेत्यसाग्निकंप्रणम्यतंब्रह्मसुतंगृहंययौ
॥१८॥ पुलस्त्येनापिसंत्यक्तोराक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ परिष्वक्तःकृतातिथ्योलज्जमानोविनिर्जितः ॥१९ ॥ पितामहसुतश्चापिपुलस्त्योमुनिपुं
गवः ॥ मोचयित्वादशग्रीवंब्रह्मलोकंजगामह ॥ २० ॥ एवंसरावणःप्राप्तःकार्तवीर्यात्प्रधर्षणम् ॥ पुलस्त्यवचनाच्चापिपुनर्मुक्तोमहाबलः ॥
॥२१॥ एवंबलिभ्योबलिनःसंतिराघवनंदन ॥ नावज्ञाहिपरेकार्यायइच्छेच्छ्रेयआत्मनः ॥२२ ॥ ततःसराजापिशिताशनानांसहस्रबाहोरुप
लभ्यमैत्रीम् ॥ पुनर्नृपाणांकदनंचकारचचारसर्वांपृथिवींचदर्पात् ॥२३॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३३ ॥
अर्जुनेनविमुक्तस्तुरावणोराक्षसाधिपः ॥ चचारपृथिवींसर्वामनिर्विण्णस्तथाकृतः ॥ १ ॥ राक्षसंवामनुष्यंवाशृणुतेयंबलाधिकम् ॥ रावण
स्तंसमासाद्ययुद्धेह्वयतिदर्पितः ॥ २ ॥ ततःकदाचित्किष्किंधांनगरींवालिपालिताम् ॥ गत्वाह्वयतियुद्धायवालिनंहेममालिनम् ॥ ३ ॥
ततस्तुवानरामात्यास्तारस्तारापिताप्रभुः ॥ उवाचवानरोवाक्यंयुद्धप्रेप्सुमुपागतम् ॥ ४ ॥

पिबलिनःसंति ईश्वरसृष्टेर्विचित्रत्वादित्याशयःयःश्रेयइच्छेत्तेनपरेपरस्मिन्नवज्ञानकार्या॥२२॥२३॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडे
त्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥३३॥ ॥छ॥ ॥अथरावणस्यवालिदर्शनम् अर्जुनेनेति अनिर्विण्णःकृतः पुलस्त्येनविमोच्यार्जुनसख्यंप्रापय्यतेनपूजयित्वाविसर्जितत्वात्पराभवजनितनिर्वेदर
हितःकृतइत्यर्थः ॥ १ ॥ युद्धेह्वयतियुद्धनिमित्तमाह्वयतीत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ वानरामात्याःवालिमंत्रिणःतानाह तारएकःतारापितासुषेणःप्रभुर्युवराजःसुग्रीवश्चोवाच ॥ ४ ॥

किमूचुस्तदाह राक्षसेंद्रेति तेतुभ्यंप्रतिबलोयुद्धंदातुमितिशेषः ॥५॥ चतुर्भ्यःसमुद्रेभ्यश्चतुर्षुसमुद्रेषु संध्यांसम्यग्ध्येयदेवतांब्रह्मरूपामन्वास्यध्यात्वाइदंमुहूर्तमस्मिन्मुहूर्तेआयाति
॥६॥ तेनतेयुद्धमयोग्यमित्याह एतानिति ॥७॥ यद्वेतियद्यप्यर्थे यद्यप्यमृतरसःपीतोभवतितदातथापिवालिनमासाद्यतवजीवितंतदंतंतत्समीपगमनपर्यंतम् ॥८॥ जगच्चित्रंसर्वाश्चर्य
भूतम् इमंवालिनंपश्य दुर्लभंतेभविष्यति जीवितमितिशेषः ॥९॥१०॥ तारम् तारादीनित्यर्थः ॥११॥ संध्योपासनतत्परंसम्यग्ध्येयब्रह्मध्यानतत्परम् ॥१२॥ निःशब्दपदंनि

राक्षसेंद्रगतोवालीयस्तेप्रतिबलोभवेत् ॥ कोन्यःप्रमुखतःस्थातुंतवशक्तःप्लवंगमः ॥५॥ चतुर्भ्योपिसमुद्रेभ्यःसंध्यामन्वास्यरावण ॥ इदंमुहू
र्तमायातिवालीतिष्ठमुहूर्तकम् ॥६॥ एतानस्थिचयान्पश्ययएतेशंखपांडुराः ॥ युद्धार्थिनामिमेराजन्वानराधिपतेजसा ॥७॥ यद्वामृतरसःपी
तस्त्वयारावणराक्षस ॥ तदावालिनमासाद्यतदंतंतवजीवितम् ॥८॥ पश्येदानींजगच्चित्रमिमंविश्रवसःसुत ॥ इदंमुहूर्तंतिष्ठस्वदुर्लभंतेभविष्य
ति ॥९॥ अथवात्वरसेमर्तुंगच्छदक्षिणसागरम् ॥ वालिनंद्रक्ष्यसेतत्रभूमिष्ठमिवपावकम् ॥१०॥ सतुतारंविनिर्भर्त्स्यरावणोलोकरावणः ॥ पु
ष्पकंतत्समारुह्यप्रययौदक्षिणार्णवम् ॥११॥ तत्रहेमगिरिप्रख्यंतरुणार्कनिभाननम् ॥ रावणोवालिनंदृष्ट्वासंध्योपासनतत्परम् ॥१२ पुष्प
कादवरुह्याथरावणोंजनसन्निभः ॥ ग्रहीतुंवालिनंतूर्णंनिःशब्दपदमव्रजत् ॥ १३ ॥ यदृच्छयातदादृष्टोवालिनापिसरावणः ॥ पापाभिप्राय
कंदृष्ट्वाचकारनतुसंभ्रमम् ॥१४॥ शशमालक्ष्यसिंहोवापन्नगंगरुडोयथा॥नचिंतयतितंवालीरावणंपापनिश्चयम् ॥१५॥ जिघृक्षमाणमायांतं
रावणंपापचेतसम् ॥ कक्षावलंबिनंकृत्वागमिष्येत्रीन्महार्णवान् ॥ १६ ॥ द्रक्ष्यंत्यरिंममांकस्थंस्रंसदूरुकरांबरम् ॥ लंबमानंदशग्रीवंगरुड
स्येवपन्नगम् ॥ १७ ॥ इत्येवंमतिमास्थायवालीमौनमुपास्थितः ॥ जपन्वैनैगमान्मंत्रांस्तस्थौपर्वतराडिव ॥१८॥ तावन्योन्यंजिघृक्षंतौह
रिराक्षसपार्थिवौ ॥ प्रयत्नवंतौतत्कर्मईहतुर्बलदर्पितौ ॥१९ ॥ हस्तग्राह्यंतुतंमत्वापादशब्देनरावणम् ॥ पराङ्मुखोपिजग्राहवालीसर्पमिवां
डजः ॥ २० ॥ ग्रहीतुकामंतंगृह्यरक्षसामीश्वरंहरिः ॥ खमुत्पपातवेगेनकृत्वाकक्षावलंबिनम् ॥ २१ ॥ तंचपीडयमानंतुवितुदंतंनखैर्मु
हुः ॥ जहाररावणंवालीपवनस्तोयदंयथा ॥ २२ ॥

शब्दःपदविक्षेपोयस्यांक्रियायांतथा ॥१३॥ पापाभिप्रायकंपापाभिप्रायवंतम् ॥ १४ ॥ सिंहोवासिंहइव
॥ १५ ॥ जिघृक्षमाणमित्यादिरित्येवमित्यंतोबालिनोविचारः ॥ १६ ॥ द्रक्ष्यंतिदेवादयइतिशेषः ममांकस्थंकक्षस्थमित्यर्थःस्रंसत्स्रंसमानानिऊरूकरावंबरंवस्त्रंचयस्यतं गरुड
स्येति अंकस्थमित्यनुकर्षः ॥१७॥ नैगमान्वैदिकान् वाल्यादयोहिस्वयंप्रतिभातसकलवेदाः जपंस्तदर्थंध्यायन् ॥१८॥ तत्कर्मग्रहणकर्म ॥१९॥ हस्तग्राह्यंहस्तैर्ग्रहणाभिप्रायवं
तंपादशब्देनमत्वासूक्ष्मेणपादशब्देनपश्चादायांतंज्ञात्वापराङ्मुखोपितद्दिगवलोकनरहितोपि हस्तग्राह्यमितिपाठेरावणपादशब्देनतादृशंमत्वेत्यर्थः अंडजोगरुडः ॥२०॥२१॥२२॥

मुमोक्षयिषवइति मोक्षशब्दात्तत्कारोतेर्णिण्यंतात्सन् रवमाणाःक्रोशंतः ॥२३॥२४॥ अशक्नुवंतइतिपदम् ॥२५॥ यतःपर्वतेंद्राअपिवालिमार्गादपाक्रामन् मांसशोणितंबिभ्रज्जी
वनप्रेप्सुःप्राणीतस्यमार्गादपक्रामतीतिकिंवक्तव्यम् ॥ २६ ॥ अपक्षिगणसंपातान्यावताकालेनवालीगच्छतितावताकालेनपक्षिगणैरप्यप्राप्यान्सागरान्क्रमशोगच्छन्नितिशेषः
संध्याकालंप्रातःसंध्याकालध्येयदेवतारूपंब्रह्मावंदतध्यातवान् ॥ २७ ॥ सरावणःकक्षस्थरावणसहितः ॥ २८ ॥ तस्मिन्संध्यामुपासित्वास्नात्वेत्यादि दक्षिणसमुद्रतटेपिजपन्वै
नैगमान्मत्रांनित्युक्तेःसमुद्रचतुष्टयेपिप्रातःसंध्याकालस्यउदयात्पूर्वंपरतश्चमिलित्वात्रिमुहूर्तात्मकस्यमध्येचतुःसमुद्रतटावच्छेदेनकिंचित्किंचित्कालंध्येयब्रह्मणोध्याननियमस्तत्प्र

अथतेराक्षसामात्याह्रियमाणेदशानने ॥ मुमोक्षयिषवोवालिंरवमाणाअभिद्रुताः ॥२३॥ अन्वीयमानस्तैर्वालीभ्राजतेंऽबरमध्यगः ॥ अन्वीय
मानोमेघौघैरंबरस्थइवांशुमान् ॥२४॥ तेऽशक्नुवंतःसंप्राप्तुंवालिनंराक्षसोत्तमाः ॥तस्यबाहूरुवेगेनपरिश्रांताव्यवस्थिताः ॥२५॥ वालिमार्गादपा
क्रामन्पर्वतेंद्रापिगच्छतः ॥ किंपुनर्जीवनप्रेप्सुर्बिभ्रद्वैमांसशोणितम् ॥२६॥ अपक्षिगणसंपातान्वानरेंद्रोमहाजवः ॥ क्रमशःसागरान्सर्वान्संध्या
कालमवंदत ॥२७॥ संपूज्यमानोयातस्तुखचरैःखचरोत्तमः ॥ पश्चिमंसागरंवालीआजगामसरावणः ॥२८ ॥ तस्मिन्संध्यामुपासित्वास्नात्वा
जप्त्वाचवानरः ॥ उत्तरंसागरंप्रायाद्वहमानोदशाननम् ॥ २९ ॥ बहुयोजनसाहस्रंवहमानोमहाहरिः ॥ वायुवच्चमनोवच्चजगामसहशत्रुणा ॥
॥३०॥ उत्तरेसागरेसंध्यामुपासित्वादशाननम् ॥ वहमानोगमद्वालीपूर्वंवैसमहोदधिम् ॥ ३१ ॥ तत्रापिसंध्यामन्वास्यवासविःसहरीश्वरः ॥
किष्किंधामभितोगृह्यरावणंपुनरागमत् ॥३२॥ चतुर्ष्वपिसमुद्रेषुसंध्यामन्वास्यवानरः ॥ रावणोद्वहनश्रांतःकिष्किंधोपवनेपतत् ॥३३॥ रा
वणंतुमुमोचाथस्वकक्षात्कपिसत्तमः ॥ कुतस्त्वमितिचोवाचप्रहसन्रावणंमुहुः ॥३४॥ विस्मयंतुमहद्गत्वाश्रमलोलनिरीक्षणः ॥ राक्षसेंद्रोहरीं
द्रंतमिदंवचनमब्रवीत् ॥३५॥ वानरेंद्रमहेंद्राभराक्षसेंद्रोस्मिरावणः ॥ युद्धेप्सुरिहसंप्राप्तःसचाद्यासादितस्त्वया ॥३६॥ अहोबलमहोवीर्यमहो
गांभीर्यमेवच ॥ येनाहंपशुवद्गृह्यभ्रामितश्चतुरोर्णवान् ॥ ३७ ॥ एवमश्रांतवद्वीरशीघ्रमेवचवानर ॥ मांचैवोद्वहमानस्तुकोन्योवीरभवि
ष्यति ॥ ३८ ॥

तिपादकमंत्रस्मरणनियमश्चवालिनइतिगम्यते ईदृशंव्रतंचमहेंद्रोरावणस्यसमूलनाशायपुत्रद्वारानुतिष्ठतीतिबोध्यं यत्तुतस्यदक्षिणसमुद्रेशौचंपश्चिमेस्नानमु
त्तरेआपोहिष्ठादिमंत्रैर्मार्जनंपूर्वसमुद्रेऽर्घ्यादीत्येवंसंध्यावंदनशेषानुष्ठानत्वाच्चतुर्षुसमुद्रेषुसंध्यामन्वास्येत्युक्तिरितिकतकतीर्थादयस्तज्जपन्वैनैगमान्मंत्रानितिदक्षिणसमुद्रस्नानकालो
क्त्याविरुध्यते मदुक्तरीत्यासामंजस्याच्च संध्याकालेगायत्र्यर्थब्रह्मणोध्यानमेवप्रधानंसएवसंध्यापदार्थइतिस्पष्टंश्रुतिस्मृतिविदाम् ॥ २९॥ ३० ॥ ३१ ॥ वासवापत्यंवासविः
॥ ३२ ॥ ३३ ॥ प्रहसन्निति मांजिघृक्षुर्दुरात्मास्वयमेवग्रहणंप्राप्तइतितोषात्प्रहासः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ आसादितःकक्षनिक्षेपंप्रापितः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अश्रांतवदश्रांतःसन्

वा०रा० मांपर्वतसमानभारम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ तुभ्यंतव ॥ ४० ॥ नौआवयोः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥४३ ॥ आगतैःसहेतिशेषः ॥४४॥ धर्षितोवालिनारावणःपश्चात्पावकनिकटेभ्राताकृतःसो उ०कां०
दरभावतयास्नेहःकृतः ॥४५॥४६॥ ॥ इ०रा०रा०वा०आ०उ०चतुस्त्रिंशःसर्गः॥३४॥ छ ॥ अथरावणवाल्यपेक्षयापिहनूमतोबलवत्त्वंमन्यमानेनरामेणमहाबलोहनूमान्सुग्रीवार्थेवा
॥ ४५ ॥ लिनंकिंनहतवानितिप्रश्नेउत्तरमाह अपृच्छतेति दक्षिणाशादक्षिणदिक् अपृच्छतेत्यस्यविवरणमिदमाहेति ॥१॥ अतुलमनुपमं एताभ्यांएतयोः षष्ठ्यर्थेचतुर्थीआर्षी एतयोर्बलं ७

त्रयाणामेवभूतानांगतिरेषाप्लवंगम ॥ मनोनिलसुपर्णानांतवचात्रनसंशयः ॥ ३९॥ सोहंदृष्टबलस्तुभ्यमिच्छामिहरिपुंगव ॥ त्वयासहचिरंस
ख्यंसुस्निग्धंपावकाग्रतः ॥४०॥ दाराःपुत्राःपुरंराष्ट्रंभोगाच्छादनभोजनम् ॥ सर्वमेवाविभक्तंनौभविष्यतिहरीश्वर ॥४१॥ ततःप्रज्वालयि
त्वाग्निंतावुभौहरिराक्षसौ ॥ भ्रातृत्वमुपसंपन्नौपरिष्वज्यपरस्परम् ॥४२॥ अन्योन्यंलंबितकरौततस्तौहरिराक्षसौ॥ किष्किंधांविशतुर्हृष्टौसिंहौ
गिरिगुहामिव ॥ ४३ ॥ सतत्रमासमुषितःसुग्रीवइवरावणः ॥ अमात्यैरागतैर्नीतस्त्रैलोक्योत्सादनार्थिभिः ॥४४॥ एवमेतत्पुरावृत्तंवालिना
रावणःप्रभो ॥ धर्षितश्चकृतश्चापिभ्रातापावकसन्निधौ ॥४५॥ बलमप्रतिमंरामवालिनोऽभवदुत्तमम् ॥ सोपित्वयाविनिर्दग्धःशलभोवह्निना
यथा ॥४६॥ ॥ इ०श्रीम०वा०आ०उ०चतुस्त्रिंशःसर्गः ॥३४॥ ॥छ॥ ॥ अपृच्छततदारामोदक्षिणाशाश्रयंमुनिम् ॥ प्रांजलिर्विनयोपेतइ
दमाहवचोर्थवत् ॥१॥ अतुलंबलमेतद्वैवालिनोरावणस्यच ॥ नत्वेताभ्यांहनुमतासमंत्वितिमतिर्मम ॥२॥शौर्यंदाक्ष्यंबलंधैर्यंप्राज्ञतानयसाध
नम् ॥ विक्रमश्चप्रभावश्चहनूमतिकृतालयाः ॥ ३ ॥ दृष्ट्वैवसागरंवीक्ष्यसीदंतींकपिवाहिनीम् ॥ समाश्वास्यमहाबाहुर्योजनानांशतंप्लुतः ॥
॥ ४ ॥ धर्षयित्वापुरींलंकांरावणांतःपुरंतदा ॥ दृष्टासंभाषिताचापिसीताह्याश्वासितातथा ॥५॥ सेनाग्रगामंत्रिसुताःकिंकरारावणात्मजः ॥
एतेहनुमतातत्रएकेनविनिपातिताः ॥ ६ ॥ भूयोबंधाद्विमुक्तेनभाषयित्वादशाननम् ॥ लंकाभस्मीकृतायेनपावकेनेवमेदिनी ॥ ७ ॥ नका
लस्यनशक्रस्यनविष्णोर्वित्तपस्यच ॥ कर्माणितानिश्रूयंतेयानियुद्धेहनूमतः ॥ ८ ॥ एतस्यबाहुवीर्येणलंकासीताचलक्ष्मणः ॥ प्राप्तामया
जयश्चैवराज्यंमित्राणिबांधवाः ॥ ९ ॥ हनुमान्यदिमेनस्याद्वानराधिपतेःसखा ॥ प्रवृत्तिमपिकोवेत्तुंजानक्याःशक्तिमान्भवेत् ॥ १० ॥

हनूमतातद्बलेननसममित्यर्थः॥२॥नकेवलंबलमेवाधिकंकिंत्वन्यदपत्याह शौर्यमिति दाक्ष्यंक्षिप्रकारित्वंबलंशारीरं धैर्यंकेनाप्यप्रकंप्यता प्राज्ञताशीघ्रंकार्याकार्यनिर्णेतृता नयसाधनं
राजनीतिकृत्यसंपादनम् ॥३॥ तानेवगुणानाह दृष्ट्वैवेति सागरंवीक्ष्यसीदंतींकपिवाहिनींदृष्ट्वातांसमाश्वास्ययोजनशतंप्लुतः ॥४॥ ५ ॥ ६ ॥ बंधाद्ब्रह्मास्त्रबंधात् ॥७॥ यानिकर्मा ॥ ४५ ॥
णिहनूमतोदृष्टानितानिकालस्ययमस्येंद्रादेश्चनश्रूयंते ॥८॥ लंकाप्राप्ता विभीषणायदेयत्वेनप्रतिज्ञातेत्यर्थः लक्ष्मणप्राप्तिरौषधपर्वतानयनेन ॥९ ॥ नस्यात्सहायइतिशेषः ॥१०॥

वीरुधइत्यकारांतोवृक्षवाची किमर्थंवालिघातेनेतिपाठेसुग्रीवप्रियकाम्ययावालिघातेकिमर्थंनप्रवृत्तइत्यर्थः पदच्छेदशेषपूरणाभ्यांगूढत्वात्तस्यैवाविवरणं तदावैरइत्यादि ॥ ११ ॥
वाल्यहननेहेतुंस्वयमेवरामऊहति नहीति जीवितेष्टंजीवितादपिप्रियम् ॥ १२॥ हनूमतितद्विषयेपृष्टमेतत्सर्वंकथयेत्यन्वयः ॥१३॥१४ ॥ यद्ब्रवीषीतिआत्मनोबलंनजानातीत्ये

किमर्थंवालीचैतेनसुग्रीवप्रियकाम्यया ॥ तदावैरेसमुत्पन्नेनदग्धोवीरुधोयथा ॥११॥ नहिवेदितवान्मन्येहनूमानात्मनोबलम् ॥ यद्दृष्टवान्
जीवितेष्टंक्लिश्यंतंवानराधिपम् ॥१२॥ एतन्मेभगवन्सर्वंहनूमतिमहामुने ॥ विस्तरेणयथातत्त्वंकथयामरपूजित ॥ १३ ॥ राघवस्यवचःश्रु
त्वाहेतुयुक्तमृषिस्ततः ॥ हनूमतःसमक्षंतमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥ सत्यमेतद्रघुश्रेष्ठयद्ब्रवीषिहनूमति ॥ नबलेविद्यतेतुल्योनगतौनमतौ
परः ॥१५॥ अमोघशापैःशापस्तुदत्तोस्यमुनिभिःपुरा ॥ नवेत्ताहिबलंसर्वंबलीसन्नरिमर्दन ॥१६॥ बाल्येप्येतेनयत्कर्मकृतंराममहाबल ॥
तन्नवर्णयितुंशक्यमितिबाल्यतयास्यते ॥१७॥ यदिवास्तित्वभिप्रायःसंश्रोतुंतवराघव ॥ समाधायमतिंरामनिशामयवदाम्यहम् ॥ १८॥ सू
र्यदत्तवरस्वर्णःसुमेरुर्नामपर्वतः ॥ यत्रराज्यंप्रशास्त्यस्यकेसरीनामवैपिता ॥१९॥ तस्यभार्याबभूवेष्टाह्यंजनेतिपरिश्रुता ॥ जनयामासत
स्यांवैवायुरात्मजमुत्तमम् ॥२०॥ शालिशूकनिभाभासंप्रासूतेमंतदांजना ॥ फलान्याहर्तुकामावैनिष्क्रांतागहनेवरा ॥ २१ ॥ एषमातुर्वियो
गाच्चक्षुधयाचभृशार्दितः ॥ रुरोदशिशुरत्यर्थंशिशुःशरवणेयथा ॥२२॥ तदोद्यंतंविवस्वंतंजपापुष्पोत्करोपमम् ॥ ददर्शफललोभाच्चह्युत्प
पातरविंप्रति ॥२३॥ बालार्काभिमुखोबालोबालार्कइवमूर्तिमान् ॥ ग्रहीतुकामोबालार्कंप्लवतेंबरमध्यगः ॥२४॥ एतस्मिन्प्लवमानेतुशिशुभा
वेहनूमति ॥ देवदानवयक्षाणांविस्मयःसुमहानभूत् ॥ २५ ॥ नाप्येवंवेगवान्वायुर्गरुडोनमनस्तथा ॥ यथायंवायुपुत्रस्तुक्रमतेंबरमुत्तम
म् ॥२६॥ यदितावच्छिशोरस्यईदृशोगतिविक्रमः ॥ यौवनंबलमासाद्यकथंवेगोभविष्यति ॥ २७ ॥ तमनुप्लवतेवायुःप्लवंतंपुत्रमात्मनः ॥
सूर्यदाहभयाद्रक्षंस्तुषारचयशीतलः ॥ २८ ॥ बहुयोजनसाहस्रंक्रामन्नेवगतोंबरम् ॥ पितुर्बलाच्चबाल्याच्चभास्कराभ्याशमागतः ॥ २९ ॥
शिशुरेषत्वदोषज्ञइतिमत्वादिवाकरः ॥ कार्यंचास्मिन्समायत्तमित्येवंनददाहसः ॥३०॥ यमेवादिवसंह्येषग्रहीतुंभास्करंप्लुतः ॥ तमेवादिवसं
राहुर्जिघृक्षातिदिवाकरम् ॥३१॥

तत्रनबलइतिच ॥१५॥ तदेवाह अमोघेति ॥१६॥ बाल्यतयाबाल्यभावेन अजानतेवेत्यर्थः अनेनास्यते ॥१७॥ निशामयशृणु ॥१८॥
सूर्यदत्तवरेणस्वर्णःस्वर्णरूपःसुमेरुःसावर्णमेरुः ॥१९॥परिश्रुताप्रसिद्धा ॥२०॥ शालिशूकनिभाभासंशाल्यग्रसमानवर्णं प्रासूतप्रसूतवती॥२१॥ शरवणेशिशुःकुमारस्वामीत्यर्थः ॥
॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ शिशुभावेबाल्यावस्थायांहनूमतिप्लवमानेसाति ॥२५॥२६॥२७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ दोषज्ञोविद्वान्सनभवतीत्यदोषज्ञस्तत्रहेतुःशिशुरिति ॥ ३०॥३१॥

सूर्यरथोपरितदुपरितनप्रदेशे अनेनहनुमतापरामृष्टःघृष्टोराहुस्ततोमंडलात्त्रस्तःसन्नपक्रांतः ॥३२॥३३॥ हेवासवचंद्रार्कौममयथाकालंबुभुक्षापनयंबुभुक्षापनीयतेनेनेतिव्युत्पत्त्या त्वंदत्त्वात्तदन्नम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ शृंगारधारिणंनानाशृंगारधारिणं स्वर्णघंटाशब्दरूपाट्टहासवंतम् ॥३७॥ करींद्रमैरावतं अनेनहनुमतासहयत्रदेशेसूर्यस्तंप्रायात् ॥३८॥ अतिरभसेनातिवेगेनागात् वासवादपिपूर्वमितिशेषः अनेनहनूमता सराहुः ॥ ३९ ॥४० ॥ एवमवेक्ष्यमहाशैलकूटवद्बृहत्तरमवेक्ष्य मुखशेषइतिराहोःस्वरूपकथनम् ॥ ४१ ॥

अनेनचपरामृष्टोराहुःसूर्यरथोपरि ॥ अपक्रांतस्ततस्त्रस्तोराहुश्चंद्रार्कमर्दनः ॥ ३२ ॥ इंद्रस्यभवनंगत्वासरोषःसिंहिकासुतः ॥ अब्रवीद्भ्रुकुटिं
कृत्वादेवंदेवगणैर्वृतम् ॥ ३३ ॥ बुभुक्षापनयंदत्त्वाचंद्रार्कौममवासव ॥ किमिदंतत्त्वयादत्तमन्यस्यबलवृत्रहन् ॥ ३४ ॥ अद्याहंपर्वकालेतु
जिघृक्षुःसूर्यमागतः ॥ अथान्योराहुरासाद्यजग्राहसहसारविम् ॥३५॥ सराहोर्वचनंश्रुत्वावासवःसंभ्रमान्वितः ॥ उत्पपातासनंहित्वाउद्वह
न्कांचनींस्रजम् ॥३६॥ ततःकैलासकूटाभंचतुर्दंतंमदस्रवम् ॥ शृंगारधारिणंप्रांशुंस्वर्णघंटाट्टहासिनम् ॥३७॥ इंद्रःकरींद्रमारुह्यराहुंकृत्वा
पुरःसरम् ॥ प्रायाद्यत्राभवत्सूर्यःसहानेनहनूमता ॥३८॥ अथातिरभसेनागाद्राहुरुत्सृज्यवासवम् ॥ अनेनचसवैदृष्टःप्रधावन्शैलकूटवत्
॥३९॥ ततःसूर्यंसमुत्सृज्यराहुंफलमवेक्ष्यच ॥ उत्पपातपुनर्व्योमग्रहीतुंसिंहिकासुतम् ॥४०॥ उत्सृज्यार्कमिमंरामप्रधावंतंप्लवंगमम् ॥ अ
वेक्ष्यैवंपरावृत्तोमुखशेषःपराङ्मुखः ॥४१॥ इंद्रमाशंसमानस्तुत्रातारंसिंहिकासुतः ॥ इंद्रइंद्रेतिसंत्रासान्मुहुर्मुहुरभाषत॥४२॥ राहोर्विक्रो
शमानस्यप्रागेवालक्षितंस्वरम् ॥ श्रुत्वेंद्रोवाचमाभैषीरहमेनंनिषूदये ॥४३॥ ऐरावतंततोदृष्ट्वामहत्तदिदमित्यपि ॥ फलंतंहस्तिराजानमभि
दुद्रावमारुतिः ॥४४॥ तथास्यधावतोरूपमैरावतजिघृक्षया ॥ मुहूर्तमभवद्घोरमिंद्राग्न्युपरिभास्वरम् ॥४५॥ एवमाधावमानंतुनातिक्रुद्धःश
चीपतिः ॥ हस्तांतादतिमुक्तेनकुलिशेनाभ्यताडयत् ॥ ४६ ॥ ततोगिरौपपातैषइंद्रवज्राभिताडितः ॥ पतमानस्यचैतस्यवामाहनुरभज्यत
॥ ४७ ॥ तस्मिंस्तुपतितेचापिवज्रताडनविव्हले ॥ चुक्रोधेंद्रायपवनःप्रजानामहितायसः ॥ ४८ ॥ प्रचारंसतुसंगृह्यप्रजास्वंतर्गतःप्रभुः ॥
गुहांप्रविष्टःस्वसुतंशिशुमादायमारुतः ॥ ४९ ॥ विण्मूत्राशयमावृत्यप्रजानांपरमार्तिकृत् ॥ रुरोधसर्वभूतानियथावर्षाणिवासवः ॥ ५० ॥

॥ ४२ ॥ प्रागेवालक्षितंस्वरंराहुदर्शनात्पूर्वमेवायंराहोःस्वरइतिनिश्चितम् ॥ ४३ ॥ इदमपिमहत्फलमितिमत्वा हास्तिराजानंऐरावतम् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ हस्तांतात् हस्ताग्रात् ॥ ४६ ॥
॥ ४६ ॥ वामाहनुःहनुशब्दःस्त्रियाम् तत्पराहनुरितिकोशात् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ प्रचारंदेहिमात्रहितभूतंस्वप्रचारंसंगृह्यसंक्षिप्य अंतर्गतःसर्वदेहांतरगतःप्रभुःसर्वजगत्प्रवृत्ति निवृत्तिकर्ता ॥ ४९ ॥ रुरोधनिरुद्धस्वगतिप्रचारमकरोत् एवंविधार्थस्यदेवशक्यत्वेदृष्टांतोयथेति वासवोयथावर्षाण्यावृत्यरुंधे ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ स्वाध्यायोवेदाध्ययनम् वषट्कारोयागः निष्क्रियंसंसारशून्यम् निरयस्थमिव अतिशयितदुःखवदित्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ महोदरेति महोदररोगग्रस्तोदरवदुदरंये षांते ॥५४ ॥५५॥ ५६ ॥ ५७ ॥ कारणादित्युक्त्वाकिंचित्कारणमत्रास्तीत्युक्त्वायस्मिन्कारणेवायुश्चुक्रोधतत्कारणंपुनरभाषत ॥ ५८॥५९॥६० ॥ दारुभिःसमतांयाति क्षणम

वायुप्रकोपाद्भूतानिनिरुच्छ्वासानिसर्वतः ॥ संधिभिर्भिद्यमानैश्चकाष्ठभूतानिजज्ञिरे ॥५१॥ निःस्वाध्यायवषट्कारंनिष्क्रियंधर्मवर्जितम् ॥
वायुप्रकोपात्त्रैलोक्यंनिरयस्थमिवाभवत् ॥ ५२ ॥ ततःप्रजाःसगंधर्वाःसदेवासुरमानुषाः ॥ प्रजापतिंसमाधावन्दुःखिताश्चसुखेच्छया ॥
॥५३॥ ऊचुःप्रांजलयोदेवामहोदरनिभोदराः ॥त्वयातुभगवन्सृष्टाःप्रजानाथचतुर्विधाः ॥५४॥ त्वयादत्तोयमस्माकमायुषःपवनःपतिः ॥ सो
स्मान्प्राणेश्वरोभूत्वाकस्मादेषोद्यसत्तम ॥५५॥ रुरोधदुःखंजनयन्नंतःपुरइवस्त्रियः ॥ तस्मात्त्वांशरणंप्राप्तावायुनोपहतावयम् ॥५६॥ वायु
संरोधजंदुःखमिदंनोनुददुःखहन् ॥ एतत्प्रजानांश्रुत्वातुप्रजानाथःप्रजापतिः ॥५७॥ कारणादितिचोक्त्वासौप्रजाःपुनरभाषत ॥यस्मिंश्चका
रणेवायुश्चुक्रोधचरुरोधच ॥५८॥ प्रजाःशृणुध्वंतत्सर्वंश्रोतव्यंचात्मनःक्षमम् ॥ पुत्रस्तस्यामरेशेनइंद्रेणाद्यनिपातितः॥५९॥ राहोर्वचनमा
स्थायततःसकुपितोनिलः ॥ अशरीरःशरीरेषुवायुश्चरतिपालयन् ॥६०॥ शरीरंहिविनावायुंसमतांयातिदारुभिः॥वायुःप्राणःसुखंवायुर्वायुः
सर्वमिदंजगत् ॥६१॥ वायुनासंपरित्यक्तंनसुखंविंदतेजगत् ॥ अद्यैवचपरित्यक्तंवायुनाजगदायुषा॥६२ ॥ अद्यैवतेनिरुच्छ्वासाःकाष्ठकुड्यो
पमाःस्थिताः ॥ तद्यामस्तत्रयत्रास्तेमारुतोरुक्प्रदोहिनः ॥ माविनाशंगमिष्यामअप्रसाद्यादितेःसुतम् ॥ ६३ ॥ ततःप्रजाभिःसहितःप्रजा
पतिःसदेवगंधर्वभुजंगगुह्यकैः ॥ जगामयत्रास्यतितत्रमारुतःसुतंसुरेंद्राभिहतंप्रगृह्यसः ॥६४ ॥ ततोर्कवैश्वानरकांचनप्रभंसुतंतदोत्संगग
तंसदागतेः ॥ चतुर्मुखोवीक्ष्यकृपामथाकरोत्सदेवगंधर्वऋषियक्षराक्षसैः ॥६५॥ ॥ इ०श्रीम०वा०आ०उ०पंचत्रिंशःसर्गः ॥३५॥ ७॥
ततःपितामहंदृष्ट्वावायुःपुत्रवधार्दितः ॥ शिशुकंतंसमादायउत्तस्थौधातुरग्रतः ॥ १ ॥ चलकुंडलमौलिस्त्रक्तपनीयविभूषणः ॥ पादयोर्न्य
पतद्वायुस्त्रिरुपस्थायवेधसे ॥२ ॥ तंतुवेदविदातेनलंबाभरणशोभिना ॥ वायुमुत्थाप्यहस्तेनशिशुंतंपरिमृष्टवान् ॥ ३ ॥

पिनचलतीत्यर्थः ॥६१ ॥६२ ॥ रुक्प्रदःशूलादिरोगप्रदः गमिष्यामअप्रसाद्येत्यसंधिरार्षः ॥६३ ॥ आस्यतिआस्ते ॥ ६४ ॥ सदागतेर्वायोः गंधर्वऋषियक्षेतिगुरुलघुभेदआ र्षः ॥ ६५ ॥ ॥ इतिश्रीरा० श्रीरा०रा०वा०आ० उत्तरकांडेपंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ स्रक्तपनीयेति तपनीयस्रगित्यर्थः त्रिरुप स्थायन्यपतत् उपस्थानपूर्वकंत्रिःसाष्टांगंप्रणतवानित्यर्थः ॥ २ ॥ वेदविदाअनादितोशेषवेदार्थविदा लंबाभरणशोभिनाहस्तेनवायुमुत्थाप्य परिमर्शःस्पर्शः ॥ ३ ॥

एवमुक्त्वा महेंद्रादयइत्यर्थः अमरैःपरिवारदेवगणैः॥२५॥वरदत्तंदत्तवरम्॥२६॥२७॥२८॥ स्रुग्भांडानियज्ञोपकरणानि अग्निहोत्राणिअग्निहोत्रसाधनभूताग्नयःभग्नविच्छिन्नाविध्वस्त
शब्दाःस्रुग्भांडादिषुक्रमेणयोज्याःसंशांतानांसम्यक्शांतानांशांतिप्रधानानामृषीणामितियावत्॥२९॥प्रावर्तत प्रावर्तयदित्यर्थः शंभुनाब्रह्मणा ॥३०॥ जानंतःवरदानमितिशेषः त
स्यब्रह्मणः शक्तितोवरसामर्थ्यात्तसहंतेक्षमंते तस्यचेष्टितमितिशेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ क्रोधोजिघांसा मन्युरमर्षः अतिक्रुद्धाअतिमन्यवश्चनभवंतीत्यर्थः॥ ३३ ॥ तद्दीर्घेति तद्ब

एवमुक्त्वातमामंत्र्यमारुतंत्वमरैःसह ॥ यथागतंययुःसर्वेपितामहपुरोगमाः ॥२५॥ सोपिगंधवहःपुत्रंप्रगृह्यगृहमानयत्॥अंजनायास्तमाख्या यवरदत्तंविनिर्गतः ॥२६॥प्राप्यरामवरानेषवरदानबलान्वितः ॥ जवेनात्मनिसंस्थेनसोऽसौपूर्णइवार्णवः॥२७॥तरसापूर्यमाणोपितदावानर पुंगवः ॥ आश्रमेषुमहर्षीणामपराध्यतिनिर्भयः ॥२८॥ स्रुग्भांडान्यग्निहोत्राणिवल्कलानांचसंचयान् ॥ भग्नविच्छिन्नविध्वस्तान्संशांतानांक रोत्ययम् ॥२९॥ एवंविधानिकर्माणिप्रावर्ततमहाबलः ॥ सर्वेषांब्रह्मदंडानामवध्यःशंभुनाकृतः ॥३०॥ जानंतऋषयःसर्वेसहंतेतस्यशक्तितः ॥ तथाकेसरिणात्वेषवायुनासोंजनीसुतः ॥३१॥ प्रतिषिद्धोपिमर्यादांलंघयत्येववानरः॥ ततोमहर्षयःक्रुद्धाभृग्वंगिरसवंशजाः ॥३२॥ शेपुरेनंर घुश्रेष्ठनातिक्रुद्धातिमन्यवः ॥ बाधसेयत्समाश्रित्यबलमस्मान्प्लवंगम ॥३३॥ तद्दीर्घकालंवेत्तासिनास्माकंशापमोहितः ॥ यदातेस्मार्यतेकीर्ति स्तदातेवर्धतेबलम् ॥३४॥ ततस्तुहृततेजौजामहर्षिवचनौजसा ॥ एषोश्रमाणितान्येवमृदुभावंगतोचरत् ॥३५॥ अथर्क्षरजसोनामवालिसुग्री वयोःपिता ॥ सर्ववानरराजासीत्तेजसाइवभास्करः ॥३६॥ सतुराज्यंचिरंकृत्वावानराणांमहेश्वरः ॥ ततस्त्वृक्षरजानामकालधर्मेणयोजितः ॥ ॥ ३७ ॥ तस्मिन्नस्तमितेचाथमंत्रिभिर्मंत्रकोविदैः ॥ पित्र्येपदेकृतोवालीसुग्रीवोवालिनःपदे॥ ३८॥सुग्रीवेणसमंत्वस्यअद्वैधंछिद्रवर्जितम् ॥ आबाल्यंसख्यमभवदनिलस्याग्निनायथा॥३९॥ एषशापवशादेवनवेदबलमात्मनः ॥ वालिसुग्रीवयोर्वैरंयदारामसमुत्थितम् ॥ ४०॥ नह्येष रामसुग्रीवोभ्राम्यमाणोपिवालिना ॥ देवजानातिनह्येषबलमात्मनिमारुतिः ॥४१॥ ऋषिशापाहृतबलस्तदैवकपिसत्तमः ॥ सिंहःकुंजररुद्धो वाआस्थितःसहितोरणे ॥ ४२ ॥

लमित्यर्थः॥ ३४ ॥ हृततेजौजाअपहृतस्ववीर्यबलज्ञानः एषोश्रमाणीत्यार्षःसंधिः ॥३५॥ ऋक्षरजसइत्यकारांतः
॥३६॥३७॥ वालिनःपदेयौवराज्ये ॥३८॥ अद्वैधंएकप्रकारं आबाल्यंबाल्यमारभ्य ॥३९॥ यदावैरमुत्थितंतदैषहनुमान्शापवशादेवात्मनोबलंनवेद ॥४०॥ननुहनूमतोज्ञानाभावे
पिसुग्रीवःकिमितिनबोधितवांस्तत्राह नह्येषइति वालिनाभ्राम्यमाणएषसुग्रीवोपितद्बलंनवेदेत्यनुकर्षः तदपिदेवकार्ययावदेव तदातुजांबवतास्मारितःसमुद्रतीरेतत्ज्ञातवान् उक्त
मेवपुनराह देवेति ॥४१॥ तदासुग्रीवविपत्समयेआहृतबलः अपहृतस्वबलपरिज्ञानः अतएवरणेकुंजररुद्धःसिंहइवसहितःसुग्रीवसहितोयमास्थितःस्थितएवनतुयुद्धंकृतवानिति

सिंहःकुंजररुद्धेवेतिपाठांतरंतत्रसंधिरार्षः ॥ ४२ ॥ पराक्रमःमहत्स्वपियुद्धकार्येषूत्साहः उत्साहपदेनेतरकार्यविषयःसःमतिरर्थनिर्धारणंप्रतापः प्रभावः सौशील्यंसुस्वभावत्वं माधुर्यंवाचि नयानयौतत्परिज्ञाने प्रवृत्तिनिवृत्तीइत्यन्ये गांभीर्यमापद्यक्षोभःसुवीर्यंस्वरक्षणेनपरपराभवः धैर्यमकंप्यचित्तता हनूमतएतैर्गुणैः कोप्यधिकोनकोपीत्यर्थः ॥ ४३ ॥उद्यद्गिरेरुदयगिरेः महद्ग्रंथंधारयन्अर्थत.पाठतश्चगृह्णन् धारयनप्रमेयइतिनुडभावआर्षःसूर्यसाम्मुख्यार्थतावद्गमनम् ॥ ४४ ॥ कोसौग्रंथस्तत्राह ससूत्रेति सूत्रमष्टाध्यायीलक्षणं वृत्तिस्तात्कालिकसूत्रवृत्तिः अर्थपदंसूत्रार्थबोधकपदवद्वार्तिकं महार्थंमहाभाष्यंपतंजलिकृतं ससंग्रहंव्याडिकृतसंग्रहाख्यग्रंथसहितं सिध्यतिवैसिद्धोभव

पराक्रमोत्साहमतिप्रतापसौशील्यमाधुर्यनयानयैश्च ॥ गांभीर्यचातुर्यसुवीर्यधैर्यैर्हनूमतःकोप्यधिकोस्तिलोके ॥ ४३ ॥ असौपुनर्व्याकरणंग्रहीष्यन्सूर्योन्मुखःप्रष्टुमनाःकपींद्रः॥उद्यद्गिरेरस्तगिरिंजगामग्रंथंमहद्धारयनप्रमेयः ॥ ४४ ॥ससूत्रवृत्त्यर्थपदंमहार्थंससंग्रहंसिद्ध्यतिवैकपींद्रः॥नह्यस्यकश्चित्सदृशोस्तिशास्त्रेवैशारदेछंदगतौतथैव ॥४५॥ सर्वासुविद्यासुतपोविधानेप्रस्पर्धतेऽयंहिगुरुंसुराणाम् ॥ प्रवीविविक्षोरिवसागरस्यलोकान्दिधक्षोरिवपावकस्य ॥ लोकक्षयेष्वेवयथांतकस्यहनूमतःस्थास्यतिकःपुरस्तात् ॥४६॥ एषेवचान्येचमहाकपींद्राःसुग्रीवमैंदद्विविदाःसनीलाः॥ सतारतारेयनलाःसरंभास्त्वत्कारणाद्रामसुरैर्हिसृष्टाः ॥४७॥ गजोगवाक्षोगवयःसुदंष्ट्रोमैंदःप्रभोज्योतिमुखोनलश्च ॥ एतेचऋक्षाःसहवानरेंद्रैस्त्वत्कारणाद्रामसुरैर्हिसृष्टाः ॥ ४८ ॥ तदेतत्कथितंसर्वंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ हनूमतोबालभावेकर्मैतत्कथितंमया ॥ ४९ ॥ श्रुत्वागस्त्यस्यकथितंरामःसौमित्रिरेवच ॥ विस्मयंपरमंजग्मुर्वानरराक्षसैःसह ॥५०॥ अगस्त्यस्त्वब्रवीद्रामंसर्वमेतच्छ्रुतंत्वया ॥ दृष्टःसंभाषितश्चासिरामगच्छामहेवयम् ॥ ५१ ॥ श्रुत्वैतद्राघवोवाक्यमगस्त्यस्योग्रतेजसः ॥ प्रांजलिःप्रणतश्चापिमहर्षिमिदमब्रवीत् ॥५२॥ अद्यमेदेवतास्तुष्टाःपितरःप्रपितामहाः॥युष्माकंदर्शनादेवनित्यंतुष्टाःसबांधवाः॥५३॥विज्ञाप्यंतुममैतद्धियद्वदाम्यागतस्पृहः॥तद्भवद्भिर्ममकृतेकर्तव्यमनुकंपया ॥ ५४ ॥ पौरजानपदान्स्थाप्यस्वकार्येष्वहमागतः ॥ क्रतूनहंकरिष्यामिप्रभावाद्भवतांसताम् ॥ ५५ ॥

ति शास्त्रांतरेष्वपीत्यर्थः तदेवाह नह्यस्यसदृशःशास्त्रेकश्चित् छंदगतौ पूर्वोत्तरमीमांसामुखेनवेदार्थनिर्णये वैशारदेवैदुष्ये विशिष्यनवमव्याकरणकर्ताहनूमानितिचप्रसिद्धिरिति कतकः ॥ ४५ ॥ उक्तमेवस्पष्टयति सर्वास्विति अयंगुरुंप्रस्पर्धते प्रवीविविक्षोर्युगांतेभूमिमाप्लावयितुंतांप्रकर्षेणविशेषेणवेष्टुमिच्छोः प्रवीइतिदीर्घआर्षःलोकक्षयेयुगांतकाले ॥ ४६ ॥ एषेवएषइव संधिरार्षः अन्येपिसृष्टाः तारेयोंगदः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ममएतद्वक्ष्यमाणलक्षणंविज्ञाप्यमस्ति अतआगतस्पृहोहंयद्वदामितद्भवद्भिर्मत्कृतेमन्निमित्तमनुकंपयाकर्तव्यम् ॥ ५४ ॥ अहमागतोवनवासात्पौरादीन्स्वकार्येषुस्थाप्यक्रतून्करिष्यामि ॥ ५५ ॥

सदस्याविधिदर्शिनः महावीर्याःमहातपोवीर्ययुक्ताः ॥५६॥ युष्मानाश्रित्यानिशंसुनिर्वृतोहंपितृभिरनुगृहीतोभविष्यामि ॥५७ ॥ तदाआगंतव्यमितिच्छेदः ॥५८॥५९॥ तमेवार्थं
यागरूपम् ॥६०॥६१ ॥ ॥ इ०रा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०षट्त्रिंशःसर्गः ॥३६॥ ऋषिगणाअभिषेककालेसंप्राप्ताःकथितकथाविसृष्टाःततोऽभिषेकदिनस्ययानिशासापौराणां

सदस्याममयज्ञेषुभवंतोनित्यमेवतु ॥ भविष्यथमहावीर्याममानुग्रहकांक्षिणः ॥ ५६ ॥ अहंयुष्मान्समाश्रित्यतपोनिर्धूतकल्मषान् ॥ अनु
गृहीतःपितृभिर्भविष्यामिसुनिर्वृतः ॥ ५७ ॥ तदागंतव्यमनिशंभवद्भिरिहसंगतैः ॥ अगस्त्याद्यास्तुतच्छ्रुत्वाऋषयःसंशितव्रताः ॥ ५८ ॥
एवमस्त्वितितंप्रोच्यप्रयातुमुपचक्रमुः ॥ एवमुक्त्वागताःसर्वेऋषयस्तेयथागतम् ॥ ५९ ॥ राघवश्चतमेवार्थंचिंतयामासविस्मितः ॥ततोऽस्तं
भास्करेयातेविसृज्यनृपवानरान् ॥६०॥ संध्यामुपास्यविधिवत्तदानरवरोत्तमः ॥ प्रवृत्तायांरजन्यांतुसोंतःपुरचरोभवत् ॥ ६१ ॥ ॥इत्या
र्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेषट्त्रिंशःसर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ ७॥ ॥ अभिषिक्तेतुकाकुत्स्थेधर्मेणविदितात्मनि॥ व्यतीतायानिशापूर्वापौ
राणांहर्षवर्धिनी ॥१॥ तस्यांरजन्यांव्युष्टायांप्रातर्नृपतिबोधकाः ॥ बंदिनःसमुपातिष्ठन्सौम्यान्नृपतिवेश्मनि ॥ २॥ तेरक्तकंठिनःसर्वेकिन्नराइ
वशिक्षिताः ॥ तुष्टुवुर्नृपतिंवीरंयथावत्संप्रहर्षिणः ॥ ३ ॥ वीरसौम्यप्रबुध्यस्वकौसल्याप्रीतिवर्धन ॥ जगद्धिसर्वंस्वपितित्वयिसुप्तेनराधि
प ॥ ४ ॥ विक्रमस्तेयथाविष्णोरूपंचैवाश्विनोरिव ॥ बुद्ध्याबृहस्पतेस्तुल्यःप्रजापतिसमोह्यसि ॥ ५ ॥ क्षमातेपृथिवीतुल्यातेजसाभास्करोप
मः ॥ वेगस्तेवायुनातुल्योगांभीर्यमुदधेरिव ॥ ६ ॥ अप्रकंप्योयथास्थाणुश्चंद्रेसौम्यत्वमीदृशम् ॥ नेदृशाःपार्थिवाःपूर्वंभवितारोनराधिप
॥ ७॥ यथात्वमसिदुर्धर्षोधर्मनित्यःप्रजाहितः ॥ नत्वांजहातिकीर्तिश्चलक्ष्मीश्चपुरुषर्षभ ॥ ८ ॥ श्रीश्चधर्मश्चकाकुत्स्थत्वयिनित्यंप्रतिष्ठि
तौ ॥एताश्चान्याश्चमधुराबंदिभिःपरिकीर्तिताः ॥९॥ सूताश्चसंस्तवैर्दिव्यैर्बोधयंतिस्मराघवम् ॥स्तुतिभिःस्तूयमानाभिःप्रत्यबुध्यतराघवः
॥ १० ॥ सतद्विहायशयनंपांडुराच्छादनास्तृतम् ॥ उत्तस्थौनागशयनाद्धरिर्नारायणोयथा ॥११॥तमुत्थितंमहात्मानंप्रह्वाःप्रांजलयोनराः॥
सलिलंभाजनैःशुभ्रैरुपतस्थुःसहस्रशः ॥ १२ ॥ कृतोदकःशुचिर्भूत्वाकालेहुतहुताशनः ॥ देवागारंजगामाशुपुण्यमिक्ष्वाकुसेवितम् ॥ १३ ॥

पूर्वाप्रथमाहर्षवर्धिनीअभूत्साचव्यतीतेत्यन्वयः ॥१॥२॥ रक्तकंठिनोमधुरकंठाः ॥३॥ त्वयिसुप्तेब्राह्ममुहूर्तेउत्थायधर्मानुष्ठानरहितेसतिसर्वजगत्सुप्तंसुप्तसुधर्मकंभाविष्यति यथाराजात
थाप्रजेतिन्यायात् ॥४॥ प्रजापतिसमःप्रजापरिपालनइतिभावः ॥५॥६ ॥ ईदृशंसौम्यत्वंत्वद्वृत्तिसौम्यत्वंचंद्रेनान्यत्र पूर्वमभूवन्नितिशेषःभवितारोग्रेइतिशेषः ॥७॥८॥ एताश्चा
न्याश्चउक्तयइतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ पांडुराच्छादनंउत्तराच्छादनपटः ॥ ११ ॥ सलिलंगृहीत्वेतिशेषः शौचाद्यर्थमितिभावः ॥ १२ ॥ देवागारंदेवपूजागृहम् ॥ १३ ॥

॥ १४॥१५॥१६॥१७॥ मुदितानामतन्नामकाःकिंकराः ॥१८॥ विंशतिर्वानराःसुग्रीवांगदहनुमज्जांबवत्सुषेणतारनीलनलमैंदद्विविदकुमुदशरभशतबलिगंधमादनगजगवाक्षग
वयधूम्ररंभज्योतिमुखाविंशतिःप्रधानवानराइत्यर्थइतिकतकः ॥१९॥२०॥ २१ ॥ ऋषिभिःऋषयोत्रवसिष्ठाद्याः ॥ २२ ॥ तेनरूपेणसर्वलोकोपास्यत्वाकारेण ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥४१॥ तत्रदेवान्पितॄन्विप्रानर्चयित्वायथाविधि ॥ बाह्यकक्षांतरंरामोनिर्जगामजनैर्वृतः ॥१४॥ उपतस्थुर्महात्मानोमांत्रिणःसपुरोहिताः ॥ वसिष्ठप्र ७
मुखाःसर्वेदीप्यमानाइवाग्नयः ॥ १५ ॥ क्षत्रियाश्चमहात्मानोनानाजनपदेश्वराः ॥ रामस्योपाविशन्पार्श्वेशक्रस्येवयथामराः ॥ १६ ॥ भ
रतोलक्ष्मणश्चात्रशत्रुघ्नश्चमहायशाः ॥ उपासांचक्रिरेहृष्टावेदास्त्रयइवाध्वरम् ॥ १७ ॥ याताःप्रांजलयोभूत्वाकिंकरामुदिताननाः ॥ मुदि
तानामपार्श्वेस्थाबहवःसमुपाविशन् ॥ १८ ॥ वानराश्चमहावीर्याविंशतिःकामरूपिणः ॥ सुग्रीवप्रमुखारामसमुपासंतेमहौजसः ॥१९॥ वि
भीषणश्चरक्षोभिश्चतुर्भिःपरिवारितः ॥ उपासतेमहात्मानंधनेशमिवगुह्यकः ॥ २० ॥ तथानिगमवृद्धाश्चकुलीनायेचमानवाः ॥ शिर
सावंद्यराजानमुपासंतेविचक्षणाः ॥ २१ ॥ तथापरिवृतोराजाश्रीमद्भिर्ऋषिभिर्वरैः ॥ राजभिश्चमहावीर्यैर्वानरैश्चसराक्षसैः ॥२२॥ यथादे
वेश्वरोनित्यमृषिभिःसमुपास्यते ॥ अधिकस्तेनरूपेणसहस्राक्षाद्विरोचते ॥ २३ ॥ तेषांसमुपविष्टानांतास्ताःसुमधुराःकथाः ॥ कथ्यंतेधर्म
संयुक्ताःपुराणज्ञैर्महात्मभिः ॥२४॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः ॥ ३७ ॥ ॥श्री॥ ॥ एतच्छ्रुत्वातुनिखिलंराघवोग
स्त्यमब्रवीत् ॥ यएषर्क्षरजानामवालिसुग्रीवयोःपिता ॥ १ ॥ जननीकाचभवनंसात्वयापरिकीर्तिता ॥ वालिसुग्रीवयोश्चापिनामनी
केनहेतुना ॥ २ ॥ एतद्ब्रह्मन्समाचक्ष्वकौतूहलमिदंहिनः ॥ सप्रोक्तोराघवेणैवमगस्त्योवाक्यमब्रवीत् ॥३॥ शृणुरामकथामेतांयथापूर्वं
समासतः ॥ नारदःकथयामासममाश्रममुपागतः ॥ ४ ॥ कदाचिदटमानोसावतिधर्ममुपागतः ॥ अर्चितस्तुयथान्यायंविधिदृष्टेनकर्मणा
॥ ५ ॥सुखासीनःकथामेनांमयापृष्टःसकौतुकात् ॥ कथयामासधर्मात्मामहर्षेश्रूयतामिति ॥ ६ ॥ मेरुर्नगवरःश्रीमाञ्जांबूनदमयःशुभः ॥
तस्ययन्मध्यमंशृंगंसर्वदैवतपूजितम् ॥७॥ तस्मिन्दिव्यासभारम्याब्रह्मणःशतयोजना ॥ तस्यामास्तेसदादेवःपद्मयोनिश्चतुर्मुखः ॥ ८॥
योगमभ्यसतस्तस्यनेत्राभ्यांयदसुस्रुवत् ॥ तद्गृहीतंभगवतापाणिनाचार्चितंतुतत् ॥९॥ निक्षिप्तमात्रंतद्भूमौब्रह्मणालोककर्तृणा ॥तास्मिन्नश्रु
कणेरामवानरःसंबभूवह ॥ १० ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०वा०आ०उत्तरकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः ॥३७॥ एतदुत्तरंवालिसुग्रीवोत्पत्तीतिहासोरावणस्यश्वेतद्वीपगमनेति ॥४१॥
हासश्चकतिपयैःसर्गैरगस्त्योक्तितयाक्वचित्पुस्तकेषुदृश्यते तेतुपूर्वसर्गांतएवागस्त्यस्यस्वाश्रमगमनकथनादसंगताःकतकतीर्थाद्यनादृतत्वाच्चमयापिनव्याख्याताः ॥

उत्पन्नमात्रस्तुतदावानरश्चनरोत्तम ॥ समश्वास्यप्रियैर्वाक्यैरुक्तःकिलमहात्मना ॥११॥ पश्यशैलंसुविस्तीर्णंसुरैरध्युषितंसदा ॥ तस्मिन्र
म्येगिरिवरेबहुमूलफलाशनः ॥ १२ ॥ ममांतिकचरोनित्यंभववानरपुंगव ॥ कंचित्कालमिहास्वत्वंततःश्रेयोभविष्यति ॥१३॥ एवमुक्तःसचै
तेनब्रह्मणावानरोत्तमः ॥ प्रणम्यशिरसापादौदेवदेवस्यराघव ॥१४ ॥ उक्तवाँल्लोककर्तारमादिदेवंजगत्पतिम् ॥ यथाज्ञापयसेदेवास्थितोहं
तवशासने ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वाहरिर्देवंययौहृष्टमनास्तदा ॥ सतदाद्रुमखंडेषुफलपुष्पघनेषुच ॥ १६ ॥ ब्रह्मन्प्रतिबलःशीघ्रंवनेफलकृताश
नः ॥ चिन्वन्मधूनिमुख्यानिचिन्वन्पुष्पाण्यनेकशः ॥ १७ ॥ दिनेदिनेचसायाह्नेब्रह्मणोंतिकमागमत् ॥ गृहीत्वाराममुख्यानिपुष्पाणिचफला
निच ॥ १८ ॥ ब्रह्मणोदेवदेवस्यपादमूलेन्यवेदयत् ॥ एवंतस्यगतःकालोबहुपर्यटतोगिरिम् ॥१९॥कस्यचित्त्वथकालस्यसमतीतस्यराघव॥
ऋक्षराड्वानरश्रेष्ठस्तृषयापरिपीडितः॥ २० ॥ उत्तरंमेरुशिखरंगतस्तत्रचदृष्टवान् ॥ नानाविहगसंघुष्टंप्रसन्नसलिलंसरः ॥२१॥ चलत्केस
रमात्मानंकृत्वातस्यतटेस्थितः ॥ददर्शतस्मिन्सरसिवक्रच्छायामथात्मनः ॥२२॥ कोयमस्मिन्ममारिपुर्वसत्यंतर्जलेमहान् ॥ रूपंचांतर्गतंतत्र
वीक्ष्यतत्पश्यतोहरिः ॥२३॥ क्रोधाविष्टमनाह्येषनियतंमावमन्यते ॥ तदस्यदुष्टभावस्यपुष्कलंकुमतेर्गृहम् ॥२४ ॥ एवंसंचिंत्यमनसासवैवा
नरचापलात् ॥ आप्लुत्यचापतत्तस्मिन्ह्रदेवानरसत्तमः ॥२५॥ उत्प्लुत्यतस्मात्सह्रदादुत्थितःप्लवगःपुनः ॥ तस्मिन्नेवक्षणेरामस्त्रीत्वंप्रापसवा
नरः ॥ २६ ॥ मनोज्ञरूपासानारीलावण्यललिताशुभा ॥ विस्तीर्णजघनासुभ्रूर्नीलकुंतलमूर्धजा ॥२७॥ मुग्धसस्मितवक्त्राचपीनस्तननटा
शुभा ॥ ह्रदतीरेचसाभातिऋजुयष्टिर्लतायथा ॥२८॥ त्रैलोक्यसुंदरीकांतासर्वचित्तप्रमाथिनी ॥ लक्ष्मीवपद्मरहिताचंद्रज्योत्स्नेवनिर्मला
॥ २९ ॥ रूपेणाप्यभवत्सातुश्रियंदेवीमुमायथा ॥ द्योतयंतीदिशःसर्वास्तथाभूत्सावरांगना ॥ ३० ॥ एतस्मिन्नंतरेदेवोनिवृत्तःसुरनायकः॥
पादावुपास्यदेवस्यब्रह्मणस्तेनवैपथा ॥ ३१ ॥ तस्यामेवचवेलायामादित्योपिपरिभ्रमन् ॥ तस्मिन्नेवपदेसोभूद्यस्मिन्सातनुमध्यमा
॥ ३२ ॥ युगपत्सातदादृष्टादेवाभ्यांसुरसुंदरी ॥ कंदर्पवशगौतौतुदृष्ट्वातांसंबभूवतुः ॥ ३३ ॥ ततःक्षुभितसर्वांगौसुरेंद्रौपन्नगाविव ॥ तद्रू
पमद्भुतंदृष्ट्वात्याजितौधैर्यमात्मनः ॥ ३४ ॥ ततस्तस्यांसुरेंद्रेणस्कन्नंशिरसिपातितम् ॥ अनासाद्यैवतांनारींसन्निवृत्तमथाभवत् ॥ ३५ ॥
ततःसावानरपतिंजज्ञेवानरमीश्वरम्॥ अमोघरेतसस्तस्यवासवस्यमहात्मनः ॥ ३६ ॥ वालेषुपतितंबीजंवालीनामबभूवसः ॥ भास्करेणा
पितस्यांवैकंदर्पवशवर्तिना ॥ ३७ ॥ बीजंनिषिक्तंग्रीवायांविधानमनुवर्तत ॥ तेनापिसावरतनुर्नोक्ताकिंचिद्वचःशुभम् ॥ ३८ ॥

वा॰रा॰ निवृत्तमदनश्चाथसूर्योपिसमपद्यत ॥ ग्रीवायांपतितंबीजंसुग्रीवःसमजायत ॥ ३९ ॥ एवमुत्पाद्यतौवीरौवानरेंद्रौमहाबलौ ॥ दत्त्वातुकांच उ॰कां॰
नींमालांवानरेंद्रस्यवालिनः ॥ ४० ॥ अक्षय्यांगुणसंपूर्णांशक्रस्तुत्रिदिवंययौ ॥ सूर्योपिस्वसुतस्यैवनिरूप्यपवनात्मजम् ॥ ४१ ॥ कृत्येषु
॥५०॥ व्यवसायेषुजगामसवितांबरम् ॥ तस्यांनिशायांव्युष्टायामुदितेचदिवाकरे ॥ ४२ ॥ सतद्वानररूपंतुप्रतिपेदेपुनर्नृप ॥ सएववानरोभूत्वापु ७
त्रौस्वस्यप्लवंगमौ ॥ ४३ ॥ पिंगेक्षणौहरिवरौबलिनौकामरूपिणौ ॥ मधून्यमृतकल्पानिपायितौतेनतौतदा ॥४४॥ गृह्यऋक्षरजास्तौतुब्रह्म
णोंतिकमागमत् ॥ दृष्ट्वर्क्षरजसंपुत्रंब्रह्मालोकपितामहः ॥ ४५ ॥ बहुशःसांत्वयामासपुत्राभ्यांसहितंहरिम् ॥ सांत्वयित्वाततःपश्चाद्देवदूतम
थादिशत् ॥ ४६ ॥ गच्छमद्वचनाद्दूतकिष्किंधांनामवैशुभाम् ॥ साह्यस्यगुणसंपन्नामहतीचपुरीशुभा ॥ ४७ ॥ तत्रवानरयूथानिसुबहूनिव
संतिच ॥ बहुरत्नसमाकीर्णावानरैःकामरूपिभिः ॥ ४८ ॥ पुण्यापण्यवतीदुर्गाचातुर्वर्ण्यपुरस्कृता ॥ विश्वकर्मकृतादिव्यामन्नियोगाच्चशो
भना ॥४९॥ तत्रर्क्षरजसंदृष्ट्वासपुत्रंवानरर्षभम्॥ यूथपालान्समाहूयायांश्चान्यान्प्राकृतान्हरीन् ॥५०॥ तेषांसंभाव्यसर्वेषांमदीयंजनसंस
दि ॥ अभिषेचयराजानमारोप्यमहदासने ॥५१॥ दृष्टमात्राश्चतेसर्वेवानरेणचधीमता ॥ अस्यर्क्षरजसोनित्यंभविष्यंतिवशानुगाः ॥५२॥
इत्येवमुक्तेवचनेब्रह्मणातंहरीश्वरम् ॥ पुरतःकृत्यदूतोसौप्रययौतांपुरींशुभाम् ॥५३॥ सप्रविश्यानिलगतिस्तांगुहांवानरोत्तमः ॥ स्थापया
मासराजानंपितामहनियोगतः ॥ ५४ ॥ राज्याभिषेकविधिनास्नातोथाभ्यर्चितस्तथा ॥ सबद्धमुकुटःश्रीमानभिषिक्तःस्वलंकृतः ॥ ५५ ॥
आज्ञापयामासहरीन्सर्वान्मुदितमानसः ॥ सप्तद्वीपसमुद्रायांपृथिव्यांयेप्लवंगमाः ॥५६॥ वालिसुग्रीवयोरेषएषचर्क्षरजःपिता ॥ जननीचैष
तुहरिरित्येतद्भद्रमस्तुते ॥५७॥ यश्चैतच्छ्रावयेद्विद्वान्यश्चैतच्छृणुयान्नरः ॥ सिध्यंतितस्यकार्यार्थामनसोहर्षवर्धनाः ॥५८॥ एतत्तेसर्वंकथितंम
याविभोप्रविस्तरेणेहयथार्थतस्तत् ॥उत्पत्तिरेषारजनीचराणामुक्तातथैवेहहरीश्वराणाम् ॥५९॥ इत्यार्षेश्री॰म॰वा॰आ॰उ॰सर्गः ॥ १ ॥
एतांश्रुत्वाकथांदिव्यांपौराणींराघवस्तदा॥भ्रातृभिःसहितोवीरोविस्मयंपरमंययौ ॥१॥ राघवोथऋषेर्वाक्यंश्रुत्वावचनमब्रवीत्॥कथेयंमहतीपु
ण्यात्वत्प्रसादाच्छ्रुतामया ॥ २ ॥ बृहत्कौतूहलेचास्मिन्संवृत्तोमुनिपुंगव ॥ उत्पत्तिर्यादृशीदिव्यावालिसुग्रीवयोर्द्विज ॥ ३ ॥ किंचित्रंममब्र ॥५०॥
ह्मर्षेसुरेंद्रतपनावुभौ ॥ जातौवानरशार्दूलौबलेनबलिनांवरौ ॥ ४ ॥ एवमुक्तेतुरामेणकुंभयोनिरभाषत ॥ एवमेतन्महाबाहोवृत्त
मासीत्पुराकिल ॥ ५ ॥ अथापरांकथांदिव्यांशृणुराजन्सनातनीम् ॥ यदर्थेरामवैदेहीरावणेनपुराहृता ॥ ६ ॥

तत्तेहंकीर्तयिष्यामिसमाधिश्रवणेकुरु ॥ पुराकृतयुगेरामप्रजापतिसुतंप्रभुम् ॥ ७ ॥ सनत्कुमारमासीनंरावणोराक्षसाधिपः ॥ वपुषासूर्य
संकाशंज्वलंतमिवतेजसा ॥ ८ ॥ विनयावनतोभूत्वाह्यभिवाद्यकृतांजलिः ॥ उक्तवान्रावणोरामतमृषिंसत्यवादिनम् ॥ ९ ॥ कोह्यस्मिन्त्र
वरोलोकेदेवानांबलवत्तरः ॥ यंसमाश्रित्यविबुधाजयंतिसमरेरिपून् ॥ १० ॥ कंयजंतिद्विजानित्यंकंध्यायंतिचयोगिनः ॥ एतन्मेशंसभग
वन्विस्तरेणतपोधन ॥ ११ ॥ विदित्वाहृद्गतंतस्यध्यानदृष्टिर्महायशाः ॥ उवाचरावणंप्रेम्णाश्रूयतामितिपुत्रक ॥ १२ ॥ योवैभर्ताजगत्कृ
त्स्नंयस्योत्पत्तिंनविद्महे ॥ सुरासुरैर्नतोनित्यंहरिर्नारायणःप्रभुः ॥ १३ ॥ यस्यनाभ्युद्भवोब्रह्माविश्वस्यजगतःपतिः॥ येनसर्वमिदंसृष्टंवि
श्वंस्थावरजंगमम् ॥ १४ ॥ तंसमाश्रित्यविबुधाविधिनाहरिमध्वरे ॥ पिबंतिह्यमृतंचैवमानिताश्चयजंतितम् ॥ १५ ॥ पुराणैश्चैववेदैश्चपं
चरात्रैस्तथैवच ॥ ध्यायंतियोगिनोनित्यंक्रतुभिश्चयजंतितम् ॥१६॥दैत्यदानवरक्षांसियेचान्येचामरद्विषः ॥ सर्वान्जयतिसंग्रामेसदासर्वैः
सपूज्यते ॥१७॥ श्रुत्वामहर्षेस्तद्वाक्यंरावणोराक्षसाधिपः ॥ उवाचप्रणतोभूत्वापुनरेवमहामुनिम् ॥ १८ ॥ दैत्यदानवरक्षांसियेहताःसम
रेऽरयः॥कांगतिंप्रतिपद्यंतेकिंचतेहरिणाहताः॥१९॥रावणस्यवचःश्रुत्वाप्रत्युवाचमहामुनिः॥दैवतैर्निहतानित्यंप्राप्नुवंतिदिवःस्थलम् ॥२०॥
पुनस्तस्मात्परिभ्रष्टाजायंतेवसुधातले ॥ पूर्वार्जितैःसुखैर्दुःखैर्जायंतेचम्रियंतिच ॥२१॥ येयेहताश्चक्रधरेणराजंस्त्रैलोक्यनाथेनजनार्दनेन ॥
तेतेगतास्तन्निलयंनरेंद्राःक्रोधोपिदेवस्यवरेणतुल्यः ॥ २२ ॥ श्रुत्वाततस्तद्वचनंनिशाचरःसनत्कुमारस्यमुखाद्विनिर्गतम् ॥ तथाप्रहृष्टःसब
भूवविस्मितःकथंनुयास्यामिहरिंमहाहवे ॥२३॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेसर्गः ॥२॥ ॥छ॥ ॥एवंचिंतयतस्तस्यरावण
स्यदुरात्मनः ॥ पुनरेवापरंवाक्यंव्याजहारमहामुनिः ॥१॥ मनसश्चेप्सितंयत्तद्भविष्यतिमहाहवे ॥ सुखीभवमहाबाहोकंचित्कालमुदीक्षय
॥२॥ एवंश्रुत्वामहाबाहुस्तमृषिंप्रत्युवाचसः ॥ कीदृशंलक्षणंतस्यब्रूहिसर्वमशेषतः ॥ ३ ॥ राक्षसेशवचःश्रुत्वासमुनिःप्रत्यभाषत ॥ श्रूयतां
सर्वमाख्यास्येतवराक्षसपुंगव ॥४॥ सहिसर्वगतोदेवःसूक्ष्मोऽव्यक्तःसनातनः ॥ तेनसर्वमिदंव्याप्तंत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥५ ॥ सभूमौदिवि
पातालेपर्वतेषुवनेषुच ॥ स्थावरेषुचसर्वेषुनदीषुनगरीषुच ॥ ६॥ ओंकारश्चैवसत्यश्चसावित्रीपृथिवीचसः ॥ धराधरधरोदेवोह्यनंतइतिवि
श्रुतः ॥७ ॥ अहश्चरात्रिश्चउभेचसंध्येदिवाकरश्चैवयमश्चसोमः ॥ सएवकालोह्यनिलोनलश्चसब्रह्मरुद्रेंद्रसएवचापः ॥ ८ ॥ विद्योतति
ज्वलतिभातिलोकान्सृजत्ययंसंहरतिप्रशास्ति ॥ क्रीडांकरोत्यव्ययलोकनाथोविष्णुःपुराणोभवनाशकैकः ॥ ९ ॥

अथवाबहुनाऽनेनकिमुक्तेनदशानन ॥ तेनसर्वमिदंव्याप्तंत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥१०॥ नीलोत्पलदलश्यामःकिंजल्कारुणवाससा ॥ प्राट्
ट्कालेयथाव्योम्निसतडित्तोयदोयथा ॥ ११ ॥ श्रीमान्मेघवपुःश्यामःशुभःपंकजलोचनः ॥ श्रीवत्सेनोरसायुक्तःशशांककृतलक्षणः ॥१२॥
तस्यनित्यंशरीरस्थामेघस्येवशतह्रदा॥ संग्रामरूपिणीलक्ष्मीर्देहमावृत्यातिष्ठति॥१३॥नशक्यःससुरैर्द्रष्टुंनासुरैर्नचपन्नगैः ॥ यस्यप्रसादं
कुरुतेसवैतंद्रष्टुमर्हति ॥१४ ॥ नहियज्ञफलैस्तातनतपोभिस्तुसंचितैः ॥ शक्यतेभगवान्द्रष्टुंनदानेननचेज्यया ॥ १५ ॥ तद्भक्तैस्तद्गत
प्राणैस्तच्चित्तैस्तत्परायणैः ॥ शक्यतेभगवान्द्रष्टुंज्ञाननिर्दग्धकिल्बिषैः ॥१६॥ अथवाप्टच्छचरक्षेंद्रयदितंद्रष्टुमिच्छसि ॥ कथयिष्यामितेस
र्वंश्रूयतांयदिरोचते ॥१७॥ कृतेयुगेव्यतीतेवैमुखेत्रेतायुगस्यतु ॥ हितार्थंदेवमर्त्यानांभवितानृपविग्रहः ॥१८॥ इक्ष्वाकूणांचयोराजाभाव्यो
दशरथोभुवि ॥ तस्यसूनुर्महातेजारामोनामभविष्यति ॥१९॥ महातेजामहाबुद्धिर्महाबलपराक्रमः ॥ महाबाहुर्महासत्वःक्षमयाप्टथिवीसमः
॥२०॥ आदित्यइवदुष्प्रेक्ष्यःसमरेशत्रुभिस्तदा ॥ भविताहितदारामोनरोनारायणःप्रभुः ॥२१॥ पितुर्नियोगात्सविभुर्दंडकेविविधेवने ॥ वि
चरिष्यतिधर्मात्माभ्रात्रासहमहामनाः ॥२२॥ तस्यपत्नीमहाभागालक्ष्मीसीतेतिविश्रुता ॥ दुहिताजनकस्यैषाउत्थितावसुधातलात् ॥२३॥
रूपेणाप्रतिमालोकेसर्वलक्षणलक्षिता ॥ छायेवानुगतारामंनिशाकरमिवप्रभा ॥२४॥ शीलाचारगुणोपेतासाध्वीधैर्यसमन्विता ॥ सहस्रांशो
रश्मिरिवह्येकामूर्तिरिवस्थिता ॥२५॥ एवंतेसर्वमाख्यातंमयारावणविस्तरात् ॥ महतोदेवदेवस्यशाश्वतस्याव्ययस्यच ॥२६॥ एवंश्रुत्वामहा
बाहूराक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ त्वयासहविरोधेच्छुश्चिंतयामासराघव ॥२७॥ सनत्कुमारात्तद्वाक्यंचिंतयानोमुहुर्मुहुः ॥ रावणोमुमुदेश्रीमान्यु
द्धार्थंविचचारह ॥ २८ ॥ श्रुत्वाचतांकथांरामोविस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ शिरसश्चालनंकृत्वाविस्मयंपरमंगतः ॥ २९ ॥ श्रुत्वातुवाक्यंसनरे
श्वरस्तदामुदायुतोविस्मयमानचक्षुः ॥ पुनश्चतंज्ञानवतांप्रधानमुवाचवाक्यंवदमेपुरातनम् ॥३० ॥ ॥ इत्या॰श्रीम॰वा॰आ॰उत्तरकांडे
सर्गः ॥ ३ ॥ ॥छ ॥ ॥ ततःपुनर्महातेजाःकुंभयोनिर्महायशाः ॥ उवाचरामंप्रणतंपितामहइवेश्वरम् ॥ १ ॥ श्रूयतामितिचोवाचरामं
सत्यपराक्रमम् ॥ कथाशेषंमहातेजाःकथायामाससप्रभुः ॥ २ ॥ यथाख्यानंश्रुतंचैवयथावृत्तंयथातथा ॥ प्रीतात्माकथयामासराघवायम
हामतिः ॥ ३ ॥ एतदर्थंमहाबाहोरावणेनदुरात्मना ॥ सुताजनकराजस्यहृतारामममहामते ॥ ४ ॥ एतांकथांमहाबाहोनारदःसुमहाय
शाः ॥ कथयामासदुर्धर्षमेरौगिरिवरोत्तमे ॥ ५ ॥ देवगंधर्वसिद्धानामृषीणांचमहात्मनाम् ॥ कथाशेषंपुनःसोथकथयामासराघव ॥ ६ ॥

नारदःसुमहातेजाःप्रहसन्निवमानद ॥ तांकथांशृणुराजेंद्रमहापापप्रणाशनीम् ॥ ७ ॥ यांतुश्रुत्वामहाबाहोऋषयोदैवतैःसह ॥ ऊचुस्तंनार
दंसर्वेहर्षपर्याकुलेक्षणम् ॥ ८ ॥ यश्चेमांश्रावयेन्नित्यंशृणुयाद्वापिभक्तितः ॥ सपुत्रपौत्रवान्रामस्वर्गलोकेमहीयते ॥ ९ ॥ इत्यार्षेश्रीम०
वा०आ०उत्तरकांडेसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ततःसराक्षसोरामपर्यटन्पृथिवीतले ॥ विजयार्थीमहाशूरैराक्षसैःपरिवारितः ॥ १ ॥ दैत्य
दानवरक्षःसुयंशृणोतिबलाधिकम् ॥ तमाह्वयतियुद्धार्थीरावणोबलदर्पितः ॥ २ ॥ एवंसपर्यटन्सर्वांपृथिवींपृथिवीपते ॥ ब्रह्मलोकान्निवर्तं
तंसमासाद्याथरावणः ॥ ३ ॥ व्रजंतंमेघपृष्ठस्थमंशुमंतमिवापरम् ॥ तमभिसृत्यप्रीतात्माह्यभिवाद्यकृतांजलिः ॥ ४ ॥ उवाचहृष्टमनसाना
रदंरावणस्तदा ॥ आब्रह्मभवनंलोकास्त्वयादृष्टाह्यनेकशः ॥ ५ ॥ कस्मिँल्लोकेमहाभागमानवाबलवत्तराः ॥ योद्धुमिच्छामितैःसार्धंयथाका
मंयदृच्छया ॥ ६ ॥ चिंतयित्वामुहूर्तंतुनारदःप्रत्युवाचतम् ॥ अस्तिराजन्महाद्वीपंक्षीरोदस्यसमीपतः ॥ ७ ॥ तत्रतेचंद्रसंकाशामानवाःसुम
हाबलाः ॥ महाकायामहावीर्यामेघस्तनितनिस्वनाः ॥ ८ ॥ महामात्राधैर्यवंतोमहापरिघबाहवः ॥ श्वेतद्वीपेमयादृष्टामानवाराक्षसाधिप
॥ ९ ॥ बलवीर्यसमोपेतान्यादृशांस्त्वमिहेच्छसि ॥ नारदस्यवचःश्रुत्वारावणःप्रत्युवाचह ॥ १० ॥ कथंनारदजायंतेतस्मिन्द्वीपेमहा
बलाः ॥ श्वेतद्वीपेकथंवासःप्राप्तस्तैस्तुमहात्मभिः ॥ ११ ॥ एतन्मेसर्वमाख्याहिप्रभोनारदतत्त्वतः ॥ त्वयादृष्टंजगत्सर्वंहस्तामलकवत्सदा
॥ १२ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वानारदःप्रत्युवाचह ॥ अनन्यमनसोनित्यंनारायणपरायणाः ॥१३॥ तदाराधनसक्ताश्चतच्चित्तास्तत्परायणाः
॥ एकांतभावानुगतास्तेनराराक्षसाधिप ॥ १४ ॥ तच्चित्तास्तद्गतप्राणानरानारायणंसदा ॥ श्वेतद्वीपेतुतैर्वासअर्जितःसुमहात्मभिः ॥१५॥
येहतालोकनाथेनशार्ङ्गमानम्यसंयुगे ॥ चक्रायुधेनदेवेनतेषांवासस्त्रिविष्टपे ॥ १६ ॥ नहियज्ञफलैस्तातनतपोभिर्नसंयमैः ॥ नचदानफलै
र्मुख्यैःसलोकःप्राप्यतेसुखम् ॥ १७ ॥ नारदस्यवचःश्रुत्वादशग्रीवःसुविस्मितः ॥ ध्यात्वातुसुचिरंकालंतेनयोत्स्यामिसंयुगे ॥ १८ ॥
आपृच्छ्यनारदंप्रायाच्छ्वेतद्वीपायरावणः ॥ नारदोपिचिरंध्यात्वाकौतूहलसमन्वितः ॥ १९ ॥ दिदृक्षुःपरमाश्चर्यंतत्रैवत्वरितंययौ ॥ साहि
केलिकरोविप्रोनित्यंचसमरप्रियः ॥ २० ॥ रावणोपिययौतत्रराक्षसैःसहराघव ॥ महतासिंहनादेनदारयन्सदिशोदश ॥ २१ ॥ गतेतुनार
देतत्ररावणोपिमहायशाः ॥ प्राप्यश्वेतंमहाद्वीपंदुर्लभंयत्सुरैरपि ॥ २२ ॥ तेजसातस्यद्वीपस्यरावणस्यबलीयसः ॥ तत्तस्यपुष्पकंयानं
वातवेगसमाहतम् ॥ २३ ॥ अवस्थातुंनशक्नोतिवाताहतइवांबुदः ॥ सचिवाराक्षसेंद्रस्यद्वीपमासाद्यदुर्दृशम् ॥ २४ ॥

वा॰रा॰ अब्रुवन्रावणंभीताराक्षसाजातसाध्वसाः ॥ राक्षसेंद्रवयंमूढाभ्रष्टसंज्ञाविचेतसः ॥ २५ ॥ अवस्थातुंनशक्ष्यामोयुद्धंकर्तुंकथंचन ॥ एवमु उ॰कां॰
क्त्वाद्रुद्रुवुस्तेसर्वएवनिशाचराः ॥२६॥ रावणोपिहितद्यानंपुष्पकंहेमभूषितम् ॥ विसर्जयामासतदासहतैःक्षणदाचरैः ॥२७॥ गतंतुपुष्पकं
॥५२॥ रामरावणोराक्षसाधिपः ॥ कृत्वारूपंमहाभीमंसर्वराक्षसवर्जितः ॥ २८ ॥ प्रविवेशतदातस्मिन्श्वेतद्वीपेसरावणः ॥ प्रविशन्नेवतत्राशुना ७
रीभिरुपलक्षितः ॥ २९ ॥ एकयासस्मितंकृत्वाहस्तेगृह्यदशाननम् ॥ पृष्टश्चागमनंब्रूहिकिमर्थमिहचागतः ॥३०॥ कोवात्वंकस्यवापुत्रःके
नवाप्रहितोवद ॥ इत्युक्तोरावणोराजन्क्रुद्धोवचनमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ अहंविश्रवसःपुत्रोरावणोनामराक्षसः ॥ युद्धार्थमिहसंप्राप्तोनचप
श्यामिकंचन ॥३२॥ एवंकथयतस्तस्यरावणस्यदुरात्मनः ॥ प्राहसंस्तेततःसर्वेसुस्वनंयुवतीजनाः ॥३३॥ तासामेकाततःक्रुद्धाबालवद्गृह्य
लीलया ॥ ॥भ्रामितस्तुसखीमध्येमध्येगृह्यदशाननम् ॥३४॥ सखीमन्यांसमाहूयपश्यत्वंकीटकंधृतम् ॥ दशास्यंविंशतिभुजंकृष्णांजनसम
प्रभम् ॥ ३५ ॥ हस्ताद्धस्तंसचक्षिप्तोभ्राम्यतेभ्रमलालसः ॥ भ्राम्यमाणेनबलिनाराक्षसेनविपश्चिता ॥३६॥ पाणावेकाथसंदष्टारोषेणवनि
ताशुभा ॥ मुक्तस्तयाशुभःकीटोधुन्वंत्याहस्तवेदनात् ॥३७॥ गृहीत्वान्यातुरक्षेंद्रमुत्पपातविहायसा ॥ ततस्तामपिसंक्रुद्धोविददारनखैर्भृश
म् ॥३८॥ तयासहविनिर्धूतःसहसैवनिशाचरः॥ पपातसोंभसोमध्येसागरस्यभयातुरः ॥३९॥ पर्वतस्येवशिखरंयथावज्रविदारितम्॥प्राप
त्सागरजलेतथासौविनिपातितः ॥४०॥ एवंसरावणोरामश्वेतद्वीपनिवासिभिः ॥ युवतीभिर्विगृह्याशुभ्रामितश्चततस्ततः ॥४१॥ नारदोपि
महातेजारावणंप्राप्यधर्षितम् ॥ विस्मयंसुचिरंकृत्वाप्रजहासननर्तच ॥ ४२ ॥ एतदर्थंमहाबाहोरावणेनदुरात्मना ॥ विज्ञायापहृतासीता
त्वत्तोमरणकांक्षया ॥ ४३ ॥ भवान्नारायणोदेवःशंखचक्रगदाधरः ॥ शार्ङ्गपद्मायुधोवज्रीसर्वदेवनमस्कृतः ॥ ४४ ॥ श्रीवत्सांकोहृषीकेशः
सर्वदेवाभिपूजितः ॥ पद्मनाभोमहायोगीभक्तानामभयप्रदः ॥ ४५ ॥ वधार्थंरावणस्यत्वंप्रविष्टोमानुषींतनुम् ॥ किंनवेत्सित्वमात्मानंयथा
नारायणोह्यहम् ॥ ४६ ॥ मामुह्यस्वमहाभागस्मरचात्मानमात्मना ॥ गुह्याद्गुह्यतरस्त्वंहिह्येवमाहपितामहः ॥ ४७ ॥ त्रिगुणश्चत्रिवेदी
चत्रिधामाचत्रिराघव ॥ त्रिकालकर्मत्रैविद्यत्रिदशारिप्रमर्दन ॥ ४८ ॥ भयक्रांतास्त्रयोलोकाःपुराणैर्विक्रमैस्त्रिभिः ॥ त्वंमहेंद्रानुजःश्री ॥५२॥
मान्बलिबंधनकारणात् ॥४९॥ अदित्यागर्भसंभूतोविष्णुस्त्वंहिसनातनः॥ लोकाननुग्रहीतुंवैप्रविष्टोमानुषींतनुम् ॥ ५० ॥ तदिदंसाधितं
कार्यंसुराणांसुरसत्तम ॥ निहतोरावणःपापःसपुत्रगणबांधवः ॥ ५१ ॥

एतदंतंप्रक्षिप्तम् अथसामंतराजविसर्जनम् एवमास्तेइति एवंसर्वोपास्यत्वेन प्रशासत् शत्रंतम् अभ्यस्तत्वात्नुमभावः ॥ १ ॥ कतिपयाहःसु गतेष्विातिशेषः ॥२ ॥ भवान्हिग तिरव्यग्रा अचलाप्रतिष्ठेत्यर्थः भवतावयंपालिताःकन्याप्रदानादिनापालितवंशाः तेजसातपोवीर्येण ॥ ३ ॥ संबंधकपुरोगमाःसंबंधकंसंबंधःपुरोगमोग्रेसरोयासांताःसंबंधःप्रीतय

प्रहृष्टाश्चसुराःसर्वेऋषयश्चतपोधनाः ॥ प्रशांतंचजगत्सर्वंत्वत्प्रसादात्सुरेश्वर ॥५२॥ सीतालक्ष्मीर्महाभागासंभूतावसुधातलात् ॥ त्वदर्थमिह चोत्पन्नाजनकस्यगृहेप्रभो ॥ ५३ ॥ लंकामानीययत्नेनमातेवपरिरक्षिता ॥ एवमेतत्समाख्यातंतवराममहायशः ॥ ५४ ॥ ममापिनारदेनो क्तमृषिणादीर्घजीविना ॥ यथासनत्कुमारेणव्याख्यातंतस्यरक्षसः ॥ ५५॥ तेनापिचतदेवाशुकृतंसर्वमशेषतः ॥ यश्चैतच्छ्रावयेच्छ्राद्धेविद्वान्ब्रा ह्मणसन्निधौ ॥ ५६ ॥ अन्नंतदक्षयंदत्तंपितॄणामुपतिष्ठति ॥ एतांश्रुत्वाकथांदिव्यांरामोराजीवलोचनः ॥ ५७ ॥ परंविस्मयमापन्नोभ्रातृभिः सहराघवः ॥ वानराःसहसुग्रीवाराक्षसाःसविभीषणाः ॥ ५८ ॥ राजानश्चसहामात्यायेचान्येपिसमागताः ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्रा धर्मसमन्विताः ॥५९॥ सर्वेचोत्फुल्लनयनाःसर्वेहर्षसमन्विताः ॥ राममेवानुपश्यंतिभृशमत्यंतहर्षिताः ॥६०॥ ततोगस्त्योमहातेजाराघवंचेद मब्रवीत् ॥ दृष्टाःसभाजिताश्चापिरामयास्यामहेवयम् ॥ एवमुक्त्वागताःसर्वेपूजितास्तेयथागतम् ॥ ६१ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये आदिकाव्येउत्तरकांडेअगस्त्यवाक्यंनामसर्गः ॥५॥ ॥ ७ ॥ ॥एवमास्तेमहाबाहुरहन्यहनिराघवः ॥ प्रशासत्सर्वकार्याणिपौरजानपदे षुच ॥१ ॥ ततःकतिपयाहःसुवैदेहंमिथिलाधिपम् ॥ राघवःप्रांजलिर्भूत्वावाक्यमेतदुवाचह ॥२॥ भवान्हिगतिरव्यग्राभवतापालितावयम् ॥ भवतस्तेजसोग्रेणरावणोनिहतोमया ॥ ३ ॥इक्ष्वाकूणांचसर्वेषांमैथिलानांचसर्वशः ॥ अतुलाःप्रीतयोराजन्संबंधकपुरोगमाः ॥ ४ ॥ तद्भ वान्स्वपुरंयातुरत्नान्यादायपार्थिव ॥ भरतश्चसहायार्थंपृष्ठतश्चानुयास्यति ॥ ५ ॥ सतथेतिततःकृत्वाराघवंवाक्यमब्रवीत् ॥ प्रीतोस्मिभवता राजन्दर्शनेननयेनच ॥६॥ यान्येतानितुरत्नानिमदर्थंसंचितानिवै ॥ दुहित्रोस्तान्यहंराजन्सर्वाण्येवददामिवै ॥७॥ततःप्रयातेजनकेकेकयंमा तुलंप्रभुम् ॥ राघवःप्रांजलिर्भूत्वाविनयाद्वाक्यमब्रवीत् ॥८॥ इदंराज्यमहंचैवभरतश्चसलक्ष्मणः ॥ आयत्तास्त्वंहिनोराजन्गतिश्चपुरुषर्षभ ॥ ९ ॥ राजाहित्वद्धःसंतापंत्वदर्थमुपयास्यति ॥ तस्माद्गमनमद्यैवरोचतेतवपार्थिव ॥ १० ॥

श्चेत्यर्थः ॥४॥ रत्नान्यादायअस्माभिर्दीयमानोत्तम वस्तूनि भरतःपृष्ठतोनुयास्यति इष्टबंधूनामनुगमनरूपसत्कारार्थम् ॥ ५ ॥ सतथेति कृत्वाअंगीकृत्येत्यर्थः ॥ ६ ॥ मदर्थंप्रीत्याममदानार्थम् ॥ ७ ॥ केकयंमातुलंयुधाजितम् ॥ ८ ॥ एतद्राज्यमयोध्याराज्यमहंरामःभरतलक्ष्मणौआयत्तास्त्वयीतिशषः त्वदधीनाइत्यर्थः हेराजन् हेकेकययुवराज नोस्माकंत्वंगतिरापदीष्टबंधुः ॥९ ॥ राजाकेकयः ॥१०॥

अनुयात्रेणअनुयात्रोपचाररूपेण अनुगमिष्यतेभवानितिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ मातुलत्वाद्रामेणाभिवाद्यप्रदक्षिणंकृतोयुधाजित्पश्चात्सार्वभौमत्वाद्राजानंप्रदक्षिणंकृत्वाप्रयातइत्यन्वयः ॥ १३ ॥ वृत्रासुरेहतेसतिविष्णुनोपेंद्रेणसहस्थितोवासवोयथाविष्णुंविसृजतितथातंकेकयंविसृज्येत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ यस्मात्त्वयाभरतेनसहरणसहायार्थमुद्योगःकृतस्तस्माद्भवतापरमाप्रीतिर्दर्शितापरमसौहृदंचदर्शितम् एवमनुवादादेवोद्योगकरणंगम्यते ॥ १६ ॥ काशिदेशेभवःकाशेयःढगार्षः भवान्पुरींव्रजव्रजतु ॥ १७ ॥ उरोगतंयथा

लक्ष्मणेनानुयात्रेणपृष्ठतोनुगमिष्यते ॥ धनमादायबहुलंरत्नानिविविधानिच ॥११॥ युधाजित्तुतथेत्याहगमनंप्रतिराघव ॥ रत्नानिचधनंचैव त्वय्येवाक्षय्यमस्त्विति ॥ १२ ॥ प्रदक्षिणंचराजानंकृत्वाकेकयवर्धनः ॥ रामेणचकृतःपूर्वमभिवाद्यप्रदक्षिणम् ॥ १३ ॥ लक्ष्मणेनसहायेनप्रयातःकेकयेश्वरः ॥ हतेऽसुरेयथावृत्रेविष्णुनासहवासवः ॥१४॥ तंविसृज्यततोरामोवयस्यमकुतोभयम् ॥ प्रतर्दनंकाशिपतिंपरिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ १५॥ दर्शिताभवताप्रीतिर्दर्शितंसौहृदंपरम् ॥ उद्योगश्चत्वयाराजन्भरतेनकृतःसह ॥ १६ ॥ तद्भवानद्यकाशेयपुरींवाराणसींव्रज ॥ रमणीयांत्वयागुप्तांसुप्राकारांसुतोरणाम् ॥ १७ ॥ एतावदुक्त्वाचोत्थायकाकुत्स्थःपरमासनात् ॥ पर्यष्वजतधर्मात्मानिरंतरमुरोगतम् ॥ १८ ॥ विसर्जयामासतदाकौसल्याप्रीतिवर्धनः ॥ राघवेणकृतानुज्ञःकाशेयोह्यकुतोभयः ॥ १९ ॥ वाराणसींययौतूर्णंराघवेणविसर्जितः ॥ विसृज्यतंकाशिपतिंत्रिशतंपृथिवीपतीन् ॥ २० ॥ प्रहसन्राघवोवाक्यमुवाचमधुराक्षरम् ॥ भवतांप्रीतिरव्यग्रातेजसापरिरक्षिता ॥२१॥ धर्मश्चनियतोनित्यंसत्यंचभवतांसदा ॥ युष्माकंचानुभावेनतेजसाचमहात्मनाम् ॥ २२ ॥ हतोदुरात्मादुर्बुद्धीरावणोराक्षसाधमः ॥ हेतुमात्रमहंतत्रभवतांतेजसाहतः ॥ २३ ॥ रावणःसगणोयुद्धेसपुत्रामात्यबांधवः ॥ भवंतश्चसमानीताभरतेनमहात्मना ॥ २४ ॥ श्रुत्वाजनकराजस्यकाननात्तनयांहृताम् ॥ उद्युक्तानांचसर्वेषांपार्थिवानांमहात्मनाम् ॥ २५ ॥ कालोप्यतीतःसुमहान्गमनंरोचयाम्यतः ॥ प्रत्यूचुस्तंचराजानोहर्षेणमहतावृताः ॥ २६ ॥ दिष्ट्यात्वंविजयीरामराज्यंचापिप्रतिष्ठितम् ॥ दिष्ट्याप्रत्याहृतासीतादिष्ट्याशत्रुःपराजितः ॥ ॥ २७ ॥ एषनःपरमःकामएषानःप्रीतिरुत्तमा ॥ यत्त्वांविजयिनंरामपश्यामोहतशात्रवम् ॥ २८ ॥

तथानिरंतरंगाढंपर्यष्वजत ॥ १८ ॥ तदा ततइत्यर्थः॥ १९ ॥ २० ॥ प्रहसन्निति अनेकशतसंख्यस्वसुहृत्पृथिवीपतिदर्शनजसंतोषात्प्रहासः भवतांतेजसाअव्यग्रानिश्चलतयास्थिताप्रीतिर्वनात्पुनरागत्यानुभवयोग्यतयापरिरक्षितामयिभवद्भिर्मद्गुणमालोच्यनभवतांमयिप्रीतिःकिंतुस्वीयसत्स्वभावेनैवेत्याशयः ॥ २१ ॥ उक्तमेवार्थंस्पष्टयति धर्मश्चेति ॥ २२ ॥ २३ ॥ रावणोहतइतिशेषः भवंतश्चसमानीतामेलिताः एवंचदैवाद्भवताक्लेशानुभवोनसंपन्नइतिशेषः ॥ २४ ॥ २५॥२६॥२७॥ हतशात्रवंहतशत्रुसमूहम् ॥ २८ ॥

एतत्त्वय्युपपन्नम् सकललोकमनोरमणत्वादितिभावः प्रशंसार्हसकललोकप्रशंसार्हस्वभावयुक्त ईदृशींभवदुक्तप्रशंसाजातीयांप्रशंसांवक्तुंनजानीमोतस्तामक्त्वैव ॥२९॥ यथा सदाभवान्नोहृदिस्थःएवंवयमपित्वद्विषययामहताप्रीत्यावृतास्तवहृदियथावर्तामहेतथाअस्मासुतेप्रीतिश्चभवेत्भूयात् द्वेषेणहृदयस्थतामाभूदित्येतदुक्तिःबाढमित्येवेति रामेणोक्ताइतिशेषः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ गमिष्यामइत्यूचुरितिपूर्वेणान्वयः पूजितास्तेचेत्यादिनावृत्ताक्रियानुवादः ॥३२॥ ॥ इतिश्रीरा॰श्रीरा॰रा॰वा॰आ॰उ॰अष्टत्रिंशःसर्गः ॥३८॥

एतत्त्वय्युपपन्नंचयदस्मांस्त्वंप्रशंससे ॥ प्रशंसार्हनजानीमःप्रशंसांवक्तुमीदृशीम् ॥ २९ ॥ आपृच्छामोगमिष्यामोहृदिस्थोनःसदाभवान् ॥ वर्तामहेमहाबाहोप्रीत्यात्रमहतावृताः ॥३०॥ भवेच्चतेमहाराजप्रीतिरस्मासुनित्यदा ॥ बाढमित्येवराजानोहर्षेणपरमान्विताः ॥ ३१ ॥ ऊचुः प्रांजलयःसर्वेराघवंगमनोत्सुकाः ॥ पूजितास्तेचरामेणजग्मुर्देशान्स्वकान्स्वकान् ॥३२॥ इ०श्रीम०वा०आ०उ०अष्टत्रिंशःसर्गः ॥ ३८ ॥ ॥ ॥छ॥ ॥तेप्रयातामहात्मानःपार्थिवास्तेप्रहृष्टवत् ॥ गजवाजिसहस्रौघैःकंपयंतोवसुंधराम् ॥१॥ अक्षौहिण्योहितत्रासन्राघवार्थेसमुद्यताः ॥ भरतस्याज्ञयानेकाःप्रहृष्टबलवाहनाः ॥२॥ ऊचुस्तेचमहीपालाबलदर्पसमन्विताः ॥ नरामरावणंयुद्धेपश्यामःपुरतःस्थितम् ॥ ३ ॥ भरतेनवयंपश्चात्समानीतानिरर्थकम् ॥ हताहिराक्षसाःक्षिप्रंपार्थिवैःस्युर्नसंशयः ॥४॥ रामस्यबाहुवीर्येणरक्षितालक्ष्मणस्यच ॥ सुखंपारेसमुद्रस्ययुध्येमविगतज्वराः ॥५॥ एताश्चान्याश्चराजानःकथास्तत्रसहस्रशः ॥ कथयंतःस्वराज्यानिजग्मुर्हर्षसमन्विताः ॥६॥ स्वानिराज्यानिमुख्यानिऋद्धानिमुदितानिच ॥ समृद्धधनधान्यानिपूर्णानिवसुमंतिच ॥७॥ यथापुराणितेगत्वारत्नानिविविधान्यथ ॥ रामस्यप्रियकामार्थमुपहारंनृपाददुः ॥८॥ अश्वान्यानानिरत्नानिहस्तिनश्चमदोत्कटान् ॥ चंदनानिचमुख्यानिदिव्यान्याभरणानिच ॥ ९ ॥ मणिमुक्ताप्रवालांस्तुदास्योरूपसमन्विताः ॥ अजाविकंचविविधंरथांस्तुविविधान्बहून् ॥१०॥ भरतोलक्ष्मणश्चैवशत्रुघ्नश्चमहाबलः ॥ आदायतानिरत्नानिस्वांपुरींपुनरागताः ॥११॥ आगम्यचपुरींरम्यामयोध्यांपुरुषर्षभाः ॥ तानिरत्नानिचित्राणिरामायसमुपानयन् ॥१२॥ प्रतिगृह्यचतत्सर्वंरामःप्रीतिसमन्वितः ॥ सुग्रीवायददौराज्ञेमहात्माकृतकर्मणे ॥ १३ ॥

अथविसृज्यराजभिःस्वदेशस्थैःप्रेषितोपहारग्रहः प्रयाताइति प्रहृष्टवत्प्रहृष्टाः ॥ १ ॥ राघवार्थेराघवस्यरणसहायार्थे ॥ २ ॥ रामरावणमिति रामशत्रुंरावणमित्यर्थः मध्यमपदलोपीसमासः ॥ ३ ॥ पश्चात्रावणवधानंतरम् पार्थिवैर्हताःस्युर्यदिपूर्वंसमानीताः स्युरितिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ उक्तानिस्वराज्यानिअनूद्यविशिनष्टि स्वानीत्यादिमुख्यानिप्रसिद्धानि धनंजीवाजीवरूपम् वसुमंतिमहानिधिमंति ॥७ ॥ यथापुराणिथथापूर्वमक्षतशरीरतयापुराणिगत्वाप्रियकामार्थंइष्टकामार्थंददुः आनुयात्रिकेभ्योभरतलक्ष्मणशत्रुघ्नेभ्यइतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ अजाविकंविशिष्टचर्मवत् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥१३॥

॥१४॥ शिरोभिःकिरीटकुंडलादीनांधारणम् अंगदादीनांभुजेषुधारणम् ॥ १५ ॥ अंकमारोप्य बालाविवेतिशेषः अनेनभगवतास्वस्यनिरतिशयबलवत्त्वेनेश्वरत्वंसूचितम्
॥१६॥१७॥ मंत्रितेमंत्रे ॥१८॥१९॥२०॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ मांसानिचेत्यस्यभुंजतइतिशेषः ॥ २६ ॥ एवंतेषामिति वसंतोभिषिक्तेनरामेणमासानंतरं
विशेषसत्कारप्राप्तौशिशिरःशिशिरर्तुसंबंधीद्वितीयोमासःसुखंगतइत्युक्त्यासंवत्सरपर्यंततेषांरामसमीपेवासउक्तइतितीर्थादयः वस्तुतोधिकमासगणनयामांतमानेनाश्विनकृष्णपक्षे

विभीषणायचददौतथान्येभ्योपिराघवः ॥ राक्षसेभ्यःकपिभ्यश्चयैर्वृतोजयमाप्तवान् ॥१४॥ तेसर्वेरामदत्तानिरत्नानिकपिराक्षसाः ॥ शिरोभि
र्धारयामासुर्भुजेषुचमहाबलाः ॥१५॥ हनूमंतंचनृपतिरिक्ष्वाकूणांमहारथः ॥ अंगदंचमहाबाहुमंकमारोप्यवीर्यवान् ॥१६॥ रामःकमलपत्रा
क्षःसुग्रीवमिदमब्रवीत् ॥ अंगदस्तेसुपुत्रोयंमंत्रीचाप्यनिलात्मजः ॥१७॥ सुग्रीवमंत्रितेयुक्तौममचापिहितेरतौ ॥ अर्हतोविविधांपूजांत्वत्कृ
तेवैहरीश्वर ॥१८॥ इत्युक्त्वाव्यपमुच्यांगाद्भूषणानिमहायशाः ॥ सबबंधमहार्हाणितदांगदहनूमतोः ॥ १९ ॥ आभाष्यचमहावीर्यान्राघवो
यूथपर्षभान् ॥ नीलंनलंकेसरिणंकुमुदंगंधमादनम् ॥२०॥ सुषेणंपनसंवीरंमैंदंद्विविदमेवच ॥ जांबवंतंगवाक्षंचविनतंधूम्रमेवच ॥ २१ ॥
बलीमुखंप्रजंघंचसन्नादंचमहाबलम् ॥ दरीमुखंदधिमुखमिंद्रजानुंचयूथपम् ॥२२॥ मधुरंश्लक्ष्णयावाचानेत्राभ्यामापिबन्निव ॥ सुहृदोमेभ
वंतश्चशरीरंभ्रातरस्तथा ॥२३॥ युष्माभिरुद्धृतश्चाहंव्यसनात्काननौकसः ॥ धन्योराजाचसुग्रीवोभवद्भिःसुहृदांवरैः ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वा
ददौतेभ्योभूषणानियथार्हतः ॥ वज्राणिचमहार्हाणिसस्वजेचनरर्षभः ॥ २५ ॥ तेपिबंतःसुगंधीनिमधूनिमधुपिंगलाः ॥ मांसानिचसुमृष्टा
निमूलानिचफलानिच ॥ २६ ॥ एवंतेषांनिवसतांमासःसाग्रोययौतदा ॥ मुहूर्तमिवतेसर्वेरामभक्त्याचमेनिरे ॥ २७ ॥ रामोपिरेमेतैःसार्धं
वानरैःकामरूपिभिः ॥ राक्षसैश्चमहावीर्यैर्ऋक्षैश्चैवमहाबलैः ॥२८॥ एवंतेषांययौमासोद्वितीयःशिशिरःसुखम् ॥ वानराणांप्रहृष्टानांराक्ष
सानांचसर्वशः ॥२९॥ इक्ष्वाकुनगरेरम्येपरांप्रीतिमुपासताम् ॥ रामस्यप्रीतिकरणैःकालस्तेषांसुखंययौ ॥३०॥ इ०श्रीम०वा०आ०उ०
एकोनचत्वारिंशःसर्गः ॥३९॥ तथास्मतेषांवसतामृक्षवानररक्षसाम् ॥ राघवस्तुमहातेजाःसुग्रीवमिदमब्रवीत् ॥१॥ योध्याप्रवेशेनततत्रैवतदुत्तरशुक्लप
क्षेवाभिषेकः साग्रोमासइत्यनेनकार्तिकांतास्थितिरुक्ता ततःशिशिरोद्वितीयोमासःफाल्गुनोगतइतिहेमंतशिशिरौअर्धशरच्चतत्रवासइतिपंचमासपर्यंततत्रवासइतिलभ्यतेइतिममभा ॥५४॥
ति पूर्वकांडांतसंक्षेपेणोक्तस्यैवार्थस्यात्रकांडेविस्तरेणोक्तिरितिबोध्यं एवंतेषामितिभरताद्यानीतरत्नविशेषैर्विशेषसत्कारप्राप्तिपर्यंतंनिवसतांतेषांसाग्राःपंचषट्दिनाधिकामासागताः
॥२७॥२८॥२९॥ प्रीतिकरणैःसंमाननैः ॥३०॥ इ०रा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०एकोनचत्वारिंशःसर्गः ॥३९॥ ॥छ॥ ॥ अथतेषांविसर्जनं वसतांतेषामितिनिर्धारणेषष्ठी ॥१॥

किष्किंधांप्रतीतिशेषः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥५॥ ६॥ ७॥८॥९॥ पुरस्यपुरवर्तिप्राणिनां राक्षसानां वैश्रवणस्यसंमतोसीतिशेषः ॥ १० ॥ ध्रुवंचिरकालम् ॥ ११ ॥ अहंचेति अने नरावणवत्क्रूरबुद्धिःकदापिनकार्या तथासतिसुग्रीवादयोरावणमिवत्वामपिनाशयिष्यंतीतिव्यंग्यम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ अद्भुतंजगदाश्चर्यभूतं स्वयंभोरिवअनंतकल्याणगुणस्यभग वतोब्रह्मणइव ॥ १४ ॥ १५ ॥ नित्यदासर्वकाले स्नेहोनामप्रियायांप्रियस्यैवसदास्मृतिहेतुः भक्तिर्नामपरलोकगतित्वेनोपास्यत्वबुद्धिः नित्यदेत्यनेनजलंविनामत्स्यस्येवक्षणम

गम्यतांसौम्यकिष्किंधांदुराधर्षांसुरासुरैः ॥ पालयस्वसहामात्यैराज्यंनिहतकंटकम् ॥२॥ अंगदंचमहाबाहोप्रीत्यापरमयायुतः ॥पश्यत्वंहनु मंतंचनलंचसुमहाबलम् ॥३॥ सुषेणंश्वशुरंवीरंतारंचबलिनांवरम् ॥कुमुदंचैवदुर्धर्षंनीलंचैवमहाबलम् ॥ ४ ॥ वीरंशतबलिंचैवमैंदंद्विविदमे वच ॥ गजंगवाक्षंगवयंशरभंचमहाबलम् ॥ ५ ॥ ऋक्षराजंचदुर्धर्षंजांबवंतंमहाबलम् ॥ पश्यप्रीतिसमायुक्तोगंधमादनमेवच ॥ ६ ॥ ऋष भंचसुविक्रांतंप्लवंगंचसुपाटलम् ॥ केसरिंशरभंशुंभंशंखचूडंमहाबलम् ॥ ७॥ येयेमेसुमहात्मानोमदर्थेत्यक्तजीविताः ॥ पश्यत्वंप्रीतिसंयुक्तो माचैषांविप्रियंकृथाः ॥ ८ ॥ एवमुक्त्वाचसुग्रीवमाश्लिष्यचपुनःपुनः ॥ विभीषणमुवाचाथरामोमधुरयागिरा ॥ ९ ॥ लंकांप्रशाधिधर्मेणधर्म ज्ञस्त्वंमतोमम ॥ पुरस्यराक्षसानांचभ्रातुर्वैश्रवणस्यच ॥ १० ॥ माचबुद्धिमधर्मेत्वंकुर्याराजन्कथंचन ॥ बुद्धिमंतोहिराजानोध्रुवमश्नंतिमेदि नीम् ॥११॥ अहंचनित्यशोराजन्सुग्रीवसहितस्त्वया ॥स्मर्तव्यःपरयाप्रीत्यागच्छत्वंविगतज्वरः ॥१२॥ रामस्यभाषितंश्रुत्वाऋक्षवानररा क्षसाः ॥ साधुसाध्वितिकाकुत्स्थंप्रशशंसुःपुनःपुनः ॥१३ ॥ तवबुद्धिर्महाबाहोवीर्यमद्भुतमेवच ॥ माधुर्यंपरमंरामस्वयंभोरिवनित्यदा॥१४॥ तेषामेवंब्रुवाणानांवानराणांचरक्षसाम् ॥ हनूमान्प्रणतोभूत्वाराघवंवाक्यमब्रवीत् ॥ १५ ॥ स्नेहोमेपरमोराजंस्त्वयितिष्ठतुनित्यदा ॥ भक्ति श्चनियतावीरभावोनान्यत्रगच्छतु ॥ १६ ॥ यावद्रामकथावीरचरिष्यतिमहीतले ॥ तावच्छरीरेवत्स्यंतुप्राणाममनसंशयः ॥१७॥ यच्चैतच्चरि तंदिव्यंकथातेरघुनंदन ॥ तन्ममाप्सरसोरामश्रावयेयुर्नरर्षभ ॥१८॥ तच्छ्रुत्वाहंततोवीरतवचर्यामृतंप्रभो ॥ उत्कंठांतांहरिष्यामिमेघलेखामि वानिलः ॥१९॥ एवंब्रुवाणंरामस्तुहनूमंतंवरासनात् ॥ उत्थायसस्वजेस्नेहाद्वाक्यमेतदुवाचह ॥२०॥ एवमेतत्कपिश्रेष्ठभवितानात्रसंशयः॥ चरिष्यतिकथायावदेषालोकेचमामिका ॥ २१ ॥

पितंविनाजीवितुमशक्यत्वंसूचितं अन्यत्रभावोमागच्छतु विषयांतरेइत्यर्थः ॥ १६ ॥ तावद्वत्स्यंति त्वत्कथाश्रवणपरमामृतास्वादनबलादितिभावः नतुतदुत्तरमित्याशयः वत्स्यंत्विति पाठेवसंत्वित्यर्थः आर्षःस्यः एतेनमुक्तिमप्यनादृत्यत्वत्कथामृतपानमेवाकांक्षि तमितिदर्शितम् ॥ १७ ॥ तेतवकथारूपंयदेतद्दिव्यचरितंतदित्यन्वयः ॥ १८ ॥ उत्कंठांत्वद्दर्शनविषयाम् ॥१९॥२०॥ एवमेतदितिएवंशब्दार्थःचरिष्यतिकथेत्यादि ॥ २१ ॥

एवंचहनूमतेभगवताआकारनित्यत्वंकल्पस्थायित्वरूपंदत्तमित्याभाति ॥ २२ ॥ उपकाराणांमध्येशेषस्येत्यर्थः ॥ २३ ॥ प्रत्युपकाराणांपात्रतांनरआपत्स्वायातीत्यनेनप्रत्युपका
रार्थिनउपकृतावापत्प्रार्थनाभवतिसामेकदापिमाभूदितिव्यंग्यम् ॥२४॥ कंठान्मुच्यस्वीयाद्विसृज्येत्यर्थः तरलोहारमध्यमणिः ॥२५॥ हेमशैलेंद्रोमेरुश्चंद्रेणआक्रांतमस्तकस्ताद
शःपर्वतोयथाआमूलशिखरंतत्किरणैर्व्याप्तोभवतितथाहनूमांस्तद्रत्नकिरणव्याप्तोजातइत्यर्थः ॥२६॥ श्रुत्वेति हनूमदुद्देश्यकमेकैकस्येत्यादिवाक्यम् ॥२७ ॥ निरंतरमुरोगतःगा

तावत्तेभविताकीर्तिःशरीरेप्यसवस्तथा ॥ लोकाहियावत्स्थास्यंतितावत्स्थास्यंतिमेकथाः ॥२२ ॥ एकैकस्योपकारस्यप्राणान्दास्यामितेकपे ॥ शेषस्येहोपकाराणांभवामऋणिनोवयम् ॥२३॥ मदंगेजीर्णतांयातुयत्त्वयोपकृतंकपे ॥ नरःप्रत्युपकाराणामापत्स्वायातिपात्रताम् ॥२४॥ ततोस्यहारंचंद्राभंमुच्यकंठात्सराघवः ॥ वैदूर्यतरलंकंठेबबंधचहनूमतः ॥२५॥ तेनोरसिनिबद्धेनहारेणमहताकपिः ॥ रराजहेमशैलेंद्रश्चंद्रेणाक्रांतमस्तकः ॥२६॥ श्रुत्वातुराघवस्यैतदुत्थायोत्थायवानराः ॥ प्रणम्यशिरसापादौनिर्जग्मुस्तेमहाबलाः ॥२७॥ सुग्रीवःसचरामेणनिरंतरमुरोगतः ॥ विभीषणश्चधर्मात्मासर्वेतेबाष्पविक्लवाः ॥२८॥ सर्वेचतेबाष्पकलाःसाश्रुनेत्राविचेतसः ॥ संमूढाइवदुःखेनत्यजंतोराघवंतदा ॥२९॥कृतप्रसादास्तेनैवंराघवेणमहात्मना॥ जग्मुःस्वंस्वंगृहंसर्वेदेहीदेहमिवत्यजन् ॥३०॥ततस्तुतेराक्षसऋक्षवानराःप्रणम्यरामंरघुवंशवर्धनम् ॥ वियोगजाश्रुप्रतिपूर्णलोचनाःप्रतिप्रयातास्तुयथानिवासिनः ॥३१॥ ॥इ॰श्री॰वा॰आ॰उ॰चत्वारिंशःसर्गः ॥४०॥ विसृज्यचमहाबाहुर्ऋक्षवानरराक्षसान् ॥ भ्रातृभिःसहितोरामःप्रमुमोदसुखंसुखी ॥ १ ॥ अथापराह्णसमयेभ्रातृभिःसहराघवः ॥ शुश्रावमधुरांवाणीमंतरिक्षान्महाप्रभुः ॥ २ ॥ सौम्यरामनिरीक्षस्वसौम्येनवदनेनमाम् ॥कुबेरभवनात्प्राप्तंविद्धिमांपुष्पकंप्रभो ॥३॥ तवशासनमाज्ञायगतोस्मिभवनंप्रति ॥ उपस्थातुंनरश्रेष्ठसचमांप्रत्यभाषत ॥ ४॥ निर्जितस्त्वंनरेंद्रेणराघवेणमहात्मना ॥ निहत्ययुधिदुर्धर्षंरावणंराक्षसेश्वरम् ॥ ५ ॥ ममापिपरमाप्रीतिर्हतेतस्मिन्दुरात्मनि ॥ रावणेसगणेचैवसपुत्रेसहबांधवे ॥ ६ ॥ सत्वंरामेणलंकायांनिर्जितःपरमात्मना ॥ वहसौम्यतमेवत्वमहमाज्ञापयामिते ॥ ७ ॥

ढंपरिष्वक्तः ॥ २८ ॥ बाष्पकलाःकंठस्यबाष्परुद्धत्वेनाव्यक्तभाषिणःततएवदुःखातिशयेनसाश्रुनेत्राः विचेतसःशून्यमनसःअतः
संमूढाइवमूर्च्छिताइवबभूवुरितिशेषः ॥ २९ ॥ देहंत्यजन्देहीवरामवियोगखिन्नाअभूवन्नितिशेषः शरीरात्माभिमानिनांदेहत्यागेनेवतेषांरामविश्लेषेणखेदोभूदित्यर्थः ॥ ३० ॥
॥३१॥ ॥ इतिश्रीरामाभि॰श्रीरा॰रा॰वा॰आ॰उत्तरकांडेचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथधनदप्रेषितपुष्पकस्यसंपूज्यपुनरिच्छोपस्थापनतयाविसर्जनं विसृ
ज्येति ॥ १ ॥ अंतरिक्षात् अंतरिक्षचरान्निःसृतामित्यर्थः ॥ २ ॥ पुष्पकंविद्धि पुष्पकाधिष्ठातृदेवतायाअयंवादः ॥ ३ ॥ ४ ॥ निर्जितःअतस्तमेववहेतिशेषः ॥५॥६॥ ७ ॥

किंचमद्वहनादपिसर्वलोकप्रियरामवहनंममपरमाप्रियमित्याह परमइति लोकस्यभूराथशेषाभिमतलोकप्रापणस्य संयानंसमीचीनयानभूतस्त्वंराघवनंदनंवहेरितियदेषमेपरमःका
मोतस्त्वंगंच्छेतिसंबंधः ॥८॥९॥१०॥११ ॥ वृत्तदोषःसद्व्यवहारातिक्रमदोषः ॥१२॥ १३ ॥ स्मरेस्मरामि हेसौम्य सिद्धानांगतौव्योममार्गे विषादेनास्मद्वियोगदुःखेनमायो
जय आत्मानमितिशेषः सुखमास्वेतितात्पर्यम् ॥१४ ॥ १५॥ पुष्पकंपुष्पामिवलध्विंतिपुष्पकं संज्ञायांकन् ॥१६॥ विबुधात्मनिदेवमूर्तौ ॥१७॥ कानिदृश्यंतेतदाहामानुषाणी

परमोह्येषमेकामोयत्त्वंराघवनंदनम् ॥ वहेर्लोकस्यसंयानंगच्छस्वविगतज्वरः॥८॥ सोऽहंशासनमाज्ञायधनदस्यमहात्मनः ॥त्वत्सकाशमनु
प्राप्तोनिर्विशंकःप्रतीच्छमाम् ॥९॥ अधृष्यःसर्वभूतानांसर्वेषांधनदाज्ञया ॥ चराम्यहंप्रभावेणतवाज्ञांपरिपालयन् ॥१०॥ एवमुक्तस्तदारामः
पुष्पकेणमहाबलः ॥ उवाचपुष्पकंदृष्ट्वाविमानंपुनरागतम् ॥११॥ यद्येवंस्वागतंतेस्तुविमानवरपुष्पक ॥आनुकूल्याद्धनेशस्यवृत्तदोषोननो
भवेत् ॥१२॥ लाजैश्चैवतथापुष्पैर्धूपैश्चैवसुगंधिभिः ॥ पूजयित्वामहाबाहूराघवःपुष्पकंतदा ॥ १३ ॥ गम्यतामितिचोवाचआगच्छत्वंस्मरेय
दा ॥ सिद्धानांचगतौसौम्यमाविषादेनयोजय ॥ १४॥ प्रतिघातश्चतेमाभूद्यथेष्टंगच्छतोदिशः ॥ एवमस्त्वितिरामेणपूजयित्वाविसर्जितम् ॥
॥१५॥ अभिप्रेतांदिशंतस्मात्प्रायात्तत्पुष्पकंतदा ॥ एवमंतर्हितेतस्मिन्पुष्पकेसुकृतात्मनि ॥१६ ॥ भरतःप्रांजलिर्वाक्यमुवाचरघुनंदनम् ॥वि
बुधात्मनिदृश्यंतेत्वयिवीरप्रशासति ॥ १७ ॥ अमानुषाणिसत्वानिव्याहृतानिमुहुर्मुहुः ॥ अनामयश्चमर्त्यानांसाग्रोमासोगतोह्ययम् ॥१८॥
जीर्णानामपिसत्वानांमृत्युर्नायातिराघव ॥ अरोगप्रसवानार्योवपुष्मंतोहिमानवाः ॥१९॥ हर्षश्चाभ्यधिकोराजन्जनस्यपुरवासिनः ॥ का
लेवर्षतिपर्जन्यःपातयन्नमृतंपयः ॥२०॥ वाताश्चापिप्रवांत्येतेस्पर्शयुक्ताःसुखाःशिवाः ॥ ईदृशोनश्चिरंराजाभवेदितिनरेश्वरः ॥ २१ ॥ कथ
यंतिपुरेराजन्पौरजानपदास्तथा ॥ एतावाचःसुमधुराभरतेनसमीरिताः ॥ श्रुत्वारामोमुदायुक्तोबभूवनृपसत्तमः ॥२२॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०
वा०आ०उ०एकचत्वारिंशःसर्गः ॥४१॥ ॥ ॥छ॥ सविसृज्यततोरामःपुष्पकंहेमभूषितम् ॥ प्रविवेशमहाबाहुरशोकवनिकांतदा ॥१॥ चं
दनागुरुचूतैश्चतुंगकालेयकैरपि ॥ देवदारुवनैश्चापिसमंतादुपशोभिताम् ॥२॥ चंपकागुरुपुन्नागमधूकपनसासनैः ॥ शोभितांपारिजातैश्चवि
धूमज्वलनप्रभैः ॥३॥

ति सत्वानिपुष्पकादीनि व्याहृतानि मत्वर्थीयाजंतं व्याहारवंति साग्रोमासइतिजातावेकवचनं मासाइत्यर्थः ॥ १८॥ तावन्मात्रेणैवमर्त्याना
मनामयादिगुणप्रादुर्भावइत्याह जीर्णानामिति वपुष्मंतःहृष्टपुष्टवपुर्युक्ताः ॥ १९॥२०॥२१॥ ॥२२ ॥ ॥ इ० श्रीरा०वा०आ०उ०एकचत्वारिंशःसर्गः ॥४१ ॥ ॥छ॥ ॥ स
इति अशोकवनिकानाममहाप्रभूणामंतःपुरैःसहविहारयोग्यमुपवनम् ॥१॥ तुंगःपुन्नागाविशेषःकालेयकंरक्तचंदनम् असनःसर्जः ॥ ३ ॥

नीपःकदंबःअर्जुनःककुभःनागोनागकेसरः ॥४॥ कदंबोधुलीकदंबः ॥५॥ सर्वदाकुसुमैर्नित्यंकुसुमयुक्तैःदिव्यगंधरसोपेतैःदिव्यगंधरसपुष्पफलयुतैः ॥६॥ दिव्यैःशिल्पिभिःवृक्षारोपणादिशिल्पवद्भिः ॥ ७ ॥ चूतवृक्षपुष्परजोवतंसभूतंयेषांतैःपक्षिभिः ॥८ ॥९ ॥ माल्यानिपुष्पगुच्छाः ॥ १० ॥ स्फाटिकेति स्फटिकरत्ननिबद्धांतरेमध्येकुट्टिमाबद्धभूमिर्यासुताः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ परमोपेतामत्यंतसंयुक्तां संघर्षात्स्पर्धयाजातानांजातपुष्पाणाम् ॥ १४ ॥ प्रस्तराःपाषाणाःपुष्पैर्नानावर्णैर्वृक्षेभ्यःपतितैः शबलाःशबलवर्णाःप्र

लोध्रनीपार्जुनैर्नागैःसप्तपर्णातिमुक्तकैः ॥ मंदारकदलीगुल्मलताजालसमावृताम् ॥ ४ ॥ प्रियंगुभिःकदंबैश्चतथाचबकुलैरपि ॥ जंबूभिर्दाडिमैश्चैवकोविदारैश्चशोभिताम् ॥५॥ सर्वदाकुसुमैरम्यैःफलवद्भिर्मनोरमैः ॥ दिव्यगंधरसोपेतैस्तरुणांकुरपल्लवैः ॥६॥ तथैवतरुभिर्दिव्यैःशिल्पिभिःपरिकल्पितैः ॥ चारुपल्लवपुष्पाढ्यैर्मत्तभ्रमरसंकुलैः ॥७॥ कोकिलैर्भृंगराजैश्चनानावर्णैश्चपक्षिभिः ॥ शोभितांशतशश्चित्रांचूतवृक्षावतंसकैः ॥८॥ शातकुंभनिभाःकेचित्केचिदग्निशिखोपमाः ॥ नीलांजननिभाश्चान्येभांतितत्रस्मपादपाः ॥ ९ ॥ सुरभीणिचपुष्पाणिमाल्यानिविविधानिच ॥ दीर्घिकाविविधाकाराःपूर्णाःपरमवारिणा ॥ १० ॥ माणिक्यकृतसोपानाःस्फाटिकांतरकुट्टिमाः ॥ फुल्लपद्मोत्पलवनाश्चक्रवाकोपशोभिताः ॥ ११ ॥ दात्यूहशुकसंघुष्टाहंससारसनादिताः ॥ तरुभिःपुष्पशबलैस्तीरजैरुपशोभिताः ॥ १२ ॥ प्राकारैर्विविधाकारैःशोभिताश्चशिलातलैः ॥ तत्रैवचवनोद्देशेवैदूर्यमणिसन्निभैः ॥१३॥ शाद्वलैःपरमोपेतांपुष्पितद्रुमकाननाम् ॥ तत्रसंघर्षजातानांवृक्षाणांपुष्पशालिनाम् ॥१४॥ प्रस्तराःपुष्पशबलानभस्तारागणैरिव ॥ नंदनंहियथेंद्रस्यब्राह्मंचैत्ररथंयथा ॥१५॥ तथाभूतंहिरामस्यकाननंसन्निवेशनम् ॥ बह्वासनगृहोपेतांलतासनसमावृताम् ॥१६॥ अशोकवनिकांस्फीतांप्रविश्यरघुनंदनः ॥ आसनेचशुभाकारेपुष्पप्रकरभूषिते ॥१७॥ कुशास्तरणसंस्तीर्णेरामःसन्निषसादह ॥ सीतामादायहस्तेनमधुमैरेयकंशुचि ॥ १८॥ पाययामासकाकुत्स्थःशचीमिवपुरंदरः ॥ मांसानिचसुमृष्टानिफलानिविविधानिच ॥ १९ ॥ रामस्याभ्यवहारार्थंकिंकरास्तूर्णमाहरन् ॥ उपानृत्यंश्चराजानंनृत्यगीतविशारदाः ॥ ॥ २० ॥ अप्सरोरगसंघाश्चकिन्नरीपरिवारिताः ॥ दक्षिणारूपवत्यश्चस्त्रियःपानवशंगताः ॥ २१॥

स्तरास्तारागणैर्नभइवरेजुःब्राह्मंब्रह्मनिर्मितं चैत्ररथंकुबेरस्य ॥ १५ ॥ सन्निवेशनंसमीचीनसंस्थानोपेतं बह्वासनग्रहोपेतांबहूनामवस्थानोचितगृहयुतांलतासनसमावृतांलतानामासनंपरिक्षेपोयेषुतैर्लतासनैर्लतागृहैः समावृतांउपेताम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ कुशास्तरणंनामोपर्यास्तरणं मैरेयकंमधुमैरेयकसंज्ञकंमधुमद्यं मैरेयमाधवोधात्रीधातकीगुडवारिभिरितिवैजयंती ॥ १८ ॥ १९ ॥ राजानमुपानृत्यन्राजसमीपेऽनृत्यन् ॥ २० ॥ दक्षिणाःकुशलाःपानवशंगताःपानजमदवशंगताः ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ रमयामासतोषयामास ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ सीताराघवयोश्चिरमित्यनंतरंअत्यक्रामच्छुभःकालःशैशिरोभोगदःसदेत्येवश्लोकःवानराणांगमनोत्तरंपुनश्चसंवत्स
रेतीतइतिकतकव्याख्यानात् दशवर्षसहस्राणिगतानिसुमहात्मनोरितिप्रक्षिप्तमितिगम्यते मानिषादप्रतिष्ठांत्वमगमःशाश्वतीःसमाइतिवाल्मीकिशापाच्च सीतात्यागोत्तरमश्व
मेधप्रवृत्त्यातदंतेदशवर्षसहस्राणिवाजिमेधानथाकरोदितिवाल्मीक्युक्तेश्च यद्वा वर्षशब्दोदिनपरःविवाहोत्तरंतावंतिगतानिद्वादशादधिकमयोध्यायांचतुर्दशवनेएकंपुनरयोध्या

उपानृत्यंतकाकुत्स्थंनृत्यगीतविशारदाः ॥ मनोभिरामारामास्तारामोरमयतांवरः ॥२२॥ रमयामासधर्मात्मानित्यंपरमभूषिताः ॥ सतया सीतयासार्धमासीनोविरराजह ॥ २३ ॥ अरुंधत्याइवासीनोवसिष्ठइवतेजसा ॥ एवंरामोमुदायुक्तःसीतांसुरसुतोपमाम् ॥२४॥ रमयामास वैदेहीमहन्यहनिदेववत् ॥ तथातयोर्विहरतोःसीताराघवयोश्चिरम् ॥२५॥ अत्यक्रामच्छुभःकालःशैशिरोभोगदःसदा ॥ "दशवर्षसहस्राणिगतानिसुमहात्मनोः" ॥ प्राप्तयोर्विविधान्भोगानतीतःशिशिरागमः ॥२६॥ पूर्वाह्णेधर्मकार्याणिकृत्वाधर्मेणधर्मवित् ॥ शेषंदिवसभागार्धमंतःपुरगतोभवत् ॥ २७ ॥ सीतापिदेवकार्याणिकृत्वापौर्वाह्णिकानिवै ॥ श्वश्रूणामकरोत्पूजांसर्वासामविशेषतः ॥ २८ ॥ अभ्यगच्छत्ततो रामंविचित्राभरणांबरा ॥ त्रिविष्टपेसहस्राक्षमुपविष्टंयथाशची ॥२९॥ दृष्ट्वातुराघवःपत्नींकल्याणेनसमन्विताम् ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेसाधुसाध्वितिचाब्रवीत् ॥३०॥ अब्रवीच्चवरारोहांसीतांसुरसुतोपमाम् ॥ अपत्यलाभोवैदेहित्वय्ययंसमुपस्थितः ॥३१॥ किमिच्छसिवरारोहेकामः किंक्रियतांतव ॥ स्मितंकृत्वातुवैदेहीरामंवाक्यमथाब्रवीत् ॥ ३२ ॥ तपोवनानिपुण्यानिद्रष्टुमिच्छामिराघव ॥ गंगातीरोपविष्टानामृषीणामुग्रतेजसाम् ॥ ३३ ॥ फलमूलाशिनांदेवपादमूलेषुवर्तितुम् ॥ एषमेपरमःकामोयन्मूलफलभोजिनाम् ॥३४॥ अप्येकरात्रिंकाकुत्स्थनिवसेयंतपोवने ॥ तथेतिचप्रतिज्ञातंरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ विस्रब्धाभववैदेहिश्वोगमिष्यस्यसंशयम् ॥ ३५ ॥ एवमुक्त्वातुकाकुत्स्थोमैथिलींजनकात्मजाम् ॥ मध्यकक्षांतरंरामोनिर्जगामसुहृद्वृतः ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्विचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४२ ॥ ॥ छ ॥

यामित्येवंकिंचिदधिकसप्तविंशतिर्गतानीतिबोध्यं पूर्वाह्णेद्विधाभागेनेदं तदाह शेषंदिवसभागार्धमिति अवशिष्टम
र्धमित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ममापत्यलाभस्त्वयिसमुपस्थितः गर्भलक्षणंतवस्पष्टंवर्ततइत्यर्थः ॥३१॥ किंकामःकिंविषयोमनोरथः स्मितंकृत्वास्वावतारकृत्यं
पूर्णमितिब्राह्मणशापस्यसत्यत्वकरणौचित्यंचहासेनसूचितम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अप्येकरात्रिमित्यनेनचिरकालवासमनोरथोध्वनितः ॥ ३५ ॥ विस्रब्धाभवमहाराजोम
हिर्षींमांकथमाश्रमंप्रेषयिष्यतीतिशंकांमाकुर्वित्यर्थः ॥ ३६ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्विचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४२ ॥

अथकथाप्रसंगात्सीताप्रसंगेनस्वदोषश्रवणंरामस्य तत्रेति बहुरूपाणांकथानांप्रकथनद्वारेणहास्यकाराउपासंते ॥१॥ २ ॥ कथावार्ताः ॥३ ॥ विषयेषुदेशेषुइतिसामान्यतःप्रश्नः
॥ ४ ॥ विशिष्यपृच्छति मामाश्रितानिकानिवाक्यान्याहुः ॥ ५ ॥ दूतमुखेनस्वदेशवृत्तांताज्ञानेराजानःसर्वजननिंदाद्वारानरकंप्राप्नुवंतीत्याशयेनाहवक्तव्यतांचेति वनेतापसाश्रमे
राज्येचधर्मादिविचारहीनाराजानोवक्तव्यतांसर्वजनकृतदुर्भाषणविषयतांव्रजंति ॥ ६ ॥ सर्वज्ञोऽप्यज्ञइवभृग्वाद्युक्तशापंभृग्वादिषुदययासत्यंचिकीर्षुःसीतावियोगमिच्छन्नेवदेश
वृत्तांतंपृच्छति गृहीतमनुष्यरूपतयाव्यवहारानुसारेणलोकनिंद्यंसदपिकर्मत्याज्यमितिबोधनायेतिबोध्यं पुरवासिनांसंबंधितयास्थिताःकथाःशुभावर्ततइतिसंबंधः ॥ ७॥ विजयमि

तत्रोपविष्टंराजानमुपासंतेविचक्षणाः ॥ कथानांबहुरूपाणांहास्यकाराःसमंततः ॥ १ ॥ विजयोमधुमत्तश्चकाश्यपोमंगलःकुलः ॥ सुराजिःका
लियोभद्रोदंतवक्रःसुमागधः ॥२॥ एतेकथाबहुविधाःपरिहाससमन्विताः ॥ कथयंतिस्मसंहृष्टाराघवस्यमहात्मनः ॥३॥ ततःकथायांकस्यां
चिद्राघवःसमभाषत ॥ काःकथानगरेभद्रवर्ततेविषयेषुच ॥४॥ मामाश्रितानिकान्याहुःपौरजानपदाजनाः ॥ किंचसीतांसमाश्रित्यभरतंकिंचल
क्ष्मणम् ॥५॥ किंनुशत्रुघ्नमुद्दिश्यकैकेयींकिंनुमातरम् ॥ वक्तव्यतांचराजानोवनेराज्येव्रजंतिच ॥६॥ एवमुक्तेतुरामेणभद्रःप्रांजलिरब्रवीत् ॥
स्थिताःशुभाःकथाराजन्वर्ततेपुरवासिनाम् ॥७॥ अयंतुविजयंसौम्यदशग्रीववधार्जितम् ॥ भूयिष्ठंस्वपुरेपौरैःकथ्यंतेपुरुषर्षभ ॥८॥ एवमुक्त
स्तुभद्रेणराघवोवाक्यमब्रवीत् ॥ कथयस्वयथातत्त्वंसर्वंनिरवशेषतः ॥ ९ ॥ शुभाशुभानिवाक्यानिकान्याहुःपुरवासिनः ॥ श्रुत्वेदानींशुभंकुर्यां
नकुर्यामशुभानिच ॥ १० ॥ कथयस्वचविस्रब्धोनिर्भयंविगतज्वरः ॥ कथयंतियथापौराःपापाजनपदेषुच ॥११॥ राघवेणैवमुक्तस्तुभद्रःसु
रुचिरंवचः ॥ प्रत्युवाचमहाबाहुंप्रांजलिःसुसमाहितः ॥१२॥ शृणुराजन्यथापौराःकथयंतिशुभाशुभम् ॥ चत्वरापणरथ्यासुवनेषूपवनेषुच
॥१३॥ दुष्करंकृतवान्रामःसमुद्रेसेतुबंधनम् ॥ अश्रुतंपूर्वकैःकैश्चिद्देवैरपिसदानवैः ॥१४॥रावणश्चदुराधर्षोहतःसबलवाहनः ॥ वानराश्च
वशंनीताऋक्षाश्चसहराक्षसैः ॥१५॥ हत्वाचरावणंसंख्येसीतामाहृत्यराघवः ॥ अमर्षंपृष्ठतःकृत्वास्ववेश्मपुनरानयत् ॥१६ ॥ कीदृशंहृदये
तस्यसीतासंभोगजंसुखम् ॥ अंकमारोप्यतुपुरारावणेनबलाद्धृताम् ॥१७॥

तिउद्दिश्येतिशेषः कथ्यंतेवार्ताइतिशेषः ॥८॥ निरवशेषतः शुभाशुभविषयं
सर्वंकथयेत्यर्थः ॥ ९ ॥ नन्वशुभश्रवणेकिंप्रयोजनंतत्राह शुभेत्यादि ॥१०॥ ननुराजसमक्षमशुभवाक्यकथनमशक्यमित्यतआह कथयस्वेति निर्भयंविस्रब्धोममाकिंरामोवदि
ष्यतीतिभयशून्यंविश्वस्तःविगतज्वरःएवमशुभंकथंवाच्यमितिमनःसंतापशून्यः पापाःपापानि ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पूर्वकैराजाभिर्देवैरपिकृतमित्यश्रुतमश्रुतपूर्वम् ॥१४॥
॥ १५ ॥ सीतामाहृत्यततोजातंसीताविषयंरावणस्पर्शजममर्षंक्रोधंपृष्ठतःकृत्वा विस्मृत्येत्यर्थः ॥ १६ ॥ कीदृशंसुखं कुत्सितमेवेत्यर्थः तत्रहेतुरंकमित्यादि ॥ १७ ॥

नकुत्स्यतिनजुगुप्सतेइत्यर्थः ॥ १८ ॥ सहनीयंभविष्यति एवंविधकंइमलामितिभावःतत्रहेतुर्यथाहीति प्रजास्तमनुवर्ततेअनुवर्तते ॥ १९ ॥ २० ॥ परमार्तवत्परमदुःखीवा कारंकृत्वा वस्तुतोभगवतिहर्षदुःखयोरभावादेवमुक्तिः सर्वान्सुहृदोभद्रव्यतिरिक्तानपि कथमेतत्भद्रोक्तमेतदयशोवाक्यंतत्त्वमतत्त्वंवेतिभवंतोपिवदंत्वित्युवाच ॥ २१ ॥ एत

लंकामपिपुरानीतामशोकवनिकांगताम् ॥ रक्षसांवशमापन्नांकथंरामोनकुत्स्यति ॥ १८ ॥ अस्माकमपिदारेषुसहनीयंभविष्यति ॥ यथाहि कुरुतेराजाप्रजास्तमनुवर्तते ॥ १९ ॥ एवंबहुविधावाचोवदंतिपुरवासिनः ॥ नगरेषुचसर्वेषुराजन्जनपदेषुच ॥ २० ॥ तस्यैवंभाषितंश्रुत्वा राघवःपरमार्तवत् ॥ उवाचसुहृदःसर्वान्कथमेतद्वदंतुमाम् ॥ २१ ॥ सर्वेतुशिरसाभूमावभिवाद्यप्रणम्यच ॥ प्रत्यूचूराघवंदीनमेवमेतन्नसं शयः ॥ २२ ॥ श्रुत्वातुवाक्यंकाकुत्स्थःसर्वेषांसमुदीरितम् ॥ विसर्जयामासतदावयस्याञ्छत्रुसूदनः ॥ २३ ॥ इ० श्री० म० वा० आ० उ० त्रिचत्वारिं शःसर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ विसृज्यतुसुहृद्वर्गंबुद्ध्यानिश्चित्यराघवः ॥ समीपेद्वाःस्थमासीनमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ शीघ्रमानयसौमित्रिंलक्ष्मणंशुभ लक्षणम् ॥ भरतंचमहाभागंशत्रुघ्नमपराजितम् ॥ २ ॥ रामस्यवचनंश्रुत्वाद्वाःस्थोमूर्ध्निकृतांजलिः ॥ लक्ष्मणस्यगृहंगत्वाप्रविवेशानिवारितः ॥ ३ ॥ उवाचसुमहात्मानंवर्धयित्वाकृतांजलिः ॥ द्रष्टुमिच्छतिराजात्वांगम्यतांतत्रमाचिरम् ॥ ४ ॥ बाढमित्येवसौमित्रिःकृत्वाराघवशासनम् ॥ प्राद्रव द्रथमारुह्यराघवस्यनिवेशनम् ॥ ५ ॥ प्रयांतंलक्ष्मणंदृष्ट्वाद्वाःस्थोभरतमंतिकात् ॥ उवाचभरतंतत्रवर्धयित्वाकृतांजलिः ॥ ६ ॥ विनयावनतो भूत्वाराजात्वांद्रष्टुमिच्छति ॥ भरतस्तुवचःश्रुत्वाद्वाःस्थाद्रामसमीरितम् ॥ ७ ॥ उत्पपातासनात्तूर्णंपद्भ्यामेवमहाबलः ॥ दृष्ट्वाप्रयांतंभरतंत्वरमा णःकृतांजलिः ॥ ८ ॥ शत्रुघ्नभवनंगत्वाततोवाक्यमुवाचह ॥ एह्यागच्छरघुश्रेष्ठराजात्वांद्रष्टुमिच्छति ॥ ९ ॥ गतोहिलक्ष्मणःपूर्वंभरतश्चमहायशाः ॥ श्रुत्वातुवचनंतस्यशत्रुघ्नःपरमासनात् ॥ १० ॥ शिरसावंद्यधरणींप्रययौयत्रराघवः ॥ द्वाःस्थस्त्वागम्यरामायसर्वानेवकृतांजलिः ॥ ११ ॥ निवेदया मासतथाभ्रातॄन्स्वान्समुपस्थितान् ॥ कुमारानागताञ्छ्रुत्वाचिंताव्याकुलितेंद्रियः ॥ १२ ॥ अवाङ्मुखोदीनमनाद्वाःस्थंवचनमब्रवीत् ॥ प्र वेशयकुमारांस्त्वंमत्समीपंत्वरान्वितः ॥ १३ ॥ एतेषुजीवितंमह्यमेतेप्राणाःप्रियाःमम ॥ आज्ञप्तास्तुनरेंद्रेणकुमाराःशुक्लवाससः ॥ १४ ॥

द्रोक्तमेवंतत्त्वमेव ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इ० रा० श्रीरा० रा० वा० आ० उ० त्रिच० सर्गः ॥ ४३ ॥ अथस्वचिकीर्षितकथनायभ्रात्रानयनं विसृज्यत्विति निश्चित्यकर्तव्यमितिशेषः ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ वर्धयित्वाजयाशिषेतिशेषः माचिरं विलंबोनकार्यइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ भरतमंतिकाद्भरतसमीपंप्राप्येत्यर्थः कृतांजलिर्भरतोयतिशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ १० ॥ शिरसावंद्यधरणींशिरसाधरणींप्राप्य रामायवंदित्वेत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ मह्यंममजीवितमेतेषुस्थितमितिशेषः ॥ १४ ॥

सग्रहंसोपरागम् ॥१५॥१६॥१७॥१८॥ भवद्भिःकृतंसंपादितम् ॥ १९ ॥ कृतशास्त्रार्थाअनुष्ठितशास्त्रार्थानुष्ठानाःमदर्थोविक्ष्यमाणःअन्वेष्टव्योनुसरणीयः ॥२०॥२१॥ ॥ इतिश्रीरा॰रा॰वा॰आ॰उ॰चतुश्चत्वारिंशःसर्गः ॥४४॥ ॥छ॥ ॥अथहेतुकथनपूर्वंलक्ष्मणस्यसीताविसर्जनेविनियोगःतेषामिति ॥ १ ॥ अन्यथामाकुरुध्वं मदभिप्रायाननुकूलभावंमाकुरुध्वमित्यर्थःतमेवाभिप्रायमाह पौराणामिति सीताविषयेपौराणांयादृशीकथावर्ततेतांमत्तःशृणुतेतिसंबंधः ॥ २ ॥ तांकथामाह पौरापवादइति पौराणांमयिमद्विषये

प्रव्हाःप्रांजलयोभूत्वाविविशुस्तेसमाहिताः ॥ तेतुदृष्ट्वामुखंतस्यसग्रहंशशिनंयथा ॥१५॥ संध्यागतमिवादित्यंप्रभयापरिवर्जितम् ॥ बाष्पपूर्णेचनयनेदृष्ट्वारामस्यधीमतः ॥ हतशोभंयथापद्मंमुखंवीक्ष्यचतस्यते ॥१६॥ ततोऽभिवाद्यत्वरिताःपादौरामस्यमूर्धभिः ॥ तस्थुःसमाहिताःसर्वेरामस्त्वश्रूण्यवर्तयत् ॥१७॥ तान्परिष्वज्यबाहुभ्यामुत्थाप्यचमहाबलः ॥ आसनेष्वासतेत्युक्त्वाततोवाक्यंजगादह ॥१८॥ भवंतोममसर्वस्वंभवंतोजीवितंमम ॥ भवद्भिश्चकृतंराज्यंपालयामिनरेश्वराः ॥१९॥ भवंतःकृतशास्त्रार्थाबुद्ध्याचपरिनिष्ठिताः ॥ संभूयचमदर्थोयमन्वेष्टव्योनरेश्वराः ॥२०॥ तथावदतिकाकुत्स्थेअवधानपरायणाः ॥ उद्विग्नमनसःसर्वेकिंनुराजाभिधास्यति ॥२१॥ ॥ इ॰श्रीम॰वा॰आ॰उ॰चतुश्चत्वारिंशःसर्गः ॥४४॥ ॥छ॥ ॥ तेषांसमुपविष्टानांसर्वेषांदीनचेतसाम् ॥ उवाचवाक्यंकाकुत्स्थोमुखेनपरिशुष्यता ॥१॥ सर्वेशृणुतभद्रंवोमाकुरुध्वंमनोन्यथा ॥ पौराणांममसीतायांयादृशीवर्ततेकथा ॥२॥ पौरापवादःसुमहांस्तथाजनपदस्यच ॥ वर्ततेमयिबीभत्सासामेमर्माणिकृंतति ॥३॥ अहंकिलकुलेजातइक्ष्वाकूणांमहात्मनाम् ॥ सीतापिसत्कुलेजाताजनकानांमहात्मनाम् ॥४॥ जानासित्वंयथासौम्यदंडकेविजनेवने ॥ रावणेनहृतासीतासचविध्वंसितोमया ॥ ५ ॥ तत्रमेबुद्धिरुत्पन्नाजनकस्यसुतांप्रति ॥ अत्रोषितामिमांसीतामानयेयंकथंपुरीम् ॥ ६ ॥ प्रत्ययार्थंततःसीताविवेशज्वलनंतदा ॥ प्रत्यक्षंतवसौमित्रेदेवानांहव्यवाहनः ॥ ७ ॥ अपापांमैथिलीमाहवायुश्चाकाशगोचरः ॥ चंद्रादित्यौचशंसेतेसुराणांसन्निधौपुरा ॥ ८ ॥ ऋषीणांचैवसर्वेषामपापांजनकात्मजाम् ॥ एवंशुद्धसमाचारादेवगंधर्वसन्निधौ ॥ ९ ॥ लंकाद्वीपेमहेंद्रेणममहस्तेनिवेदिता ॥ अंतरात्माचमेवेत्तिसीतांशुद्धांयशस्विनीम् ॥ १० ॥ ततोगृहीत्वावैदेहीमयोध्यामहमागतः ॥ अयंतुमेमहान्वादःशोकश्चहृदिवर्तते ॥ ११ ॥

बीभत्साकुत्सावर्ततेसानेममममर्माणिकृंतति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कथमानयेयंकथमपि ॥ ६ ॥ सीतायाअपापतांप्रख्यापयतिभ्रातृभ्यः प्रत्ययार्थमिति देवानांसन्निधावितिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ऋषीणांचेति सन्निधावित्यर्थः ॥ ९ ॥ लंकाद्वीपेमहेंद्रेणेति लंकाद्वीपेतदाग्निनेति पाठांतरम् ॥ १० ॥ अयंत्विति प्राक्प्रतिपादितरीत्यातत्त्वार्थेन्यास्मिन्नस्थितेपीतिशेषः महान्वादोवर्ततेनिंदावर्तते तच्छ्रवणाच्छोकश्चहृदिवर्तते ॥ ११ ॥

कोसौवादस्तत्राह पौरेति सीताविषयापौरनिंदाभूतस्यप्राणिनः ॥ १२ ॥ शब्दःअकीर्तिबोधकः अधमान्लोकान्निरयान् ॥१३॥१४ ॥ शोकसागरेअकीर्तिजे ॥ १५ ॥ भूतंउ
त्पन्नं अतःएतदकीर्तिजात् अतःश्वःप्रभातेत्वंरथमारुह्यविषयांतेस्वदेशात्परतःसीतामुत्सृज ॥१६॥कविषयांतरेतत्राह गंगायाइति परेपारेगंगोल्लंघनलभ्येपारे॥१७॥तमसासंज्ञंनदी
द्वयंअयोध्यासमीपेगंगार्वाक्तपरपारेच दिव्यसंकाशःदिव्यदेशसदृशः॥१८॥सीतांप्रतिसीतापरित्यागमुद्दिश्य॥१९॥मह्यंममएतत्प्रतिवारितेएतस्यप्रतिवारणेइत्यर्थः॥२०॥भुजाभ्या

पौरापवादःसुमहांस्तथाजनपदस्यच ॥ अकीर्तिर्यस्यगीयेतलोकेभूतस्यकस्यचित् ॥१२॥ पतत्येवाधमाँल्लोकान्यावच्छब्दःप्रकीर्त्यते ॥ अकी
र्तिर्निंद्यतेदेवैःकीर्तिर्लोकेषुपूज्यते ॥ १३ ॥ कीर्त्यर्थंतुसमारंभःसर्वेषांसुमहात्मनाम् ॥ अप्यहंजीवितंजह्यांयुष्मान्वापुरुषर्षभाः ॥ १४ ॥ अप
वादभयाद्भीतःकिंपुनर्जनकात्मजाम् ॥ तस्माद्भवंतःपश्यंतुपतितंशोकसागरे ॥ १५ ॥ नहिपश्याम्यहंभूतंकिंचिद्दुःखमतोधिकम् ॥ श्वस्त्वंप्र
भातेसौमित्रेसुमंत्राधिष्ठितंरथम् ॥ १६ ॥ आरुह्यसीतामारोप्यविषयांतेसमुत्सृज ॥ गंगायास्तुपरेपारेवाल्मीकेस्तुमहात्मनः ॥ १७ ॥ आश्र
मोदिव्यसंकाशस्तमसातीरमाश्रितः ॥ तत्रैनांविजनेदेशेविसृज्यरघुनंदन ॥ १८ ॥ शीघ्रमागच्छसौमित्रेकुरुष्ववचनंमम ॥ नचास्मिप्र
तिवक्तव्यःसीतांप्रतिकथंचन ॥ १९ ॥ तस्मात्त्वंगच्छसौमित्रेनात्रकार्याविचारणा ॥ अप्रीतिर्हिपरामह्यंत्वयैतत्प्रतिवारिते ॥ २० ॥ शापि
ताहिमयायूयंपादाभ्यांजीवितेनच ॥ येमांवाक्यांतरेब्रूयुरनुनेतुंकथंचन ॥ अहितानाममतेनित्यंमदभीष्टविघातनात् ॥ २१ ॥ मानयंतुभवंतो
मांयदिमच्छासनेस्थिताः ॥ इतोद्यनीयतांसीताकुरुष्ववचनंमम ॥ २२ ॥ पूर्वमुक्तोहमनयागंगातीरेहमाश्रमान् ॥ पश्येयमितितस्याश्चका
मःसंवर्त्यतामयम् ॥ २३ ॥ एवमुक्त्वातुकाकुत्स्थोबाष्पेणपिहितेक्षणः ॥ संविवेशसधर्मात्माभ्रातृभिःपरिवारितः ॥ शोकसंविग्नहृदयोनिश
श्वासयथाद्विपः ॥२४॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेपंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ ॥ ततोरजन्यांव्युष्टायांलक्ष्मणोदीनचेतनः ॥
सुमंत्रमब्रवीद्वाक्यंमुखेनपरिशुष्यता ॥ १ ॥ सारथेतुरगान्शीघ्रान्योजयस्वरथोत्तमे ॥ स्वास्तीर्णंराजवचनात्सीतायाश्चासनंशुभम् ॥ २ ॥
सीताहिराजवचनादाश्रमंपुण्यकर्मणाम् ॥ मयानेयामहर्षीणांशीघ्रमानीयतांरथः ॥ ३ ॥

मितिपाठेपिपादाभ्यामित्येवार्थः येवाक्यांतरेअस्मद्वाक्यमध्येमामनुनेतुंब्रूयुस्तेमदभीष्टविघातनान्नित्यंममाहितानामअहिताइतिप्रसिद्धम् ॥२१॥ किंतर्हिकर्तव्यंतत्राह मानयंत्विति
॥२२॥ ननुसीतेविसर्जनायवनंचलेतिकथंवक्तुंशक्यंतत्राह पूर्वमिति संवर्त्यतामनुष्ठीयताम्॥२३॥भ्रातृभिःपरिवारितःप्रविवेश तान्विसृज्यस्ववेश्मेतिशेषः॥२४॥इ०रा०श्रीरा०वा०
आ०उ०पंचचत्वारिंशःसर्गः ॥४५॥ अथलक्ष्मणेनसीतानयनं ततइति॥१॥सीतायाःशुभमासनंराजभवनादानीयस्वास्तीर्णंरथंकुरु॥२॥किमर्थंसीतायाआसनंतत्राह सीताहीति॥३॥

सुरुचिरप्रख्यंसुंदरशोभनम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ एषनृपतिःरामःप्रतिज्ञातमंगीकृतं आश्रमंप्रतिनयनमितिशेषः आज्ञप्तः आश्रमंनेतुमितिशेषः ॥ ७ ॥ शीघ्रंगत्वा गंगातीरमि
तिशेषः मुनीनामाश्रमान्प्रतिअवनेयाअवरोप्यप्रापणीया ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तथेत्युक्त्वायथेष्टंप्रयच्छेत्युक्त्वा ॥ १२ ॥ १३ ॥ नयनंदक्षिणम् ॥ १४ ॥ हृदयंमनः

 सुमंत्रस्तुतथेत्युक्त्वायुक्तंपरमवाजिभिः ॥ रथंसुरुचिरप्रख्यंस्वास्तीर्णसुखशय्यया ॥ ४ ॥ आनीयोवाचसौमित्रिंमित्राणांमानवर्धनम् ॥
रथोयंसमनुप्राप्तोयत्कार्यंक्रियतांप्रभो ॥ ५ ॥ एवमुक्तःसुमंत्रेणराजवेश्मनिलक्ष्मणः ॥ प्रविश्यसीतामासाद्यव्याजहारनरर्षभः ॥ ६ ॥ त्व
याकिलैषनृपतिर्वरंवैयाचितःप्रभुः ॥ नृपेणचप्रतिज्ञातमाज्ञप्तश्चाश्रमंप्रति ॥ ७ ॥ गंगातीरेमयादेविऋषीणामाश्रमान्शुभान् ॥ शीघ्रंगत्वा
तुवैदेहिशासनात्पार्थिवस्यनः ॥ ८ ॥ अरण्येमुनिभिर्जुष्टेअवनेयाभविष्यसि ॥ एवमुक्तातुवैदेहीलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ ९ ॥ प्रहर्षमतुलंले
भेगमनंचाप्यरोचयत् ॥ वासांसिचमहार्हाणिरत्नानिविविधानिच ॥ १० ॥ गृहीत्वातानिवैदेहीगमनायोपचक्रमे ॥ इमानिमुनिपत्नीनांदास्या
म्याभरणान्यहम् ॥ ११ ॥ वस्त्राणिचमहार्हाणिधनानिविविधानिच ॥ सौमित्रिस्तुतथेत्युक्त्वारथमारोप्यमैथिलीम् ॥१२॥ प्रययौशीघ्रतुरगं
रामस्याज्ञामनुस्मरन् ॥ अब्रवीच्चतदासीतालक्ष्मणंलक्ष्मिवर्धनम् ॥१३॥ अशुभानिबहून्येवपश्यामिरघुनंदन ॥ नयनंमेस्फुरत्यद्यगात्रोत्कं
पश्चजायते ॥१४॥ हृदयंचैवसौमित्रेअस्वस्थमिवलक्षये ॥ औत्सुक्यंपरमंचापिअधृतिश्चपरामम ॥ १५ ॥ शून्यामेवचपश्यामिपृथिवींपृथु
लोचन ॥ अपिस्वस्तिभवेत्तस्यभ्रातुस्तेभ्रातृवत्सल ॥१६॥ श्वश्रूणांचैवमेवीरसर्वासामविशेषतः ॥ पुरेजनपदेचैवकुशलंप्राणिनामपि ॥१७॥
इत्यंजलिकृतासीतादेवताअभ्ययाचत ॥ लक्ष्मणोर्थंततःश्रुत्वाशिरसावंद्यमैथिलीम् ॥१८॥ शिवंमित्यब्रवीद्धृष्टोहृदयेनविशुष्यता ॥ ततोवा
समुपागम्यगोमतीतीरआश्रमे ॥१९॥ प्रभातेपुनरुत्थायसौमित्रिःसूतमब्रवीत् ॥ योजयस्वरथंशीघ्रमद्यभागीरथीजलम् ॥ २० ॥ शिरसाधार
यिष्यामित्रियंबकइवौजसा ॥ सोऽश्वान्विचारयित्वातुरथेयुक्तान्मनोजवान् ॥ २१ ॥ आरोहस्वेतिवैदेहींसूतःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ सातुसूतस्य
वचनादारुरोहरथोत्तमम् ॥ २२ ॥ सीतासौमित्रिणासार्धंसुमंत्रेणचधीमता ॥ आससादविशालाक्षीगंगांपापविनाशिनीम् ॥ २३ ॥
अथार्धदिवसंगत्वाभागीरथ्याजलाशयम् ॥ निरीक्ष्यलक्ष्मणोदीनःप्ररुरोदमहास्वनः ॥ २४ ॥

औत्सुक्यंनगरविषयंरामविषयंवा ॥ १५ ॥ शून्यांसुखशून्याम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ अंजलिकृताकृतांजलिःअर्थदुर्निमित्तवस्तु ॥ १८ ॥ शिवमित्यब्रवीद्धृष्टःहृष्टइव ॥ १९ ॥
॥ २० ॥ पर्वतस्त्र्यंबकोयथेतिपाठेउपमाद्वयं त्र्यंबकइवपर्वतोहिमवानिवेतिवा अश्वान्चतुरः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ जलाशयंजलप्रवाहम् ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ ममचिराभिलषितंजाह्नवीतीरमासाद्यकिंरुद्यतेइत्यन्वयः॥२६॥ द्विरात्रंतेनविनाकृतःशोकमागतःकच्चित् ॥ २७ ॥ २८॥ २९ ॥ ३० ॥३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ इ०रा० श्रीरा०रा०वा०आ०उ०षट्चत्वा०सर्गः॥४६॥ ॥छ॥ ॥ नैषादींनिषादोपनीतांगुहाख्यनिषादसंबंधिनीमितिवा समायुक्तांसज्जीकृतां ॥१॥स्थीयतां अर्वाचीनगंगातीरेएवेतिशेषः प्रयाहिपरंतीरमितिशेषः ॥२॥ तीरंपरंतीरम् उवाच सीतामितिशेषः ॥ ३ ॥ वैदेहि अस्मिन्निमित्तेयस्माद्धीमताप्यार्येणलोकनिंदाहेतुभूतेक्रूरकार्येयदहंनियुक्तस्तल्लोकस्यवचनी

सीतातुपरमायत्तादृष्ट्वालक्ष्मणमातुरम् ॥ उवाचवाक्यंधर्मज्ञाकिमिदंरुद्यतेत्वया ॥२५॥ जाह्नवीतीरमासाद्यचिराभिलषितंमम ॥ हर्षकाले किमर्थंमांविषादयसिलक्ष्मण ॥२६॥ नित्यंत्वंरामपार्श्वेषुवर्तसेपुरुषर्षभ ॥ कच्चिद्विनाकृतस्तेनद्विरात्रंशोकमागतः ॥२७॥ ममापिदयितोरा मोजीवितादपिलक्ष्मण ॥ नचाहमेवंशोचामिमैवंत्वंबालिशोभव ॥२८॥ तारयस्वचमांगंगांदर्शयस्वचतापसान् ॥ ततोमुनिभ्योवासांसिदा स्याम्याभरणानिच ॥२९॥ ततःकृत्वामहर्षीणांयथार्हमभिवादनम् ॥ तत्रचैकांनिशामुष्ययास्यामस्तांपुरींपुनः ॥३०॥ ममापिपद्मपत्राक्षं सिंहोरस्कंकृशोदरम् ॥ त्वरतेहिमनोद्रष्टुंरामंरमयतांवरम् ॥३१॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाप्रमृज्यनयनेशुभे ॥ नाविकानाह्वयामासलक्ष्मणः परवीरहा ॥ इयंचसज्जानौश्चेतिदाशाःप्रांजलयोब्रुवन् ॥३२॥ तितीर्षुर्लक्ष्मणोगंगांशुभांनावमुपारुहत् ॥ गंगांसंतारयामासलक्ष्मणस्तांस माहितः॥३३॥इ०श्रीम०वा०आ०उ०षट्चत्वारिंशःसर्गः॥४६॥ ॥छ॥ ॥अथनावंसुविस्तीर्णांनैषादींराघवानुजः॥आरुरोहसमायुक्तांपूर्व मारोप्यमैथिलीम् ॥१॥ सुमंत्रंचैवसरथंस्थीयतामितिलक्ष्मणः ॥ उवाचशोकसंतप्तःप्रयाहीतिचनाविकम् ॥ २ ॥ ततस्तीरमुपागम्यभागी रथ्याःसलक्ष्मणः ॥ उवाचमैथिलींवाक्यंप्रांजलिर्बाष्पसंवृतः ॥३॥ हृद्गतंमेमहच्छल्यंयस्मादार्येणधीमता ॥ अस्मिन्निमित्तेवैदेहिलोकस्य वचनीकृतः ॥४॥ श्रेयोहिमरणंमेद्यमृत्युर्वायत्परंभवेत् ॥ नचास्मिन्नीदृशेकार्येनियोज्योलोकनिंदिते ॥५॥ प्रसीदचनमेपापंकर्तुमर्हसिशो भने ॥ इत्यंजलिकृतोभूमौनिपपातसलक्ष्मणः ॥ ६ ॥ रुदंतंप्रांजलिंदृष्ट्वाकांक्षंतंमृत्युमात्मनः ॥ मैथिलीभृशसंविग्नालक्ष्मणंवाक्यम ब्रवीत् ॥ ७ ॥ किमिदंनावगच्छामिब्रूहितत्त्वेनलक्ष्मण ॥ पश्यामित्वांनचस्वस्थमपिक्षेमंमहीपतेः ॥ ८ ॥

कृतः यलोपआर्षःवचनीयोनिंद्यःकृतःअतोमेमहच्छल्यंहृद्गतंहृदयंप्राविष्टम् ॥ ४॥ एवंमहच्छल्यंप्राप्तवतोमेयन्मरणंतत्प्रागवस्थामूर्च्छामृत्युर्मुख्यंमरणंवायद्भवेत्तत्परंश्रेयोभवेत् नचनतुईदृशेलोकनिंद्येअस्मिन्वक्ष्यमाणेकार्येहंनियोज्योनियोक्तुमर्होभवामि अथापिराजनियोगस्यसर्वथाकर्तव्यत्वान्नियोगंकरोमीतिशेषः ॥५॥ यदेवमतःप्रसीदेति पापंकर्तुंदोषं ज्ञातुमित्यर्थःअंजलिकृतःकृतांजालिः ॥ ६॥ मृत्युंकांक्षंतंपरदुःच्छल्यवशात् ॥ ७ ॥ नावगच्छामिरोदनादिहेतुमितिशेषः महीपतेःरामस्यक्षेममपिसौख्यमपिनपश्यामि ॥ ८ ॥

यस्मात्त्वमेवंसंतापमागतस्तस्मात्त्वंनरेंद्रेणप्रत्युत्तरतयाशापपूर्वंकूरेकर्मण्याज्ञप्तइतिमन्येइतिशेषःमह्यंममसन्निधौ आज्ञापयामि तेत्वामित्यर्थः ॥९॥१०॥ त्वत्कृतेऽपवादंनिंदांश्रुत्वा
संतप्तहृदयोगृहंगतइत्यन्वयः ॥११॥कोसौमन्निमित्तःपौरापवादस्तत्राह नतानीति यानिवचनानिराज्ञाऽमर्षाद्धृदिन्यस्तानितानिहेदेविमयातवाग्रतोनवचनीयानिनवक्तुंशक्यानि
अतएवतेषांवादोमयापृष्ठतःकृतः॥१२॥ननुमदीयनिर्दोषत्वंराजात्वंचनजानासिकिंतत्राह निर्दोषेति यद्यपित्वंममसन्निधौअग्न्यादिभिर्निर्दोषाख्यापितातथापिपौरापवादभीतेनसानि ७
र्दोषापित्वंत्यक्ता अन्यथावास्तवदोषबुद्ध्येतितेत्वयानग्राह्यम् यदेवमतआश्रमांतेषुआश्रमसमीपेषु ॥१३॥ १४ ॥ दौर्हृदंचाज्ञायगर्भिण्याअभिलषितमवश्यंकार्यमितिज्ञात्वेत्यर्थः

शापितोसिनरेंद्रेणयत्त्वंसंतापमागतः ॥ तद्भयाःसन्निधौमह्यमहमाज्ञापयामिते ॥ ९ ॥ वैदेह्याचोद्यमानस्तुलक्ष्मणोदीनचेतनः ॥ अवाङ्मु
खोबाष्पगलोवाक्यमेतदुवाचह ॥१०॥ श्रुत्वापरिषदोमध्येह्यपवादंसुदारुणम् ॥ पुरेजनपदेचैवत्वत्कृतेजनकात्मजे ॥११॥ रामःसंतप्तहृद
योमांनिवेद्यगृहंगतः ॥ नतानिवचनीयानिमयादेवितवाग्रतः ॥१२॥ यानिराज्ञाहृदिन्यस्तान्यमर्षात्पृष्ठतःकृतः ॥सात्वंत्यक्तानृपतिनानिर्दो
षाममसन्निधौ ॥१३॥ पौरापवादभीतेनग्राह्यंदेविनतेन्यथा ॥ आश्रमांतेषुचमयात्यक्तव्यात्वंभविष्यसि ॥ १४ ॥ राज्ञःशासनमादायतथैव
किलदौर्हृदम् ॥ तदेतज्जाह्नवीतीरेब्रह्मर्षीणांतपोवनम् ॥१५॥ पुण्यंचरमणीयंचमाविषादंकृथाःशुभे ॥ राज्ञोदशरथस्यैवपितुर्मेमुनिपुंगवः
॥१६॥ सखापरमकोविप्रोवाल्मीकिःसुमहायशाः ॥ पादच्छायामुपागम्यसुखमस्यमहात्मनः ॥ उपवासपरैकाग्रावसत्वंजनकात्मजे॥ १७ ॥
पतिव्रतात्वमास्थायरामंकृत्वासदाहृदि ॥ श्रेयस्तेपरमंदेवितथाकृत्वाभविष्यति ॥ १८ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्त॰
सप्तचत्वारिंशःसर्गः ॥४७॥ ॥छ॥ ॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वादारुणंजनकात्मजा ॥ परंविषादमागम्यवैदेहीनिपपातह ॥ १ ॥ सामुहूर्तमि
वासंज्ञाबाष्पपर्याकुलेक्षणा ॥ लक्ष्मणंदीनयावाचाउवाचजनकात्मजा ॥२॥ मामिकेयंतनुर्नूनंसृष्टादुःखायलक्ष्मण ॥ धात्रायस्यास्तथामे
द्यदुःखमूर्तिःप्रदृश्यते ॥३॥ किंनुपापंकृतंपूर्वंकोवादारैर्वियोजितः ॥ याहंशुद्धसमाचारात्यक्तानृपतिनासती ॥ ४ ॥ पुराहमाश्रमेवासंराम
पादानुवर्तिनी ॥ अनुरुध्यापिसौमित्रेदुःखेचपरिवर्तिनी ॥ ५ ॥

॥ १५ ॥ पुण्यंरमणीयंतपोवनंप्राप्यमाविषादंकृथाः ॥१६॥ परमकइत्यनुकंपायांकन्
यस्यपादच्छायांपादमूलंउपागम्य एतत्पारतंत्र्यंप्राप्येत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्त
चत्वारिंशःसर्गः ॥४७॥ ॥छ॥ ॥ अथविसृष्टसीतासंदेशंगृहीत्वालक्ष्मणपरावृत्तिः लक्ष्मणस्येति ॥ १ ॥ बाष्पपर्याकुलेक्षणा संज्ञांप्राप्येतिशेषः ॥ २ ॥ दुःखमूर्तिःसकलदुःख
समूहः ॥३॥ सतीपतिव्रता ॥ ४ ॥ हेसौमित्रेपुरापूर्वकालेरामपादानुवर्तिनीभूत्वादुःखेवनवासदुःखेपरिवर्तिनीवर्तमानापिअनुरुध्यतत्सोढ्वाआश्रमेवासमरोचयमितिशेषः ॥ ५ ॥

साहमिदानींविजनीकृताइष्टजनरहिताकृताकथमाश्रमेवत्स्यामि कस्यचस्वीयंदुःखमहमाख्यास्यामि विजनवनस्थेतिशेषः ॥ ६ ॥ किंन्विति महात्मनाराघवेणकेनकारणेनत्यक्ताकिं वात्यागकारणमसत्कर्मत्वयाकृतमितिप्रष्टृषुमुनिषुकिंनुवक्ष्यामि त्यागकारणपापस्यकस्याप्यकरणाद्वक्तव्यंप्रत्युत्तरंनकिमपिपश्यामीत्याशयः ॥ ७ ॥ अपिचजीवितत्यागोप्यशक्य इत्याह नखल्विति तदत्यागहेतुमाह राजवंशइति राजसंतानःपरिहास्यतेविच्छिद्यतेइत्यर्थः मयिगर्भस्यविद्यमानत्वादितिभावः ॥८॥ त्वंचराजशासनंकुर्वित्याह यथाज्ञामिति इदंवचःमत्संदेशरूपम् ॥९॥ प्रग्रहेणप्रकृष्टांजलिग्रहणसमेतेनाशिरसेत्यन्वयःचरणौवंद्यमत्प्रतिनिधितयेतिभावः पार्थिवं चवंदयित्वाकुशलंब्रूहि ॥१०॥११॥१२॥ जनेऽयशोभीरुणा

साकथंह्याश्रमेसौम्यवत्स्यामिविजनीकृता ॥ आख्यास्यामिचकस्याहंदुःखंदुःखपरायणा ॥ ६ ॥ किंनुवक्ष्यामिमुनिषुकर्मचासत्कृतंप्रभो ॥ कस्मिन्वाकारणेत्यक्काराघवेणमहात्मना ॥ ७ ॥ नखल्वद्यैवसौमित्रेजीवितंजाह्नवीजले ॥ त्यजेयंराजवंशस्तुभर्तुर्मेपरिहास्यते ॥८॥ यथाज्ञंकुरुसौमित्रेत्यज्यमांदुःखभागिनीम् ॥ निदेशेस्थीयतांराज्ञःशृणुचेदंवचोमम ॥ ९ ॥ श्वश्रूणामविशेषेणप्रांजलिप्रग्रहेणच ॥ शिरसावंद्यचरणौकुशलंब्रूहिपार्थिवम् ॥ १० ॥ शिरसाभिनतोब्रूयाःसर्वासामेवलक्ष्मण ॥ वक्तव्यश्चापिनृपतिर्धर्मेषुसुसमाहितः ॥ ११ ॥ जानासिचयथाशुद्धासीतातत्त्वेनराघव ॥ भक्त्याचपरयायुक्ताहिताचतवनित्यशः ॥ १२ ॥ अहंत्यक्ताचतेवीरअयशोभीरुणाजने ॥ यच्चतेवचनीयंस्यादपवादःसमुत्थितः ॥१३॥ मयाचपरिहर्तव्यंत्वंहिमेपरमागतिः ॥ वक्तव्यश्चैवनृपतिर्धर्मेणसुसमाहितः॥१४॥ यथाभ्रातृषुवर्तेथास्तथापौरेषुनित्यदा ॥ परमोह्येषधर्मस्तेतस्मात्कीर्तिरनुत्तमा ॥ १५॥ यत्तुपौरजनेराजन्धर्मेणसमवाप्नुयात् ॥ अहंतुनानुशोचामिस्वशरीरंनरर्षभ ॥ १६ ॥ यथापवादःपौराणांतथैवरघुनंदन ॥ पतिर्हिदेवतानार्याःपतिर्बंधुःपतिर्गुरुः ॥१७ ॥ प्राणैरपिप्रियंतस्माद्भर्तुःकार्यंविशेषतः॥ इतिमद्वचनाद्रामोवक्तव्योममसंग्रहः ॥१८॥ निरीक्ष्यमाद्यगच्छत्वमृतुकालातिवर्तिनीम् ॥ एवंब्रुवंत्यांसीतायांलक्ष्मणोदीनचेतनः ॥१९॥ शिरसावंद्यधरणींव्याहर्तुंनशशाकह ॥ प्रदक्षिणंचतांकृत्वारुदन्नेवमहास्वनः ॥ २० ॥ ध्यात्वामुहूर्तंतामाहकिंमांवक्ष्यसिशोभने ॥ दृष्टपूर्वंनतेरूपंपादौदृष्टौतवानघे ॥२१॥

जननिमित्तायशोभीरुणैवत्वयात्यक्तानान्यथेतिजानामीतिशेषःवचनीयंनिंदा अपवादोऽभिशापः ॥१३ ॥ अथप्रजाविषयेसंदेशमाह वक्तव्यश्चेति ॥१४ ॥ १५॥ एषधर्मःकस्तत्राह यत्तुइति धर्मेणधर्मकृतलक्षणेनयदवाप्नुयात्पुण्यंएषएवपरमोधर्मः ॥ १६ ॥ यथापौराणामपवादंपरिहृत्यस्थितिर्भवातितथैवरघुनंदनवर्तस्वेतिशेषः ॥१७॥ ममसंग्रहःमयारामंप्रतिवक्तव्यसंदेशस्यसंग्रहइत्यर्थः ॥१८ ॥ ऋतुकालातिवर्तिनींगर्भलक्षणवतींमामांनिरीक्ष्यगच्छ पुनारामादिकृतापवादप्रसक्तिनिवृत्तयेइतिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥ किंमांवक्ष्यसिनिरीक्ष्यमांगच्छेतिकिंविदसीत्यर्थः शोकवशात्कालांतरेप्रयोगोनदोषाय तथानिरीक्षणस्यायोग्यतोपपादकंदृष्टपूर्वमिति ॥ २१ ॥

॥२२॥२३॥ अनाथवदनाथेवनतुवस्तुतोऽनाथा पूर्णचिद्घनस्वरूपत्वादितिभावः ॥२४॥२५॥ दुःखभारावनतासेव यशोधरापातिव्रत्ययशोवती ॥२६॥ इ॰रा॰श्रीरा॰रा॰वा॰ आ॰उ॰अष्टा॰सर्गः॥४८॥ ॥छ॥ ॥ अथवाल्मीकिनास्वाश्रमेसीतानयनं सीतांत्विति मुनिदारकाः मुनिपुत्राः उग्रधीःउग्रतापोविषयबुद्धिः॥१॥२॥निवेदयामासुरित्यस्यविस्तरोऽ

कथमत्रहिपश्यामिरामेणरहितांवने ॥ इत्युक्त्वातांनमस्कृत्यपुनर्नावमुपारुहत् ॥२२॥ आरुरोहपुनर्नावंनाविकंचाभ्यचोदयत् ॥ सगत्वाचोत्तरंतीरंशोकभारसमन्वितः ॥ २३ ॥ संमूढइवदुःखेनरथमध्यारुहद्द्रुतम् ॥ मुहुर्मुहुःपरावृत्यदृष्ट्वासीतामनाथवत् ॥ २४ ॥ चेष्टंतींपरतीरस्थांलक्ष्मणःप्रययावथ ॥ दूरस्थंरथमालोक्यलक्ष्मणंचमुहुर्मुहुः ॥ निरीक्षमाणांतूद्विग्नांसीतांशोकःसमाविशत् ॥२५॥ सादुःखभारावनता यशस्विनीयशोधरानाथमपश्यतीसती ॥रुरोदसाबर्हिणनादितेवनेमहास्वनंदुःखपरायणासती ॥२६॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम॰वा॰आ॰उत्तरकांडे अष्टचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४८ ॥ सीतांतुरुदतींदृष्ट्वातेतत्रमुनिदारकाः ॥ प्राद्रवन्यत्रभगवानास्तेवाल्मीकिरुग्रधीः ॥ १ ॥ अभिवाद्यमुनेःपादौमुनिपुत्रामहर्षये ॥ सर्वेनिवेदयामासुस्तस्यास्तुरुदितस्वनम्॥२॥अदृष्टपूर्वाभगवन्कस्याप्येषामहात्मनः॥ पत्नीश्रीरिवसंमोहाद्विरौति विकृतानना ॥३॥ भगवन्साधुपश्येस्त्वंदेवतामिवखाच्च्युताम् ॥ नद्यास्तुतीरेभगवन्वरस्त्रीकापिदुःखिता ॥४॥ दृष्टाऽस्माभिःप्ररुदिताद्दृढंशोकपरायणा ॥ अनर्हादुःखशोकाभ्यामेकादीनाअनाथवत् ॥५॥ "नह्येनांमानुषींविद्मःसत्क्रियास्याःप्रयुज्यताम् ॥ आश्रमस्याविदूरेच त्वामियंशरणंगता ॥ त्रातारमिच्छतेसाध्वीभगवंस्त्रातुमर्हसि ॥ तेषांतुवचनंश्रुत्वाबुद्ध्यानिश्चित्यधर्मवित् ॥ तपसालब्धचक्षुष्मान्प्राद्रवद्यत्रमैथिली ॥ तंप्रयांतमभिप्रेत्यशिष्याह्येनंमहामतिम् ॥ तंतुदेशमभिद्रुत्यकिंचित्पद्भ्यांमहामतिः ॥ अर्घ्यमादायरुचिरंजाह्नवीतीरमागमत् ॥ ददर्शराघवस्येष्टांसीतांपत्नीमनाथवत्" ॥ तांसीतांशोकभारार्तांवाल्मीकिर्मुनिपुंगवः ॥ उवाचमधुरांवाणींह्लादयन्निवतेजसा ॥ ६ ॥ स्नुषादशरथस्यत्वंरामस्यमहिषीप्रिया ॥ जनकस्यसुताराज्ञःस्वागतंतेपतिव्रते ॥ ७ ॥ आयांतीचासिविज्ञातामयाधर्मसमाधिना ॥कारणंचैवसर्वंमेहृदयेनोपलक्षितम् ॥ ८ ॥ तवचैवमहाभागेविदितंममतत्त्वतः ॥ सर्वंचविदितंमह्यंत्रैलोक्येयद्धिवर्तते ॥ ९ ॥

दृष्टेति ॥ ३ ॥ ४ ॥ अनर्हा दुःखस्येतिशेषः दुःखशोकाभ्यांदीनाअनाथवद्वर्ततेतामिमांसाधुपश्येःदृष्ट्वानुगृहाणच ॥ ५ ॥ एतदुत्तरंतांसीतामितिश्लोकःमध्येश्लोकचतुष्टयमधीधिकंप्रक्षिप्तमितिकतकः तांसीतांमुनिपुत्रैर्दृष्ट्वानुग्राह्यत्वेनोक्तांशोकग्रस्तांतांसीतांतत्समीपेगत्वादृष्टांवाल्मिकिरुवाचेतिसोपस्कारःसंबंधः ॥६॥७॥ धर्मसमाधिनायोगजधर्मलब्धध्यानपरिपाकेन कारणंचआगमनकारणं हृदयेनोपलक्षितं ध्यानेनेतिभावः ॥८॥ तवचैवेति तत्त्वतःतत्त्वंतवतत्त्वंशुद्धभावत्वरूपंममममयाविदितं तदेवाह सर्वंचेति मह्यंमम ॥९॥

तदेवपुनराहापापामिति तेत्वांमयिवर्तसे मत्समीपेनिवासिष्यसीत्यर्थः ॥ १० ॥ आश्रमस्याविदूरेसमीपेएकांतेतपश्चरणार्थंतापस्योपस्थिताःसंतितासांनिवासोस्तीत्यर्थः यथावत्सं
पुत्रमिव ॥११॥ यथास्वगृहमभ्येत्यतिष्ठसितथैवातिष्ठेतिशेषः ॥१२॥१३॥ वैदेह्यासहेतिशेषः मुनिपत्नयस्तापस्योमुदायुक्ताअब्रुवन्वाल्मीकिम् ॥१४ ॥ चिरस्यतवागमनंदृष्ट्वास्थि
तावयमभिवादयामःअभिवादयामःकिंचकुर्महे ॥१५॥१६॥ सदेति पूर्वपूर्वावतारेष्वप्येवमेवपरिपालितेत्यर्थः ॥१७॥१८॥ परिदायतापसीनांहस्तेदत्त्वा ॥१९॥ ॥ इ० रा० श्रीरा०

अपापांवेद्मिसीतेतेतपोलब्धेनचक्षुषा ॥ विस्रब्धाभववैदेहिसांप्रतंमयिवर्तसे ॥१०॥ आश्रमस्याविदूरेमेतापस्यस्तपसिस्थिताः ॥ तास्त्वांवत्से
यथावत्संपालयिष्यंतिनित्यशः ॥ ११ ॥ इदमर्घ्यंप्रतीच्छत्वंविस्रब्धाविगतज्वरा ॥ यथास्वगृहमभ्येत्यविषादंचैवमाकृथाः ॥१२॥श्रुत्वातु
भाषितंसीतामुनेःपरममद्भुतम् ॥ शिरसावंद्यचरणौतथेत्याहकृतांजलिः ॥ १३ ॥ तंप्रयांतंमुनिंसीताप्रांजलिःपृष्ठतोन्वगात् ॥ तंदृष्ट्वामुनि
मायांतंवैदेह्यामुनिपत्नयः ॥ उपाजग्मुर्मुदायुक्तावचनंचेदमब्रुवन् ॥ १४ ॥ स्वागतंतेमुनिश्रेष्ठचिरस्यागमनंचते ॥ अभिवादयामस्त्वांसर्वा
उच्यतांकिंचकुर्महे ॥ १५ ॥ तासांतद्वचनंश्रुत्वावाल्मीकिरिदमब्रवीत् ॥ सीतेयंसमनुप्राप्तापत्नीरामस्यधीमतः ॥ १६ ॥ स्नुषादशरथ
स्यैषाजनकस्यसुतासती ॥ अपापापतिनात्यक्तापरिपाल्यामयासदा ॥ १७ ॥ इमांभवत्यःपश्यंतुस्नेहेनपरमेणहि ॥ गौरवान्ममवाक्याच्च
पूज्यावोस्तुविशेषतः ॥ १८ ॥ मुहुर्मुहुश्चवैदेहींपरिदायमहायशाः ॥ स्वमाश्रमंशिष्यवृतःपुनरायान्महातपाः ॥१९॥ ॥ इत्यार्षेश्री
मद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोनपंचाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ दृष्ट्वातुमैथिलींसीतामाश्रमेसंप्रवेशिताम्
॥ संतापमगमद्धोरंलक्ष्मणोदीनचेतनः ॥ १ ॥ अब्रवीच्चमहातेजाःसुमंत्रंमंत्रसारथिम् ॥ सीतासंतापजंदुःखंपश्यरामस्यसारथे ॥ २ ॥ त
तोदुःखतरंकिंनुराघवस्यभविष्यति ॥ पत्नींशुद्धसमाचारांविसृज्यजनकात्मजाम् ॥ ३ ॥ व्यक्तंदैवादहंमन्येराघवस्यविनाभवम् ॥ वैदे
ह्यासारथेनित्यंदैवंहिदुरतिक्रमम् ॥ ४ ॥ योहिदेवान्सगंधर्वानसुरान्सहराक्षसैः ॥ निहन्याद्राघवःक्रुद्धःसदैवंपर्युपासते ॥ ५ ॥ पुररा
मःपितुर्वाक्याद्दंडकेविजनेवने ॥ उषित्वानववर्षाणिपंचचैवमहावने ॥ ६ ॥

रा० वा० आ० उ० एकोनपंचाशःसर्गः ॥४९॥ ॥ १ ॥अथलक्ष्मणस्यसुमंत्रेणाश्वसनंदृष्ट्वात्विति उदक्कूलेस्थित्वावाल्मीकिकर्तृकसीताप्रवेशदर्शनम् ॥ १ ॥ मंत्रसारथिंमंत्रसहा
यभूतंसारथिंसीतासंतापजंसीतावियोगजसंतापजम् ॥२ ॥ पत्नींविसृज्ययत्स्थितःततःविसृज्यास्थितेः ॥३ ॥ वैदेह्याविनाभवंवैदेहीवियोगेनावस्थानदैवात्प्राचीनदुरदृष्टवशादहंम
न्ये यतोदैवंदुरतिक्रमम् ॥ ४ ॥ दैवंपर्युपासतेदैवमनुवर्तते नतुतन्निरसितुंशक्नोतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ यत्पुरादंडकेउषित्वादुःखमन्वभूत्तत्पितृवाक्यगौरवादुचितामितिशेषः ॥ ६ ॥

इदंतुअपरिपाल्यवचसांपौराणांवचनंश्रुत्वाअपरिमितकालत्वाद्दुःखतरंसीताविप्रवासनंयत्कृतवांस्तन्नृशंसंक्रूरकल्पमितिभाति ॥७॥ कोन्विति हीनार्थवादिभिर्न्यायहीनार्थवादिभिः
पौरैर्हेतुभिर्मैथिलींप्रतियशोहरेसाध्वींवनेविसृष्टवानित्ययशस्करेऽस्मिन्कर्मणिसीतापरित्यागकर्मण्यनुष्ठितेसतिकोनुधर्माश्रयोधर्मपरिग्रहः संप्राप्तोरामेण धर्माणांसत्यस्त्रीमूलत्वात् त
त्त्यागेसर्वोपिधर्मोनाशितएवेत्यर्थः ॥८॥९॥ दृष्टमिति पुरापूर्वस्मिन्काले तवपितुरग्रतःएतत्सीताविप्रवासनादिवक्ष्यमाणंविप्रैर्दृष्टमेव दृष्टोत्यर्थः ॥१०॥तदेवाह भविष्यतीतिदृढंध्रुवंदुः
खप्रायोदुःखबहुलःअतोविसौख्यभाक्सौख्यवियोगभाक्चभाविष्यतिइतिदृष्टमित्यन्वयःयदेवमतःप्राप्स्यतेचेत्यादि ॥११॥ प्रियैर्वियोगमित्येतदेवविवृणोतित्वांचेतिदुर्वासःसंभाष
णनिमित्तकेनिर्याणकालेलक्ष्मणत्यागःशत्रुघ्नभरतयोस्तुमथुराराज्यगंधर्वराज्ययोःकरणायप्रतिष्ठापनमेवत्यागः ॥१२॥ राज्ञादशरथेनवोयुष्मान्प्रतिव्याहृतंएषांकथमग्रेभावीत्येवंप्रश्न
वाक्यंश्रुत्वायद्दुर्वासउवाचतदिदंत्वयित्वयासौमित्रेशत्रुघ्नेभरतेचनवाच्यम् ॥ १३ ॥ दुर्वासोवाक्यंत्वयाकथमवगतंतत्राह महाजनेति महांतोजनायस्यदशरथस्यतस्यममचसन्निधौ

ततोदुःखतरंभूयःसीतायाविप्रवासनम् ॥ पौराणांवचनंश्रुत्वानृशंसंप्रतिभातिमे ॥७॥ कोनुधर्माश्रयःसूतकर्मण्यस्मिन्यशोहरे ॥ मैथिलींस
मनुप्राप्तःपौरैर्हीनार्थवादिभिः ॥८॥ एतावाचोबहुविधाःश्रुत्वालक्ष्मणभाषिताः ॥ सुमंत्रःश्रद्धयाप्राज्ञोवाक्यमेतदुवाचह ॥९॥ नसंतापस्त्व
याकार्यःसौमित्रेमैथिलींप्रति ॥ दृष्टमेतत्पुराविप्रैःपितुस्तेलक्ष्मणाग्रतः ॥१०॥ भविष्यतिदृढंरामोदुःखप्रायोविसौख्यभाक् ॥ प्राप्स्यतेचमहा
बाहुर्विप्रयोगंप्रियैर्द्रुतम् ॥११॥ त्वांचैवमैथिलींचैवशत्रुघ्नभरतौतथा ॥ सत्यजिष्यतिधर्मात्माकालेनमहतामहान् ॥१२॥ इदंत्वयिनवक्तव्यं
सौमित्रेभरतेपिवा ॥ राज्ञावोव्याहृतंवाक्यंदुर्वासायदुवाचह॥१३॥महाजनसमीपेचममचैवनरर्षभ॥ऋषिणाव्याहृतंवाक्यंवसिष्ठस्यचसन्निधौ
॥१४॥ ऋषेस्तुवचनंश्रुत्वामामाहपुरुषर्षभः॥ सूतनक्कचिदेवंतेवक्तव्यंजनसन्निधौ ॥१५॥ तस्याहंलोकपालस्यवाक्यंतत्सुसमाहितः ॥ नैव
जात्वनृतंकुर्यामितिमेसौम्यदर्शनम् ॥१६॥ सर्वथैवनवक्तव्यंमयासौम्यतवाग्रतः ॥ यदितेश्रवणेश्रद्धाश्रूयतांरघुनंदन ॥१७॥ यद्यप्यहंनरें
द्रेणरहस्यंश्रावितंपुरा ॥ तथाप्युदाहरिष्यामिदैवंहिदुरतिक्रमम्॥१८॥ राजसमीपस्थितंमामनुत्थाप्यैववसिष्ठसन्निधौचऋषिणोक्तम् एवंत्रयाणामग्रेएतदुक्त
मितित्रयएतत्परिज्ञाइत्युक्तम् ॥१४॥ ऋषेर्दुर्वाससःपुरुषर्षभोदशरथःएवंतेश्रुतमतिरहस्यंत्वयानक्कचिद्वक्तव्यमित्यर्थः ॥ १५ ॥ तस्यलोकपालस्यदशरथस्यवाक्यंनानृतंकार्यमिति
सुसमाहितःसावधानचित्तोभविष्यामीतिमेदर्शनंसंकल्पः ॥१६॥ यदेवमतःसर्वथेति तवाग्रेनवक्तव्यम् रहस्यश्रवणेऽत्युत्कटश्रद्धारहितस्येत्यर्थः श्रद्धायांतुवक्ष्यामीत्याह यदितेइति
लक्ष्मणस्यपरमाप्तत्वात्स्वजपुत्रत्वाद्राजनसन्निधावेवनरेंद्रेणप्रतिषेधाच्चदुःखितदुःखनिवारणायरहस्यप्रकटनेपिनदोषइतिसुमंत्राशयः ॥ १७ ॥ पुनस्तदेवाह यद्यपीति यद्यपिनरेंद्रेण
रहस्यमप्रकाश्यमित्युक्तंतथापिकथनयोग्येकालेएकस्यनिकटेउदाहरिष्यामि एवंज्ञात्वादुःखंनकार्यमित्याह दैवंहीति येनदैवेनेदृशंदुःखंप्राप्तंतद्दैवंदुरतिक्रममितिज्ञात्वा
शोकंत्यजेत्यर्थः दैवंहिसुमहद्भूतम् येनेदमीदृशंप्राप्यमितिचपाठोराज्ञाप्रकाश्यत्वोक्तौहेतुर्दैवंहीत्यादि येनदैवेनप्राचीनकर्मणाशोकसममीदृशंदुःखंत्वयाप्राप्यंप्रापणीयंतद्दैवंहिय

स्मात्सुमहद्भूतंकेना।पिदुःशकज्ञानमतोराज्ञाप्रकाश्यमुक्तं यदितुपूर्वंभवदादीनामग्रेउक्तंस्यात्तदास्यार्थस्यावश्यभावित्वज्ञानात्तवेदृशंदुःखंनस्यादितिकतकादयः अतोनत्वयाभरता।दि
सान्निधौवाच्यमितिशेषः ॥१८॥१९॥ गंभीरार्थपदंप्रागुक्तसत्यंतथ्यंभाषितंश्रुत्वासौमित्रिःशोकनिवृत्तयेतद्ब्रूहिविस्तरेणब्रूहीत्यब्रवीत् ॥२०॥ ॥इ० रा० श्रीरा० रा० वा० आ० उ०
पंचाशःसर्गः ॥ ५० ॥ ॥छ॥ ॥ अथतत्कथनम् तथासंचोदितइति ॥१॥ वार्षिक्यंवर्षासुभवंचातुर्मास्यनियममुद्दिश्योवास यतीनांवर्षाकालेभ्रमणनिषेधाद्वा

येनेदमीदृशंप्राप्तंदुःखंशोकसमन्वितम् ॥ नत्वयाभरतस्याग्रेशत्रुघ्नस्यापिसन्निधौ ॥१९॥ तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्यगंभीरार्थपदंमहत् ॥ तथ्यंब्रू
हीतिसौमित्रिःसूतंतंवाक्यमब्रवीत् ॥२०॥ इ०श्रीम०वा०आ०उ०पंचाशःसर्गः ॥५०॥ ॥छ॥ तथासंचोदितःसूतोलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ त
द्वाक्यमृषिणाप्रोक्तंव्याहर्तुमुपचक्रमे ॥१॥ पुरानाम्नाहिदुर्वासाअत्रेःपुत्रोमहामुनिः ॥ वसिष्ठस्याश्रमेपुण्येवार्षिक्यंसमुवासह ॥ २ ॥ तमा
श्रमंमहातेजाःपितातेसुमहायशाः ॥ पुरोहितंमहात्मानंदिदृक्षुरगमत्स्वयम् ॥३॥ सदृष्ट्वासूर्यसंकाशंज्वलंतमिवतेजसा ॥ उपविष्टंवसिष्ठस्य
सव्यपार्श्वेमहामुनिम् ॥४॥ तौमुनीतापसश्रेष्ठौविनीताविभ्यवादयत् ॥ सताभ्यांपूजितोराजास्वागतेनासनेनच ॥५॥ पाद्येनफलमूलैश्चउवा
समुनिभिःसह ॥६॥ तेषांतत्रोपविष्टानांतास्ताःसुमधुराःकथाः ॥ बभूवुःपरमर्षीणांमध्यादित्यगतेहनि ॥७॥ ततःकथायांकस्यांचित्प्रांजलिः
प्रग्रहोनृपः ॥ उवाचतंमहात्मानमत्रेःपुत्रंतपोधनम् ॥ ८ ॥ भगवन्किंप्रमाणेनममवंशोभविष्यति ॥ किमायुश्चहिमेरामःपुत्राश्चान्येकिमा
युषः ॥ ९ ॥ रामस्यचसुतायेस्युस्तेषामायुःकियद्भवेत् ॥ काम्ययाभगवन्ब्रूहिवंशस्यास्यगतिंमम ॥ १० ॥ तच्छ्रुत्वाव्याहृतंवाक्यंराज्ञोद
शरथस्यतु ॥ दुर्वासाःसुमहातेजाव्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ ११ ॥ शृणुराजन्पुरावृत्तंतदादेवासुरेयुधि ॥ दैत्याःसुरैर्भर्त्स्यमानाभृगुपत्नींसमाश्रि
ताः ॥ तयादत्ताभयास्तत्रन्यवसन्नभयास्तदा ॥१२॥ तयापरिगृहीतांस्तान्दृष्ट्वाक्रुद्धःसुरेश्वरः ॥ चक्रेणशितधारेणभृगुपत्न्याःशिरोहरत् ॥१३॥
ततस्तांनिहतांदृष्ट्वापत्नींभृगुकुलोद्वहः ॥ शशापसहसाक्रुद्धोविष्णुंरिपुकुलार्दनम् ॥१४॥ यस्मादवध्यांमेपत्नीमवधीःक्रोधमूर्च्छितः ॥ तस्मात्त्वं
मानुषेलोकेजनिष्यसिजनार्दन ॥ १५ ॥ तत्रपत्नीवियोगंत्वंप्राप्स्यसेबहुवर्षिकम् ॥ शापाभिहतचेतास्तुस्वात्मनाभावितोभवत् ॥ १६ ॥

षिकमासचतुष्टयमेकत्रैवस्थितवानित्यर्थः ॥ २ ॥ ३॥ महामुनिंदुर्वाससंदृष्ट्वा ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ मध्यादित्यगतेमध्यगतादित्ये ॥ ७ ॥ प्रग्रहःऊर्ध्वबाहुः ॥ ८ ॥ किंप्र
माणेनमत्पुत्रपर्यंतंततोप्यधिकंवा ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ एवंरामस्यशापवशाद्दुःखोपेतंचिरायुष्यंवक्तुंपीठिकामाह शृणुराजन्नितिपुरापूर्वस्मिन्काले भृगु
पत्नींस्वपुरोहितमातरम्॥१२॥१३॥१४॥ अवध्यांस्त्रीत्वादृषिपत्नीत्वाच्चवधानर्हाम् ॥१५॥ शापाभिहतचेताःधर्मपक्षाश्रयदेवानुग्रहायप्रवृत्तईश्वरःस्वोपास्योमयात्वयभिमानेनशप्तः

इश्वरत्वाद्यदितंनिरस्येत्तदामिथ्यावचनत्वेननरकप्राप्तिःस्यादितिपश्चात्तापपरीतचित्तः स्वात्मनांतर्यामिणाभावितःस्वशापस्वीकारार्थमीश्वरंप्रतितपश्चरणार्थंप्रेरितइत्यर्थः॥१६॥शापे
नशापस्यमोघत्वभयेनपीडितोभृगुस्तंदेवमर्चयामास॥१७॥ किमब्रवत्तिदाहलोकानामिति लोकानांभूरादीनाम् संप्रियार्थंसम्यग्रावणवधादिरूपप्रियसंपादनार्थम् तंशापंमनुष्य
त्वादिप्रापकंगृह्यंअंगीकार्यमेवस्वस्योक्तवान् इतिशप्तःउक्तप्रकारेणशप्तःपूर्वजन्मनिकश्यपपुत्ररूपोपेंद्रावतारे अत्रपूर्वजन्मनिभृगुणाशप्तइत्युक्त्यातद्वंश्यर्षिशापोभावीअत्रापिश
रीरेभगवतःसूचितः सपाद्मेदर्शितः आहूयलक्ष्मणंप्राहरामोराजीवलोचनः शृणुमेवचनंगुह्यंसीतासंत्यागकारणम् वाल्मीकिनाथभृगुणाशप्तोस्मिकिललक्ष्मण तस्मादेनांत्यजाम्यद्य

अर्चयामासतंदेवंभृगुःशापेनपीडितः॥ तपसाराधितोदेवोह्यब्रवीद्भक्तवत्सलः॥ १७॥ लोकानांसंप्रियार्थंतुतंशापंगृह्यमुक्तवान्॥ इतिशप्तो
महातेजाभृगुणापूर्वजन्मनि॥ १८॥ इहागतोहिपुत्रत्वंतवपार्थिवसत्तम॥ रामइत्यभिविख्यातस्त्रिषुलोकेषुमानद ॥ १९ ॥ तत्फलंप्राप्स्यते
चापिभृगुशापकृतंमहत्॥ अयोध्यायाःपतीरामोदीर्घकालंभविष्यति॥२०॥ सुखिनश्चसमृद्धाश्चभविष्यंत्यस्ययेऽनुगाः॥दशवर्षसहस्राणि
दशवर्षशतानिच॥२१॥ रामोराज्यमुपासित्वाब्रह्मलोकंगमिष्यति ॥ समृद्धैश्चाश्वमेधैश्चइष्ट्वापरमदुर्जयः॥ २२ ॥ राजवंशांश्चबहुशोबहू
न्संस्थापयिष्यति॥ द्वौपुत्रौतुभविष्येतेसीतायांराघवस्यतु॥२३॥ ससर्वमखिलंराज्ञोवंशस्याहगतागतम्॥ आख्यायसुमहातेजास्तूष्णीमा
सीन्महामुनिः॥२४॥ तूष्णींभूतेतदातस्मिन्राजादशरथोमुनौ॥ अभिवाद्यमहात्मानौपुनरायात्पुरोत्तमम्॥२५॥ एतद्वचोमयातत्रमुनिना
व्याहृतंपुरा॥ श्रुतंहृदिचनिक्षिप्तंनान्यथातद्भविष्यति॥२६॥ सीतायाश्चततःपुत्रावभिषेक्ष्यतिराघवः॥ ॥अन्यत्रनत्वयोध्यायांमुनेस्तुवचनंय
था॥२७॥ एवंगतेनसंतापंकर्तुमर्हसिराघव॥ सीतार्थेराघवार्थेवाद्दढोभवनरोत्तम॥२८॥ श्रुत्वातुव्याहृतंवाक्यंसूतस्यपरमाद्भुतम्॥ प्रहर्षम
तुलंलेभेसाधुसाध्वितिचाब्रवीत्॥२९॥ ततःसंवदतोरेवंसूतलक्ष्मणयोःपथि॥ अस्तमर्केगतेवासंकेशिन्यांतावथोषतुः॥३०॥ इ०श्रीम०वा०
आ०उ०एकपंचाशःसर्गः॥५१॥ ॥छ॥ तत्रतांरजनीमुष्यकेशिन्यांरघुनंदनः॥ प्रभातेपुनरुत्थायलक्ष्मणःप्रययौतदा॥ १॥

जनोनैवात्रकारणमिति वाल्मीकेरपिप्राचेतसत्वाद्भृगुवंश्यत्वेनभृगुत्वमस्तीतिवदंति एतच्चनिरूपितंबालकांडेविस्तरेणास्माभिर्ग्रंथोपक्रमेमानिषादेतिश्लोके॥१८॥ तच्छापवशा
देवस्वेच्छयातवपुत्रत्वमागतः॥१९॥ तत्फलंपत्नीवियोगेनचिरवासलक्षणंप्राप्स्यते॥२०॥२१॥ ब्रह्मलोकंहिरण्यगर्भस्यलोकंवैकुंठम् तस्यापिहिरण्यगर्भलोकैकदेशत्वामिति
भावः॥२२॥ बहून्राजवंशान् लक्ष्मणादिपुत्रद्वारेतिभावः॥२३॥ एतेनरामपुत्राणामपिचिरजीवित्वमुक्तप्रायमेव सदुर्वासाः॥२४॥॥२५॥ नान्यथाभविष्यतिसत्यमेवभविष्य
तीत्यर्थः॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥ ॥इ०रा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०एकपंचाशःसर्गः॥५१॥ अथागतेनलक्ष्मणेनरामाश्वासनम् तत्रेतिकेशिनीकाचिन्नदीतिकतकः॥१॥

दिवसस्यार्धमर्धदिवसम् ॥ २ ॥३॥४॥५॥ अश्रुपूर्णाभ्यांनेत्राभ्यामुपलक्षितम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ उपासितुंतवेतिशेषः ॥९॥ माशुचःसीतावियोगेनेतिशेषः ॥१०॥ ययाबुद्ध्यामन
स्विनोनशोचंतितांबुद्धिमाह सर्वेइति निचयारावणादेरिवमहत्तरैश्वर्याणि अवश्यंक्षयांतान्येवनाशांतान्येवसमुच्छ्रयाःइंद्रजिदादेरिवशौर्यवीर्यादिजनितोन्नत्यानिपतनांतान्येव
संयोगायुवयोरिवविप्रयोगांताःसर्वस्यजनिमतोजीवितंमरणांतमेव ॥११॥ यतएवंतस्मादेषुअतिप्रसंगोऽत्यासक्तिः ॥१२॥ निजस्वरूपपर्यालोचनयापिशोकोनकार्यइत्याह शक्त
इति विनेतुंशिक्षितुम् निग्रहीतुंसांसारिकदुःखाद्वारयितुमित्यर्थः आत्मनेत्यत्रअंतःकरणोपाधिर्जीवोभोक्तात्मा आत्मानमंतःकरणम् मनसांतःकरणेन मनस्तद्वृत्तिविशेषरूपम् अ

ततोऽर्धदिवसेप्राप्तेप्रविवेशमहारथः ॥ अयोध्यांरत्नसंपूर्णांहृष्टपुष्टजनावृताम् ॥ २ ॥ सौमित्रिस्तुपरंदैन्यंजगामसुमहामतिः ॥ रामपादौसमा
साद्यवक्ष्यामिकिमहंगतः ॥३॥ तस्यैवंचिंतयानस्यभवनंशशिसन्निभम्॥ रामस्यपरमोदारंपुरस्तात्समदृश्यत ॥४॥ राज्ञस्तुभवनद्वारिसोऽव
तीर्यनरोत्तमः ॥ अवाङ्मुखोदीनमनाःप्रविवेशानिवारितः ॥ ५ ॥ सदृष्ट्वाराघवंदीनमासीनंपरमासने॥ नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यांददर्शाग्रजम
ग्रतः ॥६॥ जग्राहचरणौतस्यलक्ष्मणोदीनचेतनः॥ उवाचदीनयावाचाप्रांजलिःसुसमाहितः ॥७॥ आर्यस्याज्ञांपुरस्कृत्यविसृज्यजनकात्मजा
म् ॥ गंगातीरेयथोद्दिष्टेवाल्मीकेराश्रमेशुभे ॥ ८॥ तत्रतांचशुभाचारामाश्रमांतेयशस्विनीम् ॥ पुनरप्यागतोवीरपादमूलमुपासितुम् ॥९॥
माशुचःपुरुषव्याघ्रकालस्यगतिरीदृशी ॥ त्वद्विधानहिशोचंतिबुद्धिमंतोमनस्विनः ॥१०॥ सर्वेक्षयांतानिचयाःपतनांताःसमुच्छ्रयाः ॥ संयो
गाविप्रयोगांतामरणांतंचजीवितम् ॥११॥ तस्मात्पुत्रेषुदारेषुमित्रेषुचधनेषुच ॥ नातिप्रसंगःकर्तव्योविप्रयोगोहितैर्ध्रुवम् ॥१२॥ शक्तस्त्वमा
त्मनात्मानंविनेतुंमनसामनः ॥ लोकान्सर्वांश्चकाकुत्स्थकिंपुनःशोकमात्मनः ॥ १३ ॥ नेदृशेषुविमुह्यंतित्वद्विधाःपुरुषर्षभाः ॥ अपवादःस
किलतेपुनरेष्यतिराघव ॥१४॥ यदर्थंमैथिलीत्यक्ताअपवादभयान्नृप॥ सोपवादःपुरेराजन्भविष्यतिनसंशयः ॥१५॥ सत्वंपुरुषशार्दूलधैर्येण
सुसमाहितः ॥ त्यजेमांदुर्बलांबुद्धिंसंतापंमाकुरुष्वह ॥१६॥ एवमुक्तःसकाकुत्स्थोलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ उवाचपरयाप्रीत्यासौमित्रिंमित्रव
त्सलः ॥१७॥ त्रमनःशब्दोभोगोपकरणेंद्रियोपलक्षणम् हेकाकुत्स्थसर्वलोकांश्चविनेतुमंतर्यामिरूपेणशिक्षितुंसमर्थस्त्वमात्मनःशोकंनिवारयितुंसमर्थइतिकिंवक्तव्यमित्यर्थः
॥ १३ ॥ तदेवाह नेदृशेष्विति किंचैवंशोकेक्रियमाणेअज्ञप्रजानिबंधनोनर्थउभयतःपाशरज्जुरिवदुर्मोचइत्याहापवादइति॥ १४॥ हेनृपअपवादभयाद्भीतेनत्वयायदर्थंयदपवादानिवृत्त
येसीतात्यक्तासोऽपवादःहेराजन्परगृहोषितांस्त्रियंत्यक्तासर्वदातामेवानुशोचतीतिप्रकारांतरेणसभविष्यतिनात्रसंशयः यत्तुकतकेनाग्न्यादिनाशुद्धत्वेनोक्तांस्वयंदृष्टशुद्धिंगर्भिणीमपि
रामःप्राकृतवद्विसृष्टवानितिपुरेदेवादिपुरेअपवादोभविष्यतीतिव्याख्यातम् तत्तुशोकत्यागानुपपादकतयोपेक्षितम् ॥ १५ ॥ यदेवमतइमांबुद्धिंशोकबुद्धिंत्यज ॥ १६ ॥ १७ ॥

प्रजापालनायमामेवंबोधयतीतिलक्ष्मणाशयंज्ञात्वातदंगीकृत्योत्तरमाह एवमेतदितिश्लोकद्वयेन हेलक्ष्मणवीरसौम्यलक्ष्मणेत्यादरेणबहुशःसंबोधनं राज्यपरिपालनंत्यक्त्वाएवंशोकोऽ
पवादइत्युक्तंत्वया एतदेवमेवसत्यमेवातस्त्वद्वाक्यैरनुनीतोस्मि अतोममदुःखनिवृत्तिरागताजातासंतापश्चमयानिराकृतः अतएवममकार्यानुशासनेप्रजारक्षणकार्यस्यानुष्ठानेमेमयाप
रितोषः प्राप्तइतिशेषः ॥१८॥१९॥ ॥इ०रा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०द्विपंचाशःसर्गः ॥५२॥ ॥छ॥ ॥अथरामेणलक्ष्मणोक्तस्यौचित्यप्रदर्शनायप्रजारक्षणस्यावश्यकत्वबोधनं
प्रजाकृत्यावेक्षणफलकप्रजाह्वानायलक्ष्मणप्रेषणंच लक्ष्मणस्यत्विति परमाद्भुतंसर्वेक्षयांताइत्यादिवाक्यम् ॥१॥२॥३॥ चत्वारोदिवसागताइतिशेषः तत्प्रजाननुशासनम् ॥४॥ स्त्रि

एवमेतन्नरश्रेष्ठयथावदसिलक्ष्मण ॥ परितोषश्चमेवीरममकार्यानुशासने ॥ १८॥ निवृत्तिश्चागतासौम्यसंतापश्चनिराकृतः ॥ भवद्वाक्यैःसुरु
चिरैरनुनीतोस्मिलक्ष्मण ॥१९॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उ०द्विपंचाशःसर्गः ॥५२॥ ॥छ॥ ॥लक्ष्मणस्यतुतद्वाक्यंनिशम्यपरमाद्भुत
म् ॥सुप्रीतश्चाभवद्रामोवाक्यमेतदुवाचह ॥१॥ दुर्लभस्त्वीदृशोबंधुरस्मिन्कालेविशेषतः ॥यादृशस्त्वंमहाबुद्धिर्ममसौम्यमनोनुगः ॥२॥ यच्चमे
हृदयेकिंचिद्वर्ततेशुभलक्षण ॥ तन्निशामयचश्रुत्वाकुरुष्ववचनंमम॥३॥चत्वारोदिवसाःसौम्यकार्यंपौरजनस्यच॥अकुर्वाणस्यसौमित्रेतन्मेमर्मा
णिकृंतति ॥४॥ आहूयंतांप्रकृतयःपुरोधामंत्रिणस्तथा ॥ कार्यार्थिनश्चपुरुषाःस्त्रियोवापुरुषर्षभ ॥५॥ पौरकार्याणियोराजानकरोतिदिनेदिने ॥
संवृतेनरकेघोरेपतितोनात्रसंशयः ॥६॥ श्रूयतेहिपुराराजानृगोनाममहायशाः ॥ बभूवपृथिवीपालोब्रह्मण्यःसत्यवाक्शुचिः ॥७॥ सकदाचिद्ग
वांकोटीःसवत्साःस्वर्णभूषिताः॥ नृदेवोभूमिदेवेभ्यःपुष्करेषुददौनृपः॥८॥ ततःसंगाद्गताधेनुःसवत्सास्पर्शिताऽनघ ॥ ब्राह्मणस्याहिताग्नेस्तु
दरिद्रस्योंछवर्तिनः ॥९॥ सनष्टांगांक्षुधार्तोवैअन्विषंस्तत्रतत्रह ॥ नापश्यत्सर्वराष्ट्रेषुसंवत्सरगणान्बहून् ॥१०॥ततःकनखलंगत्वाजीर्णवत्सां
निरामयाम् ॥ददृशेतांस्विकांधेनुंब्राह्मणस्यनिवेशने ॥११॥ अथतांनामधेयेनस्वकेनोवाचब्राह्मणः॥ आगच्छशबलेत्येवंसातुशुश्रावगौःस्वर
म् ॥१२॥ तस्यतंस्वरमाज्ञायक्षुधार्तस्यद्विजस्यवै॥अन्वगात्पृष्ठतःसागौर्गच्छंतंपावकोपमम्॥१३॥ योपिपालयतेविप्रःसोपिगामन्वगाद्द्रुतम्॥
गत्वाचतमृषिंचष्टेममगौरितिसत्वरन् ॥१४॥ योवा कार्यार्थिन्यइतिशेषः ॥५॥ संवृतेवायुस्पर्शहीने पतितःभवेदितिशेषः ॥६॥ ब्रह्मण्यःब्राह्मणभक्तः ॥७॥ पुष्करेषुपुष्क
रतीर्थेषु ॥ ८ ॥ संगाद्राजदानार्थंनीयमानबहुगोसंगात् स्पर्शिताब्राह्मणायदत्ता बहुदोह्नीनीतिपाठांतरं आहिताग्नेर्दरिद्रस्येत्यनेनाग्निहोत्रहविरर्थमपिधेन्वंतराभावउक्तः उंछःक्षेत्रप
तितान्नस्यकणशआदानम् ॥९॥ सनष्टगुः ॥१०॥ जीर्णवत्सां संवत्सरगणान्बहूनित्युक्तेः ॥ ११ ॥ स्वकेनस्वकृतेन ॥ १२ ॥ १३ ॥ योपिनृगतोलब्धदानःतमृषिंगवानुगम्य
मानमृषिं कतकतीर्थौतु तमृषिंयस्यगेहेस्थितातंत्वरन्सःकृतगवासेधोद्विजे।नृगेणस्पर्शितादत्तेत्याचष्टेइत्यनुकर्षइतिव्याचख्यतुः ममतुभाति गवानुगमनादन्वेष्टृब्राह्मणीयत्वंसिद्धं

नृगतोमयालब्धेतिपरेणसोभियुक्तोन्वगादित्यत्रकर्तुरेवगत्वेत्यत्रकर्तृत्वप्रतीतेरक्षरस्वारस्यासिद्धत्वं वेति ॥१४॥१५॥ नृगशासनंराजसविधेप्रवेशनियोगे ॥ १६ ॥ १७॥१८॥ कृक लीभूतःकृकलासीभूतः ॥ १९ ॥ एवंशापंदत्वासमनुतप्तचित्तौस्वयमेवशापावसानंचक्रतुरित्याहोत्पत्स्यतइति वासुदेवःवसुदेवापत्यं यद्वासर्वभूतेषुवासाद्वासुःसचासौदेवः पुरुष विग्रहःपुरुषशरीरसदृशशरीरः ॥२०॥सतेत्वांशापान्मोक्षयिता हेराजंस्तस्मात्त्वंभविष्यसिकृकलासइतिशेषःतेनकालेनकृष्णावतारावधिकालेन नाल्पेनेत्यर्थः निष्कृतिःशापमोक्षः ॥२१॥ तंकालमाह भारेति कलौ यत्किंचिच्चतुर्युगीस्थेकलावित्यर्थः ॥२२॥ ब्राह्मणाय अन्यस्मैइतिशेषः ॥ २३ ॥ नृगवच्छीघ्रंप्रजागुणदोषाविचारेराज्ञांदोषइत्याह कार्यार्थि

स्पर्शितताराजसिंहेनममदत्तानृगेणह ॥ तयोर्ब्राह्मणयोर्वादोमहानासीद्द्विपश्चितोः ॥ १५ ॥ विवदंतौततोन्योन्यंदातारमभिजग्मतुः ॥ तौरा जभवनद्वारिनप्राप्तौनृगशासनम् ॥१६॥ अहोरात्राण्यनेकानिवसंतौक्रोधमीयतुः ॥ ऊचतुश्चमहात्मानौतावुभौद्विजसत्तमौ ॥ क्रुद्धौपरमसं प्राप्तौवाक्यंघोराभिसंहतम् ॥१७॥ अर्थिनांकार्यसिद्ध्यर्थंयस्मात्त्वंनैषिदर्शनम् ॥ अदृश्यःसर्वभूतानांकृकलासोभविष्यसि ॥१८॥ बहुवर्ष सहस्राणिवहुवर्षशतानिच ॥ श्वभ्रेत्वंकृकलीभूतोदीर्घकालंनिवत्स्यसि ॥ १९ ॥ उत्पत्स्यतेहिलोकेस्मिन्यदूनांकीर्तिवर्धनः ॥ वासुदेवइति ख्यातोविष्णुःपुरुषविग्रहः ॥२०॥ सतेमोक्षयिताशापाद्राजंस्तस्माद्भविष्यसि॥कृताचतेनकालेननिष्कृतिस्तेभविष्यति ॥२१॥भारावतरणार्थं हिनरनारायणावुभौ ॥ उत्पत्स्येतेमहावीर्यौकलौयुगउपस्थिते ॥२२॥ एवंतौशापमुत्सृज्यब्राह्मणौविगतज्वरौ ॥ तांगांहिदुर्बलांवृद्धांददतु र्ब्राह्मणायवै ॥२३॥ एवंसराजातंशापमुपभुंक्तेसुदारुणम् ॥ कार्यार्थिनांविमर्दोहिराज्ञांदोषायकल्पते ॥२४॥ तच्छीघ्रंदर्शनंमह्यमभिवर्ततु कार्यिणः ॥ सुकृतस्यहिकार्यस्यफलंनावैतिपार्थिवः ॥२५॥ तस्माद्गच्छप्रतीक्षस्वसौमित्रेकार्यवान्जनः ॥ २६ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ० उत्तरकांडेत्रिपंचाशःसर्गः ॥ ५३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ रामस्यभाषितंश्रुत्वालक्ष्मणःपरमार्थवित् ॥ उवाचप्रांजलिर्वाक्यंराघवंदीप्ततेजसम् ॥ १ ॥ आल्पापराधेकाकुत्स्थद्विजाभ्यांशापईदृशः ॥ महान्नृगस्यराजर्षेर्यमदंडइवापरः ॥ २ ॥ श्रुत्वातुपापसंयुक्तमात्मानंपुरुषर्षभ ॥ किमुवाचनृगोराजाद्विजौक्रोधसमन्वितौ ॥ ३ ॥

नामितिविमर्दःकलहःराज्ञांप्रजानांन्यायान्यायविचारमकुर्वताम् ॥ २४ ॥ अभिवर्ततुअभिवर्तयंतु मह्यंममका र्यिणःप्रजाःअधिकारिणश्च ननुनृगस्याप्येवमवस्थाचेत्अलंसुकृतकर्मणेतिशंकावंतंलक्ष्मणंलक्षयित्वाह सुकृतस्येति कार्यस्यकर्तव्यस्यसुकृतस्यप्रजापालनधर्मस्यफलंपार्थिवोना वैति काकुःप्राप्नोत्येवेत्यर्थः ॥२५॥ कार्यवान्जनःकआयातितत्प्रतीक्षस्व द्वारिस्थित्वेतिशेषः ॥२६॥ ॥ इ०रा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०त्रिपंचाशःसर्गः ॥५३॥ ॥ ५ ॥ अथलक्ष्मणेनविशिष्यनृगवृत्तांतप्रश्नेतदुत्तरं रामस्येति ॥ १ ॥ ईदृशःशापोदत्तइतिशेषः ॥ २ ॥ पापसंयुक्तंशापरूपपापसंयुक्तम् ॥ ३ ॥

शापविक्षतःसराजायथापूर्वमुवाचतद्वक्ष्यामिशृण्वितिसंबंधः ॥४॥ द्विजौप्रतिकिमुवाचेतिशंकायांतयोरदर्शनमेवाभूदित्याहाथेति अध्वनिव्योमाध्वनिगतौतौविज्ञाय ध्यानेनामुकाविति ज्ञात्वेत्यर्थः नैगमाःपौराः ॥५॥ श्रूयतांमेवचनमितिशेषः ॥६॥ नारदपर्वतौमुनीयदृच्छयासमागत्यद्विजेंद्रप्रयुक्तस्यशापस्यनिवेदनेनममहद्भयंदत्वाउत्क्रान्त्रिभुवनंतृतीयंभुवनंब्रह्मलोकंगतौवायुभूतौवायुवदतिवेगौ यद्वा तौब्राह्मणावेतौतत्संज्ञौ तत्प्रयुक्तशापज्ञानंचराज्ञोध्यानेनेतिबोध्यम् ॥ ७ ॥ श्वभ्रंगर्तः ॥ ८॥ ९ ॥ १० ॥ गुल्मिनःकक्षवृक्षाः ॥ ११ ॥

लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तुराघवःपुनरब्रवीत् ॥ शृणुसौम्ययथापूर्वंसराजाशापविक्षतः ॥४ ॥ अथाध्वनिगतौविप्रौविज्ञायसनृपस्तदा ॥ आहूयमंत्रिणःसर्वान्नैगमान्सपुरोधसः ॥ ५ ॥ तानुवाचनृगोराजासर्वांश्चप्रकृतीस्तथा ॥ दुःखेनसुसमाविष्टःश्रूयतांमेसमाहिताः ॥ ६ ॥ नारदःपर्वतश्चैवममदत्वामहद्भयम् ॥ गतौत्रिभुवनंभद्रौवायुभूतावनिंदितौ ॥ ७ ॥ कुमारोयंवसुर्नामसचेहाद्याभिषिच्यताम् ॥ श्वभ्रंचयत्सुखस्पर्शंक्रियतांशिल्पिभिर्मम ॥ ८ ॥ यत्राहंसंक्षयिष्यामिशापंब्राह्मणनिःसृतम् ॥ वर्षघ्नमेकंश्वभ्रंतुहिमघ्नमपरंतथा ॥ ९ ॥ ग्रीष्मघ्नंतुसुखस्पर्शमेकंकुर्वंतुशिल्पिनः ॥ फलवंतश्चयेवृक्षाःपुष्पवत्यश्चयालताः ॥ १० ॥ विरोप्यंतांबहुविधाश्छायावंतश्चगुल्मिनः ॥ क्रियतांरमणीयंचश्वभ्राणांसर्वतोदिशम् ॥११॥ सुखमत्रवसिष्यामियावत्कालस्यपर्ययः ॥ पुष्पाणिचसुगंधीनिक्रियतांतेषुनित्यशः ॥१२॥ परिवार्ययथामेस्युरध्यर्धयोजनंतथा ॥ एवंकृत्वाविधानंससन्निवेश्यवसुंतदा ॥ १३ ॥ धर्मनित्यःप्रजाःपुत्रक्षत्रधर्मेणपालय ॥ प्रत्यक्षंतेयथाशापोद्विजाभ्यांमयिपातितः ॥ १४ ॥ नरश्रेष्ठसरोषाभ्यामपराधेपितादृशे ॥ माकृथास्त्वनुसंतापंमत्कृतेहिनरर्षभ ॥ १५ ॥ कृतांतःकुशलःपुत्रयेनास्मिव्यसनीकृतः ॥ प्राप्तव्यान्येवप्राप्नोतिगंतव्यान्येवगच्छति ॥१६॥ लब्धव्यान्येवलभतेदुःखानिचसुखानिच ॥ पूर्वेजात्यंतरेवत्समाविषादंकुरुष्वह ॥ १७ ॥ एवमुक्त्वानृपस्तत्रसुतंराजामहायशाः ॥ श्वभ्रंजगामसुकृतंवासायपुरुषर्षभ ॥ १८ ॥ एवंप्रविश्येवनृपस्तदानींश्वभ्रंमहद्रत्नविभूषितंतत् ॥ संपादयामासतदामहात्माशापंद्विजाभ्यांहिरुषाविमुक्तम् ॥ १९ ॥

अध्यर्धयोजनंपरिवार्ययथापुष्पाणिस्युस्तथाक्रियतामित्यन्वयः ॥१२ ॥ १३ ॥ हेपुत्रधर्मनित्योभूत्वाप्रजाःक्षत्रधर्मेणपालयेत्यादेरेवमुक्तेत्यनेनअष्टादशश्लोकस्थप्रथमपादेनसंबंधः ॥ १४ ॥ तादृशेपिअल्पेपि ॥ १५ ॥ कृतांतःप्राचीनकर्म कुशलःसुखदुःखप्रापणप्रभुःव्यसनीव्यसनवान् प्राप्तव्यानिप्राप्नोत्येवेत्यपियोजना प्राप्तव्यानिएकत्रस्थलेएवतिष्ठतोयत्नंविनाप्राप्याणि गंतव्यानिस्वयमन्यत्रगत्वाप्राप्याणि ॥ १६ ॥ लब्धव्यानिस्थलेएवतिष्ठतोयत्नलभ्यानि पूर्वेजात्यंतरे संपादितकारणानीतिशेषः सुखानिदुःखानिप्राप्तव्यादीनिप्राप्नोतीत्यर्थः अनेनदुःखाद्यनुभवेनान्योमूलंकिंतुस्वकृतकर्मैवेत्युक्तम् ॥ १७ ॥ सुकृतंसुष्ठुकृतम् ॥ १८ ॥ संपादयामाससंपादयांचकार अनुभवतिस्मेत्यर्थः ॥ १९ ॥

इ॰ रा॰ श्रीरा॰ वा॰ आ॰ उ॰ चतुष्पंचाशःसर्गः ॥५४॥ ॥छ॥ अथरामेणपुनर्ब्राह्मणापराधेनशापप्राप्तिकथाभाषणं एषतेइति इहराज्ञामपराधविषये ॥१॥ कथानांश्रवणेइतिशेषः ॥२॥३॥इक्ष्वाकूणांइक्ष्वाकुपुत्राणां द्वादशमःद्वादशसंख्यापूरणः संख्यादेरपिमडार्षः॥४॥गौतमस्यअभ्याशेगौतमाश्रमसमीपे॥५॥सुकृतंसुष्ठुकृतंनिवेशंवासंयत्रचक्रेतस्यपुरस्येत्यन्वयः ॥६॥ पितुरिक्ष्वाकोः दीर्घसत्रंबहुकालसाध्योबहुयजमानकःसत्राख्योयागः ॥७॥ पूर्ववसिष्ठवरणंततोऽन्यादिवरणम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ अंतरंप्रतिपालयइंद्रयागसमाप्तिपर्यंतावका

इ॰ श्रीम॰ वा॰ आ॰ उ॰ चतुष्पंचाशःसर्गः ॥५४॥ ॥ छ ॥ एषतेमृगशापस्यविस्तरोभिहितोमया ॥ यद्यस्तिश्रवणेश्रद्धाशृणुष्वेहापरांकथाम् ॥१॥ एवमुक्तस्तुरामेणसौमित्रिःपुनरब्रवीत् ॥ तृप्तिराश्चर्यभूतानांकथानांनास्तिमेनृप ॥२॥ लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तुरामइक्ष्वाकुनंदनः ॥ कथापरमधर्मिष्ठांव्याहर्तुमुपचक्रमे ॥३॥ आसीद्राजानिमिर्नामइक्ष्वाकूणांमहात्मनाम् ॥ पुत्रोद्वादशमोवीर्येधर्मेचपरिनिष्ठितः ॥४॥ सराजावीर्यसंपन्नःपुरंदेवपुरोपमम् ॥ निवेशयामासतदाअभ्याशेगौतमस्यतु ॥५॥ पुरस्यसुकृतंनामवैजयंतमितिश्रुतम् ॥ निवेशंयत्रराजर्षिर्निमिश्चक्रेमहायशाः ॥६॥ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नानिवेश्यसुमहापुरम् ॥ यजेयंदीर्घसत्रेणपितुःप्रह्लादयन्मनः ॥७॥ ततःपितरमामंत्र्यइक्ष्वाकुंहिमनोःसुतम् ॥ वसिष्ठंवरयामासपूर्वंब्रह्मर्षिसत्तमम् ॥८॥ अनंतरंसराजर्षिर्निमिरिक्ष्वाकुनंदनः ॥ अत्रिमंगिरसंचैवभृगुंचैवतपोनिधिम् ॥९॥ तमुवाचवसिष्ठस्तुनिमिंराजर्षिसत्तमम् ॥ वृतोहंपूर्वमिंद्रेणअंतरंप्रतिपालय ॥१०॥ अनंतरंमहाविप्रोगौतमःप्रत्यपूरयत् ॥ वसिष्ठोपिमहातेजाइंद्रयज्ञमथाकरोत् ॥११॥ निमिस्तुराजाविप्रांस्तान्समानीयनराधिपः ॥ अयजद्धिमवत्पार्श्वेस्वपुरस्यसमीपतः ॥१२॥ पंचवर्षसहस्राणिराजादीक्षामथाकरोत् ॥ इंद्रयज्ञावसानेतुवसिष्ठोभगवानृषिः ॥१३॥ सकाशमागतोराज्ञोहौत्रंकर्तुमनिंदितः ॥ तदंतरमथापश्यद्गौतमेनाभिपूरितम् ॥ १४ ॥ कोपेनमहताविष्टोवसिष्ठोब्रह्मणःसुतः ॥ सराज्ञोदर्शनाकांक्षीमुहूर्तंसमुपाविशत् ॥ तस्मिन्नहनिराजर्षिर्निद्रयापहृतोभृशम् ॥१५॥ ततोमन्युर्वसिष्ठस्यप्रादुरासीन्महात्मनः ॥ अदर्शनेनराजर्षेर्व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥१६॥ यस्मात्त्वमन्यंवृतवान्मामवज्ञायपार्थिव ॥ चेतनेनविनाभूतोदेहस्तेपार्थिवैष्यति ॥ १७ ॥ ततःप्रबुद्धोराजातुश्रुत्वाशापमुदाहृतम् ॥ ब्रह्मयोनिमथोवाचसराजाक्रोधमूर्च्छितः ॥ १८ ॥

शंप्रतिपालयप्रतीक्षस्व इंद्रंयाजयित्वात्वांयाजयिष्यइतिभावः देवानामपियज्ञाधिकारःप्राङ्निरूपितः ॥ १० ॥ अनंतरंवसिष्ठगमनानंतरं गौतमःप्रत्यपूरयद्वासिष्ठकर्तव्यंहौत्रार्त्विज्यं राज्ञइतिशेषः ॥ ११ ॥ तान्विप्रानत्र्यादीनित्यर्थः ॥ १२॥१३॥ तदंतरंवसिष्ठेनप्रतीक्षणीयमित्युक्तमवकाशंगौतमेनपूरितमपश्यत् कर्तव्यमार्त्विज्यंगौतमेनाक्रियमाणमपश्यदित्यर्थः ॥ १४ ॥ निद्रयापहृतःअसमाप्तेएवसत्रेइतिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ मामवज्ञायेत्यस्यस्वपिषिचेतिशेषः चेतनेनविनाभूतः मृतइत्यर्थः एष्यतिभविष्यति ॥१७॥१८॥

॥ १९ ॥ चेतनेनविनाकृतोमृतःसुचिराप्रख्याशोभायस्यसः ॥२० ॥ तदितिब्रह्मनाम ब्रह्मणस्तुल्यंतुल्यतयाअधिगतःप्राप्तोयःप्रभावस्तद्वंतौ ब्रह्मतुल्यप्रभावावितियावत् ॥२१॥
॥ इतिश्रीरामाभि॰ श्रीरा॰ वा॰ आ॰ उत्तरकांडेपंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥ अथत्यक्तदेहयोःपुनर्देहप्राप्तिप्रश्नोत्तरे रामस्येति ॥१॥ देवसंमतौदेवपूजितौ ॥२॥३॥४ ॥ अन्यस्य
शरीरस्यकृतेअन्यस्थूलशरीरप्राप्तिनिमित्तम् ॥५॥ अभिवाद्य अभिवादनादिअशरीरस्यापितपःप्रभावाल्लिंगदेहेनोपपन्नम् ॥६॥ उपागमंप्राप्तः ॥७॥ महद्दुःखस्यभविष्यत्त्वेसर्व

अज्ञानतःशयानस्यक्रोधेनकलुषीकृतः ॥ उक्तवान्ममशापाग्निंयमदंडमिवापरम् ॥१९॥ तस्मात्तवापिब्रह्मर्षेचेतनेनविनाकृतः ॥ देहःससुचिरप्रख्योभविष्यतिनसंशयः ॥ २० ॥ इतिरोषवशादुभौतदानीमन्योन्यंशपितौनृपद्विजेंद्रौ ॥ सहसैवबभूवतुर्विदेहौतत्तुल्याधिगतप्रभाववंतौ ॥२१॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम॰वा॰आ॰उत्तरकांडेपंचपंचाशःसर्गः॥५५॥ ॥छ॥ ॥ रामस्यभाषितंश्रुत्वालक्ष्मणःपरवीरहा ॥ उवाचप्रांजलिर्भूत्वाराघवंदीप्ततेजसम् ॥१॥ निक्षिप्यदेहौकाकुत्स्थकथंतौद्विजपार्थिवौ ॥ पुनर्देहेनसंयोगंजग्मतुर्देवसंमतौ ॥२॥ लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तुरामइक्ष्वाकुनंदनः ॥ प्रत्युवाचमहातेजालक्ष्मणंपुरुषर्षभः ॥३॥ तौपरस्परशापेनदेहमुत्सृज्यधार्मिकौ ॥ अभूतांनृपविप्रर्षीवायुभूतौतपोधनौ ॥४॥ अशरीरःशरीरस्यकृतेन्यस्यमहामुनिः॥वसिष्ठस्तुमहातेजाजगामपितुरंतिकम् ॥५॥ सोऽभिवाद्यततःपादौदेवदेवस्यधर्मवित् ॥ पितामहमथोवाचवायुभूतइदंवचः ॥ ६ ॥ भगवन्निमिशापेनविदेहत्वमुपागमम् ॥ देवदेवमहादेववायुभूतोहमंडज ॥ ७ ॥ सर्वेषांदेहहीनानांमहद्दुःखंभविष्यति ॥ लुप्यंतेसर्वकार्याणिहीनदेहस्यवैप्रभो ॥८॥ देहस्यान्यस्यसद्भावेप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ तमुवाचततोब्रह्मास्वयंभूरमितप्रभः ॥९॥ मित्रावरुणजंतेजआविशत्वंमहायशः॥अयोनिजस्त्वंभवितातत्रापिद्विजसत्तम॥धर्मेणमहतायुक्तःपुनरेष्यसिमेवशम् ॥ १० ॥ एवमुक्तस्तुदेवेनअभिवाद्यप्रदक्षिणम् ॥ कृत्वापितामहंतूर्णंप्रययौवरुणालयम् ॥ ११ ॥ तमेवकालंमित्रोपिवरुणत्वमकारयत् ॥ क्षीरोदेनसहोपेतःपूज्यमानःसुरेश्वरैः ॥१२ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुउर्वशीपरमाप्सरा ॥ यदृच्छयातमुद्देशमागतासखिभिर्वृता ॥ १३ ॥

कार्यविलोपः सर्वकार्याणिऐहिकामुष्मिकसर्वप्रयोजनानि ॥ ८ ॥ सद्भावेप्राप्तौ ॥९॥ मित्रावरुणजम्तद्विसृष्टम् तत्रापिमित्रावरुणरेतःप्रवेशेपि मेवशंमत्पुत्रत्वेनपूर्ववत्प्रजापतित्वमपिप्राप्स्यसीतिभावः॥१०॥वरुणालयंसमुद्रम् ॥११॥तमेवकालंतस्मिन्नेवकालेवसिष्ठागमनकालेमित्रःपूषार्यमादिवत्सूर्यमंडलस्थमूर्तिभेदःसुरेश्वरैःपूज्यमानःसन्क्षीरोदेनक्षीरोदात्मकेनवरुणेनोपेतःसन्वरुणत्वंवरुणतादात्म्यमकारयद्भावयतिस्म यद्वा मित्रोपिवरुणत्वंवरुणाधिकारमकरोदित्यर्थः एवंचमित्रतादात्म्यापन्नेनवरुणेनांविसृष्टत्वात्वरुणरेतोविसर्गस्यापिपूर्वंमित्रकृतोर्वशीनिमित्तत्वाच्चवरुणरेतोपिमित्रावरुणरेतोभवतीतिमित्रावरुणजंतेजआविवेशेत्यनेननविरोधः ॥१२॥ एतस्मिन्नेवकालेवरुणात्मनामित्रावस्थानकाले ॥१३॥

॥ ६६ ॥

वरुणालयेक्षीरोदे ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ इदंतेजः तद्दर्शनक्षुभितवीर्यरूपं देवनिर्मितेकुंभेपुत्रोत्पत्तिसमर्थतयाब्रह्मसृष्टे ॥ १७ ॥ त्वयि त्वन्निमित्तमित्यर्थः कृतकामःकृतकामभो
गः ॥ १८ ॥ १९ ॥ कामंअधिकंमेहृदयंचित्तंत्वयिस्थितं तुभ्यंतवचभावोऽधिकंमयिस्थितोऽतएतदेवंभवतुकुंभेवीर्योत्सर्गोभवतु हेप्रभोदेहस्तुममपूर्ववृतस्यमित्रस्यास्तु भावेनभो
गस्त्वयासहममदेहेनभोगोमित्रेणास्त्वित्युक्तंभवति ॥ २० ॥ रेतस्तद्भावसंभोगक्षुभितम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ अवसर्जिताविसृष्टवती मामितिशेषः ॥ २३ ॥ अनेनदुष्कृतेन ए

तांदृष्ट्वारूपसंपन्नांक्रीडंतींवरुणालये ॥ तदाविशत्परोहर्षोवरुणंचोर्वशीकृते ॥ १४ ॥ सतांपद्मपलाशाक्षींपूर्णचंद्रनिभाननाम् ॥ वरुणोव
रयामासमैथुनायाप्सरोवराम् ॥ १५ ॥ प्रत्युवाचततःसातुवरुणंप्रांजलिःस्थिता ॥ मित्रेणाहंवृतासाक्षात्पूर्वमेवसुरेश्वर ॥ १६ ॥ वरुणस्त्व
ब्रवीद्वाक्यंकंदर्पशरपीडितः ॥ इदंतेजःसमुत्स्रक्ष्येकुंभेस्मिन्देवनिर्मिते ॥ १७ ॥ एवमुत्सृज्यसुश्रोणित्वय्यहंवरवर्णिनि ॥ कृतकामोभवि
ष्यामियदिनेच्छसिसंगमम् ॥ १८ ॥ तस्यतल्लोकनाथस्यवरुणस्यसुभाषितम् ॥ उर्वशीपरमप्रीताश्रुत्वावाक्यमुवाचह ॥ १९ ॥ काममे
तद्भवत्वेवंहृदयंमेत्वयिस्थितम् ॥ भावश्चाप्यधिकंतुभ्यंदेहोमित्रस्यतुप्रभो ॥ २० ॥ उर्वश्याएवमुक्तस्तुरेतस्तन्महदद्भुतम् ॥ ज्वलदग्निस
मप्रख्यंतस्मिन्कुंभेन्यवासृजत् ॥ २१ ॥ उर्वशीत्वगमत्तत्रमित्रोवैयत्रदेवता ॥ तांतुमित्रःसुसंक्रुद्धउर्वशीमिदमब्रवीत् ॥ २२ ॥ मयाऽभिमं
त्रितापूर्वंकस्मात्त्वमवसर्जिता ॥ पतिमन्यंवृतवतीकिमर्थंदुष्टचारिणि ॥ २३ ॥ अनेनदुष्कृतेनत्वंमत्क्रोधकलुषीकृता ॥ मनुष्यलोकमास्था
यकंचित्कालंनिवत्स्यसि ॥ २४ ॥ बुधस्यपुत्रोराजर्षिःकाशिराजःपुरूरवाः ॥ तमभ्यागच्छदुर्बुद्धेसतेभर्ताभविष्यति ॥ २५ ॥ ततःसाशाप
दोषेणपुरूरवसमभ्यगात् ॥ प्रतिष्ठानेपुरूरवंबुधस्यात्मजमौरसम् ॥ २६ ॥ तस्यजज्ञेततःश्रीमानायुःपुत्रोमहाबलः ॥ नहुषोयस्यपुत्रस्तुब
भूवेंद्रसमद्युतिः ॥ २७ ॥ वज्रमुत्सृज्यवृत्रायश्रांतेथत्रिदिवेश्वरे ॥ शतंवर्षसहस्राणियेनेंद्रत्वंप्रशासितम् ॥ २८ ॥ सातेनशापेनजगामभूमिं
तदोर्वशीचारुदतीसुनेत्रा ॥ बहूनिवर्षाण्यवसच्चसुभ्रूःशापक्षयादिंद्रसदोययौच ॥ २९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० उत्तरकांडेषट्पंचाशः
सर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तांश्रुत्वादिव्यसंकाशांकथामद्भुतदर्शनाम् ॥ लक्ष्मणःपरमप्रीतोराघवंवाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ निक्षिप्तदेहौकाकुत्स्थक
थंतौद्विजपार्थिवौ ॥ पुनर्देहेनसंयोगंजग्मतुर्देवसंमतौ ॥ २ ॥

कंपातिमंगीकृत्यतत्समयोद्वितीयवरणंसाधारणस्त्रीणामपिमहद्दुष्कृतमित्यनेनबोधितं मनु
ष्यलोकमास्थाय अनेनदेवरूपेणैवेतिशेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥ पुरूरवंपुरूरवसम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इ० रामाभि० श्री० रा० वा० आ० उ० षट्पं
चाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथतद्विसृष्टरेतःसकाशाद्देहोत्पत्तिप्रकारकथनं तामिति दिव्यसंकाशांदिव्यरूपाम् ॥ १ ॥ निक्षिप्तदेहौविसृष्टदेहौपुनर्देहसंयोगंकथंजग्मतुः ॥ २ ॥

कुंभेवरुणेनरेतोविसर्गउक्तः तावतादेहसिद्धिप्रश्नोत्तरंनलब्धमितिपुनःप्रश्नः तांकथांवसिष्ठस्यदेहोत्पत्तिविषयामवशिष्टाकथाम् ॥ ३ ॥ महात्मनोर्मित्रावरुणयोस्तेजःपूर्णःअत्रैवमा ख्यायिका प्रथममुर्वशींमित्रोदृष्ट्वातामामंत्रितवान्तयाचत्वन्निवासमागच्छामीत्युक्तस्तदावरुणलोकस्थएवमित्रस्तद्दर्शनाद्घटस्खलितंनिजतेजःकुंभेउत्सृज्यस्वंनिवासंजगाम पश्चा द्वरुणोपितांदृष्ट्वास्खलितंतेजःकुंभेव्यसृजत् ततोमित्रनिवासंगतामित्रेणशप्ताचेति ॥ ४॥ नाहंसुतस्तवेति यद्यपिमित्रेणापिकुंभेरेतउत्सृष्टंतथापितवैकस्यपुत्रोनभवामीत्युक्त्वाऽपाक्रम त् ॥५॥ एवमुक्तौबीजमाह तद्धितेजइति अगस्त्योत्पत्तिहेतुभूतंमित्रस्यतेजःउर्वश्याःपूर्वमुर्वशीनिमित्तवरुणवीर्यविसर्गात्पूर्वमाहितं तस्मिन्कुंभेतस्मिन्नेवकुंभेवारुणंतेजःसमभव त् संगतमभवत् यत्रकुंभेतत्तेजःमित्रस्यतेजआसीत् अतस्तेजोंतरसंगतादुत्पत्तेर्नैकस्यतवसुतइत्युक्तमगस्त्येन अतएवमैत्रावरुणिरित्यगस्त्यनाम ॥६॥ तदनंतरंकस्यचित्कालस्यमित्रा

तस्यतद्भाषितंश्रुत्वारामःसत्यपराक्रमः ॥ तांकथांकथयामासवसिष्ठस्यमहात्मनः ॥३॥ यःसकुंभोरघुश्रेष्ठतेजःपूर्णोमहात्मनोः॥तस्मिंस्तेजो मयौविप्रौसंभूतावृषिसत्तमौ ॥४॥ पूर्वंसमभवत्तत्रअगस्त्योभगवानृषिः ॥ नाहंसुतस्तवेत्युक्त्वामित्रंतस्मादपाक्रमत् ॥५॥तद्धितेजस्तुमित्र स्यउर्वश्यापूर्वमाहितम् ॥ तस्मिन्समभवत्कुंभेतत्तेजोयत्रवारुणम्॥६॥ कस्यचित्त्वथकालस्यमित्रावरुणसंभवः ॥ वसिष्ठस्तेजसायुक्तोजज्ञेइ क्ष्वाकुदैवतम् ॥७॥ तमिक्ष्वाकुर्महातेजाजातमात्रमनिंदितम् ॥ वव्रेपुरोधसंसौम्यवंशस्यास्यहितायनः ॥ ८ ॥ एवंत्वपूर्वदेहस्यवसिष्ठस्यम हात्मनः ॥ कथितोनिर्गमःसौम्यनिमेःशृणुयथाभवत् ॥९॥ दृष्ट्वाविदेहंराजानमृषयःसर्वएवते ॥ तंचतेयोजयामासुर्यज्ञदीक्षांमनीषिणः ॥ ॥१०॥तंचदेहंनरेंद्रस्यरक्षंतिस्मद्विजोत्तमाः ॥ गंधैर्माल्यैश्ववस्त्रैश्चपौरभृत्यसमन्विताः ॥ ११ ॥ ततोयज्ञेसमाप्तेतुभृगुस्तत्रेदमब्रवीत् ॥ आ नयिष्यामितेचेतस्तुष्टोस्मितवपार्थिव ॥१२॥ सुप्रीताश्चसुराःसर्वेनिमेश्चेतस्तदाब्रुवन् ॥ वरंवरयराजर्षेक्वतेचेतोनिरूप्यताम् ॥१३॥एवमु क्तःसुरैःसर्वैर्निमेश्चेतस्तदाब्रवीत् ॥ नेत्रेषुसर्वभूतानांवसेयंसुरसत्तमाः ॥१४॥बाढमित्येवविबुधानिमेश्चेतस्तदाब्रुवन्॥ नेत्रेषुसर्वभूतानांवा युभूतश्चरिष्यसि ॥१५॥ त्वत्कृतेचनिमिष्यंतिचक्षूंषिपृथिवीपते ॥ वायुभूतेनचरताविश्रामार्थंमुहुर्मुहुः ॥ १६ ॥

वरुणसंभवः अत्रोपपत्तिरुक्ता वसिष्ठोयज्ञे तेजसायुक्तोमित्रावरुणयोर्दिव्यतेजसायुक्तः ॥ ७ ॥ ८ ॥ अपूर्वदेहस्यनूतनदेहवतोवसिष्ठस्यनिर्गमउत्पत्तिप्रकारःकथितः यथाभवद्वृत्तांतइतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ रक्षं तिस्मतैलकटाहेइतिशेषः ॥११॥ भृगुस्तत्रयज्ञसमाप्तिकालेइत्यर्थः इदंवक्ष्यमाणं हेपार्थिवपार्थिवदेहाभिमानिप्रत्यगात्मन् तवतुष्टोस्मिअतस्तेचेतोजीवंदेहेआनयिष्यामीत्यब्रवी त् ॥१२॥ तथासुप्रीताःसर्वेसुराश्चनिमेश्चेतआनयिष्यामइत्यब्रुवन् हेराजन्वरंवरय तेचेतःक्वनिरूप्यतांस्थाप्यतामितिचाब्रुवन्॥१३॥ निमेश्चेतःचेतोभिमानीप्रत्यगात्माअब्रवीत् यो गवशाल्लिंगदेहेनैवेतिभावः किमब्रवीत्तदाह सर्वभूतानांनेत्रेषुदेहवर्तिसर्वस्थानेभ्यःसूर्यात्मकत्वेनप्रशस्ततयास्ववैभवाद्युगपद्वसेयम् ॥ १४॥ वायुभूतःवायुसदृशलघुभूतलिंगदेहाश्रि तइत्यर्थः ॥ १५ ॥ निमिष्यंतिनिमेषधर्मंप्राप्स्यंति चक्षूंषिसर्वभूतानामितिशेषः वायुभूतेनचरतात्वयाकरणेनविश्रामार्थंत्वत्संबंधेनजायमानस्यखेदस्यापनोदार्थमित्यर्थः ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ तत्रयज्ञभूमौअरणिंनिक्षिप्यनिमेर्देहमेवारणिंकृत्वा मंत्रहोमैः पुत्रीयमंत्रपूर्वकहोमैः ॥ १८ ॥ १९ ॥ विदेहाद्विगतचेतोदेहात् अयंजनकवंशः ॥ २० ॥ २१ ॥
इतिश्री ॰रा ॰श्रीरा ॰रा ॰वा ॰आ ॰उ ॰सप्तपंचाशःसर्गः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथलक्ष्मणस्यब्राह्मणंप्रतिशापायुक्तत्वशंकायांतादृशक्षमाशीलाअपिसंतीत्याहप्रसंगाद्रामः

एवमुक्त्वातुविबुधाःसर्वेजग्मुर्यथागतम्॥ ऋषयोपिमहात्मानोनिमेर्देहंसमाहरन् ॥१७॥ अरणिंतत्रनिक्षिप्यमथनंचक्रुरोजसा ॥ मंत्रहोमैर्महात्मानःपुत्रहेतोर्निमेस्तदा ॥१८॥ अरण्यांमथ्यमानायांप्रादुर्भूतोमहातपाः ॥ मथनान्मिथिरित्याहुर्जननाज्जनकोभवत् ॥ १९॥ यस्माद्विदेहात्संभूतोवैदेहस्तुततःस्मृतः ॥ एवंविदेहराजश्चजनकःपूर्वकोभवत् ॥ मिथिर्नाममहातेजास्तेनायंमैथिलोभवत् ॥२०॥ इतिसर्वमशेषतोमयाकथितंसंभवकारणंतुसौम्य॥ नृपपुंगवशापजंद्विजस्यद्विजशापाच्चयदद्भुतंनृपस्य ॥२१॥ ॥ इ॰श्रीम॰वा॰आ॰उ॰सप्तपंचाशःसर्गः ॥ ॥५७॥ ॥७॥ ॥एवंब्रुवतिरामेतुलक्ष्मणःपरवीरहा॥ प्रत्युवाचमहात्मानंज्वलंतमिवतेजसा ॥१॥ महदद्भुतमाश्चर्यंविदेहस्यपुरातनम्॥ निर्वृत्तंराजशार्दूलवसिष्ठस्यमुनेश्चह ॥२॥ निमिस्तुक्षत्रियःशूरोविशेषेणचदीक्षितः ॥ नक्षमंकृतवान्राजावसिष्ठस्यमहात्मनः॥३॥एवमुक्तस्तुतेनायंरामःक्षत्रियपुंगवः ॥ उवाचलक्ष्मणंवाक्यंसर्वशास्त्रविशारदम् ॥४॥ रामोरमयतांश्रेष्ठोभ्रातरंदीप्ततेजसम्॥ नसर्वत्रक्षमावीरपुरुषेषुप्रदृश्यते ॥५॥ सौमित्रेदुःसहोरोषोयथाक्षांतोययातिना ॥ सत्वानुगंपुरस्कृत्यतन्निबोधसमाहितः ॥ ६ ॥ नहुषस्यसुतोराजाययातिःपौरवर्धनः ॥तस्यभार्याद्वयंसौम्यरूपेणाप्रतिमंभुवि ॥७॥ एकातुतस्यराजर्षेर्नाहुषस्यपुरस्कृता॥ शर्मिष्ठानामदैतेयीदुहितावृषपर्वणः ॥८॥ अन्यातूशनसःपत्नीययातेःपुरुषर्षभ ॥ नतुसादयिताराज्ञोदेवयानीसुमध्यमा ॥९॥ तयोःपुत्रौतुसंभूतौरूपवंतौसमाहितौ ॥ शर्मिष्ठाऽजनयत्पूरुंदेवयानीयदुंतदा ॥१०॥ पूरुस्तुदयितोराज्ञोगुणैर्मातृकृतेनच ॥ ततोदुःखसमाविष्टोयदुर्मातरमब्रवीत् ॥ ११ ॥ भार्गवस्यकुलेजातादेवस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ सहसेहृद्गतंदुःखमवमानंचदुःसहम् ॥ १२ ॥ आवांचसहितौदेविप्रविशावहुताशनम् ॥ राजातुरमतांसार्धंदैत्यपुत्र्यावहुक्षपाः ॥ १३ ॥ यदिवासहनीयंतेमामनुज्ञातुमर्हसि ॥ क्षमत्वंनक्षामिष्येहंमरिष्यामिनसंशयः ॥ १४ ॥ पुत्रस्यभाषितंश्रुत्वापरमार्तस्यरोदतः ॥ देवयानीतुसंक्रुद्धासस्मारपितरंतदा ॥ १५ ॥

एवंब्रुवतीति ॥१॥ महदिति मुनेर्वसिष्ठस्यमुनेःसहप्रसंगइतिशेषः ॥२॥ नक्षमंकृतवान् अनुचितमेवकृतवानित्यर्थः ॥ ३॥४॥ ५॥ सत्वानुगंसत्वगुणानुगतं मार्गमितिशेषः पुरस्कृत्यावलंब्यतंप्रकारंनिबोध ॥६॥ पौरान्वर्धयतीतिपौरवर्धनः ॥७ ॥पुरस्कृतापूजिता दैतेयीदितेःपौत्री ॥ ८ ॥ अन्यातूशनसःसुतायातेःपत्नीदेवयानीसातुनदयितानेष्टा ॥ ९ ॥ १० ॥ मातृकृतेनराजप्रियमातृत्वेनेतिशेषः ॥११॥१२॥ १३ ॥ मामनुज्ञातुमर्हसि अग्निप्रवेशार्थमितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥

इंगितमितिपाठेसखेदरोषभावमित्यर्थः ईप्सितमितिपाठांतरम् ॥१६॥ अप्रकृतिस्थामस्वस्थां अप्रहृष्टांहर्षहीनां अचेतनांक्षुभितचित्ताम् ॥ १७ ॥१८॥१९॥ दुःखितामपमानितांमांत्वंनजानीषेनजानासिअवप्रयोगोधात्वर्थमात्रेआर्षः इदंचमदवमाननंराज्ञस्त्वदवगणनमूलमेवेत्यन्यापदेशेनाह वृक्षस्येति वृक्षस्यावज्ञयात्रोटनादिलक्षणयावृक्षजीविनःवृक्षाश्रितपुष्पपत्रादयश्छिद्यंतेनाश्यंते ॥ २० ॥ प्रकृतेकिंतत्राह हेभार्गवराजर्षिस्त्वय्यवज्ञयाहेतुभूतयामांपरिभूयमय्यवज्ञांप्रयुंक्ते ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

इंगितंतदभिज्ञायदुहितुर्भार्गवस्तदा ॥ आगतस्त्वरितंतत्रदेवयानीस्मयत्रसा ॥ १६ ॥ दृष्ट्वाचाप्रकृतिस्थांतामप्रहृष्टामचेतनाम् ॥ पितादुहितरंवाक्यंकिमेतदितिचाब्रवीत् ॥ १७ ॥ पृच्छंतमसकृत्तंवैभार्गवंदीप्तचेतसम् ॥ देवयानीतुसंक्रुद्धापितरंवाक्यमब्रवीत् ॥ १८ ॥ अहमग्निंविषंतीक्ष्णमपोवामुनिसत्तम ॥ भक्षयिष्येप्रवेक्ष्येवानतुशक्ष्यामिजीवितुम् ॥ १९ ॥ नमांत्वमवजानीषेदुःखितामवमानिताम् ॥ वृक्षस्यावज्ञयाब्रह्मंश्छिद्यंतेवृक्षजीविनः ॥ २० ॥ अवज्ञयाचराजर्षिःपरिभूयचभार्गव ॥ मय्यवज्ञांप्रयुंक्तेहिनचमांबहुमन्यते ॥ २१ ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाकोपेनाभिपरीवृतः ॥ व्याहर्तुमुपचक्रामभार्गवोनहुषात्मजम् ॥ २२ ॥ यस्मान्मामवजानीषेनाहुषत्वंदुरात्मवान् ॥ वयसाजरयाजीर्णःशैथिल्यमुपयास्यसि ॥ २३ ॥ एवमुक्त्वादुहितरंसमाश्वास्यसभार्गवः ॥ पुनर्जगामब्रह्मर्षिर्भवनंस्वंमहायशाः ॥ २४ ॥ सएवमुक्त्वाद्विजपुंगवाग्र्यःसुतांसमाश्वास्यचदेवयानीम् ॥ पुनर्ययौसूर्यसमानतेजादत्वाचशापंनहुषात्मजाय ॥ २५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०रा०वा०आ०उत्तरकांडे अष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ५ ॥

॥ श्रुत्वातूशनसंक्रुद्धंतदार्तोनहुषात्मजः ॥ जरांपरमिकांप्राप्यययदुंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ यदोत्वमसिधर्मज्ञमदर्थंप्रतिगृह्यताम् ॥ जरांपरमिकांपुत्रभोगैरंस्येमहायशः ॥ २ ॥ नतावत्कृतकृत्योस्मिविषयेषुनरर्षभ ॥ अनुभूयतदाकामंततःप्राप्स्याम्यहंजराम् ॥ ३ ॥ यदुस्तद्वचनंश्रुत्वाप्रत्युवाचनरर्षभम् ॥ पुत्रस्तेदयितःपूरुःप्रतिगृह्णातुवैजराम् ॥ ४ ॥ बहिष्कृतोहमर्थेषुसन्निकर्षाच्चपार्थिव ॥ प्रतिगृह्णातुवैराजन्यैःसहाश्नासिभोजनम् ॥ ५ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराजापूरुमथाब्रवीत् ॥ इयंजरामहाबाहोमदर्थंप्रतिगृह्यताम् ॥ ६ ॥ नाहुषेणैवमुक्तस्तुपूरुःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मिशासनेस्मितवस्थितः ॥ ७ ॥ पूरोर्वचनमाज्ञायनाहुषःपरयामुदा ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेजरांसंक्रामयच्चताम् ॥ ८ ॥ ततःसराजातरुणःप्राप्ययज्ञान्सहस्रशः ॥ बहुवर्षसहस्राणिपालयामासमेदिनीम् ॥ ९ ॥

इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ०उत्तरकांडेअष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ अथशापसहनमाह श्रुत्वेति जरांपलिततांउशनःप्रसादादन्यत्रसंक्रमयोग्यांप्राप्य यदुंदेवयानीपुत्रम् ॥१॥२॥३॥४॥ सन्निकर्षाच्चसमीपावस्थानोपलालनादिकृत्याच्चबहिष्कृतः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ जरांसंक्रामयत्असंक्रामयत् योगबलादितिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ तस्मात्पूरोमयाजातःप्रतिदेहिजरांममेतिपाठेयस्मान्मयान्यासभूताजरात्वयिसंक्रामितातस्मान्मयाजातोमत्तोजातइत्यर्थः ॥ ११॥१२॥१३ ॥ प्रजार्थेप्रजानामधिपत्यलक्षणेप्रयोजनेविफलोभवराज्याधिपत्यरहितोभवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ दुर्मतेस्तवसंतानइतिशेषः योऽप्यराक्षसस्तवसंतानःसोपिक्षत्रियमात्रमेवनतुसोमवंशराजपदाभिषिक्तः भवत्तुल्यदुर्विनीतत्वादितिभावः ॥ १६ ॥ आश्रमंवानप्रस्थाश्रमम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ यम्हृषिशापंनिमिर्नचक्षमेनक्षांतवान् तादृशउशनसामुक्तःशापोत्सर्गोमहाशा

अथदीर्घस्यकालस्यराजापूरुमथाब्रवीत् ॥ आनयस्वजरांपुत्रन्यासंनिर्यातयस्वमे ॥१०॥ न्यासभूतामयापुत्रत्वयिसंक्रामिताजरा ॥ तस्मात्प्रतिग्रहीष्यामितांजरांमाव्यथांकृथाः ॥११॥ प्रीतश्चास्मिमहाबाहोशासनस्यप्रतिग्रहात् ॥ त्वांचाहमभिषेक्ष्यामिप्रीतियुक्तोनराधिपम् ॥१२॥ एवमुक्त्वासुतंपूरुंययातिर्नहुषात्मजः ॥ देवयानीसुतंक्रुद्धोराजावाक्यमुवाचह ॥१३॥ राक्षसस्त्वंमयाजातःक्षत्ररूपोदुरासदः ॥ प्रतिहंसिममाज्ञांत्वंप्रजार्थेविफलोभव ॥१४॥ पितरंगुरुभूतंमांयस्मात्त्वमवमन्यसे ॥ राक्षसान्यातुधानांस्त्वंजनयिष्यसिदारुणान् ॥ १५ ॥ नतुसोमकुलोत्पन्नेवंशेस्थास्यतिदुर्मतेः ॥ वंशोपिभवतस्तुल्योदुर्विनीतोभविष्यति ॥१६॥ तमेवमुक्त्वाराजर्षिःपूरुंराज्यविवर्धनम् ॥ अभिषेकेणसंपूज्यआश्रमंप्रविवेशह ॥ १७ ॥ ततःकालेनमहतादिष्टांतमुपजग्मिवान् ॥ त्रिदिवंसगतोराजाययातिर्नहुषात्मजः ॥१८॥ पूरुश्चकारतद्राज्यंधर्मेणमहताबृतः ॥ प्रतिष्ठानेपुरवरेकाशिराज्येमहायशाः॥१९॥ यदुस्तुजनयामासयातुधानान्सहस्रशः॥ पुरेक्रौंचवनेदुर्गेराजवंशबहिष्कृते ॥२०॥ एषतूशनसामुक्तःशापोत्सर्गोययातिना ॥ धारितःक्षत्रधर्मेणयंनिमिश्चक्षमेनच ॥२१॥ एततेसर्वमाख्यातंदर्शनंसर्वकारिणाम् ॥ अनुवर्तामहेसौम्यदोषोनस्याद्यथानृगे ॥ २२ ॥ इतिकथयतिरामेचंद्रतुल्याननेनप्रविरलतरतारंव्योमजज्ञेतदानीम्॥ अरुणकिरणरक्तादिग्वभौचैवपूर्वाकुसुमरसविमुक्तंवस्त्रमागुंठितेव ॥२३॥ ॥ इ०श्रीम०वा०आ०उ०एकोनषष्टितमःसर्गः ॥५९॥ ॥ध॥ एतदग्रेप्रक्षिप्ताःसर्गाः ॥३॥ ततःप्रभातेविमलेकृत्वापौर्वाह्णिकींक्रियाम् ॥ धर्मासनगतोराजारामोराजीवलोचनः ॥ १ ॥ राजधर्मानवेक्षन्वैब्राह्मणैर्नैगमैःसह ॥ पुरोधसावसिष्ठेनऋषिणाकश्यपेनच ॥ २ ॥ मंत्रिभिर्व्यवहारज्ञैस्तथान्यैर्धर्मपाठकैः॥ नीतिज्ञैरथसभ्यैश्चराजाभिःसासभावृता ॥ ३ ॥

पोययातिनाधारितः ॥ २१ ॥ एततेसर्वंप्रजाकार्यानवलोकनेशापःकेषांचित्तदक्षमाकेषांचित्क्षमेत्यादिकंसर्वमाख्यातं अतःकारःकृत्यंतद्येषामस्तितेकारिणस्तेषांकार्यापेक्षिणांसर्वेषांदर्शनमनुवर्तामहेऽङ्गीकुर्मः यथानृगेदोषोजातस्तथादोषोममनस्यान्नभवेदित्येतदर्थमित्यर्थः॥२२॥विमुक्तंयुक्तम्॥२३॥ इ०रा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०एकोनषष्टितमःसर्गः ५९ ॥ ॥ध॥ ॥ एतदुत्तरंश्वमातुराख्यानंगृध्रोलूकाख्यानंचक्वचिद्दृश्यतेतत्तूतीर्थकतकाद्यस्पृष्टत्वेनप्रक्षिप्तामितिनव्याख्यातम् ॥

वा॰रा॰ सभायथामहेंद्रस्ययमस्यवरुणस्यच ॥ शुशुभेराजसिंहस्यरामस्याक्लिष्टकर्मण: ॥४॥ अथरामोब्रवीत्तत्रलक्ष्मणंशुभलक्षणम् ॥ निर्गच्छत्वंम उ॰कां॰
हाबाहोसुमित्रानंदवर्धन ॥५॥ कार्यार्थिनश्चसौमित्रेव्याहर्तुंत्वमुपाक्रम ॥ रामस्यभाषितंश्रुत्वालक्ष्मण:शुभलक्षण: ॥६॥ द्वारदेशमुपागम्य
॥६१॥ कार्यिणश्चाह्वयत्स्वयम् ॥ नकश्चिदब्रवीत्तत्रममकार्यमिहाद्यवै ॥७॥ नाधयोव्याधयश्चैवरामेराज्यंप्रशासति ॥ पक्कसस्यावसुमतीसर्वौषधि
समन्विता ॥ ८ ॥ नबालोम्रियतेतत्रनयुवानचमध्यम: ॥ धर्मेणशासितंसर्वंनचबाधाविधीयते ॥ ९ ॥ दृश्यतेनचकार्यार्थीरामेराज्यंप्रशास
ति ॥ लक्ष्मण:प्रांजलिर्भूत्वारामायैवंन्यवेदयत् ॥ १० ॥ अथराम:प्रसन्नात्मासौमित्रिमिदमब्रवीत् ॥ भूयएवतुगच्छत्वंकार्यिण:प्रवि
चारय ॥ ११ ॥ सम्यक्प्रणीतयानीत्यानाधर्मोविद्यतेक्वचित् ॥ तस्माद्राजभयात्सर्वेरक्षंतीहपरस्परम् ॥ १२ ॥ बाणाइवमयामुक्ताइहरक्षं
तिमेप्रजा: ॥ तथापित्वंमहाबाहोप्रजारक्षस्वतत्पर: ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तुसौमित्रिर्निर्जगामनृपालयात् ॥ अपश्यद्द्वारदेशेवैश्वानंतावदवस्थि
तम् ॥ १४ ॥ तमेवंवीक्षमाणोवैविक्रोशंतंमुहुर्मुहु: ॥ दृष्ट्वाथलक्ष्मणस्तंवैसपप्रच्छाथवीर्यवान् ॥ १५ ॥ किंतेकार्यंमहाभागब्रूहिविस्र
ब्धमानस: ॥ लक्ष्मणस्यवच:श्रुत्वासारमेयोभ्यभाषत ॥ १६ ॥ सर्वभूतशरण्यायरामायाक्लिष्टकर्मणे ॥ भयेष्वभयदात्रेचतस्मैवक्तुंसमुत्स
हे ॥१७॥एतच्छ्रुत्वाचवचनंसारमेयस्यलक्ष्मण: ॥ राघवायतदाख्यातुंप्रविवेशालयंशुभम् ॥ १८ ॥ निवेद्यरामस्यपुनर्निजगामनृपाल
यात् ॥ वक्तव्यंयदितेकिंचित्त्त्वंब्रूहिनृपायवै ॥१९॥ लक्ष्मणस्यवच:श्रुत्वासारमेयोभ्यभाषत ॥ देवागारेनृपागारेद्विजवेश्मसुवैतथा ॥ २० ॥
वह्नि:शतक्रतुश्चैवसूर्योवायुश्चातिष्ठति ॥ नात्रयोग्यास्तुसौमित्रेयोनीनामधमावयम् ॥२१॥ प्रवेष्टुंनात्रशक्ष्यामिधर्मोविग्रहवान्नृप: ॥सत्यवा
दीरणपटु:सर्वसत्वहितेरत: ॥२२॥ षाड्गुण्यस्यपदंवेत्तिनीतिकर्तासराघव: ॥ सर्वज्ञ:सर्वदर्शीचरामोरमयतांवर: ॥२३॥ ससोम:सचमृत्यु
श्चसयमोधनदस्तथा ॥ वह्नि:शतक्रतुश्चैवसूर्योवैवरुणस्तथा ॥ २४ ॥ तस्यत्वंब्रूहिसौमित्रेप्रजापाल:सराघव: ॥ अनाज्ञप्तस्तुसौमित्रेप्रवे
ष्टुंनेच्छयाम्यहम् ॥२५॥ आनृशंस्यान्महाभागप्रविवेशमहाद्युति॥:नृपालयंप्रविश्याथलक्ष्मणोवाक्यमब्रवीत् ॥२६॥ श्रूयतांममविज्ञाप्यंकौ
सल्यानंदवर्धन ॥ यन्मयोक्तंमहाबाहोतवशासनजंविभो ॥२७॥ श्वावैतेतिष्ठतेद्वारिकार्यार्थीसमुपागत:॥लक्ष्मणस्यवच:श्रुत्वारामोवचनमब्र ॥६१॥
वीत् ॥ २८ ॥ संप्रवेशयवैक्षिप्रंकार्यार्थीयोत्रतिष्ठति ॥ २९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडसर्ग: ॥ १ ॥
श्रुत्वारामस्यवचनंलक्ष्मणस्त्वरितस्तदा ॥ श्वानमाहूयमतिमान्राघवायन्यवेदयत् ॥ १ ॥

दृष्ट्वासमागतंश्वानंरामोवचनमब्रवीत् ॥ विवक्षितार्थंमेब्रूहिसारमेयनतेभयम् ॥२॥ अथापश्यतत्रस्थंरामंश्वाभिन्नमस्तकः ॥ ततोदृष्ट्वास
राजानंसारमेयोब्रवीद्वचः ॥३॥ राजैवकर्ताभूतानांराजाचैवविनायकः ॥ राजासुप्तेषुजागर्तिराजापालयतिप्रजाः ॥४॥ नीत्यासुनीतयाराजा
धर्मंरक्षतिरक्षिता ॥ यदानपालयेद्राजाक्षिप्रंनश्यंतिवैप्रजाः ॥५॥ राजाकर्ताचगोप्ताचसर्वस्यजगतःपिता ॥ राजाकालोयुगंचैवराजासर्वमि
दंजगत् ॥ ६ ॥ धारणाद्धर्ममित्याहुर्धर्मेणविधृताःप्रजाः ॥ यस्माद्धारयतेसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ ७ ॥ धारणाद्विद्विषांचैवधर्मेणारंजय
न्प्रजाः ॥ तस्माद्धारणमित्युक्तंसधर्मइतिनिश्चयः ॥८॥ एषराजन्परोधर्मःफलवान्प्रेत्यराघव ॥ नहिधर्माद्भवेत्किंचिद्दुष्प्रापमितिमेमतिः ॥
॥ ९ ॥ दानंदयासतांपूजाव्यवहारेषुचार्जवम् ॥ एषरामपरोधर्मोरक्षणात्प्रेत्यचेहच ॥१०॥ त्वंप्रमाणंप्रमाणानामसिराघवसुव्रत ॥ विदि
तश्चैवतेधर्मःसद्भिराचरितस्तुवै ॥११॥ धर्माणांत्वंपरंधामगुणानांसागरोपमः ॥ अज्ञानाच्चमयाराजन्नुक्तस्त्वंराजसत्तम ॥ १२ ॥ प्रसादया
मिशिरसानत्वंक्रोद्धुमिहार्हसि ॥ शुनःसवचनंश्रुत्वाराघवोवाक्यमब्रवीत् ॥ १३ ॥ किंतेकार्यंकरोम्यद्यब्रूहिविस्रब्धमाचिरम् ॥ रामस्यवच
नंश्रुत्वासारमेयोब्रवीदिदम् ॥१४॥ धर्मेनराष्ट्रंविंदेतधर्मेणैवानुपालयेत् ॥ धर्माच्छरण्यतांयातिराजासर्वभयापहः ॥१५॥ इदंविज्ञाययत्कृ
त्यंश्रूयतांममराघव ॥ भिक्षुःसर्वार्थसिद्धश्चब्राह्मणावसथेवसन् ॥ १६ ॥ तेनदत्तःप्रहारोमेनिष्कारणमनागसः ॥ एतच्छ्रुत्वा
तुरामेणद्वास्थःसंप्रेषितस्तदा ॥ १७ ॥ आनीतश्चद्विजस्तेनसर्वासिद्धार्थकोविदः ॥ अथद्विजवरस्तत्ररामंदृष्ट्वामहाद्युतिः ॥ १८ ॥ किंते
कार्यंमयारामतद्ब्रूहित्वंममानघ ॥ एवमुक्तस्तुविप्रेणरामोवचनमब्रवीत् ॥१९॥ त्वयादत्तःप्रहारोयंसारमेयस्यवैद्विज ॥ किंतवापकृतंविप्रदंडे
नाभिहतोयतः ॥२०॥ क्रोधःप्राणहरःशत्रुःक्रोधोमित्रमुखोरिपुः ॥ क्रोधोह्यसिर्महातीक्ष्णःसर्वंक्रोधोऽपकर्षति ॥२१॥ तपतेयजतेचैवयच्चददा
नंप्रयच्छति ॥ क्रोधेनसर्वंहरतितस्मात्क्रोधंविसर्जयेत् ॥२२॥ इंद्रियाणांप्रदुष्टानांहयानामिवधावताम् ॥ कुर्वीतधृत्यासारथ्यंसंहृत्येंद्रियगो
चरम् ॥२३॥ मनसाकर्मणावाचाचक्षुषाचसमाचरेत् ॥ श्रेयोलोकस्यचरतोनद्वेष्टिनचलिप्यते ॥२४॥ नतत्कुर्यादसिस्तीक्ष्णःसर्पोवाव्याहतः
पदा ॥ अरिर्वानित्यसंक्रुद्धोयथात्मादुरनुष्ठितः ॥२५॥ विनीतविनयस्यापिप्रकृतिर्नविधीयते ॥ प्रकृतिंगूहमानस्यनिश्चयेनकृतिर्ध्रुवा॥२६॥
एवमुक्तःसविप्रोवैरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ द्विजःसर्वार्थसिद्धस्तुअब्रवीद्रामसन्निधौ ॥ २७ ॥ मयादत्तप्रहारोयंक्रोधेनाविष्टचेतसा ॥ भिक्षार्थम
टमानेनकालेविगतभैक्षके ॥ २८ ॥ रथ्यास्थितस्त्वयंश्वावैगच्छगच्छेतिभाषितः ॥ अथस्वैरेणगच्छंस्तुरथ्यांतेविषमःस्थितः ॥ २९ ॥

क्रोधेनक्षुधयाविष्टस्ततोदत्तोस्यराघव ॥ प्रहारोराजराजेंद्रशाधिमामपराधिनम् ॥३० ॥ त्वयाशस्तस्यराजेंद्रनास्तिमेनरकाद्भयम् ॥ अथ
रामेणसंपृष्टाःसर्वएवसभासदः ॥३१॥ किंकार्यमस्यवैब्रूतदंडोवैकोस्यपात्यताम् ॥ सम्यक्प्रणिहितेदंडेप्रजाभवतिरक्षिता ॥३२॥ भृग्वांगिर
सकुत्साद्यावसिष्ठश्चसकाश्यपः ॥ धर्मपाठकमुख्याश्चसचिवानैगमास्तथा ॥ ३३ ॥ एतेचान्येचबहवःपंडितास्तत्रसंगताः ॥ अवध्योब्राह्म
णोदंडैरितिशास्त्रविदोविदुः ॥ ३४ ॥ ब्रुवतेराघवंसर्वेराजधर्मेषुनिष्ठिताः॥अथतेमुनयःसर्वेराममेवाब्रुवंस्तदा ॥ ३५ ॥ राजाशास्ताहिसर्व
स्यत्वंविशेषेणराघव ॥ त्रैलोक्यस्यभवान्शास्तादेवोविष्णुःसनातनः ॥ ३६ ॥ एवमुक्तेतुतैःसर्वैःश्वावैवचनमब्रवीत् ॥ यदितुष्टोसिमेराम
यदिदेयोवरोमम ॥ ३६ ॥ प्रतिज्ञातंत्वयावीरकिंकरोमीतिविश्रुतम् ॥ प्रयच्छब्राह्मणस्यास्यकौलपत्यंनराधिप ॥ ३८ ॥ कालंजरेमहारा
जकौलपत्यंप्रदीयताम् ॥ एतच्छ्रुत्वातुरामेणकौलपत्येभिषेचितः ॥ ३९ ॥ प्रययौब्रह्मणोहृष्टोगजस्कंधेनसोर्चितः ॥ अथतेरामसचि
वाःस्मयमानावचोब्रुवन् ॥ ४० ॥ वरोयंदत्तएतस्यनायंशापोमहाद्युते ॥ एवमुक्तस्तुसचिवैरामोवचनमब्रवीत् ॥४१॥ नयूयंगतितत्त्वज्ञाः
श्वावैजानातिकारणम् ॥ अथपृष्टस्तुरामेणसारमेयोब्रवीदिदम् ॥ ४२ ॥ अहंकुलपतिस्तत्रआसंशिष्टान्नभोजनः ॥ देवद्विजातिपूजायांदा
सीदासेषुराघव ॥४३॥ संविभागीशुभरतिर्देवद्रव्यस्यरक्षिता ॥ विनीतःशीलसंपन्नःसर्वसत्त्वहितेरतः ॥ ४४॥ सोहंप्राप्तइमांघोरामवस्था
मधमांगतिम् ॥ एवंक्रोधान्वितोविप्रस्त्यक्तधर्माहितेरतः ॥४५ ॥ क्रुद्धोनृशंसःपरुषअविद्वांश्चाप्यधार्मिकः ॥ कुलानिपातयत्येवसप्तसप्तच
राघव ॥ ४६ ॥तस्मात्सर्वास्ववस्थासुकौलपत्यंनकारयेत् ॥ यमिच्छेन्नरकंनेतुंसपुत्रपशुबांधवम् ॥४७ ॥ देवेष्वधिष्ठितंकुर्याद्गोषुतंब्राह्मणे
षुच ॥ ब्रह्मस्वंदेवताद्रव्यंस्त्रीणांबालधनंचयत् ॥४८॥ दत्तंहरतियोभूयइष्टैःसहविनश्यति ॥ ब्राह्मणद्रव्यमादत्तेदेवानांचैवराघव ॥ ४९ ॥
सद्यःपततिघोरेवैनरकेवीचिसंज्ञके ॥ मनसापिहिदेवस्वंब्रह्मस्वंचहरेत्तुयः ॥ ५० ॥ निरयान्निरयंचैवपतत्येवनराधमः ॥ तच्छ्रुत्वावचनंरा
मोविस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ ५१ ॥ श्वाप्यगच्छन्महातेजायतएवागतस्ततः ॥ मनस्वीपूर्वजात्यासजातिमात्रोपदूषितः ॥ ५२ ॥ वाराण
स्यांमहाभागःप्रायंचोपविवेशह ॥ ५३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ अथ ॥७०॥
तस्मिन्वनोद्देशेरम्येपादपशोभिते ॥ नदीकीर्णेगिरिवरेकोकिलानेककूजिते ॥ १ ॥ सिंहव्याघ्रसमाकीर्णेनानाद्विजगणावृते ॥ गृध्रोलूकौप्र
वसतोबहुवर्षगणानपि ॥ २ ॥ अथोलूकस्यभवनंगृध्रःपापविनिश्चयः ॥ ममेदमितिकृत्वासौकलहंतेनचाकरोत् ॥ ३ ॥

राजासर्वस्यलोकस्यरामोराजीवलोचनः ॥ तंप्रपद्यावहेक्षीघ्रंयस्यैतद्भवनंभवेत् ॥ ४ ॥ इतिकृत्वामतिंतांतुनिश्चयार्थंसुनिश्चिताम् ॥ गृध्रोलू
कौप्रपद्येतांकोपाविष्टौह्यमर्षितौ ॥५॥ रामंप्रपद्यतौशीघ्रंकलिव्याकुलचेतसौ ॥ तौपरस्परविद्वेषात्स्पृशतश्चरणौतदा ॥६ ॥ अथदृष्ट्वानरेंद्रं
तंगृध्रोवचनमब्रवीत् ॥ सुराणामसुराणांचप्रधानस्त्वंमतोमम ॥७ ॥ बृहस्पतेश्चशुक्राच्चविशिष्टोसिमहाद्युते ॥ परावरज्ञोभूतानांकांत्याचंद्र
इवापरः ॥८॥ दुर्निरीक्ष्योयथासूर्योहिमवांश्चैवगौरवे ॥ सागरश्चैवगांभीर्येलोकपालोयमोह्यसि ॥९॥ क्षांत्याधरण्यातुल्योसिशीघ्रत्वेह्यनिलो
पमः ॥ गुरुस्त्वंसर्वसंपन्नःकीर्तियुक्तश्चराघव ॥ १० ॥ अमर्षीदुर्जयोजेतासर्वास्त्रविधिपारगः॥शृणुष्वममवैरामविज्ञाप्यंनरपुंगव ॥ ११ ॥
ममालयंपूर्वकृतंबाहुवीर्येणराघव ॥ उलूकोहरतेराजंस्तत्रत्वंत्रातुमर्हसि ॥ १२ ॥ एवमुक्तेतुगृध्रेणउलूकोवाक्यमब्रवीत् ॥ सोमाच्छतक्रतोः
सूर्याद्धनदाद्वायमात्तथा ॥१३ ॥ जायतेवैनृपोरामकिंचिद्भवतिमानुषः ॥त्वंतुसर्वमयोदेवोनारायणइवापरः ॥ १४ ॥ याचतेसौम्यताराजन्स
म्यक्प्राणिहिताविभो ॥ समंचरसिचान्विष्यतेनसोमांशकोभवान् ॥१५॥ क्रोधेदंडेप्रजानाथदानेपापभयापहः ॥ दाताहर्तासिगोप्तासितेनें
द्रइवनोभवान् ॥१६॥ अधृष्यःसर्वभूतेषुतेजसाचानलोपमः ॥ अभीक्ष्णंतपसेलोकांस्तेनभास्करसन्निभः ॥ १७ ॥ साक्षाद्वित्तेशतुल्योसि
अथवाधनदाधिकः ॥ वित्तेशस्येवपद्माश्रीर्नित्यंतेराजसत्तम ॥१८ ॥ धनदस्यतुकार्येणधनदस्तेननोभवान् ॥ समःसर्वेषुभूतेषुस्थावरेषुच
रेषुच ॥१९॥ शत्रौमित्रेचतेदृष्टिःसमतांयातिराघव ॥ धर्मेणशासनंनित्यंव्यवहारेविधिक्रमात् ॥२० ॥ यस्यरुष्यसिवैरामतस्यमृत्युर्विधाव
ति ॥ गीयसेतेनवैरामयमइत्यभिविक्रमः ॥२१॥ यश्चैषमानुषोभावोभवतोनृपसत्तम ॥ आनृशंस्यपरोराजासत्वेषुक्षमयान्वितः ॥ २२ ॥
दुर्बलस्यत्वनाथस्यराजाभवतिवैबलम् ॥ अचक्षुषोत्तमंचक्षुरगतेःसगतिर्भवान् ॥ २३ ॥ अस्माकमपिनाथस्त्वंश्रूयतांममधार्मिक ॥ ममा
लयंप्रविष्टस्तुगृध्रोमांबाधतेनृप ॥२४॥ त्वंहिदेवमनुष्येषुशास्तावैनरपुंगव ॥ एतच्छ्रुत्वातुवैरामःसचिवानाह्वयत्स्वयम् ॥ २५ ॥ धृष्टिर्ज
यंतोविजयःसिद्धार्थोराष्ट्रवर्धनः ॥ अशोकोधर्मपालश्चसुमंत्रश्चमहाबलः ॥२६॥ एतेरामस्यसचिवाराज्ञोदशरथस्यच ॥ नीतियुक्तामहात्मा
नःसर्वशास्त्रविशारदाः ॥२७॥ ह्रीमंतश्चकुलीनाश्चनयेमंत्रेचकोविदाः ॥ तानाहूयचधर्मात्मापुष्पकादवतीर्यच ॥ २८ ॥ गृध्रोलूकविवादंतं
पृच्छतिस्मरघूत्तमः ॥ कतिवर्षाणिवैगृध्रतवेदंनिलयंकृतम् ॥ २९ ॥ एतन्मेकारणंब्रूहियदिजानासितत्त्वतः ॥ एतच्छ्रुत्वातुवैगृध्रोभाषते
राघवंसतम् ॥ ३० ॥ इयंवसुमतीराममनुष्यैःपरितोयदा ॥ उत्थितैरावृतासर्वातदाप्रभृतिमेगृहम् ॥ ३१ ॥

उलूकश्चाब्रवीद्रामंपादपैरुपशोभिता ॥ यदेयंपृथिवीराजंस्तदाप्रभृतिमेगृहम् ॥एतच्छ्रुत्वातुवैरामःसभासदमुवाचह ॥३२॥ नसासभायत्र
नसंतिवृद्धावृद्धानतेयेनवदंतिधर्मम् ॥ नासौधर्मोयत्रनसत्यमस्तिनतत्सत्यंयच्छलेनानुविद्धम् ॥ ३३ ॥ येतुसभ्याःसदाज्ञात्वातूष्णींध्यायंत
आसते ॥ यथाप्राप्तंनब्रुवतेतेसर्वेंनृतवादिनः ॥ ३४॥ जानन्नवाब्रवीत्प्रश्नान्कामात्क्रोधाद्भयात्तथा ॥ सहस्रंवारुणान्पाशानात्मनिप्रतिमुंचति
॥३५॥ तेषांसंवत्सरेपूर्णेपाशएकःप्रमुच्यते ॥ तस्मात्सत्येनवक्तव्यंजानतासत्यमंजसा ॥ ३६ ॥ एतच्छ्रुत्वातुसचिवाराममेवाब्रुवंस्तदा ॥
उलूकःशोभतेराजन्नतुगृध्रोमहामते ॥३७॥ त्वंप्रमाणंमह राजराजाहिपरमागतिः ॥ राजमूलाःप्रजाःसर्वाराजाधर्मःसनातनः ॥३८॥ शास्ता
नृणांनृपोयेषांतेनगच्छंतिदुर्गतिम् ॥ वैवस्वतेनमुक्तास्तुभवंतिपुरुषोत्तमाः ॥ ३९ ॥ सचिवानांवचःश्रुत्वारामोवचनमब्रवीत् ॥ श्रूयतामभि
धास्यामिपुराणेयदुदाहृतम् ॥ ४० ॥ द्यौःसचंद्रार्कनक्षत्रासपर्वतमहावना ॥ सलिलार्णवसंपूर्णंत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ ४१ ॥ एकएवत
दाह्यासीद्युक्तोमेरुरिवापरः ॥ पुराभूःसहलक्ष्म्याचविष्णोर्जठरमाविशत् ॥ ४२ ॥ तांनिगृह्यमहातेजाःप्रविश्यसलिलार्णवम् ॥ सुष्वापदेवो
भूतात्माबहून्वर्षगणानपि ॥४३॥ विष्णौसुप्तेतदाब्रह्माविवेशजठरंततः ॥रुद्धस्रोतंतुतंज्ञात्वामहायोगीसमाविशत् ॥४४॥ नाभ्यांविष्णोःसमु
त्पन्नेपद्मेहेमविभूषिते ॥ सतुनिर्गम्यवैब्रह्मायोगीभूत्वामहाप्रभुः ॥ ४५ ॥ सिसृक्षुःपृथिवींवायुंपर्वतान्समहीरुहान् ॥ तदंतरेप्रजाःसर्वाःसम
नुष्यसरीसृपाः ॥४६॥ जरायुजांडजाःसर्वाःससर्जमहातपाः ॥ तत्रश्रोत्रमलोत्पन्नःकैटभोमधुनासह ॥४७॥दानवौतौमहावीर्यौघोररूपौ
दुरासदौ ॥ दृष्ट्वाप्रजापतिंतत्रक्रोधाविष्टौबभूवतुः ॥ ४८ ॥ वेगेनमहतातत्रस्वयंभुवमधावताम् ॥दृष्ट्वास्वयंभुवामुक्तोरावोवैविकृतस्तदा
॥४९॥ तेनशब्देनसंप्राप्तौदानवौहरिणासह ॥ अथचक्रप्रहारेणसूदितौमधुकैटभौ ॥५०॥ मेदसाप्लावितासर्वापृथिवीचसमंततः ॥ भूयोवि
शोधितातेनहरिणालोकधारिणा ॥५१॥ शुद्धांवैमेदिनींतांतुवृक्षैःसर्वामपूरयत् ॥ ओषध्यःसर्वसस्यानिनिष्पद्यंतपृथग्विधाः ॥५२॥ मेदोगं
धातुधरणीमेदिनीत्यभिसंज्ञिता ॥ तस्मान्नगृध्रस्यगृहमुलूकस्येतिमेमतिः ॥५३॥ तस्माद्गृध्रस्तुदंड्योवैपापोहर्तापरालयम् ॥ पीडांकरोतिपा
पात्मादुर्विनीतोमहानयम् ॥५४॥ अथाशरीरिणीवाणीअंतरिक्षात्प्रबोधिनी ॥ मावधीरामगृध्रंत्वंपूर्वंदग्धंतपोबलात् ॥५५॥ कालगौतमद
ग्धोयंप्रजानाथोनरेश्वर ॥ ब्रह्मदत्तेतिनाम्नैषशूरःसत्यव्रतःशुचिः ॥ ५६ ॥ गृहंत्वस्यागतोविप्रोभोजनंप्रत्यमार्गत ॥ साग्रंवर्षशतंचैव
भोक्तव्यंनृपसत्तम ॥ ५७ ॥ ब्रह्मदत्तःसवैतस्यपाद्यमर्घ्यंस्वयंनृपः ॥ हार्दंचैवाकरोत्तस्यभोजनार्थंमहाद्युतेः ॥ ५८ ॥

अथलवणासुरपीडितऋषीणांरामसमीपागमनम् तयोरिति एवंसंवदतोःप्रतिदिवसंधर्मसंवादंकुर्वतोस्तत्पूर्वंप्रजारक्षणंकुर्वतोरितियावत्वासंतिकीवसंतकालभवानिशाप्राप्ताकालांत
रेइतिशेषःइदंकालवचनंऋषिकार्यौचितत्वप्रदर्शनार्थम् ॥१॥ दर्शनमभिचक्राम प्रजादृश्यंतेयत्रस्थानेतत्स्थानंदर्शनमभिचक्रामजगाम ॥२ ॥ प्रतिहताः द्वारिनिरुद्धाइत्यर्थः॥३॥

मांसमस्याभवत्तत्रआहारेतुमहात्मनः ॥ अथक्रुद्धेनमुनिनाशापोदत्तोस्यदारुणः ॥५९॥ गृध्रस्त्वंभववैराजन्मामैनंह्यथसोब्रवीत् ॥ प्रसादंकु
रुधर्मज्ञअज्ञानान्मेमहाव्रत ॥६०॥ शापस्यांतंमहाभागक्रियतांवैममानघ ॥ तदज्ञानकृतंमत्वाराजानंमुनिरब्रवीत् ॥ ६१ ॥ उत्पत्स्यतिकु
लेराज्ञांरामोनाममहायशाः ॥ इक्ष्वाकूणांमहाभागोराजाराजीवलोचनः ॥६२ ॥ तेनस्पृष्टोविपापस्त्वंभवितानरपुंगव ॥ स्पृष्टोरामेणतच्छु
त्वानरेंद्रःपृथिवीपतिः ॥६३॥ गृध्रत्वंत्यक्तवान्राजादिव्यगंधानुलेपनः ॥ पुरुषोदिव्यरूपोभूदुवाचेदंचराघवम् ॥६४ ॥ साधुराघवधर्मज्ञत्व
त्प्रसादादहंविभो॥विमुक्तोनरकाद्घोराच्छापस्यांतःकृतस्त्वया ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्त० एतदंतंप्रक्षिप्ताःसर्गाः ॥ ३ ॥
तयोःसंवदतोरेवंरामलक्ष्मणयोस्तदा ॥ वासंतिकीनिशाप्राप्तानशीतानचघर्मदा ॥ १ ॥ ततःप्रभातेविमलेकृतपूर्वाह्णिकक्रियः ॥ अभिचक्रा
मकाकुत्स्थोदर्शनंपौरकार्यवित् ॥ २ ॥ ततःसुमंत्रस्त्वागम्यराघवंवाक्यमब्रवीत् ॥ एतेप्रतिहताराजन्द्वारितिष्ठंतितापसाः ॥ ३ ॥ भार्गवं
च्यवनंचैवपुरस्कृत्यमहर्षयः ॥ दर्शनंतेमहाराजचोदयंतिकृतत्वराः ॥ ४ ॥ प्रीयमाणानरव्याघ्रयमुनातीरवासिनः ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारा
मःप्रोवाचधर्मवित् ॥ ५ ॥ प्रवेश्यंतांमहाभागाभार्गवप्रमुखाद्विजाः ॥ राज्ञस्त्वाज्ञांपुरस्कृत्यद्वास्थोमूर्ध्नाकृतांजलिः ॥ ६ ॥ प्रवेशयामासत
दातापसान्सुदुरासदान् ॥ शतंसमधिकंतत्रदीप्यमानंस्वतेजसा ॥ ७ ॥ प्रविष्टंराजभवनंतापसानांमहात्मनाम् ॥तेद्विजाःपूर्णकलशैःसर्व
तीर्थांबुसत्कृतैः ॥ ८ ॥ गृहीत्वाफलमूलंचरामस्याभ्याहरन्बहु ॥ प्रतिगृह्यतुतत्सर्वंरामःप्रीतिपुरस्कृतः ॥ ९ ॥ तीर्थोदकानिसर्वाणिफला
निविविधानिच ॥ उवाचचमहाबाहुःसर्वानेवमहामुनीन् ॥ १० ॥ इमान्यासनमुख्यानियथार्हमुपविश्यताम् ॥ रामस्यभाषितंश्रुत्वासर्वएं
वमहर्षयः ॥ ११ ॥ बृसीषुरुचिराख्यासुनिषेदुःकांचनीषुते ॥ उपविष्टानृषींस्तत्रदृष्ट्वापरपुरंजयः ॥ प्रयतःप्रांजलिर्भूत्वाराघवोवाक्यमब्र
वीत् ॥ १२ ॥ किमागमनकार्यंवःकिंकरोमिसमाहितः ॥ आज्ञाप्योहंमहर्षीणांसर्वकामकरःसुखम् ॥ १३ ॥

भृगुगोत्रापत्यंच्यवनंपुरस्कृत्यहेमहाराजतवदर्शनंप्रत्यस्मांश्चोदयंतिप्रेरयंति॥४॥५॥भार्गवप्रमुखाःच्यवनप्रमुखाः॥६॥समधिकंकिंचिदधिकंशतम्॥७॥पूर्णकलशैरुपलक्षिताः ॥८॥
फलमूलंगृहीत्वारामस्याभ्याहरन् ॥९॥१०॥ उपविश्यताम् एषुभवद्भिरितिशेषः॥११॥रुचिराख्यासुरुचिरशोभासु ॥१२॥किंकरोमिकिंकुर्याम् सर्वकामकरःसर्वाभीष्टसाधकः॥१३॥

हृदिस्थितम् हृत्पुंडरीकप्रदेशेस्थितमित्यर्थः ॥१४॥ साधुकारःसाधुसाध्विति शब्दप्रयोगः ॥१५॥ तवैवोपपन्नंत्वय्येवेदशंवचोयुक्तंनान्यतःनान्यस्य ॥१६॥ कार्यस्यगौरवंमत्वा
तच्छ्रवणादुत्तरमपिकरिष्यामीतिप्रतिज्ञांनाभ्यरोचयन्ननकुर्वंति अशक्यत्वेनेतिभावः भवांस्त्वर्थमश्रुत्वैवप्रतिज्ञातवानित्याश्चर्यम्॥१७॥तदाह त्वयेति॥१८॥ ॥इ॰रा॰श्रीरा॰वा॰

इदंराज्यंचसकलंजीवितंचहृदिस्थितम् ॥ सर्वमेतद्द्विजार्थंमेसत्यमेतद्ब्रवीमिवः ॥ १४ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासाधुकारोमहानभूत् ॥ ऋषीणा
मुग्रतपसांयमुनातीरवासिनाम् ॥१५॥ ऊचुश्चैवमहात्मानोहर्षेणमहतावृताः ॥ उपपन्नंनरश्रेष्ठतवैवभुविनान्यतः ॥१६॥ बहवःपार्थिवारा
जन्नतिक्रांतामहाबलाः ॥ कार्यस्यगौरवंमत्वाप्रतिज्ञांनाभ्यरोचयन् ॥१७॥ त्वयापुनर्ब्राह्मणगौरवादियंकृताप्रतिज्ञाह्यनवेक्ष्यकारणम् ॥ त
तश्चकर्ताह्यसिनात्रसंशयोमहाभयात्त्रातुमृषींस्त्वमर्हसि ॥१८॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम॰वा॰आ॰उ॰षष्टितमःसर्गः ॥६०॥ ॥छ॥ ॥छ॥
ब्रुवद्भिरेवमृषिभिःकाकुत्स्थोवाक्यमब्रवीत् ॥ किंकार्यंब्रूतमुनयोभयंतावदपैतुवः ॥ १ ॥ तथाब्रुवतिकाकुत्स्थेभार्गवोवाक्यमब्रवीत् ॥ भया
नांशृणुयन्मूलंदेशस्यचनरेश्वर ॥२॥ पूर्वंकृतयुगेराजन्दैतेयःसुमहामतिः ॥ लोलापुत्रोभवज्ज्येष्ठोमधुर्नाममहासुरः ॥ ३ ॥ ब्रह्मण्यश्चशर
ण्यश्चबुद्ध्याचपरिनिष्ठितः ॥ सुरैश्चपरमोदारैःप्रीतिस्तस्यातुलाभवत् ॥४॥ समधुर्वीर्यसंपन्नोधर्मेचसुसमाहितः ॥ बहुमानाच्चरुद्रेणदत्तस्त
स्याद्भुतोवरः ॥५॥ शूलंशूलाद्विनिष्कृष्यमहावीर्यंमहाप्रभम् ॥ ददौमहात्मासुप्रीतोवाक्यंचैतदुवाचह ॥ ६ ॥ त्वयायमतुलोधर्मोमत्प्रसाद
करःशुभः ॥ प्रीत्यापरमयायुक्तोददाम्यायुधमुत्तमम् ॥७॥ यावत्सुरैश्चविप्रैश्चनविरुध्येर्महासुर ॥ तावच्छूलंतवेदंस्यादन्यथानाशमेष्य
ति ॥ ८ ॥ यश्चमामभियुंजीतयुद्धायविगतज्वरः ॥ तंशूलोभस्मसात्कृत्वापुनरेष्यतितेकरम् ॥ ९ ॥ एवंरुद्राद्वरंलब्ध्वाभूयएवमहासुरः ॥
प्रणिपत्यमहादेवंवाक्यमेतदुवाचह ॥ १० ॥ भगवन्ममवंशस्यशूलमेतदनुत्तमम् ॥ भवेत्तुसततंदेवसुराणामीश्वरोह्यसि ॥ ११॥ तंब्रुवा
णंमधुंदेवःसर्वभूतपतिःशिवः ॥ प्रत्युवाचमहादेवोनैतदेवंभविष्यति ॥ १२ ॥ माभूत्तेविफलावाणीमत्प्रसादकृताशुभा ॥ भवतःपुत्रमेकं
तुशूलमेतद्भविष्यति ॥ १३ ॥ यावत्करस्थःशूलोयंभविष्यतिसुतस्यते ॥ अवध्यःसर्वभूतानांशूलहस्तोभविष्यति ॥ १४ ॥

आ॰उ॰षष्टितमःसर्गः ॥६०॥ ॥छ॥ ॥ अथऋषिभिःस्वकार्यनिवेदनम् एवंब्रुवद्भिः भयत्राणमितिशेषःऋषिभिःप्रेरितइतिशेषः किंकार्यंकिंजन्यभयत्राणंकार्यमित्यर्थः ॥ १॥ दे
शस्यचचादस्माकंभयानांयन्मूलंतच्छृणु ॥२॥ लोलायाःपुत्रोलोलापुत्रः ॥३॥४॥५॥ विनिष्कृष्यतच्छक्तिमाकृष्य ॥ ६ ॥ यतस्त्वयामत्प्रसादकरोधर्मःकृतोऽतआयुधंददामि ॥७॥
यावन्नविरुध्येःविरोधंनकुर्याःअन्यथानाशमदर्शनम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ मत्प्रसादकृतामत्प्रसादजसंतोषोक्ता भविष्यतिप्राप्स्यति ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ कुंभीनसीमाल्यवत्सुतायाअनलायाःसुतारावणस्वसापूर्वमधुनाह्नतेत्युक्ता तदेवाह्वानलायामितिकुंभीनसीपितरमाहविश्वावसोरिति ॥१६॥१७॥१८॥ वरयावच्छूलंतव
हस्तेतावदवध्यत्वंतवेत्येवंरूपंवरवृत्तांतंन्यवेदयत् ॥ १९ ॥२०॥ त्वंप्रमाणम् यथोचितकरणेइतिशेषः ॥२१॥२२॥ २३ ॥ भयजंभयजनकम् ॥२४॥ ॥इतिश्रीरा० श्रीरा०रा

एवंमधुर्वरंलब्ध्वादेवात्सुमहदद्भुतम् ॥ भवनंसोऽसुरश्रेष्ठःकारयामाससुप्रभम् ॥१५॥ तस्यपत्नीमहाभागाप्रियाकुंभीनसीतिया ॥ विश्वाव
सोरपत्यंसाप्यनलायांमहाप्रभा ॥१६॥ तस्याःपुत्रोमहावीर्योलवणोनामदारुणः ॥ बाल्यात्प्रभृतिदुष्टात्मापापान्येवसमाचरत् ॥१७॥ तंपु
त्रंदुर्विनीतंतुदृष्ट्वाक्रोधसमन्वितः ॥ मधुःसशोकमापेदेनचैनंकिंचिदब्रवीत् ॥१८॥ सविहायइमंलोकंप्रविष्टोवरुणालयम् ॥ शूलंनिवेश्यल
वणेवरंतस्मैन्यवेदयत् ॥ १९ ॥ सप्रभावेणशूलस्यदौरात्म्येनात्मनस्तथा ॥ संतापयतिलोकांस्त्रीन्विशेषेणचतापसान् ॥ २० ॥ एवंप्रभा
वोलवणःशूलंचैवतथाविधम् ॥ श्रुत्वाप्रमाणंकाकुत्स्थत्वंहिनःपरमागतिः ॥ २१ ॥ बहवःपार्थिवारामभयार्तैर्ऋषिभिःपुरा ॥ अभयंयाचि
तावीरत्रातारंनचविद्महे ॥ २२ ॥ तेवयंरावणंश्रुत्वाहतंसबलवाहनम् ॥ त्रातारंविद्महेतातनान्यंभुविनराधिपम् ॥ तत्परित्रातुमिच्छामोल
वणाद्भयपीडितान् ॥ २३॥ इतिरामनिवेदितंतुतेभयजंकारणमुत्थितंचयत् ॥ विनिवारयितुंभवान्क्षमःकुरुतंकाममहीनविक्रम ॥ २४ ॥
॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उ०एकषष्टितमःसर्गः ॥६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तथोक्तेतानृषीन्रामःप्रत्युवाचकृतांजलिः ॥ किमाहारःकिमाचारोल
वणःक्वचवर्तते ॥ १ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वाऋषयःसर्वएवते ॥ ततोनिवेदयामासुर्लवणोववृधेयथा ॥ २ ॥ आहारःसर्वसत्वानिविशेषेणचता
पसाः ॥ आचारोरौद्रतानित्यंवासोमधुवनेतथा ॥ ३ ॥ हत्वाबहुसहस्राणिसिंहव्याघ्रमृगांडजान् ॥ मानुषांश्चैवकुरुतेनित्यमाहारमाह्निकम्
॥४ ॥ ततोंतराणिसत्त्वानिखादतेसमहाबलः ॥ संहारेसमनुप्राप्तेव्यादितास्यइवांतकः ॥ ५ ॥ तच्छ्रुत्वाराघवोवाक्यमुवाचसमहामुनीन् ॥
घातयिष्यामितद्रक्षोव्यपगच्छतुवोभयम् ॥ ६ ॥ प्रतिज्ञायतदातेषांमुनीनामुग्रतेजसाम् ॥ सभ्रातॄन्सहितान्सर्वानुवाचरघुनंदनः ॥ ७ ॥
कोहंतालवणंवीरःकस्यांशःसविधीयताम् ॥ भरतस्यमहाबाहोःशत्रुघ्नस्यचधीमतः ॥८॥ राघवेणैवमुक्तस्तुभरतोवाक्यमब्रवीत् ॥ अहमे
नंवधिष्यामिममांशःसविधीयताम् ॥ ९ ॥

वा० आ० उत्तरकांडेएकषष्टितमःसर्गः ॥६१॥ ॥७॥ ॥ अथशत्रुघ्नस्यतद्वधार्थंप्रेषणम् तथोक्तेइति प
रित्राणमिच्छामइत्युक्ते ॥ १ ॥ यथाववृधेयादृगाहारादिनाऽवर्धतततन्निवेदयामासुः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ततोंतराणि अन्यान्यपीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ क
स्यांशइतिपृष्ट्वास्वयमेवनिश्चिनोति भरतस्येति लक्ष्मणेनमयाचरावणवधवल्लवणवधोभरतशत्रुघ्नाभ्यांकार्यइतिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥

आसनंहित्वाआसनादुत्थायेत्यर्थः ॥१०॥११॥ पूर्वंत्वद्वियोगदुःखितस्यभरतस्यपुनरपिक्लेशायप्रेषणमयुक्तमित्याशयेनाहार्येणेति आर्येणत्वयाशून्यायोध्याभरतेनपालिता आर्य
स्यागमनंप्रतितावत्पर्यंतम् ॥ १२॥ १३॥ १४॥ प्रेष्येविशिष्यभरतस्यनियोज्ये ॥ १५ ॥ १६॥ यद्यवेक्षसे अक्लेशनीयत्वेनेतिशेषः तदाभरतंनिवेशयात्रैवस्थापयेत्यर्थः निवेश
नेनूतननगरनिवेशनेत्वंसमर्थः ॥१७॥ मधोर्नगरेत्वामभिषेक्ष्यामीतियदुक्तंतत्रहेतुमाह योहीति निवेशनेनगरे ॥ १८॥ नृपंतत्रउत्पादितवंशंनृपराज्ये ॥१९॥ उत्तरंनवक्तव्यम् त

भरतस्यवचःश्रुत्वाधैर्यशौर्यसमन्वितम् ॥ लक्ष्मणावरजस्तस्थौहित्वासौवर्णमासनम् ॥१०॥ शत्रुघ्नस्त्वब्रवीद्वाक्यंप्रणिपत्यनराधिपम् ॥ कृ
तकर्मामहाबाहुर्मध्यमोरघुनंदन ॥११॥ आर्येणहिपुराशून्यात्वयोध्यापरिपालिता ॥ संतापंहृदयेकृत्वाआर्यस्यागमनंप्रति ॥ १२॥ दुःखानि
चबहूनीहअनुभूतानिपार्थिव ॥ शयानोदुःखशय्यासुनंदिग्रामेमहायशाः ॥ १३॥ फलमूलाशनोभूत्वाजटीचीरधरस्तथा ॥ अनुभूयेदृशंदुः
खमेषराघवनंदनः ॥१४॥ प्रेष्येमयिस्थितेराजन्नभूयःक्लेशमाप्नुयात् ॥ तथाब्रुवतिशत्रुघ्नेराघवःपुनरब्रवीत् ॥१५॥ एवंभवतुकाकुत्स्थक्रिय
तांममशासनम् ॥ राज्येत्वामभिषेक्ष्यामिमधोस्तुनगरेशुभे ॥ १६ ॥ निवेशयमहाबाहोभरतंयद्यवेक्षसे ॥ शूरस्त्वंकृतविद्यश्चसमर्थश्चनिवे
शने ॥१७॥ नगरंयमुनाजुष्टंतथाजनपदान्शुभान् ॥ योहिवंशंसमुत्पाद्यपार्थिवस्यनिवेशने ॥ १८ ॥ नविधत्तेनृपंतत्रनरकंसहिगच्छति ॥
सत्वंहत्वामधुसुतंलवणंपापनिश्चयम् ॥१९॥ राज्यंप्रशाधिधर्मेणवाक्यंमेयद्यवेक्षसे ॥ उत्तरंचनवक्तव्यंशूरवाक्यांतरेमम ॥२०॥ बालेनपूर्व
जस्याज्ञाकर्तव्यानात्रसंशयः ॥ अभिषेकंचकाकुत्स्थप्रतीच्छस्वममोद्यतम् ॥२१॥ वसिष्ठप्रमुखैर्विप्रैर्विधिमंत्रपुरस्कृतम् ॥२२॥ ॥ इत्या
र्षेश्रीम० वा० आ० उत्तरकांडेद्विषष्टितमःसर्गः ॥६२॥ ॥छ॥ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणपरांव्रीडामुपागमत् ॥ शत्रुघ्नोवीर्यसंपन्नोमंदंमंदमुवाचह
॥ १॥ अधर्मंविद्मकाकुत्स्थअस्मिन्नर्थेनरेश्वर ॥ कथंतिष्ठत्सुज्येष्ठेषुकनीयानभिषिच्यते ॥ २ ॥ अवश्यंकरणीयंचशासनंपुरुषर्षभ ॥ तव
चैवमहाभागशासनंदुरतिक्रमम् ॥ ३ ॥ त्वत्तोमयाश्रुतंवीरश्रुतिभ्यश्चमयाश्रुतम् ॥ नोत्तरंहिमयावाच्यंमध्यमेप्रतिजानति ॥ ४ ॥

वर्णंहत्वात्वत्समीपएवमयास्थेयमित्यादिनवाच्यमित्यर्थः॥२०॥२१॥ विधिमंत्रपुरस्कृतंविधिनामंत्रेणपुरस्कृतम् ॥ २२॥ ॥ इ० रा० श्रीरा० रा० वा० आ० उ० द्विषष्टितमःसर्गः॥६२॥
अथरामेणस्वसान्निधावेवमधुराज्येशत्रुघ्नमभिषिच्यलवणवधोपायोपदेशपूर्वकंतद्वधार्थदिव्यास्त्रप्रदानम् एवमिति परांव्रीडांअनुचितराज्याभिषेकोक्तिश्रवणजांलज्जामतएवमंदंमंद
मुवाच॥१॥ तदेवाह अधर्ममिति विद्मवेद्मि अस्मिन्नित्येतद्विशदयन्नधर्महेतुमाह कथमिति कनीयानभिषिच्यते नकथमपीत्यर्थः अतएवाधर्मइत्यर्थः ॥२॥ तवशासनं चावश्यंकरणी
यंयतस्तवशासनंवेदशासनवद्दुरतिक्रमंअतिक्रमितुमशक्यम्एवंचोभयतःपाशरज्जुरियंमेजातेत्यर्थः ॥३॥ज्येष्ठेविद्यमानेकनिष्ठाभिषेकोऽधर्मस्तथाज्येष्ठवाक्याकरणंचाधर्मइतित्वयाक

थमवगतंतत्राहत्वत्तइतिसद्गुरोस्त्वत्तः श्रुतिभ्यश्चममैवंश्रवणमितिभावः एवमधर्मसंकटप्राप्तिरपिमेस्वदोषमूलेत्याह नोत्तरंहीति मध्यमेभ्रातरिभरतेघोरंलवणंहंतास्मीतिप्रतिजानतिस
तिहियस्मान्मयाज्येष्ठवचनमुल्लंघ्योत्तरंनवाच्यंनवक्तुंयोग्यम् तद्वचस्तिरस्काररूपत्वात् ॥४॥ तथाविमृधेयुद्धेघोरंलवणंहंतास्मीत्येतद्दुर्वचोव्याहृतंतस्यास्यदुरुक्तस्यफलभूताइयंदुर्ग
तिर्ज्येष्ठातिक्रमहेतुनानिरयप्रापकाभिषेकप्राप्तिस्तत्प्रापकत्वद्वाक्यातिक्रमप्राप्तिर्वाजातेतिशेषः ॥५॥ अतिपीडावशादुक्तमेवपुनर्वदातिउत्तरंहीति ज्येष्ठेनभरतेनत्वयावाभिहितेउत्तरंनव
क्तव्यंवक्तुमनर्हमेव किंचतन्मूलकंत्वयाऽधर्मसाहितमतएवपरलोकाविवर्जितमाभिषेकशासनंकृतम् तच्चदुरतिक्रमामितिशेषः ॥६॥ यदेवमतःसोहंभरतोक्तेःप्रथमंकृतोत्तरवचनःहेकाकु

व्याहृतंदुर्वचोघोरंहंतास्मिलवणंमृधे ॥ तस्यैवंमेदुरुक्तस्यदुर्गतिःपुरुषर्षभ ॥५॥ उत्तरंनहिवक्तव्यंज्येष्ठेनाभिहितेपुनः ॥ अधर्मसहितंचैव
परलोकविवर्जितम् ॥६॥ सोहंद्वितीयंकाकुत्स्थनवक्ष्यामीतिचोत्तरम् ॥ माद्वितीयेनदंडोवैनिपतेन्मयिमानद ॥ ७ ॥ कामकारोह्यहंराजंस्तवा
स्यपुरुषर्षभ ॥ अधर्मंजहिकाकुत्स्थमत्कृतेरघुनंदन ॥ ८ ॥ एवमुक्तेतुशूरेणशत्रुघ्नेनमहात्मना ॥ उवाचरामःसंहृष्टोभरतंलक्ष्मणंतथा ॥
॥९॥ संभारानभिषेकस्यआनयध्वंसमाहिताः ॥ अद्यैवपुरुषव्याघ्रमभिषेक्ष्यामिराघवम् ॥१०॥ पुरोधसंचकाकुत्स्थनैगमानृत्विजस्तथा ॥
मंत्रिणश्चैवतान्सर्वानानयध्वंममाज्ञया ॥ ११ ॥ राज्ञःशासनमाज्ञायतथाऽकुर्वन्महारथाः ॥ अभिषेकसमारंभंपुरस्कृत्यपुरोधसम् ॥१२॥
प्रविष्टाराजभवनंराजानोब्राह्मणास्तथा ॥ ततोभिषेकोववृधेशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ १३ ॥ संप्रहर्षकरःश्रीमान्राघवस्यपुरस्यच ॥ अभिषि
क्तस्तुकाकुत्स्थोबभौचादित्यसन्निभः ॥ १४ ॥ अभिषिक्तःपुरास्कंदःसेंद्रैरिवदिवौकसैः ॥ अभिषिक्तेतुशत्रुघ्नेरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥१५॥ पौ
राःप्रमुदिताश्चासन्ब्राह्मणाश्चबहुश्रुताः ॥ कौसल्याचसुमित्राचमंगलंकेकयीतथा ॥१६॥ चक्रुस्ताराजभवनेयाश्चान्याराजयोषितः ॥ ऋ
षयश्चमहात्मानोयमुनातीरवासिनः ॥ १७ ॥ हतंलवणमाशंसुःशत्रुघ्नस्याभिषेचनात् ॥ ततोभिषिक्तंशत्रुघ्नमंकमारोप्यराघवः ॥ उवाचम
धुरांवाणींतेजस्तस्याभिपूरयन् ॥ १८ ॥ अयंशरस्त्वमोघस्तेदिव्यःपरपुरंजयः ॥ अनेनलवणंसौम्यहंतासिरघुनंदन ॥ १९ ॥

त्स्थतवज्येष्ठस्योक्तेरभिषेकंप्रतीच्छेत्यस्याःद्वितीयमुत्तरमितिहेतोर्नवक्ष्यामिकुतस्तत्राह माद्वितीयेनेति यथाभरतेजिगमिषत्यहंगमिष्यामीत्युत्तरेणप्रथमेनराज्याभिषेकापत्तिरूपोदंडः
पतितस्तथेदानींत्वयाभिषेकंप्रतीच्छेत्युक्तेतदनंगीकारोत्तरेणाद्वितीयेनममदंडोमानिपतेदिति ॥७॥ यदेवमतोहेराजन्नहमस्यतवकामकारोभीष्टनियोगकर्तास्मियतोऽतोहेरघुनंदनमत्कृ
तेमदनुष्ठितराज्याभिषेकस्वीकारेऽधर्मंजहिममाधर्मसंबंधोयथानभवेत्तथाकुरु इहामुत्रसर्वलोकस्यमय्यन्याय्यकारित्वबुद्धिंपरिहर ॥८॥ एवमुक्तेस्वातंत्र्यंविहायाभिषेकांगीकारवाक्ये
उक्ते ॥ ९ ॥ आनयध्वमितिबहुवचनंसुमंत्राद्यभिप्रायेण ॥ १० ॥ ११ ॥ अभिषेकसमारंभंअभिषेकोपकरणवंतंपुरोधसंपुरस्कृत्य ॥ १२ ॥ राजानःक्षत्रियाब्राह्मणाश्चराजभ
वनंप्रविष्टाः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ आशंसुःआशशंसुःनिश्चितवंतः तेजःशत्रुसंहारोचितबलवीर्यम् ॥ १८ ॥ अयंशरोदीयतइतिशेषः ॥ १९ ॥

शरस्यामोघत्वहेतुमाहसृष्टइति स्वयंभूर्जन्मरहितःअजितोविष्णुर्यदाप्रलयकालेमहार्णवेशेते यंतदासुराअसुराश्चनापश्यन् कैमुतिकन्यायेनसर्वभूताद्दृश्यः महार्णवेशयनंचवायुरू
पेण प्रजापतिर्वायुर्भूत्वाचरेदितिश्रुतेरितिकतकः तेनविष्णुनासाक्षादयंशरोत्तमःसृष्टः॥३०॥तदाकिमर्थंतत्सृष्टिस्तत्राह सृष्टइति त्रींल्लोकान्स्रष्टुकामेनभगवताहिरण्यगर्भेणतस्याः
सृष्टेर्मधुकैटभयोःसर्वरक्षसांचसकाशाद्विघातेविघ्नेप्राप्तेतयोर्दुरात्मनोर्विनाशार्थंक्रोधाभिभूतेनायंशरःसृष्टः सत्यसंकल्पत्वाच्चानेनतौहतौ सृष्टःक्रोधाभिभूतेनप्रभोसर्वदुरात्मनोरिति
पाठेअभिषिक्तत्वाच्छत्रुघ्नसंबोधनंप्रभोइति ॥ २१ ॥२२॥ उपसंहरति तौहत्वेति जनभोगार्थंजनानांभोग्यभोगस्थानादिसंपादनद्वारभोगासिद्ध्यर्थंलोकांश्चकार निष्प्रत्यूहंससर्जे
त्यर्थः अनेनस्वरस्यविष्णुत्वंदृढीकृतम् ॥ २३ ॥ नायंमुक्तस्तत्रहेतुर्लोकानांत्रासोभवेदिति अल्पलक्ष्येमहास्त्रप्रयोगेणतन्मात्रहननेनशाम्यतिकिंतुभूतानिसंहरति अतोभूतदयया

सृष्टःशरोयंकाकुत्स्थयदाशेतेमहार्णवे ॥ स्वयंभूरजितोदिव्योयंनापश्यन्सुरासुराः॥२०॥अदृश्यःसर्वभूतानांतेनायंहिशरोत्तमः॥सृष्टःक्रोधा
भिभूतेनविनाशार्थंदुरात्मनोः ॥ २१ ॥ मधुकैटभयोर्वीरविघातेसर्वरक्षसाम् ॥ स्रष्टुकामेनलोकांस्त्रींस्तौचानेनहतौयुधि ॥२२॥ तौहत्वाज
नभोगार्थंकैटभंतुमधुंतथा ॥ अनेनशरमुख्येनततोलोकांश्चकारसः ॥२३॥ नायंमयाशरःपूर्वंरावणस्यवधार्थिना ॥ मुक्तःशत्रुघ्नभूतानांमहान्
त्रासोभवेदिति ॥२४॥ यच्चतस्यमहच्छूलंत्र्यंबकेणमहात्मना ॥ दत्तंशत्रुविनाशायमधोरायुधमुत्तमम् ॥ २५ ॥ तत्सन्निक्षिप्यभवनेपूज्यमा
नंपुनःपुनः ॥ दिशःसर्वाःसमासाद्यप्राप्नोत्याहारमुत्तमम् ॥२६॥ यदातुयुद्धमाकांक्षन्यदिकश्चित्समाह्वयेत् ॥ तदाशूलंगृहीत्वातुभस्मरक्षः
करोतिहि ॥ २७ ॥ सत्वंपुरुषशार्दूलतमायुधविनाकृतम् ॥ अप्रविष्टंपुरंपूर्वंद्वारितिष्ठधृतायुधः ॥ २८ ॥ अप्रविष्टंचभवनंयुद्धायपुरुषर्षभ
आह्वयेथामहाबाहोततोहंतासिराक्षसम् ॥ २९ ॥ अन्यथाक्रियमाणेतुअवध्यःसभविष्यति ॥ यदित्वेवंकृतंवीरविनाशमुपयास्यति ॥३०॥
एतत्तेसर्वमाख्यातंशूलस्यचविपर्ययः ॥ श्रीमतःशितिकंठस्यकृत्यंहिदुरतिक्रमम् ॥ ३१ ॥ ॥ इ॰श्रीम॰वा॰आ॰उ॰त्रिषष्टितमःसर्गः
॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ एवमुक्त्वाचकाकुत्स्थंप्रशस्यचपुनःपुनः ॥ पुनरेवापरंवाक्यमुवाचरघुनंदनः ॥ १ ॥

नाक्षिप्तइतिभावः अनेनरावणादपिलवणस्यमहाबलत्वेनादिव्यशरपर्याप्तविषयत्वमुक्तम् ॥२५॥अथनिकुंभिलायांसमाप्तयागस्येंद्रजितइवगृहीतशूलस्यतस्यदुर्जयत्वान्निकुंभिलानि
रोधमिवपुरप्रवेशनिरोधमुपदिशति यच्चतस्येत्यादि मधोर्दत्तमित्यन्वयः ॥२५॥२६॥२७॥ आयुधविनाकृतंआयुधरहितं युध्यस्वेतिशेषः तत्प्रकारमाह अप्रविष्टमिति पुरमप्र
विष्टंप्रतीक्षन्पूर्वमेवद्वारितिष्ठ ॥ २८ ॥ उक्तमेवार्थंदार्ढ्यायस्पष्टमाहाप्रविष्टंचेति ॥२९॥ यदित्वेवमुक्तरीत्याकृतमनुष्ठितंभवतितदाऽवश्यंविनाशमुपयास्यति ॥३०॥ विपर्ययःपरि
हारः ननुकिमनेननिर्बंधेन बाणेनशूलंछित्वातमपिहनिष्यामितत्राह श्रीमतइति कृत्यंशूलमाहात्म्यंदुरतिक्रमंअतिक्रामितुमशक्यं शक्तावप्यनुचितंचेत्यर्थः ईश्वरकृतमर्यादापा
लनार्थमेवास्मदवतारादितिभावः ॥ ३१ ॥ ॥ इ॰श्रीरा॰रा॰रा॰वा॰आ॰उ॰त्रिषष्टितमःसर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ अथशत्रुघ्नप्रस्थानं एवमिति प्रशस्यस्तुत्वा ॥१॥

॥ २ ॥ अंतरानगरमध्यवर्तिन्योयाआपणवीथ्योवीथिस्थावणिजःनानाविधैःपण्यैःक्रयविक्रयार्हद्रव्यैरुपशोभिताःयुक्ताःअनुगच्छंतु नानावर्णोपशोभिताइतिपाठेनानावर्णैर्ब्रा
ह्मणादिभिरुपशोभिताइत्यर्थइतिकतकः पण्येतिपाठएवयुक्तः नटाःवाक्यार्थाभिनयकर्तारः नर्तकाःपदार्थाभिनयकर्तारः ॥३॥ सुवर्णस्यउत्कृष्टवर्णस्य नियुतंलक्षमित्येके दशल
क्षमित्यन्ये पर्याप्तधनवाहनः जीवनपर्याप्तधनःयुद्धपर्याप्तवाहनइत्यर्थः ॥ ४ ॥ बलंसुभृतंहृष्टंतुष्टंअतएवत्वय्यनुद्धतंयथाभवतितथाकुरु वेतनादिप्रदानेनेत्यर्थः किंचसंभाषायाः
सम्यग्वचनस्यसंप्रदानेनोक्तयारंजयतत् ॥ ५ ॥ किमेवंबलादरेणतत्राह नह्यर्थाइति यत्ररिपुसंकटेभृत्यास्तिष्ठंतितत्रार्थादयोनतिष्ठंतीत्येतेसर्वेआदर्तव्याइत्यर्थः ॥ ६॥ ननुकिंसेन
यातर्हिलवणेनयोत्स्यामिनेत्याहातइति अतोऽयोध्यायाइदानीमेवमहतींचमूंप्रस्थाप्यएकएवत्वंमधुनोवनंमधोर्वनंगच्छ अयंभावः सुखेनजाह्नवीतरणायग्रीष्मकालएवप्रस्थायजा

इमान्यश्वसहस्राणिचत्वारिपुरुषर्षभ ॥ रथानांद्वेसहस्रेचगजानांशतमुत्तमम् ॥ २ ॥ अंतरापणवीथ्यश्चनानापण्योपशोभिताः ॥अनुगच्छं
तुकाकुत्स्थंतथैवनटनर्तकाः ॥३॥ हिरण्यस्यसुवर्णस्यनियुतंपुरुषर्षभ ॥ आदायगच्छशत्रुघ्नपर्याप्तधनवाहनः॥४॥ बलंचसुभृतंवीरहृष्टतुष्ट
मनुद्धतम् ॥ संभाषासंप्रदानेनरंजयस्वनरोत्तम ॥५॥ नह्यर्थास्तत्रतिष्ठंतिनदारानचबांधवाः ॥ सुप्रीतोभृत्यवर्गस्तुयत्रतिष्ठतिराघव ॥६॥
अतोहृष्टजनाकीर्णांप्रस्थाप्यमहतींचमूम् ॥ एकएवधनुष्पाणिर्गच्छत्वंमधुनोवनम् ॥७॥ यथात्वांनप्रजानातिगच्छंतंयुद्धकांक्षिणम् ॥ ल
वणस्तुमधोःपुत्रस्तथागच्छेरशंकितम्॥८॥नतस्यमृत्युरन्योस्तिकश्चिद्धिपुरुषर्षभ ॥ दर्शनंयोभिगच्छेतसवध्योलवणेनहि॥९॥सग्रीष्मअप
यातेतुवर्षारात्रउपागते ॥ हन्यास्त्वंलवणंसौम्यसहिकालोस्यदुर्मतेः ॥१०॥महर्षींस्तुपुरस्कृत्यप्रयांतुतवसैनिकाः ॥ यथाग्रीष्मावशेषेणतरे
युर्जाह्नवीजलम् ॥ ११ ॥ तत्रस्थाप्यबलंसर्वंनदीतीरेसमाहितः ॥ अग्रतोधनुषासार्धंगच्छत्वंलघुविक्रम ॥ १२ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणशत्रुघ्न
स्तान्महाबलान् ॥ सेनामुख्यान्समानीयततोवाक्यमुवाचह ॥ १३ ॥ एतेवोगणितावासायत्रतत्रनिवत्स्यथ ॥ स्थातव्यंचाविरोधेनयथा
बाधानकस्यचित् ॥ १४ ॥ तथातांस्तुसमाज्ञाप्यप्रस्थाप्यचमहद्बलम् ॥ कौसल्यांचसुमित्रांचकैकेयींचाभ्यवादयत् ॥ १५ ॥

ह्नवीमुत्तीर्यकिंचित्कालंतत्रस्थित्वातद्बलंतत्रैवसंस्थाप्यस्वयमेकएवमधुवनंप्राप्यवर्षाप्रादुर्भावेलवणंजहीति ॥ ७ ॥ तदेवाह यथेति अशंकितंत्वदागमनशंकारहितंयथातथागच्छेः
॥ ८ ॥ तस्यलवणस्यान्योऽशंकिततयातदुपरोधकत्व्यातिरिक्तोमृत्युर्नास्तीत्येतदुपपादयति दर्शनमिति युद्धाकांक्षीसमायातीतितत्कर्तृकज्ञानविषयोयोभवेदित्यर्थः ॥९॥ वसंतेप्र
स्थितस्यापियुद्धकालोनायमित्याह सइति वर्षारात्रेवर्षाकालेवर्षासुकेपियुद्धार्थंनयतंतइतिनिर्भयोनिःशूलएवचरत्यतःसएवास्यवधकालइतिभावः ॥ १० ॥ तर्हिनेदानींगंतव्यमि
त्याशंक्यस्वदेशेकार्यांतरसाधनार्थमेवप्रथमतःशनैःसेनामात्रगमनंकार्यमित्याह महर्षीनिति ॥ ११ ॥ तत्रज ह्नवीपरतीरेअग्रतःततःपरभूतेमार्गे धनुषासार्धं नान्येनबलेनेत्यर्थः
॥ १२ ॥१३ ॥ एतेप्रसिद्धावोयुष्माकंवासागणिताएवसंति यत्रयत्रवासेवत्स्यथतत्रतत्राविरोधेनस्थातव्यं तदेवाह यथेति इदंसैनिकान्प्रतिवाक्यम् ॥ १४ ॥ अनेनकेवलसेनैव

प्रस्थिताशत्रुघ्नस्तुपश्चादयोध्यातएकलएवगमिष्यतीतिज्ञायते ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरामा॰ श्रीरा॰रा॰वा॰आ॰उ॰चतुःषष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥ ॥छ॥
अथसेनाप्रस्थानोत्तरंमासमात्रमयोध्यायामुषित्वापश्चादेकाकिनोगच्छतःशत्रुघ्नस्यमार्गवशाद्वाल्मीकयाश्रमप्राप्तिः प्रस्थाप्येति मासमात्रोषितः अयोध्यायामितिशेषः पथ्येकएवा

 रामंप्रदक्षिणीकृत्यशिरसाभिप्रणम्यच ॥ लक्ष्मणंभरतंचैवप्रणिपत्यकृतांजलिः ॥ १६ ॥ पुरोहितंवसिष्ठंवशत्रुघ्नःप्रयतात्मवान् ॥ रामेण
चाभ्यनुज्ञातःशत्रुघ्नःशत्रुतापनः ॥ प्रदक्षिणमथोकृत्वानिर्जगाममहाबलः ॥ १७ ॥ निर्याप्यसेनामथसोग्रतस्तदागजेंद्रवाजिप्रवरौघसं
कुलाम् ॥ उपास्यमानःसनरेंद्रपार्श्वतःप्रतिप्रयातोरघुवंशवर्धनः ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतु
षष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ प्रस्थाप्यचबलंसर्वंमासमात्रोषितःपथि ॥ एकएवाशुशत्रुघ्नोजगामत्वरितंतदा ॥ १ ॥ द्विरात्रमं
तरेशूरउष्यराघवनंदनः ॥ वाल्मीकेराश्रमंपुण्यमगच्छद्वासमुत्तमम् ॥ २ ॥ सोभिवाद्यमहात्मानंवाल्मीकिंमुनिसत्तमम् ॥ कृतांजलिरथोभू
त्वावाक्यमेतदुवाचह ॥ ३ ॥ भगवन्वस्तुमिच्छामिगुरोःकृत्यादिहागतः ॥ श्वःप्रभातेगमिष्यामिप्रतीचींदारुणांदिशम् ॥ ४ ॥ शत्रुघ्नस्यव
चःश्रुत्वाप्रहस्यमुनिपुंगवः ॥ प्रत्युवाचमहात्मानंस्वागतंतेमहायशः ॥ ५ ॥ स्वमाश्रममिदंसौम्यराघवाणांकुलस्यवै ॥ आसनंपाद्यमर्घ्यं
चनिर्विशंकःप्रतीच्छमे ॥ ६ ॥ प्रतिगृह्यतदापूजांफलमूलंचभोजनम् ॥ भक्षयामासकाकुत्स्थस्तृप्तिंचपरमांगतः ॥ ७ ॥ सभुक्त्वाफलमूलं
चमहर्षिंतमुवाचह ॥ पूर्वायज्ञविभूतीयंकस्याश्रमसमीपतः ॥८॥ तत्तस्यभाषितंश्रुत्वावाल्मीकिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ शत्रुघ्नशृणुयस्येदंबभूवाय
तनंपुरा ॥ ९ ॥ युष्माकंपूर्वकोराजासौदासस्तस्यभूपतेः ॥ पुत्रोवीर्यसहोनामवीर्यवानतिधार्मिकः ॥ १० ॥ सबालएवसौदासोमृगयामुप
चक्रमे ॥ चंचूर्यमाणंददृशेसशूरोराक्षसद्वयम् ॥११॥ शार्दूलरूपिणौघोरौमृगान्बहुसहस्रशः ॥ भक्षमाणावसंतुष्टौपर्याप्तिंनैवजग्मतुः ॥१२
सतुतौराक्षसौदृष्ट्वानिर्मृगंचवनंकृतम् ॥ क्रोधेनमहताविष्टोजघानैकंमहेषुणा ॥ १३ ॥ विनिपात्यतमेकंतुसौदासःपुरुषर्षभः ॥ विज्वरोवि
गतामर्षोहतंरक्षोह्युदैक्षत ॥ १४ ॥ निरीक्षमाणंतंदृष्ट्वासहायंतस्यरक्षसः ॥ संतापमकरोद्घोरंसौदासंचेदमब्रवीत् ॥ १५ ॥

सहायएवजगाम ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ दारुणां लवणाधिष्ठितत्वात् ॥ ४ ॥ ५ ॥ इदमाश्रमंराघवाणांकुलस्यस्वमेवस्वीयमेव ॥६॥७॥ पूर्वायज्ञविभूतीयमित्यार्षःसंधिः आश्रम
समीपतःपूर्वापूर्वप्रदेशेदृश्यमानापुरातनीचेयंयज्ञविभूतिर्यूपादियज्ञोपकरणसमृद्धिःकस्ययजमानस्येत्यर्थः ॥८॥ यस्ययजमानस्येदमायतनंबभूवतच्छृणु ॥ ९ ॥ १० ॥ चंचूर्य
माणंमुहुर्मुहुश्चरंतं ॥ ११ ॥ १२ ॥ निर्मृगंकृतंवनंचदृष्ट्वेत्यनुकर्षः ॥१३॥ १४ ॥ तस्यहतस्यरक्षसःसहायंसहायभूतमात्मानंनिरीक्षमाणंतंराजानंदृष्ट्वासंतापमकरोत् ॥ १५॥

॥१६॥ कालपर्यायययोगेनबहुकालानंतरंप्राप्यराज्यप्रापककर्मवशेनमित्रसहोराजाभवत् वीर्यसहस्यैवमित्रसहइतिनामांतरम् ॥१७॥ अस्याश्रमेतिलुप्तषष्ठीकं अस्याश्रमस्यसमीपतोराजायज्ञंयजतेस्म ॥१८॥ गणायुतइत्यत्राङ्प्रश्लेषः ॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३ ॥ संभ्रांतमानसःअभूदितिशेषः पाकत्वरयेतिशेषः सूदवेषमिति तत्रमहानसेसूदांतरवेषंगृहीत्वामुख्यसूदेनपाकसमयेमानुषंमांसंप्राचिक्षिपदितिशेषः ॥२४॥ अथानंतरंसूदवेषोराक्षसःपार्थिवायमानुषमांसंपक्वंन्यवेदयत् इदमन्नंसिद्धमितिनिवेदनप्रकारः ॥२५॥ राजापि

यस्मादनपराधंतंसहायंममजघ्निवान् ॥ तस्मात्त्वापिपापिष्ठप्रदास्यामिप्रतिक्रियाम् ॥१६॥एवमुक्त्वातुतद्रक्षस्तत्रैवांतरधीयत ॥कालपर्याययोगेनराजामित्रसहोभवत् ॥ १७ ॥ राजापियजतेयज्ञमस्याश्रमसमीपतः ॥ अश्वमेधंमहायज्ञंतंवसिष्ठोप्यपालयत् ॥ १८ ॥ तत्रयज्ञोमहानासीद्बहुवर्षगणायुतः ॥ समृद्धःपरयालक्ष्म्यादेवयज्ञसमोभवत्॥ १९॥ अथावसानेयज्ञस्यपूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ वसिष्ठरूपीराजानमितिहोवाचराक्षसः ॥ २० ॥ अद्ययज्ञावसानांतेसामिषंभोजनंमम ॥ दीयतामितिशीघ्रंवैनात्रकार्याविचारणा॥ २१॥ तच्छ्रुत्वाव्याहृतंवाक्यंरक्षसाब्रह्मरूपिणा ॥ सूदान्संस्कारकुशलानुवाचपृथिवीपतिः ॥ २२ ॥ हविष्यंसामिषंस्वादुयथाभवतिभोजनम् ॥ तथाकुरुतशीघ्रंवैपरितुष्येद्यथागुरुः ॥२३॥ शासनात्पार्थिवेंद्रस्यसूदःसंभ्रांतमानसः ॥ तच्चरक्षःपुनस्तत्रसूदवेषमथाकरोत् ॥ २४ ॥ समानुषमथोमांसंपार्थिवायन्यवेदयत् ॥ इदंस्वादुहविष्यंचसामिषंचान्नमाहृतम् ॥२५॥ सभोजनंवसिष्ठायपत्न्यासार्धमुपाहरत् ॥ मदयंत्यानरश्रेष्ठसामिषंरक्षसाहृतम् ॥२६॥ ज्ञात्वातदामिषंविप्रोमानुषंभोजनागतम् ॥ क्रोधेनमहताविष्टोव्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ २७ ॥ यस्मात्त्वंभोजनंराजन्मह्यमेतद्दातुमिच्छसि ॥ तस्माद्भोजनमेतत्तेभविष्यतिनसंशयः ॥ २८ ॥ ततःक्रुद्धस्तुसौदासस्तोयंजग्राहपाणिना ॥ वसिष्ठंशप्तुमारेभेभार्याचैनमवारयत् ॥ २९ ॥ राजन्प्रभुर्यतोस्माकंवसिष्ठोभगवानृषिः॥प्रतिशप्तुंनशक्तस्त्वंदेवतुल्यंपुरोधसम् ॥३०॥ततःक्रोधमयंतोयंतेजोबलसमन्वितम्॥व्यसर्जयतधर्मात्माततःपादौसिषेचच ॥३१॥ तेनास्यराज्ञस्तौपादौतदाकल्माषतांगतौ ॥ तदाप्रभृतिराजासौसौदासःसुमहायशाः ॥ ३२ ॥ कल्माषपादःसंवृत्तःख्यातश्चैवतथानृपः ॥ सराजासहपत्न्यावैप्रणिपत्यमुहुर्मुहुः ॥ पुनर्वसिष्ठंप्रोवाचयदुक्तंब्रह्मरूपिणा॥ ३३॥ तच्छ्रुत्वापार्थिवेंद्रस्यरक्षसाविकृतंचतत् ॥ पुनःप्रोवाचराजानंवसिष्ठःपुरुषर्षभम् ॥ ३४ ॥

सामिषंमानुषमप्यमानुषंतद्धविष्यमित्येवाविज्ञायपत्न्यासार्धंवसिष्ठायोपाहरत् ॥ २६ ॥ मानुषमामिषंभोजनागतंज्ञात्वा भोजनरसवशेनेतिभावः ॥ २७ ॥ एतद्भोजनंमानुषामिषभोजनम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ वसिष्ठंशुद्धवसिष्ठं ब्रह्मरूपिणामायावसिष्ठेनयदुक्तंसामिषभोजनप्रार्थनम् ॥ ३३॥ तद्रक्षसाविकृतंकृतमितिशेषः एतद्राजवचनंश्रुत्वापुनर्वसिष्ठःप्रोवाच ॥ ३४॥३५ ॥

द्वादशवर्षाणिकालोव्यतीतश्चेदितिशेषः अतीतंस्वकंराजत्वंचनशापभोगकालेस्मरिष्यसि॥३६॥३७॥कल्माषपादइतिमित्रसहस्यैवनामांतरम्॥३८॥विवेश, शत्रुघ्नःस्वतुमितिशेषः ॥३९॥इ॰रा॰श्रीरा॰रा॰वा॰आ॰उ॰पंचषष्टितमःसर्गः॥६५॥ अथशत्रुघ्नस्यतद्दिनेएवसीताप्रसवज्ञानपूर्वकमृषिभिःसहमधुवनप्रस्थानंयामेवेति यस्यांरात्र्यांप्रसूताप्रसूतवती॥१॥ मुनिदारकाःमुनिपुत्राः॥२॥भूतविनाशिनींचतुःषष्टिबालग्रहविनाशिनीम्॥३॥देवपुत्रौतत्सदृशौद्रष्टुमितिशेषः ॥४॥५॥भूतघ्नींरक्षोविनाशिनींचरक्षामकरोदित्युक्तंतत्प्रकारमाह कुशमु

मयारोषपरीतेनयदिदंव्याहृतंवचः॥ नैतच्छक्यंवृथाकर्तुंप्रदास्यामिचतेवरम्॥३५॥ कालोद्वादशवर्षाणिशापस्यांतोभविष्यति॥ मत्प्रसादाच्च राजेंद्रअतीतंनस्मरिष्यसि॥३६॥एवंसराजातंशापमुपभुज्यारिसूदनः॥प्रतिलेभेपुनाराज्यंप्रजाश्चैवान्वपालयत्॥३७॥तस्यकल्माषपादस्य यज्ञस्यायतनंशुभम्॥ आश्रमस्यसमीपेस्मिन्यन्मांपृच्छसिराघव॥३८॥तस्यतांपार्थिवेंद्रस्यकथांश्रुत्वासुदारुणाम्॥ विवेशपर्णशालायांम हर्षिमभिवाद्यच॥३९॥ ॥ इ॰श्रीम॰वा॰आ॰उ॰पंचषष्टितमःसर्गः॥६५॥ ॥ ७ ॥ ॥ यामेवरात्रिंशत्रुघ्नःपर्णशालांसमाविशत्॥ ता मेवरात्रिंसीतापिप्रसूतादारकद्वयम्॥ १ ॥ ततोर्धरात्रसमयेबालकामुनिदारकाः॥ वाल्मीकेःप्रियमाचख्युःसीतायाःप्रसवंशुभम्॥ २ ॥ भ गवन्रामपत्नीसाप्रसूतादारकद्वयम्॥ ततोरक्षांमहातेजःकुरुभूतविनाशिनीम्॥ ३ ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वामहर्षिःसमुपागमत्॥ बालचंद्रप्र तीकाशौदेवपुत्रौमहौजसौ॥ ४ ॥ जगामतत्रहृष्टात्मादर्दशचकुमारकौ॥ भूतघ्नींचाकरोत्ताभ्यांरक्षांरक्षोविनाशिनीम्॥ ५ ॥ कुशमुष्टिमु पादायलवंचैवतुसद्द्विजः॥ वाल्मीकिःप्रददौताभ्यांरक्षांभूतविनाशिनीम्॥ ६ ॥ यस्तयोःपूर्वजोजातःसकुशैर्मंत्रसत्कृतैः॥ निर्मार्जनीय स्तुतदाकुशइत्यस्यनामतत्॥ ७ ॥ यश्चावरोभवेत्ताभ्यांलवेनसुसमाहितः॥ निर्मार्जनीयोवृद्धाभिर्लवेतिचसनामतः॥ ८ ॥ एवंकुशल वौनाम्नातावुभौयमजातकौ॥ मत्कृताभ्यांचनामभ्यांख्यातियुक्तौभविष्यतः॥ ९ ॥ तांरक्षांजगृहुस्तांचमुनिहस्तात्समाहिताः॥ अकुर्वं श्चततोरक्षांतयोर्विगतकल्मषाः॥ १० ॥ तथातांक्रियमाणांचवृद्धाभिर्गोत्रनामच॥ संकीर्तनंचरामस्यसीतायाःप्रसवौशुभौ॥ ११ ॥

ष्टिमिति कुशमुष्टिंलवंचोपादायरक्षांप्रददौ लूनकुशानामग्रभागःकुशमुष्टिरित्युच्यतेतेषामधोभागोलवइति तत्रकतिपयसाग्रकुशान्गृहीत्वामध्येद्विधाच्छित्वातदग्राधोभागाभ्यां क्रमाज्ज्येष्ठकनिष्ठयोःप्रमार्जनफलकंतद्रूपंरक्षादानंवृद्धानांस्त्रीणांहस्तेइतिबोध्यम्॥६॥ निर्मार्जनीयोनिर्मार्जनार्होयतोजातस्ततोस्यकुशइतिनामभविष्यतीत्यर्थः॥७॥ ताभ्यां त योर्मध्येइत्यर्थः सलवेनकुशाधोभागमुष्टिनावृद्धाभिर्निर्मार्जनीयःसूतीगृहेऋषेःप्रवेशाभावाद्वृद्धाभिरिति सलवेतिनामतोभविष्यतीतिशेषः जातकर्मणएवाद्यदिवसेकर्तव्यतानतुना मकरणस्यापीतिभविष्यतीतिशेषपूरणम्॥८॥ यमजातकौयमलौ॥९॥ समाहितावृद्धास्तामुनिहस्तात् मुनिनादीयमानांरक्षांजगृहुः॥१०॥ गोत्रनामचगोत्रंचनामच

तत्रनाम्नः करिष्यमाणत्वेनश्रवणं रामस्यसंकीर्तनं भगवन्रामपत्नीसाप्रसूतेतिमुनिदारकवचनश्रवणात् ॥ ११॥ ततस्तच्छ्रवणानंतरं पर्णशालांसीतायाःप्रसवपर्णशालांगत्वामातर्दि ष्ट्यादैवयोगेनतेपुत्रजन्मेतिशेषइत्यब्रवीदित्यर्थइतिकतकः पर्णशालांगतोरात्रौदिष्ट्यादिष्ट्येतिचाब्रवीदितिपाठेस्वपर्णशालास्थःसर्वमिदंश्रुत्वास्वात्मन्येवभाग्यंभाग्यमित्यब्रवीदित्य र्थःआद्यपाठेपिवाल्मीकिदत्तपर्णशालांपूर्वमेवगत्वास्थितस्ततःश्रवणानंतरंमातर्भाग्येनेदंतवपुत्रजन्मेतिस्वात्मन्येवाब्रवीदित्यर्थोवक्तुंशक्यः रामानुज्ञांविनारामत्यक्तसंभाषणस्यानौ चित्यादितितीर्थः ॥१२॥ वार्षिकीवर्षाकालिकी तत्रापिश्रावणीश्रावणमासीया दीर्घतरापिलघुविक्रमाशीघ्रगमनाव्यतीता ॥१३ ॥ मुनिंवाल्मीकिम् ॥१४॥१५॥ सतत्रयमुनातीरे

अर्धरात्रेतुशत्रुघ्नःशुश्रावसुमहत्प्रियम् ॥ पर्णशालांततोगत्वामातर्दिष्ट्येतिचाब्रवीत् ॥१२॥ तदातस्यप्रहृष्टस्यशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ व्यतीता वार्षिकीरात्रिःश्रावणीलघुविक्रमा ॥१३॥ प्रभातेसुमहावीर्यःकृत्वापौर्वाण्हिकींक्रियाम् ॥ मुनिंप्रांजलिरामंत्र्यययौपश्चान्मुखःपुनः ॥१४॥ स गत्वायमुनातीरंसप्तरात्रोषितःपथि ॥ ऋषीणांपुण्यकीर्तिनामाश्रमेवासमभ्ययात् ॥१५॥ सतत्रमुनिभिःसार्धंभार्गवप्रमुखैर्नृपः ॥ कथाभिर भिरूपाभिर्वासंचक्रेमहायशाः ॥ १६ ॥ सकांचनाद्यैर्मुनिभिःसमेतैरघुप्रवीरोरजनींतदानीम् ॥ कथाप्रकारैर्बहुभिर्महात्माविरामयामासनरें द्रसूनुः ॥१७॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषट्षष्टितमःसर्गः ॥६६॥ ॥ ६७ ॥ ॥ अथरात्र्यांप्रवृत्तायांशत्रुघ्नो भृगुनंदनम् ॥ पप्रच्छच्यवनंविप्रंलवणस्ययथाबलम् ॥१॥ शूलस्यचबलंब्रह्मन्केचपूर्वंविनाशिताः ॥ अनेनशूलमुख्येनद्वंद्वयुद्धमुपागताः ॥ ॥२॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ प्रत्युवाचमहातेजाश्च्यवनोरघुनंदनम् ॥ ३ ॥ असंख्येयानिकर्माणियान्यस्यरघुनंदन ॥ इ क्ष्वाकुवंशप्रभवेयद्वृत्तंतच्छृणुष्वमे ॥४॥ अयोध्यायांपुराराजायुवनाश्वसुतोबली ॥ मांधाताइतिविख्यातस्त्रिषुलोकेषुवीर्यवान् ॥ ५ ॥ सकृ त्वापृथिवींकृत्स्नांशासनेपृथिवीपतिः ॥ सुरलोकमितोजेतुमुद्योगमकरोन्नृपः ॥६ ॥ इंद्रस्यचभयंतीव्रंसुराणांचमहात्मनाम् ॥ मांधातरिकृतो द्योगेदेवलोकजिगीषया ॥७॥ अर्धासनेनशक्रस्यराज्यार्धेनचपार्थिवः ॥ वंद्यमानःसुरगणैःप्रतिज्ञामध्यरोहत ॥ ८ ॥ तस्यपापमभिप्रायं विदित्वापाकशासनः ॥ सांत्वपूर्वमिदंवाक्यमुवाचयुवनाश्वजम् ॥९॥

यत्तुगंगातीरइतिकतकस्तत्पूर्वापरसंदर्भविरुद्धम् ॥१६ ॥ सकांचनाद्यैरिति कांचनेति च्यवनस्यनामांतरं सभार्गवाद्यैरितिपाठांतरम् ॥७१॥ ॥ इतिश्रीरा० श्रीरा०रा०वा०आ०उ०षट्षष्टितमःसर्गः ॥६६॥ ॥६७ ॥ ॥अथरात्र्यामिति प्रवृत्तायांजातायांलवणबलं शूलबलं पूर्वंशूलेनविनाशिताश्चकेइतिपप्रच्छेतिसंबंधः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अस्यशूलस्यलवणस्यचासंख्येयानिकर्माणियानिसंतितेषुइक्ष्वाकुवंशप्रभवेमांधातरियन्महत्कर्मास्यवृ त्तंतच्छृणुष्व ॥४ ॥५॥६॥७॥ शक्रस्यार्धासनेनार्धराज्येनचयुक्तःपार्थिवोराजाभूत्वासुरगणैर्वंद्यमानःस्थास्येइतिप्रतिज्ञांकृत्वादिवमध्यरोहत राजेत्यर्थः ॥८ ॥९ ॥

तावत्प्रथमंमानुषेएवलोकेसर्वात्मनाराजानासिसत्वंपृथिवीमेववश्यामकृत्वाकथमिहदेवराज्यमिच्छसि ॥१०॥ यदिसमग्रामेदिनीतेतववशेभविष्यतितदादेवराज्यंकुरु ॥ ११॥१२॥
नतेज्ञां नतेआज्ञामित्यर्थः संधिरार्षः ॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥ चिरायमाणेविलंबंकुर्वाणे ॥१९॥२०॥ २१ ॥ २२ ॥ अथश्रुतशूलबलंप्रतिस्वविजयसंदेहनिवृत्तयेआह

राजात्वंमानुषेलोकेनतावत्पुरुषर्षभ ॥अकृत्वापृथिवींवश्यांदेवराज्यमिहेच्छसि ॥१०॥ यदिवीरसमग्रातेमेदिनीनिखिलावशे ॥ देवराज्यंकुरु
ष्वेहसभृत्यबलवाहनः ॥११॥ इंद्रमेवंब्रुवाणंतंमांधातावाक्यमब्रवीत् ॥ क्कमेशक्रप्रतिहतंशासनंपृथिवीतले ॥१२ ॥ तमुवाचसहस्राक्षोलव
णोनामराक्षसः ॥ मधुपुत्रोमधुवनेनतेज्ञांकुरुतेनघ ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वाविप्रियंघोरंसहस्राक्षेणभाषितम् ॥ व्रीडितोऽवाङ्मुखोराजाऽव्याहर्तुं
नशशाकह ॥१४॥ आमंत्र्यतुसहस्राक्षंप्रायात्किंचिदवाङ्मुखः ॥ पुनरेवागमच्छ्रीमानिमंलोकंनरेश्वरः ॥ १५ ॥ सकृत्वाहृदयेऽमर्षंसभृत्य
बलवाहनः ॥ आजगाममधोःपुत्रंवशेकर्तुमरिंदमः ॥ १६ ॥ सकांक्षमाणोलवणंयुद्धायपुरुषर्षभः ॥ दूतंसंप्रेषयामाससकाशंलवणस्यसः
॥१७ ॥ सगत्वाविप्रियाण्याहबहूनिमधुनःसुतम् ॥ वदंतमेवंतंदूतंभक्षयामासराक्षसः ॥१८॥ चिरायमाणेदूतेतुराजाक्रोधसमन्वितः॥अर्द
यामासतद्रक्षःशरवृष्ट्यासमंततः ॥ १९ ॥ ततःप्रहस्यतद्रक्षःशूलंजग्राहपाणिना ॥ वधायसानुबंधस्यमुमोचायुधमुत्तमम् ॥ २० ॥ तच्छू
लंदीप्यमानंतुसभृत्यबलवाहनम् ॥ भस्मीकृत्वानृपंभूमौलवणस्यागमत्करम् ॥ २१ ॥ एवंसराजासुमहान्हतःसबलवाहनः ॥ शूलस्यतु
बलंसौम्यअप्रमेयमनुत्तमम् ॥ २२ ॥ श्वःप्रभातेतुलवणंवधिष्यसिनसंशयः ॥ अगृहीतायुधंक्षिप्रंध्रुवोहिविजयस्तव ॥ २३ ॥ लोकानां
स्वस्तिचैवंस्यात्कृतेकर्मणिचत्वया ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंलवणस्यदुरात्मनः ॥ २४ ॥ शूलस्यचबलंघोरमप्रमेयंनरर्षभ ॥ विनाशश्चै
वमांधातुर्यत्नेनाभूच्चपार्थिव ॥ २५ ॥ त्वंश्वःप्रभातेलवणंमहात्मन्वधिष्यसेनात्रतुसंशयोमे ॥ शूलंविनानिर्गतमामिषार्थेध्रुवोजयस्तेभविता
नरेंद्र ॥ २६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥छ॥ ॥ कथांकथ
यतस्तेषांजयंचाकांक्षतांशुभम् ॥ व्यतीतारजनीशीघ्रंशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ १ ॥ ततःप्रभातेविमलेतास्मिन्कालेसराक्षसः ॥ निर्गतस्तुपु
राद्वीरोभक्ष्याहारप्रचोदितः ॥ २ ॥ एतस्मिन्नंतरेवीरउत्तीर्ययमुनांनदीम् ॥ तीर्त्वामधुपुरद्वारिधनुष्पाणिरतिष्ठत ॥ ३ ॥

श्वःप्रभातेइति ॥ २३॥२४॥ २५ ॥२६॥ ॥ इतिश्रीरा॰श्रीरामीयेरा॰वा॰आ॰उ॰सप्तषष्टितमःसर्गः ॥६७॥ ॥छ॥ ॥ अथप्रातःकालेलवणेक्काचिद्गतेमधुपुरद्वारंनिरुध्यास्थि
तेनशत्रुघ्नेनमध्याह्नेप्रतिनिवृत्तस्ययुद्धायाह्वानं कथामिति तेषांवचःशृण्वानस्यशत्रुघ्नस्यरजनीव्यतीता ॥ १ ॥ भक्ष्यस्याहारआहरणंतेनप्रचोदितःप्रेरितः ॥ २ ॥ ३ ॥

किमनेनआयुधेनेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्वयमासाद्यआगत्यममसुखंकथमद्यप्रविष्टोसि ॥७॥८॥ गात्रैर्विनिष्पतन्विनिरपतन् मरीच्योमरीचयः ॥९॥१०॥११ ॥ मेमत्तोजीवन्न गमिष्यसि ॥ १२ ॥ १३ ॥ ममामातृष्वसुर्भ्राता कुंभीनसीसंबंधतःशूर्पणखाऽस्यमातृष्वसातद्भ्रातारावणः ॥ १४ ॥ मयाऽवज्ञांपुरतःकृत्वायूयंविशेषतःक्षांताइत्यनुकर्षः ॥१५॥

ततोर्धदिवसेप्राप्तेक्रूरकर्मासराक्षसः ॥ आगच्छद्बहुसाहस्रंप्राणिनांभारमुद्वहन् ॥४॥ ततोददर्शशत्रुघ्नंस्थितंद्वारिधृतायुधम् ॥ तमुवाचततोरक्षःकिमनेनकरिष्यसि ॥५॥ ईदृशानांसहस्राणिसायुधानांनराधम ॥ भक्षितानिमयारोषात्कालेनानुगतोह्यसि ॥६॥ आहारश्चाप्यसंपूर्णोममायंपुरुषाधम ॥ स्वयंप्रविष्टोद्यमुखंकथमासाद्यदुर्मते ॥७॥ तस्यैवंभाषमाणस्यहसतश्चमुहुर्मुहुः ॥ शत्रुघ्नोवीर्यसंपन्नोरोषादश्रूण्यवासृजत् ॥ ८ ॥ तस्यरोषाभिभूतस्यशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ तेजोमयामरीच्यस्तुसर्वगात्रैर्विनिष्पतन् ॥९॥ उवाचचसुसंक्रुद्धःशत्रुघ्नःसनिशाचरम् ॥ योद्धुमिच्छामिदुर्बुद्धेद्वंद्वयुद्धंत्वयासह ॥१०॥ पुत्रोदशरथस्याहंभ्रातारामस्यधीमतः ॥ शत्रुघ्नोनामशत्रुघ्नोवधाकांक्षीतवागतः ॥११॥ तस्यमेयुद्धकामस्यद्वंद्वयुद्धंप्रदीयताम् ॥ शत्रुस्त्वंसर्वभूतानांनमेजीवन्गमिष्यसि ॥१२॥ तस्मिंस्तथाब्रुवाणेतुराक्षसःप्रहसन्निव ॥ प्रत्युवाचनरश्रेष्ठंदिष्ट्याप्राप्तोसिदुर्मते ॥ १३ ॥ ममामातृष्वसुर्भ्रातारावणोनामराक्षसः ॥ हतोरामेणदुर्बुद्धेस्त्रीहेतोःपुरुषाधम ॥ १४॥ तच्चसर्वंमयाक्षांतंरावणस्यकुलक्षयम् ॥ अवज्ञांपुरतःकृत्वामयायूयंविशेषतः ॥ १५॥ निहताश्चहितेसर्वेपरिभूतास्तृणंयथा ॥ भूताश्चैवभविष्याश्चयूयंचपुरुषाधमाः ॥ १६ ॥ तस्यतेयुद्धकामस्ययुद्धंदास्यामिदुर्मते ॥ तिष्ठत्वंचमुहूर्तंतुयावदायुधमानये ॥१७॥ ईप्सितंयादृशंतुभ्यंसज्जयेयावदायुधम् ॥ तमुवाचाशुशत्रुघ्नःक्वमेजीवन्गमिष्यसि ॥१८॥ स्वयमेवागतःशत्रुर्नमोक्तव्यःकृतात्मना ॥ योहिविक्लवयाबुद्ध्याप्रसरंशत्रवेदिशेत् ॥ सहतोमंदबुद्धिःस्याद्यथाकापुरुषस्तथा ॥१९॥ तस्मात्सुदृष्टंकुरुजीवलोकंशरैःशितैस्त्वांविविधैर्नयामि ॥ यमस्यगेहाभिमुखंहिपापंरिपुंत्रिलोकस्यचराघवस्य ॥२०॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेअष्टषष्टितमःसर्गः ॥६८॥ ॥छ॥ ॥ तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्यशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ क्रोधमाहारयत्तीव्रंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥१॥ पाणौपाणिंसनिष्पिष्यदंतान्कटकटाय्यच॥ लवणोरघुशार्दूलमाह्वयामासचासकृत्॥२॥

भूताश्चभविष्याश्चयूयंवर्तमानाश्चपुरुषाधमाःसर्वेऽपिमेमयानिहताः सुकरहननत्वंवर्तमानेषुव्यंग्यं परेतृणंयथातथापरिभूताश्च मांधातृपरिभवेनपरिभूतइतियुष्मास्ववज्ञांकृत्वाइतःपूर्वं भवंतोनहताइतिभावः ॥ १६ ॥ १७ ॥ तुभ्यंत्वांहंतुंयादृशमायुधंममेप्सितंतादृशंयावत्सज्जयेसज्जंकरोमि त्वंतावत्तिष्ठेतिशेषः ॥ १८ ॥ प्रसरमवकाशम् ॥१९॥२० ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ० उत्तरकांडेअष्टषष्टितमःसर्गः ॥ ६८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथलवणवधःतदिति ॥ १ ॥ कवकटाय्यकटकटाशब्दवतःकृत्वा ॥ २ ॥

 ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ वज्रनिभाननःवज्रायुधसमाग्रभागःअंशुःकिरणः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ स्रस्तांगोगलितांगः ॥ १२ ॥१३॥ लब्धांतरंशूलग्रहणायस्व
गृहप्रवेशंप्रतिलब्धावकाशमपि ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ पूरयंतांदिशोदश स्वतेजसेतिशेषः ॥ १७ ॥ गौरवेणमेरुमंदरसन्निभम् ॥१८॥ असृग्रूपैश्चंदनैर्लिप्तांगं पतत्रिणंबाणं

॥७८॥ तंप्रबाणंतथावाक्यंलवणंघोरदर्शनम् ॥ शत्रुघ्नोदेवशत्रुघ्नइदंवचनमब्रवीत् ॥३॥ शत्रुघ्नोनतदाजातोयदान्येनिर्जितास्त्वया ॥ तदद्यबाणाभि ७
हतोव्रजत्वंयमसादनम् ॥४॥ ऋषयोऽप्यद्यपापात्मन्मयात्वांनिहतंरणे ॥ पश्यंतुविप्राविद्वांसस्त्रिदशाइवरावणम् ॥ ५ ॥ त्वयिमद्बाणनिर्दग्धे
पतितेद्यनिशाचरे ॥ पुरेजनपदेचापिक्षेममेवभविष्यति ॥६॥ अद्यमद्बाहुनिष्क्रांतःशरोवज्रनिभाननः ॥ प्रवेक्ष्यतेतेहृदयंपद्ममंशुरिवार्कजः
॥७॥ एवमुक्तोमहावृक्षंलवणःक्रोधमूर्च्छितः ॥ शत्रुघ्नोरसिचिक्षेपसचतंशतधाच्छिनत् ॥८॥ तद्दृष्ट्वाविफलंकर्मराक्षसःपुनरेवतु ॥ पादपान्सु
बहून्गृह्यशत्रुघ्नायासृजद्बली ॥९॥ शत्रुघ्नश्चापितेजस्वीवृक्षानापततोबहून् ॥ त्रिभिश्चतुर्भिरेकैकंचिच्छेदनतपर्वभिः ॥१०॥ ततोबाणमयंवर्षं
व्यसृजद्राक्षसोपरि ॥ शत्रुघ्नेवीर्यसंपन्नोविव्यथेनसराक्षसः ॥११॥ ततःप्रहस्यलवणोवृक्षमुद्यम्यवीर्यवान्॥शिरस्यभ्यहनच्छूरंस्त्रस्तांगःस
मुमोहवै ॥१२॥ तस्मिन्निपतितेवीरेहाहाकारोमहानभूत् ॥ ऋषीणांदेवसंघानांगंधर्वाप्सरसांतथा ॥१३॥ तमवज्ञायतुहतंशत्रुघ्नंभुविपातित
म् ॥ रक्षोलब्धांतरमपिनविवेशस्वमालयम् ॥१४॥नापिशूलंप्रजग्राहतंदृष्ट्वाभुविपातितम् ॥ततोहतइतिज्ञात्वातान्भक्षान्समुदावहत् ॥१५॥
मुहूर्ताल्लब्धसंज्ञस्तुपुनस्तस्थौधृतायुधः ॥ शत्रुघ्नोवैपुरद्वारिऋषिभिःसंप्रपूजितः ॥ १६ ॥ ततोदिव्यममोघंतंजग्राहशरमुत्तमम् ॥ज्वलंतंतेज
साघोरंपूरयंतंदिशोदश ॥१७॥ वज्राननंवज्रवेगंमेरुमंदरसन्निभम् ॥नतंपर्वसुसर्वेषुसंयुगेष्वपराजितम् ॥ १८ ॥ असृक्चंदनदिग्धांगंचारुप
त्रंपतत्रिणम् ॥दानवेंद्राचलेंद्राणामसुराणांचदारुणम् ॥१९॥तंदीप्तमिवकालाग्निंयुगांतेसमुपस्थितम् ॥दृष्ट्वासर्वाणिभूतानिपरित्रासमुपागम
न् ॥२०॥ सदेवासुरगंधर्वंमुनिभिःसाप्सरोगणम् ॥ जगद्धिसर्वमस्वस्थंपितामहमुपस्थितम् ॥२१॥ ऊचुश्चदेवदेवेशंवरदंप्रपितामहम् ॥
देवानांभयसंमोहोलोकानांसंक्षयंप्रति ॥२२॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वाब्रह्मालोकपितामहः ॥ भयकारणमाचष्टदेवानामभयंकरः ॥२३॥ उवाचमधु
रांवाणींशृणुध्वंसर्वदेवताः ॥ वधायलवणस्याजौशरःशत्रुघ्नधारितः ॥२४॥ तेजसातस्यसंमूढाःसर्वेस्मःसुरसत्तमाः॥ एषोपूर्वस्यदेवस्यलो ॥७९॥
ककर्तुःसनातनः ॥२५॥ दानवेंद्ररूपाणामचलेंद्राणाम् ॥ १९ ॥ २० ॥ मुनिभिःसहितमितिशेषःपितामहंचतुर्मुखंब्रह्माणम् ॥ २१ ॥ नेदृशंदृष्टपूर्वंनश्रुतंवालोका
नांसंक्षयंप्रति लोकक्षयोभवेत्किमितिभयसंमोहः ॥ २२ ॥ २३ ॥ शत्रुघ्नधारितःतेनधृतइत्यर्थः ॥ २४ ॥ एषोपूर्वस्येति पूर्वस्यलोककर्तुर्देवस्यएषशरः आर्षःसंधिः ॥ २५ ॥

॥२६॥ तेनभगवतेत्यर्थः तमेवंतेजोमयंशरंएकोविष्णुरेवप्रजानाति तदपरमूर्तित्वात् ॥ २७ ॥ तदेवाह एषाएवेति असंधिरार्षः महात्मनस्तस्याविष्णोरेषाशरमयीतनुरेवपूर्वाप्राची
नामूर्तिः वध्यमानंलवणमित्यन्वयः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥३५ ॥३६॥३७॥३८॥ भयंत्यक्त्वाजयोवात्तः सर्पइवसर्पसदृशोलवणश्चप्रशांतः

शरस्तेजोमयोवत्सायेनवैभयमागतम्॥एषवैकैटभस्यार्थेमधुनश्चमहाशरः॥२६॥ सृष्टोमहात्मनातेनवधार्थैदैत्ययोस्तयोः॥एकएवप्रजानाति
विष्णुस्तेजोमयंशरम् ॥२७॥ एषाएवतनुःपूर्वाविष्णोस्तस्यमहात्मनः॥ इतोगच्छतपश्यध्वंवध्यमानंमहात्मना॥२८ ॥रामानुजेनवीरेणलव
णंराक्षसोत्तमम् ॥ तस्यतेदेवदेवस्यनिशम्यवचनंसुराः॥२९॥ आजग्मुर्यत्रयुध्येतेशत्रुघ्नलवणावुभौ ॥ तंशरंदिव्यसंकाशंशत्रुघ्नकरधारि
तम् ॥३०॥ ददृशुःसर्वभूतानियुगांताग्निमिवोत्थितम् ॥ आकाशमावृतंदृष्ट्वादेवैर्हिरघुनंदनः ॥३१॥ सिंहनादंभृशंकृत्वाददर्शलवणंपुनः ॥
आहूतश्चपुनस्तेनशत्रुघ्नेनमहात्मना॥३२॥ लवणःक्रोधसंयुक्तोयुद्धायसमुपस्थितः ॥आकर्णात्सविकृष्याथतद्धनुर्धन्विनांवरः॥३३॥ समुमो
चमहाबाणंलवणस्यमहोरसि ॥ उरस्तस्यविदार्याशुप्रविवेशरसातलम्॥ ३४ ॥ गत्वारसातलंदिव्यःशरोविबुधपूजितः ॥ पुनरेवागमत्तूर्ण
मिक्ष्वाकुकुलनंदनम् ॥ ३५ ॥ शत्रुघ्नशरनिर्भिन्नोलवणःसनिशाचरः॥ पपातसहसाभूमौवज्राहतइवाचलः ॥ ३६ ॥ तच्चशूलंमहद्दिव्यंहते
लवणराक्षसे॥ पश्यतांसर्वदेवानांरुद्रस्यवशमन्वगात् ॥ ३७ ॥ एकेषुपातेनभयंनिपात्यलोकत्रयस्यास्यरघुप्रवीरः ॥ विनिर्बभावुत्तमचाप
बाणस्तमःप्रणुद्येवसहस्ररश्मिः ॥३८॥ ततोहिदेवाऋषिपन्नगाश्चप्रपूजिरेह्यप्सरसश्चसर्वाः॥ दिष्ट्याजयोदाशरथेरवाप्तस्त्यक्त्वाभयंसर्पइव
प्रशांतः ॥ ३९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उ०एकोनसप्ततितमःसर्गः ॥ ६९॥ ॥श्रीः॥ ॥ हतेतुलवणेदेवाःसेंद्राःसाग्निपुरोगमाः ॥
ऊचुःसुमधुरांवाणींशत्रुघ्नंशत्रुतापनम्॥१॥ दिष्ट्यातेविजयोवत्सदिष्ट्यालवणराक्षसः॥ हतःपुरुषशार्दूलवरंवरयसुव्रत॥२॥ वरदास्तुमहाबाहो
सर्वएवसमागताः ॥ विजयाकांक्षिणस्तुभ्यममोघंदर्शनंहिनः ॥३॥ देवानांभाषितंश्रुत्वाशूरोमूर्ध्निकृतांजलिः ॥ प्रत्युवाचमहाबाहुःशत्रुघ्नःप्र
यतात्मवान् ॥४॥ इयंमधुपुरीरम्यामधुरादेवनिर्मिता ॥ निवेशंप्राप्नुयाच्छीघ्रमेषमेस्तुवरःपरः॥५॥ तंदेवाःप्रीतमनसोबाढमित्येवराघवम् ॥
भविष्यतिपुरीरम्याशूरसेनानसंशयः ॥ ६ ॥ तेतथोक्त्वामहात्मानोदिवमारुरुहुस्तदा ॥ शत्रुघ्नोपिमहातेजास्तांसेनांसमुपानयत् ॥ ७ ॥

॥३९॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०वा०आ०उ०एकोनसप्ततितमःसर्गः ॥ ६९ ॥ ॥श्रीः॥ ॥ अथदेवप्रसादतोमहतीप्रतिष्ठाशत्रुघ्नस्य हतेइति ॥ १ ॥ २ ॥ तुभ्यंतव ॥३॥ ४ ॥
मधुरामनोहरा निवेशंसपौरजानपदमहाबलसेनानिवेशभूतमहाराजधानीत्वंप्राप्नुयात् ॥ ५ ॥ शूरसेनाशूरासेनायस्यांसा ॥ ६ ॥ तांसेनांगंगातीरेस्थापिताम् ॥ ७ ॥

श्रावणेनश्रावणमासावलंबनेन निवेशनंस्थापनंसेनायाः पौरजानपदानां समारभदारभतेस्म ॥ ८ ॥ द्वादशमेद्वादशे पुरापूर्वंप्राथमिकेद्वादशोवर्षेनिविष्टः शूरसेनानांविषयोदेशः
सापुरीतिपाठेसापुरीनिविष्टाविषयोदेशश्चनिविष्टइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ अर्धचंद्रप्रतीकाशेतिपुरीसंस्थानकथनं वीथिकस्याख्रीत्वमार्षम् ॥ ११ ॥ तेनलवणेनयद्गृहंपुरापूर्वंकृतंत
देवशुभ्रंसुधाधवलंकृत्वानानावर्णैश्चत्रैरुपशोभितंयथाभवतितथाशोभयतिस्मेत्यर्थः ॥१२॥१३॥१४॥ १५॥१६॥१७॥ इ० रा० श्रीरा० रा० वा० आ० उ० सप्ततितमःसर्गः ॥७०॥

सासेनाशीघ्रमागच्छच्छ्रुत्वाशत्रुघ्ननाशनम् ॥ निवेशनंचशत्रुघ्नःश्रावणेनसमारभत् ॥८॥ सपुरादिव्यसंकाशोवर्षेद्वादशमेशुभे॥निविष्टःशूर
सेनानांविषयश्चाकुतोभयः ॥९॥ क्षेत्राणिसस्ययुक्तानिकालेवर्षतिवासवः ॥ अरोगवीरपुरुषाशत्रुघ्नभुजपालिता ॥१०॥ अर्धचंद्रप्रतीकाशा
यमुनातीरशोभिता ॥ शोभितागृहमुख्यैश्चचत्वरापणवीथिकैः ॥ चातुर्वर्ण्यसमायुक्तानानावाणिज्यशोभिता ॥ ११ ॥ यच्चतेनपुराशुभ्रंलव
णेनकृतंमहत् ॥ तच्छोभयतिशत्रुघ्नोनानावर्णोपशोभिताम् ॥ १२ ॥ आरामैश्चविहारैश्चशोभमानंसमंततः ॥ शोभितांशोभनीयैश्चतथान्यै
र्दैवमानुषैः ॥१३॥ तांपुरींदिव्यसंकाशांनानापण्योपशोभिताम् ॥ नानादेशगतैश्चापिवणिग्भिरुपशोभिताम् ॥ १४॥ तांसमृद्धांसमृद्धार्थः
शत्रुघ्नोभरतानुजः ॥ निरीक्ष्यपरमप्रीतःपरंहर्षमुपागमत् ॥१५॥ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नानिवेश्यमधुरांपुरीम् ॥रामपादौनिरीक्षेऽहंवर्षेद्वादशआ
गते ॥ १६ ॥ ततःसताममरपुरोपमांपुरींनिवेश्यवैविविधजनाभिसंवृताम् ॥नराधिपोरघुपतिपाददर्शनेदधेमतिंरघुकुलवंशवर्धनः ॥ १७ ॥
इ० श्रीम० वा० आ० उ० सप्ततितमःसर्गः ॥७०॥ ॥छ॥ ॥ ततोद्वादशमेवर्षेशत्रुघ्नोरामपालिताम्॥अयोध्यांचकमेगंतुमल्पभृत्यबलानुगः ॥१॥
ततोमंत्रिपुरोगांश्चबलमुख्यान्निवर्त्यच ॥ जगामहयमुख्येनरथानांचशतेनसः ॥२॥ सगत्वागणितान्वासान्सप्ताष्टौरघुनंदनः॥ वाल्मीकाश्र
ममागत्यवासंचक्रेमहायशाः ॥३॥ सोभिवाद्यततःपादौवाल्मीकेःपुरुषर्षभः ॥ पाद्यमर्घ्यंतथातिथ्यंजग्राहमुनिहस्ततः ॥ ४ ॥ बहुरूपाःसुम
धुराःकथास्तत्रसहस्रशः॥ कथयामाससमुनिःशत्रुघ्नायमहात्मने ॥५॥ उवाचचमुनिर्वाक्यंलवणस्यवधाश्रितम् ॥ सुदुष्करंकृतंकर्मलवणंनिघ्न
तात्वया ॥ ६ ॥ बहवःपार्थिवाःसौम्यहताःसबलवाहनाः ॥ लवणेनमहाबाहोयुध्यमानामहाबलाः ॥ ७॥ सत्वयानिहतःपापोलीलयापुरुषर्ष
भ ॥ जगतश्चभयंतत्रप्रशांतंतवतेजसा ॥८॥

अथशत्रुघ्नस्यागमनसमयेवाल्मीक्याश्रमेरामचरितश्रवणं ततोद्वादशमेइति अल्पभृत्याबलानिचानुगाअनुया
यिनोयस्यसः ॥ १ ॥ बलमुख्यान्बलप्रधानान् ॥ २ ॥ गणितान्वासान् पूर्वमेवैतावद्भिर्वासैर्वाल्मीक्याश्रमंयास्यामीतिसंख्यातान्वाल्मीकेरयंवाल्मीकःसचासावाश्रमस्तम्
॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ लवणस्यवधाश्रितं कथालापमितिशेषःनकृतंतवपूर्वैकैरितिपाठेतवपूर्वैकैर्मांधात्रादिभिर्यन्नकृतंतत्त्वयाकृतमित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ तन्नतान्निमित्तम् ॥ ८ ॥

सुमहत्कर्मरावणवधादपिमहद्दुष्करमिदंकर्मलवणवधकर्मत्वयाऽयत्नतोलीलयैवकृतम् ॥ ९ ॥ १० ॥ वासवसभायांउपविष्टेनापिमयातद्युद्धंयथावद्दृष्टंदिव्यचक्षुषेतिशेषः दृष्ट मित्यस्यश्रुतमित्यर्थोवा ॥ ११ ॥ मूर्ध्न्याघ्राणंपरागतिःपरंकार्यंस्नेहस्य ॥ १२ ॥ १३ ॥ गीतस्यमाधुर्यंयत्रतादृशंरामचरितंतस्मिन्कालेपूर्वकालेयथारामेणकृतंतादृशमेवकाव्य निबद्धंशुश्राव क्वचिदाश्रमप्रदेशेगायतोःकुशलवयोर्मुखादितिशेषः ॥ १४ ॥ तंत्रीलयसमायुक्तं तंत्र्याःवीणातंत्र्युत्थध्वनेर्लयस्यतालपरिच्छेदस्यसमनुरुद्धं त्रीणिस्थानानिउरः कंठशिरांसितेषुकरणंमंद्रमध्यतारभेदेनोच्चारणंतेनान्वितं संस्कृतंसंस्कृतवाक्यबद्धं लक्षणोपेतंव्याकरणलक्षणैर्वृत्तलक्षणैःकाव्यलक्षणैःसंगीतशास्त्रलक्षणैश्चोपेतं समतालेनगानो चिततालशब्देनसमान्वितम् ॥ १५ ॥ रामचरितंरामचरितगीतं तस्मिन्कालेपुरापूर्वंरामेणयथाकृतंस्वानुभूतंचतथैवशुश्राव तदेवपुनराह तानीति अक्षराणिअक्षरघटितवाक्या

रावणस्यवधोघोरोयत्नेनमहताकृतः ॥ इदंचसुमहत्कर्मत्वयाकृतमयत्नतः ॥९ ॥प्रीतिश्चास्मिन्पराजातादेवानांलवणेहते ॥ भूतानांचैवसर्वेषां जगतश्चप्रियंकृतम् ॥१०॥ तच्चयुद्धंमयादृष्टंयथावत्पुरुषर्षभ ॥ सभायांवासवस्याथउपविष्टेनराघव ॥ ११ ॥ ममापिपरमाप्रीतिर्हृदिशत्रुघ्न वर्तते ॥ उपाघ्रास्यामितेमूर्ध्निस्नेहस्यैषापरागतिः॥१२॥ इत्युक्त्वामूर्ध्निशत्रुघ्नमुपाघ्रायमहामतिः ॥ आतिथ्यमकरोत्तस्ययेचतस्यपदानुगाः ॥१३॥ सभुक्तवान्नरश्रेष्ठोगीतमाधुर्यमुत्तमम् ॥ शुश्रावरामचरितंतस्मिन्कालेयथाकृतम् ॥१४॥ तंत्रीलयसमायुक्तंत्रिस्थानकरणान्वितम्॥ संस्कृतंलक्षणोपेतंसमतालसमान्वितम् ॥ १५ ॥ शुश्रावरामचरितंतस्मिन्कालेपुराकृतम् ॥ तान्यक्षराणिसत्यानियथावृत्तानिपूर्वशः ॥१६॥ श्रुत्वापुरुषशार्दूलोविसंज्ञोबाष्पलोचनः ॥ समुहूर्तमिवासंज्ञोविनिःश्वस्यमुहुर्मुहुः ॥ १७ ॥ तस्मिन्गीतेयथावृत्तंवर्तमानमिवाशृणोत् ॥ पदानुगाश्चयेराज्ञस्तांश्रुत्वागीतिसंपदम् ॥ १८ ॥ अवाङ्मुखाश्चदीनाश्चह्याश्चर्यमितिचाब्रुवन् ॥ परस्परंचयेतत्रसैनिकाःसंबभाषिरे ॥ १९ ॥ किमिदंक्वचवर्तामःकिमेतत्स्वप्नदर्शनम् ॥ अर्थोयोनःपुरादृष्टस्तमाश्रमपदेपुनः ॥२० ॥ शृणुमःकिमिदंस्वप्नेगीतबंधनमुत्तमम् ॥ विस्मयंतेपरंगत्वाशत्रुघ्नमिदमब्रुवन् ॥ २१ ॥

नि सत्यानिसत्यार्थानिपूर्वशःपूर्वकालेयथावृत्तानियथावृत्तार्थकानि यद्वा यथावृत्तानि वृत्तलक्षणमनतिक्रम्यनिवद्धानि पूर्वशआनुपूर्व्येण ॥ १६ ॥ श्रुत्वापुरुषशार्दूलःशत्रुघ्नोविसंज्ञोहर्षाद्विवेकशून्योभूदितिशेषः समुहूर्तमसंज्ञइवस्थितःपश्चाल्लब्धविवेकोविस्मयाति रेकान्मुहुर्मुहुर्निःश्वस्य ॥ १७ ॥ तस्मिन्गीतेयथावृत्तंअतीतमपिवर्तमानमिवाशृणोत् रसावेशादतीताअप्यर्थाःप्रत्यक्षवद्भांतीतिभावः येचराज्ञोमधुराजस्यशत्रुघ्नस्यपदानुगास्ते पिगीतिसंपदंश्रुत्वा ॥ १८ ॥ एवंरामचरितगायकोस्माभिर्नदृश्यतइतिखेदादवाङ्मुखत्वादिविशिष्टाःसंतआश्चर्यमित्यब्रुवन् यद्वा येतुगीतिकुशलास्तेस्वस्यतादृशगीतिनैपु ण्याभावादवाङ्मुखाइत्यर्थः येचसैनिकास्तेपरस्परंसंबभाषिरे ॥ १९ ॥ तदेवाह किमिति क्ववर्तामः आश्रमेअन्यत्रवायोर्थोनोस्माकंअस्माभिःपुरादृष्टस्तमर्थमाश्रमपदेशृणुमः किमिदम् आश्रमवर्तिभिरननुभवेनाशक्यानिबंधनत्वादितिभावः ॥२०॥ यदेवमतःस्वप्नेऽस्मदीयेएवगीतबंधमाश्रितोभवेत्तत्रदुर्घटस्यापिसुघटत्वादितिसंबभाषिरेइतिसंबंधः ॥२१॥

साधुपृच्छेति किंकर्तृकंगानमितीतिशेषः ॥२२॥ ईदृशोऽर्थःपरिप्रष्टुंनक्षमः ॥ २३ ॥ अन्वेष्टुमवगंतुंप्रष्टुंच ॥ २४ ॥ ॥ इ०रा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०एकस०सर्गः॥७१॥
अथशत्रुघ्नस्यरामंद्रष्टुंपुनःप्रतिनिवृत्तिः तमिति ॥ १ ॥ तस्यरामगीतस्य ॥ २ ॥ पौर्वाह्णिकक्रमंशौचस्नानार्घ्यसंध्यावंदनब्रह्मयज्ञानुष्ठानरूपंपूर्वाह्णसंबंध्याचारक्रमम् ॥ ३॥रा

साधुपृच्छनरश्रेष्ठवाल्मीकिंमुनिपुंगवम् ॥ शत्रुघ्नस्त्वब्रवीत्सर्वान्कौतूहलसमन्वितान् ॥ २२ ॥ सैनिकानक्षमोस्माकंपरिप्रष्टुमिहेदृशः॥आ
श्चर्याणिबहूनीहभवंत्यस्याश्रमेमुने ॥ २३ ॥ नतुकौतूहलाद्युक्तमन्वेष्टुंतंमहामुनिम् ॥ एवंतद्वाक्यमुक्त्वातुसैनिकान्रघुनंदनः ॥ अभिवाद्य
महर्षिंतंस्वंनिवेशंययौतदा ॥ २४ ॥ ॥ इ०श्रीम०वा०आ०उ०एकसप्ततितमःसर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ७ ॥ तंशयानंनरव्याघ्रंनिद्रा
नाभ्यागमत्तदा ॥ चिंतयानमनेकार्थंरामगीतमनुत्तमम् ॥ १ ॥ तस्यशब्दंसुमधुरंतंत्रीलयसमन्वितम् ॥ श्रुत्वारात्रिर्जगामाशुशत्रुघ्नस्यमहा
त्मनः ॥ २ ॥ तस्यांरजन्यांव्युष्टायांकृत्वापौर्वाह्णिकक्रमम् ॥ उवाचप्रांजलिर्वाक्यंशत्रुघ्नोमुनिपुंगवम् ॥ ३ ॥ भगवन्द्रष्टुमिच्छामिराघवंरघु
नंदनम् ॥ त्वयानुज्ञातमिच्छामिसहैभिःसंशितव्रतैः ॥ ४ ॥ इत्येवंवादिनंतंतुशत्रुघ्नंशत्रुसूदनम् ॥ वाल्मीकिःसंपरिष्वज्यविससर्जसराघवम्
॥५॥सोभिवाद्यमुनिश्रेष्ठंरथमारुह्यसुप्रभम् ॥ अयोध्यामगमत्तूर्णंराघवोत्सुकदर्शनः ॥६॥ सप्रविष्टःपुरींरम्यांश्रीमानिक्ष्वाकुनंदनः ॥ प्रवि
वेशमहाबाहुर्यत्ररामोमहाद्युतिः ॥७॥ सराममंत्रिमध्यस्थंपूर्णचंद्रनिभाननम् ॥ पश्यन्नमरमध्यस्थंसहस्रनयनंयथा ॥ ८ ॥ सोभिवाद्यमहा
त्मानंज्वलंतमिवतेजसा ॥ उवाचप्रांजलिर्भूत्वारामंसत्यपराक्रमम् ॥ ९ ॥ यदाज्ञप्तंमहाराजसर्वंतत्कृतवानहम् ॥ हतःसलवणःपापःपुरीचा
स्यनिवेशिता ॥ १० ॥ द्वादशैतानिवर्षाणित्वांविनारघुनंदन ॥ नोत्सहेयमहंवस्तुंत्वयाविरहितोनृप॥११॥समेप्रसादंकाकुत्स्थकुरुष्वामितवि
क्रम ॥ मातृहीनोयथावत्सोनचिरंप्रवसाम्यहम् ॥ १२ ॥ एवंब्रुवाणंकाकुत्स्थःपरिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ माविषादंकृथाःशूरनैतत्क्षत्रियचेष्टितम्
॥ १३ ॥ नावसीदंतिराजानोविप्रवासेषुराघव॥प्रजाहिपरिपाल्याहिक्षत्रधर्मेणराघव ॥ १४ ॥ कालेकालेतुमांवीरअयोध्यामवलोकितुम्॥आ
गच्छत्वंनरश्रेष्ठगंतासिचपुरंतव ॥ १५ ॥ ममापित्वंसुदयितःप्राणैरपिनसंशयः ॥ अवश्यंकरणीयंचराज्यस्यपरिपालनम् ॥ १६ ॥ तस्मा
त्त्वंवसकाकुत्स्थसप्तरात्रंमयासह ॥ ऊर्ध्वंगंतासिमधुरांसभृत्यबलवाहनः ॥ १७॥

घवंरघुगोत्रापत्यंरघुनंदनंरघुकुलस्यानंदजनकं त्वयानुज्ञातंतवा
नुज्ञां एभिर्मुनिभिःसहेच्छामि ॥४॥५॥६॥ पुरीमयोध्याम् ॥७॥८॥९॥ अस्यपुरीनिवेशितासर्वप्रजानिवेशनेनप्रतिष्ठापिता ॥१०॥११॥१२॥ क्षत्रियचेष्टितंक्षत्रियाचारः ॥ १३॥
हियस्मात्क्षत्रियाणांप्रजाःसर्वथापरिपाल्याइतिहिप्रसिद्धम् ॥ १४ ॥ मामवलोकितुमयोध्यामागच्छ तवपुरंस्वपुरंगंतासि गच्छेत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ यथाज्ञयायथावत्कृतयाआज्ञया ॥१९॥२०॥२१॥ ॥ इतिश्रीरा० श्रीरा० रा० वा० आ० उ० द्विसप्ततितमःसर्गः ॥ ७२ ॥ ॥छ॥ ॥ अथमृतबालकब्राह्मणस्य राजद्वारिविलापः प्रस्थाप्येति भ्रातृभ्यांलक्ष्मणभरताभ्याम् ॥१॥ कतिपयाहस्सु गतेष्वितिशेषः ॥२॥ स्नेहेनपुत्रस्नेहेनतन्मरणदुःखेनचसमन्वितः ॥ ३॥ यद्यस्मान्निधनंगतंत्वांप श्यामिअतोमेमयाकिंदुष्कृतंकृतम् ॥ ४ ॥ किंच हेपुत्रकाप्राप्तयौवनंममदुःखायअकालेकालमापन्नंपश्यामीत्यनुषंगः पंचवर्षसहस्रकं वर्षशब्दोत्रदिनपरःसहस्रसंवत्सरंसत्रमुपा

रामस्यैतद्वचःश्रुत्वाधर्मयुक्तंमनोनुगम् ॥ शत्रुघ्नोदीनयावाचाबाढमित्येवचाब्रवीत् ॥ १८ ॥ सप्तरात्रंचकाकुत्स्थोराघवस्ययथाज्ञया ॥ उ ष्यतत्रमहेष्वासोगमनायोपचक्रमे ॥ १९ ॥ आमंत्र्यतुमहात्मानंरामंसत्यपराक्रमम् ॥ भरतंलक्ष्मणंचैवमहारथमुपारुहत् ॥ २० ॥ दूरं पद्भ्यामनुगतोलक्ष्मणेनमहात्मना॥भरतेनचशत्रुघ्नोजगामाशुपुरींतदा ॥२१॥ ॥ इ० श्रीमद्रा० वा० आ० उ० द्विसप्ततितमःसर्गः॥ ७२ ॥छ॥ प्रस्थाप्यतुसशत्रुघ्नंभ्रातृभ्यांसहराघवः ॥ प्रमुमोदसुखीराज्यंधर्मेणपरिपालयन् ॥१॥ ततःकतिपयाहस्सुवृद्धोजानपदोद्विजः ॥ मृतंबालमु पादायराजद्वारमुपागमत् ॥२॥ किंनुमेदुष्कृतंकर्मपुरादेहांतरेकृतम् ॥ रुदन्बहुविधावाचःस्नेहदुःखसमन्वितः ॥ असकृत्पुत्रपुत्रेतिवाक्यमे तदुवाचह ॥३॥ किंनुमेदुष्कृतंकर्मपुरादेहांतरेकृतम् ॥ यदहंपुत्रमेकंतुपश्यामिनिधनंगतम् ॥४॥ अप्राप्तयौवनंबालंपंचवर्षसहस्रकम् ॥ अ कालेकालमापन्नंममदुःखायपुत्रक ॥५ ॥ अल्पैरहोभिर्निधनंगमिष्यामिनसंशयः ॥ अहंचजननीचैवतवशोकेनपुत्रक ॥ ६ ॥ नस्मराम्य नृतंह्युक्तंनचहिंसांस्मराम्यहम् ॥ सर्वेषांप्राणिनांपापंनस्मरामिकदाचन ॥७॥ केनाद्यदुष्कृतेनायंबालएवममात्मजः ॥ अकृत्वापितृकार्या णिगतोवैवस्वतक्षयम् ॥ ८ ॥ नेदृशंदृष्टपूर्वंमेश्रुतंवाघोरदर्शनम् ॥ मृत्युरप्राप्तकालानांरामस्यविषयेह्ययम् ॥ ९ ॥ रामस्यदुष्कृतंकिंचि न्महदस्तिनसंशयः ॥ यथाहिविषयस्थानांबालानांमृत्युरागतः ॥ १० ॥ नह्यन्यविषयस्थानांबालानांमृत्युतोभयम् ॥ सराजन्जीवयस्वै नंबालंमृत्युवशंगतम् ॥ ११ ॥ राजद्वारिमरिष्यामिपत्न्यासार्धमनाथवत् ॥ ब्रह्महत्यांततोरामसमुपेत्यसुखीभव ॥ १२ ॥

सीतेतिवत् तेनषोडशवर्षमित्यर्थइत्येके तेनकिंचिन्न्यूनचतुर्दशवर्षमित्यर्थइत्यन्ये ॥ ५॥ तवशोकेनाहंतवजननीचनिधनंगमिष्यामि ॥ ६ ॥ अस्यमरणेमत्कृतंकिंचिन्नकारणमि त्याह नेति सर्वेषांप्राणिनांतद्विषयमनृतहिंसातिरिक्तमपिपापंमनोवाक्कायैरनिष्टाचरणंस्वकृतंनस्मरामि अकृतत्वादेव सर्वेषांप्राणिनांप्राणंनकदाचनविद्यतेइतिपाठेसर्वेषांप्राणिनां प्राणमुद्दिश्यमयाकृताहिंसांनस्मरामि अतोममकदाचनजन्मांतरेपिपापंनविद्यते जन्मांतरेतत्करणेसंस्कारेणैतज्जन्मन्यपितत्रप्रवृत्तिःस्यादितिभावः ॥७॥ पितृकार्याणिश्राद्धादीनि ॥ ८ ॥ रामस्यविषयेदेशे ॥ ९ ॥ तस्माद्राजदोषादेवेदंबालमरणमित्याह रामस्येति ॥ १० ॥ सराजन्नित्याभिमुख्येनवादः ॥ ११ ॥ सुखीभवेतिव्यंगयोक्तिः ॥ १२ ॥

उषिताःस्म एतावत्कालमितिशेषः ॥ १३ ॥ इदंबालकमरणदुःखं हियतइदानींवयंकालस्यवशमापन्नाः हितस्मात्तवराज्येनोस्माकंस्वल्पमापिसुखंनाहि ॥ १४ ॥ इदानीमिक्ष्वा
कूणामयंविषयोदेशोरामंबालानामंतंकरोतितादृशंनाथमासाद्यप्राप्यानाथोजातोरक्षकसुराजरहितोजातः ॥ १५ ॥ कथमेवंवादस्तत्राह राजदोषैरिति असद्वृत्तेधर्मेणप्रजापाल
नहीने ॥ १६ ॥ अयुक्तानिअनुचितकृत्यानि नचरक्षास्तिअनुचितकृत्यनिवारणंचयदानास्तितदैवकालकृतंअकालमृत्युकृतंभयं नान्यथेत्यर्थः ॥ १७ ॥ तस्मान्मत्पुत्रमरणंरा
जदोषहेतुकमेवेत्याह सुव्यक्तमिति पुरेजनपदेवानुचितकृत्यप्रवृत्तदंडाभावरूपोराजदोषोजातोभाविष्यतितथ।तस्मादेवायंबालवधः तथाऽकालवधोह्ययमितिपाठांतरम् ॥ १८ ॥

भ्रातृभिःसहितोराजन्दीर्घमायुरवाप्स्यसि ॥ उषिताःस्मसुखंराज्येतवास्मिन्सुमहाबल ॥ १३ ॥ इदंतुपतितंतस्मात्तवरामवशेस्थितान् ॥
कालस्यवशमापन्नाःस्वल्पंहिनहिनःसुखम् ॥ १४ ॥ संप्रत्यनाथोविषयइक्ष्वाकूणांमहात्मनाम् ॥ रामंनाथमिहासाद्यबालांतकरणंध्रुवम्
॥१५॥ राजदोषैर्विपद्यंतेप्रजाह्यविधिपालिताः ॥ असद्वृत्तेहिनृपतावकालेम्रियतेजनः ॥ १६ ॥ यद्वापुरेष्वयुक्तानिजनाजनपदेषुच ॥ कुर्व
तेनचरक्षास्तितदाकालकृतंभयम् ॥ १७ ॥ सुव्यक्तंराजदोषोहिभविष्यतिनसंशयः ॥ पुरेजनपदेचापितथाबालवधोह्ययम् ॥१८॥ एवंब
हुविधैर्वाक्यैरुपरुध्यमुहुर्मुहुः ॥ राजानंदुःखसंतप्तःसुतंतमुपगूहति ॥१९॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रि
सप्ततितमःसर्गः ॥७३॥ ॥७४॥ ॥ तथातुकरुणंतस्यद्विजस्यपरिदेवनम्॥शुश्रावराघवःसर्वंदुःखशोकसमन्वितम्॥१॥सदुःखेनचसंतप्तोमं
त्रिणस्तानुपाह्वयत् ॥ वसिष्ठंवामदेवंचभ्रातॄंश्चसहनैगमान् ॥ २ ॥ ततोद्विजावसिष्ठेनसार्धमष्टौप्रवेशिताः ॥ राजानंदेवसंकाशंवर्धस्वेतित
तोऽब्रुवन् ॥ ३ ॥ मार्कंडेयोथमौद्गल्योवामदेवश्चकाश्यपः ॥ कात्यायनोथजाबालिर्गौतमोनारदस्तथा ॥४॥ एतेद्विजर्षभाःसर्वेआसनेषूप
वेशिताः ॥ महर्षीन्समनुप्राप्तानभिवाद्यकृतांजलिः ॥ ५ ॥ मंत्रिणोनैगमाश्चैवयथार्हमनुकूलिताः ॥ तेषांसमुपविष्टानांसर्वेषांदीप्ततेजसाम्
॥ ६ ॥ राघवःसर्वमाचष्टेद्विजोयमुपरोधति ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराज्ञोदीनस्यनारदः ॥ ७ ॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यमृषीणांसन्निधौस्वयम् ॥
शृणुराजन्यथाऽकालेप्राप्तोबालस्यसंक्षयः ॥ ८ ॥

राजानमुपरुध्येत्यन्वयः ॥१९॥ ॥इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ०उत्तरकांडेत्रिसप्ततितमःसर्गः ॥ ७३ ॥
अथमहर्षीनाहूयतान्प्रतिबालमरणनिमित्तप्रश्नेतेभ्यस्तन्निमित्तज्ञानलाभः तथात्विति सर्वंपरिदेवनंदुःखमात्मनोवार्धकादिनिमित्तंशोकःपुत्रवियोगजस्ताभ्यांसमन्वितंशुश्राव ॥१॥
नैगमाःपौरास्तत्सहितान् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनुकूलिताःकृताशिष्टाचाराः अयंद्विजउपरोधतिउपरुणद्धि राजद्वारमितिशेषः सर्वंराजदोषमूलमेवबालमरणं
वदतीत्यादिकंचसर्वमाचष्टे ॥ ६ ॥ ७ ॥ हेराजन्नयंबालस्यसंक्षयोयथायेनप्रकारेणअकालेसंप्राप्तस्तच्छृणु ततस्तस्यप्रतिक्रियायाःकर्तव्यतामनुष्ठेयांशंश्रुत्वातत्कुरुष्व ॥ ८ ॥

तदेववक्तुंपीठिकामाह पुरेति तपस्विनःअनशनप्रभृत्यनेककायक्लेशलक्षणतपोयुक्ताब्राह्मणाएवकृतयुगेऽभवन् ॥ ९ ॥ अब्राह्मणस्तद्व्यतिरिक्तःकथमपितपस्वीनकृतेइतिशेषःकिं तुनित्यनैमित्तिककर्ममात्रपरएव तस्मिन्युगेप्रज्वलितेतपसादीप्ते ब्रह्मभूतेब्राह्मणवर्णप्रधाने अनावृतेअज्ञानावरणरहितजनेयुगेकृतयुगे ॥१०॥ सर्वेएवतदाऽमृत्यवोजज्ञिरे मरण दुःखहेतुधर्मलेशस्याप्यभावात् अनावृतज्ञानत्वाच्चदीर्घदर्शिनःअतीतानागतादिसकलज्ञानवंतःततःकृतयुगसमाप्त्यनंतरंवपुष्मतांशिथिलब्रह्मात्मबुद्धितयाकिंचिद्देहात्मबुद्धिमतां मानवानांत्रेतायुगंनामभवति ॥ ११ ॥ यत्रत्रेतायुगेपूर्वेणपूर्वयुगेपूर्ववर्णब्राह्मणानुष्ठितेनतपसान्विताःक्षत्रियाजायंतेतादृशंत्रेतायुगंनामाभूदितिसंबंधः कृतयुगेब्राह्मणमात्रनिष्ठंत पस्त्रेतायांक्षत्रियसाधारणमभूदितिभावः त्रयीविहितत्रेताग्निसाध्यकर्मसुप्रवृत्त्यायुगस्यत्रेतासंज्ञेतिपुराणबिदः किंचतत्रत्रेतायुगेत्रेतायुगाख्येयुगेमहात्मनस्तपोयुक्तायेमानवाब्राह्मणाः क्षत्रियावासंतितदपेक्षयापूर्वस्मिन्जन्मनिपूर्वेजातेकृतयुगेतपोभाजोयेमानवास्तेवीर्येणप्रभावेणतपसातपोतिशयेनाधिकाउत्कृष्टाः ॥ १२ ॥ अथत्रेताकालिकक्षत्रियाणांकृ तकालिकब्राह्मणेभ्योन्यूनतात्रेताकालिकब्राह्मणैस्तुसमतेत्याह ब्रह्मक्षत्रमिति उभयोर्युगयोर्मध्येकृतयुगेब्रह्मपूर्वंतपोवीर्याभ्यामुत्कृष्टंक्षत्रंचावरंचताभ्यांतपोवीर्याभ्यांन्यूनमासी

श्रुत्वाकर्तव्यतांराजन्कुरुष्वरघुनंदन ॥ पुराकृतयुगेराजन्ब्राह्मणावैतपस्विनः ॥९॥ अब्राह्मणस्तदाराजन्नतपस्वीकथंचन ॥ तस्मिन्युगेप्रज्वलितेब्रह्मभूतेत्वनावृते ॥१०॥ अमृत्यवस्तदासर्वेजज्ञिरेदीर्घदर्शिनः ॥ ततस्त्रेतायुगंनाममानवानांवपुष्मताम् ॥ ११ ॥ क्षत्रियायत्रजायंतेपूर्वेणतपसान्विताः ॥ वीर्येणतपसाचैवतेधिकाःपूर्वजन्मनि ॥मानवायेमहात्मानस्तत्रत्रेतायुगेयुगे ॥१२॥ ब्रह्मक्षत्रंचतत्सर्वंयत्पूर्वमवरंचयत् ॥ युगयोरुभयोरासीत्समवीर्यसमन्वितम् ॥ १३ ॥ अपश्यंतस्तुतेसर्वेविशेषमधिकंततः ॥ स्थापनंचक्रिरेतत्रचातुर्वर्ण्यस्यसंमतम् ॥ १४ ॥ तस्मिन्युगेप्रज्वलितेधर्मभूतेह्यनावृते ॥ अधर्मःपादमेकंतुपातयत्पृथिवीतले ॥ १५ ॥ अधर्मेणहिसंयुक्तस्तेजोमंदंभविष्यति ॥ १६ ॥

त्तत्सर्वंब्रह्मक्षत्ररूपमुभयंत्रेतायांसमवीर्यसमन्वितमासीत् कृतेक्षत्रियाणांतपस्यनधिकारात्तद्युगीयेभ्योब्राह्मणेभ्यस्तेषांन्यूनता त्रेतायांतूभयोरपितपोधिकारादुभावपितपोवीर्याभ्यां समावितिभावः अर्थात्कृतयुगब्राह्मणेभ्यस्त्रेतायुगब्राह्मणानामपिन्यूनत्वमुक्तम् ॥ १३ ॥ अतस्त्रेतायुगेब्राह्मणक्षत्रिययोस्तपोविशेषेणतयोर्मध्येब्राह्मणस्यततःक्षत्रादधिकंविशेषमप श्यंतोमन्वादयःसर्वेतात्कालिकाधर्मप्रवर्तनाधिकृताः चातुर्वर्ण्यस्य स्वार्थेष्यञ् ब्राह्मणादिचतुर्वर्णानांसंमतमनादितःसर्वलोकसंमतंस्थापनंवर्णानामाचरभेदकस्थापनंशास्त्रंतत्रत्रे तायुगेचक्रिरे कृतेतुविनैवस्थापनंस्वयमेवसर्वेवर्णाःस्वस्वधर्मरताइतिभावः ॥ १४ ॥ तस्मिन्त्रेतायुगेधर्मभूतेवर्णाश्रमप्रयुक्तयागादिधर्मबहुलेऽनावृतेधर्माचरणप्रतिबंधकपापराहि तेप्रज्वलितेतेनैवधर्मेणप्रदीप्तेसतिअधर्मोहिंसानृतासंतोषविग्रहरूपचतुष्पात्पृथिवीतलेपादंचतुर्थांशंपातयत्अपातयत्प्रवर्तयामासेत्यर्थः एवंचत्रेतापुरुषाःकृतयुगपुरुषाइवनिर्म लज्ञानराहित्याद्ब्रह्मज्ञानाधिकारशून्याअग्निहोत्रादिधर्मेएवप्रवृत्ताः ज्ञानाभावादेवचाधर्मोपिपादेनप्रवृत्तइतिभावः ॥ १५॥ अतएवतेकृतयुगपुरुषेभ्यःक्षीणाइत्याह अधर्मेणेति यत स्तेनसंयुक्तोलोकोवर्णाश्रमाधिकृतोभवतिततस्तस्यतेजोमंदंभविष्यति ॥ १६ ॥

एवंचतेषांकृष्यादिकमेवजीवनोपायइत्याहामिषमिति पूर्वेषांकृतयुगस्थानांभृशमत्यर्थमलंमलवत्त्याज्यंयद्राजसंरजोगुणमूलमामिषंजीवनोपायरूपंकृष्याद्यासीत्तदनृतंनामसेवा स्ववृत्तिरनृतंकृषिरितिकोशात् तद्रूपेणपादेनपृथिवीतलेभूतंप्राप्तमधर्मेणेतिशेषः कृतेत्वकृष्टपच्याहाराइतिभावइतितीर्थः कतकस्तु अपिचपूर्वेषांस्वस्ववंश्यानांयच्चामिषंपुरदेशगृहक्षेत्रादितदुद्दिश्यराजसंरजोगुणमूलंद्वेषलक्षणंभवतित्रेतायामितिशेषः कामएषक्रोधएषरजोगुणसमुद्भवइत्युक्तेः कोनामाधर्मस्यपादस्तत्राहानृतमिति येनपृथिवीक्षिप्तेनपादेनतत्प्रागुक्तं द्वेषरूपंमलंभूतंतदनृतंनाम देहात्मताधीरूपमिथ्याज्ञानात्मकःसर्वानर्थमूलोहंकारमयःप्रथमःपादइत्यर्थइत्याह ॥१७॥ तत्पादपातेकिंभवतीत्याह अनृतमिति उक्तरूपमेकमनृतपादंपातयित्वानिक्षिप्याधर्मतोऽधर्मेणपूर्वयुगेऽपरिमितस्यायुषःपरिनिष्ठितंपरिमाणंप्रादुष्कृतंतेनकृतयुगपुरुषापेक्षयात्रेतापुरुषाणांप्रभावादिन्यूनताआयुर्न्यूनताचोक्ता ॥ १८ ॥ अथायुःक्षयकारकाधर्मपादपरिहारहेतुव्यापारोपदेशः पातितेत्विति अधर्मेणतस्मिन्ननृतेउक्तलक्षणानृतपादेमहीतलेपातितेसातितत्प्रत्युक्तायुःक्षयपरिहारायशुभान्येवयज्ञदानतपोरूपपुण्यकर्माण्येवाचरन्लोकोधर्माधिकारीतद्बलात्सत्यधर्मपरायणोभवति अनेनत्रेतायांयज्ञाद्यनुष्ठानेनशुद्धचित्तस्यझटितिदेहात्माभिमाननिवृत्तिरित्युक्तम् ॥१९॥ उक्तमेवस्पष्टी

आमिषंयच्चपूर्वेषांराजसंचमलंभृशम् ॥ अनृतंनामतद्भूतंक्षिप्तेनपृथिवीतले॥१७॥अनृतंपातयित्वातुपादमेकमधर्मतः ॥ ततःप्रादुष्कृतंपूर्वमायुषःपरिनिष्ठितम् ॥१८॥पातितेत्वनृतेतस्मिन्नधर्मेणमहीतले ॥ शुभान्येवाचरल्लोकःसत्यधर्मपरायणः ॥१९॥ त्रेतायुगेचवर्तंतेब्राह्मणाःक्षत्रियाश्चये॥तपोऽतप्यंततेसर्वेशुश्रूषामपरेजनाः ॥२०॥ स्वधर्मःपरमस्तेषांवैश्यशूद्रंतदागमत् ॥ पूजांचसर्ववर्णानांशूद्राश्चक्रुर्विशेषतः॥२१॥एतस्मिन्नंतरेतेषामधर्मेचानृतेचह॥ततःपूर्वेपुनर्ह्रासमगमन्नृपसत्तम॥ २२॥ ततःपादमधर्मस्यद्वितीयमवतारयत् ॥ ततोद्वापरसंख्यासायुगस्यसमजायत ॥२३॥तस्मिन्द्वापरसंख्येतुवर्तमानेयुगक्षये ॥ अधर्मश्चानृतंचैवववृधेपुरुषर्षभ ॥२४॥ अस्मिन्द्वापरसंख्यानेतपोवैश्यान्समाविशत्॥त्रिभ्योयुगेभ्यस्त्रीन्वर्णान्क्रमाद्वैतपआविशत्॥२५॥ करोति त्रेतेति ब्राह्मणाःक्षत्रियाश्चयेतएवयज्ञादिशुद्धचित्तास्तपोतप्यंत अपरेसर्वेविट्शूद्रसंकरविशेषाःब्राह्मणक्षत्रियशुश्रूषांचक्रुरितिशेषः ॥२०॥ अथतेषांमध्येवैश्यशूद्रंसमाहारद्वंद्वः शुश्रूषारूपःपरमःस्वधर्मउत्कृष्टःस्वधर्मोभूत्वाऽगमत्प्राप्तोभूत्तदेवाह पूजांचेति सर्ववर्णानांत्रैवर्णिकानां एवंचवैश्यस्यकृष्यादिकरणेनाद्विवर्णसेवाधर्मइत्यर्थादुक्तमितिबोध्यम् ॥ २१ ॥ अथद्वापरप्रवृत्तिंदर्शयितुमाह एतस्मिन्निति एतस्मिन्नंतरेत्रेतायुगावसानकाले तेषांवैश्यशूद्राणामनृतरूपेऽधर्मपादेसम्यक्प्राप्तेसतीतिशेषः ततःपूर्वेब्राह्मणाःक्षत्रियाह्रासमगमन्प्राप्ताःत्रासमुपागमन्निितिपाठेसेवकदोषस्यस्वामिप्राप्यत्वाद्राष्ट्रदोषाद्भीताबभूवुः ॥२२॥ ततस्तदनंतरमधर्मस्यद्वितीयंपादंममतारूपमधर्मोऽवतारयत् ततोद्वितीयपादावतारणादेवतृतीययुगस्यद्वापरसंख्याद्वापरइतिनाम पृषोदरादित्वात्साधुः ॥२३॥तत्कालिकलोकस्थितिमाह तस्मिन्निति द्वापरसंख्येद्वापराख्येयुगस्याधर्मपादद्वयस्यक्षयेआश्रयभूतेयुगेवर्तमानेतद्रूपाश्रयंप्राप्याधर्मोविहितातिक्रमरूपःअनृतंचववृधेऽहंभावममतयोराधिक्यात् तीर्थस्तु अधर्मवृद्धिरत्यल्पायुष्ट्वं अनृतवृद्धिःप्रयासबाहुल्येनकृषिसाफल्यमित्याह ॥२४॥ तद्वृद्धिफलमाह वैश्यांस्तपःसमाविशत् एवंत्रिभ्योयुगेभ्यः सप्तम्यर्थेचतुर्थी त्रिषुयुगेषु ॥२५॥

तथात्रिषुयुगेषुत्रीन्वर्णानवलंब्यधर्मस्तपोरूपःपरिनिष्ठितःपरिनिष्ठितोभूत् धर्मंतपोलक्षणंशूद्रोयुगतोयुगत्रयेपिनलभते ॥ २६ ॥ किंतुहीनवर्णःशूद्रःकदाचित्सुमहत्तपस्तप्यते कदा
तत्राह भविष्यदिति भविष्यत्कालवर्तिन्यांशूद्रयोन्यांशूद्रजातौकलौयुगेतपश्चर्याभविष्यतिनत्वेतत्कालिकेइतिभावः ॥ २७ ॥ यदेवमतोद्वापरेपिशूद्रजन्मनस्तपोधारणंपरमोऽ
धर्मःकिमुताद्यत्रेतायां सशूद्रोवैनिश्चयेनतवविषयपर्यंतेदेशसमीपेमहातपाभूत्वादुर्बुद्धिरद्यतपति तेनैवहेतुनायंबालवधोजातः ॥ २८ ॥ उक्तमेवदार्ढ्यायपुनराह योहीति योहि
दुर्मतिःपार्थिवस्यविषयेदेशेपुरेवाऽधर्मंविहितधर्मलोपमकार्यंनिषिद्धकृत्यंवाकरोतितदेवपुरेराज्येवाऽश्रीमूलमलक्ष्मीमूलंभवतितदनिवारयन्सराजाक्षिप्रंनरकंयातिइहामुत्रचपरमक

त्रिभ्योयुगेभ्यस्त्रीन्वर्णान्धर्मश्चपरिनिष्ठितः ॥ नशूद्रोलभतेधर्मंयुगतस्तुनरर्षभ ॥२६॥ हीनवर्णोनृपश्रेष्ठतप्यतेसुमहत्तपः ॥ भविष्यच्छूद्रयोन्यांहितपश्चर्याकलौयुगे ॥२७॥ अधर्मःपरमोराजन्द्वापरेशूद्रजन्मनः ॥ सवैविषयपर्यंतेतवराजन्महातपाः ॥२८॥ अद्यतप्यतिदुर्बुद्धिस्तेनबालवधोह्ययम् ॥ योह्यधर्ममकार्यंवाविषयेपार्थिवस्यतु ॥ २९ ॥ करोतिचाश्रीमूलंतत्पुरेवादुर्मतिर्नरः ॥ क्षिप्रंचनरकंयातिसचराजानसंशयः ॥ ३० ॥ अधीतस्यचतप्तस्यकर्मणःसुकृतस्यच ॥ षष्ठंभजतिभागंतुप्रजाधर्मेणपालयन् ॥ ३१ ॥ षड्भागस्यचभोक्तासौरक्षतेनप्रजाःकथम् ॥ सत्वंपुरुषशार्दूलमार्गस्वविषयंस्वकम् ॥ ३२ ॥ दुष्कृतंयत्रपश्येथास्तत्रयत्नंसमाचर ॥ एवंचेद्धर्मवृद्धिश्चनृणांचायुर्विवर्धनम् ॥ भविष्यतिनरश्रेष्ठबालस्यास्यचजीवितम् ॥ ३३ ॥ ॥ इ०श्रीम०वाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुःसप्ततितमःसर्गः ॥ ७४ ॥ ॥ नारदस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वाऽमृतमयंयथा ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेलक्ष्मणंचेदमब्रवीत् ॥ १ ॥ गच्छसौम्यद्विजश्रेष्ठंसमाश्वासयसुव्रत ॥ बालस्यचशरीरंतत्तैलद्रोण्यांनिधापय ॥ २ ॥ गंधैश्चपरमोदारैस्तैलैश्चसुसुगंधिभिः ॥ यथानक्षीयतेबालस्तथासौम्यविधीयताम् ॥ ३ ॥ यथाशरीरोबालस्यगुप्तःसन्क्लिष्टकर्मणः ॥ विपत्तिःपरिभेदोवानभवेच्चतथाकुरु ॥ ४ ॥ एवंसंदिश्यकाकुत्स्थोलक्ष्मणंशुभलक्षणम् ॥ मनसापुष्पकंदध्यावागच्छेतिमहायशाः ॥ ५ ॥ इंगितंसतुविज्ञायपुष्पकोहेमभूषितः ॥ आजगाममुहूर्तेनसमीपेराघवस्यवै ॥ ६ ॥

श्मलंप्राप्नोतिनात्रसंशयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नन्वन्यदीयाधर्मेणकथंराज्ञःकश्मलप्राप्तिरतआह षड्भागस्येति रक्षार्थंधनधान्यपुण्यादिषड्भागवेतनभोक्ताकथंनरक्षेत् न्याये
नरक्षायांधर्मादिषड्भागप्राप्तिवदरक्षणेऽधर्मभागप्राप्तिरपीतिभावः अतःसत्वमिति ॥ ३२ ॥ यत्नंनिवारणयत्नम् ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवा
ल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुःसप्ततितमःसर्गः ॥ ७४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथशूद्रतपस्विनोन्विष्यदर्शनं नारदस्येति ॥१॥२॥३ ॥ यथानक्षीयतेतथाविधीयतामित्युक्तमेव
विवृणोति यथेति क्लिष्टकर्मणःशुभाचारस्यबालस्यशरीरः अर्धर्चादिः गुप्तःसन्यथानक्षीयतेतथाविधीयतामितिपूर्वेणान्वयः विपत्तिःस्वरूपनाशः शरीरस्येतिशेषः परिभेदः संधिबं
धकेशादिविश्लेषजोरूपभेदश्च तदुभयंयथानभवतितथाकुरु ॥ ४ ॥ ५ ॥ पुष्पकस्तदधिष्ठातृचेतनः ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ हरितंदिशंविचिन्वन् शूद्रतपस्विनामितिशेषः ॥ १० ॥ अपश्यमानःअपश्यन् ॥ ११ ॥ १२ ॥ शैवलस्यशैवलाख्यस्यविंध्यसमीपदक्षिणभागवर्तिगिरेः ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कोर्थइति तुभ्यंतववराश्रयःप्रीतदेवतावरलभ्योमनीषितोऽभीष्टोर्थःकःस्वर्गलाभःपरोऽन्योवा यदर्थंतपासि ॥ १७ ॥ सत्यवाग्भवसत्यंवद ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥इ

सोब्रवीत्प्रणतोभूत्वाअयमस्मिनराधिप ॥ वश्यस्तवमहाबाहोकिंकरःसमुपस्थितः ॥७॥ भाषितंरुचिरंश्रुत्वापुष्पकस्यनराधिपः ॥ अभिवा
द्यमहर्षीन्सविमानंसोध्यरोहत ॥ ८ ॥ धनुर्गृहीत्वातूणीचखड्गंचरुचिरप्रभम् ॥ निक्षिप्यनगरेचैतौसौमित्रिभरतावुभौ ॥९॥ प्रायात्प्रतीचीं
हरितंविचिन्वंश्चततस्ततः ॥ उत्तरामगमच्छ्रीमान्दिशंहिमवतावृताम् ॥ १० ॥ अपश्यमानस्तत्रापिस्वल्पमप्यथदुष्कृतम् ॥ पूर्वामपिदि
शंसर्वामथोपश्यन्नराधिपः ॥ ११ ॥ प्रविशुद्धसमाचारामादर्शतलनिर्मलाम् ॥ पुष्पकस्थोमहाबाहुस्तदापश्यन्नराधिप ॥१२॥ दक्षिणांदिश
माक्रामत्ततोराजर्षिनंदनः ॥ शैवलस्योत्तरेपार्श्वेददर्शसुमहत्सरः ॥१३॥ तस्मिन्सरसितप्यंतंतापसंसुमहत्तपः ॥ ददर्शराघवःश्रीमाँल्लंबमा
नमधोमुखम् ॥१४॥ राघवस्तमुपागम्यतप्यंतंतपउत्तमम् ॥ उवाचचनृपोवाक्यंधन्यस्त्वमसिसुव्रत ॥१५॥ कस्यांयोन्यांतपोवृद्धवर्तसेदृढ
विक्रम ॥ कौतूहलात्त्वांपृच्छामिरामोदाशरथिर्ह्यहम् ॥१६॥ कोर्थोमनीषितस्तुभ्यंस्वर्गलाभोपरोथवा ॥ वराश्रयोयदर्थंत्वंतपस्यन्यैःसुदुश्च
रम् ॥१७॥ यमाश्रित्यतपस्तप्तंश्रोतुमिच्छामितापस ॥ ब्राह्मणोवासिभद्रंतेक्षत्रियोवासिदुर्जयः ॥ वैश्यस्तृतीयोवर्णोवाशूद्रोवासत्यवाग्भव
॥१८॥ इत्येवमुक्तःसनराधिपेनअवाक्शिरादाशरथायतस्मै ॥ उवाचजातिंनृपपुंगवाययत्कारणंचैवतपःप्रयत्नः ॥ १९ ॥ इत्यार्षेश्रीम०
वा०आ०उत्तरकांडेपंचसप्ततितमःसर्गः ॥ ७५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ अवाक्शिरास्तथाभूतोवाक्यमे
तदुवाचह ॥१॥ शूद्रयोन्यांप्रजातोस्मितपउग्रंसमास्थितः ॥ देवत्वंप्रार्थयेरामसशरीरोमहायशः ॥२॥ नमिथ्याहंवदेरामदेवलोकजिगीष
या ॥ शूद्रंमांविद्धिकाकुत्स्थशंबूकोनामनामतः ॥ ३ ॥ भाषतस्तस्यशूद्रस्यखड्गंसुरुचिरप्रभम् ॥ निष्कृष्यकोशाद्विमलंशिरश्चिच्छेदराघ
वः ॥४॥ तस्मिन्शूद्रेहतेदेवाःसेंद्राःसाग्निपुरोगमाः ॥ साधुसाध्वितिकाकुत्स्थंतेशशंसुर्मुहुर्मुहुः ॥ ५ ॥ पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्दिव्यानांसुसुगंधि
नाम् ॥ पुष्पाणांवायुमुक्तानांसर्वतःप्रपपातह ॥ ६ ॥ सुप्रीताश्चाब्रुवन्रामंदेवाःसत्यपराक्रमम् ॥ सुरकार्यमिदंदेवसुकृतंतेमहामते ॥ ७ ॥

तिश्रीरा० श्रीरा०रा०वा०आ० उत्तरकांडेपंचसप्ततितमःसर्गः ॥७५॥ ॥ ५ ॥ ॥ अथशूद्रशिरश्छेदेनबालोज्जीवनं तस्येति ॥१॥२॥ मिथ्यावचनभावेहेतुर्देवलोकजिगीषया
॥ ३ ॥ तस्यशिरइत्यन्वयः ॥४॥ अग्निपुरोगमोवायुर्ब्रह्मातत्साहिताः ॥ ५॥ पुष्पवृष्टेःप्रपंचनं दिव्यानामिति प्रपपात वृष्टिरितिशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥

किंनामसुरकार्यंतत्राहुः स्वर्गभागिति ह्ययतःशूद्रस्तपसास्वर्गानर्हःसोसौत्वत्कृतेत्वत्कृततपे।निवर्तनेनस्वर्गभाक्नजातःअतोदेवकार्यंकृतमितिभावः॥८॥९॥एतंवरंमेदिशंतु एतद्वर दानमेवममेप्सितमित्यन्वयान्नममेतिपुनरुक्तम् ॥ १० ॥ वैवस्वतक्षयंयमसदनम् ॥११॥ तेतवसुतंजविायिष्यामीत्ययमर्थोमेमयाद्विजस्यसंश्रुतःप्रतिज्ञातोऽतस्तंजीवयथ मामनृतंकर्तुंनार्हथ॥१२॥ प्रीतिसमन्वितंयुक्तम्॥१३॥ अस्मिन्नहनिशूद्रशिरश्छेददिवसे विनापिवरंजीवितंप्राप्तवानित्यर्थः ॥१४॥ उक्तमेवार्थमहःशब्दविवक्षितार्थप्रदर्शनेनप्रकाशयंति

गृहाणचवरंसौम्ययंत्वमिच्छस्यरिंदम ॥ स्वर्गभाङ्हिशूद्रोयंत्वत्कृतेरघुनंदन ॥८॥ देवानांभाषितंश्रुत्वारामःसत्यपराक्रमः ॥ उवाचप्रांजलिर्वाक्यंसहस्राक्षंपुरंदरम् ॥९॥ यदिदेवाःप्रसन्नामेद्विजपुत्रःसजीवतु ॥ दिशंतुवरमेतंमेईप्सितंपरमंमम ॥ १० ॥ ममापचाराद्बालोसौब्राह्मणस्यैकपुत्रकः ॥ अप्राप्तकालःकालेननीतोवैवस्वतक्षयम् ॥ ११ ॥ तंजीवयथभद्रंवोनानृतंकर्तुमर्हथ ॥ द्विजस्यसंश्रुतोर्थोमेजीवयिष्यामितेसुतम् ॥१२॥ राघवस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वाविबुधसत्तमाः ॥ प्रत्यूचूराघवंप्रीतादेवाःप्रीतिसमन्वितम् ॥१३॥ निर्वृतोभवकाकुत्स्थसोस्मिन्नहनिबालकः ॥ जीवितंप्राप्तवान्भूयःसमेतश्चापिबंधुभिः ॥ १४ ॥ यस्मिन्मुहूर्तेकाकुत्स्थशूद्रोयंविनिपातितः ॥ तस्मिन्मुहूर्तेबालोसौजीवेनसमयुज्यत ॥ १५ ॥ स्वस्तिप्राप्नुहिभद्रंतेसाधुयामनरर्षभ ॥ अगस्त्यस्याश्रमपदंद्रष्टुमिच्छामराघव ॥१६॥ तस्यदीक्षासमाप्ताहिब्रह्मर्षेःसुमहाद्युते ॥ द्वादशंहिगतंवर्षंजलशय्यांसमासतः ॥ १७ ॥ काकुत्स्थतद्गमिष्यामोमुनिंसमभिनंदितुम् ॥ त्वंचापिगच्छभद्रंतेद्रष्टुंतमृषिसत्तमम्॥ ॥१८॥ सतथेतिप्रतिज्ञायदेवानांरघुनंदनः ॥ आरुरोहविमानंतंपुष्पकंहेमभूषितम् ॥ १९ ॥ ततोदेवाःप्रयातास्तेविमानैर्बहुविस्तरैः ॥रामोप्यनुजगामाशुकुंभयोनेस्तपोवनम् ॥२०॥ दृष्ट्वातुदेवान्संप्राप्तानगस्त्यस्तपसांनिधिः ॥ अर्चयामासधर्मात्मासर्वांस्तानविशेषतः ॥२१॥ प्रतिगृह्यततःपूजांसंपूज्यचमहामुनिम् ॥ जग्मुस्तेत्रिदशाहृष्टानाकपृष्ठंसहानुगाः ॥ २२॥गतेषुतेषुकाकुत्स्थःपुष्पकादवरुह्यच ॥ततोऽभिवादयामासअगस्त्यमृषिसत्तमम् ॥२३॥ सोभिवाद्यमहात्मानंज्वलंतमिवतेजसा ॥ आतिथ्यंपरमंप्राप्यनिषसादनराधिपः ॥२४॥ तमुवाचमहातेजाःकुंभयोनिर्महातपाः ॥ स्वागतंतेनरश्रेष्ठदिष्ट्याप्राप्तोसिराघव ॥ २५ ॥ त्वंमेबहुमतोरामगुणैर्बहुभिरुत्तमैः ॥ अतिथिःपूजनीयश्चममराजन्हृदिस्थितः ॥ २६ ॥

यस्मिन्मुहूर्तइति ॥ १५ ॥ यामेतिलोट् ॥ १६॥१७॥१८॥ तथेतिप्रतिज्ञायदेवानांदेवान्प्रतितथास्त्वित्युक्त्वेत्यर्थः ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ अविशेषतः अपक्षपाततइत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ उत्तमैर्बहुभिर्गुणैस्त्वंबहुमतोबहुमान्यः अतिथित्वाच्चपूज्यः विशेषतश्चत्वंमेपूज्यइत्याह ममत्दृदिस्थितइति अंतर्यामिस्वरूपत्वादितिभावःअतएवसदास्मरणविषयतयापित्दृदिस्थितः अतोध्येयत्वाच्चत्वंपूज्यः यद्वा हृदिस्थितः तेनस्वस्वरूपत्वमप्युक्तम् ॥ २६ ॥

ब्राह्मणस्यसुतः शूद्रहननधर्मेणत्वयाजीवापितःजीवनंप्रापितःपुगार्षः ॥२७॥नारायणः नारस्यजीवसमूहस्यस्थानं तदेवाह त्वयिसर्वमिति॥२८॥सनातनःपुरुषोब्रह्म ॥२९॥दिव्येन वपुषासन्निवेशेनदिव्यं अतएवस्वतेजसादीप्यमानं आभरणंवलयरूपम्॥३०॥ ननुक्षत्रियस्यब्राह्मणाद्द्रव्यग्रहणमनुचितंतत्राह मत्प्रियंकुर्विति मत्प्रियार्थमनुचितमपिकार्यमित्याश यः किंचराजत्वाद्रिक्तहस्ततयात्वद्दर्शनस्यममानुचिततयाएतद्ग्रहणेममप्रियंभवतितवचदोषोनास्ति भक्तदत्तांगीकारेइवहविषोंगीकारइवचदोषाभावश्चेत्याशयः ननुतवकिंप्रियंत

सुराहिकथयंतित्वामागतंशूद्रघातिनम् ॥ ब्राह्मणस्यतुधर्मेणत्वयाजीवापितःसुतः ॥२७॥उष्यतांचेहरजनींसकाशेममराघव ॥त्वंहिनारायणः श्रीमांस्त्वयिसर्वंप्रतिष्ठितम् ॥२८॥त्वंप्रभुःसर्वदेवानांपुरुषस्त्वंसनातनः ॥ प्रभातेपुष्पकेणत्वंगंतास्वपुरमेवहि ॥२९॥ इदंचाभरणंसौम्य निर्मितंविश्वकर्मणा ॥ दिव्यंदिव्येनवपुषादीप्यमानंस्वतेजसा ॥३०॥ प्रतिगृह्णीष्वकाकुत्स्थमत्प्रियंकुरुराघव ॥दत्तस्यहिपुनर्दानेसुमहत्फ लमुच्यते ॥३१॥ भरणेहिभवान्शक्तःफलानांमहतामपि ॥ त्वंहिशक्तस्तारयितुंसेंद्रानपिदिवौकसः॥३२॥तस्मात्प्रदास्येविधिवत्तत्प्रतीच्छ नराधिप॥अथोवाचमहात्मानमिक्ष्वाकूणांमहारथः॥३३॥“ रामोमतिमतांश्रेष्ठःक्षत्रधर्ममनुस्मरन्॥प्रतिग्रहोयंभगवन्ब्राह्मणस्याविगर्हितः॥क्ष त्रियेणकथंविप्रप्रतिग्राह्यंभवेत्ततः ॥ प्रतिग्रहोहिविप्रेंद्रक्षात्रियाणांसुगर्हितः ॥ ब्राह्मणेनविशेषेणदत्तंतद्वक्तुमर्हसि ॥ एवमुक्तस्तुरामेणप्रत्युवा चमहान्नृषिः ॥ आसन्कृतयुगेरामब्रह्मभूतेपुरायुगे॥ अपार्थिवाःप्रजाःसर्वाःसुराणांतुशतक्रतुः ॥ ताःप्रजादेवदेवेशंराजार्थंसमुपाद्रवन्॥सुरा णांस्थापितोराजात्वयादेवशतक्रतुः॥ प्रयच्छास्मासुलोकेशपार्थिवंनरपुंगवम् ॥ यस्मैपूजांप्रयुंजानाधूतपापाश्चरेमहि ॥ नवसामोविनाराज्ञा एषनोनिश्चयःपरः॥ ततोब्रह्मासुरश्रेष्ठोलोकपालान्सवासवान् ॥ समाहूयाब्रवीत्सर्वांस्तेजोभागान्प्रयच्छत॥ ततोददुर्लोकपालाःसर्वेभागा न्स्वतेजसः॥ अक्षुपच्चततोब्रह्मायतोजातःक्षुपोनृपः ॥तंब्रह्मालोकपालानांसमांशैःसमयोजयत् ॥ ततोददौनृपंतासांप्रजानामीश्वरंक्षुपम्॥ तत्रैंद्रेणचभागेनमहीमाज्ञापयन्नृपः॥ वारुणेनतुभागेनवपुःपुष्यतिपार्थिवः ॥कौबेरेणतुभागेनवित्तपाभांददौतदा ॥ यस्तुयाम्योऽभवद्भाग स्तेनशास्तिस्मसप्रजाः॥ तत्रैंद्रेणनरश्रेष्ठभागेनरघुनंदन॥प्रतिगृह्णीष्वभद्रंतेतारणार्थंममप्रभो॥तद्रामःप्रतिजग्राहमुनेस्तस्यमहात्मनः ॥दि व्यमाभरणंचित्रंप्रदीप्तमिवभास्करम्॥प्रतिगृह्यततोरामस्तदाभरणमुत्तमम्”॥

त्राह दत्तस्येति येनकेनापिदत्तस्यातुपभुज्यपुनःस्वेष्टदेवादिभ्योदानेमह त्फलमुच्यते लब्धावष्टगुणंपुण्यमितिस्मरणात् एवंचमहाफलहेतुत्वात्तुभ्यंतद्दानंममप्रियमितिभावः ॥ ३१ ॥ नन्वन्यस्माएवतार्हिदेयंतत्राह भरणेहीति आभरणस्यधारणेभवा नेवशक्तोयोग्यः किंचमहतामपिफलानांब्रह्मलोकादीनांदानेचत्वंशक्तइतिशेषः ननुमत्तोपिमहद्भ्यइंद्रादिभ्योदीयतांतत्राह त्वंहीति तेत्वत्तोनमहांतइतिभावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

किंविषयकमुवा चेत्यत्राहागममिति प्राप्तिमार्गमित्यर्थः इदंदिव्यमत्यद्भुतमत्याश्चर्यमित्यर्थः अद्भुतंयथाभवतितथावपुषासन्निवेशविशेषेणयुक्तम् ॥३४॥ कथंकेनप्रकारेणकुतोहेतोः केनपुरुषेणाऽहृतंदत्तम्॥३५॥पुरात्रेतायुगेयुगे पूर्वतनत्रेतायुगाख्येयुगे॥३६॥इतिश्री० श्रीरा० रा० वा० आ० उ० षट्सप्ततितमःसर्गः॥७६॥अथतत्प्राप्तिकथनं पुरेति पूर्वे चतुर्युगवर्तित्रेतायुगेबहुविस्तरंबहुविस्तारंपक्षिवर्जितमरण्यमभूदितिशेषः ॥१॥तस्मिन्नरण्येतदेकदेशे उत्तमंतपःकुर्वाणोहंतदारण्यमाक्रमितुमासमंतात्पर्यटनेनकृत्स्नमवगंतुमुपागममुपगतवान

आगमंतस्यदीप्तस्यप्रष्टुमेवोपचक्रमे ॥ अत्यद्भुतमिदंदिव्यंवपुषायुक्तमद्भुतम् ॥३४॥ कथंवाभवताप्राप्तंकुतोवाकेनवाहृतम् ॥कौतूहलतया ब्रह्मन्पृच्छामित्वांमहायशः ॥ ३५ ॥ आश्चर्याणांबहूनांहिनिधिःपरमकोभवान् ॥ एवंब्रुवतिकाकुत्स्थेमुनिर्वाक्यमथाब्रवीत् ॥ शृणुराम यथावृत्तंपुरात्रेतायुगेयुगे ॥३६॥ ॥इ० श्रीम० वा० आ० उ० षट्सप्ततितमःसर्गः॥७६॥ ॥श्री॥ ॥पुरात्रेतायुगेरामबभूवबहुविस्तरम् समंताद्योजनशतंविमृगंपक्षिवर्जितम् ॥ १ ॥ तस्मिन्निर्मानुषेरण्येकुर्वाणस्तपउत्तमम् ॥ अहमाक्रमितुंसौम्यतदारण्यमुपागमम् ॥ २ ॥ तस्यरूपमरण्यस्यनिर्देष्टुंनशशाकह ॥ फलमूलैःसुखास्वादैर्बहुरूपैश्चकाननैः ॥३॥ तस्यारण्यस्यमध्येतुसरोयोजनमायतम् ॥ हंसकारंडवाकीर्णंचक्रवाकोपशोभितम् ॥४॥ पद्मोत्पलसमाकीर्णंसमतिक्रांतशैवलम् ॥ तदाश्चर्यमिवात्यर्थंसुखास्वादमनुत्तमम् ॥ ५ ॥ अरजस्कंतदाक्षोभ्यंश्रीमत्पक्षिगणायुतम् ॥ तस्मिन्सरःसमीपेतुमहदद्भुतमाश्रमम् ॥ ६ ॥ पुराणंपुण्यमत्यर्थंतपस्विजनवर्जितम् ॥ तत्राहमवसंरात्रिंनैदाघींपुरुषर्षभ ॥७॥ प्रभातेकाल्यमुत्थायसरस्तदुपचक्रमे ॥ अथापश्यंशवंतत्रसुपुष्टमरजःक्वचित् ॥८॥ तिष्ठंतंपरयालक्ष्म्यातस्मिंस्तोयाशयेनृप ॥ तमर्थंचिंतयानोहंमुहूर्तंतत्रराघव ॥ ९ ॥ विष्ठितोस्मिसरस्तीरेकिंन्विदंस्यादितिप्रभो ॥ अथापश्यंमुहूर्तात्तुदिव्यमद्भुतदर्शनम् ॥ १० ॥ विमानंपरमोदारंहंसयुक्तंमनोजवम् ॥ अत्यर्थंस्वर्गिणंतत्रविमानेरघुनंदन ॥ ११ ॥ उपास्तेप्सरसांवीरसहस्रंदिव्यभूषणम् ॥ गायंतिकाश्चिद्रम्याणिवादयंतितथापराः ॥१२॥ मृदंगवीणापणवान्नृत्यंतिचतथापराः ॥ अपराश्चंद्ररश्म्याभैर्हेमदंडैर्महाधनैः ॥ १३ ॥ दोधूयुर्वदनंतस्य पुंडरीकनिभेक्षणाः ॥ ततःसिंहासनंहित्वामेरुकूटमिवांशुमान् ॥१४॥

स्मि ॥२॥ तस्यरूपमिति सुखावहंस्वरूपमित्यर्थः नशशाकनशक्तवान् अपरोक्षेलिडार्षः तदेवाह फलमूलैरिति ॥ ३ ॥ ४ ॥ सुखास्वादंसुखावहप्राशनपानीयवत् ॥५॥६॥ नैदाघींनिदाघसंबंधिनीम् ॥ ७ ॥ काल्यंप्रातःकर्तव्यंस्नानादिकर्मोद्दिश्योत्थायतत्सरोगंतुमुपचक्रमे अपरोक्षेलिडार्षः अरजःनिर्मलम् ॥ ८ ॥ लक्ष्म्याउपेतमितिशेषः तमर्थांचिंतयानःकिमिदंस्यादितिर्चिंतयानः शवःसन्नपिनिर्मलोलक्ष्मीयुक्तश्चेतिकिमिदमितिस्वदृष्टार्थविषयकचिंतांकुर्वाणइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ अत्यर्थंअतिरूपवंतम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ चंद्ररश्म्याभैश्चामरैरितिशेषः ॥ १३ ॥ दोधूयुरितियङ्लुगंतस्य ॥ १४ ॥

पश्यतोमेसमक्षमितिशेषः॥१५॥संस्प्रष्टुंशुद्धाचमनंकर्तुम् ॥१६॥१७॥१८॥१९॥ हेदेवसंमतदेवतुल्य ईदृशआहारईदृशोभावश्चकस्यस्यात्नकस्यापिअतोहेतोस्त्वयीदंदृश्यंदृष्ट्वा
आश्चर्यमेवर्ततेतस्मात्सर्वंतत्त्वतःश्रोतुमिच्छामि॥२०॥२१॥इ०रा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०सप्तसप्ततितमःसर्गः॥७७॥ श्रुत्वेति सुखदुःखयोर्दिव्यदेहशवभक्षणनिमित्तयोःकारण

 पश्यतोमेतदारामविमानादवरुह्यच ॥ तंशवंभक्षयामाससस्वर्गीरघुनंदन ॥१५ ॥ ततोभुक्त्वायथाकाममंमांसंबहुसुपीवरम् ॥ अवतीर्यसरः
स्वर्गीसंस्प्रष्टुमुपचक्रमे ॥१६॥ उपस्पृश्ययथान्यायंसस्वर्गीरघुनंदन ॥ आरोढुमुपचक्रामविमानवरमुत्तमम् ॥१७॥ तमहंदेवसंकाशमारोहं
तमुदीक्ष्यवै ॥ अथाहमब्रुवंवाक्यंतमेवपुरुषर्षभ ॥ १८ ॥ कोभवान्देवसंकाशआहारश्चविगर्हितः॥त्वयेदंभुज्यतेसौम्यकिमर्थंवक्तुमर्हसि
॥ १९ ॥ कस्यस्यादीदृशोभावआहारोदेवसंमत ॥ आश्चर्यंवर्ततेसौम्यश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ नाहमौपयिकंमन्येतवभक्ष्यमिमंशवम्
॥२०॥ इत्येवमुक्तःसनरेंद्रनाकीकौतूहलात्सूनृतयागिराच ॥ श्रुत्वाचवाक्यंममसर्वमेतत्सर्वंतथाचाकथयन्ममेति ॥ २१ ॥ इ०श्रीम०वा०
आ०उ०सप्तसप्ततितमःसर्गः ॥७७॥ ॥छ॥ ॥श्रुत्वातुभाषितंवाक्यंममरामशुभाक्षरम् ॥ प्रांजलिःप्रत्युवाचेदंसस्वर्गीरघुनंदन ॥ १॥
शृणुब्रह्मन्पुरावृत्तंममैतत्सुखदुःखयोः ॥ अनतिक्रमणीयंचयथापृच्छसिमांद्विज ॥ २ ॥ पुरावैदर्भकोराजापितामममहायशाः ॥ सुदेवइ
तिविख्यातस्त्रिषुलोकेषुवीर्यवान् ॥३ ॥ तस्यपुत्रद्वयंब्रह्मन्द्वाभ्यांस्त्रीभ्यामजायत ॥ अहंश्वेतइतिख्यातोयवीयान्सुरथोभवत् ॥४ ॥ ततः
पितरिस्वर्यातेपौरामामभ्यषेचयन् ॥ तत्राहंकृतवान्राज्यंधर्म्यंचसुसमाहितः ॥ ५ ॥ एवंवर्षसहस्राणिसमतीतानिसुव्रत ॥ राज्यंकारय
तोब्रह्मन्प्रजाधर्मेणरक्षतः ॥६॥ सोहंनिमित्तेकस्मिंश्चिद्विज्ञातायुर्द्विजोत्तम ॥ कालधर्मंहृदिन्यस्यततोवनमपागमम् ॥७॥ सोहंवनमिदंदुर्गं
मृगपक्षिविवर्जितम् ॥ तपश्चर्तुंप्रविष्टोस्मिसमीपेसरसःशुभे ॥८॥ भ्रातरंसुरथंराज्येअभिषिच्यमहीपतिम् ॥ इदंसरःसमासाद्यतपस्तप्तंम
याचिरम् ॥९॥ सोहंवर्षसहस्राणितपस्त्रीणिमहावने ॥ तप्त्वासुदुष्करंप्राप्तोब्रह्मलोकमनुत्तमम्॥१०॥तस्यमेस्वर्गभूतस्यक्षुत्पिपासेद्विजोत्तम
बाधेतेपरमेवीरततोहंव्यथितेंद्रियः ॥११॥ गत्वात्रिभुवनश्रेष्ठंपितामहमुवाचह ॥ भगवन्ब्रह्मलोकोयंक्षुत्पिपासाविवर्जितः॥१२॥ कस्यायंकर्म
णःपाकःक्षुत्पिपासानुगोह्यहम् ॥ आहारःकश्चमेदेवतन्मेब्रूहिपितामह॥१३॥ मितिशेषःअनतिक्रमणीयमेवतत्कारणंयथापृच्छसितथावक्ष्यामिशृण्वितिसंबंधः
॥२॥३॥४॥धर्म्यंधर्मादनपेतंयथातथाकृतवान्॥५॥६॥कस्मिंश्चिन्निमित्तेकेनचिल्लक्षणेनकालधर्मंमृत्युंहृदिन्यस्यज्ञात्वा ॥७॥८॥९॥१०॥ स्वर्गभूतस्यस्वर्गंब्रह्मलोकंभूतस्यप्राप्तस्य
॥ ११ ॥ त्रिभुवनश्रेष्ठंतृतीयेभुवनेभूस्वःपदापेक्षयातृतीयब्रह्मलोकेश्रेष्ठंहिरण्यगर्भमित्यर्थः यद्वा त्रिष्वपिभुवनेषुश्रेष्ठमित्यर्थः ॥ १२ ॥ क्षुत्पिपासेऽनुगेयस्यसः ॥ १३ ॥

॥१४॥ स्वशरीरंत्वयापुष्टंकेवलम् ॥१५॥तेसूक्ष्मः लिंगव्यत्ययः अल्पमपिदत्तंदानंतेनास्तिदेवपित्रतिथिषु किंतुतपएवनिषेवसे असेविष्ठेतियावत् तपोमनसइंद्रियाणांचैकाग्र्यं मन्मात्रविषयकत्वरूपंतादृशतपःफलंब्रह्मलोकप्राप्तिर्जातातवस्त्वर्गतःपरस्वर्गगतः ॥१६॥तेनमांसभक्षणेनतेवृत्तिःक्षुदादिनिवृत्तिर्भविष्यति ॥१७॥ विमोक्ष्यतेविमोचयिष्यतइत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ स्वशरीरमेवभगवदाज्ञयानित्योपस्थितमाहारंकुर्मिकरोमि ॥२०॥ तदेवाह क्षयंनाभ्येतीति ॥२१॥ कृच्छ्रभूतस्यकृच्छ्रंप्राप्तस्य दृग्गोचरोमांकृच्छ्राद्विमोक्षये

पितामहस्तुमामाहतवाहारःसुदेवज ॥ स्वादूनिस्वानिमांसानितानिभक्षयनित्यशः॥१४॥स्वशरीरंत्वयापुष्टंकुर्वतातपउत्तमम्॥ अनुप्तंरोहते श्वेतनकदाचिन्महामते ॥१५॥ दत्तंनतेस्तिसूक्ष्मोपितपएवनिषेवसे ॥ तेनस्वर्गगतोवत्सबाध्यसेक्षुत्पिपासया ॥१६॥ सत्वंसुपुष्टमाहारैःस्व शरीरमनुत्तमम् ॥ भक्षयित्वामृतरसंतेनवृत्तिर्भविष्यति ॥१७॥ यदातुतद्वनंश्वेतअगस्त्यःसमहानृषिः ॥आगमिष्यतिदुर्धर्षस्तदाकृच्छ्राद्विमो क्ष्यते ॥१८॥ सहितारयितुंसौम्यशक्तःसुरगणानपि ॥ किंपुनस्त्वांमहाबाहोक्षुत्पिपासावशंगतम् ॥१९॥सोहंभगवतःश्रुत्वादेवदेवस्यनिश्चय म् ॥ आहारंगर्हितंकुर्मिस्वशरीरंद्विजोत्तम॥२०॥ बहून्वर्षगणान्ब्रह्मन्भुज्यमानमिदंमया ॥ क्षयंनाभ्येतिब्रह्मर्षेतृप्तिश्चापिममोत्तमा॥२१॥ तस्यमेकृच्छ्रभूतस्यकृच्छ्रादस्माद्विमोक्षय ॥ अन्येषांनगतिर्ह्यत्रकुंभयोनिमृतेद्विजम् ॥२२॥ इदमाभरणंसौम्यधारणार्थंद्विजोत्तम ॥ प्रतिगृ ह्णीष्वभद्रंतेप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥२३॥ इदंतावत्सुवर्णंचधनंवस्त्राणिचद्विज ॥ भक्ष्यंभोज्यंचब्रह्मर्षेददाम्याभरणानिच ॥२४॥ सर्वान्कामान्प्रय च्छामिभोगांश्चमुनिपुंगव ॥ तारणेभगवन्मह्यंप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥२५॥ तस्याहंस्वर्गिणोवाक्यंश्रुत्वादुःखसमन्वितम् ॥ तारणायोपजग्राह तदाभरणमुत्तमम् ॥२६॥ मयाप्रतिगृहीतेतुतस्मिन्नाभरणेशुभे ॥मानुषःपूर्वकोदेहोराजर्षेर्विननाशह ॥२७॥ प्रणष्टेतुशरीरेसौराजर्षिःपरया मुदा ॥ तृप्तःप्रमुदितोराजाजगामत्रिदिवंसुखम् ॥२८॥ तेनेदंशक्रतुल्येनदिव्यमाभरणंमम ॥ तस्मिन्निमित्तेकाकुत्स्थदत्तमद्भुतदर्शनम् ॥ ॥२९॥ ॥इ०श्रीम०वा०आ०उ०अष्टस०सर्गः ॥७८॥ ॥७॥ तदद्भुततमंवाक्यंश्रुत्वागस्त्यस्यराघवः ॥ गौरवाद्विस्मयाच्चैवभूयःप्रष्टुंप्रच क्रमे ॥१॥

त्यर्थः ननुकथमहमगस्त्यइतित्वयावगतस्तत्राहान्येषामिति कुंभयोनिंद्विजमृतेभयादन्येषामत्रनिर्मानुषेगतिर्नास्तिअतस्त्वमगस्त्यइतिनिर्णीतमितिभावः ॥२२॥२३॥ ननुएतद्दानस्यान्नदानत्वाभावात्कथंपुनरेतद्दानेपिदुःखमोक्षस्तत्राह इदमिति अस्यसर्वदत्वादेतद्दानंसर्वदानात्मकमितिभावः ॥२४॥ तस्माद्यदिदंप्रयच्छामितत्सर्वा न्कामान्सर्वभोगांश्चप्रयच्छामीतिजानीहितारणेतारणनिमित्तम् ॥२५॥२६॥ मयाप्रतिगृहीते तत्सुकृतबलादितिशेषः ननाशइपुनर्भक्षणायनोपस्थितोभूदित्यर्थः ॥२७॥ प्रमुदि तःक्षुत्पिपासारहिततयाऽतिसंतोषंप्राप्तः ॥२८॥ तस्मिन्निमित्तेस्वतारणरूपेनिमित्ते ॥२९॥ ॥ इ०रा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०अष्टस०सर्गः॥७८॥ ॥७॥ अथरामेणवनस्यानि

जेनत्वहेतुप्रश्नेतद्वर्णनम् तदितिगौरवात्सर्वज्ञःसर्ववक्तापरमगुरुरितिसंभावनयेत्यर्थः ॥१॥ यत्रसतपस्तप्यतितद्वनंकथममृगद्विजम् ॥२॥ तादृशंतद्वनंतपश्चर्तुंचरितुंप्रविष्टः॥३ ॥

॥४॥ दंडधरोराजाप्रभुःवर्णाश्रमविभागतद्धर्मप्रवर्तनाधिकृतः ॥५॥६॥७॥ दंडेनक्षत्रियसहजधर्मभूतेनशिक्षणेन अकारणेचदंडंमापातयेतिशेषः ॥८ ॥ ननुपरपीडावहोदंडःकथं

कर्तुंयुक्तस्तत्राह अपराधिष्विति विधिवद्यथाशास्त्रम् यथापराधंमुक्तःप्रवर्तितइत्यर्थः ॥ ९ ॥ कुर्वतःदंडामितिशेषः ॥१०॥ समाधिनाप्रणवानुसंधानसहिताचित्तैकाग्र्येण अतएव

भगवंस्तद्वनंघोरंतपस्तप्यतियत्रसः ॥ श्वेतोवैदर्भकोराजाकथंतदमृगद्विजम् ॥२॥ तद्वनंसकथंराजाशून्यंमनुजवर्जितम् ॥ तपश्चर्तुंप्रविष्टःस श्रोतुमिच्छामितत्त्वतः॥३॥ रामस्यवचनंश्रुत्वाकौतूहलसमन्वितम् ॥ वाक्यंपरमतेजस्वीवक्तुमेवोपचक्रमे ॥४॥पुराकृतयुगेराममनुर्दंडधरःप्र भुः ॥ तस्यपुत्रोमहानासीदिक्ष्वाकुःकुलनंदनः ॥५॥ तंपुत्रंपूर्वकंराज्येनिक्षिप्यभुविदुर्जयम्॥ पृथिव्यांराजवंशानांभवकर्तेत्युवाचतम् ॥ ६॥ तथैवचप्रतिज्ञातंपितुःपुत्रेणराघव ॥ ततःपरमसंतुष्टोमनुःपुत्रमुवाचह ॥७॥ प्रीतोस्मिपरमोदारकर्ताचासिनसंशयः ॥दंडेनचप्रजारक्षमाच दंडमकारणे ॥ ८ ॥ अपराधिषुयोदंडःपात्यतेमानवेषुवै ॥ सदंडोविधिवन्मुक्तःस्वर्गंनयतिपार्थिवम् ॥९ ॥ तस्माद्दंडेमहाबाहोयत्नवान्भव पुत्रक ॥ धर्मोहिपरमोलोकेकुर्वतस्तेभविष्यति ॥ १० ॥ इतितंबहुसंदिश्यमनुःपुत्रंसमाधिना ॥ जगामत्रिदिवंहृष्टोब्रह्मलोकंसनातनम् ॥ ॥११॥ प्रयातेत्रिदिवेतस्मिन्निक्ष्वाकुरमितप्रभः ॥ जनयिष्येकथंपुत्रानितिचिंतापरोभवत् ॥१२॥ कर्मभिर्बहुरूपैश्चतैस्तैर्मनुसुतस्तदा ॥ ज नयामासधर्मात्माशतंदेवसुतोपमान् ॥१३॥ तेषामवरजस्तातसर्वेषांरघुनंदन ॥ मूढश्चाकृतविद्यश्चनशुश्रूषतिपूर्वजान् ॥१४॥ नामतस्यचदं डेतिपिताचक्रेल्पतेजसः॥ अवश्यंदंडपतनंशरीरेस्यभविष्यति ॥१५॥ अपश्यमानस्तंदेशंघोरंपुत्रस्यराघव ॥ विंध्यशैवलयोर्मध्येराज्यंप्रादाद रिंदम ॥१६॥ सदंडस्तत्रराजाभूद्रम्येपर्वतरोधसि ॥ पुरंचाप्रतिमंरामन्यवेशयदनुत्तमम् ॥१७॥ पुरस्यचाकरोन्नाममधुमंतमितिप्रभो ॥ पुरो हितंतूशनसंवरयामाससुव्रतम् ॥१८॥ एवंसराजातद्राज्यमकरोत्सपुरोहितः ॥ प्रहृष्टमनुजाकीर्णंदेवराजोयथादिवि ॥ १९ ॥ ततःसराजा मनुजेंद्रपुत्रःसार्धंचतेनोशनसातदानीम् ॥ चकारराज्यंसुमहान्महात्माशक्रोदिवीवोशनसासमेतः ॥ २० ॥ ॥ इ॰श्रीम॰वाल्मीकी येआदिकाव्येउ॰एकोनाशीतितमःसर्गः ॥७९॥ ॥ ७ ॥

ब्रह्मलोकंजगाम ॥ ११ ॥ १२ ॥ बहुरूपैर्यज्ञदानतपोलक्षणैः ॥ १३ ॥

पूर्वजान्ज्येष्ठान् ॥ १४ ॥ दंडेतिनामकरणंपितुःसर्वज्ञत्वादन्वर्थावसायपूर्वकमित्याहावश्यमिति ॥ १५ ॥ घोरंदेशमपश्यमानःदंडराज्ययोग्यंघोरंदेशमपश्यन्नित्यर्थः ॥ १६॥ पर्वतरोधसिपर्वततटप्राये ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ शक्रोत्रबलिः ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि॰श्रीरा॰वा॰आ॰ उत्तरकांडेएकोनाशीतितमःसर्गः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥

एवमुक्तोपोद्घातांप्रकृतकथामाह एतदिति अस्यामेवापरंवाक्यंउपक्रांतकथायामेवसंबद्धम् तत्पृष्टोत्तरभूतमित्यर्थः ॥१ ॥ दांतात्माजितेंद्रियः ॥२॥ भार्गवःशुक्रस्तत्संबंधिनमाश्रममुपाक्रामदगमत् ॥ ३॥४॥५॥६॥ मोहेनरागमोहेनोन्मत्तस्यउचितानुचितविवेकरहितस्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ यदिवान्यत्कामभोगानुकूल्यंतर्हिधर्मदृष्टेनसत्पथासन्मार्गेणमांवरयस्व

एतदाख्यायरामायमहर्षिःकुंभसंभवः ॥ अस्यामेवापरंवाक्यंकथायामुपचक्रमे ॥ १ ॥ ततःसदंडःकाकुत्स्थबहुवर्षगणायुतम् ॥ अकरोत्तत्रदांतात्माराज्यंनिहतकंटकम् ॥२॥ अथकालेतुकस्मिंश्चिद्राजाभार्गवमाश्रमम् ॥ रमणीयमुपाक्रामच्चैत्रेमासिमनोरमे ॥३॥ तत्रभार्गवकन्यांसरूपेणाप्रतिमांभुवि ॥ विचरंतींवनोद्देशेदंडोऽपश्यदनुत्तमाम् ॥४॥ सदृष्ट्वातांसदुर्मेधाअनंगशरपीडितः ॥ अभिगम्यसुसंविग्नःकन्यांवचनमब्रवीत् ॥५॥ कुतस्त्वमसिसुश्रोणिकस्यवासिसुताशुभे ॥ पीडितोहमनंगेनपृच्छामित्वांशुभानने ॥६॥ तस्यत्वेवंब्रुवाणस्यमोहोन्मत्तस्यकामिनः ॥ भार्गवीप्रत्युवाचेदंवचःसानुनयंत्विदम् ॥७॥ भार्गवस्यसुतांविद्धिदेवस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ अरजांनामराजेंद्रज्येष्ठामाश्रमवासिनीम् ॥८॥ मामांस्पृशवलाद्राजन्कन्यापितृवशाह्यहम् ॥ गुरुःपितामेराजेंद्रत्वंचशिष्योमहात्मनः ॥९॥ व्यसनंसुमहत्क्रुद्धःसतेदद्यान्महातपाः ॥ यदिवान्यन्मयाकार्यंधर्मदृष्टेनसत्पथा ॥१०॥ वरयस्वनरश्रेष्ठपितरंमेमहाद्युतिम् ॥ अन्यथातुफलंतुभ्यंभवेद्घोराभिसंहितम् ॥ ११ ॥ क्रोधेनहिपितामेसौत्रैलोक्यमपिनिर्दहेत् ॥ दास्यतेचानवद्यांगतवमायाचितःपिता ॥ १२ ॥ एवंब्रुवाणामरजांदंडःकामवशंगतः ॥ प्रत्युवाचमदोन्मत्तःशिरस्याधायचांजलिम् ॥१३॥ प्रसादंकुरुसुश्रोणिनकालंक्षेप्तुमर्हसि ॥ त्वत्कृतेहिममप्राणाविदीर्यंतेवरानने ॥ १४ ॥ त्वांप्राप्यतुवधोवापिपापंवापिसुदारुणम् ॥ भक्तंभजस्वमांभीरुभजमानंसुविह्वलम् ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वातुतांकन्यांदोर्भ्यांप्राप्यबलाद्बली ॥ विस्फुरंतींयथाकामंमैथुनायोपचक्रमे ॥१६॥ तमनर्थंमहाघोरंदंडःकृत्वासुदारुणम् ॥ नगरंप्रययावाशुमधुमंतमनुत्तमम् ॥१७॥ अरजापिरुदंतीसाआश्रमस्याविदूरतः ॥ प्रतीक्षते सुसंत्रस्तापितरंदेवसन्निभम् ॥१८॥ ॥ इ० श्रीमद्रा० वा० आ० उ० अशीतितमःसर्गः ॥ ८० ॥ ॥छ॥ ॥ समुहूर्तादुपश्रुत्यदेवर्षिरमितप्रभः ॥ स्वमाश्रमंशिष्यवृतःक्षुधार्तःसंन्यवर्तत ॥ १ ॥ सोपश्यदरजांदीनांरजसासमभिप्लुताम् ॥ ज्योत्स्नामिवग्रहग्रस्तांप्रत्यूषेनविराजतीम् ॥ २ ॥

॥ १० ॥ अन्यथाअवरणे घोराभिसंहितंमहानर्थफलम् ॥ ११ ॥ याचितःपितामामांतवदास्यतेइत्यन्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ क्षेप्तुंविलंबंकर्तुम् ॥ १४ ॥ त्वांप्राप्ययदिवधादिर्भवेत्तदाभवतुनामेतिशेषः ॥१५॥ विस्फुरंतींविलुठंतीम् ॥ १६॥१७॥ अरजापीतिआकारांतंनाम पितरंप्रतीक्षतेस्म ॥१८ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरा० वा० आ० उ० अशीतितमःसर्गः ॥ ८० ॥ ॥ छ ॥ ॥ कथाशेषपूरणम् सइति उपश्रुत्यशिष्यमुखादरजावृत्तांतमित्यर्थः ॥ १ ॥ प्रत्यूषेप्रातःकाले नविराजतीमशोभमानाम् ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ विपरीतस्यविपरीतानुष्ठानवतः क्रुद्धान्मत्तोजायमानामग्निशिखासदृशींविपत्तिंविनाशंपश्यध्वम् ॥ ४ ॥ अस्यक्षयःप्राप्तस्तत्रहेतुर्यइति ॥ ५॥ सामान्येनोक्तंविशेषेणाह य
स्मादिति ईदृशंमत्पुत्रीधर्षणरूपम् ॥६॥ ७ ॥ धक्ष्यतेनाशयिष्यति ॥८॥ विलयंगमन्विलयंगमिष्यंति ॥ ९ ॥ सर्वमुच्छ्रयंचराचरप्राणिमात्रंउच्छ्रयतउद्भवतीत्युच्छ्रयः पांसुवर्ष
मिवालक्ष्यम् प्रसिद्धप्रलयकालिकमहापांसुवर्षमिवप्राप्यसप्तरात्रंसप्तरात्रिपर्यंतमलक्ष्यंभविष्यति विनष्टपुरपौरजानपदंभविष्यतीत्यर्थः ॥१०॥ तमाश्रमानिवासिनंस्वाश्रमनिवासि

तस्यरोषःसमभवत्क्षुधार्तस्यविशेषतः ॥ निर्दहन्निवलोकांस्त्रीन्शिष्यांश्चैतदुवाचह ॥३॥पश्यध्वंविपरीतस्यदंडस्याविदितात्मनः ॥ विपत्तिं
घोरसंकाशांक्रुद्धादग्निशिखामिव ॥४॥ क्षयोस्यदुर्मतेःप्राप्तःसानुगस्यमहात्मनः ॥ यःप्रदीप्तांहुताशस्यशिखांवैस्प्रष्टुमर्हति ॥५॥ यस्मात्स
कृतवान्पापमीदृशंघोरसंहितम् ॥ तस्मात्प्राप्स्यतिदुर्मेधाःफलंपापस्यकर्मणः ॥६॥ सप्तरात्रेणराजासौसपुत्रबलवाहनः ॥ पापकर्मसमाचा
रोवधंप्राप्स्यतिदुर्मतिः ॥७॥ समंताद्योजनशतंविषयंचास्यदुर्मतेः ॥ धक्ष्यतेपांसुवर्षेणमहतापाकशासनः ॥८॥ सर्वसत्वानियानीहस्थावरा
णिचराणिच ॥ महतापांसुवर्षेणविलयंसर्वतोगमन् ॥९ ॥ दंडस्यविषयोयावत्तावत्सर्वंसमुच्छ्रयम् ॥ पांसुवर्षमिवालक्ष्यंसप्तरात्रंभविष्यति
॥१०॥ इत्युक्त्वाक्रोधताम्राक्षस्तमाश्रमनिवासिनम् ॥ जनंजनपदांतेषुस्थीयतामितिचाब्रवीत् ॥११ ॥ श्रुत्वातूशनसोवाक्यंसोश्रमावसथो
जनः ॥ निष्क्रांतोविषयात्तस्मात्स्थानंचक्रेथबाह्यतः ॥ १२ ॥ सतथोक्त्वामुनिजनमरजामिदमब्रवीत् । इहैववसदुर्मेधेआश्रमेसुसमाहिता ॥
॥१३॥ इदंयोजनपर्यंतंसरःसुरुचिरप्रभम् ॥ अरजेविज्वराभुंक्ष्वकालश्चात्रप्रतीक्ष्यताम् ॥१४॥ त्वत्समीपेचयेसत्वावासमेष्यंतितांनिशाम्
॥ अवध्यापांसुवर्षेणतेभविष्यंतिनित्यदा ॥१५॥ श्रुत्वानियोगंब्रह्मर्षेःसारजाभार्गवीतदा ॥ तथेतिपितरंप्राहभार्गवंभृशदुःखिता ॥ १६ ॥ इ
त्युक्त्वाभार्गवोवासमन्यत्रसमकारयत् ॥ तच्चराज्यंनरेंद्रस्यसभृत्यबलवाहनम् ॥ १७ ॥ सप्ताहाद्भस्मसाद्भूतंयथोक्तंब्रह्मवादिना ॥ त
स्यासौदंडविषयोविंध्यशैवलयोर्नृप ॥ १८ ॥ शप्तोब्रह्मर्षिणातेनवैधर्म्येसहितेकृते ॥ ततःप्रभृतिकाकुत्स्थदंडकारण्यमुच्यते ॥१९॥

नम् जनपदांतेषुदंडजनपदसीमांतदेशेषु ॥११ ॥ सोश्रमावसथइत्यार्षःसंधिः सआश्रमनिवासीत्यर्थः एतावताकथंतदमृगद्विजमित्यस्योत्तरमुक्तम् ॥१२॥ अथानिर्जनंवनंकथं
तपसेप्रविष्टइत्यस्योत्तरमाह सतथेति वासप्रयोजनमाह सुसमाहिताशोभनसमाधिमतीभूत्वेत्यर्थः समाध्यनुष्ठानेनिमित्तमाह दुर्मेधेइति यस्माद्दंडधर्षणसहिष्णुर्दुर्मतिरस्यतस्तत्पा
पनिवृत्तयेसमाधिरावश्यकइतिभावः ॥१३ ॥ पांसुवर्षेकथंवासस्तत्राहेदमिति ॥१४॥ येसत्वाःपशुपक्ष्यादयोवासमेष्यंति सप्तरात्रमध्येपीतिशेषः एवंचोशनोनुग्रहेणसरःप्रदेशस्य
सुखावासत्वादत्रतपसेप्रविष्टइतिभावः ॥ १५ ॥ १६॥ १७ ॥ तस्यासौ व्यत्ययात्षष्ठी सोसावित्यर्थः विंध्यशैवलयोर्मध्येइतिशेषः ॥ १८ ॥ सहितेपूर्णधर्मपूर्णसौख्यसाहिते

कृतेकृतयुगेतेनराज्ञावैधर्म्यैधर्मवैपरीत्येकृतेसतिब्रह्मर्षिणाशप्तःसोसावित्यन्वयः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कृतोदकाःकृतस्नानादिकर्माणः सरविर्ब्रह्मवित्तमैःसाहितैस्तीर्थसमीपे संगतैरभ्यस्तंब्राह्मणंब्राह्मणपठितोपनिषद्बोधितज्ञानाभ्यासंतल्लक्षणांपूजांप्राप्येतिशेषः रविरस्तंगतः ॥ २२ ॥ इतिश्रीरा० श्रीरा० वा० आ० उ० एकाशीतितमःसर्गः ॥ ८१ ॥ ॥ ऋषेरिति ॥ १ ॥ २ ॥ कुंदमूलंकंदरूपंमूलम् औषधंजरापलितघ्नंदिव्यौषधम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रभातेउत्थायकाल्यंप्रातःकालिकमाह्निकंकृत्वागमनायअनुज्ञांग्रहीतुमृषिंतत्स मीपंसमुपचक्रामजगाम ॥ ५ ॥ ६ ॥ आगमिष्यामिअतःपरमपियदाकांक्षाभविष्यतीतिशेषः महात्मनःसकाशादात्मनःपावनार्थमित्यर्थः ॥ ७ ॥ तथावदतिआत्मनःपावना

तपस्विनःस्थिताह्यत्रजनस्थानमतोभवत् ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांपृच्छसिराघव ॥२०॥ संध्यामुपासितुंवीरसमयोह्यतिवर्तते ॥ एतेमह र्षयःसर्वेपूर्णकुंभाःसमंततः ॥२१॥ कृतोदकानरव्याघ्रआदित्यंपर्युपासते ॥ सतैर्ब्राह्मणमभ्यस्तंसाहितैर्ब्रह्मवित्तमैः ॥ रविरस्तंगतोरामगच्छो दकमुपस्पृश ॥२२॥ ॥ इ०श्रीम०वा०आ०उ०एकाशीतितमःसर्गः ॥८१॥ ॥छ॥ ॥ ऋषेर्वचनमाज्ञायरामःसंध्यामुपासितुम् ॥ अपा क्रामत्सरःपुण्यमप्सरोगणसेवितम् ॥ १ ॥ तत्रोदकमुपस्पृश्यसंध्यामन्वास्यपश्चिमाम् ॥ आश्रमंप्राविशद्रामःकुंभयोनेर्महात्मनः ॥२ ॥ तस्यागस्त्योबहुगुणंकंदमूलंतथौषधम् ॥ शाल्यादीनिपवित्राणिभोजनार्थमकल्पयत् ॥ ३ ॥ सभुक्तवान्नरश्रेष्ठस्तदन्नममृतोपमम् ॥ प्री तश्चपरितुष्टश्चतांरात्रिंसमुपाविशत् ॥४॥ प्रभातेकाल्यमुत्थायकृत्वाह्निकमरिंदमः ॥ ऋषिंसमुपचक्रामगमनायरघूत्तमः ॥ ५ ॥ अभिवा द्याब्रवीद्रामोमहर्षिंकुंभसंभवम् ॥ आपृच्छेस्वाश्रमंगंतुंमामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ६ ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मिदर्शनेनमहात्मनः ॥ द्रष्टुंचैवाग मिष्याम्निपावनार्थंमहात्मनः ॥ ७ ॥ तथावदतिकाकुत्स्थेवाक्यमद्भुतदर्शनम् ॥ उवाचपरमप्रीतोधर्मनेत्रस्तपोधनः ॥८ ॥ अत्यद्भुतमिदंवा क्यंतवरामशुभाक्षरम् ॥ पावनःसर्वभूतानांत्वमेवरघुनंदन ॥९॥ मुहूर्तमपिरामत्वांयेनुपश्यंतिकेचन ॥ पाविताःस्वर्गभूताश्चपूज्यास्तेत्रिदि वेश्वरैः ॥ १० ॥ येचत्वांघोरचक्षुर्भिःपश्यंतिप्राणिनोभुवि ॥ हतास्तेयमदंडेनसद्योनिरयगामिनः ॥ ११ ॥

र्थंगमिष्यामीतिवदति परमप्रीतः एवंविनयवचनादितिशेषः धर्मोयोगधर्मोनेत्रंसर्वज्ञानसाधनंचक्षुर्यस्यसः ॥ ८ ॥ अथागस्त्योरामस्यब्रह्मत्वंह्रदिकृत्याह पावनःसर्वभूतानामिति सर्वजीवानाम् क्षेत्रज्ञस्येश्वरज्ञानाद्विशुद्धिःपरमामतेतिशास्त्रादित्याशयः त्वमेवेत्यनेनसर्वपावनस्यभगवद्रूपत्वमेवोक्तम् ॥ ९ ॥ येत्वांपश्यंति चित्तेस्वतत्त्वब्रह्मतयापश्यंतीत्यर्थः तवलीलावतारमूर्तिंविष्णुत्वेनचक्षुषाचयेपश्यंतीत्यर्थः तेपाविताःत्वद्ध्यानदर्शनाभ्यामितिशेषः अतएवदेहांतेस्वर्गभूताःपरमपरंवास्वर्गंप्राप्ताअतएवतेसर्वदैवतैःपूज्याःएवमनुकूल दृष्टेःफलमुक्तम् ॥ १० ॥ अथप्रतिकूलदृष्टेस्तदाह येचेति प्राणिनइतिसामान्योक्त्यातपःप्रभावेसत्यपित्वद्द्वेषमात्रेणनिरयगामितोक्ता परंतुतेसद्यस्तत्क्षणमेवनिरयगामिनइत्यु क्त्याकालांतरेतादृशरीत्यापित्वद्दर्शनमाहात्म्यात्तेस्वर्गमोक्षभाजइतिसूचितम् ॥ ११ ॥

ईदृशःसकलकल्याणगुणःपरमानंदरूपःसर्वदेहिनांपावनोसि अतःकालांतरेत्वांकथयंतस्त्वच्चरितंकीर्तयंतोपिसिद्धिंब्रह्मतारूपांचित्तशुद्धिद्वाराएष्यंतिप्राप्स्यंति किंचईदृशस्त्वंपाव नइतरविलक्षणपावनत्वस्वभावः येत्वांरागद्वेषकामभयान्यतमैरपिकथयंतस्तेसिद्धिंमोक्षंगामिष्यंति ॥१२॥ रिष्टंदुःखम् अरिष्टंसुखम् गतिःस्वर्गादिगतिसाधनम् ॥१३॥प्रग्रहउ यतबाहुः ॥१४ ॥१५॥ ॥१६ ॥१७ ॥ मध्यकक्षांप्राप्येतिशेषः ॥ १८ ॥ विसृज्यस्वरहितंकृत्वा विसर्जयित्वाकुबेरंवहेत्यनुज्ञाय ॥ १९ ॥ शब्दापयत दौवारिकेणाव्हयस्वे

ईदृशस्त्वंरघुश्रेष्ठपावनःसर्वदेहिनाम् ॥ भुवित्वांकथयंतोहिसिद्धिमेष्यंतिराघव ॥ १२ ॥ त्वंगच्छारिष्टमव्यग्रःपंथानमकुतोभयम् ॥ प्रशाधि राज्यंधर्मेणगतिर्हिजगतोभवान् ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तुमुनिनाप्रांजलिःप्रग्रहोनृपः ॥ अभ्यवादयतप्राज्ञस्तमृषिंसत्यशीलिनम् ॥१४ ॥ अ भिवाद्यऋषिश्रेष्ठंतांश्चसर्वांस्तपोधनान् ॥ अध्यारोहत्तदव्यग्रःपुष्पकंहेमभूषितम् ॥१५॥ तंप्रयांतंमुनिगणाआशीर्वादैःसमंततः ॥ अपूज यन्महेंद्राभंसहस्राक्षमिवामराः ॥१६॥ खस्थःसददृशेरामःपुष्पकेहेमभूषिते॥शशीमेघसमीपस्थोयथाजलधरागमे॥१७॥ततोर्धदिवसेप्राप्तेपू ज्यमानस्ततस्ततः ॥ अयोध्यांप्राप्यकाकुत्स्थोमध्यकक्षामवातरत् ॥१८॥ ततोविसृज्यरुचिरंपुष्पकंकामगामिनम् ॥ विसर्जयित्वागच्छेति स्वस्तितेस्त्वितिचप्रभुः ॥१९॥ कक्षांतरस्थितंक्षिप्रंद्वास्थंरामोब्रवीद्वचः ॥ लक्ष्मणंभरतंचैवगत्वातौलघुविक्रमौ ॥ ममागमनमाख्यायशब्दा पयतमाचिरम् ॥२०॥ इत्यार्षेश्रीम॰वा॰आ॰उत्तरकांडेद्व्यशीतितमःसर्गः ॥८२ ॥ ॥छ॥ ॥तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥द्वा स्थःकुमारावाहूयराघवायन्यवेदयत् ॥१॥ दृष्ट्वातुराघवःप्राप्तावुभौभरतलक्ष्मणौ ॥ परिष्वज्यततोरामोवाक्यमेतदुवाचह॥२ ॥ कृतंमयायथा तथ्यंद्विजकार्यमनुत्तमम् ॥ धर्मसेतुमथोभूयःकर्तुमिच्छामिराघवौ ॥३॥ अक्षयश्चाव्ययश्चैवधर्मसेतुर्मतोमम ॥धर्मप्रवचनंचैवसर्वपापप्रणाश नम् ॥४॥ युवाभ्यामात्मभूताभ्यांराजसूयमनुत्तमम् ॥ सहितोयष्टुमिच्छामितत्रधर्मस्तुशाश्वतः ॥ ५ ॥ इष्ट्वातुराजसूयेनमित्रःशत्रुनिबर्ह णः ॥ सुहुतेनसुयज्ञेनवरुणत्वमुपागमत् ॥६॥ सोमश्चराजसूयेनइष्ट्वाधर्मेणधर्मवित् ॥ प्राप्तश्चसर्वलोकेषुकीर्तिंस्थानंचशाश्वतम् ॥ ७ ॥

त्यर्थः बहुवचनमार्षम् आव्हानंकारयेत्यर्थः॥२०॥ ॥ इ॰रा॰श्रीरा॰बा॰आ॰उ॰ द्व्यशीतितमःसर्गः ॥८२॥ ॥छ॥ ॥ अथरामस्यराजसूयकरणेच्छाभरतेनक्षत्रियकुलनाश प्रसंगतोनिवार्यते तच्छ्रुत्वेति ॥१॥२ ॥द्विजकार्ययथाप्रतिज्ञातंतथातथ्यंकृतम् बालउज्जीवितइत्यर्थः धर्मसेतुराजाराजसूयेनयजेतेतिविधिनाराज्ञामसाधारणभूतंधर्ममर्यादारूपमि त्यर्थः ॥३॥ अक्षयःबहुकालानुभवयोग्यफलत्वात् अव्ययः सजातीयधर्मांतरहेतुत्वात् राजसूयानुष्ठानमेवंभूतमितिकिंवक्तव्यं यत्कीर्तनमपिविशिष्टफलमित्याहैवंधर्मप्रवचनंचेति मर्यादाभूतराजसूयधर्मसंकीर्तनंचेत्यर्थः यउचैनमेवंवेदेतिश्रुतेः ॥ ४ ॥ तत्रराजसूयेशाश्वतोधर्मः क्षत्रियस्यासाधारणोऽक्षयकीर्तिहेतुर्धर्मइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

हितमिहलोकसुखंआयतियुक्तं उत्तरकालेचहितमित्यर्थः ॥८॥९॥ सर्वावसुंधराप्रतिष्ठिता सार्वभौमत्वादित्याशयः ॥१०॥ प्रजापतिममराइवपरमाप्तत्वेननिरीक्षंतइत्यर्थः॥११॥
पुत्राःपितृवत् पितरमिवेत्यर्थः ॥१२॥ सत्वंसर्वप्रियःएवंविधत्वंदर्शयातिपृथिव्यामिति ॥१३॥ राजसूयस्यसर्वराजविजयपूर्वसाधनीयत्वात्तत्रचास्मासुप्रवृत्तेषुपृथिव्यांयेक्षत्रियाःपौरु
षमागताः शौर्यंप्राप्तास्तेषांसर्वेषांतत्रराजसूयार्थविजयेसर्वप्रकोपजःसंक्षयोऽवश्यंभविता एवंविधंक्षत्रियनाशकंयज्ञंसर्वराजभिःपितृवदुपास्यमानःकथमाहर्तुमर्हसि सर्वथैवानु

अस्मिन्नहनियच्छ्रेयश्चिंत्यतांतन्मयासह ॥ हितंचायतियुक्तंचप्रयतौवक्तुमर्हथः ॥८॥श्रुत्वातुराघवस्यैतद्वाक्यंवाक्यविशारदः ॥ भरतःप्रांजलि
र्भूत्वावाक्यमेतदुवाचह ॥ ९ ॥ त्वयिधर्मःपरःसाधोत्वयिसर्वावसुंधरा ॥ प्रतिष्ठितामहाबाहोयशश्चामितविक्रम ॥ १० ॥ महीपालाश्चसर्वे
त्वांप्रजापतिमिवामराः ॥ निरीक्षंतेमहात्मानंलोकनाथंयथावयम् ॥११॥पुत्राश्चपितृवद्राजन्पश्यंतित्वांमहाबल ॥ पृथिव्यागतिभूतोसिप्राणि
नामपिराघव ॥१२॥ सत्वमेवंविधंयज्ञमाहर्तासिकथंनृप ॥ पृथिव्यांराजवंशानांविनाशोयत्रदृश्यते ॥ १३ ॥ पृथिव्यांयेचपुरुषाराजन्पौ
रुषमागताः ॥ सर्वेषांभवितातत्रसंक्षयःसर्वकोपजः ॥१४॥सत्वंपुरुषशार्दूलगुणैरतुलविक्रम ॥ पृथिवींनार्हसेहंतुंवशेहितववर्तते ॥ १५ ॥ भर
तस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वाऽमृतमयंयथा ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेरामःसत्यपराक्रमः ॥ १६ ॥ उवाचचशुभंवाक्यंकैकेय्यानंदवर्धनम् ॥ प्रीतोस्मिपरि
तुष्टोस्मितवाद्यवचनेऽनघ ॥१७॥ इदंवचनमक्लीबंत्वयाधर्मसमागतम् ॥ व्याहृतंपुरुषव्याघ्रपृथिव्याःपरिपालनम् ॥१८॥ एष्यदस्मदभि
प्रायाद्राजसूयात्क्रतूत्तमात् ॥ निवर्तयामिधर्मज्ञतवसुव्याहृतेनच ॥१९॥ लोकपीडाकरंकर्मनकर्तव्यंविचक्षणैः॥ बालानांतुशुभंवाक्यंग्राह्यंल
क्ष्मणपूर्वज ॥ तस्माच्छृणोमितेवाक्यंसाधुयुक्तंमहाबल ॥२०॥ इ०श्रीम०वा०आ०उ०त्र्यशीतितमःसर्गः ॥८३॥ ॥श्री॥ तथोक्तवति
रामेतुभरतेचमहात्मनि ॥ लक्ष्मणोथशुभंवाक्यमुवाचरघुनंदनम् ॥ १॥ अश्वमेधोमहायज्ञःपावनःसर्वपाप्मनाम् ॥ पावनस्तवदुर्धर्षोरोच
तांरघुनंदन ॥ २ ॥ श्रूयतेहिपुरावृत्तंवासवेसुमहात्मनि ॥ ब्रह्महत्यावृतःशक्रोहयमेधेनपावितः ॥ ३ ॥

चिंतंतवेत्यर्थः ॥१४॥ सर्वंतववशेवर्ततइत्यन्वयः ॥१५॥१६॥ वचनेवचनरूपेनिमित्ते अनघेतिसंबुद्धिः॥१७॥१८॥ एष्यदस्मदभिप्रायात् अस्मदभिप्रायमेष्यतःअस्मच्चिकीर्षांप्रा
प्स्यतइत्यर्थः निवर्तयामि अभिप्रायमितिशेषः तत्रहेतुस्तवसुव्याहृतम्॥ १९ ॥ तुरप्यर्थे बालानामपियद्वाक्यंयुक्तमुचितंसाधुशुभावहंचतत्ग्राह्यमेवहियस्मात्तस्मात्तेवाक्यमीदृशंशृ
णोमि ॥२०॥ ॥इ०रा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०त्र्यशी०सर्गः॥८३॥अथलक्ष्मणेनाश्वमेधएवसर्वार्थसाधकोनुष्ठेयइत्युक्तातदुपोद्बलकंवृत्रवधाख्यानंप्रस्तूयते तथेति॥१॥सर्वपाप्म
नांपावनोस्ति यतश्चसपावनोऽतोरोचतामनुष्ठातुमितिशेषः ॥ २ ॥ अश्वमेधस्यसर्वपापशोधकत्वंसर्वंपाप्मानंतरतितरतिब्रह्महत्यामितिश्रुतिसिद्धंबोधयितुंपुराणवृत्तांतमाह

श्रूयतेह्यीति वासवेवासवविषये ॥३॥ देवासुरसमागमेदेवासुरस्नेहकाले ॥ ४ ॥ ततस्त्रिगुणंयोजनशतत्रयमित्यर्थः त्रीन्लोकांस्तद्वार्तिप्राणिनोनुरागेणस्वीयत्वाभिमानेनहेतुनास्ने हात्संतोषयुक्तचक्षुषापश्यतिस्म ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ इतरत्सुखंविषयसुखं संमोहंसंमोहकरम् ॥ ९ ॥ मधुरेश्वरंमधुरश्चासौतन्नामकत्वादीश्वरस्तम् ॥ १० ॥ परमार्तवत्परमार्तःसन् ॥ ११ ॥ १२ ॥ भूयःअतःपरमपि धरिष्यंति भूतजातमितिशेषः तावदस्यवशानुगाःसर्वेवयंदेवगणाभविष्यामइतिशेषः ॥ १३ ॥ क्षणंनभवेन्नजीवेदित्यर्थः

पुराकिलमहाबाहोदेवासुरसमागमे ॥ वृत्रोनाममहानासीद्दैतेयोलोकसंमतः ॥ ४ ॥ विस्तीर्णोयोजनशतमुच्छ्रतस्त्रिगुणंततः ॥ अनुरागेणलोकांस्त्रीन्स्नेहात्पश्यतिसर्वतः ॥५॥ धर्मज्ञश्चकृतज्ञश्चबुद्ध्याचपरिनिष्ठितः॥शशासपृथिवींस्फीतांधर्मेणसुसमाहितः ॥६॥ तस्मिन्प्रशासतितदासर्वकामदुघामही ॥ रसवंतिप्रसूनानिमूलानिचफलानिच ॥ ७ ॥ अकृष्टपच्यापृथिवीसुसंपन्नामहात्मनः ॥ सराज्यंतादृशंभुंक्तेस्फीतमद्भुतदर्शनम् ॥८॥ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नातपःकुर्यामनुत्तमम्॥तपोहिपरमंश्रेयःसंमोहमितरत्सुखम् ॥९॥ सनिक्षिप्यसुतंज्येष्ठंपौरेषुमधुरेश्वरम् ॥ तपउग्रंसमातिष्ठत्तापयन्सर्वदेवताः ॥१०॥ तपस्तप्यतिवृत्रेतुवासवःपरमार्तवत् ॥ विष्णुंसमुपसंक्रम्यवाक्यमेतदुवाचह ॥११॥ तपस्यतामहाबाहोलोकाःसर्वेविनिर्जिताः ॥ बलवान्सहिधर्मात्मानैनंशक्ष्यामिशासितुम् ॥ १२॥ यद्यसौतपआतिष्ठेद्भूयएवसुरेश्वर ॥ यावल्लोकाधरिष्यंतितावदस्यवशानुगाः ॥ १३ ॥ तंचैनंपरमोदारमुपेक्षसिमहाबल ॥ क्षणंहिनभवेद्वृत्रःक्रुद्धेत्वयिसुरेश्वर ॥ १४ ॥ यदाहिप्रीतिसंयोगंत्वयाविष्णोसमागतः ॥ तदाप्रभृतिलोकानांनाथत्वमुपलब्धवान् ॥ १५ ॥ सत्वंप्रसादंलोकानांकुरुष्वसुसमाहितः ॥ त्वत्कृतेनहिसर्वंस्यात्प्रशांतमरुजंजगत् ॥ १६ ॥ इमेहिसर्वेविष्णोत्वांनिरीक्षंतेदिवौकसः ॥ वृत्रघातेनमहतातेषांसाह्यंकुरुष्वह ॥१७ ॥ त्वयाहिनित्यशःसाह्यंकृतमेषांमहात्मनाम् ॥ असह्यमिदमन्येषामगतीनांगतिर्भवान् ॥१८॥इत्यार्षेश्रीम॰वा॰आ॰उ॰चतुरशीतितमःसर्गः॥८४॥ लक्ष्मणस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वाशत्रुनिबर्हणः ॥ वृत्रघातमशेषेणकथयेत्याहसुव्रत ॥ १॥राघवेणैवमुक्तस्तुसुमित्रानंदवर्धनः ॥ भूयएवकथांदिव्यांकथयामाससुव्रतः ॥ २ ॥ सहस्राक्षवचःश्रुत्वासर्वेषांचदिवौकसाम् ॥ विष्णुर्देवानुवाचेदंसर्वानिंद्रपुरोगमान् ॥ ३ ॥

॥ १४ ॥ त्वत्संतोषेणैवतस्यसौख्यमित्याह यदाह्यीति तदारभ्यैवेदंतस्यमाहात्म्यमितिशेषः ॥ १५ ॥ त्वत्कृतेनरक्षणेनेतिशेषः ॥ १६ ॥ वृत्रघातेनहेतुनातेषांसाह्यमुपकारंकुरु हशब्दःपादपूरकः ॥ १७ ॥ यद्यपीदंसुरसाहाय्यकरणमन्येषामसुराणामसह्यंतथापिकुरु यस्मादगतीनामस्माकंसुराणांभवानेवगातिःशरणम् ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरामा॰रा॰ वा॰आ॰उ॰चतुरशीतितमःसर्गः ॥ ८४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथप्रकृतोपयुक्तशेषकथापूरणं लक्ष्मणस्येति ॥ १ ॥ दिव्यांकथांप्रकृताम् ॥ २ ॥ ३ ॥

पूर्वंयुष्माभिस्तद्वधप्रार्थनात्पूर्वंसौहृदबद्धःप्रीतिबद्धः ॥ ४ ॥ ५ ॥ त्रेधाभूतंत्रेधाविभक्तंआत्मानंस्वतेजोमूर्तिम् ॥६ ॥ तृतीयोभूतलंयातु पतद्वृत्रदेहधारणार्थमित्यर्थः इंद्रस्यवृत्र
हननजब्रह्महत्यानिवृत्तियावद्भूलोकरक्षणार्थंचेत्यपिबोध्यम् ॥७॥८॥९॥१०॥ तेजसाप्रागुक्तलक्षणेनस्वेनतेजसाभूतंव्याप्तंपिबंतमित्यादितपआधिक्यपरम् ॥११॥१२॥ १३ ॥
दीप्तेनदीप्यमानेनमहार्चिषामहार्चिष्मदयःपिंडादिसदृशेनवज्रेणवज्रकृतच्छेदेनहेतुनापततावृत्रशिरसाजगत्त्रासमुपागमत् ॥ १४ ॥ असंभाव्यंअनपराधिनस्तपस्यतस्तूष्णींस्थित
स्यवधमनुचितंचिंतयानोविबुधाधिपोलोकस्यांतंलोकालोकात्परंतमःप्रदेशंजगाम ब्रह्महत्याभियापलायितोभूत् ॥ १५ ॥ तमिंद्रमनुगमनंतदभिमानिदेवतारूपेण इंद्रहतपुत्रे

पूर्वंसौहृदबद्धोस्मिवृत्रस्येहमहात्मनः ॥ तेनयुष्मत्प्रियार्थंहिनाहंहन्मिमहासुरम् ॥४॥ अवश्यंकरणीयंचभवतांसुखमुत्तमम् ॥ तस्मादुपायमा
ख्यास्येसहस्राक्षोवधिष्यति ॥५॥ त्रेधाभूतंकरिष्यामिआत्मानंसुरसत्तमाः ॥ तेनवृत्रंसहस्राक्षोवधिष्यतिनसंशयः ॥६॥ एकांशोवासवंयातुद्वि
तीयोवज्रमेवतु ॥ तृतीयोभूतलंयातुतदावृत्रंहनिष्यति ॥ ७ ॥ तथाब्रुवतिदेवेशेदेवावाक्यमथाब्रुवन् ॥ एवमेतन्नसंदेहोयथावदसिदैत्यहन् ॥
॥८॥ भद्रंतेस्तुगमिष्यामोवृत्रासुरवधैषिणः ॥ भजस्वपरमोदारवासवंस्वेनतेजसा ॥ ९॥ ततःसर्वेमहात्मानःसहस्राक्षपुरोगमाः ॥ तदारण्य
मुपाक्रामन्यत्रवृत्रोमहासुरः ॥१०॥ तेपश्यंस्तेजसाभूतंतपंतमसुरोत्तमम् ॥ पिबंतमिवलोकांस्त्रीन्निर्दहंतमिवांबरम् ॥११॥ दृष्ट्वैवचासुरश्रेष्ठं
देवास्त्रासमुपागमन् ॥ कथमेनंवधिष्यामःकथंनस्यात्पराजयः ॥ १२॥ तेषांचिंतयतांतत्रसहस्राक्षःपुरंदरः ॥ वज्रंप्रगृह्यपाणिभ्यांप्राहिणोद्वृत्र
मूर्धनि ॥ १३ ॥ कालाग्निनेवघोरेणदीप्तेनेवमहार्चिषा ॥ पततावृत्रशिरसाजगत्त्रासमुपागमत् ॥ १४ ॥ असंभाव्यंवधंतस्यवृत्रस्यविबु
धाधिपः ॥ चिंतयानोजगामाशुलोकस्यांतंमहायशाः ॥ १५ ॥ तमिंद्रंब्रह्महत्याशुगच्छंतमनुगच्छति ॥ अपतच्चास्यगात्रेषुतमिंद्रंदुःखमा
विशत् ॥ १६ ॥ हतारयःप्रनष्टेंद्रादेवाःसाग्निपुरोगमाः ॥ विष्णुंत्रिभुवनेशानंमुहुर्मुहुरपूजयन् ॥ १७ ॥ त्वंगतिःपरमेशानपूर्वजोजगतः
पिता ॥ रक्षार्थंसर्वभूतानांविष्णुत्वमुपजग्मिवान् ॥ १८ ॥ हतश्चायंत्वयावृत्रोब्रह्महत्याचवासवम् ॥ बाधतेसुरशार्दूलमोक्षंतस्यविनिर्दिश
॥१९॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वादेवानांविष्णुरब्रवीत् ॥ मामेवयजतांशक्रःपावयिष्यामिवज्रिणम् ॥२०॥

णत्वष्ट्रामुनिनापुत्रेच्छयास्वाहेंद्रशत्रुर्वर्ध
स्वेतिहोमेकृतेआहवनीयाज्जातोवृत्रोब्राह्मणइति तमिंद्रंब्रह्महत्याग्रस्तमिंद्रम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ पूर्वजोजगतःपिता अहमस्मिप्रथमजाऋतस्येतिश्रुतेः एवंकारणमूर्तिर्हिरण्यग
र्भएवसर्वभूतरक्षोद्देशेनविष्ण्वाकारत्वंपालनशक्तिप्राधान्येनप्राप्तः ॥ १८ ॥ यदर्थंविष्णुमूर्त्यवलंबनंतत्कार्यंतेकृतंदुष्टवधेनैवशिष्टपालनादित्याह हतश्चेति ॥ १९ ॥ मांऔपास
नाग्निहोत्राद्यश्वमेधांताशेषयज्ञयजनीयंविशिष्याश्वमेधस्यसाक्षाद्देवतंमामेवशक्रोयजतां इंद्रायस्वाहेत्यादिमंत्रैश्चतत्तद्देवतांतर्याम्यहमेवतत्तत्पदैर्बोध्यइतिभावः ॥ २० ॥

॥२१॥२२॥इ०रा० श्रीरा०वा०आ०उ० पंचाशी०सर्गः॥८५॥अथाश्वमेधतोब्रह्महत्यानिवृत्तिकथनेनाश्वमेधवैभवकथनेनचतद्यज्ञप्रोत्साहनं तदेति कथाशेषंप्रचक्रमेवक्तुमितिशे
षः॥१॥ नसंज्ञांलेभे ग्रहग्रस्तवत्परवशोभूदित्यर्थः ॥२॥ कंचित्कालमवसदित्यन्वयः ॥ ३॥ नष्टेअदर्शनंप्राप्ते उद्विग्नं अराजकत्वात् निःस्नेहाइंद्राभावमूलावृष्ट्याऽनार्द्रा ॥४॥
 तदेवाह निःस्रोतसइति ॥५॥समुपानयन्आवेदयन्स्मृतवंतइतियावत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ तंदेवेशंविष्णुमिंद्रंवा ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ हेदुरासदेब्रह्महत्येआत्मानंचतुर्धाविभजेति

पुण्येनहयमेधेनमामिष्ट्वापाकशासनः॥ पुनरेष्यतिदेवानामिंद्रत्वमकुतोभयः ॥२१॥ एवंसंदिश्यतांवाणींदेवानांचामृतोपमाम् ॥ जगामवि
ष्णुर्देवेशःस्तूयमानस्त्रिविष्टपम्॥२२॥इ०श्रीम०वा०आ०उ०पंचाशीतितमःसर्गः ॥८५॥ तदावृत्रवधंसर्वमखिलेनसलक्ष्मणः ॥ कथयित्वा
नरश्रेष्ठःकथाशेषंप्रचक्रमे॥१॥ततोहतेमहावीर्येवृत्रेदेवभयंकरे ॥ ब्रह्महत्यावृतःशक्रःसंज्ञांलेभेनवृत्रहा ॥ २ ॥ सोंतमाश्रित्यलोकानांनष्टसं
ज्ञोविचेतनः ॥ कालंतत्रावसत्कंचिद्वेष्टमानइवोरगः ॥ ३ ॥ अथनष्टेसहस्राक्षेउद्विग्नमभवज्जगत् ॥ भूमिश्चध्वस्तसंकाशानिःस्नेहाशुष्कका
नना ॥ ४ ॥ निःस्रोतसस्तेसर्वेतुह्रदाश्चसरितस्तथा ॥ संक्षोभश्चैवसत्वानामनावृष्टिकृतोभवत् ॥५॥ क्षीयमाणेतुलोकेस्मिन्संभ्रांतमनसःसु
राः ॥ यदुक्तंविष्णुनापूर्वंतंयज्ञंसमुपानयन् ॥६॥ ततःसर्वेसुरगणाःसोपाध्यायाःसहर्षिभिः ॥तंदेशंसमुपाजग्मुर्यत्रेंद्रोभयमोहितः ॥७॥तेतु
दृष्ट्वासहस्राक्षमावृतंब्रह्महत्यया ॥ तंपुरस्कृत्यदेवेशमश्वमेधंप्रचक्रिरे ॥८॥ ततोश्वमेधःसुमहान्महेंद्रस्यमहात्मनः ॥ववृतेब्रह्महत्यायाःपाव
नार्थंनरेश्वर ॥९॥ ततोयज्ञेसमाप्तेतुब्रह्महत्यामहात्मनः ॥ अभिगम्याब्रवीद्वाक्यंक्वमेस्थानंविधास्यथ ॥१०॥तेतामूचुस्ततोदेवास्तुष्टाःप्रीति
समन्विताः॥चतुर्धाविभजात्मानमात्मनैवदुरासदे ॥११॥ देवानांभाषितंश्रुत्वाब्रह्महत्यामहात्मनाम् ॥संदधौस्थानमन्यत्रवरयामासदुर्वसा
॥ १२॥ एकेनांशेनवत्स्यामिपूर्णोदासुनदीषुवै ॥ चतुरोवार्षिकान्मासान्दर्पघ्नीकामचारिणी ॥१३॥ भूम्यामहंसर्वकालमेकेनांशेनसर्वदा ॥
वसिष्यामिनसंदेहःसत्येनैतद्ब्रवीमिवः ॥ १४ ॥ योयमंशस्तृतीयोमेस्त्रीषुयौवनशालिषु ॥ त्रिरात्रंदर्पपूर्णासुवसिष्येदर्पघातिनी ॥ १५ ॥
हंतारोब्राह्मणान्येतुमृषापूर्वमदूषकान् ॥ तांश्चतुर्थेनभागेनसंश्रयिष्येसुरर्षभाः॥१६॥

तामूचुरित्यन्वयः ॥ ११ ॥ संदधौचतुर्धाविभागं
संपादितवती तथाकृत्वादेवेंद्रादन्यत्रस्थानंवरयामासदुर्वसादुःखजनकवासवती ॥ १२ ॥ तानिस्थानान्याह एकेनेति चतुरोवार्षिकान्मासान्पूर्णोदासुपूर्णोदकासु तेनान्यदा
स्वल्पोदकासुनक्षुद्रनदीषुवासः सोपिप्रत्यासत्त्यापूर्णोदकत्वकालेएव सचकालःसिंहकर्कटयोर्मध्येसर्वानद्योरजस्वलाइत्युक्तः दर्पघ्नी पापिनामितिशेषः तत्रैववासेहेतुःकामचारिणी
ति तेनगंगादिषुनवासइत्युक्तम् ॥ १३ ॥ भूम्यांऊषररूपेणवासः ॥ १४ ॥ दर्पघातिनीपुरुषसंभोगकरणसुखविघातिनी ॥ १५ ॥ अदूषकान्ब्रह्मविद्याब्राह्मणब्रह्मलोकानां

मार्गांतरावलंबेनदूषणकरणरहितान् उक्तपदार्थेषुदृढविश्वासान् मृषापूर्वंमृषावादपूर्वंयेराजस्थानादौघातंकुर्वंतिधिक्कारादिकुर्वंतिलोहितादिस्रावंकुर्वंतिकैमुतिकन्यायेनैवयेप्राण वियोगंकुर्वंतितांश्चतुर्थेनभागेनसंश्रयिष्येयोलोहितंकरयावतःप्रस्कन्नंपांसून्संगृह्णात् तावत्संवत्सरंपितृलोकंनप्रजानात् तस्माद्ब्राह्मणायनापगुरेन्ननिहन्यान्नलोहितंकुर्यादितिश्रुतेः ॥१६॥१७॥१८॥ यज्ञंविष्णुम्॥१९॥२०॥२१॥ ॥ इ०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०षडशीतितमःसर्गः॥८६॥ ॥ अथरामोपिइलोपाख्यानेनाश्वमेधस्यराज्ञामशेषानर्थनिवृत्तिपूर्व

प्रत्यूचुस्तांततोदेवायथावदसिदुर्वसे ॥तथाभवतुतत्सर्वंसाधयस्वयदीप्सितम्॥१७॥ततःप्रीत्यान्विताद‍ेवाःसहस्राक्षंववंदिरे ॥ विज्वरःपूतपाप्माचवासवःसमपद्यत ॥१८॥ प्रशांतंचजगत्सर्वंसहस्राक्षेप्रतिष्ठिते॥यज्ञंचाद्भुतसंकाशंतदाशक्रोभ्यपूजयत्॥१९॥ ईदृशोह्यश्वमेधस्यप्रसादोरघुनंदन ॥ यजस्वसुमहाभागहयमेधेनपार्थिव ॥ २० ॥ इतिलक्ष्मणवाक्यमुत्तमंनृपतिरतीवमनोहरंमहात्मा ॥ परितोषमवापहृष्टचेताः सनिशम्येंद्रसमानविक्रमौजाः ॥ २१ ॥ ॥ इ०श्रीम०वा०आ०उ०षडशीतितमःसर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ तच्छ्रुत्वालक्ष्मणेनोक्तंवाक्यंवाक्यविशारदः ॥ प्रत्युवाचमहातेजाःप्रहसन्राघवोवचः ॥१॥ एवमेवनरश्रेष्ठयथावदसिलक्ष्मण॥वृत्रघातमशेषेणवाजिमेधफलंचयत्॥२॥ श्रूयतेहिपुरासौम्यकर्दमस्यप्रजापतेः ॥ पुत्रोबाल्हीश्वरःश्रीमानिलोनामसुधार्मिकः ॥३॥ सराजापृथिवींसर्वांवशेकृत्वामहायशाः ॥ राज्यंचैवनरव्याघ्रपुत्रवत्पर्यपालयत् ॥४॥ सुरैश्चपरमोदारैर्दैतेयैश्चमहाधनैः ॥ नागराक्षसगंधर्वैर्यक्षैश्चसुमहात्मभिः ॥५॥ पूज्यतेनित्यशःसौम्यभयार्तैरघुनंदन ॥ अबिभ्यंश्चत्रयोलोकाःसरोषस्यमहात्मनः ॥ ६ ॥ सराजाताद्दशोप्यासीद्धर्मेवीर्येचनिष्ठितः ॥ बुद्ध्याचपरमोदारोबाल्हीकेशोमहायशाः ॥ ७ ॥ सप्रचक्रेमहाबाहुर्मृगयांरुचिरेवने॥चैत्रेमनोरमेमासेसभृत्यबलवाहनः॥८॥प्रजघ्नेसनृपोऽरण्येमृगाञ्छतसहस्रशः ॥ हत्वैवतृप्तिर्नाभूच्चराज्ञस्तस्यमहात्मनः ॥ ९ ॥ नानामृगाणामयुतंवध्यमानंमहात्मना ॥ यत्रजातोमहासेनस्तंदेशमुपचक्रमे ॥ ॥ १० ॥ तस्मिन्प्रदेशेदेवेशशैलराजसुतांहरः ॥ रमयामासदुर्धर्षःसर्वैरनुचरैःसह ॥ ११ ॥ कृत्वास्त्रीरूपमात्मानमुमेशोगोपतिध्वजः ॥ देव्याःप्रियचिकीर्षुःसंस्तस्मिन्पर्वतनिर्झरे ॥ १२ ॥

कपरमेष्टसाधनत्वंदर्शयति तदिति, अश्वमेधमाहात्म्यमजानानंप्रतीवलक्ष्मणस्तद्वैभवमुक्तवानितिभावेनहासः॥१॥वृत्रघातंवाजिमेधफलंचयद्यथावदसितदेवमेवेत्यन्वयः॥२॥अथस्वस्यपरिपूर्णाश्वमेधज्ञातृत्वज्ञापनायाह श्रूयतेइति बाल्हिर्देशविशेषः ॥३॥४॥५ ॥ भयार्तत्वंकुतस्तत्राह॥विभ्यन्निति अबिभयुरित्यर्थःतत्रहेतुःसरोषस्येति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ हत्वैव हत्वापीत्यर्थः ॥ ९ ॥ अयुतमयुतसंख्याकंवध्यमानमभूदितिशेषः अथयत्रमहासेनःस्कंदोजातस्तंदेशमुपचक्रमेजगाम ॥ १० ॥ ११ ॥ गोपतिध्वजोवृषभध्वजआत्मानंस्त्रीरूपंकृत्वातत्रपर्वतेतिष्ठतीतिशेषः किमर्थमेवंतत्राह देव्याःप्रियंचिकीर्षुरिति ॥ १२ ॥

पुरुषवादिनः पुरुषइतिवादोव्यपदेशोयेषांते पुल्लिंगवत्त्वेनशब्दवाच्यायेपदार्थाःसंतियच्चान्यत्किंचननपुंसकवाच्यंतत्सर्वंनारीसंज्ञंस्त्रीलिंगशब्दवाच्यत्वार्हंस्त्रीवेषंबभूव ॥१३ ॥१४॥ ॥१५॥सानुगमात्मानंस्त्रीकृतंस्त्रीरूपंकृतंदृष्ट्वा आत्मानंतथागतंतथावस्थांप्राप्तमात्मानंदृष्ट्वा इदमुत्तरान्वयि॥१६॥तच्चआत्मनस्तादृशावस्थाप्राप्तिरूपमुमापतेःकर्मतदिच्छावशप्राप्तंज्ञात्वा ॥१७॥१८॥१९॥पुरुषत्वमृतेतद्विना प्रत्याख्यातःपुरुषत्वप्राप्तेरितिशेषः॥२०॥नचजग्राहस्त्रीभूतइतिपाठेगुरुवैषम्यमार्षं अन्यंवरंपुंस्त्वातिरिक्तंवरंनजग्राह अन्यद्वाक्यमि

यत्रयत्रवनोद्देशेसत्वाःपुरुषवादिनः ॥वृक्षाःपुरुषनामानस्तेसर्वेस्त्रीजनाभवन्॥१३॥यच्चकिंचनतत्सर्वंनारीसंज्ञंबभूवह ॥ एतस्मिन्नंतरेराजा सइलःकर्दमात्मजः ॥१४॥निघ्नन्मृगसहस्राणितंदेशमुपचक्रमे॥सदृष्ट्वास्त्रीकृतंसर्वंसव्यालमृगपक्षिणम्॥१५॥आत्मानंस्त्रीकृतंचैवसानुगंरघुनंदन ॥ तस्यदुःखंमहच्चासीद्दृष्ट्वात्मानंतथागतम्॥१६॥ उमापतेश्चतत्कर्मज्ञात्वात्रासमुपागमत् ॥ ततोदेवंमहात्मानंशितिकंठंकपर्दिनम्॥१७॥जगामशरणंराजासभृत्यबलवाहनः॥ततःप्रहस्यवरदःसहदेव्यामहेश्वरः॥१८॥प्रजापतिसुतंवाक्यमुवाचवरदःस्वयम्॥उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजर्षेकार्दमेयमहाबल ॥१९॥पुरुषत्वमृतेसौम्यवरंवरयसुव्रत ॥ ततःसराजाशोकार्तःप्रत्याख्यातोमहात्मना ॥२०॥स्त्रीभूतोसौनजग्राहवरमन्यंसुरोत्तमात् ॥ ततःशोकेनमहताशैलराजसुतांनृपः ॥२१॥ प्रणिपत्यउमांदेवींसर्वेणैवांतरात्मना ॥ ईशेवराणांवरदेलोकानामसिभामिनी॥२२॥अमोघदर्शनेदेवीभजसौम्येनचक्षुषा ॥ हृद्गतंतस्यराजर्षेर्विज्ञायहरसन्निधौ ॥२३॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यंदेवीरुद्रस्यसंमता ॥ अर्धस्यदेवोवरदोवरार्धस्यतवह्यहम् ॥ २४ ॥ तस्मादर्धंगृहाणत्वंस्त्रीपुंसोर्यावदिच्छसि ॥ तदद्भुततरंश्रुत्वादेव्यावरमनुत्तमम् ॥ २५ ॥ संप्रहृष्टमनाभूत्वाराजावाक्यमथाब्रवीत् ॥ यदिदेविप्रसन्नामेरूपेणाप्रतिमाभुवि ॥ २६॥ मासंस्त्रीत्वमुपासित्वामासंस्यांपुरुषःपुनः ॥ईप्सितंतस्यविज्ञायदेवीसुरुचिरानना॥२७॥प्रत्युवाचशुभंवाक्यमेवमेवभविष्यति ॥ राजन्पुरुषभूतस्त्वंस्त्रीभावंनस्मरिष्यसि ॥२८॥स्त्रीभूतश्चपरंमासंनस्मरिष्यसिपौरुषम् ॥एवंसराजापुरुषोमासंभूत्वाथकार्दमिः॥२९॥त्रैलोक्यसुंदरीनारीमासमेकमिलाभवत्॥३०॥ ॥इ० श्रीम० वा० आ० उ० सप्ताशीतितमः सर्गः ॥८७॥

तिपाठेपुंस्त्वातिरिक्तवरदातृवाक्यंनजग्राहेत्यर्थः ॥ २१ ॥ सर्वेणैवांतरात्मनामनोबुद्ध्यभिमानलक्षणेनसर्वेणांतःकरणेनप्रणिपत्य साष्टांगंप्रणिपत्येत्यर्थः वराणामीशेअतएवलोकानांवरदेत्वंभामिनीअसि ॥ २२ ॥ अतोऽमोघेत्यादि सौम्येनचक्षुषाऽनुग्रहचक्षुषामांभजानुगृहाण ॥ २३ ॥ २४ ॥ स्त्रीपुंसोः समासांताभावआर्षः स्त्रीपुंसयोरावयोःसकाशाद्वरमिच्छसीतिशेषः तत्रवरदोदेवोऽर्धस्यवरस्यदाता वरार्धस्याहंदात्री तस्माद्यावदिच्छसितदर्धंमत्तोगृहाण ॥२५॥२६॥ उपासित्वाप्राप्य ॥ २७ ॥ देवीस्वतोनुग्रहांतरंकरोति राजन्निति ॥ २८ ॥ कार्दमिःकर्दमापत्यम् ॥ २९ ॥३०॥ इ० रा० श्रीरा० रा० वा० आ० उ० सप्ताशीतितमः सर्गः॥८७॥

अथकथावशेषप्रश्नेतत्प्रतिपादनं तांकथामिति ॥ १ ॥ तस्यराज्ञइलस्य तस्यभावस्यस्त्रीपुंसभावस्य ॥२॥ स्त्रीभूतोतएवदुर्गतिःकथंवर्तयामासतत्कालमितिशेषःतथापुरुषभूतो सौकांवृत्तिंवर्तयति ॥३॥ यथागमंयथाप्राप्तम् ॥४॥ लोकसुंदरीलोकेभ्यःसर्वस्त्रीलोकेभ्यःसुंदरी एवंभूतापिसास्त्रीपरिवृता कास्ताःस्त्रियस्तत्राहयेऽस्येति ॥ ५ ॥ ६ ॥ पर्वतानामाभोगोविस्तारस्तस्यविवरेपर्वतमध्यप्रदेशे ॥ ७ ॥ पर्वतस्याविदूरतःसरोददर्शेत्यन्वयः यत्रेश्वराज्ञयास्त्रीत्वप्राप्तिस्ततःपरस्मिन्नविदूरेप्रदेशेइत्यर्थः अतएवबुधस्यसरसितपश्चरतःस्त्री

तांकथामैलसंबद्धांरामेणसमुदीरिताम् ॥ लक्ष्मणोभरतश्चैवश्रुत्वापरमविस्मितौ ॥ १॥ तौरामंप्रांजलीभूत्वातस्यराज्ञोमहात्मनः ॥ विस्तरंतस्यभावस्यतदापप्रच्छतुःपुनः ॥२॥ कथंसराजास्त्रीभूतोवर्तयामासदुर्गतिः॥ पुरुषःसयदाभूतःकांवृत्तिंवर्तयत्यसौ ॥ ३ ॥ तयोस्तद्भाषितंश्रुत्वाकौतूहलसमन्वितम् ॥ कथयामासकाकुत्स्थस्तस्यराज्ञोयथागमम् ॥४॥ तमेवप्रथमंमासंस्त्रीभूत्वालोकसुंदरी ॥ ताभिःपरिवृतास्त्रीभिर्येऽस्यपूर्वंपदानुगाः ॥५॥ तत्काननंविगाह्याशुविजह्रेलोकसुंदरी ॥ द्रुमगुल्मलताकीर्णंपद्भ्यांपद्मदलेक्षणा ॥ ६ ॥ वाहनानिचसर्वाणिसंत्यक्त्वावैसमंततः ॥ पर्वताभोगविवरेतस्मिन्रेमेइलातदा ॥ ७ ॥ अथतस्मिन्वनोद्देशेपर्वतस्याविदूरतः ॥ सरःसुरुचिरप्रख्यंनानापक्षिगणायुतम् ॥८॥ ददर्शसाइलातस्मिन्बुधंसोमसुतंतदा ॥ ज्वलंतंस्वेनवपुषापूर्णसोममिवोदितम् ॥९॥ तपंतंचतपस्तीव्रमंभोमध्येदुरासदम् ॥ यशस्करंकामकरंकारुण्येपर्यवस्थितम् ॥१०॥सातंजलाशयंसर्वंक्षोभयामासविस्मिता ॥सहतैःपूर्वपुरुषैःस्त्रीभूतैरघुनंदन ॥ ११ ॥ बुधस्तुतांसमीक्ष्यैवकामबाणवशंगतः ॥ नोपलेभेतदात्मानंसचचालतदांभसि ॥ १२ ॥ इलांनिरीक्षमाणस्तुत्रैलोक्यादधिकांशुभाम् ॥ चिंतांसमभ्यतिक्रामत्कान्वियंदेवताधिका ॥१३॥ नदेवीषुननागीषुनासुरीष्वप्सरःसुच ॥दृष्टपूर्वामयाकाचिद्रूपेणानेनशोभिता॥ १४ ॥ सदृशीयंममभवेद्यदिनान्यपरिग्रहः ॥ इतिबुद्धिंसमास्थायजलात्कूलमुपागमत् ॥ १५ ॥ आश्रमंसमुपागम्यततस्ताःप्रमदोत्तमाः ॥ शब्दापयतधर्मात्माताश्चैनंचववंदिरे ॥१६ ॥ सताःपप्रच्छधर्मात्माकस्यैषालोकसुंदरी ॥किमर्थमागताचैवसर्वमाख्यातमाचिरम् ॥ १७॥ शुभंतुतस्यतद्वाक्यंमधुरंमधुराक्षरम् ॥ श्रुत्वास्त्रियश्चताःसर्वाऊचुर्मधुरयागिरा ॥१८॥ अस्माकमेषासुश्रोणीप्रभुत्वेवर्ततेसदा ॥ अपतिःकाननांतेषुसहास्माभिश्चरत्यसौ ॥ १९ ॥

त्वप्राप्तिरितिबोध्यम् ॥ ८ ॥ ९ ॥१०॥ जलाशयंक्षोभयामासक्रीडयेतिशेषः ॥११ ॥ आत्मानंनोपलेभेआत्मध्यानंनप्राप्तवान् काममोहपरवशचित्तोभूदित्यर्थः अंभसिस्थितःसचचाल ॥ १२ ॥ चिंतांसमभ्यतिक्रामत् इलायामितिशेषः इलाविषयचिंतांप्राप्तमभूदित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ यदिनान्यपरिग्रहःअन्यपरिग्रहत्वरहिता ॥१५ ॥ शब्दापयतआह्वयत ॥ १६ ॥ १७ ॥ मधुरंसंध्यादिकृतश्रुतिकटुत्वरहितं मधुराक्षरंटवर्गादिराहितम् ॥ १८ ॥ अपतिःपतिहीना ॥ १९ ॥

आव्यक्तपदं आसमंताद्व्यक्तानिपदानियत्रतत् आवर्तनीविद्यासांग्रहणीपर्यायनामिकासंवर्तीविद्यातां आवर्तयतिस्मतद्विद्यैकसाध्यप्रकृतप्रयोजनार्थमितिशेषः ॥२०॥ राज्ञःसकलमर्थवृ
त्तांतंविदित्वा ध्यानयोगतइतिशेषः ताःस्त्रियःइलाव्यतिरिक्ताइतिशेषः ॥२१॥ किंपुरुषीर्भूत्वाकिंपुरुषाख्यदेवयोनिस्त्रियोभूत्वात्रास्मिन्शैलरोधसिवत्स्यथ अस्मिन्गिरौआवासउटजा ७
दिःशीघ्रमेवविधीयताम् ॥२२॥ स्त्रियःकिंपुरुषस्त्रियोयूयंकिंपुरुषान्नामप्रसिद्धान्भर्तॄन्समुपलप्स्यथान्विष्यप्राप्स्यथेत्यर्थः ॥ २३ ॥ किंपुरुषीकृताःबुधेनयोगबलात्किंपुरुषस्वीकृताः

॥९२॥

तद्वाक्यमाव्यक्तपदंतासांस्त्रीणांनिशम्यच ॥ विद्यामावर्तनींपुण्यामावर्तयतिसद्विजः ॥२०॥ सोर्थंविदित्वासकलंतस्यराज्ञोयथातथा ॥ सर्वा एवस्त्रियस्ताश्चबभाषेमुनिपुंगवः ॥२१॥ अत्रकिंपुरुषीर्भूत्वाशैलरोधसिवत्स्यथ ॥आवासस्तुगिरावस्मिन्शीघ्रमेवविधीयताम् ॥२२॥ मूलपत्रफलैःसर्वावर्तयिष्यथनित्यदा ॥ स्त्रियःकिंपुरुषान्नामभर्तॄन्समुपलप्स्यथ ॥ २३ ॥ ताःश्रुत्वासोमपुत्रस्यस्त्रियःकिंपुरुषीकृताः ॥ उपासांचक्रिरेशैलंवध्वस्ताबहुलास्तदा ॥२४॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टाशीतितमःसर्गः ॥८८॥ ॥छ॥

श्रुत्वाकिंपुरुषोत्पत्तिंलक्ष्मणोभरतस्तथा ॥ आश्चर्यमितिचब्रूतामुभौरामंजनेश्वरम् ॥ १ ॥ अथरामःकथामेतांभूयएवमहायशाः ॥ कथयामासधर्मात्माप्रजापतिसुतस्यवै ॥ २ ॥ सर्वास्ताविद्दताद्दष्ट्वाकिन्नरीऋंषिसत्तमः ॥ उवाचरूपसंपन्नांतांस्त्रियंप्रहसन्निव ॥ ३ ॥ सोमस्याहंसुदयितःसुतःसुरुचिरानने ॥ भजस्वमांवरारोहेभक्त्यास्निग्धेनचक्षुषा ॥४॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाशून्येस्वजनवर्जिते ॥ इलासुरुचिरप्रख्यंप्रत्युवाचमहाप्रभम् ॥ ५ ॥ अहंकामचरीसौम्यतवास्मिवशवर्तिनी ॥ प्रशाधिमांसोमसुतयथेच्छसितथाकुरु ॥६॥ तस्यास्तदद्भुतप्रख्यंश्रुत्वाहर्षमुपागतः ॥ सवैकामीसहतयारेमेचंद्रमसःसुतः ॥ ७ ॥ बुधस्यमाधवोमासस्तामिलांरुचिराननाम् ॥ गतोरमयतोत्यर्थंक्षणवत्तस्यकामिनः ॥ ८ ॥ अथमासेतुसंपूर्णेपुर्णेंदुसदृशाननः ॥ प्रजापतिसुतःश्रीमान्शयनेप्रत्यबुध्यत ॥ ९ ॥ सोपश्यत्सोमजंतत्रतपंतंसलिलाशये ॥ ऊर्ध्वबाहुंनिरालंबंतंराजाप्रत्यभाषत ॥ १० ॥ भगवन्पर्वतंदुर्गंप्रविष्टोस्मिसहानुगः ॥ नचपश्यामितत्सैन्यंक्वनुतेमामकागताः ॥११॥ तच्छ्रुत्वातस्यराजर्षेर्नष्टसंज्ञस्यभाषितम् ॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यंसांत्वयन्परयागिरा ॥ १२ ॥

शैलमुपशैलसमीपेआसांचक्रिरे ॥२४॥ ॥इ०रा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०अष्टाशीतितमःसर्गः॥८८॥ श्रुत्वेति किंपुरुषोत्पत्तिंकिंपुरुषजातित्वेनतासांस्त्रीणामुत्पत्तिं ब्रूतामब्रुवताम्
॥१॥२॥ विद्दताःगताःदृष्ट्वा विद्रुताइतिपाठांतरं प्रहसन्नेवसर्वासांस्वबुद्ध्यानिराकरणात्प्रहासः ॥३॥ भक्त्याऽनुरागेणस्निग्धंस्नेहयुक्तंनकेवलंचक्षुषैवतथाभूतम् ॥४ ॥ ५॥ काम ॥९२॥
चरीस्वतंत्रा ॥६॥७ ॥ ८ ॥ प्रजापतिसुतइलः ॥ ९ ॥ १० ॥ विस्मृतस्वकस्त्रीत्वादिवृत्तांतःपृच्छति भगवन्निति ॥ ११ ॥ नष्टसंज्ञस्य देवीप्रसाददवशादितिभावः ॥ १२ ॥

अश्मवर्षेणेतिमायावचनमीश्वरवाक्यानुरोधेनेतिकतकः ॥ १३ ॥ १४ ॥ तेनवाक्येनेति इहयथासुखंवसेतिवाक्येन ॥ १५ ॥ अहंभृत्यैर्विनाकृतोपिस्वकंराज्यंनत्यक्ष्यामित्यक्तुं नशक्नोमि इहवासतइतिशेषः अतोहेब्रह्मन्निहक्षणमपिनवर्तयेयं नत्रइहानुकर्षः तस्मान्मांगमनायसमनुज्ञातुमर्हसि ॥ १६ ॥ उक्तमेवराज्योत्कंठाप्रदर्शनायाह सुतइति प्र पत्स्यते ममराज्यंप्रतिगमनाभावेइतिशेषः ॥ १७ ॥ सुखान्वितान्देशस्थान्भृत्यदारान्हित्वाहंनशक्ष्यामि इहस्थातुमितिशेषः यदेवमतोमांप्रतिकिंचिदप्यशुभंइहवासनियोग लक्षणमनिष्टंवक्तुंनार्हसीतिशेषः ॥१८॥ अद्भुतमागम्याद्भुतकर्मसिद्धिजनकंपरमंवचःसांत्वपूर्वंतवकिंचित्कालवासेनसुखंभविष्यतीत्येवंवादपूर्वंतेइहवासोरोचतामित्युवाच ॥१९॥

अश्मवर्षेणमहताभृत्यास्तेविनिपातिताः । त्वंचाश्रमपदेसुप्तोवातवर्षभयार्दितः ॥१३॥ समाश्वसिहिभद्रंतेनिर्भयोविगतज्वरः ॥ फलमूलाश नोवीरनिवसेहयथासुखम् ॥१४॥ सराजातेनवाक्येनप्रत्याश्वस्तोमहामतिः ॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यंदीनोभृत्यजनक्षयात्॥ १५॥त्यक्ष्याम्य हंस्वकंराज्यंनाहंभृत्यैर्विनाकृतः ॥ वर्तयेयंक्षणंब्रह्मन्समनुज्ञातुमर्हसि ॥१६॥ सुतोधर्मपरोब्रह्मन्ज्येष्ठोममहायशाः ॥ शशबिंदुरितिख्या तःसमेराज्यंप्रपत्स्यते ॥ १७ ॥ नहिशक्ष्याम्यहंहित्वाभृत्यदारान्सुखान्वितान् ॥ प्रतिवक्तुंमहातेजाःकिंचिदप्यशुभंवचः ॥१८॥ तथाब्रुव तिराजेंद्रेबुधःपरममद्भुतम् ॥ सांत्वपूर्वमथोवाचवासस्तइहरोचताम् ॥१९॥ नसंतापस्त्वयाकार्यःकार्दमेयमहाबल ॥ संवत्सरोषितस्याद्यका रयिष्यामितेहितम् ॥ २० ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाबुधस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ वासायविदधेबुद्धिंयदुक्तंब्रह्मवादिना ॥२१॥ मासंसस्त्रीतदाभूत्वारमय त्यनिशंसदा ॥ मासंपुरुषभावेनधर्मबुद्धिंचकारसः ॥२२॥ ततःसानवमेमासिइलासोमसुतात्सुतम् ॥ जनयामाससुश्रोणीपुरूरवसमूर्जित म् ॥२३॥ जातमात्रेतुसुश्रोणीपितुर्हस्तेन्यवेशयत् ॥ बुधस्यसमवर्णंचइलापुत्रंमहाबलम् ॥ २४ ॥ बुधस्तुपुरुषीभूतंसवैसंवत्सरांतरम् ॥ कथाभीरमयामासधर्मयुक्ताभिरात्मवान् ॥२५॥ ॥ इ०श्रीम०वा०आ०उ०एको०सर्गः ॥८९॥ ॥छ॥ तथोक्तवतिरामेतुतस्यजन्मतद द्भुतम् ॥ उवाचलक्ष्मणोभूयोभरतश्चमहायशाः ॥१॥ इलासासोमपुत्रस्यसंवत्सरमथोषिता ॥ अकरोत्किंनरश्रेष्ठतत्त्वंशंसितुमर्हसि ॥२॥

॥ २० ॥ यदुक्तंब्रह्मवादिनातस्यतद्वचनंश्रुत्वेतिसंबंधः ॥ २१ ॥ २२ ॥ नवमेमासीति नचैवंमध्येपुरुषत्वावस्थायांगर्भदर्शनेनपूर्वावस्थास्मरणाभावरूपपार्वतीवरान्यथाभावाप त्तिःतद्वरबलादेवविद्यमानस्यापिगर्भस्यानेनाज्ञानमितिकल्पनेनादोषात् एतदनुपपत्त्यैवबुधस्यसमागममारभ्यनवमेमासिसद्यएवगर्भग्रहणप्रसवावितितीर्थः ॥ २३ ॥ जातमात्रं तत्क्षणएवपितृसमानाकारंपितृहस्तेउपनयनादिकृत्यार्थंन्यवेदयत्स्थापितवती ॥ २४ ॥ संवत्सरांतरंसंवत्सरांतरप्राप्त्यपेक्षितावशिष्टमासत्रयपर्यंतम् ॥२५॥ ॥ इ०रा०श्रीरा० रा०वा०उ०एकोननवतितमःसर्गः ॥ ८९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तस्यपुरूरवसःजन्म ॥ १ ॥ सोमपुत्रस्य समीपइतिशेषःकिमकरोत्संवत्सरानंतरमितिशेषः

पुरूरवसःशशबिंदोश्चतत्पुत्रतयापश्चाज्जातपुरूरवसोराज्यमभून्नवेतिप्रश्नार्थः ॥२॥ प्रजापतिसुतेतद्विषयाम् ॥३॥४॥ ५॥ सुहृदःस्वमित्रभूतान् ॥ ६ ॥ यथाभूतंईश्वराज्ञयानुभव
सिद्धंस्त्रीपुंसरूपप्रकारद्वयंप्राप्तमेनंजानीत ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥११ ॥ वृषभध्वजएवस्वकृतशापनिवर्तनसमर्थस्तत्प्रीतिश्चाश्वमेधेनसर्वदेवताप्रीतिकरेणैवेत्याह नान्यमिति
नान्यंभैषज्यंपश्यामि नान्यमित्येतद्विवृणोति अंतरावृषभध्वजं नाश्वमेधात्परोयज्ञः राज्ञांब्रह्महत्यांतसर्वपापनिवर्तकत्वादितिभावः नन्वश्वमेधेनकथंवृषभध्वजसंतोषोऽतआह प्रि

तयोस्तद्वाक्यमाधुर्यंनिशम्यपरिपृच्छतोः ॥ रामःपुनरुवाचेदंप्रजापतिसुतेकथाम् ॥ ३ ॥ पुरुषत्वंगतेशूरेबुधःपरमबुद्धिमान् ॥ संवर्तंपरमोदा
रमाजुहावमहायशाः॥४॥च्यवनंभृगुपुत्रंचमुनिंचारिष्टनेमिनम्॥प्रमोदनंमोदकरंततोदुर्वाससंमुनिम्॥५॥ एतान्सर्वान्समानीयवाक्यज्ञस्तत्व
दर्शनः ॥ उवाचसर्वान्सुहृदोधैर्येणसुसमाहितान् ॥६॥ अयंराजामहाबाहुःकर्दमस्यइलःसुतः ॥ जानीतैनंयथाभूतंश्रेयोह्यत्रविधीयताम् ॥
॥७॥ तेषांसंवदतामेवद्विजैःसहमहात्मभिः॥ कर्दमस्तुमहातेजास्तदाश्रममुपागमत् ॥८॥ पुलस्त्यश्चक्रतुश्चैववषट्कारस्तथैवच ॥ ओंकार
श्चमहातेजास्तमाश्रममुपागमन् ॥९॥ तेसर्वेहृष्टमनसःपरस्परसमागमे ॥ हितैषिणोबाह्लिपतेःपृथग्वाक्यान्यथाब्रुवन् ॥१०॥ कर्दमस्त्वब्रवी
द्वाक्यंसुतार्थंपरमंहितम् ॥ द्विजाःशृणुतमद्वाक्यंयच्छ्रेयःपार्थिवस्यहि ॥११॥ नान्यंपश्यामिभैषज्यमंतरावृषभध्वजम् ॥ नाश्वमेधात्परोयज्ञः
प्रियश्चैवमहात्मनः ॥१२॥ तस्माद्यजामहेसर्वेपार्थिवार्थेदुरासदम् ॥ कर्दमेनैवमुक्तास्तुसर्वएवद्विजर्षभाः ॥१३॥ रोचयंतिस्मतंयज्ञंरुद्रस्या
राधनंप्रति ॥ संवर्तस्यतुराजर्षिःशिष्यःपरपुरंजयः ॥१४॥ मरुत्तइतिविख्यातस्तंयज्ञंसमुपाहरत् ॥ ततोयज्ञोमहानासीद्बुधाश्रमसमीपतः
॥१५॥रुद्रश्चपरमंतोषमाजगाममहायशाः॥अथयज्ञेसमाप्तेतुप्रीतःपरमयामुदा ॥१६॥उमापतिर्द्विजान्सर्वानुवाचइलसन्निधौ॥प्रीतोस्मिहय
मेधेनभक्त्याचद्विजसत्तमाः ॥१७॥ अस्यबाह्लिपतेश्चैवकिंकरोमिप्रियंशुभं॥तथावदतिदेवेशेद्विजास्तेसुसमाहिताः ॥ १८ ॥ प्रसादयंतिदे
वेशंयथास्यात्पुरुषस्त्विला ॥ ततःप्रीतोमहादेवःपुरुषत्वंददौपुनः ॥ १९ ॥ इलायैसुमहातेजादत्वाचांतरधीयत ॥ निवृत्तेहयमेधेचगतेचाद
र्शनंहरे ॥२०॥ यथागतंद्विजाःसर्वेतेगच्छन्दीर्घदर्शिनः ॥ राजातुबाह्लिमुत्सृज्यमध्यदेशेह्यनुत्तमम् ॥ २१ ॥ निवेशयामासपुरंप्रतिष्ठानं
यस्करम् ॥शशबिंदुश्चराजर्षिर्बाह्लिंपरपुरंजयः॥२२॥ यएवमहात्मनः यद्यपिप्रजापतिदैवत्यत्वात्प्रजापतिप्रीतिकरःसतथापिहिरण्यगर्भावस्थाविशेषस्यैवरुद्रत्वान्नदो

षः ॥ १२ ॥१३॥१४॥ तंयज्ञंसमुपाहरत् इलयज्ञापेक्षितसंभारमुपाहृतवानित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६॥१७ ॥१८ ॥ देवेशंप्रसादयंतिस्मपुरुषत्वंविनान्यंवरंवृणीष्वेतिपूर्वंवद्यथान
वदेत्तथाविशिष्यप्रसन्नमकुर्वन्नित्यर्थः तदेवोक्तं यथास्यादिति ॥ १९ ॥ २० ॥ बाह्लिमुत्सृज्य ज्येष्ठपुत्रशशबिंद्वाधिष्ठितमितिशेषः ॥ २१ ॥ बाह्लिं अध्युवासेतिशेषः॥२२॥

बलीउवासेतिशेषः ॥२३॥२४॥पौरुषंपुरुषत्वम् ॥२५॥ ॥इ०रा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०नवतितमःसर्गः॥९०॥ ॥छ॥ अथाश्वमेधयागायनैमिषेभरतप्रेषणं एतदिति भ्रातृ
भ्यामितिचतुर्थी ॥१॥ अश्वमेधपुरस्कृतानश्वमेधप्रयोगसमर्थान् ॥२॥ मंत्रयित्वाविचार्य समाधिनासावधानाचित्ततयाहयंविमोक्ष्यामिइतिलक्ष्मणमाहेतिपूर्वेणसंबंधः ॥३॥४॥५॥६॥

प्रतिष्ठानेइलोराजाप्रजापतिसुतोबली ॥ सकालेप्राप्तवाँल्लोकमिलोब्राह्ममनुत्तमम् ॥२३॥ ऐलःपुरूरवाराजाप्रतिष्ठानमवाप्तवान् ॥ ईदृशोह्य
श्वमेधस्यप्रभावःपुरुषर्षभ॥२४॥स्त्रीपूर्वःपौरुषंलेभेयच्चान्यदपिदुर्लभम् ॥२५॥ इ०श्रीम०वा०आ०उ०नवतितमःसर्गः॥९०॥ ॥ एतदा
ख्यायकाकुत्स्थोभ्रातृभ्याममितप्रभः ॥ लक्ष्मणंपुनरेवाहधर्मयुक्तमिदंवचः ॥१॥ वसिष्ठंवामदेवंचजाबालिमथकश्यपम्॥द्विजांश्चसर्वप्रवरा
नश्वमेधपुरस्कृतान् ॥२॥ एतान्सर्वान्समानीयमंत्रयित्वाचलक्ष्मण ॥ हयंलक्षणसंपन्नंविमोक्ष्यामिसमाधिना ॥३ ॥ तद्वाक्यंराघवेणोक्तंश्रु
त्वात्वरितविक्रमः ॥ द्विजान्सर्वान्समाहूयदर्शयामासराघवम् ॥४॥ तेदृष्ट्वादेवसंकाशंकृतपादाभिवंदनम् ॥ राघवंसुदुराधर्षमाशीर्भिःसम
पूजयन् ॥ ५ ॥ प्रांजलिःसतदाभूत्वाराघवोद्विजसत्तमान् ॥ उवाचधर्मसंयुक्तमश्वमेधाश्रितंवचः ॥ ६ ॥ तेपिरामस्यतच्छ्रुत्वानमस्कृत्वा
वृषध्वजम् ॥अश्वमेधंद्विजाःसर्वेपूजयंतिस्मसर्वशः ॥७॥ सतेषांद्विजमुख्यानांवाक्यमद्भुतदर्शनम् ॥ अश्वमेधाश्रितंश्रुत्वाभृशंप्रीतोभवत्त
दा ॥८॥ विज्ञायकर्मतत्तेषांरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ प्रेषयस्वमहाबाहोसुग्रीवायमहात्मने ॥९॥ यथामहद्भिर्हरिभिर्बहुभिश्चवनौकसाम्॥सा
र्धमागच्छभद्रंतेअनुभोक्तुंमहोत्सवम् ॥ १० ॥ विभीषणश्चरक्षोभिःकामगैर्बहुभिर्वृतः ॥ अश्वमेधंमहायज्ञमायात्वतुलविक्रमः ॥ ११ ॥
राजानश्चमहाभागायेमेप्रियचिकीर्षवः ॥ सानुगाःक्षिप्रमायांतुयज्ञभूमिनिरीक्षकाः ॥ १२ ॥ देशांतरगतायेचद्विजाधर्मसमाहिताः ॥
आमंत्रयस्वतान्सर्वानश्वमेधायलक्ष्मण ॥ १३ ॥ ऋषयश्चमहाबाहोआह्वयंतांतपोधनाः ॥ देशांतरगताःसर्वेसदाराश्चद्विजातयः ॥
॥ १४ ॥ तथैवतालावचरास्तथैवनटनर्तकाः ॥ यज्ञवाटश्चसुमहान्गोमत्यानैमिषेवने ॥१५॥ आज्ञाप्यतांमहाबाहोतद्धिपुण्यमनुत्तमम् ॥
शांतयश्चमहाबाहोप्रवर्त्ततांसमंततः ॥ १६ ॥ शतशश्चापिधर्मज्ञाःक्रतुमुख्यमनुत्तमम् ॥ अनुभूयमहायज्ञंनैमिषेरघुनंदन ॥ १७ ॥

वृषध्वजंरुद्रं त्रेताग्निरूपत्वाद्रुद्रस्ययज्ञनिर्विघ्नार्थंतन्नमस्कारः ॥७॥८॥ तत्कर्मविज्ञायतत्कर्मकरणांगीकारंविज्ञाय ॥९॥ महद्भिर्हरिभिर्हनुमदादिभिः बहुभिश्चवनौकसांअनुचररू
पाणांबहुभिःसमुदायैरित्यर्थः अनुभोक्तुंद्रष्टुंयथायथाकालमागच्छ ॥१०॥११॥१२॥ १३ ॥१४॥ तालंगृहीत्वावचरास्तालावचराः नटाःसूत्रधाराः गोमत्यानद्यास्तीरइति
शेषः ॥ १५ ॥ आज्ञाप्यतांकार्यतां तद्धिनैमिषंवनम् ॥ १६ ॥ शतशोऽनेकेधर्मज्ञाःनैमिषेमहायज्ञंमहांतोंऽगभूतायज्ञायस्यतंक्रतुमुख्यमनुभूयदृष्ट्वाकृतार्थाभवंत्वितिशेषः ॥१७॥

अतःशीघ्रमामंत्र्यतांजनः सचास्माभिर्मानितःपूजितःसंतुष्टःपुष्टश्चभूत्वाप्रतियास्यति॥१८॥ वपुष्मतातंडुलानांअभग्नस्वरूपाणामित्यर्थः शतंवाहानामनेकानिसहस्राणि अनेकल
क्षंबलीवर्दादयइत्यर्थः अयुतंवाहकंपशवः ॥ १९ ॥ अतोनुरूपंउक्तान्नभोजनीयब्राह्मणभोजनानुरूपंस्नेहं घृततैलपयोदध्यादिकमित्यर्थः संक्षिप्तंगंधं अघृष्टमेवेत्यर्थः ॥२० ॥
हिरण्यस्यरजतस्य शतोत्तराः कोट्यइत्यनुकर्षः समाधिनासावधानतया ॥ २१ ॥ अंतरामार्गमध्येतत्रतत्रापेक्षिताआपणवीथ्यस्तत्प्रवर्तकावणिजइत्यर्थः सर्वइति दुंदुभीन्स
माघ्नंतिवीणागाथिनोगायतइत्यादिकल्पसूत्रोक्तप्रयोगापेक्षिताः यौवनशालिनइति पुमान्स्त्रियेत्येकशेषः ॥ २२ ॥२३ ॥ कर्मांतिकाःकिंकराः अंतःपुराणिभरतादीनाम् ॥२४॥
कांचनींकांचनमयीं दीक्षायांदीक्षानिमित्तं कर्मणिज्ञान्कर्मविषयज्ञानवतऋषीन् ज्ञोविद्वान्सोमजोपिचेत्यमरः नचपत्न्याअपियजमानत्वाद्यज्ञस्वामित्वाच्चस्वामिनोयजमानस्यप्र

तुष्टःपुष्टश्चसर्वोसौमानितश्चयथाविधि ॥ प्रतियास्यतिधर्मज्ञशीघ्रमामंत्र्यतांजनः ॥१८॥ शतंवाहसहस्राणांतंडुलानांवपुष्मताम्॥अयुतंतिल
मुद्गस्यप्रयात्वग्रेमहाबल॥१९॥चणकानांकुलित्थानांमाषाणांलवणस्यच॥अतोनुरूपंस्नेहंचगंधंसंक्षिप्तमेवच ॥२०॥ सुवर्णकोट्योबहुलाहिर
ण्यस्यशतोत्तराः ॥ अग्रतोभरतःकृत्वागच्छत्वग्रेसमाधिना ॥२१॥ अंतरापणवीथ्यश्चसर्वेचनटनर्तकाः ॥ सूदानार्यश्चबहवोनित्यंयौवनशा
लिनः ॥ २२ ॥ भरतेनतुसार्धंतेयांतुसैन्यानिचाग्रतः ॥ नैगमान्बालवृद्धांश्चद्विजांश्चसुसमाहिताः ॥ २३ ॥ कर्मांतिकान्वर्धकिनःकोशाध्य
क्षांश्चनैगमान्॥मममातृस्तथासर्वाःकुमारांतःपुराणिच ॥२४॥ कांचनींममपत्नींचदीक्षायांज्ञांश्चकर्मणि ॥ अग्रतोभरतःकृत्वागच्छत्वग्रेमहा
यशाः ॥२५॥ उपकार्यामहार्हाश्चपार्थिवानांमहौजसां ॥ सानुगानांनरश्रेष्ठव्यादिदेशमहाबलः ॥२६॥ अन्नपानानिवस्त्राणिअनुगानांमहा
त्मनाम् ॥ भरतःसतदायातःशत्रुघ्नसहितस्तदा ॥२७॥ वानराश्चमहात्मानःसुग्रीवसहितास्तदा ॥ विप्राणांप्रवराःसर्वेचक्रुश्चपरिवेषणम्
॥२८॥ विभीषणश्चरक्षोभिःस्त्रीभिश्चबहुभिर्वृतः ॥ऋषीणामुग्रतपसांपूजांचक्रेमहात्मनाम्॥२९॥इत्यार्षेश्रीमद्रा०वा०आदिकाव्येउत्तरकांडे
एकनवतितमःसर्गः ॥ ९१ ॥ ॥ ७ ॥

तिनिधिप्रतिषेधात्कथंपत्न्याःप्रतिनिधिःस्वामिनोग्नेर्देवतायाश्चशब्दात्कर्मणश्चप्रतिनिधिर्निरस्तइत्याप
स्तंबसूत्रात्स्वामिनोयजमानस्यपत्न्यावाइतिचेन्न यस्यभार्यान्यदेशस्थानेष्यतेपतिनाथवा अशक्ताप्रतिकूलावातस्याःप्रतिनिधिक्रियेत्येवंविधेविषयेप्रतिनिधेरनुमतत्वात् अ
न्येकुशमयींपत्नींकृत्वातुगृहमेधिनः अग्निहोत्रमुपासंतेयावज्जीवमनुव्रताःसौवर्णींवाषोडशपलैर्माषकैःषौडशैरपीतिस्मृतेश्च मृतायामपिभार्यायांवैदिकींनत्यजेद्विजः उपाधिनापित
त्कर्मयावज्जीवंसमापयेदितिविष्णुस्मृतेश्च वस्तुतस्तुएषासौवर्णीनप्रतिनिधिः देवताप्रतिमास्विवतत्त्वबुद्धिरेवनतुसादृश्यबुद्धिरत्रेतिप्रतिनिधित्वाभावात् किंतुभगवतऋषीणांचावाह
नादिसामर्थ्येनघटनाकौशलेनचतत्त्वबुद्धेरेवोत्पादात् पत्नीकर्मनिर्वाहकत्वंचततएव अतएवकांचनींममपत्नीमितिसंगच्छते एतेनकाम्येष्वश्वमेधादिषुकथंप्रतिनिधिरितिपरास्त
मित्याहुः ॥ २५ ॥ उपकार्यावासस्थानानि ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इ०रा०श्रीरा०रा०वाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकनवतितमःसर्गः ॥ ९१ ॥ ॥७॥

अथाश्वमेधप्रवृत्तिः तत्सर्वमिति यागोपकरणंसर्वमित्यर्थः अखिलेनान्यूनतयाजनेनवा कृष्णसारंकृष्णसारमृगसमानवर्णं यद्वा कृष्णवर्णसर्वयज्ञपशुभ्यःसारभूतंचेत्यर्थः ॥ १ ॥ ऋत्विग्भिरिति तंचतुःशतारक्षंतियज्ञस्याघाताय तथा शतेनराजपुत्रैःसहाध्वर्युःपुरस्तात्प्रत्यङ्तिष्ठन्प्रोक्षतीतिश्रुतेरितिभावः ॥ २ ॥ ३ ॥ उपहारानुपदाः ॥ ४ ॥ तेषामेवस्व रूपकथनमन्नेत्यादि अथराजसत्कारेभरतशत्रुघ्ननियोगःसुग्रीवादीनांविप्रपरिवेषणेविभीषणस्यऋषिसत्कारेविनियोगइत्याह भरतइत्यादि ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ हयचर्या

तत्सर्वमखिलेनाशुप्रस्थाप्यभरताग्रजः ॥ हयंलक्षणसंपन्नंकृष्णसारंमुमोचह ॥ १ ॥ ऋत्विग्भिर्लक्ष्मणंसार्धमश्वेचविनियुज्यच ॥ ततोऽभ्य गच्छत्काकुत्स्थःसहसैन्येननैमिषम् ॥२॥ यज्ञवाटंमहाबाहुर्दृष्ट्वापरममद्भुतम् ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेश्रीमानितिचसोऽब्रवीत् ॥ ३ ॥ नैमिषेवस तस्तस्यसर्वएवनराधिपाः ॥ आनिन्युरुपहारांश्चतान्रामःप्रत्यपूजयत् ॥४ ॥ अन्नपानादिवस्त्राणिसर्वोपकरणानिच ॥ भरतःसहशत्रुघ्नो नियुक्तोराजपूजने ॥५॥ वानराश्चमहात्मानःसुग्रीवसहितास्तदा ॥ परिवेषणंचविप्राणांप्रयताःसंप्रचक्रिरे ॥६॥ विभीषणश्चरक्षोभिःर्बहुभिः सुसमाहितः ॥ ऋषीणामुग्रतपसांकिंकरःसमपद्यत ॥७॥ उपकार्यामहार्हाश्चपार्थिवानांमहात्मनाम् ॥ सानुगानांनरश्रेष्ठोऽव्यादिदेशमहा बलः ॥८॥ एवंसुविहितोयज्ञोह्यश्वमेधोह्यवर्तत ॥ लक्ष्मणेनसुगुप्तासाहयचर्याप्रवर्तत ॥ ९ ॥ ईदृशंराजसिंहस्ययज्ञप्रवरमुत्तमम् ॥ नान्यः शब्दोभवत्तत्रहयमेधेमहात्मनः ॥ १० ॥ छंदतोदेहिविस्रब्धोयावत्तुष्यंतियाचकाः ॥ तावत्सर्वाणिदत्तानिक्रतुमुख्येमहात्मनः ॥ ११ ॥ विविधानिचगौडानिखांडवानितथैवच ॥ ननिःसृतंभवत्योष्ठाद्वचनंयावदर्थिनाम् ॥ १२ ॥ तावद्वानररक्षोभिर्दत्तमेवाभ्यदृश्यत ॥ नकश्चि न्मलिनोवापिदीनोवाप्यथवाकृशः ॥१३ ॥ तस्मिन्यज्ञवरेराज्ञोहृष्टपुष्टजनावृते ॥ येचतत्रमहात्मानोमुनयश्चिरजीविनः ॥ १४ ॥ नास्मरं स्तादृशंयज्ञंदानौघसमलंकृतम् ॥ यःकृत्यवान्सुवर्णेनसुवर्णंलभतेस्मसः ॥ १५ ॥ वित्तार्थीलभतेवित्तंरत्नार्थीरत्नमेवच ॥ हिरण्यानांसु वर्णानांरत्नानामथवाससाम् ॥ १६ ॥ अनिशंदीयमानानांराशिःसमुपदृश्यते ॥ नशक्रस्यनसोमस्ययमस्यवरुणस्यच ॥ १७ ॥ ईदृ शोदृष्टपूर्वोनएवमूचुस्तपोधनाः ॥ सर्वत्रवानरास्तस्थुःसर्वत्रैवचराक्षसाः ॥ १८ ॥

अश्वमेधयागानुष्ठानमित्यर्थइतितीर्थकतकौ हयमार्गगमनमित्यर्थमन्ये ॥ ९ ॥ यज्ञप्रवरमुत्तमंमभवदितिशेषः याचकायावत्तुष्यंतितावद्देहिदेहीतिशब्दादन्यःशब्दोनाभवत् ॥ १० ॥ ११ ॥ सर्वाणिदत्तानीत्यस्यैवप्रपंचोविविधानीति यावदर्थिमुखाद्देहीतिवचनंननिःसृतंभवति ॥ १२ ॥ तावद्दत्तमेवाभ्यदृश्यत ॥ १३ ॥ १४ ॥ नास्मरंस्तादृशंयज्ञं नचाप्यासीत्कदाचनेतिपाठेतादृशयज्ञइतःपूर्वंनासीदित्याहुरितिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ उक्तएवार्थआदरादभ्यस्यते नशक्रस्येति ॥ १७ ॥ १८ ॥

वर्ततेनचहीयते संवत्सरात्परमपीतिशेषः पुनःपुनरश्वमेधःप्रावर्ततेत्यर्थः तावत्पर्यंतमेकाश्वमेधदीक्षेत्यन्ये ॥१९॥ ॥इतिश्रीरा० श्रीरा० रा० वा० आ० उ० द्विनवतितमःसर्गः ॥९२॥
अथयज्ञार्थमागतेनवाल्मीकिनाकुशलवयोरामायणगानेनियोगः वर्तमानेइति तथाभूतेउक्तप्रकारे ॥१॥ एकांतेऋषिवाटानामितिपाठेसमीपेइतिशेषः ऋषिसंघातइतिपाठेवाल्मी
किनासहागतोऋषिसमूहइत्यर्थः उटजानितिबहुवचनंबहुशिष्यत्वात् ॥ २ ॥ शकटानन्नादिपूर्णान्फलमूलांश्चशोभनान्सर्वतोरुचिरेवाल्मीकिवाटेऽस्थापयन्नित्यर्थः रुचिरोभू
दितिशेषइतिकतकव्याख्यानुसारीपाठोमृग्यःक्वचित् शकटैर्बहुभिःपूर्णैःफलमूलैश्चशोभनैः वाल्मीकिवाटोरुचिरःशोभयन्निवसर्वतइतिपाठःसइत्यन्ये ॥ ३ ॥ शिष्यौकुशलवौ

वासोधनान्नकामेभ्यःपूर्णहस्तादद्भृशम् ॥ ईदृशोराजसिंहस्ययज्ञःसर्वगुणान्वितः ॥ संवत्सरमथोसाग्रंवर्ततेनचहीयते ॥१९॥ ॥ इत्या
र्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेद्विनवतितमःसर्गः ॥९२॥ ॥छ॥ ॥वर्तमानेतथाभूतेयज्ञेचपरमाद्भुते ॥ सशिष्यआजगामाशुवाल्मीकिर्भ
गवानृषिः ॥१॥ सदृष्ट्वादिव्यसंकाशंयज्ञमद्भुतदर्शनम्॥ एकांतऋषिसंघातश्चकारउटजान्शुभान् ॥२ ॥ शकटांश्चबहून्पूर्णान्फलमूलांश्च
शोभनान् ॥ वाल्मीकिवाटेरुचिरेस्थापयन्नविदूरतः ॥३॥ सशिष्यावब्रवीद्धृष्टौयुवांगत्वासमाहितौ ॥ कृत्स्नंरामायणंकाव्यंगायतांपरयामुदा
॥४॥ ऋषिवाटेषुपुण्येषुब्राह्मणावसथेषुच ॥ रथ्यासुराजमार्गेषुपार्थिवानांगृहेषुच ॥५॥ रामस्यभवनद्वारियत्रकर्मचकुर्वते ॥ ऋत्विजामग्रत
श्चैवतत्रगेयंविशेषतः ॥ ६ ॥ इमानिचफलान्यत्रस्वादूनिविविधानिच ॥ जातानिपर्वताग्रेषुआस्वाद्यास्वाद्यगायताम् ॥ ७ ॥ नयास्यथः
श्रमंवत्सौभक्षयित्वाफलान्यथ ॥ मूलानिचसुमृष्टानिनरागात्परिहास्यथः ॥८॥ यदिशब्दापयेद्रामःश्रवणायमहीपतिः ॥ ऋषीणामुपविष्टा
नांयथायोग्यंप्रवर्तताम् ॥९ ॥ दिवसेविंशतिःसर्गागेयामधुरयागिरा ॥ प्रमाणैर्बहुभिस्तत्रयथोद्दिष्टंमयापुरा ॥ १० ॥ लोभश्चापिनकर्तव्यः
स्वल्पोपिधनवांछया ॥ किंधनेनाश्रमस्थानांफलमूलाशिनांसदा ॥ ११ ॥ यदिपृच्छेत्सकाकुत्स्थोयुवांकस्येतिदारकौ ॥ वाल्मीकेरथशि
ष्यौद्वौब्रूतमेवंनराधिपम् ॥ १२ ॥ इमास्तंत्रीःसुमधुराःस्थानंवाऽपूर्वदर्शनम् ॥ मूर्छयित्वासुमधुरंगायतांविगतज्वरौ ॥ १३ ॥

॥ ४ ॥ रथ्यासूपमार्गेषु ॥ ५ ॥ यत्रकर्म अश्वमेधयागइत्यर्थः ॥ ६ ॥ अत्रास्मद्वाटसमीपपर्वताग्रेविद्यमानानिफलान्यास्वाद्यगायतां लोट्प्रथमपुरुषद्विवचनं यदायदाश्रम
स्तदातदाभवंतावितिशेषः ॥७॥ फलानिभुक्त्वानश्रमंयास्यथोनापिरागात्कंठमाधुर्यात्परिहास्यथः नगराद्बहिरास्यथइतिपाठेरात्रिकालेइतिशेषः उटजेष्वित्यर्थःआस्यथःअवतिष्ठे
तां आसेरार्षेश्यन्परस्मैपदे ॥८॥ शब्दापयेदाह्वापयेत् ऋषीणामग्रेइतिशेषः ॥ ९ ॥ दिवसेइति तत्ररामायणेबहुभिःप्रमाणैर्नानासंख्यश्लोकैर्यथापुरामयासर्गादिष्टास्तेषुसर्गेषुदि
वसेदिवसेविंशतिसर्गागेयाः ॥ १० ॥ ११ ॥ आवांवाल्मीकेःशिष्यौस्वइत्येवमेवब्रूतंनामुकदारकाविति ॥ १२ ॥ इमास्तंत्रीःवीणाशिराइत्यर्थः मधुरामधुरशब्दाः अपूर्वदर्श
नंअपूर्वाणांस्वराणांदर्शनंयत्रतादृशंस्थानंषड्जादिस्वरभेदसिद्धयेवीणादंडोपरिकल्पितशिराधारकाष्ठपंक्तिरूपंतच्चमूर्छयित्वातत्रापिनादव्याप्तिंकृत्वासुमधुरंगायताम् ॥ १३ ॥

आदिप्रभृतिसंक्षेपमारभ्येत्यर्थः पार्थिवंनचावज्ञाय स्थलांतरइवतत्समीपेलीलापरिहासादिकंनकर्तव्यमित्यर्थः तत्रहेतुः पिताहीति ॥१४॥ १५॥१६॥१७॥ भार्गवनीतिसंहिताम
श्विनाविवतौतांवाणींहृदयेनिवेश्यश्वोगातव्यामित्येवंरूपां गातुंसमुत्सुकौनिशामृषिणासहोषतुः ॥१८॥ ॥ इ०रा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०त्रिनवतितमःसर्गः ॥९३॥ ॥छ॥ अ
थराघवेणपरिषदासहरामायणश्रवणम् ताविति ॥१॥ पूर्वाचार्यविनिर्मितांगाथकानांगानसिद्ध्येपूर्वाचार्येणभरतेननिर्मिताम् पूर्वचर्यांततस्ततइतिपाठेततस्ततोयोध्यावनादौकृतं
स्वकीयंपूर्वंचरितमित्यर्थः अपूर्वांप्रागश्रुतां पाठ्यजातिंपाठ्यस्यगेयस्यजातिंषड्जादिस्वरूपामितिकतकः पाठ्यजातामितिपठित्वापाठ्यंनामगानाधारस्यकेवलवाक्यस्यस्वरू

आदिप्रभृतिगेयंस्यान्नचावज्ञायपार्थिवम् ॥ पिताहिसर्वभूतानांराजाभवतिधर्मतः ॥ १४ ॥ तद्युवांहृष्टमनसौश्वःप्रभातेसमाहितौ ॥ गाय
तंमधुरंगेयंतंत्रीलयसमन्वितम् ॥१५॥ इतिसंदिश्यबहुशोमुनिःप्राचेतसस्तदा ॥ वाल्मीकिःपरमोदारस्तूष्णीमासीन्महामुनिः ॥१६॥ सं
दिष्टौमुनिनातेनताबुभौमैथिलीसुतौ ॥ तथैवकरवावेतिनिर्जग्मतुररिंदमौ ॥ १७ ॥ तामद्भुतांतौहृदयेकुमारौनिवेश्यवाणीमृषिभाषितांतदा
समुत्सुकौतौसुखमूषतुर्निशांयथाश्विनौभार्गवनीतिसंहिताम्॥ १८ ॥ ॥ इ०श्रीम०वा०आ०उ०त्रिनवतितमःसर्गः॥९३॥ ॥छ॥ ॥ तौ
रजन्यांप्रभातायांस्नातौहुतहुताशनौ॥यथोक्तमृषिणापूर्वंसर्वंतत्रोपगायताम्॥१॥ तांसशुश्रावकाकुत्स्थःपूर्वाचार्यविनिर्मिताम् ॥अपूर्वांपाठ्य
जातिंचगेयेनसमलंकृताम् ॥ २ ॥ प्रमाणैर्बहुभिर्बद्धांतंत्रीलयसमन्विताम् ॥ बालाभ्यांराघवःश्रुत्वाकौतूहलपरोभवत् ॥ ३ ॥ अथकर्मां
तरेराजासमाहूयमहामुनीन् ॥ पार्थिवांश्चनरव्याघ्रःपंडितान्नैगमांस्तथा ॥ ४ ॥ पौराणिकान्शब्दविदोयेवृद्धाश्चद्विजातयः ॥ स्वराणां
लक्षणज्ञांश्चउत्सुकान्द्विजसत्तमान् ॥ ५ ॥ लक्षणज्ञांश्चगांधर्वान्नैगमांश्चविशेषतः ॥ पादाक्षरसमासज्ञांश्छंदःसुपरिनिष्ठितान् ॥ ६ ॥
कलामात्राविशेषज्ञान्ज्योतिषेचपरंगतान् ॥ क्रियाकल्पविदश्चैवतथाकार्यविशारदान् ॥७॥ हेतूपचारकुशलान्हैतुकांश्चबहुश्रुतान् ॥ छंदो
विदःपुराणज्ञान्वैदिकान्द्विजसत्तमान् ॥ ८ ॥ चित्रज्ञान्वृत्तसूत्रज्ञान्गीतनृत्यविशारदान् ॥ एतान्सर्वान्समानीयगातारौसमवेशयत् ॥ ९ ॥

पोच्चारणमात्रमितितीर्थआह गेयेनगानधर्मेणस्वरविशेषेणसमलंकृतां॥२॥प्रमाणैर्ध्वनिपरिच्छेदसाधनैर्द्रुतमध्याविलंबितावृत्तिभिःप्रागुक्तस्थानैर्वायुक्तांतांगीतिंशुश्रावबालाभ्यांगीतां
तांश्रुत्वाकौतूहलपरोविस्मयवानित्यर्थः॥३॥ कर्मांतरेअश्वमेधप्रयोगाणांविरामकालेइत्यर्थः॥४॥स्वराणांषड्जादिस्वराणां उत्सुकान्रामायणश्रवणोत्सुकान् ॥५ ॥ लक्षणज्ञान्सामु
द्रिकलक्षणज्ञान् गांधर्वान्संगीतशास्त्रज्ञान् नैगमान्पौरान् पादाक्षराणांगुरुलघुप्रयोगलक्षणंसमासंसंबंधंजानंतितान् छंदःसुवेदेषुगायत्र्यादिच्छंदःप्रतिपादकशास्त्रेषु॥६॥कलाःस्व
रास्तेषांमात्राएकद्वित्रिलक्षणास्तेषांविभागज्ञान् परंगतान्अंतर्ज्ञानवतः क्रियांतत्प्रतिपादकंकल्पसूत्रंचविदंतितान् कार्यविशारदान्आवापोद्धारादिकृत्यविशेषज्ञान् ॥७॥ हेतूपचा
रकुशलान्केवलव्यवहारकालेयुक्तिप्रयोगसमर्थान्हैतुकान्तार्किकान् छंदोगायत्र्यादिवैदिकान्वैदिकपादादिलक्षणज्ञान् ॥८॥ चित्रज्ञान्गोमूत्रमुरजादिचित्रश्लोकनिबंधनचतुरान्

वा॰रा॰ ॥ ९६ ॥ उ॰कां॰ ७

वृत्तज्ञान्धर्मशास्त्रमुखेनसदाचारज्ञान् सूत्राणिपदवाक्यादिसूत्राणितज्ज्ञान् एतानिति एतेनाशेषविद्यास्थानंरामायणमितिदर्शितं समवेशयत्सर्वपरिषन्मध्येगानायेतिशेषः ॥ ९ ॥
॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ बिंबाद्रवेर्बिंबाद्रविर्विबांतरमिवोद्धृतौ ॥१३॥ जटिलौवल्कलधरौयदिनस्यातांतदाराघवस्यगायतोश्चविशेषंनाधिगच्छामइत्यूचुः ॥ १४ ॥ तत्रगेयेनार
ददर्शितंपूर्वसर्गमादितःप्रवृत्तंकृत्वाततःप्रभृतियावद्विंशतिसर्गानगायतां अनेनप्रत्यहंसंक्षेपरामायणमादितःकृत्वायावद्रामायणसमाप्तिर्विंशतिसर्गाणांगानमितितीर्थः ॥ १५ ॥
॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ कुशीलवौकुशलवौविस्मितौसकृदेवबहुदानतोविस्मयवंतौ ॥१९॥ किमनेनेतिक्षेपाशयमेवस्पष्टीकुरुतःवन्येनेति निरतौनिरताहारौ नियताहाराविति

तेषांसंवदतांतत्रश्रोतॄणांहर्षवर्धनम् ॥ गेयंप्रचक्रतुस्तत्रतावुभौमुनिदारकौ ॥ १० ॥ ततःप्रवृत्तंमधुरंगांधर्वमतिमानुषम् ॥ नचतृप्तिंययुः
सर्वेश्रोतारोगेयसंपदा ॥११॥ हृष्टामुनिगणाःसर्वेपार्थिवाश्चमहौजसः ॥ पिबंतइवचक्षुर्भिःपश्यंतिस्ममुहुर्मुहुः ॥१२॥ ऊचुःपरस्परंचेदंसर्वं
एवसमाहिताः ॥ उभौरामस्यसदृशौबिंबाद्बिंबमिवोद्धृतौ ॥ १३ ॥ जटिलौयदिनस्यातांनवल्कलधरौयदि ॥ विशेषंनाधिगच्छामोगायतो
राघवस्यच ॥ १४ ॥ एवंप्रभाषमाणेषुपौरजानपदेषुच ॥ प्रवृत्तमादितःपूर्वसर्गंनारददर्शितम् ॥१५॥ ततःप्रभृतिसर्गांश्चयावद्विंशत्यगा
यताम् ॥ ततोपराह्णसमयेराघवःसमभाषत ॥ १६॥ श्रुत्वाविंशतिसर्गांस्तान्भ्रातरंभ्रातृवत्सलः ॥ अष्टादशसहस्राणिसुवर्णस्यमहात्मनोः
॥१७॥ प्रयच्छशीघ्रंकाकुत्स्थयदन्यदभिकांक्षितम् ॥ ददौसशीघ्रंकाकुत्स्थोबालयोर्वैपृथक्पृथक् ॥ १८ ॥ दीयमानंसुवर्णंतुनागृह्णीतांकुशी
लवौ ॥ ऊचतुश्चमहात्मानौकिमनेनेतिविस्मितौ ॥१९॥ वन्येनफलमूलेननिरतौवनवासिनौ ॥सुवर्णेनहिरण्येनकिंकरिष्यावहेवने ॥२०॥
तथातयोःप्रब्रुवतोःकौतूहलसमन्विताः ॥ श्रोतारश्चैवरामश्चसर्वएवसुविस्मिताः ॥ २१ ॥ तस्यचैवागमंरामःकाव्यस्यश्रोतुमुत्सुकः ॥ प
प्रच्छतौमहातेजास्तावुभौमुनिदारकौ ॥२२॥ किंप्रमाणमिदंकाव्यंकाप्रतिष्ठामहात्मनः ॥ कर्ताकाव्यस्यमहतःक्वचासौमुनिपुंगवः ॥ २३॥
पृच्छंतंराघवंवाक्यमूचतुर्मुनिदारकौ ॥ वाल्मीकिर्भगवान्कर्तासंप्राप्तोयज्ञसंविधम् ॥ येनेदंचरितंतुभ्यमशेषंसंप्रदर्शितम् ॥ २४ ॥

यावत् सुवर्णेनसुवर्णरूपेणाहिरण्येन द्रव्येणेत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ आगमंकुशलवयोस्तत्प्राप्तिकारणं तौताविति वीप्सा ॥ २२ ॥ प्रथमदिवसश्रुतविंशतिसर्गमध्येश्रुतस्यैव
प्रमाणाद्यर्थस्यादरात्प्रश्नेपुनस्ताभ्यांप्रतिपादनंमुनिनाचतदीयोत्तरत्वेनतत्प्रतिपादकग्रंथग्रथनंकिंप्रमाणमित्यादि महात्मनःकवेःकाप्रतिष्ठाकोविषयइत्यर्थः महात्मनोरितिपाठेमहा
त्मनोर्भवतोःप्रतिष्ठाआश्रयःकइत्यर्थः क्वचासौआस्तेइतिशेषः ॥ २३ ॥ येनकाव्येनाशेषमिदंतुभ्यंतवचरितंसंप्रदर्शितंतस्यकाव्यस्यकर्तावाल्मीकिः क्वास्तेइत्यस्योत्तरं
संप्राप्तोयज्ञसंविधं अनुस्वारआर्षः यज्ञसदः सविधदेशंसंप्राप्तस्तत्रतिष्ठतीतिभावः संविदमितिवापाठइतिकश्चित् ॥ २४ ॥

॥ ९६ ॥

चतुर्विंशत्सहस्रकमितिकाव्यसंख्या उपाख्यानांतमिल्लोपाख्यानांतं भार्गवःकविःकाव्यनिर्माणेतत्तुल्येनेत्यर्थः यद्वा प्राचेतसत्वेनास्यापिभार्गवत्वं भृगोर्वरुणपुत्रत्वात् भृगोभ्रा
ताभार्गवइत्यर्थइत्यन्ये ॥२५॥ यानिसोत्तराणिषट्कांडानीहकृतानितत्सर्गसंख्यापंचशतानीति उपलभ्यमानसर्गसंख्याधिक्यंतुकेषांचिदेकैकस्यद्विसर्गत्वकरणेनलेखकप्रमादात्
पंचसर्गशतानीतिषट्कांडसंख्याचकारादुत्तरकांडसर्गसंख्यासमुच्चयइतिकश्चित् ॥ २६ ॥ तवचरितमुद्दिश्यास्माकंगुरुणाकृतानिप्रतिष्ठाआजीवितमितिच्छेदः काव्यनायकस्यतव
जीवितंयावद्यच्छुभाशुभंकर्मतस्यसर्वस्याप्रतिष्ठानिबंधनंवर्ततइत्यर्थः ॥ २७ ॥ हेराजन्नस्यसर्वस्यश्रवणायश्रवणंकर्तुंयदिबुद्धिःकृतातदाकर्मांतरेयागप्रयोगविरामसमयेक्षणीभू

सन्निबद्धंहिश्लोकानांचतुर्विंशत्सहस्रकम् ॥ उपाख्यानशतंचैवभार्गवेणतपस्विना ॥२५॥ आदिप्रभृतिवैराजन्पंचसर्गशतानिच ॥ कांडानिषट्
कृतानीहसोत्तराणिमहात्मना ॥२६॥ कृतानिगुरुणास्माकमृषिणाचरितंतव ॥ प्रतिष्ठाजीवितंयावत्तावत्सर्वस्यवर्तते ॥ २७॥ यदिबुद्धिःकृता
राजञ्छ्रवणायमहारथ ॥ कर्मांतरेक्षणीभूतस्तच्छृणुष्वसहानुजः ॥२८॥ बाढमित्यब्रवीद्रामस्तौचानुज्ञाप्यराघवौ ॥ प्रहृष्टौजग्मतुःस्थानंयत्रा
स्तेमुनिपुंगवः ॥२९॥ रामोपिमुनिभिःसार्धंपार्थिवैश्चमहात्मभिः ॥ श्रुत्वातद्गीतिमाधुर्यंकर्मशालामुपागमत् ॥३०॥ शुश्रावतत्तालवलयोपपन्नं
सर्गान्वितंसस्वरशब्दयुक्तम् ॥ तंत्रीलयव्यंजनयोगयुक्तंकुशीलवाभ्यांपरिगीयमानम् ॥३१॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उ०चतुर्नवति
तमःसर्गः ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ रामोबहून्यहान्येवतद्गीतंपरमंशुभम् ॥ शुश्रावमुनिभिःसार्धंपार्थिवैःसहवानरैः ॥ १ ॥ त
स्मिन्गीतेतुविज्ञायसीतापुत्रौकुशीलवौ ॥ तस्याःपरिषदोमध्येरामोवचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ दूतान्शुद्धसमाचारानाहूयात्ममनीषया ॥ मद्व
चोब्रूतगच्छध्वमितोभगवतोंतिके ॥३॥ यदिशुद्धसमाचारायदिवावीतकल्मषा ॥ करोत्विहात्मनःशुद्धिमनुमान्यमहामुनिम् ॥ ४ ॥ छंदंमुने
श्चविज्ञायसीतायाश्चमनोगतम् ॥ प्रत्ययंदातुकामायास्ततःशंसतमेलघु ॥ ५ ॥ श्वःप्रभातेतुशपथंमैथिलीजनकात्मजा ॥ करोतुपरिषन्म
ध्येशोधनार्थंममैवच ॥ ६ ॥ श्रुत्वातुराघवस्यैतद्वचःपरममद्भुतम् ॥ दूताःसंप्रययुर्बाढंयत्रवैमुनिपुंगवः ॥ ७ ॥

तःसुखीभूतस्तच्छृणु ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुर्नवतितमःसर्गः ॥ ९४ ॥
अथसीतापरिग्रहेच्छयादूतमुखेनकर्तव्यांशप्रतिपादनं रामइति ॥ १ ॥ तस्मिन्गीतेतस्मिन्नेवप्रबंधेसीताप्रसववृत्तांतप्रतिपादककाव्यश्रवणेकुशलवौसीतापुत्रावितिज्ञात्वानतुततः
पूर्वंकस्यचिन्मुखादित्यर्थः ॥२॥ हेदूताइतोगच्छध्वं भगवतोंतिकेगत्वाचैतन्मद्वचोब्रूत ॥३॥ किंतदित्यत्राह यदीति सीतेतिशेषः शुद्धसमाचाराअनुत्पन्नदोषायदिवेति तपोवनवासे
नविनष्टदोषावेत्यर्थः महामुनिमनुमान्य तदनुमतिंगृहीत्वेत्यर्थः ॥४॥ छंदमभिप्रायं प्रत्ययंदातुकामायामनोगतंप्रत्ययदानंयदितदातद्विज्ञायतोलघुशीघ्रंमेशंसत ॥५॥ यद्यपिसीताशुद्धि
र्लंकायांज्ञातपूर्वातथापीदानींप्राप्तापवादमार्जनेनसर्वलोकपुरतोममैवस्त्रीसौंदर्यलुब्धइतिकलंकशोधनार्थंशुद्धयापितयापुनःशपथःकार्यइत्याह श्वःप्रभातेइति ॥ ६ ॥ ७ ॥

 मृदूनिअपरुषाणि मधुराणिमधुराक्षराणि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तथोक्ताःसीतातथैवकरिष्यतेइत्युक्ताः ॥ ११ ॥ १२ ॥ यश्चान्योपिसीतायांदोषारोपकर्तायोपिशपथमाकां
क्षतेसोपिपश्यत्वित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीरा॰श्रीरा॰वा॰आ॰उत्तरकांडेपंचनवतितमःसर्गः ॥ ९५ ॥ ॥छ॥ ॥ अथसम्मिलितना

॥१०॥ तेप्रणम्यमहात्मानंज्वलंतममितप्रभम् ॥ ऊचुस्तेरामवाक्यानिमृदूनिमधुराणिच ॥८॥ तेषांतद्भाषितंश्रुत्वारामस्यचमनोगतम् ॥ विज्ञायसु ७
महातेजामुनिर्वाक्यमथाब्रवीत् ॥९॥ एवंभवतुभद्रंवोयथावदतिराघवः ॥ तथाकरिष्यतेसीतादैवतंहिपतिःस्त्रियः ॥ १० ॥ तथोक्तामुनिना
सर्वेराजदूतामहौजसः ॥ प्रत्येत्यराघवंसर्वेमुनिवाक्यंबभाषिरे ॥ ११ ॥ ततःप्रहृष्टःकाकुत्स्थःश्रुत्वावाक्यंमहात्मनः ॥ ऋषींस्तत्रसमेतांश्च
राज्ञश्चैवाभ्यभाषत ॥१२॥ भगवंतःसशिष्यावैसानुगाश्चनराधिपाः ॥ पश्यंतुसीताशपथंयश्चैवान्योपिकांक्षते ॥ १३ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वा
राघवस्यमहात्मनः ॥ सर्वेषामृषिमुख्यानांसाधुवादोमहानभूत् ॥१४॥ राजानश्चमहात्मानःप्रशंसंतिस्मराघवम् ॥ उपपन्नंनरश्रेष्ठत्वय्येव
भुविनान्यतः ॥ १५ ॥ एवंविनिश्चयंकृत्वाश्वोभूतइतिराघवः ॥ विसर्जयामासतदासर्वांस्ताञ्छत्रुसूदनः ॥१६॥ इतिसंप्रविचार्यराजसिंहः
श्वोभूतेशपथस्यानिश्चयम् ॥ विससर्जमुनीन्नृपांश्चसर्वान्समहात्मामहतोमहानुभावः ॥ १७ ॥ ॥ इ॰श्रीम॰वा॰आ॰उ॰पंचनवतितमः
सर्गः ॥ ९५ ॥ ॥छ॥ ॥ तस्यांरजन्यांव्युष्टायांयज्ञवाटंगतोनृपः ॥ ऋषीन्सर्वान्महातेजाःशब्दापयतिराघवः ॥ १ ॥ वसिष्ठो
वामदेवश्चजाबालिरथकाश्यपः ॥ विश्वामित्रोदीर्घतमादुर्वासाश्चमहातपाः ॥२॥ पुलस्त्योपितथाशक्तिर्भार्गवश्चैववामनः ॥ मार्कंडेयश्चदी
र्घायुर्मौद्गल्यश्चमहायशाः ॥३॥ गर्गश्चच्यवनश्चैवशतानंदश्चधर्मवित् ॥ भरद्वाजश्चतेजस्वीअग्निपुत्रश्चसुप्रभः ॥४॥ नारदःपर्वतश्चैवगौतम
श्चमहायशाः ॥ एतेचान्येचबहवोमुनयःसंशितव्रताः ॥५॥ कौतूहलसमाविष्टाःसर्वएवसमागताः ॥ राक्षसाश्चमहावीर्यावानराश्चमहाबलाः
॥६॥ सर्वएवसमाजग्मुर्महात्मानःकुतूहलात् ॥ क्षत्रियायेचशूद्राश्चवैश्याश्चैवसहस्रशः ॥७॥ नानादेशगताश्चैवब्राह्मणाःसंशितव्रताः ॥ सी
ताशपथवीक्षार्थंसर्वएवसमागताः ॥८॥ तदासमागतंसर्वमश्मभूतमिवाचलम् ॥ श्रुत्वामुनिवरस्तूर्णंससीतःसमुपागमत् ॥९॥ तमृषिंपृष्ठतः
सीताअन्वगच्छदवाङ्मुखी ॥ कृतांजलिर्बाष्पकलाकृत्वारामंमनोगतम् ॥ १० ॥ तांदृष्ट्वाश्रुतिमायांतींब्रह्माणमनुगामिनीम् ॥ वाल्मीकेः
पृष्ठतःसीतांसाधुवादोमहानभूत् ॥११॥ नादेशीयपरिषन्मध्येसीतयासहवाल्मीकिरागत्यतत्त्वभूतार्थप्रत्यभिज्ञापनंकरोति तस्यामिति शब्दापयतिआह्वयति ॥९७॥
स्म ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अश्मभूतमिवाचलंपर्वतवन्निश्चलंकौतुकदर्शनार्थमितिश्रुत्वा ॥ ९ ॥ १० ॥ ब्रह्माणमनुगामिनींश्रुतिमिववाल्मीकेः

पृष्ठतस्तांसीतामायांतींदृष्ट्वा अनयोपमयासीतायाःश्रुतेश्चसकलदोषराहित्येनप्रमाणत्वंदर्शितम् ॥ ११ ॥ एवंवक्ष्यमाणप्रकारेण दुःखजन्मनादुःखोत्पत्त्या विशालेनाविस्तीर्णेन शोकेनाकुलात्मनांक्षुब्धांतःकरणानाम् ॥१२॥ उभौसीतारामौसाध्विति प्रचुक्रुशुः ॥१३॥१४॥ अपवादैर्हेतुभिर्ममाश्रमसमीपेत्यक्ताइयंतवप्रत्ययंदास्यतेतदनुज्ञातुमर्हसि ॥१५॥ ॥१६ ॥ यमजातकौयमलतयोत्पन्नौ यथाहंप्रचेतसोदशमऔरसःपुत्रोयद्वाप्रचेतसोदशमःसंतानपरंपरयापुत्रोऽपत्यमतोहमनृतंवाक्यंमनसापिनस्मरामिकथनंतुदूरे अतइमौतवपुत्र काविितिमद्वाक्यंसत्यमेवजानीहीतिशेषः ॥१७॥१८॥ अथसीताचारित्रंप्रतिमुनिनाशपथकरणम् बहुवर्षेति यदिमैथिलीदुष्टातदातपसःफलमहंनप्राप्नुयाम् ॥१९॥ मनआदिनाम

ततोहलहलाशब्दःसर्वेषामेवमाबभौ ॥ दुःखजन्मविशालेनशोकेनाकुलितात्मनाम् ॥१२॥ साधुरामेतिकेचित्तुसाधुसीतेतिचापरे ॥ उभावेवच तत्रान्येप्रेक्षकाःसंप्रचुक्रुशुः ॥१३॥ ततोमध्येजनौघस्यप्रविश्यमुनिपुंगवः ॥ सीतासहायोवाल्मीकिरितिहोवाचराघवम् ॥१४॥ इयंदाशरथे सीतासुव्रताधर्मचारिणी ॥ अपवादात्परित्यक्ताममाश्रमसमीपतः ॥ १५ ॥ लोकापवादभीतस्यतवराममहाव्रत ॥ प्रत्ययंदास्यतेसीताता मनुज्ञातुमर्हसि ॥ १६ ॥ इमौतुजानकीपुत्रावुभौचयमजातकौ ॥ सुतौतवैवदुर्धर्षौसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ १७ ॥ प्रचेतसोहंदशमःपुत्रोराघव नंदन ॥ नस्मराम्यनृतंवाक्यमिमौतुतवपुत्रकौ ॥ १८ ॥ बहुवर्षसहस्राणितपश्चर्यामयाकृता ॥ नोपाश्नीयांफलंतस्यादुष्टेयंयदिमैथिली ॥ १९ ॥ मनसाकर्मणावाचाभूतपूर्वंनकिल्बिषम् ॥ तस्याहंफलमश्नामिअपापामैथिलीयदि ॥ २० ॥ अहंपंचसुभूतेषुमनःषष्ठेषुराघव ॥ विचिंत्यसीताशुद्धेतिजग्राहवननिर्झरे ॥ २१ ॥ इयंशुद्धसमाचाराअपापापतिदेवता ॥ लोकापवादभीतस्यप्रत्ययंतवदास्यति ॥ २२ ॥ त स्मादियंनरवरात्मजशुद्धभावादिव्येनदृष्टिविषयेणमयाप्रदिष्टा ॥ लोकापवादकलुषीकृतचेतसायात्यक्तात्वयाप्रियतमाविदितापिशुद्धा ॥ ॥ २३ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेषण्णवतितमःसर्गः॥ ९६ ॥ ॥७॥ ॥ वाल्मीकिनैवमुक्तस्तुराघवःप्रत्यभाषत ॥ प्रांजलि र्जगतोमध्येदृष्ट्वातांवरवर्णिनीम् ॥ १ ॥ एवमेतन्महाभागयथावदसिधर्मवित् ॥ प्रत्ययस्तुममब्रह्मंस्तववाक्यैरकल्मषैः ॥ २ ॥

मनकिल्बिषंनभूतपूर्वम् मयाकिंचिदपिनकृतमित्यर्थः यद्यपापामैथिलीतिदातस्यकिल्बिषानाचरणस्यफलमश्नामिअश्नीयाम् अनेनसंकल्पपूर्वानिषिद्धत्यागोपिधर्मायेतिसूचितम् ॥ ॥२०॥पंचसुभूतेषुश्रोत्रादिपंचेंद्रियेषु जग्राहगृहीतवान् ॥२१॥२२॥दिव्येनदृष्टिविषयेणदिव्यज्ञानेनतवशुद्धाविदितापित्वयालोकापवादभीतेनत्यक्तेत्यन्वयः॥ २३ ॥ ॥ इ०रा० श्रीरा०रा०वा०आ०उ०षण्णवतितमःसर्गः ॥ ९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथसीतायाःशपथपूर्वभूमिप्रवेशः वाल्मीकिनेति एवमुक्तस्तवप्रत्ययंदास्यतीत्युक्तः ॥ १ ॥ एवमेतद्यद्यपि लंकायांसुरासुरसन्निधौप्रत्ययोदत्तस्तववाक्यैश्चशपथरूपैर्ममप्रत्ययोजातएवतथापिद्वेमहाभागब्रह्मन्त्वंयथावदसितदेवमेवप्रत्ययंकरोमीत्यर्थः ॥ २ ॥

॥३॥किमर्थंतर्हिपुनःप्रत्ययकरणंतत्राह लोकेति येनलोकापवादेनजानकीत्यक्तासलोकापवादोबलवान् अतस्तन्निवृत्तयेपुनःप्रत्ययकरणमितिभावः तवापिलोकवदेवास्यांशंकास्ति किंतत्रनेत्याहसेयमिति अपापेत्यभिजानतापिमयालोकभयात्त्यक्ता ॥४॥इमौमेपुत्रावितिचजानामिअथापिजगतोमध्येशुद्धायामेवमैथिल्यांमेप्रीतिरस्तु ॥५॥ सीतायाःशपथे शपथप्रसंगेइत्यर्थः ॥६॥७॥८॥९ शुद्धायामिति अस्यतथापीत्यादिः सीताशपथेतद्दर्शनेसंभ्रांताआदृताइत्यर्थः ॥१०॥ शुभपुण्यशब्दौशैत्यमांद्योपलक्षणौ दिव्यगंधःसन्निहितसर्वदेवशरीरवर्तिदिव्यचंदनमाल्यगंध सुरश्रेष्ठःसर्वपुण्यपापसाक्षी ॥११॥ तदद्भुतंदिव्यगंधवायुवहनंसर्वराष्ट्रेभ्यआगतामानवानिरैक्षंत पूर्वंयथाकृतयुगेदिव्यगंधवायुस्पर्शनंयथात्रेतायामप्यभू

प्रत्ययश्चपुरावृत्तोवैदेह्याःसुरसन्निधौ ॥ शपथश्चकृतस्तत्रतेनवेश्मप्रवेशिता॥३॥ लोकापवादोबलवान्येनत्यक्ताहिमैथिली ॥ सेयंलोकभयाद्ब्रह्मन्नपापेत्यभिजानता ॥ परित्यक्तामयासीतातद्भवान्क्षंतुमर्हति ॥४॥ जानामिचेमौपुत्रौमेयमजातौकुशीलवौ ॥ शुद्धायांजगतोमध्येमैथिल्यांप्रीतिरस्तुमे ॥५॥ अभिप्रायंतुविज्ञायरामस्यसुरसत्तमाः ॥ सीतायाःशपथेतस्मिन्सर्वएवसमागताः ॥६॥ पितामहंपुरस्कृत्यसर्वएवसमागताः ॥ आदित्यावसवोरुद्राविश्वेदेवामरुद्गणाः ॥७॥ साध्याश्चदेवाःसर्वेतेसर्वेचपरमर्षयः ॥ नागाःसुपर्णाःसिद्धाश्चतेसर्वेहृष्टमानसाः ॥८॥ दृष्ट्वा देवानृषींश्चैवराघवःपुनरब्रवीत् ॥ प्रत्ययोमेनरश्रेष्ठऋषिवाक्यैरकल्मषैः ॥९॥ शुद्धायांजगतोमध्येवैदेह्यांप्रीतिरस्तुमे ॥ सीताशपथसंभ्रांताः सर्वएवसमागताः ॥१०॥ ततोवायुःशुभःपुण्योदिव्यगंधोमनोरमः ॥ तंजनौघंसुरश्रेष्ठोह्लादयामाससर्वतः ॥११॥ तदद्भुतमिवाचिंत्यंनिरैक्षंतसमाहिताः ॥ मानवाःसर्वराष्ट्रेभ्यःपूर्वंकृतयुगेयथा ॥ १२॥ सर्वान्समागतान्दृष्ट्वासीताकाषायवासिनी ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यमधोदृष्टिरवाङ्मुखी ॥ १३ ॥ यथाहंराघवादन्यंमनसापिनचिंतये ॥ तथामेमाधवीदेवीविवरंदातुमर्हति ॥१४॥ मनसाकर्मणावाचायथारामंसमर्चये ॥ तथामेमाधवीदेवीविवरंदातुमर्हति ॥ १५ ॥ यथैतत्सत्यमुक्तंमेवेद्मिरामात्परंनच ॥ तथामेमाधवीदेवीविवरंदातुमर्हति ॥ १६ ॥

दित्यर्थः रामसान्निध्यादन्नाश्चर्यमपिसाधारणदृष्ट्याश्चर्यमितीवशब्दः ॥१२॥ ततःसीताचतुर्दशभुवनस्थजनानेकत्रमिलितान् दृष्ट्वाअपवादपरिहारायशपथव्याजेनस्वपदंप्रवेष्टुकामाह सर्वानिति काषायवासिनीतपस्युचितवासोधारिणीपातिव्रत्योचिताधोदृष्टिर्विवरयावनायमहीनिरीक्षणार्थंचअतएवावाङ्मुखी ॥१३॥ यथाहंराघवादन्यंमनसापिनचिंतयामीति सत्यंतथासत्येनचिरकालवियोगेपिपातिव्रत्यपरिपालनक्लेशखिन्नायास्तज्जनितपरमदुःखसमाप्तयेपुनरपिभुवंप्रवेष्टुंमाधवीदेवीमाधवपत्नीभूदेवीविवरंरंध्रंदातुमर्हति एवमग्रेपिव्याख्येयम् ॥१४॥१५॥ अयंस्वपदप्रवेशोद्योगःसीतायाभृगुप्रार्थनयोपेंद्रावतारेमानुषेलोकेंगीकृतपत्नीवियोगस्यप्रागुक्तास्मद्रीत्यांगीकृततदर्थवाल्मीकिशापस्यचरामस्याभिप्रायज्ञानादेववाल्मीक्याश्रममगमनवादितिनरामप्रतिकूलाचरणप्रसक्तिःसीतायाइतिबोध्यम् अनंतरंरामस्यभूमिनाशपर्यंतंकोपोदयस्तुमनुष्यावतारनटनमात्रमित्यदोषः ॥ १६ ॥ ॥ ९८ ॥

शपंत्यांएवंत्रिःशपंत्यांतदनिर्वाच्यमद्भुतंप्रादुरासीत् किंतदद्भुतंतत्राह भूतलादुत्थितम् नागैस्तक्षकादिभिःशिरोभिर्ध्रियमाणंसिंहासनमदृश्यतेतिशेषः दिव्येनवपुषाअमानुषरचना
विशेषेणोपलक्षितम् दिव्यरत्नभूषितैरनेकैरित्यर्थः पाद्मेतु नानारत्नमयंपीठंपृष्ठेकृत्वाखगेश्वरः रसातलादाविरभूद्विस्मयंजनयन्नृणाम् तस्मिन्पीठेमहादेवींहस्ताभ्यांगृह्यमैथिलीम्
स्वागतेनाभिनंद्येमांसन्निवेश्यतिरोदधे साचदिव्याप्सरोभिस्तुपूज्यमानासनातनी वैनतेयंसमारुह्यअर्चिरादिपथाद्रमा दासीगणैःपूर्वभवैःसंवृताजगदीश्वरी संप्राप्तापरमंधामयोगिग
म्यंसनातनं रसातलप्रविष्टांतांदृष्ट्वासर्वेप्रचुक्रुशुरित्युक्तम् नागैर्ध्रियमाणंप्रादुर्भूतंदृष्ट्वादिव्येनवपुषागरुडोजग्राहेतिशेषोबोध्यः रसातलंप्रविशंतीमित्यस्यअदृश्यायांजायमानायामि

तथाशपंत्यांवैदेह्यांप्रादुरासीत्तदद्भुतम् ॥ भूतलादुत्थितंदिव्यंसिंहासनमनुत्तमम् ॥१७॥ ध्रियमाणंशिरोभिस्तुनागैरमितविक्रमैः ॥ दिव्यं
दिव्येनवपुषादिव्यरत्नविभूषितैः ॥१८॥ तस्मिंस्तुधरणीदेवीबाहुभ्यांगृह्यमैथिलीम् ॥ स्वागतेनाभिनंद्यैनामासनेचोपवेशयत् ॥ १९ ॥ ता
मासनगतांदृष्ट्वाप्रविशंतींरसातलम् ॥ पुष्पवृष्टिरविच्छिन्नादिव्यासीतामवाकिरत् ॥२०॥ साधुकारश्चसुमहान्देवानांसहसोत्थितः ॥ साधु
साध्वितिवैसीतेयस्यास्तेशीलमीदृशम् ॥२१॥ एवंबहुविधावाचोह्यंतरिक्षगताःसुराः ॥ व्याजह्रुर्हृष्टमनसोदृष्ट्वासीताप्रवेशनम् ॥२२॥ यज्ञ
वाटगताश्चापिमुनयःसर्वएवते ॥ राजानश्चनरव्याघ्राविस्मयान्नोपरेमिरे ॥२३॥ अंतरिक्षेचभूमौचसर्वेस्थावरजंगमाः ॥ दानवाश्चमहाका
याःपातालेपन्नगाधिपाः ॥ २४ ॥ केचिद्विनेदुःसंहृष्टाःकेचिद्ध्यानपरायणाः ॥ केचिद्रामंनिरीक्षंतेकेचित्सीतामचेतसः ॥२५ ॥ सीताप्रवेशनं
दृष्ट्वातेषामासीत्समागमः ॥ तन्मुहूर्तमिवात्यर्थंसमंसंमोहितंजगत् ॥ २६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडे
सप्तनवतितमःसर्गः ॥ ९७ ॥ ॥छ॥ ॥ रसातलंप्रविष्टायांवैदेह्यांसर्ववानराः ॥ चुक्रुशुःसाधुसाध्वीतिमुनयोरामसन्निधौ ॥ १ ॥ दंडका
ष्ठमवष्टभ्यबाष्पव्याकुलितेक्षणः ॥ अवाक्शिरादीनमनारामोह्यासीत्सुदुःखितः ॥ २॥ सरुदित्वाचिरंकालंबहुशोबाष्पमुत्सृजन् ॥ क्रोधशो
कसमाविष्टोरामोवचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥ अभूतपूर्वंशोकंमेमनःस्प्रष्टुमिवेच्छति ॥ पश्यतोमेयथानष्टासीताश्रीरिवरूपिणी॥४॥

त्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ दिव्यास्वर्गभवा अतःपरंभगवतोप्यागमनंशीघ्रमितिसंतोषेणपुष्पवृष्टिः ॥२०॥२१॥२२ ॥ विस्मयादाश्चर्यमूलकाभिवंदनव्यवहारान्नोपरेमिरे
नोपरताबभूवुः ॥ २३ ॥ सर्वेस्थावरजंगमाश्चेतनाचेतनाः तत्राचेतनाअपिससंज्ञाभूत्वासीतायाअयशोगतमितिसंदृष्टाबभूवुः ॥ २४ ॥ अचेतसोविसंज्ञाः ॥ २५ ॥ सीताप्रवे
शनंदृष्ट्वातेषांमुन्यादीनांसमागमःसंबंधआसीत् हर्षादिभिरितिशेषः यदेवंतस्मात्समंसर्वंजगत्मुहूर्तमत्यर्थंसम्मोहितमिवसम्मोहितमेवाभूत् ॥२६॥ ॥ इ०रा०श्रीरा०वा०आ०
उ०सप्तनवतितमःसर्गः ॥९७॥ ॥छ॥ ॥ अथरामस्यसीतांतर्धानजंक्रोधंभगवांस्तत्त्वबोधनेनशमयति रसातलमिति साधुसाध्वीतिदीर्घआर्षः ॥१॥ दंडरूपंकाष्ठंदंडकाष्ठंदीक्षि
तेनसोमक्रयपर्यंतंधारणीयमौदुंबरंदंडमवष्टभ्येत्यर्थःएतदवष्टंभःशोकग्लानिवशात् ॥२॥३॥ पूर्वंरावणेनासन्निधौसीतानष्टानाशमदर्शनंप्रापिता संप्रतितुपश्यतोमेपश्यंतंमामनादृत्यरू

पिणीश्रीरिवसीतानष्टाऽदर्शनंप्रापितायथायतोतोमेमनःअभूतपूर्वंशोकंस्प्रष्टुमिवेच्छति ॥४ ॥ महोदधेःपारेलंकांगतासासीताऽदर्शनंप्राप्ता ततःलंकातः ॥ ५॥ यथामामवगच्छासि
मद्बलंवराहावतारादौत्वमेवजानासीत्यर्थः ॥६॥७॥ विवरंवाप्रयच्छ प्रविश्यतयासहस्थातुमितिभावः ॥ ८ ॥ अहंमैथिलीकृतेमत्तःप्राप्तमोहइत्यर्थः महीतलेप्रविष्टामितिशेषः ॥
॥९॥१०॥११॥ ननुकथमिदानींसंतापापगमइतिचेत्तस्यस्वतत्त्वाज्ञाननटनादिमूलकत्वात् स्वतत्त्वस्मरणनटनमेवकुर्वित्याह स्मरत्वंपूर्वकंभावमिति वैष्णवमित्यर्थः आत्मानंचेद्वि
जानीयादयमस्मीतिपुरुषः किमिच्छन्कस्यकामायशरीरमनुसंज्वरेदितिश्रुतेः मंत्रंदेवैःसहावतारसमयेकृतं मानुषभावमूलरावणवधाश्वमेधयागांतसर्वकरणानांनिर्वृत्तत्वेनेदानींतत्त्वा
वरणनाटनेनफलाभावइतिभावः ॥१२ ॥ ननुकिंमांत्वंस्मारयसीत्यत्राह नेति विस्मृततत्त्वमिवस्मरणंकुर्वितिनप्रार्थयामि किंतुइमंमुहूर्तमस्मिन्कालेहेदुर्धर्षवैष्णवमात्मानंइहजन्मप्रा

साऽदर्शनंपुरासीतालंकांपारेमहोदधेः ॥ ततश्चापिमयानीताकिंपुनर्वसुधातलात् ॥ ५॥ वसुधेदेविभवतिसीतानिर्यात्यतांमम ॥ दर्शयिष्या
मिवारोषंयथामामवगच्छसि ॥ ६ ॥ कामंश्वश्रूर्ममैवत्वंत्वत्सकाशात्तुमैथिली ॥ कर्षताफालहस्तेनजनकेनोद्धृतापुरा ॥ ७ ॥ तस्मान्निर्यात्य
तांसीताविवरंवाप्रयच्छमे ॥ पातालेनाकपृष्ठेवावसेयंसहितस्तया ॥ ८ ॥ आनयत्वंहितांसीतांमत्तोहंमैथिलीकृते ॥ नमेदास्यसिचेत्सी
तांयथारूपांमहीतले ॥ ९ ॥ सपर्वतवनांकृत्स्नांव्यथयिष्यामितेस्थितिम् ॥ नाशयिष्याम्यहंभूमिंसर्वमापोभवंत्विह ॥ १० ॥ एवंब्रुवाणेका
कुत्स्थेक्रोधशोकसमन्विते ॥ ब्रह्मासुरगणैःसार्धमुवाचरघुनंदनम् ॥११॥ रामरामनसंतापंकर्तुमर्हसिसुव्रत ॥स्मरत्वंपूर्वकंभावंमंत्रंचामित्रक
र्शन ॥ १२ ॥ नखलुत्वांमहाबाहोस्मारयेयमनुत्तमम् ॥ इमंमुहूर्तंदुर्धर्षस्मरत्वंजन्मवैष्णवम् ॥ १३ ॥ सीताहिविमलासाध्वीतवपूर्वपराय
णा ॥ नागलोकंसुखंप्रायात्त्वदाश्रयतपोबलात् ॥ १४ ॥ स्वर्गेतेसंगमोभूयोभविष्यतिनसंशयः ॥ अस्यास्तुपरिषन्मध्येयद्ब्रवीमिनिबोध
तत् ॥ १५ ॥ एतदेवहिकाव्यंतेकाव्यानामुत्तमंश्रुतम् ॥ सर्वंविस्तरतोरामव्याख्यास्यतिनसंशयः ॥ १६॥

स्वंतंस्मर ध्यानेनपश्येत्यर्थः एतावत्पर्यंतंकार्यनिर्वाहायमनुष्योहमितिध्य।नेनतथाभावंनाटितवानपिइदानींतत्त्यजेत्यर्थः तंखलुत्वामितिपाठेअनुत्तमंसमाभ्याधिकराहितंब्रह्मस्वरू
पंतमुपनिषत्प्रसिद्धंस्मारयेयंस्मरणायप्रार्थये किंस्मर्तव्यत्वेनप्रार्थयसीत्यत्राह इममिति पूर्ववदेवार्थः भृंगकीटन्यायेनतद्ध्यानतस्तद्भावनाटनमितिभावः भगवतोरामस्यतथानाटनाद्ब्रह्मा
पिस्मारयेयमित्यादिप्रयुक्तवानितिध्येयं नत्वेतावताभगवतोवस्तुतस्तद्भावप्राप्तिरितिध्येयम् ॥१३॥मामाश्रितासीताएवंगतेत्वयापिनशोकःकार्यइत्याह सीतेति विमलास्वतएवसर्वावद्य
शून्यावस्तुतस्तस्यास्त्वदभिन्नत्वादितिभावः तवपूर्वपरायणातवप्रकृतिप्राप्तिसमुत्सुका त्वदाश्रयस्त्वदाश्रयणंतद्रूपतपोबलात् नागलोकगमनव्याजेननागलोकंविष्णुलोकंसुखंप्राया
त् तपःपूर्वपरायणेतिपाठे पूर्ववेदवतीदेहेनुष्ठिततपःशेषानुष्ठानपरायणेत्यर्थइतिकतकः तदनुष्ठानंरावणवधादिरूपमेवेतिभाति॥ १४ ॥ अस्याःसंगमश्चतेभूयःस्वर्गेपरस्वर्गेब्रह्मलो
केभविष्यतिनान्यत्र परिषदितिलुप्तषष्ठ्यंतम् ॥ १५ ॥ एतत्काव्यमेवोत्तमंश्रुतंसर्वंज्ञापनीयंविस्तरतोव्याख्यास्यतिज्ञापयिष्यति ॥ १६ ॥

कुतएवंतत्राह जन्मेति सुखदुःखोपसेवनंसुखदुःखोपसेवाकथनरूपंभविष्यदुत्तरंचेति सीतोपसंहारादुत्तरंयत्तेचरितंभविष्यातितत्सर्वमिहकाव्येत्रिकालज्ञेनकृतंकृतानिबंधनम् ॥ १७ ॥ त्वयित्वच्चरितविषये त्वत्तोराघवादृतेऽन्यःकाव्यानांयशोभाक्काव्यप्रकाश्ययशोभाक्कश्चिदपिनार्हतिकाव्यनायकतामितिभावः अन्येषांवर्णनीयगुणशून्यत्वात्सर्वेकवयो यापिरामचरितमेवप्रायेणाश्रयंति ॥ १८ ॥ अस्यकाव्यस्यमहत्त्वंसर्वमहतामयेवपरिग्रहादित्याह श्रुतमिति तेएतत्त्वत्संबंधीदंकाव्यं स्वस्यश्रोतव्यत्वेहेतुः सत्यवाक्यमिति त त्रापिहेतुरनावृतमिति अविद्यामूलप्रलापरहितं अतएवदिव्यं पूर्वंश्रुतंकाव्यरूपिण्यादेव्यामुखादेवेतिशेषः ॥ १९ ॥ भविष्यंभविष्यद्विषयंशेषंशृणु ॥ २० ॥ किंतत्राह उत्तरं नामेति उत्तराख्योयःकाव्यस्यशेषोस्तितच्छृणुष्वहेमहातेजः ऋषिभिर्ब्रह्मलोकस्थैर्ऋषिभिः ॥ २१ ॥ अतिरहस्यत्वाच्चनायमंशःसर्वैःश्रोतव्यइत्याह नेति परमऋषिणापरमराज

जन्मप्रभृतितेवीरसुखदुःखोपसेवनम् ॥ भविष्यदुत्तरंचेहसर्वंवाल्मीकिनाकृतम् ॥ १७ ॥ आदिकाव्यमिदंरामत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितम् ॥ नह्य न्योर्हतिकाव्यानांयशोभाग्राघवादृते ॥१८॥ श्रुतंतेपूर्वमेतद्धिमयासर्वंसुरैःसह ॥ दिव्यमद्भुतरूपंचसत्यवाक्यमनावृतम् ॥१९॥ सत्वंपुरुषशार्दू लधर्मेणसुसमाहितः॥शेषंभविष्यंकाकुत्स्थकाव्यंरामायणंशृणु ॥२०॥ उत्तरंनामकाव्यस्यशेषमत्रमहायशः ॥ तच्छृणुष्वमहातेजऋषिभिः सार्धमुत्तमम् ॥२१॥ नखल्वन्येनकाकुत्स्थश्रोतव्यमिदमुत्तमम् ॥ परमऋषिणावीरत्वयैवरघुनंदन ॥ २२ ॥ एतावदुक्त्वावचनंब्रह्मात्रिभुवने श्वरः ॥ जगामत्रिदिवंदेवोदेवैःसहसबांधवैः॥२३॥येचतत्रमहात्मानऋषयोब्राह्मलौकिकाः॥ब्रह्मणासमनुज्ञातान्यवर्ततमहौजसः॥२४॥उत्तरं श्रोतुमनसोभविष्यंयच्चराघवे ॥ ततोरामःशुभांवाणींदेवदेवस्यभाषिताम् ॥ २५ ॥ श्रुत्वापरमतेजस्वीवाल्मीकिमिदमब्रवीत् ॥ भगवन् श्रोतुमनसऋषयोब्राह्मलौकिकाः ॥ २६ ॥ भविष्यदुत्तरंयन्मेश्वोभूतेसंप्रवर्तताम् ॥ एवंविनिश्चयंकृत्वासंप्रगृह्यकुशीलवौ ॥ २७॥ तंजनौ घंविसृज्याथपर्णशालामुपागमत् ॥ तामेवशोचतःसीतांसाव्यतीताचशर्वरी ॥२८॥ ॥इ०श्रीम०वा०आ०उ०अष्टनवतितमःसर्गः॥९८॥

रजन्यांतुप्रभातायांसमानीयमहामुनीन् ॥ गीयतामविशंकाभ्यांरामःपुत्रावुवाचह ॥ १ ॥ ततःसमुपविष्टेषुमहर्षीषुमहात्मसु ॥ भविष्यदु त्तरंकाव्यंजगतुस्तौकुशीलवौ ॥ २ ॥

र्षिणात्वयैवश्रोतव्यं नान्येनलक्ष्मणादिनेत्यर्थः एवंभगवतःपरमादरः काव्यस्यस्वावताराविषयत्वादितिबो ध्यम् ॥ २२ ॥ सबांधवैर्देवैःसहेत्यर्थः ॥ २३ ॥ तत्रसदसि ब्राह्मलौकिकाब्रह्मलोकार्हाःन्यवर्ततउत्तरंश्रोतुमितिशेषः ब्रह्मणासहचलिताअपिपुनर्निवृत्ताइत्यर्थः ॥ २४ ॥ तदेवाहोत्तरमिति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ पर्णशालामुपागमदितिपाठेयज्ञावसानएवसीतांतर्धानात्ततःपरंदीक्षितत्वाभावेनान्यत्रगंतुंशक्यत्वात्पुत्राभ्यांसहवाल्मीकिपर्णशालां रामःप्राप्तवानित्यर्थः कर्मशालामुपागमदितिपाठांतरम् ॥ २८॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टनवतितमःसर्गः॥९८ ॥

अथराममातृणांपरलोकप्राप्तिः रजन्यामिति गीयतामित्युवाच अविशंकाभ्यांमत्पुत्रत्वविषयशंकारहिताभ्यांमातृवियोगदुःखरहिताभ्यांच ॥ १ ॥ २ ॥

सत्यसंपदास्वस्यसत्यवैभवेन तस्ययज्ञस्यावसानेसीतानिर्याणोत्तरकाले ॥ ३ ॥ ४ ॥ वित्तपूर्वंवित्तदानपूर्वम् ॥ ५ ॥६॥ यज्ञेयज्ञेप्रतियज्ञं भवत्अभवत् ॥७॥ दशवर्षसहस्रा
णीतियागकालमर्यादेयंनतुसीतावियोगानंतरंतावान्यागकालइतिकतकस्तत्रसीतावियोगानंतरंतावतोयागकालत्वेकिंबाधकमितिचिंत्यं नतुभूमौसीतागमनोत्तरमितिवक्तुंयुक्तम् ॥
॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ स्थितास्थितानि अनुरंजंतिअनुरंजयंति ॥ ११ ॥ सुभिक्षमभवदितिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ पौत्राःकुशलवाद्याः ॥ १४ ॥ अन्वियायतस्याअनुपश्च।

प्रविष्टायांतुसीतायांभूतलंसत्यसंपदा ॥ तस्यावसानेयज्ञस्यरामःपरमदुर्मनाः ॥३॥ अपश्यमानोवैदेहींमेनेशून्यमिदंजगत् ॥ शोकेनपर
मायस्तोनशांतिंमनसागमत् ॥४॥ विसृज्यपार्थिवान्सर्वान्ऋक्षवानरराक्षसान् ॥ जनौघंविप्रमुख्यानांवित्तपूर्वंविसृज्यच ॥ ५ ॥ ततोविसृज्य
तान्सर्वान्रामोराजीवलोचनः ॥ हृदिकृत्वासदासीतामयोध्यांप्रविवेशह ॥ ६ ॥ नसीतायाःपरांभार्यांवव्रेसरघुनंदनः ॥ यज्ञेयज्ञेचपत्न्यर्थं
जानकींकांचनीभवत् ॥७॥ दशवर्षसहस्राणिवाजिमेधानथाकरोत् ॥ वाजपेयान्दशगुणांस्तथाबहुसुवर्णकान् ॥८॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यां
गोसवैश्चमहाधनैः ॥ ईजेक्रतुभिरन्यैश्चसश्रीमानाप्तदक्षिणैः ॥९॥ एवंसकालःसुमहान्राज्यस्थस्यमहात्मनः ॥ धर्मेप्रयतमानस्यव्यतीया
द्राघवस्यच ॥१०॥ ऋक्षवानररक्षांसिस्थितारामस्यशासने ॥ अनुरंजंतिराजानोह्यहन्यहनिराघवम् ॥११॥ कालेवर्षतिपर्जन्यःसुभिक्षंवि
मलादिशः ॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णंपुरंजनपदास्तथा ॥ १२ ॥ नाकालेम्रियतेकश्चिन्नव्याधिःप्राणिनांतथा ॥ नानर्थोविद्यतेकश्चिद्रामेराज्यंप्रशा
सति ॥ १३ ॥ अथदीर्घस्यकालस्यराममातायशस्विनी ॥ पुत्रपौत्रैःपरिवृताकालधर्ममुपागमत् ॥ १४ ॥ अन्वियायसुमित्राचकैकेयीचय
शस्विनी ॥ धर्मंकृत्वाबहुविधंत्रिदिवेपर्यवस्थिता ॥ १५ ॥ सर्वाःप्रमुदिताःस्वर्गेराज्ञादशरथेनच ॥ समागतामहाभागाःसर्वधर्मंचलेभिरे
॥१६॥ तासांरामोमहादानंकालेकालेप्रयच्छति ॥ मातृणामविशेषेणब्राह्मणेषुतपस्विषु ॥१७॥ पित्र्याणिब्रह्मरत्नानियज्ञान्परमदुस्तरान् ॥
चकाररामोधर्मात्मापितॄन्देवान्विवर्धयन् ॥ १८ ॥ एवंवर्षसहस्राणिबहून्यथययुःसुखम् ॥ यज्ञैर्बहुविधंधर्मंवर्धयानस्यसर्वदा ॥ १९ ॥

तद्द्वयायकालधर्ममितिशेषः बहुविधंनानाप्रकारम् ॥ १५ ॥ सर्वधर्मंसर्वधर्मसाध्यसुखभोगम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ पित्र्याणिपितृकर्मापेक्षितानिब्रह्मरत्नानिब्राह्मणदेयोत्तमवस्तूनि
प्रयच्छतिस्मेत्यनुकर्षः बहुरत्नानीतिपाठांतरंपितॄन्देवान्विवर्धयन्पूजयन् यज्ञांश्चकारेति पिंडपितृयज्ञानित्यर्थः १८ ॥ वर्धयानस्यवर्धयमानस्य यज्ञैर्बहुविधैर्देवान्वर्धयानस्येति
पाठांतरं यत्तुएवंप्रशासतस्तस्यराघवस्यमहेश्वरि अत्ययादशसाहस्रंरममाणस्यसीतयेतिपाद्मेउक्तं तत्रसीतयाभूमौस्थितयास्थितस्यरममाणस्यराज्यंकुर्वतइत्यर्थःसाहस्रमिति
स्वार्थेण अत्ययाद्वर्षसाहस्रमितिपाठेसहस्राणांसमूहःसाहस्रंसहस्रसमूहइत्यर्थकतयादशसहस्रेत्यर्थकमेव आयुस्तस्यैकादशसहस्रवर्षाणि ॥ १९ ॥

इ०रा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०एकोनशततमःसर्गः ॥ ९९ ॥ ॥ अथरामेणगंधर्वदेशंप्रतिसपुत्रस्यभरतस्यप्रेषणं कस्यचिदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अश्वपतिनः नुमार्षः अश्वपतेरित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रतिपदंप्रत्येकंसर्वंसर्वप्रकारंकुशलंपृष्ट्वामातुलस्यकुशलंपृष्ट्वा ॥ ६॥७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ गंधर्वविषयोगंधर्वदेशः ॥१०॥ सिंधोःसिंधुनदस्योभयतः

इ०श्रीम०वा०आ०उ०यज्ञावसानंनामैकोनशततमःसर्गः ॥९९ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्ययुधाजित्केकयोनृपः ॥ स्वगुरुंप्रेषयामासराघवाय महात्मने ॥ १ ॥ गार्ग्यमंगिरसःपुत्रंब्रह्मर्षिममितप्रभम् ॥ दशचाश्वसहस्राणिप्रीतिदानमनुत्तमम् ॥ २ ॥ कंबलानिचरत्नानिचित्रवस्त्रम थोत्तमम्॥रामायप्रददौराजाशुभान्याभरणानिच ॥३॥श्रुत्वातुराघवोधीमान्महर्षिंगार्ग्यमागतम् ॥ मातुलस्याश्वपतिनःप्रहितंतन्महाधनम् ॥४॥ प्रत्युद्गम्यचकाकुत्स्थःक्रोशमात्रंसहानुजः॥गार्ग्यंसंपूजयामासयथाशक्रोबृहस्पतिम् ॥ ५ ॥ तथासंपूज्यतमृषिंतद्धनंप्रतिगृह्यच ॥ पृ ष्ट्वाप्रतिपदंसर्वंकुशलंमातुलस्यच ॥६॥ उपविष्टंमहाभागंरामःप्रष्टुंप्रचक्रमे ॥ किमाहमातुलोवाक्यंयदर्थंभगवानिह ॥ ७ ॥ प्राप्तोवाक्यवि दांश्रेष्ठःसाक्षादिवबृहस्पतिः ॥ रामस्यभाषितंश्रुत्वामहर्षिःकार्यविस्तरम् ॥ ८ ॥ वक्तुमद्भुतसंकाशंराघवायोपचक्रमे ॥ मातुलस्तेमहाबाहो वाक्यमाहनरर्षभः ॥ ९ ॥ युधाजित्प्रीतिसंयुक्तंश्रूयतांयदिरोचते ॥ अयंगंधर्वविषयःफलमूलोपशोभितः ॥१०॥ सिंधोरुभयतःपार्श्वेदेशः परमशोभनः ॥ तंचरक्षंतिगंधर्वाःसायुधायुद्धकोविदाः ॥ ११ ॥ शैलूषस्यसुतावीरतिस्रःकोट्योमहाबलाः ॥ तान्विनिर्जित्यकाकुत्स्थगंधर्व नगरंशुभम् ॥ १२ ॥ निवेशयमहाबाहोस्वेपुरेसुसमाहिते ॥ अन्यस्यनगतिस्तत्रदेशःपरमशोभनः ॥ रोचतांतेमहाबाहोनाहंत्वामहितंव दे ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वाराघवःप्रीतोमहर्षेर्मातुलस्यच॥उवाचबाढमित्येवभरतंचान्ववैक्षत ॥१४॥ सोब्रवीद्राघवःप्रीतःसांजलिप्रग्रहोद्विजम् ॥इ मौकुमारौतंदेशंब्रह्मर्षेविचरिष्यतः ॥१५॥ भरतस्यात्मजौवीरौतक्षःपुष्कलएवच ॥ मातुलेनसुगुप्तौतुधर्मेणसुसमाहितौ ॥१६॥ भरतंचाग्र तःकृत्वाकुमारौसबलानुगौ ॥ निहत्यगंधर्वसुतान्द्वेपुरेविभजिष्यतः ॥ १७ ॥ निवेश्यतेपुरवरेआत्मजौसान्निवेश्यच ॥आगमिष्यतिमेभूयः सकाशमतिधार्मिकः ॥ १८ ॥ ब्रह्मर्षिमेवमुक्त्वातुभरतंसबलानुगम् ॥ आज्ञापयामासतदाकुमारौचाभ्यषेचयत् ॥ १९ ॥

पार्श्वेवर्तमानःपरमशोभनोयंदेशोऽस्मद्देशसमीपेवर्तते ॥११॥ शैलूषोगंधर्वराजः गंधर्वनगरंचविनिर्जित्येत्यनुकर्षः ॥ १२॥ स्वेपुरेनिवेशय तद्देशेइतिशेषःअन्यस्यत्वद्व्यतिरिक्तस्यतत्र देशेगतिःप्राप्तिप्रसक्तिर्जयप्रसक्तिश्चनास्ति एवंतत्साधनेकोलाभस्तत्राह देशःपरमशोभनइति ॥१३॥ भरतं चान्ववैक्षत तवायमंशइत्यबोधयदित्यर्थः ॥१४ ॥ अथराघवोरामोद्वि जमब्रवीत् ॥१५॥ तक्षइत्यकारांतः मातुलेनभरतमातुलेनयुधाजिता॥१६॥१७॥पुरवरेनिवेश्यनिर्माय्यात्मजौसान्निवेश्यतयोःपुरयोरितिशेषः। अतिधार्मिकोभरतः ॥ १८ ॥ १९ ॥

अंगिरःसुतंगार्ग्यम् ॥ २० ॥ शक्रयुक्तेवइंद्रनियुक्तादेवसेनेवराघवानुगतारामानुगता दूरंएकाद्विवासपर्यंतमित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सेनायाअग्रतोययुः पिशिताशिनाम
ग्रतोयानंसुशकुनं अभिमुखागमनमेवापशकुनमितिभावः ॥ २४ ॥ केकयंकेकयदेशंयुधाजितंवा ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरा॰श्रीरा॰रा॰वा॰आ॰उ॰शततमःसर्गः ॥ १००॥
अथभरतेनगंधर्वविजयः श्रुत्वेति सेनापतिंप्राप्तंयुद्धसन्नाहवंतमागतंश्रुत्वा ॥ १ ॥ २ ॥ लघुविक्रमैर्योधैरित्यर्थः सबलौचतुरंगबलसहितौ सपदानुगौशूद्रवैश्यायनुचरसहितौ

नक्षत्रेणचसौम्येनपुरस्कृत्यांगिरःसुतम् ॥ भरतःसहसैन्येनकुमाराभ्यांविनिर्ययौ॥२०॥ सासेनाशक्रयुक्तेवनगरान्निर्ययावथ॥राघवानुगता
दूरंदुराधर्षासुरैरपि ॥२१॥ मांसाशिनश्चयेसत्वारक्षांसिसुमहांतिच ॥ अनुजग्मुर्हिभरतंरुधिरस्यपिपासया ॥ २२ ॥ भूतग्रामाश्चबहवोमां
सभक्षाःसुदारुणाः ॥ गंधर्वपुत्रमांसानिभोक्तुकामाःसहस्रशः ॥ २३ ॥ सिंहव्याघ्रवराहाणांखेचराणांचपक्षिणाम् ॥ बहूनिवैसहस्राणिसेना
यायपुरग्रतः ॥२४॥ अध्यर्धमासमुषितापथिसेनानिरामया॥हृष्टपुष्टजनाकीर्णाकेकयंसमुपागमत् ॥ २५ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकी
येआदिकाव्येउत्तरकांडेशततमःसर्गः ॥१००॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रुत्वासेनापतिंप्राप्तंभरतंकेकयाधिपः ॥ युधाजिद्गर्गसहितंपरांप्रीतिमुपाग
मत् ॥ १ ॥ सनिर्ययौजनौघेनमहताकेकयाधिपः ॥ त्वरमाणोभिचक्रामगंधर्वान्केकयाधिपः ॥ २ ॥ भरतश्चयुधाजिच्चसमेतौलघुविक्रमैः
गंधर्वनगरंप्राप्तौसबलौसपदानुगौ ॥ ३ ॥ श्रुत्वातुभरतंप्राप्तंगंधर्वास्तेसमागताः ॥ योद्धुकामामहावीर्याव्यनदंस्तेसमंततः ॥ ४ ॥ ततः
समभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणम् ॥ सप्तरात्रंमहाभीमंनचान्यतरयोर्जयः ॥ ५॥ खड्गशक्तिधनुर्ग्राहानद्यःशोणितसंस्रवाः ॥ नृकलेवरवाहिन्यः
प्रवृत्ताःसर्वतोदिशम् ॥६॥ ततोरामानुजःक्रुद्धःकालस्यास्त्रंसुदारुणम् ॥ संवर्तंनामभरतोगंधर्वेष्वभ्यचोदयत् ॥७॥ तेबद्धाःकालपाशेनसंव
र्तेनविदारिताः ॥ क्षणेनाभिहतास्तेनतिस्रःकोट्योमहात्मना ॥८॥ तद्युद्धंतादृशंघोरंनस्मरंतिदिवौकसः ॥ निमेषांतरमात्रेणतादृशानांमहा
त्मनाम् ॥ ९ ॥ हतेषुतेषुसर्वेषुभरतःकेकयीसुतः ॥ निवेशयामासतदासमृद्धेद्वेपुरोत्तमे ॥ १० ॥ तक्षंतक्षशिलायांतुपुष्कलंपुष्कलावते ॥ गंध
र्वदेशेरुचिरेगांधारविषयेचसः ॥ ११ ॥ धनरत्नौघसंकीर्णेकाननैरुपशोभिते ॥ अन्योन्यसंघर्षकृतेस्पर्धयागुणविस्तरैः ॥ १२ ॥

॥ ३ ॥ व्यनदन्गर्जंतिस्म ॥ ४ ॥ ५ ॥ खड्गादिरूपाग्राहायासुताः नृकलेवराणिवहंतिताः ॥ ६ ॥ संवर्तनामप्रलयकालानलाख्यम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ दिवौकसोनस्मरंति निमे
षमात्रेणत्रिकोटिगंधर्ववधोऽसंभाव्यइतिस्थितवंतः ॥ ९ ॥ द्वेपुरोत्तमेतक्षशिलापुष्कलावताख्ये ॥ १० ॥ गंधर्वदेशेतक्षशिलायांतक्षंतक्षाख्यंपुत्रम् गांधारदेशेपुष्कलावतेनगरे
पुष्कलम् ॥ ११ ॥ गुणविस्तरैर्हेतुभिरन्योन्यस्पर्धयाअन्योन्यसंघर्षकृतेकृतान्योन्यसंघर्षे अहमेवगुणोत्तरमितिकृतान्योन्यविवादेइवदृश्यमानेइत्यर्थः ॥ १२ ॥

अकिल्बिषैर्धर्मन्यायोपेतैर्व्यवहारैः क्रयविक्रयादिव्यापारैः ॥ १३ ॥ विस्तरैरनुक्तपदार्थविस्तरैरुपशोभिते सुरुचिरैर्गृहमुख्यैरुपशोभिते विमानैः सप्तभूमिप्रासादैः ॥ १४ ॥ देवताय
तनविस्तरैर्विस्तारैरित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ स्वस्माद्यथावृत्तं गंधर्ववधं देशस्य निवेशनं च शशंस अस्य भरतस्य वाक्यं श्रुत्वा राघवो रामः प्रीतो बभूव ॥ १८ ॥ ॥ इ० रा० वा०
आ० उ० एकोत्तरशततमः सर्गः ॥ १०१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथ लक्ष्मणकुमारयो राज्ये निवेशनम् तदिति भ्रातृभिरिति बहुवचनं द्वित्वे आर्षम् ॥ १ ॥ हे सौमित्रे तव मौ कुमारौ रा

उभे सुरुचिरप्रख्ये व्यवहारैरकिल्बिषैः ॥ उद्यानयानसंपूर्णे सुविभक्तांतरापणे ॥१३॥ उभे पुरवरे रम्ये विस्तरैरुपशोभिते ॥ गृहमुख्यैः सुरुचि
रैर्विमानैर्बहुभिर्वृते ॥१४॥ शोभिते शोभनीयैश्च देवायतनविस्तरैः ॥ तालैस्तमालैस्तिलकैर्बकुलैरुपशोभिते ॥ १५ ॥ निवेश्य पंचभिर्वर्षैर्भरतो
राघवानुजः ॥ पुनरायान्महाबाहुरयोध्यां कैकयीसुतः ॥१६॥ सोऽभिवाद्य महात्मानं साक्षाद्धर्ममिवापरम् ॥ राघवं भरतः श्रीमान्ब्रह्माणमिव वा
सवः ॥१७॥ शशंस च यथावृत्तं गंधर्ववधमुत्तमम् ॥ निवेशनं च देशस्य श्रुत्वा प्रीतोऽस्य राघवः ॥ १८ ॥ ॥ इ० श्रीम० वा० आ० उ० एकोत्तर
शततमः सर्गः ॥१०१॥ ॥७॥ ॥ तच्छ्रुत्वा हर्षमापेदे राघवो भ्रातृभिः सह ॥ वाक्यं चाद्भुतसंकाशं भ्रातॄन्प्रोवाच राघवः ॥ १ ॥ इमौ कुमारौ
सौमित्रे तव धर्मविशारदौ ॥ अंगदश्चंद्रकेतुश्च राज्यार्थे दृढविक्रमौ ॥ २॥ इमौ राज्येऽभिषेक्ष्यामि देशः साधु विधीयताम् ॥ रमणीयो ह्यसंबाधो र
मेतां यत्र धन्विनौ ॥ ३ ॥ न राज्ञां यत्र पीडा स्यान्नाश्रमाणां विनाशनम् ॥ स देशो दृश्यतां सौम्य नापराध्यामहे यथा ॥४॥ तथोक्तवति रामे तु भर
तः प्रत्युवाच ह ॥ अयं कारुपथो देशो रमणीयो निरामयः ॥५ ॥ निवेश्यतां तत्र पुरमंगदस्य महात्मनः ॥ चंद्रकेतोः सुरुचिरं चंद्रकांतं निरामयम्
॥६॥ तद्वाक्यं भरतेनोक्तं प्रतिजग्राह राघवः ॥ तं च कृत्वा वशे देशमंगदस्य न्यवेशयत् ॥७॥ अंगदीया पुरी रम्याप्यंगदस्य निवेशिता ॥ रमणीया सु
गुप्ता च रामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥८॥ चंद्रकेतोश्च मल्लस्य मल्लभूम्यां निवेशिता ॥ चंद्रकांतेति विख्याता दिव्या स्वर्गपुरी यथा ॥ ९ ॥ ततो रामः परां
प्रीतिं लक्ष्मणो भरतस्तथा ॥ ययुर्युद्धे दुराधर्षा अभिषेकं च चक्रिरे ॥ १० ॥ अभिषिच्य कुमारौ द्वौ प्रस्थाप्य सुसमाहितौ ॥ अंगदं पश्चिमां भू
मिं चंद्रकेतुमुदङ्मुखम् ॥११ ॥

ज्यार्थे राज्यरक्षाणविषये दृढविक्रमौ ॥ २ ॥ अत इमौ राज्येऽभिषेक्ष्यामि यत्रेमौ रमेतां तादृशो देशः साधु विधीयतां निरीक्ष्यताम् ॥ ३ ॥
नापराध्यामहे यथा कस्यापि भूतस्येति शेषः ॥ ४ ॥ कारुपथस्तदाख्यः पाश्चात्यौदीच्यदेशविशेषः ॥ ५ ॥ तत्र देशेऽंगदस्य पुरमंगदीयेत्याख्यं निवेश्यताम् चंद्रकेतोश्चंद्रकांताख्यं पु
रं निवेश्यताम् ॥ ६ ॥ वशे कृत्वा लक्ष्मणभरताभ्यां वशे कारयित्वांगदस्य पुरीं न्यवेशयत् ॥ ७ ॥ तत्र देशेंऽगदस्य पुरी रामेण निवेशिता लक्ष्मणद्वारेति शेषः ॥ ८ ॥ मल्लस्य दृढांगस्य
चंद्रकेतोर्मल्लभूम्यां तदाख्ये औत्तरे अस्यैव चंद्रकांतेति नामांतरम् तत्र चंद्रकांताख्या पुरी निवेशिता ॥९॥ युद्धे दुराधर्षा रामादयोऽभिषेकं चक्रिरे अंगद चंद्रकेत्वोरिति शेषः ॥१०॥११ ॥

॥ १२ ॥१३॥ तथैवोष्यचंद्रकेतुसमीपेइतिशेषः ॥१४॥ नजज्ञातेनावगतवंतौ संधिरार्षः ॥१५॥ दशसहस्राणिआयुस्त्वेकादशसहस्राणिइतिस्पष्टमेव ॥१६ ॥ धर्मपुरेधर्मसा
धनेपुरेअयोध्यायां अयोध्यामथुरामायाकाशीकांचीअवंतिका पुरीद्वारवतीचैवसप्तैतामोक्षदायकाइतिस्मृतेः॥१७॥ इ॰रा॰श्रीरा॰रा॰वा॰आ॰उ॰व्द्युत्तरशततमःसर्गः॥१०२॥
॥ अथरामायस्वीयवैष्णवधामागमनकालनिवेदनायब्रह्मणोदूतप्रेषणम् कस्यचिदिति कस्यचित्कालस्यापगमानंतरमितिशेषः रामेधर्मपरेस्थिरेकालस्तापसरूपेणराजद्वारमुपागमत्

अंगदंचापिसौमित्रिर्लक्ष्मणोनुजगामह ॥ चंद्रकेतोस्तुभरतःपार्ष्णिग्राहोबभूवह ॥१२॥ लक्ष्मणस्त्वंगदीयायांसंवत्सरमथोषितः ॥ पुत्रेस्थि
तेदुराधर्षेअयोध्यांपुनरागमत् ॥१३॥ भरतोपितथैवोष्यसंवत्सरमतोधिकम् ॥ अयोध्यांपुनरागम्यरामपादावुपास्तसः ॥१४॥ उभौसौमि
त्रिभरतौरामपादावनुव्रतौ ॥ कालंगतमपिस्नेहान्नजज्ञातेऽतिधार्मिकौ ॥ १५ ॥ एवंवर्षसहस्राणिदशतेषांययुस्तदा ॥ धर्मेप्रयतमानानांपौ
रकार्येषुनित्यदा ॥ १६ ॥ विहृत्यकालंपरिपूर्णमानसाःश्रियावृताधर्मपुरेचसंस्थिताः ॥ त्रयःसमिद्धाहुतिदीप्ततेजसोहुताग्नयःसाधुमहाध्वरे
त्रयः ॥ १७ ॥ ॥ इ॰श्रीम॰वा॰आ॰उ॰व्द्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १०२ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यरामेधर्मपरेस्थिते ॥ कालस्तापसरूपे
णराजद्वारमुपागमत् ॥ १ ॥ दूतोह्यतिबलस्याहंमहर्षेरमितौजसः ॥ रामंदिदृक्षुरायातःकार्येणहिमहाबलः ॥ २ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासौ
मित्रिस्त्वरयान्वितः ॥ न्यवेदयतरामायतापसंतंसमागतम् ॥३॥ जयस्वराजधर्मेणउभौलोकौमहाद्युते ॥ दूतस्त्वांद्रष्टुमायातस्तपसाभास्क
रप्रभः ॥ ४ ॥ तद्वाक्यंलक्ष्मणोक्तंवैश्रुत्वारामउवाचह ॥ प्रवेश्यतांमुनिस्तातमहौजास्तस्यवाक्यधृक् ॥५ ॥सौमित्रिस्तुतथेत्युक्त्वाप्रवे
शयततंमुनिम् ॥ ज्वलंतमिवतेजोभिःप्रदहंतमिवांशुभिः ॥ ६ ॥ सोभिगम्यरघुश्रेष्ठंदीप्यमानंस्वतेजसा ॥ ऋषिर्मधुरयावाचावर्धस्वेत्या
हराघवम् ॥ ७ ॥ तस्मैरामोमहातेजाःपूजामर्घ्यपुरोगमाम् ॥ ददौकुशलमव्यग्रंप्रष्टुंचैवोपचक्रमे ॥ ८ ॥ पृष्टःश्वकुशलंतेनरामेणवद
तांवरः ॥ आसनेकांचनेदिव्येनिषसादमहायशाः ॥ ९ ॥ तमुवाचततोरामःस्वागतंतेमहामते ॥ प्रापयास्यचवाक्यानियतोदूतस्त्वमाग
तः ॥ १० ॥ चोदितोराजसिंहेनमुनिर्वाक्यमभाषत ॥ द्वंद्वेह्येतत्प्रवक्तव्यंहितंवैयद्यवेक्षसे ॥ ११ ॥

॥ १ ॥ अतिबलस्यमहर्षेः जगत्प्राणरूपत्वाच्चतुर्वेदमुखत्वाच्चसत्यवचस्त्वाच्चब्रह्मातिबलोमहर्षिः ॥ २ ॥ ३ ॥ उभौलोकौजयस्वेत्युक्त्यापरलोकप्रवेशकालसूचनम् ॥४॥ त
स्यवाक्यधृक्यस्यदूतस्तस्याज्ञाधारीत्यर्थः ॥ ५ ॥ तेजोभिरंशुभिरित्येतेपदेशरीरकांतिकिरणप्रतिपादकेइतिनपुनरुक्तिः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अस्ययस्यत्वंदूतस्तस्यवाक्या
निसंदेशवाक्यानिप्रापयस्वनिवेदय तत्रहेतुर्यतोदूतइति ॥ १० ॥ द्वंद्वेरहस्ये हितंवैयद्यवेक्षसे देवानामितिशेषः देवगोप्यगोपनेहिदेवानांहितंभवतीतिभावः ॥ ११ ॥

नैतावदेवकिंत्वन्यापिप्रतिज्ञाकार्येत्याहयइति यःशृणोत्यस्यतद्वचनंनिरीक्षेद्वामंत्रयितारावितिशेषः सतववध्यइति कथमेवमतिक्रूराप्रतिज्ञातत्राह भवेदिति तस्यमुनिमुख्यस्यवचन
मेवंवैभवेत् उक्तसंकेतपूर्वमेवब्रूहीत्येवाभवदित्यर्थःयद्यवेक्षसेतथासंकेतपरिपालनमितिशेषः ॥ १२ ॥ प्रतिहारंद्वारपालंविसर्जयान्यतोपसारय ॥१३॥ किमर्थंतत्राहसमेइति सौ
मित्रेममऋषेश्चद्वंद्वंरहस्यांवाचंयःशृणुयात् यश्चनौपश्येद्वासमेमयावध्यइतिखलुसमीरितंप्रतिज्ञातम् ॥ १४ ॥ संग्रहंसम्यगुक्तार्थग्रहणवंतम् ॥ १५ ॥ तेमनीषितंयेनवासमाहितः
प्रेषितस्तस्यमनीषितंकथयस्व ममापिह्रदिवर्तते किमेवंविधंरहस्यंतदवश्यंमयाश्रोतव्यमितिशेषः यद्वा त्वयावक्ष्यमाणंवैकुंठगमनंममापिह्रदिवर्ततइत्यर्थः ॥ १६ ॥ ॥ इ०
श्रीरा०रा०वा०आ०उ०त्र्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १०३ ॥ ॥छ॥ ॥ अथब्रह्मसंदेशकथनम् शृण्विति यत्संदेशकथनार्थमहमागतस्तंसंदेशंशृणु किंचयेनसंदेशःप्रेषितःसभगवा
न्पितामहएवनकेवलंमुनिरेवेत्याह पितामहेनेति ॥ १ ॥ तत्प्रेषितदूतोप्यहंत्वत्संबंध्येवेत्याह तवाहंपूर्वकेभावेइति पूर्वावस्थायांहिरण्यगर्भोत्पत्तिसमयेहिरण्यगर्भावस्थायांवा कथ

यःशृणोतिनिरीक्षेद्वासवध्योभवितातव ॥ भवेद्वैमुनिमुख्यस्यवचनंयद्यवेक्षसे ॥ १२ ॥ तथेतिचप्रतिज्ञायरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ द्वारिति
ष्ठमहाबाहोप्रतिहारंविसर्जय ॥ १३ ॥ समेवध्यःखलुभवेद्वाचंद्वंद्वंसमीरितम् ॥ ऋषेर्ममचसौमित्रेपश्येद्वाशृणुयाच्चयः ॥१४॥ ततोनिक्षिप्य
काकुत्स्थोलक्ष्मणंद्वारिसंग्रहम् ॥ तमुवाचमुनेवाक्यंकथयस्वेतिराघवः ॥ १५ ॥ तत्तेमनीषितंवाक्यंयेनवासिसमाहितः ॥ कथयस्वाविशं
कस्त्वंममापिहृदिवर्तते ॥ १६ ॥ ॥ इ०श्रीम०वा०आ०उ०कालागमनंनामत्र्युत्तरशततमःसर्गः ॥१०३॥ ॥छ॥ ॥ शृणुराजन्म
हासत्त्वयदर्थमहमागतः ॥ पितामहेनदेवेनप्रेषितोस्मिमहाबल ॥ १ ॥ तवाहंपूर्वकेभावेपुत्रःपरपुरंजय ॥ मायासंभावितोवीरकालःसर्व
समाहरः ॥ २ ॥ पितामहश्चभगवानाहलोकपतिःप्रभुः ॥ समयस्तेकृतःसौम्यलोकान्संपरिरक्षितुम् ॥ ३ ॥

महंपुत्रस्तत्राह मायासंभावितःमाययासंकल्पेनसंभावितउत्पादितःसर्वसमाहरःसर्ववस्तुसंहारकर्तेतितीर्थः कतकस्तुतवाहंपूर्वसद्भावेइतिपाठः पूर्वसृष्टेःप्राक्सद्भावे सदेवसोम्येदम
ग्रआसीदितिश्रुतेःसत्तारूपब्रह्मभावेकरिष्यमाणाखिलसंसारस्यसृष्टिस्थितिसंहारनिग्रहानुग्रहलक्षणपंचकृत्यनिर्वाहकःकालाख्यःक्षणधारारूपोनाडीदीनपक्षादिविभागनिर्वाहकः
पुत्रोमायासंभावितस्त्वदीयमायापरिणामइत्यर्थः शेषंप्राग्वत् यद्यपिरामोहिरण्यगर्भोशविष्णोरेवावतारस्तथापितस्यस्वस्वरूपांशेनाद्यतज्ञानत्वाद्वामेदेववदेवंव्यपदेशेनदोषइत्याह य
त्तुकतकेनसद्भावशब्देनाहिरण्यगर्भउक्तस्तत्तुतुच्छमितिस्पष्टमेवाद्वैतविद्याविदाम् ॥ २ ॥एवंस्वस्वरूपमुक्त्वातत्संदेशमाह पितामहश्चेति चतुर्मुखाज्जातानांप्रजापतीनांलोकपितृत्वा
च्चतुर्मुखःपितामहःसलोकानांभूरादीनांपतिःपालयिता सयदाहतद्वदामीतिशेषःतदेवाह समयस्तेइति भवंतुविगतज्वराइत्यंतोब्रह्मसंदेशः लोकान्देवमनुष्यादीन्रावणादितोरक्षि
तुंयःसमयःकृतः दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच वत्स्यामिमानुषेलोकेपालयन्पृथिवीमिमामित्येवंरूपकालविषयःकृतःसपरिपूर्णइतिशेषः ॥ ३ ॥

अथतत्त्वतोज्ञातसत्स्वरूपस्यममकथंमानुषदेहपरिग्रहइत्यत्रसप्रयोजनंतत्प्रक्रियामाह संक्षिप्येति पुराजगत्सृष्टेःपूर्वकालेमाययासर्वसंहारसमर्थस्वशक्त्यासंक्षिप्यउपसंहृत्यएतेना
प्रयासेनसकलसंहारकर्तृत्वंब्रह्मलक्षणमुक्तम् स्वयमेवेत्यनेनास्यसंहारस्यनरुद्रादिद्वारकत्वम् तेषामपिसंहार्यकोटिनिविष्टत्वादितिदर्शितम् एवंसंहारंकृत्वामहदहंकारपंचतन्मात्रादिसृ
ष्टिद्वारेणैवंतांसृष्टिंकृत्वातदब्रूपेमहार्णवेशयानइत्यनेनैवोदकशायित्वेलब्धेपुनरप्स्वितितदापृथिवीतत्त्वाद्यभावप्रदर्शनार्थम् मांपूर्वमजीजनःयोब्रह्माणंविदधातिपूर्वमितिश्रुतेः हिरण्य
गर्भसृष्टिद्वाराब्रह्मांडसृष्टौक्रियमाणायांतदंडान्ममोद्भवइत्यर्थः ॥४॥ तदुत्पत्तिप्रकारमाह भोगवंतमिति ततःपरंसृष्टयेत्स्रष्टव्यभूधरणक्षमंभोगवंतंप्रशस्तभोगंअनंताख्यंनागमुदके
शयंमाययाजनयित्वातत्रचनिर्मायस्थापयित्वातदुरगेशयनवांस्त्वमभूःअथकर्दमप्रायभूविग्रहस्थैर्यायमहाबलौद्वौसत्त्वौप्राणिनौअजीजनः ॥५॥ कौतौतत्राह मधुंचेति तत्रमधुर्मेदःप्र
धानःकैटभोस्थिप्रधानःतत्सृष्टिप्रयोजनमाह ययोरित्यादि ययोर्वधानंतरंइयंनिर्मिताभूरस्थिचयैर्वृतासतीपर्वतसंबाधमेदोयुक्ततयावृक्षाद्युत्पत्त्युचितस्निग्धभूप्रदेशयुक्ततयामेदिनीति

संक्षिप्यहिपुरालोकान्माययास्वयमेवहि ॥ महार्णवेशयानोप्सुमांत्वंपूर्वमजीजनः ॥४॥ भोगवंतंततोनागमनंतमुदकेशयम् ॥ माययाजन
यित्वात्वंद्वौचसत्त्वौमहाबलौ ॥५॥ मधुंचकैटभंचैवययोरस्थिचयैर्वृता ॥ इयंपर्वतसंबाधामेदिनीचाभवत्तदा ॥६॥ पद्मेदिव्येर्कसंकाशेनाभ्या
मुत्पाद्यमामपि ॥ प्राजापत्यंत्वयाकर्ममयिसर्वंनिवेशितम् ॥ ७ ॥ सोहंसंन्यस्तभारोहित्वामुपास्यजगत्पतिम् ॥ रक्षांविधत्स्वभूतेषुममते
जस्करोभवान् ॥ ८ ॥ ततस्त्वमसिदुर्धर्षात्तस्माद्भावात्सनातनात् ॥ रक्षांविधास्यन्भूतानांविष्णुत्वमुपजग्मिवान् ॥ ९ ॥ अदित्यांवीर्य
वान्पुत्रोभ्रातॄणांवीर्यवर्धनः ॥ समुत्पन्नेषुकृत्येषुतेषांसाह्यायकल्पसे ॥१०॥ सत्वमुज्जास्यमानासुप्रजासुजगतोवर ॥ रावणस्यवधाकांक्षी
मानुषेषुमनोदधाः ॥ ११ ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ कृत्वावासम्यनियमंस्वयमेवात्मनापुरा ॥ १२ ॥

नाम्नाभूत् एवंचतस्याःप्रजासर्गयोग्यतासिद्धा ॥६॥ अथचतुर्मुखसृष्टिः पद्मेइति ततःस्वनिर्मितोरगेशयस्वविग्रहस्यनाभिप्रदेशेअर्कसंकाशमर्कप्रभंदिव्यंपद्ममुत्पाद्यतस्मिन्दिव्येप
द्मेमांचतुर्मुखमुत्पाद्यप्राजापत्यंसृष्टिरूपंकर्ममयित्वयानिवेशितमित्यन्वर्थमेप्रजापतिरितिनाम ॥७॥ ततःसोहंत्वयासंन्यस्तभारःसंन्यस्तसृष्टिभारःस्वकार्यसृष्टिलक्षणंसंपाद्यतद्रक्षणम
पश्यन्जगत्पतिंत्वामुपास्य यतोभवान्ममतेजस्करःसृष्टिसमर्थज्ञानक्रियाशक्तिमयतेजःप्रदोऽभूरतस्त्वमेवभूतेषुरक्षांविधत्स्वेतिप्रार्थितवानितिशेषः ॥८॥ ततोहेतोःरक्षणस्यसर्वशक्तौ
त्वय्येवनिवेशितत्वहेतोःदुर्धर्षात्तस्माद्भावात्ब्रह्मैवभूतानांज्येष्ठंतेनकोर्हतिस्पर्धितुमितिदुर्धर्षत्वस्वभावात् सनातनात्सकलसंसारमूलकारणत्वेनकालपरिच्छेद्यात् त्रिगुणमहत्तत्वाख्य
हैरण्यगर्भभावात्सत्त्वप्राधान्येनविष्णुत्वंप्राप्तवान् ॥९॥ ततःअदित्यांवीर्यवान्दिव्यज्ञानक्रियालक्षणवीर्यवान्पुत्रोभूस्त्वंभ्रातॄणामदितिपुत्रेंद्रादीनांवीर्यवर्धनउपेंद्राख्योभूःसचतत्तत्कृ
त्यकालेतेषांसाह्यायकल्पसे ॥१०॥ अतःसत्वंसकलप्रजारक्षणासाधारणकृत्यउपेंद्रःसांप्रतंरावणेनप्रजासुउज्जास्यमानासुहिंस्यमानासुहेजगतोवरजगच्छ्रेष्ठस्वयमेवसर्वलोकानुग्र
हायरावणस्यवधाकांक्षीभूत्वादशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिचवासस्यनियमंपरिच्छेदंपुरात्मनास्वयमेवकृत्वामानुषेषुमानुषभावेषुमनोऽदधाः ॥ ११ ॥ १२ ॥ ॥१०३॥

सत्वंमानुषेषुमनोमयःस्वसंकल्पमयःस्वसंकल्पादेवकस्यचित्पुत्रोजातःसचतत्रपूर्णायुः त्वत्संकल्पितायुषःपूर्णत्वमित्यर्थः यद्वा श्रीमदादिगुरोस्तुरीयब्रह्मणोयस्यभासासर्वमिदंविभा
तीत्यादिश्रुतिसिद्धस्यसंकल्पमयोज्येष्ठपुत्रोहिरण्यगर्भःकार्यब्रह्मरूपस्तदभिन्नस्वभूतब्रह्मण्यनात्ततज्ज्ञानःस्वसंकल्पादेवमानुषेष्वपिकस्यचित्पुत्रस्तत्रापिपूर्णायुर्जातोयदेवमतोहेनर
वरश्रेष्ठायंकालस्तेसमीपमुपगत्योपवर्तितुंविज्ञापयितुंप्रेषितइतिशेषः ॥ १३ ॥अस्मत्कृत्यमेतावत् अतःपरंत्वंस्वतंत्रत्वाद्यदिभूयोपिप्रजाउपासितुमिहस्थित्वारक्षितुमिच्छसितदाहेवी
रात्मवस ॥ १४ ॥अथवाभयचेत्स्वकृतनियममंगीकृत्यसुरलोकायविजिगीषासुरलोकंपालयितुंयदीच्छातदेपेंद्ररूपेणविष्णुनादेवाःसनाथांविगतज्वराभवंत्वित्येवंपितामहआहेत्यन्व
यः ॥ १५ ॥ कालसमीरितंदूतरूपकालोक्तं प्रहसन्निति अहमेवस्वकृतमर्यादांनत्यक्ष्यामिवृथायंसंभ्रमःपितामहस्येतिहासः सर्वसंहारंकालम् ॥ १६ ॥देवदेवस्यसर्वदेवोपास्यस्य
परममद्भुतंपरमंमदभिप्रायप्रकाशकत्वात् वाक्यंश्रुत्वामहतीप्रीतिर्जाता तवागमनसंभवाचमहतीप्रीतिर्जाता ॥ १७ ॥ एवंसंदेशानुमोदनंकृत्वाप्रतिसंदेशमाह त्रयाणामिति त्रया

सत्वंमनोमयःपुत्रःपूर्णायुर्मानुषेष्विह ॥ कालोनरवरश्रेष्ठसमीपमुपवर्तितुम् ॥ १३ ॥ यदिभूयोमहाराजप्रजाइच्छस्युपासितुम् ॥ वसवावीरभ
द्रंतेएवमाहपितामहः॥ १४ ॥ अथवाविजिगीषातेसुरलोकायराघव ॥सनाथाविष्णुनादेवाभवंतुविगतज्वराः ॥ १५ ॥ श्रुत्वापितामहेनोक्तंवाक्यं
कालसमीरितम् ॥ राघवःप्रहसन्वाक्यंसर्वसंहारमब्रवीत् ॥ १६ ॥ श्रुत्वामेदेवदेवस्यवाक्यंपरममद्भुतम् ॥ प्रीतिर्हिमहतीजातातवागमन
संभवा ॥ १७ ॥ त्रयाणामपिलोकानांकार्यार्थंममसंभवः॥भद्रंतेस्तुगमिष्यामियतएवाहमागतः॥ १८ ॥हृद्गतोह्यसिसंप्राप्तोनमेतत्रविचारणा
मयाहिसर्वकृत्येषुदेवानांवशवर्तिनाम् ॥ स्थातव्यंसर्वसंहारयथाह्याहपितामहः ॥ १९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे०वा०आ०उत्तरकां
डेकालवाक्यंनामचतुरधिकशततमःसर्गः ॥ १०४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥तथातयोःसंवदतोर्दुर्वासाभगवानृषिः॥रामस्यदर्शनाकां
क्षीराजद्वारमुपागमत्॥ १ ॥सोभिगम्यतुसौमित्रिमुवाचऋषिसत्तमः ॥रामंदर्शयमेशीघ्रंपुरामेऽर्थोतिवर्तते ॥ २ ॥ मुनेस्तुभाषितंश्रुत्वालक्ष्मणःप
रवीरहा ॥ अभिवाद्यमहात्मानंवाक्यमेतदुवाचह ॥ ३ ॥

णांभूर्भुवःस्वर्लोकानांकार्यार्थंप्रयोजनार्थंममस्वेच्छामूलःसंभवइतिमयाप्यवगम्यते यद्वा तत्त
द्देषधार्य्यापिनटस्तत्तद्वेषानुरूपंव्यवहरन्नपिअस्मानंजानात्येवतद्वत्सोहंयतोयस्माल्लोकादिहागतस्तमेवगमिष्यामि ॥ १८ ॥ हेसंहाररूपकालत्वंमेहृद्गतएवप्राप्तोसिअतस्तत्रगम
नेविचारणानास्ति हृद्गतोह्यसिसंप्राप्तइतिपाठेयोभावोममहृद्गतःशुद्धब्रह्मात्मकःप्राप्तव्यत्वेनसमेप्राप्तएवास्तितत्रमेनविचारणा ननुतर्हितदेवप्राप्यतांकिमनेनोपेंद्रादिलोकगमने
नतत्राह मयाहीति वशवर्तिनांमद्विधेयानांसर्वकृत्येषुस्थातव्यमतोयथापितामहआहतथाकरिष्यामीतिशेषः वशवर्तिनेतितृतीयांतपाठेदेवानांसर्वकृत्येषुपितामहस्यवशवर्तिना
स्थातव्यमित्यर्थः प्रजारक्षणोद्देश्यकतपःकालिकमद्वरप्रदानादितिभावः ॥ १९ ॥ ॥ इ०रा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ० चतुरधिकशततमःसर्गः ॥ १०४ ॥ ॥ ७ ॥
एवंद्वंद्वकथासमयेकालात्मकभगवत्प्रेरणयादुर्वाससआगमनं तथेति ॥ १ ॥ मेर्थोऽतिवर्ततेऽतिक्रामतिअतःपुरापूर्वमेवशीघ्रंरामंदर्शय ॥ २ ॥ ३ ॥

किंकार्यंवक्तव्यंकोर्थःकिंप्रयोजनं किंकरोमि वर्तमानसामिप्येलट् किंकरिष्ये कस्तएवंसंकटकालस्तत्राह व्यग्रोहीति॥४॥५॥रामायप्रतिवेदय यदिनप्रतिवेदयेस्तर्हिविषयादिकंशपेइ

त्यर्थः॥६॥७॥८॥एकस्यमरणंमेस्तु द्वंद्वमध्येपुरुषांतरसंदर्शकत्वेयथाप्रतिज्ञंममवधस्यप्राप्तत्वादितिभावः॥ ९॥१०॥११॥१२॥वर्षसहस्रस्यअनशननियमपरिगृहीतवर्षसहस्रस्येत्य

॥१०४॥ र्थःयथासिद्धंयथोपपन्नम्॥१३॥राघवःप्रीतमानसःमुनिकोपःपरिहृतइतिप्राप्तसंतोषः॥१४॥१५॥ततोनंतरंकालवाक्यानिमंत्रश्रोतुरावयोर्द्रष्टुश्चवधविषयकाणि ॥१६॥ कालवाक्या ७

किंकार्यंब्रूहिभगवन्कोह्यर्थःकिंकरोम्यहम् ॥ व्यग्रोहिराघवोब्रह्मन्मुहूर्तंपरिपाल्यताम्॥४॥ तच्छ्रुत्वाऋषिशार्दूलःक्रोधेनकलुषीकृतः॥उवाचल
क्ष्मणंवाक्यंनिर्दहन्निवचक्षुषा ॥५॥ अस्मिन्क्षणेमांसौमित्रेरामायप्रतिवेदय ॥विषयंत्वांपुरंचैवशपिष्येराघवंतथा॥६॥भरतंचैवसौमित्रेयुष्मा
कंयाचसंततिः ॥ नहिशक्ष्याम्यहंभूयोमन्युंधारयितुंहृदि ॥७॥ तच्छ्रुत्वाघोरसंकाशंवाक्यंतस्यमहात्मनः ॥ चिंतयामासमनसातस्यवाक्य
स्यनिश्चयम् ॥८॥ एकस्यमरणंमेऽस्तुमाभूत्सर्वविनाशनम् ॥ इतिबुद्ध्याविनिश्चित्यराघवायन्यवेदयत् ॥ ९॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वारामः
कालंविसृज्यच ॥ निःसृत्यत्वरितोराजाअत्रेःपुत्रंददर्शह ॥ १० ॥ सोभिवाद्यमहात्मानंज्वलंतमिवतेजसा ॥ किंकार्यमितिकाकुत्स्थःकृतांज
लिरभाषत ॥ ११ ॥ तद्वाक्यंराघवेणोक्तंश्रुत्वामुनिवरःप्रभुः ॥ प्रत्याहरामंदुर्वासाःश्रूयतांधर्मवत्सल ॥१२॥ अद्यवर्षसहस्रस्यसमाप्तिर्मे
मराघव ॥ सोहंभोजनमिच्छामियथासिद्धंतवानघ ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंराजाराघवःप्रीतमानसः ॥ भोजनंमुनिमुख्याययथासिद्धमुपा
हरत् ॥ १४ ॥ सतुभुक्त्वामुनिश्रेष्ठस्तदन्नममृतोपमम् ॥ साधुरामेतिसंभाष्यस्वमाश्रममुपागमत् ॥ १५ ॥ संस्मृत्यकालवाक्यानिततो
दुःखमुपागमत् ॥ दुःखेनचसुसंतप्तःस्मृत्वातद्घोरदर्शनम् ॥१६॥अवाङ्मुखोदीनमनाव्याहर्तुंनशशाकह ॥ ततोबुद्ध्याविनिश्चित्यकालवाक्या
निराघवः ॥ १७ ॥ नैतदस्तीतिनिश्चित्यतूष्णीमासीन्महायशाः ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडे
पंचोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अवाङ्मुखमथोदीनंदृष्ट्वासोममिवाप्लुतम् ॥ राघवंलक्ष्मणोवाक्यंहृष्टोमधुरमब्रवी
त् ॥ १ ॥ नसंतापंमहाबाहोमदर्थंकर्तुमर्हसि ॥ पूर्वनिर्माणबद्धाहिकालस्यगतिरीदृशी ॥ २ ॥

निबुद्ध्यानिश्चित्यसभ्रातृभृत्यवर्गस्योपसंहारःकालप्राप्तउचितएवेतिनिश्चित्य ॥१७ ॥ तन्ममभ्रातृभृत्यादिसर्वंनास्तीतिचनिश्चित्यतूष्णीमासीत् ॥ १८ ॥ इतिश्रीरा॰श्रीरा॰रा॰ ॥१०४॥

वा॰आ॰उ॰पंचोत्तरशततमःसर्गः॥१०५॥ अथलक्ष्मणविसर्जनम् अवाङ्मुखमिति आप्लुतंराहुग्रस्तम् दृष्टःसुमंत्रवाक्यतःपूर्वमेवरामकर्तव्यस्वपरित्यागस्यावगतत्वाद्विषादर

हितइत्यर्थः ॥ १ ॥ तदेवाह पूर्वेति पूर्वनिर्माणेनप्राग्भवीयकर्मणाबद्धाकल्पिताईदृशीसंयोगाविप्रयोगांतामरणांतंचजीवितमित्युपदिष्टन्यायवतीत्यर्थः ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रचलितेंद्रियः त्यक्तावाङ्मुखमौनतयाप्रवृत्तवाग्व्यापारः ॥ ५ ॥ ६ ॥ समासततूष्णींस्थिताः ॥ ७ ॥ दृष्टमेतत्क्षयंक्षयएषदृष्टःमयातपोबलेनेतिशेषः मांद्रष्टुमागतेन त्वत्पित्राष्टष्टस्यमदाश्रमस्थदुर्वाससोमुखाच्चेति ॥ ८ ॥ त्यजेत्यादिनाप्रतिज्ञापालनंधर्मःक्षात्रियस्यविशेषतइतिसूचितम् ॥ ९ ॥ १० ॥ अभिपालनादभिरक्षणासिद्धिहेतोः लक्ष्मणेनविनाचाद्य लक्ष्मणत्यागपूर्वकमद्यावस्थानेनेत्यर्थः ॥११॥१२ ॥ इष्टस्यत्यागोवावधोवातदुभयंसाधूनांसममेवेतित्वांविसर्जयेवधप्रतिज्ञापालनायेतिभावः ॥ १३ ॥ रामेणभाषितइत्युक्तरीत्येतिशेषः बाष्पव्याकुलितेंद्रियोरामवियोगासहिष्णुतयातनुस्वशरीरहानिभयेनेतिभावः तदेवाह स्वगृहंनप्रविवेशहेति प्रायात्सरयूतीरामितिशेषः ॥ १४ ॥ सर्वस्त्रोतां

जहिमांसौम्यविस्रब्धंप्रतिज्ञांपरिपालय ॥ हीनप्रतिज्ञाःकाकुत्स्थप्रयांतिनरकंनराः ॥ ३ ॥यदिप्रीतिर्महाराजयद्यनुग्राह्यतामयि ॥ जहिमांनिर्विशंकस्त्वंधर्मंवर्धयराघव ॥ ४ ॥ लक्ष्मणेनतथोक्तस्तुरामःप्रचलितेंद्रियः ॥ मंत्रिणःसमुपानीयतथैवचपुरोधसः ॥ ५ ॥ अब्रवीच्चतदावृत्तंतेषांमध्येसराघवः ॥ दुर्वासोभिगमंचैवप्रतिज्ञांतापसस्यच ॥ ६ ॥ तच्छ्रुत्वामंत्रिणःसर्वेसोपाध्यायाःसमासत ॥ वसिष्ठस्तुमहातेजावाक्यमेतदुवाचह ॥ ७ ॥ दृष्टमेतन्महाबाहोक्षयंतेरोमहर्षणम् ॥ लक्ष्मणेनवियोगश्चतवराममहायशः ॥ ८ ॥ त्यजैनंबलवान्कालोमाप्रतिज्ञांवृथाकृथाः ॥ प्रतिज्ञायांहिनष्टायांधर्मोहिविलयंव्रजेत् ॥९॥ ततोधर्मेविनष्टेतुत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ सदेवर्षिगणंसर्वंविनश्येत्तुनसंशयः ॥१०॥ सत्वंपुरुषशार्दूलत्रैलोक्यस्याभिपालनात् ॥ लक्ष्मणेनविनाचाद्यजगत्स्वस्थंकुरुष्वह ॥११॥ तेषांतत्समवेतानांवाक्यंधर्मार्थसंहितम् ॥ श्रुत्वापरिषदोमध्येरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १२ ॥ विसर्जयेत्वांसौमित्रेमाभूद्धर्मविपर्ययः ॥ त्यागोवधोवाविहितःसाधूनांह्युभयंसमम् ॥१३॥ रामेणभाषितेवाक्येबाष्पव्याकुलितेंद्रियः ॥ लक्ष्मणस्त्वरितःप्रायात्स्वगृहंनविवेशह ॥१४॥ सगत्वासरयूतीरमुपस्पृश्यकृतांजलिः ॥ निगृह्यसर्वस्त्रोतांसिनिःश्वासंनमुमोचह ॥ १५ ॥ अनिःश्वसंतंयुक्तंतंसशक्राःसाप्सरोगणाः ॥ देवाःसर्षिगणाःसर्वेपुष्पैरभ्यकिरंस्तदा ॥ १६ ॥ अदृश्यंसर्वमनुजैःसशरीरंमहाबलम् ॥ प्रगृह्यलक्ष्मणंशक्रस्त्रिदिवंसंविवेशह ॥ १७ ॥ ततोविष्णोश्चतुर्भागमागतंसुरसत्तमाः हृष्टाःप्रमुदिताःसर्वेपूजयंतिस्मराघवम् ॥ १८ ॥

सिसर्वेंद्रियद्वाराणि ॥ १५ ॥ युक्तंयोगयुक्तं अभ्यकिरन्नभिवृष्टवंतः ॥ १६ ॥ अदृश्यंयोगबलादंतर्धानमुपगतं यद्वा दृश्ययथातथासशरीरंलक्ष्मणंप्रगृह्यशक्रस्त्रिदिवंसंविवेश अनेनमनुष्यशरीरसंस्थानमेवदेवशरीरसंस्थानंप्राप्तंनतुपूर्वशरीरपरित्यागःशरीरांतरपरिग्रहश्चेतिसूचितं एतेनजन्मापितथैवेतिचसूचितम् ॥ १७ ॥ चतुर्भागंचतुर्थभागं अत्रकतकः शेषसुपर्णविष्वक्सेनैःशेषशायीविष्णुःस्वमूर्त्याचतुर्भागवान् तत्रशेषांशोलक्ष्मणः गरुडांशोभरतः विष्वक्सेनांशःशत्रुघ्नइति इदंपाद्मविरुद्धं तत्रहिभरतशत्रुघ्नौशंखचक्रांशावित्युक्तामितिप्राग्दर्शितं गरुडस्यस्वरूपेणैवरामसविधेआगमनमुक्तंयुद्धकांडेतेनविरुद्धंच ॥ १८ ॥

॥इतिश्रीरा॰ श्रीरा॰रा॰वा॰आ॰उ॰षडुत्तरशततमःसर्गः ॥१०६॥अथभरतवचनेनकुशलवयोराज्याभिषेकपूर्वंप्रस्थापनंशत्रुघ्नायदूतप्रेषणंचविसृज्येति॥१॥भरतमयोध्यायाःपति
मभिषेक्ष्यामीतिमनोरथंकरोमितत्तोहंवनंयास्यामि महाप्रस्थानविधिनेतिशेषः॥२॥संभारान्भरताभिषेकार्थान् ॥३॥४॥५॥ त्वांविनायथाराज्यंचत्वदाज्ञयायथानुक्रमप्राप्तमयोध्याराज्यं
नकामये त्वांविनाप्राप्येणस्वर्गभोगेनचनकामये सुखभोगमितिशेषःहेराजन्निममर्थंसत्येनशपे ॥ ६ ॥ तर्हिकिंराज्यंशून्यमेवास्तुतत्राह इमाविति उत्तरेषुउत्तरकोशलेषु

इत्यार्षेश्रीम॰वा॰आ॰उत्तरकांडेलक्ष्मणवियोगोनामषडुत्तरशततमःसर्गः ॥१०६॥ ॥छ॥ ॥ विसृज्यलक्ष्मणंरामोदुःखशोक
समन्वितः ॥ पुरोधसोमंत्रिणश्चनैगमांश्चेदमब्रवीत् ॥ १ ॥ अद्यराज्येभिषेक्ष्यामिभरतंधर्मवत्सलम् ॥ अयोध्यायाःपतिंवीरंततोयास्या
म्यहंवनम् ॥२॥ प्रवेशयतसंभारान्माभूत्कालात्ययोयथा ॥ अद्यैवाहंगमिष्यामिलक्ष्मणेनगतांगतिम् ॥३॥ तच्छ्रुत्वाराघवेणोक्तंसर्वाःप्रकृत
योभृशम् ॥ मूर्धभिःप्रणताभूमौगतसत्वाइवाभवन् ॥४॥ भरतश्चविसंज्ञोभूच्छ्रुत्वाराघवभाषितम् ॥ राज्यंविगर्हयामासवचनंचेदमब्रवी
त् ॥ ५ ॥सत्येनाहंशपेराजन्स्वर्गभोगेनचैवहि ॥ नकामयेयथाराज्यंत्वांविनारघुनंदन ॥ ६ ॥ इमौकुशीलवौराजन्नभिषिच्यनराधिप ॥
कोशलेषुकुशंवीरमुत्तरेषुतथालवम् ॥७॥ शत्रुघ्नस्यचगच्छंतुदूतास्त्वरितविक्रमाः ॥ इदंगमनमस्माकंशीघ्रमाख्यातुमाचिरम् ॥८॥ तच्छ्रु
त्वाभरतेनोक्तंदृष्ट्वाचापिह्यधोमुखान् ॥ पौरान्दुःखेनसंतप्तान्वसिष्ठोवाक्यमब्रवीत् ॥९॥ वत्सरामइमाःपश्यधरणींप्रकृतीर्गताः ॥ ज्ञात्वैषा
मीप्सितंकार्यमाचैषांविप्रियंकृथाः ॥१०॥ वसिष्ठस्यतुवाक्येनउत्थाप्यप्रकृतीजनम् ॥ किंकरोमीतिकाकुत्स्थःसर्वान्वचनमब्रवीत् ॥ ११ ॥
ततःसर्वाःप्रकृतयोरामंवचनमब्रुवन् ॥ गच्छंतमनुगच्छामोयत्ररामगमिष्यसि ॥१२॥ पौरेषुयदितेप्रीतिर्यदिस्नेहोह्यनुत्तमः ॥ सपुत्रदाराः
काकुत्स्थसमंगच्छामसत्पथम् ॥१३॥ तपोवनंवादुर्गंवानदींमंभोनिधिंतथा ॥ वयंतेयदिनत्याज्याःसर्वान्नोनयईश्वर ॥ १४ ॥ एषानःपरमा
प्रीतिरेषनःपरमोवरः ॥ हृद्गतानःसदाप्रीतिस्तवानुगमनेनृप ॥ १५ ॥ पौराणांदृढभक्तिंचबाढमित्येवसोब्रवीत् ॥ स्वकृतांतंचान्ववेक्ष्यत
स्मिन्नहनिराघवः ॥१६॥ ॥७ ॥ इदमस्माकंप्रवर्तमानंगमनोद्योगंशत्रुघ्नस्यशीघ्रमाख्यातुंकथयितुंमाचिरंअविलंबंयथाभवतितथादूतागच्छंतु आख्यातुमाचिरमित्यत्रतुमो
नुस्वारलोपआर्षः ॥ ८ ॥ ९ ॥ एषामीप्सितंज्ञात्वायत्कार्यंयत्करणार्हंतत्कर्तव्यम् ॥ १० ॥ प्रकृतीजनमित्यत्रदीर्घआर्षः ॥ ११ ॥हेरामयत्रत्वंगामिष्यसितत्रगच्छंतंत्वाम ॥१०५॥
नुगच्छामः ॥ १२ ॥ सत्पथंत्वयागम्यमानंस्वर्गमित्यर्थः ॥ १३ ॥ वयंत्वदेकशरणायदितेनत्याज्यास्तदागम्यमानतपोवनाद्यन्यतमंतत्नःसर्वान्नय तत्रहेतुरीश्वरेति भगव
दवतारत्वात्सर्वस्वभक्तलोकनयनसमर्थोयतस्त्वमित्यर्थः ॥१४ ॥ १५॥ पौराणामनुगमनविषयांदृढभक्तिमन्ववेक्ष्यस्वकृतांतंस्वकर्तव्यसिद्धांतंचान्ववेक्ष्यबाढमित्यब्रवीत् ॥१६॥

अभिषिच्यप्रस्थापयामासेतिशेषः ॥१७॥ पुरेऽयोध्यायांस्वसमीपेकोशलद्वयराज्यार्थमभिषिक्तौसुतावंकेप्रतिष्ठाप्यपरिष्वज्यमूर्ध्न्युपाघ्रायचरथादिकंददौ ॥१८॥१९॥२०॥ इति श्रीरामाभि० श्रीरा०रा०वा०उ०सप्ताधिकशततमःसर्गः ॥१०७॥ ॥छ॥ ॥अथानुगमनायागतानांशत्रुघ्नसुग्रीवविभीषणादीनामनुगमनावस्थानव्यवस्था तेदूताइति ॥१॥२॥ राघवस्यप्रतिज्ञांकालपुरुषंप्रतिब्रह्मलोकागमनप्रतिज्ञां पौरानुगमनंपौरानुगमनानुमतिम् ॥३॥ कुशस्यकुशावतीतिनाम्नापुरीरामेणकृता ॥४॥लवस्यचपुरीश्रावस्तीतिनाम्नाश्रावि

कोशलेषुकुशंवीरमुत्तरेषुतथालवम् ॥ अभिषिच्यमहात्मानावुभौरामःकुशीलवौ ॥१७॥ अभिषिक्तौसुतावंकेप्रतिष्ठाप्यपुरेततः ॥ रथानांतु सहस्राणिनागानामयुतानिच ॥ दशचाश्वसहस्राणिएकैकस्यधनंददौ ॥ १८॥ बहुरत्नौबहुधनौहृष्टपुष्टजनाश्रयौ ॥ स्वेपुरेप्रेषयामासभ्रा तरौतौकुशीलवौ ॥१९॥ अभिषिच्यततोवीरौप्रस्थाप्यस्वपुरेतदा ॥ दूतान्संप्रेषयामासशत्रुघ्नायमहात्मने ॥ २० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा०आ०उत्तरकांडेसप्तोत्तरशततमःसर्गः॥१०७॥तेदूतारामवाक्येनचोदितालघुविक्रमाः ॥ प्रजग्मुर्मधुरांशीघ्रंचक्रुर्वासंनचाध्वनि ॥१॥ तत स्त्रिभिरहोरात्रैःसंप्राप्यमधुरामथ ॥ शत्रुघ्नाययथातत्त्वमाचख्युःसर्वएवतत् ॥२॥ लक्ष्मणस्यपरित्यागंप्रतिज्ञांराघवस्यच ॥ पुत्रयोरभिषे कंचपौरानुगमनंतथा ॥३॥ कुशस्यनगरीरम्याविंध्यपर्वतरोधसि ॥ कुशावतीतिनाम्नासाकृतारामेणधीमता ॥ ४ ॥ श्रावस्तीतिपुरीरम्या श्राविताचलवस्यह ॥ अयोध्यांविजनांकृत्वाराघवोभरतस्तथा ॥ ५ ॥ स्वर्गस्यगमनोद्योगंकृतवंतौमहारथौ ॥ एवंसर्वंनिवेद्याशुशत्रुघ्नाय महात्मने ॥ ६ ॥ विरेमुस्तेततोदूतास्त्वरराजेतिचाब्रुवन्॥ तच्छ्रुत्वाघोरसंकाशंकुलक्षयमुपस्थितम् ॥ ७ ॥ प्रकृतीस्तुसमानीयकांचनंचपु रोधसम् ॥ तेषांसर्वंयथावृत्तमब्रवीद्रघुनंदनः ॥ ८ ॥ आत्मनश्चविपर्यासंभविष्यंभ्रातृभिःसह ॥ ततःपुत्रद्वयंवीरःसोऽभ्यषिंचन्नराधिपः ॥ ॥ ९ ॥ सुबाहुर्मधुरांलेभेशत्रुघातीचवैदिशम् ॥ द्विधाकृत्वातुतांसेनांमाधुरींपुत्रयोर्द्वयोः ॥ धनंचयुक्तंकृत्वावैस्थापयामासपार्थिवः ॥ १०॥ सुबाहुंमधुरायांचवैदिशेशत्रुघातिनम् ॥ ययौस्थाप्यतदायोध्यांरथेनैकेनराघवः ॥ ११ ॥ सददर्शमहात्मानंज्वलंतमिवपावकम् ॥ सू क्ष्मक्षौमांबरधरंमुनिभिःसार्धमक्षयैः ॥ १२ ॥ सोऽभिवाद्यततोरामंप्रांजलिःप्रयतेंद्रियः ॥ उवाचवाक्यंधर्मज्ञंधर्ममेवानुचिंतयन् ॥ १३ ॥ कृत्वाभिषेकंसुतयोर्द्वयोराघवनंदन॥तवानुगमनेराजन्विद्धिमांकृतनिश्चयम्॥१४॥

तालोकेप्रसिद्धिंप्रापिता ॥ ५॥६ ॥ त्वरगमनायत्वरितोभवेतिराजेतिरा जन्नित्यर्थः ॥७॥ कांचनंकांचनाख्यं यथावृत्तमब्रवीत् लक्ष्मणत्यागस्यनिर्हेतुकत्वशंकाव्यावृत्त्यर्थमितिभावः ॥ ८॥ विपर्यासंदेहवियोगं भविष्यंभविष्यंतं ततःएतत्कथानंतरम् ॥ ९ ॥ वैदिशंतदाख्यंनगरं धनंचयुक्तंकृत्वाकिंचिदधिकंज्येष्ठायकनिष्ठायचसमविभागंदत्त्वा ॥ १० ॥ ११ ॥ मुनिभिःसार्धमासीनमितिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

अन्यदद्यनवक्तव्यं मांमानुगच्छेतिनवक्तव्यमित्यर्थः अतोस्माद्वाक्यादधिकंहेवीरशासनंदंडोनेत्यर्थः विलोक्यमानमिच्छामित्वद्विधेनविशेषतइतिपाठेत्वद्विधेनपरमानुग्रहसमर्थेन

विलोक्यमानमनुगृह्यमाणमेवेच्छामिआत्मानमितिशेषइत्यर्थः विहन्यमानमिच्छामिमद्विधेनविशेषतइतिपाठेहेवीरतवशासनंमद्विधेनविहन्यमानंनेच्छामीतिसंबंधः ॥१५॥१६ ॥

तस्यवाक्यस्यवाक्यांतेउच्चरणांतेइत्यर्थः ॥ १७ ॥ ॥१८॥ ॥ १९ ॥ समागतामिलिताः ॥२०॥ यमदंडमुद्यम्येवत्वयानिपातिताःस्महताःस्मेत्यर्थः ॥ २१ ॥ ॥२२॥ ॥ २३ ॥

एवंतेषामनुगमनवचःश्रुत्वाब्रह्माज्ञापरिपालनायव्यवस्थामाह विभिषणमिति ॥२४ ॥ तत्रविभीषणस्यब्रह्मणाऽमरत्वप्रदानादिहावस्थानमेवशास्ति यावदिति प्रजाधरिष्यंतिस्था

नचान्यदद्यवक्तव्यमतोवीरनशासनम् ॥ विहन्यमानमिच्छामिमद्विधेनाविशेषतः ॥ १५ ॥ तस्यतांबुद्धिमक्लीबांविज्ञायरघुनंदनः ॥ बाढमि
त्येवशत्रुघ्नंरामोवाक्यमुवाचह ॥१६॥ तस्यवाक्यस्यवाक्यांतेवानराःकामरूपिणः ॥ ऋक्षराक्षससंघाश्चसमापेतुरनेकशः ॥१७॥ सुग्रीवंते
पुरस्कृत्यसर्वएवसमागताः ॥ तंरामंद्रष्टुमनसःस्वर्गायाभिमुखंस्थितम् ॥१८॥ देवपुत्राऋषिसुतागंधर्वाणांसुतास्तथा ॥ रामक्षयंविदित्वातेस
र्वएवसमागताः ॥१९॥ तवानुगमनेराजन्संप्राप्ताःस्मसमागताः ॥ यदिरामविनास्माभिर्गच्छेस्त्वंपुरुषोत्तम ॥२०॥ यमदंडमिवोद्यम्यत्व
यास्मविनिपातिताः ॥ एतस्मिन्नंतरेरामंसुग्रीवोपिमहाबलः ॥२१॥ प्रणम्यविधिवद्वीरंविज्ञापयितुमुद्यतः ॥२२॥ अभिषिच्यांगदंवीरमागतो
स्मिनरेश्वर ॥ तवानुगमनेराजन्विद्धिमांकृतनिश्चयम् ॥ २३ ॥ तैरेवमुक्तःकाकुत्स्थोबाढमित्यब्रवीत्स्मयन् ॥ विभीषणमथोवाचराक्षसेंद्रंम
हायशाः ॥२४॥ यावत्प्रजाधरिष्यंतितावत्त्वंवैविभीषण ॥ राक्षसेंद्रमहावीर्यलंकास्थःस्वंधरिष्यसि ॥२५॥ यावच्चंद्रश्चसूर्यश्चयावत्तिष्ठतिमेदि
नी ॥ यावच्चमत्कथालोकेतावद्राज्यंतवास्त्विह ॥ २६ ॥ शासितश्चसखित्वेनकार्यंतेममशासनम् ॥ प्रजाःसंरक्षधर्मेणनोत्तरंवक्तुमर्हसि ॥
॥ २७ ॥ किंचान्यद्वक्तुमिच्छामिराक्षसेंद्रमहाबल ॥ आराधयजगन्नाथमिक्ष्वाकुकुलदैवतम् ॥ २८ ॥ आराधनीयमनिशंदेवैरपिसवासवैः
तथेतिप्रतिजग्राहरामवाक्यंविभीषणः ॥ राजाराक्षसमुख्यानांराघवाज्ञामनुस्मरन् ॥ २९ ॥ तमेवमुक्त्वाकाकुत्स्थोहनूमंतमथाब्रवीत् ॥
जीवितेकृतबुद्धिस्त्वंमाप्रतिज्ञांवृथाकृथाः ॥ ३० ॥

स्यंतितावत्त्वंस्वंस्वीयंदेहंधरिष्यसि ॥ २५ ॥ २६ ॥ शासितःआज्ञप्तः ॥ २७ ॥ अत्रस्थाने

पाद्मेविशेषः तावद्रमस्वराज्यस्थःकालेममपदंव्रज इत्युक्त्वाप्रददौतस्मैस्वविश्लेषासहिष्णवे श्रीरंगशायिनंस्वार्चामिक्ष्वाकुकुलदैवतं रंगंविमानमादायलंकांप्रायाद्विभीषणइति

तदाह किंचेति इदंसार्धश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमित्यन्ये ॥ २८ ॥ २९ ॥ अथहनुमतोपिब्रह्मदत्तामरत्वात्यावद्रामकथाप्रचारंभूलोकेतच्छ्रवणस्यप्रार्थितत्वात्तथारामेणानुज्ञातत्वा
च्चतंस्थापयति जीवितइति जीवदवस्थाने कृतबुद्धिःकृतनिश्चयः अतःस्वकृतांप्रतिज्ञांमावृथाकृथाः माविलोपयेत्यर्थः ॥ ३० ॥

उक्तमेवार्थंस्पष्टयतिमत्कथाइति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ एवंजांबवतोपिब्रह्मपुत्रत्वाद्ब्रह्मणैवदत्तामरत्वात्स्थापनं तथामैंदद्विविदयोरपितत्पित्राश्विनीकुमारानुग्रहेणामृतप्राश
नात्स्थापनं जांबवंतमिति ब्रह्मसुतंवृद्धंजांबवंतंमैंदंद्विविदंतथोक्काप्राणान्धारयतेत्युक्कातेषांदेहत्यागकालंतंत्रेणाह पंचेति जांबवतासहयेपंचाविभीषणहनुमन्मैंदद्विविदाअमरा
स्तेयूयंयावत्कलिःप्रलयरूपोनाशःकलियुगंचतावत्कालंजीवत तत्रहनुमद्विभीषणयोःप्रलयेइतरेषांतुकलौकृष्णावतारेनाशइतिबोध्यम् ॥ ३४ ॥ तदिति विभीषणादीन्प्रतिएवमु
क्काइतरान्प्रतिगमनानुज्ञामाहेत्यर्थःसर्वांस्तान्पूर्वोक्तपंचव्यतिरिक्तान् ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीरा० श्रीरा०रा०वा०आ० उत्तरकांडेअष्टोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०८ ॥ अथमहाप्र
स्थानविधिनाभगवतिनिर्यातेसर्वेषांतदनुगमनं प्रभातायामिति ॥ १ ॥ वाजपेयातपत्रं तस्यैवधर्मानुष्ठानेसाधनत्वात् राजचिह्नस्यचसंत्यक्तत्वाद्दितिभावः ॥ २ ॥ महाप्रस्थानंना

मत्कथाःप्रचरिष्यंतियावल्लोकेहरीश्वर ॥ तावद्रमस्वसुप्रीतोमद्वाक्यमनुपालयन् ॥ ३१ ॥ एवमुक्तस्तुहनुमान्राघवेणमहात्मना ॥ वाक्यं
विज्ञापयामासपरंहर्षमवापच ॥ ३२ ॥ यावत्तवकथालोकेविचरिष्यतिपावनी ॥ तावत्स्थास्यामिमेदिन्यांतवाज्ञामनुपालयन् ॥ ३३ ॥
जांबवंतंतथोक्कातुवृद्धंब्रह्मसुतंतदा ॥ मैंदंचद्विविदंचैवपंचजांबवतासह ॥ यावत्कलिश्चसंप्राप्तस्तावज्जीवतसर्वदा ॥ ३४ ॥ तदेवमुक्काका
कुत्स्थःसर्वांस्तानृक्षवानरान् ॥ उवाचबाढंगच्छध्वंमयासार्धंयथोदितम् ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेअष्टोत्तरशतत
मःसर्गः ॥ १०८ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ प्रभातायांतुशर्वर्यांपृथुवक्षामहायशाः ॥ रामःकमलपत्राक्षःपुरोधसमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ अग्निहोत्रं
व्रजत्वग्रेदीप्यमानंसहद्विजैः ॥ वाजपेयातपत्रंचशोभमानंमहापथे ॥ २ ॥ ततोवसिष्ठस्तेजस्वीसर्वंनिरवशेषतः ॥ चकारविधिवद्धर्मंमाहा
प्रस्थानिकंविधिम् ॥ ३ ॥ ततःसूक्ष्मांबरधरोब्रह्ममावर्तयन्परम् ॥ कुशान्गृहीत्वापाणिभ्यांसरयूंप्रययावथ ॥ ४ ॥ अव्याहरन्क्कचित्किं
चिन्निश्चेष्टोनिःसुखःपथि ॥ निर्जगामगृहात्तस्माद्दीप्यमानोयथांशुमान् ॥ ५ ॥ रामस्यदक्षिणेपार्श्वेपद्माश्रीःसमुपाश्रिता ॥ सव्येपिचमही
देवीव्यवसायस्तथाग्रतः ॥ ६ ॥ शरानानाविधाश्चापिधनुरायत्तमुत्तमम् ॥ तथायुधाश्चतेसर्वेययुःपुरुषविग्रहाः ॥ ७ ॥

मपरलोकगमनायसंकल्पपूर्वकंप्रस्थानंतदर्हतिमाहाप्रस्थानिकंविधिमुद्दिश्ययोधर्मःकर्तव्यस्तंधर्मंविधिवच्चकार ॥ ३ ॥ ब्रह्ममावर्तयन्नित्यकारांतत्वमार्षं परंब्रह्मेत्यर्थः प्रागग
स्त्योपदिष्टं ब्रह्मसिद्धांतप्रधानमहामंत्रसर्वस्वंश्रीमद्ब्रह्महृदयमावर्तयन्सम्यङ्मनोवाग्वृत्तिभ्यामनुसंदधानइत्यर्थइतिकतकः ब्रह्मप्रतिपादकोपनिषदआवर्तयन्नित्यर्थइत्यन्ये कुशा
न्गृहीत्वाअंगुलिविवरप्रसक्तान्कृत्वाप्रययौवक्ष्यमाणलक्षणमहाप्रस्थानविधिनेतिशेषः ॥ ४ ॥ तदेवाहाव्याहरन्निति।निश्चेष्टः किंचित्पदार्थदर्शनश्रवणस्पर्शनादिविषयकेंद्रि
यचेष्टारहितः निःसुखः पथिपादुकासुखमप्युपेक्ष्य शर्कराकंटकादिदुःखसहिष्णुः ॥ ५ ॥ पद्मापद्महस्ताश्रीर्लक्ष्मीः महीदेवीह्रीश्चतेलक्ष्मीश्चपत्न्याविति श्रुतेः श्रुतौह्रीर्मही व्य
वसायोव्यवसायशक्तिः संहारशक्तिः ॥ ६ ॥ तथासंहारशक्तिसहकारिणामपिमूर्तंतयोपासकत्वमाहशराइति एवंरौद्रशक्तिसेवादर्शिता ॥ ७ ॥

अथहैरण्यगर्भशक्तिसेवांदर्शयति वेदाइति गायत्रीसर्वरक्षिणीसर्ववेदतन्मूलयज्ञयज्ञाधिकृताशेषजगद्रक्षिकातस्याअपिमूलमोंकारोप्यनुगतः अनेनसर्वज्ञानयोगोदर्शितः वषट्
कारःकर्मयोगः ॥८ ॥ स्वर्गद्वारमपावृतंपरस्वर्गस्यब्रह्मलोकस्यद्वारमपावृतमनावृतं रामेणसहोपेंद्रलोकगमनद्वारारामेणसहागतानांसर्वजंतूनांब्रह्मलोकस्यैवप्राप्तेरितिबोध्यं अत
एवबहुशःप्रागुक्तं रामोराज्यमुपासित्वाब्रह्मलोकंगमिष्यतीतिरामस्थितिलोकस्यैवब्रह्मलोकत्वाच्च ॥ ९ ॥ वर्षवराःषंढाः ॥ १० ॥ सांतःपुरःअंतःपुरस्त्रीसहितः गतिंसर्वलोकगति
दंउपागम्यसमीपमागत्यानुव्रतः पश्चाच्चलितइत्यर्थः ॥११॥ महात्मानोब्राह्मणाः ॥ १२ ॥ प्रहृष्टवत्देहविसर्जनेसमीपावस्थानलाभजःप्रहर्षःपुत्रैस्तुतल्लब्धमिति॥१३॥ १४ ॥

वेदाब्राह्मणरूपेणगायत्रीसर्वरक्षिणी ॥ ओंकारोऽथवषट्कारःसर्वेराममनुव्रताः ॥८॥ ऋषयश्चमहात्मानःसर्वएवमहीसुराः ॥ अन्वगच्छन्म
हात्मानंस्वर्गद्वारमपावृतम् ॥९॥ तंयांतमनुगच्छंतिह्यंतःपुरचराःस्त्रियः ॥ सवृद्धबलदासीकाःसवर्षवरकिंकराः ॥ १० ॥ सांतःपुरश्चभरतः
शत्रुघ्नसहितोययौ ॥रामंगतिमुपागम्यसाग्निहोत्रमनुव्रतः ॥११॥ तेचसर्वेमहात्मानःसाग्निहोत्राःसमागताः ॥ सपुत्रदाराःकाकुत्स्थमनुजग्मु
र्महामतिम् ॥ १२ ॥ मंत्रिणोभृत्यवर्गाश्चसपुत्रापशुबांधवाः ॥ सर्वेसहानुगारामामन्वगच्छन्प्रहृष्टवत् ॥ १३ ॥ ततःसर्वाःप्रकृतयोहृष्टपुष्टज
नावृताः ॥ गच्छंतमनुगच्छंतिराघवंगुणरंजिताः॥१४॥ ततःसस्त्रीपुमांसस्तेसपक्षिपशुबांधवाः ॥ राघवस्यानुगाःसर्वेहृष्टाविगतकल्मषाः
॥१५॥ स्नाताःप्रमुदिताःसर्वेहृष्टपुष्टाश्चवानराः ॥ दृढंकिलकिलाशब्दैःसर्वंराममनुव्रतम् ॥१६ ॥ नतत्रकश्चिद्दीनोवाव्रीडितोवापिदुःखितः
हृष्टंसमुदितंसर्वंबभूवपरमाद्भुतम् ॥१७॥ द्रष्टुकामोथनिर्यांतंरामंजानपदोजनः ॥ यःप्राप्तःसोपिदृष्ट्वैवस्वर्गायानुगतोजनः ॥ १८॥ ऋक्षवा
नररक्षांसिजनाश्चपुरवासिनः ॥ आगच्छन्परयाभक्त्यापृष्ठतःसुसमाहिताः ॥१९॥ यानिभूतानिनगरेप्यंतर्धानगतानिच॥राघवंतान्यनुययुः
स्वर्गायसमुपस्थितम् ॥ २० ॥ यानिपश्यंतिकाकुत्स्थंस्थावराणिचराणिच ॥ सर्वाणिरामगमनेअनुजग्मुर्हितान्यपि ॥ २१ ॥ नोच्छ्वसत्त
दयोध्यायांसुसूक्ष्ममपिदृश्यते ॥ तिर्यग्योनिगताश्चैवसर्वेराममनुव्रताः ॥२२॥ इ०श्रीम०वा०आ०उ०नवाधिकशततमःसर्गः ॥१०९॥

॥ १५ ॥ दृढंदृढानुगमननिश्चयंकिलकिलाशब्दैरुपलक्षितंसर्वंवानरबलमितिशेषः ॥ १६ ॥ दीनोदीनाकृतिः व्रीडितः गतेरामेकथमहंतिष्ठामीतिलज्जावशान्नरामानुगमनंकिंतु
संतोषेणैवेत्यर्थः समुदितंमिलितंसर्वंपरमाद्भुतंपरलोकगमनायैवंविधहर्षयुक्तमित्यत्याश्चर्यकरमभूदित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अंतर्धानगतानिभूतप्रेतपिशाचादीनिभद्रका
ल्यादीनिच ॥ २० ॥ स्थावराणीति स्थावराणामनुगमनंभगवतोरामस्यसदयावलोकनेनतदानींज्ञानाक्रियाशक्त्युद्भवादुपपद्यते ॥ २१ ॥ उच्छ्वसत्प्राणिमात्रमित्यर्थः सुसूक्ष्म
मपिनदृश्यते अननुयातमितिशेषः ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरा०रामायणतिलकेवा०आ०उत्तरकांडेनवाधिकशततमःसर्गः ॥ १०९ ॥ ॥छ॥ ॥

अथरामेणस्वस्वरूपंप्राप्यपश्चात्सर्वजंतूनांपितामहानुमत्याब्रह्मलोकादर्वाचीनेब्रह्मलोकसमेसंतानकलोकेप्रापणं अध्यर्धेति अर्धाधिकंयोजनंगत्वेत्यर्थः पश्चान्मुखाश्रितांपश्चान्मुखेनस्वेनाश्रिताम् तंदेशंस्वर्गप्रापकंदेशम् ॥ २ ॥ तस्मिन्मुहूर्तेलोकपितामहोब्रह्माआययौइत्युत्तरेणान्वयः रामपरिकरस्ययथोचितलोकप्रापणार्थमितिशेषः ॥ ३ ॥ स्वर्गायस्वर्गंगंतुम् ॥४॥प्रथमतोदिव्यतेजसाव्याप्तंव्योमस्वयंप्रभैःस्वयमेवप्रकाशांतरनैरपेक्ष्येणप्रकाशमानैःस्वर्गिभिःस्वतेजोभिःकिरणैरनुत्तममतिशयेनज्योतिर्भूतंज्योतिर्मयमभूदित्यर्थः ॥ ५ ॥ महौघवत्महासमृद्धिमतीत्यर्थः ॥६ ॥तूर्यशतैःसंकीर्णेतस्मिन्कालेइत्यर्थः गंधर्वाप्सरसंकुलेगंधर्वाप्सरःसंकुलइतियावत् पद्भ्यांसमुपचक्रमे गंतुमितिशेषः ॥ ७ ॥ अंतरिक्षात्समीपमागत्याभाषतेत्यर्थः हेविष्णोलोकानुग्रहायगृहीतविष्णुशरीरब्रह्मन्राघवादिष्ट्याप्राप्तोसिमायागृहीतदुःखमयनटनयोग्यमनुष्यशरीरविसर्जनकालंप्राप्तोसि तेभद्रमस्तुकल्याणमस्तु अद्यागच्छ यतोलोकान्मनुष्यलोकंगतस्तंलोकमित्यर्थः ॥८॥ तदर्थंचदेवाभैःदेवस्यतवसदृशैर्भ्रातृभिःसहस्विकांतनुंस्वतनुवदत्यंतप्रियंलोकंप्रविश अत्रभ्रातृ

अध्यर्धयोजनंगत्वानदींपश्चान्मुखाश्रिताम् ॥ सरयूंपुण्यसलिलांददर्शरघुनंदनः ॥ १ ॥ तांनदीमाकुलावर्तांसर्वत्रानुसरन्नृपः ॥ आगतःसप्रजोरामस्तंदेशंरघुनंदनः ॥२॥ अथतस्मिन्मुहूर्तेतुब्रह्मालोकपितामहः ॥ सर्वैःपरिवृतोदेवैर्भूषितैश्चमहात्मभिः ॥३॥ आययौयत्रकाकुत्स्थःस्वर्गायसमुपस्थितः ॥ विमानशतकोटीभिर्दिव्याभिरभिसंवृतः ॥४॥ दिव्यतेजोवृतंव्योमज्योतिर्भूतमनुत्तमम् ॥ स्वयंप्रभैःस्वतेजोभिःस्वर्गिभिःपुण्यकर्मभिः ॥५॥पुण्यावातावबुश्चैवगंधवंतःसुखप्रदाः॥पपातपुष्पवृष्टिश्चदेवैर्मुक्तामहौघवत् ॥६॥ तस्मिंस्तूर्यशतैःकीर्णेगंधर्वाप्सरसंकुले ॥ सरयूसलिलंरामःपद्भ्यांसमुपचक्रमे ॥ ७ ॥ ततःपितामहोवाणींत्वंतरिक्षादभाषत ॥ आगच्छविष्णोभद्रंतेदिष्ट्याप्राप्तोसिराघव ॥ ८ ॥ भ्रातृभिःसहदेवाभैःप्रविशस्वास्विकांतनुम् ॥ यामिच्छसिमहाबाहोतांतनुंप्रविशस्विकाम् ॥ ९ ॥ वैष्णवींतांमहातेजोयद्वाकाशंसनातनम् ॥ त्वंहिलोकगतिर्देवनत्वांकेचित्प्रजानते ॥ १० ॥

भिरितिबहुवचनेनलक्ष्मणस्यापितदानींतत्रागमनंसूचयतीतितीर्थः कतकस्तुयद्यपिशत्रुघ्नएकएवसहगच्छतितथापिपुरोगतस्यसहगच्छतःपश्चादागमिष्यतश्चभ्रातुस्तत्रप्रवेशःसामान्येनाद्यतनप्रवेशइत्युच्यतेइतिनविरोधइतिव्याचख्यौ भरतानुगमनंभगवद्देहविसर्जनदर्शनपर्यंतमितिचपूर्वसर्गेसांतःपुरश्चभरतः शत्रुघ्नसहितोययाविति पद्येव्याख्यातिस्मच तत्रभरतस्यपश्चाद्गमनेमूलमन्वेष्टव्यं पूजायांबहुवचनमित्यन्ये ननुमदीयतनूनामनेकत्वात्कांचित्प्रविशेत्युच्यतेतत्राह यामिति ॥९ ॥ तदेवविशदयति वैष्णवीमिति हेमहातेजःवैष्णवींऔपेंद्रीम् यतोमनुष्यदेहस्तांवाप्रविश यद्वाकाशंसनातनम् यद्वासनातनमाकाशंशुद्धब्रह्मरूपंवाप्रविश तद्रूपेणवातिष्ठेत्यर्थः आकाशशब्दोहिब्रह्मणितत्रतत्रश्रुतिषुप्रसिद्धःकतकस्तु वैष्णवींतांमहातेजःस्वांतनुंप्रविशस्वयामितिपांक्तःपाठः यामिच्छसीत्येतत्प्राक्तनमर्धंचप्रामादिकमित्याह अग्रेचपितामहवचइतिश्लोकइतितत्स्वरसः तीर्थस्तु यद्वाकाशंसनातनमितिव्याख्यायातःपरंब्रह्मास्तीति त्वंहीति लोकगतिःलोकानांस्वर्गादिकंगमयितालोकैर्गम्यश्चत्वमेवेत्यर्थः त्वांकाचिदतिशयिततपःसंपन्नाअपिनप्रजानते ॥ १० ॥

तर्हिकिमज्ञेयएवसर्वथानेत्याह ऋतेइति मायांज्ञानशक्तिरूपांविनान्येनजानंतीत्यर्थः विशालाक्षीमित्यनेनतस्याःसर्वविषयतासूचिता पूर्वपरिग्रहाम् तेनसहजत्वंसूचितम् श्रवणमनननिदिध्यासनादिनाईदृशीज्ञानशक्तिर्येषांप्रादुर्भवतितएवत्वांजानंतीतितात्पर्यम् तत्रतादृशज्ञानविषयंस्वरूपमाह त्वामिति अचिंत्यंदेशतःपरिच्छेदशून्यम् अतएवमहद्भूतंप्रात्तम् अविशेषात्सर्ववस्तुभिरितिशेषः तेनवस्तुपरिच्छेदशून्यम् अक्षयंकालपरिच्छेदशून्यम् अजरंअविकारिणम् एवंस्तुत्वाप्रकृतिंविज्ञापयति यामिति ॥ ११ ॥ अथस्वसालोक्यकांक्षिणोजनान्संतानापरपर्यायंस्वलोकंप्रापय्यक्रमेणपरमंपदंनेतुकामोदयालुर्भगवान्स्वतोप्युत्तमंलोकंप्रापितवानितितत्तोषायैंद्रंलोकमेवगच्छतिस्मेत्याहपितामहेति महामतिःसर्वज्ञोभगवान्विनिश्चित्यप्रागुक्तंनिश्चयंकृत्वासशरीरोवैष्णवंतेजोयज्ञज्वालावत्तेजोमयमैंद्रंविवेश अनेनतेजोमयएवदेहोमाययामनुष्यदेहादिभिर्मनुष्यदेहत्वेनगृहीतइतिध्वनितम् तेजःप्रवेशेजलेजलवद्विवेकेनाग्रहात्सहानुजइत्यनेनानुजशरीराणामपितथैवतेजोमयत्वंसूचितम् सशरीरशब्दबोधितस्वसाहचर्येणतेषामपिसशरीरप्रवेशबोधनात्

ऋतेमायांविशालाक्षींतवपूर्वपरिग्रहाम् ॥ त्वामचिंत्यंमहद्भूतमक्षयंचाजरंतथा ॥ यामिच्छसिमहातेजस्तांतनुंप्रविशस्वयम् ॥ ११ ॥ पितामहवचःश्रुत्वाविनिश्चित्यमहामतिः ॥ विवेशवैष्णवंतेजःसशरीरःसहानुजः॥१२॥ ततोविष्णुमयंदेवंपूजयंतिस्मदेवताः॥साध्यामरुद्गणाश्चैवसेंद्राःसाग्निपुरोगमाः ॥ १३ ॥ येचदिव्याऋषिगणागंधर्वाप्सरसश्चयाः ॥ सुपर्णनागयक्षाश्चदैत्यदानवराक्षसाः ॥१४॥ सर्वंपुष्टंप्रमुदितंसुसंपूर्णमनोरथम् ॥ साधुसाध्वितितैर्देवैस्त्रिदिवंगतकल्मषम् ॥ १५॥ अथविष्णुर्महातेजाःपितामहमुवाचह ॥ एषांलोकंजनौघानांदातुमर्हसिसुव्रत ॥ १६॥ इमेहिसर्वेस्नेहान्मामनुयातायशस्विनः ॥ भक्ताहिभजितव्याश्चत्यक्तात्मानश्चमत्कृते ॥१७॥ तच्छ्रुत्वाविष्णुवचनंब्रह्मालोकगुरुःप्रभुः ॥ लोकान्संतानकान्नामयास्यंतीमेसमागताः ॥ १८ ॥ यच्चतिर्यग्गतंकिंचित्त्वामेवमनुचिंतयत् ॥ प्राणांस्त्यक्ष्यतिभक्त्यातत्संतानेपुनिवत्स्यति॥१९॥

॥१२॥ ततस्तत्प्रवेशात् विष्णुमयंउपेंद्राभेदमापन्नंदेवंदेवताःपूजयंतिस्म कास्तादेवतास्तत्राह साध्याइत्यादि ॥१३॥१४॥ सर्वमिति त्वय्यत्रागतेसर्वमिदंत्रिदिवस्थजनजातंपुष्टंप्रमुदितंसुसंपूर्णमनोरथंगतकल्मषंचजातमितितैर्देवैःसाधुसाध्वितिभाषितम् ॥१५॥ अथविष्णुःविष्णुशरीरसंक्रांतशरीरोमहातेजारामःपितामहमुवाच किमुवाचतदाह एषांलोकमिति त्वल्लोकप्राप्तिद्वाराप्रतिसंचरेत्वयासहमोक्षप्रापकंलोकंएषांदातुमर्हसि ॥ १६ ॥ किमर्थमेवमेतन्मुक्तयेयत्नस्तत्राह इमेहीति यतोममस्नेहादेतेमामनुयाताअनुगमनंप्राप्ताः भक्ताःअतएवमेभजितव्याभजनीयाः मत्कृतेमद्वियोगासहिष्णुतयात्यक्तात्मानस्त्यक्तशरीराः अतएषांतादृशलोकदानमुचितमितिभावः भक्ताहिभापितव्यामेइतिपाठेयतइमेभक्ताअतइमेभाषितव्याःएतत्प्रयोजनार्थंभवंतंप्रत्यवश्यंमयावक्तव्यइत्यर्थः ॥ १७ ॥ लोकगुरुःसर्वजगत्कर्तावेदादिसर्वविद्योपदेष्टाच प्रभुःनित्यनैमित्तिकविहितनिषिद्धकर्मणांफलप्रापणेसमर्थः इमेत्वयासहसमागताःसंतानकान्नामलोकान्क्रमेणब्रह्मलोकप्राप्तिद्वारामुक्तिजनकान्यास्यंति ॥ १८ ॥ ननुकथंब्रह्मविद्भ्योब्रह्मलोकोवानरप्राप्यस्तत्राह यच्चेति तिर्यग्गतमपियत्किंचिद्यत्रक्वापिपदार्थेत्वामेवविष्णुमितिचिंतयत्यत्किंचित्पदार्थंविष्णुत्वेनभावयत्त्वयिविष्णौभक्त्यायुक्तंप्राणां

स्त्यक्ष्यतितत्संतानकनामकलोकेषुवत्स्यति किंपुनर्वक्तव्यंयएतेत्वदनुरागेणत्वदनुगमनपूर्वंप्राणांस्त्यजंतितेसंतानकेषुवत्स्यंतीति ॥ १९ ॥ कोसौसंतानकलोकस्तत्राह सर्वैरिति
सर्वैर्ब्रह्मगुणैःसत्यसंकल्पत्वादिब्रह्मगुणैर्युक्ते ब्रह्मलोकादनंतरेतत्समीपस्थे अनेनतत्रस्थितानामपिक्रमेणब्रह्मलोकप्राप्त्याब्रह्मणासहमुक्तिःसूचिता एवंसामान्यतोवानराणांसांतानिक
लोकप्राप्तिमुपदिश्यदेवाद्यंशानांसुग्रीवादीनांतत्तद्देवादिस्वरूपप्राप्तिमाह वानराश्चेति वानराः सुग्रीवादयःऋक्षाःजांबवदतिरिक्ताःस्विकांस्वीयांयोनिंदेवयोनिंस्वस्वदेवरूपंययुः॥ २० ॥
उक्तमेवार्थंस्पष्टयति येभ्यइति सुरेभ्यइत्युपलक्षणं येभ्योदेवर्ष्यादिभ्योयेविनिःसृतास्तेसुरसंभवाःस्वपितॄन्प्रतिपेदिरे तेषुमध्येसुग्रीवःसूर्यमंडलंप्रविविशे अत्रययुःप्रतिपेदिरेइतिनिर्दे
शोभविष्यदर्थे अवतीर्यसमीकृत्यस्वांशान्स्वीकुर्वतेपुनरितिशास्त्रात् उक्तार्थमुपसंहरति तथेति देवेशेपितामहेतथोक्तवति आगच्छप्रविशस्विकांतनुमित्युक्तवतिइत्यर्थःगोप्रतारंगो

सर्वैर्ब्रह्मगुणैर्युक्तेब्रह्मलोकादनंतरे ॥ वानराश्चस्विकांयोनिमृक्षाश्चैवतथाययुः॥२०॥येभ्योविनिःसृताःसर्वेसुरेभ्यःसुरसंभवाः॥तेषुप्रविविशे
चैवसुग्रीवःसूर्यमंडलम्॥२१॥ पश्यतांसर्वदेवानांस्वान्पितॄन्प्रतिपेदिरे ॥ तथाब्रुवतिदेवेशेगोप्रतारमुपागताः ॥ २२ ॥ भेजिरेसरयूंसर्वेहर्षपू
र्णाश्रुविक्लवाः ॥ अवगाह्याप्सुयोयोवैप्राणांस्त्यक्त्वाप्रहृष्टवत् ॥२३॥ मानुषंदेहमुत्सृज्यविमानंसोध्यरोहत ॥ तिर्यग्योनिगतानांचशतानिस
रयूजलम् ॥ २४ ॥ संप्राप्यत्रिदिवंजग्मुःप्रभासुरवपूंषितु ॥ दिव्यादिव्येनवपुषादेवादीप्ताइवाभवन् ॥२५॥ गत्वातुसरयूतोयंस्थावराणिच
राणिच ॥ प्राप्यतत्तोयविक्लेदंदेवलोकमुपागमन् ॥ २६ ॥ तस्मिन्येपिसमापन्नाऋक्षवानरराक्षसाः ॥ तेपिस्वर्गंप्रविविशुर्देहान्निक्षिप्यचां
भसि ॥ २७ ॥ ततःसमागतान्सर्वान्स्थाप्यलोकगुरुर्दिवि ॥ हृष्टैःप्रमुदितैर्देवैर्जगामत्रिदिवंमहत् ॥ २८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उ
त्त०दशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११० ॥ ॥ ७ ॥

प्रताराख्यंतीर्थंसारवमुपागताःसंतःसर्वेहर्षपूर्णाश्रुविक्लवाःआनंदजाश्रुपूर्णतयाविक्लववीक्षणाःसरयूंभेजिरे अ
थयोयःप्राणीतदासरयूजलमवगाह्यत्प्रहृष्टवद्धृष्टआसीत्समानुषंदेहमुत्सृज्यविमानमध्यरोहत तिर्यग्योनिगतानांशतानिअनेकानिसरयूजलंतदवगाहंप्राप्यप्रभासुराणिवपूंषियेषांताद्दशा
निभूत्वात्रिदिवंजग्मुः दिव्यादिव्यवपुषःसंतोदिव्येनवपुषादीप्तादेवाइवाभवन् ॥२१॥२२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अथस्थावराणिचराणिचपश्वादीनिसरयूतोयंगत्वातत्तोयविक्ले
दंप्राप्यतत्तोयमज्जनंप्राप्यदेवलोकमुपागमन् कल्पवृक्षकामगव्यादिस्वरूपंप्राप्तवंतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ तस्मिन्सरयूजलेसमापन्नास्त्यक्तदेहास्तेपिसर्वेएतान्देहानंभसिनिक्षिप्यस्वर्गं
संतानकलोकरूपंविविशुः ॥ २७ ॥ ततःसमागतान्दिव्यैर्देहैरंतरिक्षेस्वसमीपंप्राप्तान्दिवितत्तदुचितस्वर्गेस्थापयित्वास्वयंभगवदागमनाद्धृष्टैर्देवैःसहमहत्त्रिदिवंस्वलोकंज
गाम ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेदशोत्तरशततमःसर्गः ॥ ११० ॥ ॥ ७ ॥

अथतत्काव्यफलोपदेशः एतावदिति सोत्तरंउत्तरकांडसहितम् ब्रह्मणाचतुर्मुखेनभगवदवतारचरितविषयत्वात्पूजितम् किंचब्रह्मभिर्ब्रह्मर्षिभिः पूजितम् ब्रह्मणास्वयंप्रवर्त्यवाल्मीकिनाकारितत्वात्सर्वाख्यानेभ्यःप्रशस्तंरामायणमितिख्यातम् परानंदमयोरामोह्ययतेश्रवणादिभिः अतोऽस्यचाभिधापुण्यारामायणमितीरिता वाल्मीकिनाकृतमेतदाख्यानमेतावदेवएतावत्श्लोकसर्गकांडसंख्याकमेवनन्यूनंनाधिकमित्यर्थः ॥१॥अथपूर्वसर्गवृत्तानुवादपूर्वकाव्यस्यापवर्गांतसाधकत्वेनश्रोतव्यार्थत्वप्रतिपादनम् ततइति ततोभक्तजनस्यस्वर्गप्रापणानंतरंस्वयमपिविष्णुरुपेंद्रत्वंप्राप्तः स्वर्गलोकेउपेंद्रलोकेयथापुरायथापूर्वंप्रतिष्ठितः एवंतर्हिसपरिच्छेदःकिंसनेत्याह येनेति येनसचराचरंसर्वंत्रैलोक्यंजगदुपादानत्वेनव्याप्तम्स्वर्गप्रतिष्ठितत्वंतुमनुष्यदेहधारणवन्मायिकमितिभावः॥२॥ततःअस्यकाव्यस्यजगदुपादानकारणावतारचरित्राख्यानत्वतोदेवादयोपिदिव्यंरामायणंदिविशृण्वंति॥३॥यतएवमतइदमाख्या

एतावदेतदाख्यानंसोत्तरंब्रह्मपूजितम् ॥ रामायणमितिख्यातंमुख्यंवाल्मीकिनाकृतम् ॥ १ ॥ ततःप्रतिष्ठितोविष्णुःस्वर्गलोकेयथापुरा ॥ येनव्याप्तमिदंसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥२॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ नित्यंशृण्वंतिसंहृष्टाःकाव्यंरामायणंदिवि ॥३॥ इदमाख्यानमायुष्यंसौभाग्यंपापनाशनम् ॥ रामायणंवेदसमंश्राद्धेषुश्रावयेद्बुधः ॥४॥ अपुत्रोलभतेपुत्रमधनोलभतेधनम् ॥ सर्वपापैःप्रमुच्येतपादमप्यस्ययःपठेत् ॥५॥ पापान्यपिचयःकुर्यादहन्यहनिमानवः ॥ पठत्येकमपिश्लोकंपापात्सपरिमुच्यते ॥६॥ वाचकायचदातव्यंवस्त्रंधेनुर्हिरण्यकम् ॥ वाचकेपरितुष्टेतुतुष्टाःस्युःसर्वदेवताः ॥७॥ एतदाख्यानमायुष्यंपठन्रामायणंनरः ॥ सपुत्रपौत्रोलोकेस्मिन्प्रेत्यचेहमहीयते ॥८॥ रामायणंगोविसर्गेमध्यान्हेवासमाहितः ॥ सायान्हेवापराह्णेचवाचयन्नावसीदति ॥९॥ अयोध्यापिपुरीरम्याशून्यावर्षगणान्बहून् ऋषभंप्राप्यराजानंनिवासमुपयास्यति ॥ १० ॥

नमायुष्यमिति श्रुतंपठितंचसदायुर्जनकमित्यर्थः सौभाग्यंसौभाग्यवर्धनम् वेदसमंवेदवद्ब्रह्मविषयत्वेपिपौरुषेयत्वेनवेदतःकिंचिन्न्यूनमित्यर्थः॥४॥५॥६॥७॥लोकेऽस्मिन्महीयतेइत्यर्थः प्रेत्यमरणोत्तरमपि इहचचात्परलोकेइहलोकेचमहीयते इहलोकेपूजाचकीर्त्यविच्छेदात् ॥८॥९॥ततःपरमयोध्याकेनरूपेणास्थितेतिशंकानिवृत्तयेभविष्यद्वृत्तांतांतरमाहायोध्यापीति रम्याअयोध्यापुर्यपिबहून्वर्षगणान्शून्यासतीकालांतरऋषभंराजानमवाप्यनिवासंजनाश्रयत्वमुपयास्यति अत्रकतकःएवंचायोध्याविषयेऽभिषिक्तेनभरतेनायोध्यादेशोनंदिग्रामेस्थित्वैवरक्षितइतिद्रष्टव्यमिति तत्रमानंचिंत्यम् सत्येनचशपेराजन्स्वर्गलाभेनचैवहि नकामयेयथाराज्यंत्वांविनारघुनंदनेतिपूर्वभरतोक्त्याविरुद्धंच तथा भरतश्चापिशत्रुघ्नस्तयोर्दाराउभेशुभे राघवस्यानुगमनेनिश्चितार्थाःसमाययुः राघवस्तुचतुर्बाहुरभूत्तस्यकराब्जयोः उभौभरतशत्रुघ्नौशंखचक्रौबभूवतुरितिपाद्मविरुद्धंचेत्यन्ये ॥ १० ॥

एतदिति सभविष्यंभगवद्यानानंतरंभगवदयोध्यावृत्तांतकथनसहितम् सहोत्तरंएतावदेतदाख्यानमित्यतःप्राक्तनोत्तरकांडसहितम् प्रचेतसःपुत्रोवाल्मीकिःएतद्रामायणाख्यानंकृतवान् प्रचेतसःपुत्रइत्यक्षराधिक्यमार्षत्वात् तद्ब्रह्माहिरण्यगर्भोप्यन्वमन्यतसत्यशब्दतयावेदोपबृंहणतयासर्वार्थसाधकतयाचांगीकृतवानितिसर्वेष्टसिद्धिः ॥ ११ ॥ ॥ इति श्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकादशाधिकशततमःसर्गः ॥ १११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ निर्मलंकतकक्षोदादपिरामायणांबुधिम् अत्यंतंनिर्मलंचक्रेरामःस्वमतिवाससा ॥ १ ॥ रामोरामायणांभोधौसेतुंकृत्वासुविस्तृतम् पाखंडिरक्षोवक्त्राणिध्वस्तवान्साधुतोषकः ॥ २ ॥ उत्तरांतैःसुवर्णितेनिषेधावधिकेपरे सप्तमेराघवेरामेरतिरस्तुचिदात्मके ॥ ३ ॥ अथरामायणश्रवणविधिर्लिख्यते रामायणेश्रुतेदद्याद्रथंहेममयंसुधीः चतुर्भिर्वाजिभिर्युक्तंतथाक्षौमपताकया ॥ ॥ १ ॥ रत्नैश्वविविधैर्युक्तंकिंकिणीनादनादितम् संपादितेरथेसम्यग्धेनुंदद्यात्पयस्विनीम् ॥ २ ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाच्छतमष्टोत्तरंसुधीः एवंकृतेविधानेचमहाकाव्यंफलप्रदम् रामायणंभवेन्नूनंनात्रकार्याविचारणा ॥ ३ ॥ श्रुत्वारामायणंपुण्यंदद्याद्व्यासायदक्षिणाम् सुवर्णधेनुसंयुक्तंवासांसिविविधानिच ॥ ४ ॥ कर्णयोःकुंडलेदद्यादंगुलीयकमेवच

एतदाख्यानमायुष्यंसभविष्यंसहोत्तरम् ॥ कृतवान्प्रचेतसःपुत्रस्तद्ब्रह्माप्यन्वमन्यत ॥ ११ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये आदिकाव्येचतुर्विंशतिसहस्रसंहितायांउत्तरकांडेस्वर्गारोहणंनामैकादशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ समाप्तं वाल्मीकीयं रामायणम् ॥ ॥ छ ॥

शय्यासनंतथाछत्रमुपानत्करकंतथा ॥ ५ ॥ भूमिदानंतथान्नस्यदानंतांबूलमेवच भक्ष्यंभोज्यंचविविधंलेह्यंचोष्यंसहर्द्धिमत् ॥ ६ ॥ अश्वमेधसहस्रस्यवाजपेयशतस्यच लभतेश्रवणादेवाध्यायस्यैकस्यमानवः ॥ ७ ॥ प्रयागाद्यानितीर्थानिगंगाद्याःसरितस्तथा नैमिषादीन्यरण्यानिकुरुक्षेत्रादिकान्यपि ॥ ८ ॥ कृतानितेनलोकेस्मिन्येनरामायणंश्रुतम् हेमभारंकुरुक्षेत्रेग्रस्तेभानौप्रयच्छति ॥ ९ ॥ यश्वरामायणंलोकेशृणोतिसमएवसः सम्यक्श्रद्धासमायुक्तोलभतेराघवींकथाम् ॥१० ॥ सर्वपापात्प्रमुच्येतविष्णुलोकंचगच्छति॥ आदिकाव्यमिदंसर्वंपुरावाल्मीकिनाकृतम् ॥ ११ ॥ यःशृणोतिसदाभक्त्यासगच्छेद्वैष्णवींगतिम् पुत्रदाराश्चवर्धंतेसंपदःसंततिस्तथा सत्यमेतद्विदित्वातुश्रोतव्यंनियतात्मभिः ॥ १२ ॥ इतिरामायणश्रवणविधिः ॥ ॥ रामंरामानुजंसीतांभरतंभरतानुजम् सुग्रीवंवायुसूनुंचप्रणमामिपुनःपुनः॥ १॥यत्रयत्ररघुनाथकीर्तनंतत्रतत्रकृतमस्तकांजलिम् बाष्पवारिपरिपूर्णलोचनंमारुतिंनमतराक्षसांतकम् ॥ २ ॥ रामायरामभद्रायरामचंद्रायवेधसे रघुनाथायनाथायसीतायाःपतयेनमः ॥ ३ ॥ मंगलंलेखकानांचपाठकानांचमंगलम् मंगलंसर्वलोकानांभूमौभूपतिमंगलम् ॥ ४ ॥

इदम्

श्रीमद्वाल्मीकिप्रणीतम् श्रीरामायणम्

ऐनापुरेइत्युपाह्वश्रीमद्बाळाचार्यात्मजा उद्धवाचार्याः

एतेषां साहाय्येन

पित्रेउपाख्यकृष्णशास्त्रिभिः संशोध्य

गोपाळनारायणप्रभृतिमंडलस्य

मुद्रायन्त्रे

पिंगेउपनामककृष्णात्मजरामचंद्रेण

मुद्रायन्त्राधिपतये मुद्रितम्

अष्टाधिकाष्टादशशततमे शाके शुचौ सितचतुर्थ्यां

(षड शीत्यधिकाष्टादशशततमे ख्रिस्ताब्दे सप्तमे (जुलै) मासि विंशे दिने)

मुद्रणं समाप्तिमगात्

Printed and Published at "GOPAL NARAYEN & Co's. PRINTING PRESS," for the Proprietors,
GOPAL NARAYEN & Co., Booksellers & Publishers, 16 Kalbadavee, Road, Bombay.

॥ इति श्रीवाल्मीकिरामायणे उत्तरकांडं समाप्तम् ॥